

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση Ετήσια Έκθεση 2009

ΑΘΗΝΑ
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2009

Περιεχόμενα

Σύνοψη Συμπερασμάτων	15
Πρόλογος	29
Εισαγωγή	35
ΜΕΡΟΣ 1: Οι κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής και η εναλλακτική μακρο-οικονομική και αναπτυξιακή πολιτική.....	43
1.1. Η αναγκαιότητα για μια εναλλακτική οικονομική πολιτική.....	45
1.2. Οικονομική πολιτική και έξοδος από την κρίση.....	46
1.2.1. Η συνέχιση της περιοριστικής πολιτικής	46
1.2.2. Προτάσεις για μια εναλλακτική μακρο-οικονομική και αναπτυξιακή πολιτική.....	50
1.2.3. Ο φαύλος κύκλος της δημοσιονομικής πολιτικής.....	56
1.2.4. Πράσινη οικονομία και απασχόληση.....	58
ΜΕΡΟΣ 2: Η ελληνική οικονομία κατά το 2008-2009	63
2.1. Οι εξελίξεις κατά το 2008-2009.....	65
2.2. Οι δημοσιονομικές εξελίξεις.....	89
ΜΕΡΟΣ 3: Αίτια της Διεθνούς Χρηματοπιστωτικής και Οικονομικής κρίσης	95
3.1. Εισαγωγή.....	97
3.2. Η απελευθέρωση των αγορών ως προετοιμασία της χρηματοπιστωτικής κρίσης.....	98
3.2.1. Η διαρθρωτική κρίση της δεκαετίας του 1970 και η ένταση της απελευθέρωσης των αγορών.....	98
3.2.2. Η αναδιανομή του προϊόντος και η υστέρηση των παραγωγικών επενδύσεων.....	101
3.3. Οι αιτίες της κρίσης.....	105
3.3.1. Η κυριαρχία των χρηματιστικών αγορών	105
3.3.2. Το χρηματιστικό κεφάλαιο και η αγορά εργασίας.....	106
3.3.3. Το χρηματιστικό κεφάλαιο και η συσσώρευση κεφαλαίου.....	107
3.3.4. Από την χρηματιστική καινοτομία στην χρηματοπιστωτική κρίση.....	110
3.3.5. Η ουσιαστική αιτία της κρίσης.....	113
3.4. Κριτική των θεωρητικών βάσεων του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος.....	116

ΜΕΡΟΣ 4: Η κλιματική αλλαγή και το νέο μοντέλο ανάπτυξης	125
4.1. Εισαγωγή	127
4.2. Προβλέψεις και αναγκαίες παρεμβάσεις	129
4.3. Η κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα	132
4.4. Το νέο μοντέλο ανάπτυξης και η απασχόληση	137
4.5. Συμπεράσματα	142
ΜΕΡΟΣ 5: Οι Μισθοί στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση	143
5.1. Οι μέσες πραγματικές αποδοχές	145
5.2. Μέσες πραγματικές αποδοχές και παραγωγικότητα	148
5.3. Η εισοδηματική ανισότητα στην Ελλάδα	156
5.4. Οι κατώτατοι μισθοί στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση	159
5.4.1. Επίπεδα κατώτατων μισθών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2008	162
5.4.2. Σύγκριση κατώτατου και μέσου μισθού στην Ελλάδα	166
5.4.3. Εξέλιξη των κατώτατων αποδοχών την τελευταία 25ετία στην Ελλάδα	168
Μέρος 6: Η απασχόληση και η ανεργία	177
6.1. Η απασχόληση και η ανεργία κατά το 2008	179
6.2. Οι μακροχρόνιες τάσεις της αγοράς εργασίας	182
6.3. Το γυναικείο εργατικό δυναμικό	191
6.4. Η απασχόληση και η ανεργία των γυναικών κατά το 2008	201
6.5. Η απασχόληση και οι μισθοί των μεταναστών κατά το 2008	204
6.5.1. Η απασχόληση των μεταναστών κατά κλάδο και επάγγελμα	204
6.5.2. Η απασχόληση των μεταναστών στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας	206
6.5.3. Οι μισθοί μεταναστών και ελλήνων μισθωτών στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας	207
Μέρος 7: Μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 2000-2008	211
7.1. Εισαγωγή	213
7.2. Οι μεταβολές της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Μία πρόσφατη θεώρηση	216
7.3. Οι κλάδοι του πρωτογενούς τομέα	224

7.4.	Οι κλάδοι των Ορυχείων - Λατομείων	228
7.5.	Οι κλάδοι της μεταποίησης.....	231
7.5.1.	Οι κλάδοι που αυξάνουν την απασχόληση.....	234
7.5.2.	Οι κλάδοι που μειώνουν την απασχόληση.....	235
7.6.	Οι κλάδοι ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου	235
7.7.	Ο κλάδος των κατασκευών	237
7.8.	Οι κλάδοι του εμπορίου.....	239
7.9.	Ο κλάδος ξενοδοχείων και εστιατορίων.....	242
7.10.	Οι κλάδοι των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών	245
7.11.	Ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών	248
7.12.	Οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας	251
7.13.	Ο κλάδος της Δημόσιας Διοίκησης, Άμυνας και Υποχρεωτικής Κοινωνικής Ασφάλισης	255
7.14.	Ο κλάδος της Εκπαίδευσης	257
7.15.	Οι κλάδοι της Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας.....	259
7.16.	Οι κλάδοι των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών.....	261
7.17.	Ο κλάδος των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό.....	263

ΜΕΡΟΣ 8: Οικονομική κρίση και εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση.....	267
8.1. Οικονομική κρίση και απασχόληση στον ευρωπαϊκό χώρο.....	269
8.2. Οικονομική κρίση και εργασιακές σχέσεις στον ευρωπαϊκό χώρο	278
8.2.1. Γερμανία.....	279
8.2.2. Γαλλία.....	281
8.2.3. Βέλγιο.....	283
8.2.4. Ολλανδία.....	284
8.2.5. Ηνωμένο Βασίλειο.....	285
8.2.6. Νέα κράτη μέλη.....	286
8.2.7. Ουγγαρία	287
8.2.8. Τσεχία.....	288
8.2.9. Σλοβακία.....	288
8.2.10. Πολωνία.....	289
8.2.11. Βουλγαρία.....	289
8.2.12. Ελλάδα	290
8.2.13. Συμπεράσματα	291

8.3.	Προτάσεις για παρεμβάσεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα.....	303
8.3.1.	Εισαγωγή.....	303
8.3.2.	Ενίσχυση των μηχανισμών ελέγχου και εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας.....	303
8.3.3.	Επέκταση της εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας σε νέες κατηγορίες εργαζομένων υπό το φως των νέων δεδομένων της έννοιας της εξαρτημένης εργασίας.....	305
8.3.4.	Η αντιμετώπιση της ευελιξίας ως μέσου απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων.....	306
8.3.5.	Προστασία από τις απολύσεις.....	310
8.3.6.	Μείωση του χρόνου εργασίας.....	313
8.3.7.	Κατάργηση των μέτρων απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στο δημόσιο τομέα.....	315
8.3.8.	Ενίσχυση των συλλογικών δικαιωμάτων των εργαζομένων.....	316
Μέρος 9:	Κριτική αποτίμηση του νέου ασφαλιστικού νόμου 3655/2008.....	321
9.1.	Οι επιλογές του Ν. 3655/2008.....	323
9.2.	Το ασφαλιστικό τοπίο μετά το Ν. 3655/2008.....	325
9.3.	Οι όροι των ενοποιήσεων του Ν. 3655/2008 και τα προκύπτοντα συναφή προβλήματα.....	332
9.4.	Τα ειδικότερα προβλήματα που αναδεικνύονται κατά την εφαρμογή του Ν. 3655/2008 στους κλάδους υγείας.....	336
9.5.	Ειδικότερες διατάξεις του Ν. 3655/2008 που δεν έχουν εφαρμοσθεί ακόμη.....	341
9.5.1.	Η παραπλανητική δημιουργία ασφαλιστικού αποθεματικού (ΑΚΑΓΕ).....	341
9.5.2.	Η αναποτελεσματικότητα των μέτρων κατά της εισφοροδιαφυγής.....	342
9.6.	Απεικόνιση των επί μέρους ασφαλιστικών ρυθμίσεων του Ν. 3655/2008.....	343
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΙΝΑΚΩΝ		349
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		363
A. Ελληνική.....		365
B. Ξενόγλωσση.....		367

Ευρετήριο πινάκων

Πίνακας 1:	Εξέλιξη κατώτατου μισθού και ημερομισθίου στην Ελλάδα 1984-2009.....	174
Πίνακας 2:	Καθαρό μηνιαίο εισόδημα.....	208
Πίνακας 3:	Μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα σε ευρώ, μεταναστών και Ελλήνων μισθωτών του ιδιωτικού τομέα, κατά μορφή απασχόλησης και φύλο.....	209
Πίνακας 4:	Μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα σε ευρώ, εισερχόμενων μισθωτών στον ιδιωτικό τομέα, κατά μορφή απασχόλησης και φύλο	210
Πίνακας 5:	Κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης και μείωσης της απασχόλησης. Σύνολο χώρας 2000-2008.....	217
Πίνακας 6:	Κλάδοι με τους μεγαλύτερους αριθμούς νέων και απωλειών θέσεων εργασίας. Σύνολο χώρας 2000-2008	219
Πίνακας 7:	Κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης και μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Σύνολο χώρας 2000-2007.....	221
Πίνακας 8:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους του Πρωτογενούς τομέα.....	226
Πίνακας 9:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους των Ορυχείων & Λατομείων	230
Πίνακας 10:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους της Μεταποίησης	232
Πίνακας 11:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους του Ηλεκτρισμού, της Ύδρευσης και του Φυσικού Αερίου	236
Πίνακας 12:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους του Εμπορίου	241
Πίνακας 13:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους των Μεταφορών, Αποθήκευσης και Επικοινωνιών	246
Πίνακας 14:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους των Ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών Οργανισμών	250
Πίνακας 15:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους της Διαχείρισης Ακίνητης Περιουσίας, Πληροφορικής, Έρευνας και Συναφών Επιχειρηματικών Δραστηριοτήτων.....	253

Πίνακας 16:	Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους κλάδους των Άλλων Δραστηριοτήτων Παροχής Υπηρεσιών	263
Πίνακας 17:	Οι κυριότερες 5 περιπτώσεις μείωσης θέσεων εργασίας (Ευρώπη).....	274
Πίνακας 18:	Οι κυριότερες 5 περιπτώσεις μείωσης θέσεων εργασίας (Παγκοσμίως)	274
Πίνακας 19:	Απώλεια θέσεων εργασίας ανά τύπο αναδιάρθρωσης.....	277
Πίνακας 20:	Ρυθμίσεις, Συμφωνίες και Μέτρα Διαχείρισης Ανθρώπινου Δυναμικού σχετικά με τη βλαπτική μεταβολή των όρων εργασίας (μείωση του χρόνου εργασίας με παράλληλη μείωση αποδοχών, διαθεσιμότητα, εκ περιτροπής εργασία) σε Ευρωπαϊκές χώρες	293
Πίνακας 21:	Τα νέα μεγάλα Ταμεία.....	325
Πίνακας 22:	ΙΚΑ - ΕΤΑΜ: Εντασσόμενοι Φορείς	328
Πίνακας 23:	ΤΑΥΤΕΚΩ: Εντασσόμενοι φορείς	329
Πίνακας 24:	ΕΤΑΑ: Εντασσόμενοι φορείς	330
Πίνακας 25:	ΤΕΑΙΤ: Εντασσόμενοι φορείς.....	331
Πίνακας 26:	ΤΑΠΙΤ: Εντασσόμενοι φορείς	331
Πίνακας 27:	ΤΕΑΠΑΣΑ: Εντασσόμενοι φορείς.....	332
Πίνακας 28:	Προβλήματα Ενοποιήσεων (2008).....	333
Πίνακας 29:	Λειτουργία κλάδων υγείας (Ν. 3655/2008)	337
Πίνακας 30:	Έννοια «παλαιού» και «νέου» ασφαλισμένου.....	343
Πίνακας 31:	Σύνταξη λόγω 35ετίας.....	344
Πίνακας 32:	Σύνταξη 35ετίας σε «νέους» ασφαλισμένους.....	345
Πίνακας 33:	Επικουρικές συντάξεις.....	345
Πίνακας 34:	Συνταξιοδότηση μητέρων ανηλίκων.....	346
Πίνακας 35:	Μητέρες με 3 παιδιά Ασφαλισμένες εντασσομένων ειδικών ταμείων.....	347
Πίνακας 36:	Πλασματικός χρόνος ασφάλισης σε μητέρες.....	347
Πίνακας 37:	Κίνητρα παραμονής στην εργασία.....	348

Ευρετήριο διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1:	Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν σε σταθερές τιμές Ετήσιες % μεταβολές.....	65
Διάγραμμα 2:	ΑΕΠ σε σταθερές τιμές προς το ΑΕΠ 35 προηγμένων χωρών Έτος 2000=100	67
Διάγραμμα 3:	Αποπληθωριστής του ΑΕΠ προς τιμές ΑΕΠ 35 προηγμένων χωρών, Έτος 2000 = 100	69

Διάγραμμα 4:	Δείκτης πραγματικής σύγκλισης και παραγωγικότητα εργασίας ΑΕΠ ανά απασχολούμενο ως ποσοστό του μέσου όρου της ΕΕ των 15 «παλαιών» χωρών μελών σε ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης.....	70
Διάγραμμα 5:	Παραγωγικότητα εργασίας σε σύγκριση με 35 προηγμένες χώρες (ΑΕΠ ανά απασχολούμενο σε τιμές 2000 προς το αντίστοιχο μέγεθος σε 35 χώρες)	71
Διάγραμμα 6:	Η εξάντληση της παραγωγικότητας	72
Διάγραμμα 7:	Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σε σταθερές τιμές (σε δις ευρώ, τιμές 2000).....	73
Διάγραμμα 8:	Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου % του ΑΕΠ Ακαθάριστες συνολικές επενδύσεις	74
Διάγραμμα 9:	Ακαθάριστες ιδιωτικές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (σε δις ευρώ, τρέχουσες τιμές).....	75
Διάγραμμα 10:	Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σε τιμές 2000.....	76
Διάγραμμα 11:	Οριακή αποτελεσματικότητα κεφαλαίου Μεταβολή του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές έτους 1 ανά μονάδα ακαθάριστης επένδυσης παγίου κεφαλαίου της προηγούμενης περιόδου	77
Διάγραμμα 12:	Ένταση κεφαλαίου 1983-2010 Καθαρό απόθεμα παγίου κεφαλαίου σε τιμές 2000 ανά απασχολούμενο ετήσιες % μεταβολές. Λόγος προϊόντος/κεφαλαίου 1983-2010. Καθαρό εγχώριο προϊόν % του καθαρού αποθέματος παγίου κεφαλαίου	78
Διάγραμμα 13:	Δείκτης κερδοφορίας (απόδοση κεφαλαίου) 1983-2010 Καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα % του καθαρού αποθέματος παγίου κεφαλαίου (έτος 2000=100).....	79
Διάγραμμα 14:	Μεταβολές ιδιωτικής και δημόσιας κατανάλωσης (σε τιμές 2000)	80
Διάγραμμα 15:	Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών % του ΑΕΠ.....	82
Διάγραμμα 16 :	Η συμβολή του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών στην διαμόρφωση του ΑΕΠ. Εκατοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ.....	83
Διάγραμμα 17:	Η συμβολή της εγχώριας ζήτησης στην διαμόρφωση του ΑΕΠ Εκατοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ	84
Διάγραμμα 18:	Εγχώρια ζήτηση σε τιμές 2000 έναντι 35 προηγμένων χωρών Σε σταθερές τιμές έτους 2000.....	86
Διάγραμμα 19:	Λόγος εξαγωγών/ εισαγωγών αγαθών Σε σταθερές τιμές έτους 2000.....	87
Διάγραμμα 20:	Λόγος εξαγωγών/ εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών Σε σταθερές τιμές έτους 2000.....	88

Διάγραμμα 21:	Έλλειμμα του δημοσίου % του ΑΕΠ. (2009 πρόβλεψη Ευρ. Επιτροπής).....	89
Διάγραμμα 22:	Επιτόκιο και τόκοι % του ΑΕΠ (2009 πρόβλεψη Ευρ. Επιτροπής).....	90
Διάγραμμα 23:	Παράγοντες που καθορίζουν τις δημόσιες δαπάνες.....	91
Διάγραμμα 24:	Κερδοφορία και ρυθμός συσσώρευσης κεφαλαίου στην ΕΕ.....	108
Διάγραμμα 25:	Κυριαρχία των χρηματιστικών αγορών και ανεργία στην Ευρωπαϊκή Ένωση 1961-2007.....	109
Διάγραμμα 26:	Τόκοι και μερίσματα ως ποσοστό των ιδίων κεφαλαίων Μη-χρηματιστικός τομέας της οικονομίας, ΗΠΑ, 1952-2003.....	110
Διάγραμμα 27:	Ονομαστικό ΑΕΠ, κέρδη του χρηματοπιστωτικού τομέα και του μη - χρηματιστικού τομέα στις ΗΠΑ (έτος 1970=100).....	115
Διάγραμμα 28:	Πραγματικές μέσες αποδοχές ανά απασχολούμενο.....	145
Διάγραμμα 29:	Πραγματικές ετήσιες ώρες εργασίας.....	146
Διάγραμμα 30:	Πραγματικές αυξήσεις ανά απασχολούμενο και ανά ώρα εργασίας.....	147
Διάγραμμα 31:	Μέσες αποδοχές και παραγωγικότητα Ελλάδας % της ΕΕ-15.....	149
Διάγραμμα 32:	Μέσες αποδοχές στην Ελλάδα έναντι 35 προηγμένων χωρών 1995-2008, έτος 2000 = 100.....	150
Διάγραμμα 33:	Πραγματικές μέσες αποδοχές ανά απασχολούμενο και παραγωγικότητα. 1995 - 2008.....	151
Διάγραμμα 34:	Μερίδιο μισθών στο ΑΕΠ σε τιμές αγοράς (%).....	152
Διάγραμμα 35:	Μοναδιαίο κόστος εργασίας σε σύγκριση με 35 προηγμένες χώρες 1995-2008, έτος 2000=100.....	153
Διάγραμμα 36:	Πραγματικό μοναδιαίο κόστος εργασίας σε σύγκριση με 35 προηγμένες χώρες. 1995-2008, έτος 2000=100.....	155
Διάγραμμα 37:	Ανισότητα στην διανομή του προϊόντος 2007.....	157
Διάγραμμα 38:	Πρωτογενής διανομή του προϊόντος.....	158
Διάγραμμα 39:	Καθαρές αποδοχές.....	159
Διάγραμμα 40:	Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί στις χώρες της ΕΕ το 2008, σε ευρώ.....	163
Διάγραμμα 41:	Αναλογία κατώτατου μισθού σε € στην Ελλάδα έναντι των άλλων χωρών μελών της ΕΕ, 2008.....	164
Διάγραμμα 42:	Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί στις χώρες της ΕΕ το 2008, σε μονάδες Αγοραστικής Δύναμης.....	164
Διάγραμμα 43:	Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί στις χώρες της ΕΕ το 2008, σε μονάδες Αγοραστικής Δύναμης.....	165
Διάγραμμα 44:	Κατώτατος μισθός ως % του μέσου μηνιαίου μισθού στην βιομηχανία και στις υπηρεσίες - 2007 (*2006, **2005, ***2002).....	166
Διάγραμμα 45:	Μέσος και κατώτατος καθαρός μισθός σε τρέχουσες τιμές.....	167
Διάγραμμα 46:	Αναλογία κατώτατου προς μέσο μισθό σε τρέχουσες τιμές.....	168

Διάγραμμα 47:	Ποσοστιαία μεταβολή κατώτατων πραγματικών αποδοχών 1984-2009	169
Διάγραμμα 48 :	Διαχρονική εξέλιξη κατώτατων πραγματικών αποδοχών (1984=100).....	170
Διάγραμμα 49:	Ροές από και προς την απασχόληση, 2008.....	179
Διάγραμμα 50:	Μισθωτοί % του συνολικού αριθμού απασχολούμενων	181
Διάγραμμα 51:	Μεταβολές απασχόλησης και εργατικού δυναμικού 1983-2008	182
Διάγραμμα 52 :	Εργατικό δυναμικό και απασχόληση.....	187
Διάγραμμα 53:	Πληθυσμός και εργατικό δυναμικό	188
Διάγραμμα 54:	Εργατικό δυναμικό και απασχόληση.....	189
Διάγραμμα 55:	Εργατικό δυναμικό και απασχόληση. Ετήσιες % μεταβολές	190
Διάγραμμα 56:	Απασχολούμενοι % του πληθυσμού ηλικίας 15-64 ετών ανά φύλλο.....	192
Διάγραμμα 57:	Μερική απασχόληση % του συνόλου ανά φύλλο.....	193
Διάγραμμα 58:	Ισοδύναμος αριθμός απασχολούμενων με πλήρες ωράριο % του πληθυσμού 15-64 ετών.....	194
Διάγραμμα 59:	Ποσοστό συμμετοχής νέων 15-24 ετών.....	195
Διάγραμμα 60:	Απασχολούμενοι % του πληθυσμού ηλικίας 15-24 ετών ανά φύλλο.....	196
Διάγραμμα 61:	Απασχολούμενοι % του πληθυσμού ηλικίας 25-54 ετών ανά φύλλο.....	196
Διάγραμμα 62:	Απασχολούμενοι % του πληθυσμού ηλικίας 55-64 ετών ανά φύλλο.....	197
Διάγραμμα 63:	Ποσοστό συμμετοχής γυναικών κατά ηλικία.....	198
Διάγραμμα 64:	Ποσοστό ανεργίας	199
Διάγραμμα 65:	Μακροχρόνια ανεργία % του εργατικού δυναμικού.....	200
Διάγραμμα 66:	Εργαζόμενοι με συμβάσεις ορισμένου χρόνου % του συνόλου ανά φύλλο	201
Διάγραμμα 67:	Εξέλιξη της απασχόλησης και προϊόντος στον πρωτογενή τομέα. Σύνολο χώρας 2000 - 2008.....	225
Διάγραμμα 68 :	Εξέλιξη της απασχόλησης και προϊόντος στους κλάδους των Ορυχείων - Λατομείων. Σύνολο χώρας 200-2008.....	229
Διάγραμμα 69 :	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στην μεταποίηση Σύνολο χώρας 2000-2008.....	231
Διάγραμμα 70 :	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου. Σύνολο χώρας 2000-2008.....	235
Διάγραμμα 71:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στις κατασκευές Σύνολο χώρας 2000-2008.....	238

Διάγραμμα 72:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στο εμπόριο Σύνολο χωρίς 2000- 2008.....	240
Διάγραμμα 73:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον κλάδο των ξενοδοχείων - εστιατορίων.Σύνολο χώρας 2000-2008.....	243
Διάγραμμα 74:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών. Σύνολο χώρας 2000-2008.....	245
Διάγραμμα 75:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών Σύνολο χώρας 2000-2008.....	249
Διάγραμμα 76:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους Διαχείρισης Ακίνητης Περιουσίας Σύνολο χώρας 2000-2008.....	252
Διάγραμμα 77:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στη Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα και Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση Σύνολο χώρας 2000-2008.....	255
Διάγραμμα 78:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον κλάδο της Εκπαίδευσης. Σύνολο χώρας 2000- 2008.....	258
Διάγραμμα 79:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της Υγείας και της Κοινωνικής Μέριμνας. Σύνολο χώρας 2000-2008.....	260
Διάγραμμα 80:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των Άλλων Δραστηριοτήτων Παροχής Υπηρεσιών. Σύνολο χώρας 2000-2008.....	262
Διάγραμμα 81:	Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον κλάδο των Ιδιωτικών Νοικοκυριών με Οικιακό Προσωπικό Σύνολο χώρας 2000-2008.....	264
Διάγραμμα 82:	Αυξήσεις/ Μειώσεις Θέσεων Εργασίας (ERM) τρίτο τρίμηνο 2007 - πρώτο τρίμηνο 2009)	271
Διάγραμμα 83:	Δείκτες Ανεργίας στην ΕΕ - 27(Φεβρουάριος 2009).....	272
Διάγραμμα 84:	Ανεργία στην ΕΕ -27 (Νοέμβριος 2008 - Φεβρουάριος 2009/ Φεβρουάριος 2009 Νοέμβριος 2009).....	273
Διάγραμμα 85:	Μείωση Θέσεων Εργασίας ανά χώρα Οκτώβριος 2008 - Μάρτιος 2009	275
Διάγραμμα 86:	Εξέλιξη των απολύσεων (Δ τρίμηνο 2008, Α τρίμηνο 2009) στις χώρες της ΕΕ 27.....	276
Διάγραμμα 87:	Μείωση θέσεων εργασίας ανά κλάδο (2008).....	276

Σύνοψη Συμπερασμάτων

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση απειλεί σε διεθνές επίπεδο την πραγματική οικονομία (ανάπτυξη, ανταγωνιστικότητα, εισόδημα, απασχόληση, κλπ.) και προκλήθηκε από την ανεξέλεγκτη και υψηλού επιπέδου χορήγηση δανείων και «τοξικών» τοποθετήσεων υψηλού κινδύνου, από μέρους των τραπεζών, προκειμένου να δημιουργήσουν προϋποθέσεις υψηλής, εντατικής και αδιαφανούς κερδοφορίας και κερδοσκοπίας. Επιπλέον, η κρίση αυτή αποτελεί έκφραση αποτυχίας του νεοφιλελεύθερου μοντέλου οργάνωσης της οικονομίας και διαχείρισης των πόρων, όπως αυτή, τηρουμένων των αναλογιών, του τέλους του 19ου αιώνα και του 1929. Πράγματι αποτελεί έκφραση αποτυχίας, με την έννοια ότι αυτό διακηρύσσει και εφαρμόζει την πλήρη απελευθέρωση των αγορών χρήματος, αγοράς εργασίας και αγαθών-υπηρεσιών, την κυριαρχία της αγοράς στην διαχείριση των πόρων με την περιθωριοποίηση των δημόσιων πολιτικών και της αναδιανομής του εισοδήματος, χωρίς ρυθμίσεις, ελέγχους, εποπτεία και συντονισμό, με την επικράτηση «χαλαρών οικονομικών και κανονιστικών πολιτικών που επέτρεψαν στην παγκόσμια οικονομία να υπερβεί τα όρια ταχύτητάς της».

Έτσι, σημαντικά τραπεζικά ιδρύματα στις ΗΠΑ, Αγγλία και σε άλλες χώρες, απώλεσαν την ρευστότητά τους, με αποτέλεσμα οι κυβερνήσεις των χωρών, δεδομένου της κρίσης αξιοπιστίας που επικρατεί στην διατραπεζική αγορά, να προσπαθούν με τεράστιο κόστος των φορολογουμένων τους να αποτρέψουν την χρηματοοικονομική τους καθίζηση. Ταυτόχρονα, οι μέχρι και σήμερα αποφάσεις στις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση των «ενέσεων ρευστότητας», των «εθνικοποιήσεων» και των μειώσεων των επιτοκίων, αδυνατούν να εμποδίσουν την μετάβαση της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην πραγματική οικονομία και να δημιουργήσουν συνθήκες ανάσχεσης της οικονομικής κρίσης και αποτροπής της εμβάθυνσης της διεθνούς οικονομικής ύφεσης.

Ειδικότερα, οι αποφάσεις αυτές, που λαμβάνονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση και υλοποιούνται σε εθνικό επίπεδο, εμπεριέχουν την αδυναμία της μη εφαρμογής των αποφάσεων σε Ομοσπονδιακό επίπεδο, όπως στις ΗΠΑ, με αποτέλεσμα, ενώ παρουσιάζουν κάποια στοιχεία συντονισμού να μην παρουσιάζουν άμεση, αποτελεσματική και εκτελεστική δυναμική.

Αξίζει να σημειωθεί ότι αντίστοιχες αποφάσεις στην κρίση του 1929, η οποία εξελίχθηκε σε κραχ, δεν είχαν σ' αυτή την ένταση ληφθεί, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το 2008 και το 2009, η λήψη και υλοποίηση αυτών αποφάσεων, θα μπορέσουν να αποτρέψουν την μετάβαση της κρίσης από τη χρηματοπιστωτική σφαίρα στους αρμούς της πραγματικής οικονομίας.

Ο βασικότερος λόγος της αναποτελεσματικότητας των μέτρων ενίσχυσης της ρευστότητας είναι η προσήλωση προς τους πιστωτές και η περιφρόνηση προς τους δανειολήπτες (Κ. Βεργόπουλος, 2008), με αποτέλεσμα το 2009 και το 2010 να γίνουμε μάρτυρες χρεοκοπιών, διακοπής της λειτουργίας επιχειρήσεων, μαζικών απολύσεων και σημαντικής αύξησης της ανεργίας.

Ειδικότερα **στην Ελλάδα**, παρά τις αντίστοιχες δυσμενείς εξελίξεις για τους μισθούς, τους συνταξιούχους και τους ανέργους, η οικονομική πολιτική ακολουθώντας την «παγίδα ρευστότητας» με το πρόγραμμα στήριξης των Τραπεζών, οδηγεί την ελληνική οικονομία κατά το 2009 και το 2010, (το 85% των επιχειρήσεων δηλώνει ότι τα δύσκολα της οικονομικής κρίσης δεν έχουν περάσει και προβλέπει περαιτέρω επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών κατά το επόμενο 12μηνο IOBE, Ιούλιος 2009), σε συνθήκες επιδείνωσης της οικονομικής κρίσης καθώς και σε κατάσταση ύφεσης, με συνέπειες στην απασχόληση, την ανεργία, τα εισοδήματα, το δημόσιο χρέος και τα δημόσια ελλείμματα. Είναι ενδιαφέρον να τονιστεί ότι μεγάλο τμήμα των νοικοκυριών δαπανά περισσότερο από το 40% του διαθέσιμου εισοδήματος για την εξυπηρέτηση τραπεζικών δανείων, τα οποία δυσκολεύεται να αποπληρώσει εξαιτίας της μείωσης των εισοδημάτων του. Παράλληλα το Ελληνικό Δημόσιο έχει προσφύγει σε δανεισμό κατά το πρώτο εξάμηνο του 2009 σε ποσοστό της τάξεως του 20% του ΑΕΠ (Ιούλιος 2009). Έτσι ο καθαρός δανεισμός του Δημοσίου από τις αρχές του έτους 2009 έχει διαμορφωθεί στα επίπεδα των 53 δις. ευρώ (εκτιμάται ότι κατά το 2009 θα υπερβεί τα 60 δις. ευρώ) και υπερβαίνει κατά 12 δις. ευρώ την πρόβλεψη του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2009 και κατά 10 δις. ευρώ την πρόβλεψη του αναθεωρημένου (Ιανουάριος 2009) προγράμματος σταθερότητας της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, ο καθαρός δανεισμός του Δημοσίου έχει ήδη καλύψει το 130% περίπου του ετήσιου στόχου όταν στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο δημόσιος δανεισμός δεν υπερβαίνει το 70% του ετήσιου προϋπολογισμού. Ταυτόχρονα, οι συνθήκες του δημόσιου δανεισμού, διαμορφώνουν επιπλέον επίπεδα του ετήσιου κόστους καταβολής των τόκων (1,2 δις. ευρώ λόγω της διαφοράς των ελληνικών με τα γερμανικά επιτόκια και 700 εκατ. ευρώ λόγω της διαφοράς των ελληνικών με τα ιταλικά επιτόκια).

Αυτό σημαίνει, ότι **η στρατηγική ανάσχεσης** της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα προϋποθέτει μέτρα ενίσχυσης της ζήτησης, φροντίδας των δανειοληπτών (νοικοκυριά), αποκατάστασης της δημοσιονομικής ισορροπίας όχι με επιπλέον φορολογικές επιβαρύνσεις αλλά με αναδιανομή του εισοδήματος, ενδυνάμωσης των προϋποθέσεων ανάπτυξης και στήριξης της επενδυτικής δραστηριότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, προκειμένου η ελληνική οικονομία να αντιμετωπίσει τις προαναφερόμενες σοβαρές αρνητικές συνέπειες κατά το 2009 και τις σοβαρότερες κατά το 2010.

Στην κατεύθυνση αυτή απαιτείται η κατάθεση του Κρατικού Προϋπολογισμού του έτους 2010 να περιλαμβάνει την απόσυρση των μέτρων φορολογικής επιβάρυνσης των μισθωτών και των συνταξιούχων και την αποκατάσταση της ισορροπίας στη πραγματική φορολογική επιβάρυνση των εισοδημάτων από εργασία και επιχειρηματική δραστηριότητα. Από την άποψη αυτή είναι χαρακτηριστική η διαπίστωση, μεταξύ των άλλων, που αναφέρεται στην Έκθεση, σύμφωνα με την οποία η πραγματική φορολογική επιβάρυνση της εργασίας στην Ελλάδα (35,1%, 2007) αντιστοιχεί στον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - 25 (36,4%, 2006), ενώ η πραγματική φορολόγηση για τα κέρδη ανέρχεται, σχεδόν στο ήμισυ του μέσου όρου της Ε.Ε-25 (15,9% για την Ελλάδα, έναντι 33,0% στην Ε.Ε-25). Παράλληλα απαιτείται και η αύξηση των δημοσίων και κοινωνικών δαπανών που θα δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας και θα αποκαταστήσουν, στον βαθμό που τις αφορά, την ανισοκατανομή του εισοδήματος. Ταυτόχρονα, απαιτούνται συγκεκριμένα μέτρα στήριξης της χρηματοοικονομικής ρευστότητας (1,65 δις. ευρώ το ύψος των ακάλυπτων επιταγών στην Ελλάδα κατά το πρώτο εξάμηνο του 2009, Ιούλιος 2009) καθώς και της επενδυτικής δραστηριότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων παράλληλα με μέτρα εισοδηματικής στήριξης των δανειοληπτών (νοικοκυριά).

Βέβαια, η φιλοσοφία, η στρατηγική και τα μέτρα της οικονομικής κρίσης και ύφεσης στην Ελλάδα, απαιτείται να εστιάζονται στην αποκατάσταση των μακροοικονομικών και κοινωνικών της ανισορροπιών καθώς και στην αντιμετώπιση των διαρθρωτικών της προβλημάτων, με την άσκηση δημόσιων πολιτικών ανάπτυξης (ολοκληρωμένα συμπλέγματα δραστηριοτήτων), αναδιανομής του εισοδήματος, ενίσχυσης της συνολικής ζήτησης και της παραγωγικής και τεχνολογικής βάσης της χώρας καθώς και αντικατάστασης του μοντέλου αποκρατικοποιήσεων και ιδιωτικοποιήσεων των δημοσίων επιχειρήσεων, ως μοντέλου μη ορθολογικής διαχείρισης των πόρων με αναπτυξιακή και κοινωνική αποτελεσματικότητα από το μοντέλο των επιχειρήσεων δημοσίου συμφέροντος.

Η μη εγκαθίδρυση ενός **νέου αναπτυξιακού προτύπου** στην Ελλάδα στην κατεύθυνση βελτίωσης της τεχνολογικής, παραγωγικής και καινοτομικής βάσης της χώρας καθώς και της αναδιανομής του εισοδήματος, θα επιδεινώσει, μεταξύ των άλλων, ακόμη περισσότερο το χαμηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητας των προϊόντων και υπηρεσιών που παράγει η ελληνική οικονομία (20% του ΑΕΠ αποτελούν οι εξαγωγές της χώρας μας) το οποίο σχετίζεται κυρίως με την χαμηλή διαρθρωτική της ανταγωνιστικότητα (ποιότητα προϊόντων και υπηρεσιών, ποιότητα παραγωγικής διαδικασίας, ποιότητα εργασιακών σχέσεων, ποιότητα επαγγελματικής κατάρτισης, κλπ). Δυστυχώς όμως, η κατεύθυνση που δόθηκε από τους φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής και τις εργοδοτικές οργανώσεις και ακολουθήθηκε από τις επιχειρήσεις, δεν ήταν η αντιμετώπιση των διαρθρωτικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας, που η οικονομική κρίση ανέδειξε στην επιφάνεια, και η βελτίωση του

επιπέδου της διαρθρωτικής της ανταγωνιστικότητας αλλά ήταν η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας.

Όμως σήμερα, **κρίνοντας εκ του αποτελέσματος**, είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε ότι η κατεύθυνση αυτή ήταν λανθασμένη γιατί μετά από εικοσιπέντε έτη θεαματικής μείωσης του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν (είτε πρόκειται για το σύνολο της οικονομίας, είτε πρόκειται για τον επιχειρηματικό τομέα) και ανόδου των δεικτών της κερδοφορίας (περιθώρια κέρδους, απόδοση κεφαλαίου) οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας στο διεθνές εμπόριο δεν παρουσιάζουν βελτίωση. **Αυτή η αποτυχία της εικοσιπενταετούς προσπάθειας να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα διαμέσου** της μείωσης του μοναδιαίου κόστους εργασίας, των ιδιωτικοποιήσεων, της ενίσχυσης της κερδοφορίας του επιχειρηματικού τομέα, της διεύρυνσης της ευελιξίας των εργασιακών σχέσεων, της δημοσιονομικής πειθαρχίας με κύριο μέσο την πραγματική μείωση των κοινωνικών δαπανών και της απορύθμισης του συστήματος κοινωνικής προστασίας, θα έπρεπε να είχε οδηγήσει όσους υποστήριξαν αυτήν την κατεύθυνση και αυτό το μείγμα της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής σε αναθεώρηση των απόψεων τους και των πολιτικών τους.

Στο πλαίσιο αυτό, **η κεντρική επιδίωξη της Έκθεσης για την Ελληνική Οικονομία και την απασχόληση του έτους 2009**, συνίσταται στη διερεύνηση και επισήμανση των κρισιακών εξελίξεων και των πτυχών που συγκροτούν σε μεγάλο βαθμό, τον κοινωνικό-οικονομικό σχηματισμό στην Ελλάδα καθώς και στην ανάδειξη της αναγκαιότητας ενός εναλλακτικού μείγματος οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής ανάσχεσης της οικονομικής κρίσης καθώς και ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου αναβάθμισης του τεχνολογικού και καινοτομικού υπόβαθρου της ελληνικής οικονομίας.

Η κεντρική αυτή επιδίωξη της Έκθεσης για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2009, σημαίνει την μεταμόρφωση του προτύπου οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και την μετάβαση από την κυριαρχία της οικονομίας της αγοράς στην οικονομία των δημόσιων πολιτικών, της παραγωγικής, της τεχνολογικής αναβάθμισης, της κλιματικής αλλαγής και της κοινωνικής αλληλεγγύης.

Στο πλαίσιο μιας **ολοκληρωμένης** αναπτυξιακά και κοινωνικοοικονομικά προσέγγισης, με την έννοια της ένταξης στο νέο πρότυπο ανάπτυξης των μέτρων άμεσης και μεσο-μακροπρόθεσμης απόδοσης, στην κατεύθυνση αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, τα πιο σημαντικά συμπεράσματα της Έκθεσης, αναφέρονται στα εξής:

1. **Η πρόσφατη οικονομική κρίση**, ως αποτέλεσμα της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής της απελευθέρωσης των αγορών που ασκήθηκε μετά το 1990, έχει πλήξει την ελληνική οικονομία στην παραγωγική, δημοσιονομική και κοινωνική της πτυχή, δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο δημοσιονομικού και αναπτυξια-

κού αδιεξόδου για την χώρα μας. Παράλληλα, ο κλονισμός της κυριαρχίας της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής καθιστά επίκαιρο και επείγον το ζήτημα να ασκηθεί μια εναλλακτική, ως προς την ισχύουσα, οικονομική πολιτική, η αναγκαιότητα της οποίας απορρέει από την διαπίστωση ότι η πρόσφατη οικονομική κρίση δεν είναι ένα έκτακτο γεγονός αλλά μία **διαρθρωτική κρίση**, με την έννοια της κρίσης του υποδείγματος ανάπτυξης και της κρίσης ρύθμισης της οικονομίας.

2. Η **εναλλακτική οικονομική πολιτική** απαιτείται να συνοδεύεται από διαρθρωτικές αλλαγές, οι οποίες όμως δεν θα αποσκοπούν στην απελευθέρωση και την απορρύθμιση των αγορών, αλλά αντίθετα θα αποσκοπούν στην εκ νέου ρύθμισή τους. Στο επίκεντρο αυτών των διαρθρωτικών αλλαγών, η έννοια **των δημόσιων αγαθών** κατέχει κεντρική θέση και παραπέμπει στην έννοια των κοινωνικών δικαιωμάτων και της δημοκρατίας και είναι εχθρική προς τη λογική του εμπορεύματος, που παραπέμπει στην έννοια του καταναλωτή, των ευκαιριών και της αγοράς.
3. Η πιο βασική συνιστώσα της εφαρμοζόμενης πολιτικής στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση των συνεπειών της οικονομικής κρίσης είναι οι αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις που αφορούν **στους νεκρούς χρόνους εργασίας**. Εξαιτίας της μείωσης της ζήτησης που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, ή ακόμη με πρόφαση μια υποτιθέμενη μείωση της ζήτησης, οι επιχειρήσεις επιδίδονται σε μια προσπάθεια **μείωσης των νεκρών χρόνων** (ο χρόνος που παρεμβάλλεται μεταξύ του συμβατικού χρόνου απασχόλησης και του πραγματικού χρόνου εργασίας). Η πολιτική αυτή παίρνει πολλές μορφές: διευθέτηση του χρόνου εργασίας, τετραήμερη εργασία, άδεια άνευ αποδοχών υπό την απειλή της απόλυσης, και άλλες μορφές απασχόλησης με τις οποίες η επιχείρηση προσπαθεί να πληρώσει όχι για την εργασία που αγόρασε, αλλά για εκείνο το τμήμα της που τελικά κατανάλωσε.
4. Το **αναγκαίο μείγμα** της οικονομικής πολιτικής σήμερα στην Ελλάδα απαιτείται, για την βελτίωση των συνθηκών του κόσμου της εργασίας και για την αντιμετώπιση των δύο κεντρικών διαρθρωτικών προβλημάτων (τεχνολογική καθυστέρηση της παραγωγής και ανισοκατανομή του εισοδήματος), να προσανατολίζεται προς την ενίσχυση της ζήτησης, της παραγωγικής και τεχνολογικής βάσης της χώρας, προκειμένου τα μέτρα αντιμετώπισης της οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης να αποκαταστήσουν, εκτός των άλλων, τις μακρο-οικονομικές, εισοδηματικές, κοινωνικές και εργασιακές ανισορροπίες καθώς και τα σοβαρά διαρθρωτικά, τεχνολογικά, παραγωγικά και ανταγωνιστικά προβλήματα της χώρας.
5. Η **ελληνική οικονομία** μετά την επιβράδυνση μιας τετραετίας (2005-2008) εισέρχεται σε ύφεση κατά το 2009. Η μακροχρόνια τάση εξέλιξης του ακαθάρι-

στου εγχώριου προϊόντος σε σταθερές τιμές υπήρξε ανοδική κατά την περίοδο 1996-2004, παρουσίασε κάμψη από το 2005 και κατέστη στην συνέχεια έντονα πτωτική. Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες προβλέψεις (Μάιος 2009) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το ΑΕΠ θα μειωθεί, σε σταθερές τιμές, κατά περίπου 1% το 2009 και θα παραμείνει στάσιμο κατά το 2010. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Τράπεζας της Ελλάδας, κατά το 2009, το ΑΕΠ θα παραμείνει αμετάβλητο και δεν αποκλείεται να σημειωθούν και αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής εντός του έτους.

6. **Ο ρυθμός μεταβολής των τιμών** σε μέση ετήσια βάση ανήλθε το 2008 σε 4,2% έναντι 3% κατά το 2007. Εντούτοις, μέχρι τον Δεκέμβριο είχε ήδη υποχωρήσει στο 2,0%, και μειώθηκε περαιτέρω κατά το πρώτο τρίμηνο του 2009. Η Τράπεζα της Ελλάδας για το 2009 προβλέπει μέσο επίπεδο πληθωρισμού 1,5% ή και χαμηλότερα (1,1-1,2%). Με βάση τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας (Eurostat), (Ιούλιος 2009), το 2008 οι τιμές καταναλωτή στην Ελλάδα αντιστοιχούσαν στο 94% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε αντίθεση με το μέσο επίπεδο των μισθών στην Ελλάδα το οποίο το 2008 αντιστοιχούσε, στο 82% του μέσου όρου της Ε.Ε-15.
7. **Η συντελούμενη οικονομική μεγέθυνση** στην Ελλάδα είχε ως αποτέλεσμα να βελτιωθεί ο βαθμός πραγματικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας (με την έννοια ότι το ΑΕΠ ανά κάτοικο στην Ελλάδα, σε ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης, πλησίασε τον αντίστοιχο μέσο όρο στις 15 «παλαιές» χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Για το 2010, εντούτοις, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει ελαφρά πραγματική απόκλιση αντί σύγκλισης. Η προβλεπόμενη ανακοπή της πραγματικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας προς το μέσο επίπεδο ανάπτυξης των 15 πιο προηγμένων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και η αναμενόμενη υποχώρηση της σχετικής παραγωγικότητας της εργασίας σε σύγκριση με τις 35 πιο προηγμένες χώρες του κόσμου, σχετίζεται με το γεγονός ότι η παραγωγικότητα στην Ελλάδα ακολουθεί από το 2001 τάση επιβράδυνσης. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, **η παραγωγικότητα της εργασίας** στην Ελλάδα θα αυξηθεί το 2009-2010 κατά 0,25% μετά από την μέτρια αύξηση κατά 1,7% το 2008.
8. **Οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου**, σε σταθερές τιμές, ακολούθησαν ανοδική πορεία από το 1996 είτε λάβουμε υπόψη μας τις κατοικίες, είτε όχι. Η αύξηση των επενδύσεων συνέβαλε διαρκώς στην αύξηση της συνολικής ζήτησης και του ΑΕΠ. Κατά το 2008, όμως, υπήρξε, για πρώτη φορά μετά από το 1992-1994, κάμψη του όγκου των ακαθάριστων επενδύσεων κεφαλαίου. Η κάμψη του 2008 και η προβλεπόμενη για το 2009-2010 είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από αυτήν του 1992-1994.

9. **Οι ιδιωτικές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου** μειώθηκαν, για πρώτη φορά από το 1990, ακόμη και σε τρέχουσες τιμές (κατά 10%). Αυτό το γεγονός σηματοδοτεί την αναβολή της υλοποίησης των επενδυτικών σχεδίων του ιδιωτικού τομέα ενόψει της μείωσης της ζήτησης που χαρακτηρίζει την οικονομική κρίση. Ειδικότερα οι επενδύσεις των επιχειρήσεων σε εξοπλισμό, πιθανότατα θα σημειώσουν κάμψη, εξαιτίας των δυσμενών επιχειρηματικών προσδοκιών που διαμορφώνονται ενόψει της περαιτέρω εξασθένησης της ζήτησης (εσωτερικής και εξωτερικής) και τις δυσκολίες πρόσβασης που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις στον δανεισμό.
10. **Οι δημόσιες επενδύσεις** αυξήθηκαν ελάχιστα το 2008 ενώ κατά το 2007 είχαν αυξηθεί κατά 2% περίπου. Η μείωση των δαπανών του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων κατά 11% το 2009 θα έχει τα αναμενόμενα υφειακά αποτελέσματα. Η μεγάλη μείωση των επενδύσεων κατά το 2008 (κατά 11,5% σε σταθερές τιμές) προήλθε από την μείωση των επενδύσεων σε κατοικίες εξαιτίας της σημαντικής επιβράδυνσης του ρυθμού ανόδου του υπολοίπου των στεγαστικών δανείων. Μείωση, ωστόσο, σημειώθηκε και στις επενδύσεις σε εξοπλισμό κατά 9,6% (σε τιμές 2000). Οι επενδύσεις σε κατασκευές εκτός κατοικιών αυξήθηκαν κατά 8,7% το 2008, περιορίζοντας κατά τι την υποχώρηση των συνολικών επενδύσεων σε κατασκευές. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κατά το 2009-2010, τόσο οι επενδύσεις σε κατοικίες όσο και σε κατασκευές πλην κατοικιών, σε σταθερές τιμές, θα παραμείνουν στα ίδια περίπου επίπεδα με το 2008.
11. **Οι κρισιακές εξελίξεις** εξηγούν την βελτίωση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών ως ποσοστό του ΑΕΠ από το 10,5% το 2007 σε 8,8% κατά το 2008. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η βελτίωση αυτή πρόκειται να συνεχιστεί και κατά την διετία 2009-2010 έτσι ώστε στο τέλος του 2010 το έλλειμμα ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών να έχει περιοριστεί περαιτέρω σε 7,5% του ΑΕΠ. Η πρόβλεψη αυτή βασίζεται στην υπόθεση ότι **η πτώση της ζήτησης** στην Ελλάδα θα περιορίσει τις εισαγωγές κατά πολύ περισσότερο από την μείωση των ελληνικών εξαγωγών που θα προκληθεί από την πτώση της ζήτησης στις χώρες προορισμού των ελληνικών εξαγωγών. Εντούτοις, σύμφωνα με τις προβλέψεις των περισσότερων αναλυτών αναφορικά με την ισοτιμία του ευρώ έναντι του δολαρίου και των άλλων νομισμάτων, το ευρωπαϊκό νόμισμα θα ανατιμηθεί περαιτέρω στη διάρκεια του 2010 και δεν θα αποτελέσει έκπληξη να φθάσει ακόμη και στην ισοτιμία των δύο δολαρίων ΗΠΑ ανά ευρώ. **Εάν επαληθευθούν** αυτές οι προβλέψεις, θα υπάρξουν σοβαρές επιπτώσεις στο εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας, γιατί οι μεν ελληνικές εξαγωγές θα γίνουν ακριβότερες και ως εκ τούτου θα αντιμετωπίσουν δυσκολίες στις αγορές προορισμού τους, οι δε εισαγωγές στην Ελλάδα θα καταστούν φθηνότερες με αποτέλεσμα την αύξηση του όγκου των εισαγομένων προϊόντων.

12. Κατά τους τελευταίους μήνες του 2008, η διαχείριση των επιπτώσεων της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Ελλάδα επηρέασε αρνητικά το δημόσιο έλλειμμα που υπερέβη για δεύτερο συναπτό έτος το συμβατικό όριο της Συνθήκης του Μάαστριχτ (3% του ΑΕΠ). Το δημόσιο έλλειμμα κατά το 2007 και το 2008 ανήλθε σε -5,0% και -5,3% του ΑΕΠ αντίστοιχα, με πρόβλεψη αύξησης του (Deutsche Bank, Ιούλιος 2009) στο -7,2% του ΑΕΠ το 2009 και -8,7% του ΑΕΠ το 2010.
13. Η πραγματική φορολογική επιβάρυνση της εργασίας στην Ελλάδα (35,5%, 2007) αντιστοιχεί στο μέσο όρο της Ε.Ε-25 (36,4%, 2006), ενώ η πραγματική φορολογική επιβάρυνση για τα κέρδη ανέρχεται σχεδόν στο ήμισυ του μέσου όρου της Ε.Ε -25 (15,9% στην Ελλάδα, έναντι 33% στην Ε.Ε-25). Παράλληλα από την ανάλυση και επεξεργασία των στοιχείων που αφορούν τους άμεσους και έμμεσους φόρους στην Ευρωπαϊκή Ένωση – 15 (Eurostat, Μάιος 2009) προκύπτει ότι οι άμεσοι φόροι στην Ελλάδα φτάνουν 8% του ΑΕΠ το 2004 και 7,7% του ΑΕΠ το 2008, ενώ στην ΕΕ – 15 ήταν 11,3% και 12,2% αντίστοιχα. Οι έμμεσοι φόροι στην Ελλάδα ήταν 11,6% του ΑΕΠ το 2004 και 12,3% του ΑΕΠ το 2008, ενώ στην ΕΕ -15 ήταν 13,2% και 13% αντίστοιχα. Έτσι οι έμμεσοι φόροι στην Ελλάδα ως ποσοστό του συνόλου των άμεσων και έμμεσων φόρων από 59,2% το 2004 αυξήθηκαν σε 61,5% το 2008, ενώ στην Ε.Ε. -15 μειώθηκαν από 53,9% το 2004 σε 51,6% το 2008.
14. Η κυρίαρχη ερμηνεία, την οποία υιοθετούν οι εθνικές κυβερνήσεις, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, οι G20, ο ΟΟΣΑ, και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, θεωρεί ότι η διεθνής οικονομικής κρίση είναι ένα έκτακτο γεγονός που εντοπίζεται στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Αιτία της κρίσης θεωρείται η ανεπάρκεια του υφιστάμενου ρυθμιστικού πλαισίου για τις συναλλαγές στις εθνικές και διεθνείς αγορές χρήματος και κεφαλαίου. Υποστηρίζεται ότι η διόγκωση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας και η συνακόλουθη κερδοσκοπία οδήγησαν στην τιτλοποίηση επισφαλών δανείων στεγαστικής πίστης, προκάλεσαν την αύξηση της τιμής των κατοικιών, δημιούργησαν μια «χρηματιστική φούσκα», η οποία, μετά την αύξηση των επιτοκίων και τις δυσχέρειες αποπληρωμής των δανείων από μερίδα των πιστοληπτών οδήγησε στην πτώση της τιμής των κατοικιών και την κατάρρευση των σύνθετων παράγωγων χρηματοπιστωτικών τίτλων που είχαν δημιουργηθεί. Αντίθετα, η εναλλακτική ερμηνεία, θεωρεί ότι η οικονομική κρίση που πλήττει την διεθνή οικονομία από τον Σεπτέμβριο του 2008 δεν είναι ένα έκτακτο γεγονός αλλά μία διαρθρωτική κρίση, με την έννοια της κρίσης του καθεστώτος συσσώρευσης κεφαλαίου και της κρίσης ρύθμισης της οικονομίας.
15. Οι αναδιαρθρώσεις που απαιτείται να πραγματοποιηθούν για την άμβλυνση της κλιματικής αλλαγής και την αντιμετώπιση των γενικότερων επιπτώσεων της, χρειάζεται να συνδυαστούν στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες της Ευρω-

παϊκής ένωσης, με την ανασυγκρότηση του παραγωγικού ιστού, που έχει υποστεί σοβαρές απώλειες εξαιτίας της φιλελεύθερης, παγκοσμιοποίησης. Αυτές οι απώλειες είναι το αποτέλεσμα μιας περιόδου ταχείας μεγέθυνσης του προϊόντος που έληξε το 2008, και καθώς η ελληνική οικονομία έχει πλέον εισέλθει σε μία περίοδο αργής αν όχι μηδενικής μεγέθυνσης, μόνο ισχυρές διαρθρωτικές παρεμβάσεις μπορούν να επιβάλλουν εξισορροπητικές αλλαγές. Για τους ίδιους λόγους η αύξηση της απασχόλησης δεν μπορεί να προέλθει απλώς και μόνο από τις «πράσινες πολιτικές» καθώς δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστούν οι πολιτικές αυτές χωρίς να ενταχθούν σ' ένα συνολικό σχέδιο αναδιάρθρωσης της παραγωγικής δραστηριότητας και των υπηρεσιών.

- 16. Η παραμονή της ελληνικής κοινωνίας εντός του πλαισίου του «ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου» και αναπτυξιακής αξιοποίησης του πεδίου της «πράσινης οικονομίας» απαιτεί την πραγματοποίηση μίας θεαματικής αναδιανομής του εισοδήματος από τα ανώτερα προς τα κατώτερα εισοδήματα και μίας σοβαρής συγκέντρωσης δημόσιων πόρων (φοροδιαφυγή, φοροαποφυγή, κ.λπ) για την ενίσχυση των κοινωνικών πολιτικών και των πολιτικών χρηματοδοτικής υποστήριξης της νέας οικονομικής δραστηριότητας στην χώρα μας. Ο προσανατολισμός αυτός της αποτελεσματικής άμβλυνσης, της κλιματικής αλλαγής και της αντιμετώπισης των επιπτώσεων της, στο πλαίσιο μιας στρατηγικής για την απασχόληση, την νέα ανάπτυξη και την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής, μπορεί να βασιστεί στην δραστηριοποίηση της επιστημονικής κοινότητας και στην προώθηση της δράσης του συνδικαλιστικού κινήματος σε στόχους που αφορούν την απασχόληση και την κοινωνική πολιτική σε συνθήκες μετάβασης στην πράσινη οικονομία και στην ενίσχυση, με την δημιουργία μίας νέας κοινωνικής συμμαχίας, των οργανώσεων πολιτών που αναλαμβάνουν δράσεις ή δημιουργούν επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας με περιβαλλοντικές επιδιώξεις.**
- 17. Οι μέσες πραγματικές αποδοχές** ανά απασχολούμενο στην Ελλάδα αυξήθηκαν κατά 3,2% το 2008 μετά από αύξηση 5,8% κατά το 2007 και μείωση 2,5% το 2006. Η σωρευτική αύξηση των μέσων πραγματικών αποδοχών επί σειρά ετών μετά το 1995, έχει οδηγήσει την αγοραστική δύναμη των μέσων αποδοχών σε επίπεδα περίπου 37% ανώτερα σε σύγκριση με το 1995 και περίπου 25% σε σύγκριση με το έτος 2000. Το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα από εργασία για τους νεοεισερχόμενους στον ευρύτερο δημόσιο τομέα ανέρχεται σε 776,2 ευρώ και στον ιδιωτικό τομέα ανέρχεται σε 662,1 ευρώ. Για το σύνολο των μισθωτών στον ευρύτερο δημόσιο τομέα ανέρχεται σε 1.193,9 ευρώ και στον ιδιωτικό τομέα σε 907,6 ευρώ (ΕΣΥΕ : ΕΕΔ, 2008 Β. τρίμηνο).
- 18. Η αύξηση των μέσων πραγματικών αποδοχών** ανά απασχολούμενο είχε ως αποτέλεσμα να συγκλίνουν περαιτέρω οι αμοιβές στην Ελλάδα έναντι του αντί-

στοιχου μέσου όρου των 15 πιο προηγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (δηλαδή των 15 "παλαιών" χωρών μελών). Η σύγκριση, παρότι τις κατά καιρούς ανακοπές της πορείας της, στην μακροχρόνια διάρκεια ακολουθεί ανοδική τάση της τάξης του 0,7% ετησίως. Ενώ κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 ανερχόταν σε 68%, έφθασε στο 82% κατά το 2008 του μέσου όρου της Ε.Ε-15.

19. **Η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα έχει αυξηθεί σημαντικά μετά το 1995, είτε σε σχέση με άλλα μεγέθη της ελληνικής οικονομίας, είτε σε διεθνή σύγκριση.** Υπολογισμένη ως ποσοστό του μέσου αντίστοιχου μεγέθους της Ευρωπαϊκής Ένωσης των δεκαπέντε πιο αναπτυγμένων χωρών μελών, είχε προσεγγίσει το 92% περίπου. Η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα **έχει συγκλίνει με τον μέσο όρο της ΕΕ-15 ταχύτερα από την αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού.** Ενώ η σύγκριση της παραγωγικότητας ανήλθε σε περίπου 19 εκατοστιαίες μονάδες, κατά τα έτη 1995-2008 και σε περίπου 14 εκατοστιαίες μονάδες για τις πραγματικές μέσες αποδοχές ανά απασχολούμενο.
20. Στη διάρκεια των ετών 1995-2008, **το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος** στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας, συγκρινόμενο με το αντίστοιχο μέγεθος στις 35 βιομηχανικές χώρες, σε εθνικά νομίσματα, παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητο, και ακριβέστερα αυξήθηκε κατά 1%. Αυτό σημαίνει ότι σχεδόν ολόκληρη η αύξηση του σταθμισμένου μοναδιαίου κόστους εργασίας σε δολάρια (περίπου 18%) οφείλεται στην ανατίμηση του ευρώ και σε αλλαγές στη σύνθεση του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας.
21. Η Ελλάδα διακρίνεται για την **υψηλή οικονομική ανισότητα.** Το εισόδημα των 20% πλεισσότερο εύπορων Ελλήνων είναι συστηματικά περίπου 6 φορές υψηλότερο από το εισόδημα των 20% λιγότερο εύπορων Ελλήνων χωρίς να διακρίνεται καμία τάση μείωσης των εισοδηματικών ανισοτήτων. Μόνον η Ρουμανία, η Πορτογαλία, και η Λετονία παρουσιάζουν δείκτες εισοδηματικής ανισότητας υψηλότερους από την Ελλάδα.
22. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού για το Β' τρίμηνο του 2008, **οι μισθοί των εργαζομένων** κατανέμονται ως εξής. Περίπου 25% των εν λόγω εργαζομένων, δήλωσαν ότι οι καθαρές αποδοχές τους ήταν μικρότερες των 750 ευρώ μηνιαίως. Περίπου 30% δήλωσαν ότι είχαν αποδοχές μεταξύ 750 και 1000 ευρώ. Ο μέσος καθαρός μισθός ανερχόταν σε 1.010 ευρώ ενώ ο διάμεσος μισθός σε 980 ευρώ περίπου. Επομένως, το όριο για τους χαμηλόμισθους ήταν $(2/3) \cdot 980 = 650$ ευρώ περίπου και **το ποσοστό των χαμηλόμισθων** μεταξύ των εργαζομένων ανερχόταν σε 18% του συνόλου των εργαζομένων στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα.
23. **Ο κατώτατος μηνιαίος μισθός σε ευρώ στην Ελλάδα, συνεχίζει να υστερεί σημαντικά έναντι των κατώτατων μισθών των πλουσιότερων χωρών μελών της**

Ευρωπαϊκής Ένωσης (στις οποίες ισχύει ο κατώτατος μισθός εθνικό επίπεδο) και ανέρχεται περίπου στο 60% του αντίστοιχου κατώτατου μισθού της πρώτης κατηγορίας χωρών (Αγγλία, Γαλλία, Βέλγιο, Ολλανδία, Ιρλανδία και Λουξεμβούργο), ενώ βρίσκεται σε ευνοϊκότερη θέση έναντι του αντίστοιχου κατώτατου μισθού των χωρών της δεύτερης κατηγορίας χωρών (Πορτογαλία, Σλοβανία, Μάλτα και Ισπανία).

24. Το 2008, σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (Β' τριμήνου), **το ποσοστό ανεργίας** διαμορφώθηκε στο 7,2% του εργατικού δυναμικού της χώρας και οι άνεργοι ανέρχονταν σε 357.000. Τον Απρίλιο 2009 σε σύγκριση με τον Απρίλιο του 2008 η ανεργία διαμορφώθηκε στο επίπεδο του 9,4% (466.878 άτομα) από 7,7% του εργατικού δυναμικού (380.775 άτομα) σημειώνοντας αύξηση κατά 22,6%. Η μείωση της απασχόλησης κατά 90.576 άτομα και η αύξηση της ανεργίας κατά 86.100 άτομα σε σύγκριση με τον Απρίλιο του 2008 αποδεικνύουν την καθίζηση της οικονομικής δραστηριότητας και την επακόλουθη αύξηση των απολύσεων στην μεταποίηση, τις κατασκευές, στο εμπόριο και τον τουρισμό. Χαρακτηριστική είναι η αύξηση της ανεργίας στην νεολαία και στις παραγωγικές ηλικίες 35-54 ετών καθώς και σε όλες τις γεωγραφικές περιφέρειες της χώρας εκτός των Ιονίων Νήσων και της Δυτικής Ελλάδας. Κατά την χρονική περίοδο Απρίλιος 2008 - Απρίλιος 2009, **η αυξητική εξέλιξη της ανεργίας** στην Ελλάδα συντελείται από την συνολική λειτουργία της ελληνικής οικονομίας, τόσο σε επίπεδο κλάδων παραγωγής, όσο και σε επίπεδο γεωγραφικών περιφερειών.
25. **Η συνολική γυναικεία απασχόληση** ως ποσοστό του γυναικείου πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας ανήλθε σε 47,4% κατά το 2006 έναντι 38,1% το 1995. Το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών είχε σταθεροποιηθεί στο επίπεδο του 72% μεταξύ 1995 και 2003 και παρουσίασε μικρή αύξηση στο 74% περίπου μέχρι το 2006. Έτσι, η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων από 35% περίπου το 1995 είχε περιοριστεί σε 27% το 2006. Οι γυναίκες αποτελούν το ήμισυ του παραγωγικού πληθυσμού (15-64 ετών) της χώρας. Το ποσοστό ανεργίας τους είναι 1,5 φορές μεγαλύτερο από το μέσο ποσοστό ανεργίας και υπερδιπλάσιο του ποσοστού ανεργίας των ανδρών (10,9% έναντι 7,2% και 4,7% αντίστοιχα). Οι γυναίκες αποτελούν το 62% των ανέργων, δηλαδή στους 10 ανέργους οι έξι είναι γυναίκες. Ο αριθμός των γυναικών που εργάζονται ανέρχεται σε 1.793.524, αναλογούν περίπου τέσσερις γυναίκες σε κάθε 10 εργαζόμενους (39,1%) και απασχολούνται κυρίως ως μισθωτοί (οι επτά στις δέκα γυναίκες). Οι γυναίκες έχουν μεγάλο ποσοστό μερικής απασχόλησης (9,7%) και αναλογούν επτά γυναίκες σε κάθε 10 μερικώς απασχολούμενους.
26. **Η απασχόληση των μεταναστών** στην χώρα μας ανέρχεται σε 366.800 άνδρες και γυναίκες, ενώ οι μετανάστριες αποτελούν το 1/3 των απασχολούμενων μετα-

ναστών. Η συμμετοχή τους στην συνολική απασχόληση της χώρας ανέρχεται στο 8,0%, είναι μεγαλύτερη για τους άνδρες μετανάστες και μικρότερη για τις γυναίκες μετανάστριες (8,8% και 6,8% αντίστοιχα). Η απασχόλησή τους αναφέρεται κυρίως στην μισθωτή απασχόληση (91,2% έναντι 62,2% των ελλήνων), ως αυτοαπασχολούμενοι εργάζεται το 5,8% αυτών, το 1,4% είναι εργοδότες και 1,6% ανήκει στα συμβοηθούμενα και μη αμειβόμενα μέλη. Το ποσοστό των προσωρινά απασχολούμενων μεταναστών ανέρχεται στο 16,9% των μισθωτών και είναι μεγαλύτερο κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες έναντι των ελλήνων προσωρινά απασχολούμενων. Οι μισθωτοί μετανάστες αναλογούν στο 11,2% του συνόλου των μισθωτών και οι προσωρινά απασχολούμενοι στο 16,5% του αντίστοιχου συνόλου. Με μορφή μερικής απασχόλησης εργάζεται το 6,2% των μεταναστών έναντι 5,4% των ελλήνων.

27. Το 75% των μισθωτών **μεταναστών** (ΕΣΥΕ, ΕΕΔ 2008 Β' τριμήνου), δήλωσε ότι έχει **καθαρό μηνιαίο εισόδημα** που κυμαίνεται από 500€ μέχρι 1.000€, ενώ ένα 15% ακόμη έχει καθαρό μηνιαίο εισόδημα μεταξύ 1.001€-1.250€. Στους άνδρες το ήμισυ σχεδόν αυτών δήλωσε ως καθαρό μηνιαίο εισόδημα μεταξύ 750€-1.000€ και λιγότερο από το ήμισυ των μεταναστριών μηνιαίο εισόδημα μεταξύ 501€-750€ (49% και 44% αντίστοιχα). Κάτω από 750€ καθαρό μηνιαίο εισόδημα αναλογεί στο 43% των μισθωτών μεταναστών (στο 1/3 για τους άνδρες και τα 2/3 των μεταναστριών). Οι αναλογίες αυξάνονται στους εργαζόμενους με μερική ή με προσωρινή απασχόληση (91,4% και 55,5% αντίστοιχα), ενώ μειώνονται στο 40% για τους εργαζόμενους με πλήρη ή με μόνιμη απασχόληση.
28. Οι **μεταβολές της απασχόλησης** στο χρονικό διάστημα 2000-2008 θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως οριακά θετικές. Η απασχόληση αυξάνει συνολικά κατά 11,8%, με το μέσο ετήσιο ρυθμό να ανέρχεται σε 1,4% και οδηγεί στη δημιουργία πεντακοσίων περίπου χιλιάδων νέων θέσεων εργασίας στο χρονικό αυτό διάστημα. Ωστόσο οι θέσεις αυτές δεν είναι αρκετές για να καλύψουν τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας με αποτέλεσμα η ανεργία να εξακολουθεί να παραμένει σε υψηλά επίπεδα.
29. Από το **σύνολο των 59 κλάδων**, που καταγράφονται κατά διψήφιο κωδικό οι 41 εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης και οι υπόλοιποι 18 μείωση. Ανάμεσα στους κλάδους που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης συγκαταλέγονται κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης (ανακύκλωση 1057,6%, διαχείριση ακίνητης περιουσίας 1056,5%, ετερόδοικοι οργανισμοί και όργανα 519,1%, ενοικίαση μηχανημάτων και είδη ατομικής και οικιακής χρήσης 201,6%, πληροφορική 138,0%, συναφή με ενδιαμέσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς 124,4%, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών 66,5%, παραγωγή βασικών μετάλλων 63,1%).

- 30. Οι κλάδοι που παρουσιάζουν μείωση της απασχόλησης** και με εξαίρεση αυτόν της γεωργίας είναι κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς μείωσης (παραγωγή προϊόντων καπνού -60,1%, κατασκευή μηχανών γραφείου -53,6%, κατασκευή ειδών ένδυσης και γυναικικών -45,6%, ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία -49,4%, κατασκευή ιατρικών οργάνων -32,9%, κατεργασία δέρματος -30,9%) γεγονός ιδιαίτερα ανησυχητικό για το μέλλον και τη βιωσιμότητα των συγκεκριμένων κλάδων.
- 31. Είναι ενδιαφέρον** το γεγονός ότι και **οι δέκα κλάδοι** που παρουσιάζουν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης είναι κλάδοι **των υπηρεσιών**. Ανάμεσά τους δεν συγκαταλέγεται ούτε ένας κλάδος του δευτερογενούς τομέα. **Στον αντίποδα** οι οκτώ από τους δέκα κλάδους που εμφανίζουν τους υψηλότερους ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης είναι κλάδοι της μεταποίησης. Με τον τρόπο αυτό γίνεται φανερό ότι **κύριο χαρακτηριστικό** της διαδικασίας αναδιάρθρωσης της απασχόλησης συνιστά η περαιτέρω ενίσχυση της θέσης των κλάδων των υπηρεσιών σε βάρος των κλάδων του δευτερογενούς τομέα και ειδικότερα της μεταποίησης. Στους κλάδους με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης συμπεριλαμβάνεται και η γεωργία - κτηνοτροφία, αλλά και ένας κλάδος των υπηρεσιών (ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία), η παρουσία του οποίου ανάμεσα στους κλάδους αυτούς δεν ερμηνεύεται με ευχέρεια.
- 32. Η επισκόπηση των εφαρμοζόμενων μέτρων**, σε διάφορες χώρες, για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στα πεδία της απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων, αναδεικνύει κυρίως την επιλογή της εργασίας με μειωμένο ωράριο ή της διαθεσιμότητας, που έχουν ως στόχο την μερική διατήρηση της θέσης εργασίας τους για το χρονικό διάστημα που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα, με παράλληλη δημόσια και τμηματική επιδότηση αποδοχών. Τα εφαρμοζόμενα αυτά μέτρα **ιδιωτικοποιούν τα οφέλη** από την απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων και **κοινωνικοποιούν τα κόστη** με την δημόσια επιδότηση των αποδοχών των εργαζομένων.
- 33. Οι εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα** ακολουθούν τη γενικότερη πορεία απορρύθμισης της εργασίας και του κοινωνικού κράτους στον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο. Σε μια συγκυρία που στην Ευρώπη οι εργασιακές σχέσεις υπηρετούν τις πολιτικές ανταγωνιστικότητας και απασχόλησης με άξονα την μείωση και συμπίεση του εργασιακού κόστους, στην Ελλάδα έχοντας από παράδοση υιοθετηθεί ένα παραγωγικό μοντέλο που στηρίζεται στο χαμηλό κόστος εργασίας (χαμηλές αμοιβές, παράνομη και νόμιμη ευελιξία) ενισχύεται αυτή η παράδοση η οποία οδηγεί στην περαιτέρω υποβάθμιση των εργασιακών σχέσεων.
- 34. Ο προσανατολισμός** των προτάσεων πολιτικής στην Ελλάδα με κατεύθυνση την προάσπιση της εργασίας και την αναβάθμιση των εργασιακών σχέσεων, σε γενι-

κότερο επίπεδο αλλά και ειδικότερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, εστιάζεται στα εξής: Ενίσχυση των μηχανισμών ελέγχου και εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας. επέκταση της εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας σε νέες κατηγορίες εργαζομένων υπό το φως των νέων δεδομένων της έννοιας της εξαρτημένης εργασίας, προστασία από τις απολύσεις, μείωση του χρόνου εργασίας, κατάργηση των μέτρων απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στο δημόσιο τομέα και ενίσχυση των συλλογικών δικαιωμάτων των εργαζομένων.

35. Η αποτίμηση του νέου ασφαλιστικού νόμου 3655/08 ένα χρόνο μετά την δημοσίευση του, συνηγορεί στην διαπίστωση ότι ακολουθήθηκε μία περιέργη και αντιφατική διαδικασία, αφού η επιδίωξη των ενοποιήσεων των ασφαλιστικών φορέων επιτεύχθηκε διαμέσου των διασπάσεων που προηγήθηκαν. Παράλληλα, αποδεικνύεται ότι η εγκεφαλική αυτή θεωρητική κατασκευή η οποία δεν υποστηρίχθηκε από προσεκτικές μελετητικές προσεγγίσεις στην πράξη **δυσλειτουργεί** και οδηγεί σε **επικίνδυνους** για την προστασία και την εξυπηρέτηση των ασφαλισμένων και των συνταξιούχων πειραματισμούς, προσθέτοντας νέες διαστάσεις, εκτός απ' αυτές της οικονομικής κρίσης, στην ήδη προβληματική λειτουργία του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης στην χώρα μας.

36. Οι ρυθμίσεις του νόμου 3655/08 που αναφέρονται στους κλάδους υγείας, αποπνέουν την πρόθεση του νομοθέτη να **καταργήσει** τις επιμέρους ρυθμίσεις των τομέων υγείας και να τις αντικαταστήσει από νέες συναφείς ρυθμίσεις ενιαίες για το σύνολο των ασφαλισμένων, αδιαφορώντας για τις διαφορές στο ύψος των καταβαλλόμενων εισφορών υγείας στα διάφορα ταμεία και επικεντρώνοντας την προσοχή του μόνο στις υφιστάμενες αποκλίσεις στις παροχές εκάστου φορέα υγείας. Ταυτόχρονα, αποδεικνύεται **παραπλανητική** η δημιουργία του ασφαλιστικού αποθεματικού (ασφαλιστικό Κεφάλαιο Αλληλεγγύης Γενεών – ΑΚΑΓΕ) για την χρηματοδότηση των κλάδων σύνταξης από 1/1/2019 και μετά, για την διασφάλιση των συντάξεων των νέων γενεών, αγνοώντας πλήρως και με τον πιο πανηγυρικό τρόπο στην πράξη την νομοθετική αυτή ρύθμιση (άρθρο 149 του Ν. 3655/08), αγνόηση που απαντά αρνητικά και στο «αγωνιώδες ερώτημα» των νέων στην Ελλάδα αν θα μπορέσουν ποτέ να πάρουν σύνταξη.

Πρόλογος

Το έτος 2009 συναντά την ελληνική οικονομία καταπονημένη και αποδυναμωμένη, εξαιτίας της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής, να πλήττεται από τις επιπτώσεις της διεθνούς οικονομικής κρίσης, στους αρμούς της πραγματικής οικονομίας με ό,τι αρνητικό συνεπάγεται για την απασχόληση και τις συνθήκες εργασίας του ανθρώπινου δυναμικού.

Πράγματι, η κρίση στην Ελλάδα προϋπήρχε και επιδεινώνεται ποσοτικά και ποιοτικά από την διεθνή οικονομική κρίση. Επιπλέον, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα είναι σοβαρότερη από τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης γιατί πλήττονται σε βάθος οι τρεις βασικές διαστάσεις της ελληνικής οικονομίας.

Έτσι, **η κρίση** στην Ελλάδα είναι: **α) οικονομική** (μηδενική αύξηση του ΑΕΠ, μείωση των επενδύσεων, μείωση βιομηχανικής παραγωγής, μείωση εξαγωγών, μείωση κύκλου εργασιών, μείωση ζήτησης, μείωση απασχόλησης, αύξηση των απολύσεων, αύξησης της ανεργίας), **β) δημοσιονομική** (αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων, αύξηση δημόσιου χρέους και δημόσιου δανεισμού, κατάρρευση των δημοσίων εσόδων, ...) και **γ) κοινωνική** (αύξηση ιδιωτικών δαπανών υγείας, υποχρηματοδότηση του συστήματος κοινωνικής προστασίας, δυσχέρειες Ταμείων και Νοσοκομείων να εκπληρώσουν έγκαιρα τις υποχρεώσεις τους προς τους ασφαλισμένους – συνταξιούχους και προς τους προμηθευτές, ...).

Όμως, παρά τις εξελίξεις αυτές οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής **κατανοούν** την σημερινή διεθνή οικονομική κρίση ως αποτέλεσμα εξωγενών και όχι ενδογενών παραγόντων που επιδρούν αρνητικά στην ομαλή λειτουργία του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Το αποτέλεσμα κατά **το 2009 είναι να γίνουμε μάρτυρες** χρεοκοπιών και διακοπής της λειτουργίας επιχειρήσεων, μαζικών απολύσεων και διαθεσιμότητων των εργαζομένων, απειλής μείωσης των μισθών ή ανεργίας, διεύρυνσης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της εκ περιτροπής εργασίας, σημαντικής αύξησης της ανεργίας και ανησυχητικής ύφεσης της οικονομίας σε συνθήκες στασιμοπληθωρισμού και σοβαρής επιδείνωσης του εισοδηματικού και βιοτικού επιπέδου των ευρωπαίων και των ελλήνων πολιτών.

Σ' αυτή την κατάσταση της οικονομίας και της αγοράς εργασίας η δέσμη των μέτρων αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης αναφέρεται κυρίως στην ενίσχυση της ρευστότητας των οικονομιών και των επιχειρήσεων καθώς και στην δημοσιονομική-εισοδηματική πειθαρχία και την συνολική απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων με την αλλαγή του συστήματος των συλλογικών συμβάσεων εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, **στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα** η εφαρμογή πολιτικών φορολογικής επιβάρυνσης, δημοσιονομικής και εισοδηματικής πειθαρχίας για την αντιμετώπιση της κρίσης, φιλοδοξεί μάταια την επίτευξη συνθηκών σταθεροποίησης της ευρωπαϊκής οικονομίας, αφού αυτή η στρατηγική επιλογή μπορεί να επιτευχθεί με προϋποθέσεις και δημόσιες πολιτικές ανάκαμψης και όχι με συνθήκες στασιμότητας και ενδεχόμενου αποπληθωρισμού στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στην κατεύθυνση αυτή οι επιχειρήσεις και το κράτος σχεδιάζουν τρόπους μείωσης των μισθών και των εισοδημάτων γενικότερα των εργαζομένων οι οποίοι για να διασώσουν τη θέση εργασίας τους αποδέχονται χαμηλότερους μισθούς. Όμως, η μείωση των μισθών είναι πολιτική παλαιάς κοπής και είναι σύμπτωμα μιας ασθενούς οικονομίας.

Τα πρόσφατα φοροεισπρακτικά μέτρα του Υπουργού Οικονομικών **κινούνται στον άξονα** της αμυντικής διαχείρισης της οικονομικής κρίσης με αποκλειστικό πεδίο εφαρμογής την επίθεση στον ονομαστικό και κοινωνικό μισθό των εργαζομένων.

Όμως, η μείωση των μισθών και των εισοδημάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα επιφέρει μείωση της ζήτησης, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται συνθήκες περαιτέρω επιδείνωσης και ύφεσης της ευρωπαϊκής και ελληνικής οικονομίας. Έτσι, οι τάσεις αυτές καθίζησης της οικονομικής δραστηριότητας στην ευρωπαϊκή και την ελληνική οικονομία θα επιδεινώσουν τις συνθήκες στην αγορά εργασίας με την περαιτέρω αύξηση της ανεργίας. Ακριβώς οι προτάσεις αυτές αναστολής της οικονομικής και αναπτυξιακής δραστηριότητας **κινούνται στο άξονα του «πορτογαλικού συνδρόμου»** της παρατεταμένης ύφεσης αφού και τα διαρθρωτικά προβλήματα παραμένουν και τα ελλείμματα θα διευρύνονται. Η έλλειψη αναπτυξιακού σχεδίου καταδικάζει την ελληνική οικονομία σε μακροχρόνια στασιμότητα με κλείσιμο επιχειρήσεων, αλματώδη αύξηση της ανεργίας σε όλους τους κλάδους και η κοινωνική κρίση να διαδέχεται την οικονομική κρίση.

Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι η προσδοκία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα για σταθεροποίηση των οικονομιών και έξοδο από την κρίση στις αρχές του 2010 δεν μπορεί να επέλθει με μείωση των μισθών και των εισοδημάτων. Η προσδοκία αυτή επέρχεται με ουσιαστική ανάκαμψη των οικονομιών, διαμέσου της άσκησης δημόσιων πολιτικών αναδιανομής του εισοδήματος, ενίσχυσης της παραγωγικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων, δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας και αύξησης του εισοδήματος των νοικοκυριών.

Οι δυσμενείς αυτές συνθήκες για τους μισθωτούς και τους ανέργους υπαγορεύουν, κατά την άποψή μας, μία στρατηγική αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη και την Ελλάδα με μέτρα ενίσχυσης της ζήτησης, φροντίδας των δανειοληπτών (νοικοκυριά), ενδυνάμωσης των προϋποθέσεων ανάπτυξης και στήριξης της

χρηματο-οικονομικής κατάστασης και της επενδυτικής δραστηριότητας, ιδιαίτερα, των ΜΜΕ.

Με άλλα λόγια **η προτεραιότητα για την έξοδο από την κρίση** στην Ελλάδα απαιτείται να είναι η επιλογή της αναπτυξιακής στρατηγικής. Αντί αυτής όμως η κυβέρνηση, οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής και οι επιχειρήσεις, προβάλλουν ως προτεραιότητα διεξόδου από την κρίση την φάση της φορολογικής επιβάρυνσης, της δημοσιονομικής εξυγίανσης και πειθαρχίας που αναστέλλει κάθε αναπτυξιακή πρωτοβουλία με την αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης της μεγάλης πλειοψηφίας των πολιτών και την μείωση των δημόσιων και κοινωνικών δαπανών. Με αυτό το πλαίσιο οικονομικής πολιτικής δημιουργούνται συνθήκες φαύλου κύκλου στην ελληνική οικονομία με έντονα τα στοιχεία του δημοσιονομικού και αναπτυξιακού αδιεξόδου τα οποία για να αντιμετωπισθούν εκτός από το κοινωνικό κόστος αύξησης της ανεργίας θα απαιτηθούν τεράστιοι πόροι και θα χαθεί πολύτιμος αναπτυξιακός χρόνος. Γι' αυτούς τους λόγους υποστηρίζουμε την στρατηγική επιλογή της αναπτυξιακής πολιτικής, τμήμα της οποίας, υπό προϋποθέσεις μπορεί να είναι η εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών.

Πιο συγκεκριμένα **η Έκθεση του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ για την Ελληνική Οικονομία και την Απασχόληση του 2009** υποστηρίζει ότι **κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης** απαιτείται αύξηση των δημοσίων και κοινωνικών δαπανών και απόσυρση των μέτρων φορολογικής επιβάρυνσης των μισθωτών και των συνταξιούχων (Το 2009 στην Ελλάδα η φορολογία πάσης φύσεως και οι ασφαλιστικές εισφορές αντιστοιχούν στο 60% από 57% το 2005 του μέσου μισθού). Ταυτόχρονα, απαιτείται εισοδηματική στήριξη των δανειοληπτών (νοικοκυριά) με συγκεκριμένα μέτρα, όπως επαναδιαπραγμάτευση του χρόνου αποπληρωμής του δανείου με το ίδιο επιτόκιο, χρηματοδότηση της επιπλέον επιβάρυνσης των νοικοκυριών πέραν του σημερινού επιτοκίου χορήγησης, εισοδηματική ενίσχυση των νοικοκυριών που αδυνατούν να αποπληρώσουν το δάνειό τους και διακοπή κάθε διαδικασίας κατάσχεσης και πλειστηριασμών. Προς την πλευρά των επιχειρήσεων απαιτείται η λήψη συγκεκριμένων μέτρων στήριξης της ρευστότητας (επιδότηση επιτοκίου), της χρηματο-οικονομικής και της επενδυτικής δραστηριότητας των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων.

Κατά συνέπεια, **το αναγκαίο μείγμα της οικονομικής πολιτικής** σήμερα στην Ελλάδα απαιτείται, για την βελτίωση των συνθηκών του κόσμου της εργασίας και για την αντιμετώπιση των δύο κεντρικών διαρθρωτικών προβλημάτων (τεχνολογική καθυστέρηση της παραγωγής και ανισοκατανομή του εισοδήματος), να προσανατολίζεται προς την ενίσχυση της ζήτησης, της παραγωγικής και τεχνολογικής βάσης της χώρας, προκειμένου τα μέτρα αντιμετώπισης της οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης να αποκαταστήσουν, εκτός των άλλων, τις μακρο-οικονομικές, εισοδηματι-

κές, κοινωνικές και εργασιακές ανισορροπίες καθώς και τα σοβαρά διαρθρωτικά, τεχνολογικά και παραγωγικά και ανταγωνιστικά προβλήματα της χώρας.

Η αναγκαιότητα αυτού του νέου μείγματος οικονομικής πολιτικής αποτελεί **την επιθετική απάντηση**, σε βραχυχρόνιο επίπεδο, του ερωτήματος πώς θα αντιμετωπίσουμε την κρίση και η αναγκαιότητα του νέου προτύπου ανάπτυξης αποτελεί την **αναπτυξιακά επιθετική απάντηση**, σε μεσο-μακροπρόθεσμο επίπεδο, του ερωτήματος μετά την κρίση τι;

Πράγματι, μετά την οικονομική κρίση στην λειτουργία της διεθνούς, της ευρωπαϊκής και της ελληνικής οικονομίας πολλά πράγματα θα είναι διαφορετικά στο επίπεδο της ανάπτυξης, της απασχόλησης, του εισοδήματος, των τομέων και κλάδων παραγωγής, της τεχνολογίας, της μετανάστευσης, των κλιματικών αλλαγών και του περιβάλλοντος, της αγοράς εργασίας και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας.

Όμως, αυτό που έχει σημασία είναι ότι αυτή η μετά την κρίση διαφορετικότητα θα πρέπει να σχεδιασθεί, οργανωθεί και λειτουργήσει στην πράξη με τέτοιο τρόπο ώστε να μην δημιουργεί στους εργαζόμενους και στην νεολαία συνθήκες αβεβαιότητας και ανασφάλειας αλλά να δημιουργεί συνθήκες βέβαιας και εξελισσόμενης δυναμικά οικονομικής και κοινωνικής προοπτικής.

Εάν **δεν απαντηθούν** αναπτυξιακά και κοινωνικά αποτελεσματικά οι προκλήσεις αυτές, οι δύσκολες προοπτικές που βρίσκονται μπροστά μας θα επιδεινωθούν με την έξαρση της αντίφασης «μείωση των προσλήψεων – αύξηση των απολύσεων». Οι προβλέψεις ανάκαμψης (το 2010 θα είναι έτος ύφεσης με προβλεπόμενη αύξηση της ανεργίας στο 10,3%), της τάξης του 0,4% ή 0,5% αύξησης του ΑΕΠ το 2011 ή το 2012 δεν είναι ικανές και αναγκαίες για να επιλύσουν την προαναφερόμενη αντίφαση στην αγορά εργασίας. Η μόνη ικανή και αναγκαία συνθήκη επίλυσης της συγκεκριμένης αντίφασης είναι η νέα ανάπτυξη, η αναδιανομή του εισοδήματος και η μείωση του χρόνου εργασίας χωρίς μείωση των αποδοχών. Έτσι μόνο θα δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, θα παραχθεί και θα αναδιανεμηθεί δίκαια νέος πλούτος, θα εκσυγχρονιστεί τεχνολογικά η παραγωγή, θα απορροφηθεί σημαντικά η ανεργία, θα εξισορροπηθεί σημαντικά η λειτουργία της αγοράς εργασίας και θα εξαλειφθεί ο φαύλος κύκλος των δημοσιονομικών και αναπτυξιακών αδιεξόδων στην ελληνική οικονομία.

Η Έκθεση για την Ελληνική Οικονομία και την Απασχόληση του 2009 ελπίζουμε ότι με την **επιστημονική ανάλυση** των βασικών και σύγχρονων προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και με την **τεκμηριωμένη διατύπωση** της εναλλακτικής μακρο-οικονομικής πολιτικής και αναπτυξιακής στρατηγικής, θα επιτύχει τον στόχο της, αποτελώντας πολύτιμο εργαλείο αφενός για την ουσιαστική και τεκμηριωμένη διεκδίκηση των συνδικαλιστικών στελεχών, των εργαζομένων και των συνταξιούχων στην κοινωνική διαπραγμάτευση

και την συμβολή τους στην δημόσια συζήτηση και αφετέρου για την επιστημονική κοινότητα της χώρας μας , στην ανάπτυξη της ερευνητικής της δράσης και του επιστημονικού προβληματισμού για τα συγκεκριμένα ζητήματα και τις προοπτικές τους.

Παράλληλα, θεωρώντας ότι η Έκθεση συνιστά μία συγκροτημένη μεθοδολογικά και τεκμηριωμένη επιστημονικά ανάλυση των πτυχών της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, η διοίκηση του ΙΝΕ, ο επιστημονικός διευθυντής και το επιστημονικό προσωπικό του ΙΝΕ, θα θεωρήσουν ως θετική συμβολή, όχι μόνο την κατάθεση παρατηρήσεων αλλά και διαφορετικών προσεγγίσεων, σχετικά με την μεθοδολογία, τα στατιστικά στοιχεία και την ανάλυση των πτυχών του οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού στην χώρα μας.

Γιάννης Παναγόπουλος
Πρόεδρος ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Εισαγωγή

Το μείγμα κράτους-αγοράς, μετά την κρίση παραγωγής και κατανομής των πόρων που αντιμετώπισαν οι καπιταλιστικές οικονομίες την δεκαετία του 1970, αντικαταστάθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 με την στρατηγική της απελευθέρωσης και της κυριαρχίας των αγορών και των οικονομικών της προσφοράς ως το κυρίαρχο μείγμα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής του 21^{ου} αιώνα.

Πράγματι, **το μείγμα αυτό** που υπαγόρευσε την συγκεκριμένη συμπεριφορά των τραπεζών (χορήγηση δανείων υψηλού κινδύνου με δυσχέρεια αποπληρωμής τους) επέφερε την διεθνή χρηματο-πιστωτική κρίση και την σταδιακή διεύθυνσή της στους αρμούς της πραγματικής οικονομίας στις ΗΠΑ και την Ευρώπη. Έτσι, η νεοκλασική του έμπνευση οδήγησε στην αποσύνδεση της δαπάνης της οικονομίας από το εισόδημα (M. Aglietta, 2008), με την ενίσχυση της κατανάλωσης (αφού το εισόδημα και η αύξησή του ήταν μικρότερη από το άθροισμα πληθωρισμού και παραγωγικότητας) με υπέρμετρο και υψηλού κινδύνου δανεισμό στις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, προκειμένου να διατηρείται σε υψηλά επίπεδα η οικονομική μεγέθυνση και η αύξηση του ΑΕΠ. Από την άποψη αυτή είναι χαρακτηριστικό ότι η «φούσκα των ακινήτων» στις ΗΠΑ δεν δημιουργήθηκε από τη ζήτηση για κατοικίες. Δημιουργήθηκε από την μεγάλη προσφορά φθηνών δανείων και την αναζήτηση υπερκερδών διαμέσου υπεραξιών (Σ. Θωμαδάκης, 2009). Με άλλα λόγια, ήταν φαινόμενο της χρηματοπιστωτικής σφαίρας της οικονομίας και όχι της πραγματικής οικονομίας, το οποίο επωάσθηκε στο χρηματο-πιστωτικό θερμοκήπιο με την ευλογία του μοντέλου της άνισης ανάπτυξης και του συγκεκριμένου μείγματος, νεοφιλελεύθερης έμπνευσης, οικονομικής πολιτικής. Παράλληλα, κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, η μεταβλητότητα των μακροοικονομικών μεγεθών μειώθηκε και οι ρυθμοί εξέλιξης του ΑΕΠ ήταν αυξητικοί ως αποτέλεσμα της τεχνολογικής προόδου, της έντασης της διεθνοποίησης των αγορών κεφαλαίου, προϊόντων και υπηρεσιών, της σημαντικής αύξησης του χρέους (δημόσιου και ιδιωτικού) και των ελλειμμάτων στις ανεπτυγμένες χώρες. Πράγματι, όσο οι καταναλωτές των ανεπτυγμένων χωρών κατανάλωναν αγαθά και υπηρεσίες που προέρχονταν κυρίως από τις αναδυόμενες Ασιατικές οικονομίες, αυτές στην ουσία αγόραζαν το χρέος των ανεπτυγμένων χωρών και χρηματοδοτούσαν τόσο τα ελλείμματά τους, όσο και την έκρηξη της εγχώριας ζήτησης και της κατανάλωσης ενισχύοντας τις συνθήκες αύξησης του ΑΕΠ (Deutsche Bank, Ιούλιος 2009).

Σ' αυτό το πλαίσιο οικονομικής ανάλυσης, η νεοκλασική προσέγγιση θεωρεί την σημερινή **διεθνή οικονομική κρίση** ως αποτέλεσμα εξωγενών παραγόντων που επιδρούν αρνητικά στην ομαλή λειτουργία και αναπαραγωγή του διεθνούς οικονομικού συστήματος, ενώ η κεϋνσιανή προσέγγιση θεωρεί την διεθνή οικονομική κρίση

ως αποτέλεσμα ενδογενών παραγόντων που επιδεινώνουν ακόμη περισσότερο την ενυπάρχουσα ανισότητα της χρηματοδότησης του διεθνούς οικονομικού συστήματος (M. Aglietta, 2008).

Έτσι, **οι διεθνείς οικονομικές εξελίξεις** που απορρέουν από την διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση έχουν επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό την πραγματική οικονομία (ανάπτυξη, εισόδημα, απασχόληση, ανεργία, κοινωνικό κράτος, κλπ), δημιουργώντας τις πιο δυσμενείς συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής αβεβαιότητας και ανασφάλειας για τον κόσμο της μισθωτής εργασίας, των ανέργων και των συνταξιούχων. Με άλλα λόγια η οικονομική κρίση που ξεκίνησε ως κρίση των ενυπόθηκων δανείων το 2007 στις ΗΠΑ, διαμορφώθηκε σε διεθνή οικονομική κρίση το 2008 και εξελίχθηκε σε οικονομική κρίση στην πραγματική οικονομία στις ΗΠΑ, την Ευρώπη και την Ελλάδα ως αποτέλεσμα της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής «των απελευθερωμένων αγορών και των αποκλεισμένων κοινωνιών».

Η εφαρμογή αυτού του μείγματος οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής δημιούργησε προϋποθέσεις εγκατάλειψης κάθε αναπτυξιακής και κοινωνικής πολιτικής, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, στις ΗΠΑ, στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στην Ελλάδα, και με την προσήλωσή του στην αυστηρή δημοσιονομική και εισοδηματική πειθαρχία, τις ιδιωτικοποιήσεις και την αποκαθήλωση του κοινωνικού κράτους, ανέδειξε με τον πιο εύληπτο τρόπο ότι η σημερινή διεθνής οικονομική κρίση αποτελεί κρίση του μοντέλου της άνισης ανάπτυξης μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων της οικονομίας (εργασίας και κεφαλαίου) σε διεθνές επίπεδο.

Από την άποψη αυτή είναι ενδιαφέρον να τονισθεί ότι τα σημερινά αρνητικά αποτελέσματα των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στην πραγματική οικονομία έχουν οδηγήσει ακόμη και τους πλέον υπέρμαχους του άκρατου φιλελευθερισμού να διατυπώνουν ότι «η ολοκληρωτική ιδεολογία δαιμονοποίησης του κράτους και της κυριαρχίας και απελευθέρωσης των αγορών που επινοήθηκε να διαχειριστεί τους πόρους τον 21^ο αιώνα δεν αποτελεί την σωστή κατεύθυνση, ούτε είναι η μόνη λύση». Αναγνωρίζουν μάλιστα ότι για «την σωτηρία του καπιταλιστικού συστήματος τα σημεία των καιρών και η εποχή απαιτούν την διαμόρφωση δημόσιων πολιτικών καθώς και την προώθηση συντονισμένων ενεργειών, κυβερνήσεων και κεντρικών τραπεζών».

Στην κατεύθυνση αυτή οδηγούνται από την πορεία εξέλιξης της οικονομικής κρίσης, η οποία κατά τα δύο πρώτα χρόνια εμφάνισης της 2008-2009 βυθίζει την οικονομική δραστηριότητα τόσο στις ΗΠΑ, όσο και στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ιδιαίτερα, οι 630.000 απολύσεις τον μήνα στις ΗΠΑ και οι 8,5 εκατ. θέσεις εργασίας που θα χαθούν στην Ε.Ε. την διετία 2009-2010, σύμφωνα με εκτιμήσεις τις Ευρωπαϊκής Επιτροπής, σε σύγκριση με τα 9,5 εκατ. νέες θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν την περίοδο 2006-2008, καθώς και τα 30 εκατ. θέσεις εργασίας που θα χαθούν στην διεθνή οικονομία από το τέλος του 2007 μέχρι το τέλος του 2010, σύμφωνα

με τις προβλέψεις του ΟΟΣΑ, σηματοδοτούν τις ανησυχίες των φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής για την οικονομική πορεία των δύο αυτών οικονομικών σχηματισμών. Το ίδιο ανησυχητικοί είναι οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα για την πορεία με αρνητικούς ρυθμούς εξέλιξης του ΑΕΠ, την αύξηση της ανεργίας (Απρίλιος 2009 9,4%, από 7,7% του Απριλίου του 2008) κατά 22,6%, που παρατηρείται στους βασικούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας (κατασκευές, μεταποίηση, εμπόριο τουρισμός) σε όλες σχεδόν τις γεωγραφικές περιφέρειες της χώρας και στην νεολαία (άνδρες-γυναίκες) και στις πιο παραγωγικές ηλικίες του εργατικού δυναμικού (35-54 ετών), στην ανησυχητική αύξηση του δημόσιου χρέους και του δημόσιου δανεισμού καθώς και στην σημαντική αύξηση των δημόσιων ελλειμμάτων. Ταυτόχρονα, οι προβλέψεις κατά το 2010 αρνητικών ρυθμών αύξησης του ΑΕΠ, αύξησης των ελλειμμάτων και του χρέους, παράλληλα με την έκρηξη της ανεργίας, αποδεικνύουν τις σοβαρές επιφυλάξεις που διατυπώνονται για την πρόβλεψη εξόδου από την κρίση σε ΗΠΑ, Ευρώπη και Ελλάδα στις αρχές του 2010 μετά την σταθεροποίηση των οικονομιών κατά το δεύτερο εξάμηνο του τρέχοντος έτους 2009. Από την άποψη αυτή είναι χαρακτηριστική η ανακοίνωση του Γενικού Γραμματέα του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας Χ. Σομαβία, ο οποίος από το βήμα της 98^{ης} Διάσκεψης του Διεθνούς Οργανισμού στην Γενεύη (Ιούνιος 2009), μεταξύ των άλλων, εκτίμησε ότι «ακόμα και αν η οικονομική ανάκαμψη σε διεθνές επίπεδο ξεκινούσε τώρα, η παγκόσμια κρίση στην απασχόληση θα διαρκούσε για 6-8 χρόνια».

Οι δυσμενείς αυτές εξελίξεις στην **διεθνή οικονομία** συντελούνται από την στιγμή που η κρίση έχει περάσει από την οικονομία στην κοινωνία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την εκδήλωση κοινωνικών κρίσεων στο αμέσως επόμενο διάστημα σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι, τόσο στην σφαίρα της παραγωγής (περιορισμένη ικανότητα τεχνολογικού και καινοτομικού εκσυγχρονισμού της παραγωγικής διάρθρωσης και διαδικασίας), όσο και στην σφαίρα της κατανομής των πόρων (διάβρωση της κοινωνικής αλληλεγγύης και υπονόμηση των μηχανισμών αναδιανομής του εισοδήματος) η οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα και σε άλλα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης **μετεξελίσσεται** σε ένα ανησυχητικό νεόπλασμα κρίσης της θεωρίας, της πολιτικής, των θεσμών, του δημόσιου, του κοινωνικο-πολιτικού και οικονομικού βίου.

Η αναγνώριση αυτή της **κρίσης** θεωρίας και πολιτικής οδηγεί την επιστημονική και πολιτική σκέψη, στις σημερινές συνθήκες της διεθνούς οικονομικής κρίσης, στην διαπίστωση ότι η αναποτελεσματικότητα των μέτρων ενίσχυσης της ρευστότητας οφείλεται στην διάγνωση των χρηματοπιστωτικών αιτιών (έλασσον) της κρίσης, υποβαθμίζοντας τον ρόλο του μείγματος οικονομικής πολιτικής και του υποδείγματος ανάπτυξης «των οικονομικών της προσφοράς» (μείζον) που ενθάρρυνε την επώαση της κρίσης στον χρηματο-πιστωτικό τομέα.

Πράγματι, **η δέσμη των μέτρων** αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης αναφέρεται κυρίως στην ενίσχυση της ρευστότητας των οικονομιών και των επιχειρήσεων (ΗΠΑ) καθώς και στην δημοσιονομική-εισοδηματική πειθαρχία και την συνολική απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων με την αλλαγή του συστήματος των συλλογικών συμβάσεων εργασίας (Ευρωπαϊκή Ένωση).

Πιο συγκεκριμένα, η **ένταση** της εφαρμοζόμενης επεκτατικής πολιτικής στις ΗΠΑ για την αντιμετώπιση της κρίσης, εξηγείται από το γεγονός της ανυπαρξίας κοινωνικού κράτους ικανού να εξασφαλίσει επαρκείς και μεσοπρόθεσμες συνθήκες προστασίας της ανεργίας. Η διαπίστωση αυτή σημαίνει ότι η αμερικανική οικονομία δεν μπορεί να συνυπάρξει εξ αυτού του λόγου με την ύπαρξη μαζικής ανεργίας. Γι' αυτό ακριβώς τον λόγο οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής στις ΗΠΑ είναι κυρίως προσανατολισμένες, ιδιαίτερα στις σημερινές συνθήκες της οικονομικής κρίσης, σε πολιτικές δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, μη αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στην αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους.

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα η εφαρμογή πολιτικών φορολογικής επιβάρυνσης των μισθωτών, δημοσιονομικής και εισοδηματικής πειθαρχίας για την αντιμετώπιση της κρίσης, φιλοδοξεί μάταια την επίτευξη συνθηκών σταθεροποίησης της ευρωπαϊκής και της ελληνικής οικονομίας, αφού αυτή η στρατηγική επιλογή μπορεί να επιτευχθεί με προϋποθέσεις και δημόσιες πολιτικές ανάκαμψης και όχι με συνθήκες στασιμότητας και ενδεχόμενου αποπληθωρισμού στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πράγματι, η συνέχιση της περιοριστικής πολιτικής απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και της αποδόμησης του κοινωνικού κράτους στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα επιφέρει μείωση της ζήτησης, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται συνθήκες περαιτέρω επιδείνωσης και ύφεσης της ευρωπαϊκής και της ελληνικής οικονομίας.

Οι δυσμενείς αυτές συνθήκες για τους μισθωτούς και τους ανέργους υπαγορεύουν, κατά την άποψή μας, μια στρατηγική αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης σε διεθνές επίπεδο και στην Ελλάδα, απομακρυσμένης από το οικονομικό μοντέλο νεοφιλελεύθερης έμπνευσης που επεκράτησε από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και βασίστηκε, κατά κύριο λόγο, στις ροές των διεθνών κεφαλαίων που χρηματοδότησαν την έκρηξη της εγχώριας ζήτησης και της κατανάλωσης. Ειδικότερα για την Ελλάδα, η μη εγκαθίδρυση ενός νέου αναπτυξιακού μοντέλου και ενός μείγματος οικονομικής πολιτικής, με τα σοβαρά δημοσιονομικά και αναπτυξιακά αδιέξοδα που είχε περιέλθει η ελληνική οικονομία, θα οδηγήσει σε ένα φαύλο κύκλο επιδείνωσης της δημοσιονομικής ανισορροπίας, χαμηλών ρυθμών ανάπτυξης, διεύρυνσης της οικονομικής αβεβαιότητας καθώς και της κοινωνικής ανασφάλειας.

Αντίθετα, οι **απόψεις** που συζητούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι κυρίως προσανατολισμένες προς την κατεύθυνση ρύθμισης του χρηματο-πιστωτικού συστήματος,

με ελέγχους, εποπτεία και συντονισμό, προκειμένου «οι σφιχτές οικονομικές και κανονιστικές πολιτικές να επιτρέψουν στην παγκόσμια οικονομία να ανασυγκροτηθεί», παράλληλα με την αποδόμηση του κοινωνικού κράτους και την απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων.

Όμως, η βελτίωση των συνθηκών του κόσμου της εργασίας κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης απαιτεί αύξηση των δημοσίων και κοινωνικών δαπανών και απόσυρση των μέτρων φορολογικής επιβάρυνσης των μισθωτών και των συνταξιούχων. Ταυτόχρονα, απαιτείται εισοδηματική στήριξη των δανειοληπτών (νοικοκυριά) με συγκεκριμένα μέτρα, όπως επαναδιαπραγμάτευση του χρόνου αποπληρωμής του δανείου με το ίδιο επιτόκιο, χρηματοδότηση της επιπλέον επιβάρυνσης των νοικοκυριών πέραν του σημερινού επιτοκίου χορήγησης, εισοδηματική ενίσχυση των νοικοκυριών που αδυνατούν να αποπληρώσουν το δάνειό τους και διακοπή κάθε διαδικασίας κατάσχεσης και πλειστηριασμών. Προς την πλευρά των επιχειρήσεων απαιτείται η λήψη συγκεκριμένων μέτρων στήριξης της ρευστότητας (επιδότηση επιτοκίου), της χρηματο-οικονομικής και της επενδυτικής δραστηριότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

Τα συμπεράσματα αυτά, μεταξύ των άλλων, της έκθεσης του ΙΝΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του 2009, συνδυασμένα με την διεθνή οικονομική κρίση και τις αρνητικές της επιπτώσεις στην Ελλάδα, σημαίνουν ότι πλέον επιβάλλεται στην χώρα μας ότι όσοι υποστηρίζαν επιστημονικά και εφήρμοσαν πολιτικά την συγκεκριμένη κατεύθυνση της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής θα πρέπει να οδηγηθούν σε άμεση και ριζική αναθεώρηση των απόψεων και των εφαρμοζόμενων πολιτικών.

Τα ερωτήματα που απαιτείται να απαντηθούν είναι: Πώς θα επιτευχθεί η έξοδος από την οικονομική κρίση; Πώς και πότε η ελληνική οικονομία θα επιτύχει τους πριν από την οικονομική κρίση ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ;

Η Έκθεση του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ για την Ελληνική Οικονομία και την Απασχόληση του 2009, επεξεργαζόμενη, μεταξύ των άλλων, τα ερωτήματα αυτά, καταλήγει ότι τα δύσκολα για την ελληνική οικονομία είναι μπροστά και η έξοδος από την κρίση θα είναι σταδιακή, αφού οι ρυθμοί ανάκαμψης θα είναι χαμηλοί για τα πρώτα χρόνια και δεν θα είναι ικανοί να απορροφήσουν τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και το σταδιακά αυξανόμενο εργατικό δυναμικό της χώρας. Η επικρατούσα αυτή κατάσταση στην αγορά εργασίας σε συνδυασμό με την αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης ως τρόπου χρηματοδότησης του δημόσιου χρέους και των δημόσιων ελλειμμάτων, θα επηρεάσει αρνητικά τα εισοδήματα, τις αποταμιεύσεις και την κατανάλωση, με αποτέλεσμα η ανάσχεση της σημερινής κρισιμικής κατάστασης να είναι βραδεία.

Από την άποψη αυτή, όπως υποστηρίζεται και από την Έκθεση, αποτελεί **στόχο επείγουσας προτεραιότητας**, η αντιμετώπιση των επιπτώσεων της διεθνούς οικο-

νομικής κρίσης στην ελληνική οικονομία (νέο μείγμα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής) και η δημιουργία συνθηκών δυναμικής προοπτικής της (νέο πρότυπο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης), τα οποία λειτουργούν ως **οργανική ενότητα** θα μεταμορφώσουν την ελληνική οικονομία σ' ένα οικονομικό και κοινωνικό σχηματισμό καινοτομικής, γνωσιολογικής και αλληλέγγυας προοπτικής, ο οποίος θα εξασφαλίζει την ποιότητα των ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών καθώς και των εργασιακών και κοινωνικών συνθηκών παραγωγής τους, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού και του διεθνούς ανταγωνιστικού περιβάλλοντος.

Κατά συνέπεια, το **αναπτυξιακό διακύβευμα** για την Ελλάδα και τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαίτερα στις σημερινές συνθήκες της διεθνούς οικονομικής κρίσης είναι εάν θα απομακρυνθούν από τις δυσμενείς αυτές προοπτικές και αμβιβόλου αποτελεσματικότητας «ενεργοποίηση των αυτόματων μηχανισμών σταθεροποίησης της ευρωπαϊκής οικονομίας» σύμφωνα με το σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, ή θα προσανατολισθούν στην σύλληψη ενός νέου θεωρητικού υποδείγματος και στον σχεδιασμό και την οργάνωση ενός νέου προτύπου οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

Με αφετηρία αυτές τις σκέψεις για την διατύπωση των αναγκαίων στρατηγικών προσανατολισμών της ελληνικής οικονομίας, που βασίζονται και απορρέουν από τα ευρήματα της Έκθεσης **για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2009**, η οποία αποτελεί συλλογική εργασία του επιστημονικού δυναμικού του ΙΝΕ¹ και η **κεντρική της επιδίωξη** συνίσταται στη διεύρυνση και επισήμανση των σύγχρονων εξελίξεων και των πτυχών που συγκροτούν, σε μεγάλο βαθμό, τον κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό στην Ελλάδα στην κατανόηση της διεύδυσης της οικονομικής κρίσης στην πραγματική οικονομία και στον προσδιορισμό του χαρακτήρα και του περιεχομένου του εναλλακτικού μείγματος οικονομικής πολιτικής καθώς και του νέου αναπτυξιακού προτύπου. Ταυτόχρονα, η Έκθεση **επιδιώκει** να αναδείξει τις δυνατότητες, τις προϋποθέσεις και τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, προκειμένου να κατευθύνει τις αναπτυξιακές της δυνάμεις, ιδιαίτερα στις σημερινές συνθήκες της διεθνούς οικονομικής κρίσης, στην στρατηγική της «ευφυούς ανάπτυξης», των δημοσίων πολιτικών, της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, της ανασύστασης του κοινωνικού κράτους και της πραγματικής σύγκλισης.

Έτσι, η ανάλυση η οποία διακρίνεται από εσωτερική συνοχή, τεκμηρίωση και σαφήνεια, μεθοδολογικά επικεντρώνεται στην σύζευξη της αναλυτικής σκέψης με την πραγματική οικονομική και κοινωνική κατάσταση και ειδικότερα με τις παραγω-

1. Στην εκπόνηση της Έκθεσης για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2009 εκτός από τον συντονισμό, την επιμέλεια της έκδοσης και την επιστημονική ευθύνη του Επιστ. Διευθυντή του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ, Σ. Ρομπόλη, καθώς και τη βασική συμμετοχή του Η. Ιωακείμογλου, συμμετείχαν και οι: Α. Ευστρογάτογλου, Γ. Κουζής, Γ. Κρητικίδης, Π.Λινάρδος - Ρυλιόν, Γ. Ρωμανιάς, Α. Σταμάτη και Χ. Τριανταφύλλου.

γικές, επενδυτικές, τεχνολογικές, καινοτομικές, κλιματικές, εισοδηματικές, εργασιακές, δημοσιονομικές, κοινωνικές και κοινωνικο-ασφαλιστικές εξελίξεις στην ελληνική οικονομία.

Πιο συγκεκριμένα η Έκθεση αποτελείται από **εννέα** μέρη:

Το πρώτο μέρος που αναφέρεται στις κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα, περιλαμβάνει την αναγκαιότητα για μια εναλλακτική μακρο-οικονομική και αναπτυξιακή πολιτική για την έξοδο της ελληνικής οικονομίας από την οικονομική κρίση. **Το δεύτερο μέρος** που αναφέρεται στις εξελίξεις της ελληνικής οικονομίας κατά το 2008-2009 περιλαμβάνει την εξέλιξη του ΑΕΠ, τον δείκτη πραγματικής σύγκλισης της χώρας μας προς τον μέσο όρο της Ε.Ε.-15, την παραγωγικότητα της εργασίας, τις επενδύσεις μηχανολογικού εξοπλισμού, το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και τις δημοσιονομικές εξελίξεις. **Το τρίτο μέρος** το οποίο αναφέρεται στις αιτίες της διεθνούς χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης, περιλαμβάνει την απελευθέρωση των αγορών ως προετοιμασία της χρηματοπιστωτικής κρίσης, τις αιτίες της κρίσης και την κριτική των θεωρητικών βάσεων του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος. **Το τέταρτο μέρος** το οποίο αναφέρεται στις κλιματικές αλλαγές και το νέο μοντέλο ανάπτυξης, περιλαμβάνει τις προβλέψεις που αναφέρονται στην κλιματολογική αλλαγή σε συνδυασμό με την διεθνή επιστημονική συζήτηση για τις αναγκαίες παρεμβάσεις, τις κλιματικές αλλαγές στην Ελλάδα και το νέο μοντέλο ανάπτυξης που συνδέει, μεταξύ των άλλων, το μέλλον της απασχόλησης με την πράσινη οικονομία. **Το πέμπτο μέρος** το οποίο αναφέρεται στους μισθούς στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, περιλαμβάνει τις μεταβολές των μισθών και του κόστους εργασίας το 2008 στην Ελλάδα, την συγκριτική ανάλυση του επιπέδου των αμοιβών και του κόστους εργασίας στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το μερίδιο εργασίας και τις εισοδηματικές ανισότητες, την αγοραστική δύναμη των μισθών και τους κατώτατους μισθούς στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. **Το έκτο μέρος** το οποίο αναφέρεται στην απασχόληση και την ανεργία περιλαμβάνει την απασχόληση και την ανεργία το 2008, τις μακροχρόνιες τάσεις της αγοράς εργασίας, το γυναικείο εργατικό δυναμικό, την απασχόληση και την ανεργία των γυναικών καθώς και την απασχόληση και τους μισθούς των μεταναστών κατά το 2008. **Το έβδομο μέρος** το οποίο αναφέρεται στις μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας περιλαμβάνει την διερεύνηση και την ανάλυση των αναδιαρθρώσεων (απασχόληση και παραγόμενο προϊόν) στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στο χρονικό διάστημα (2000-2008) με στόχο τον προσδιορισμό των δυναμικών, στάσιμων και φθίνοντων κλάδων ως προς τα δύο αυτά μεγέθη της οικονομίας. **Το όγδοο μέρος** το οποίο αναφέρεται στην οικονομική κρίση και τις εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, περιλαμβάνει την οικονομική κρίση και την απασχόληση στον ευρωπαϊκό χώρο καθώς και την οικονομική κρίση και τις εργασιακές σχέσεις στον ευρωπαϊκό χώρο. Το μέρος αυτό

ολοκληρώνεται με τη διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων πολιτικής στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων στην χώρα μας. **Το ένατο μέρος** αναφέρεται στην κριτική αποτίμηση του ασφαλιστικού νόμου 3655/2008 και περιλαμβάνει τις επιλογές του Ν. 3655/08, το ασφαλιστικό τοπίο που δημιουργείται με τον συγκεκριμένο ασφαλιστικό νόμο, τους όρους ενοποίησης των ασφαλιστικών ταμείων και των προβλημάτων που αναπτύσσουν από την λειτουργία τους, τα ειδικότερα προβλήματα κατά την εφαρμογή του Ν. 3655/08 στους κλάδους υγείας και την αποτελεσματικότητα των μέτρων κατά της εισφοροδιαφυγής.

Η Έκθεση ολοκληρώνεται με την σχετική με το περιεχόμενο της, ελληνόγλωση και ξενόγλωση βιβλιογραφία.

Καθ. Σάββας Ρομπόλης

Επιστ. Δ/ντής ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ΜΕΡΟΣ 1

**Οι κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής
και η εναλλακτική μακρο-οικονομική
και αναπτυξιακή πολιτική**

Οι κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής και η εναλλακτική μακρο-οικονομική και αναπτυξιακή πολιτική

1.1. Η αναγκαιότητα για μια εναλλακτική οικονομική πολιτική

Η εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική των «οικονομικών της προσφοράς» εκτός από ένα οικονομικό σχέδιο λειτούργησε και ως ένα πολιτικό σχέδιο, με την έννοια ότι εμπεριείχε ως υπόσχεση την γενική ευημερία του πληθυσμού. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι η απρόσκοπτη λειτουργία των αγορών (εργασίας, προϊόντων, χρήματος και κεφαλαίου), η ευελιξία στην αγορά εργασίας, ο περιορισμός του κρατικού ελέγχου επί της οικονομικής δραστηριότητας, η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, παρόλο που είχαν άμεσες και προφανείς αρνητικές επιπτώσεις στους μισθούς και την ανεργία, θα οδηγούσε τελικά σε άνοδο της γενικής ευημερίας. Υποσχέθηκε δηλαδή ότι οι **θυσίες** θα ήταν πρόσκαιρες και ότι θα μετατρέπονταν σε αύξηση των κερδών η οποία θα ευνοούσε τις επενδύσεις και διαμέσου αυτών την απασχόληση. Έτσι, μετά την παρέλευση ικανού χρόνου, η γενική ευημερία θα είχε προκύψει ως το αποτέλεσμα του εφαρμοζόμενου μείγματος οικονομικής πολιτικής νεοφιλελεύθερης έμπνευσης, δηλαδή μιας οικονομικής πολιτικής απαλλαγμένης από τις ρυθμίσεις που είχαν επιβληθεί στην περίοδο διαχείρισης της οικονομίας με βάση τις αρχές του κενσσιανού υποδείγματος κατά τις τρεις δεκαετίες μετά το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Ο κυρίαρχος **χαρακτήρας** αυτής της υπόσχεσης, απορρέει από το γεγονός ότι παρουσίαζε το μερικό (ιδιωτικό) συμφέρον των επιχειρήσεων ως μέσο για την προαγωγή του γενικού συμφέροντος, έστω και εάν η πραγματοποίηση του γενικού συμφέροντος προϋπόθετε μια περίοδο δοκιμασιών για τους εργαζόμενους και ιδιαίτερα τον κόσμο της μισθωτής εργασίας.

Η πρόσφατη **οικονομική κρίση**, ως αποτέλεσμα της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής (οικονομική πολιτική και διαρθρωτική πολιτική) που ασκήθηκε μετά το 1990, έχει καταστήσει αναξιόπιστη την διατυπωθείσα υπόσχεση. Παράλληλα, ο κλονισμός της κυριαρχίας της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής καθιστά επίκαιρο και επείγον το ζήτημα να ασκηθεί μια εναλλακτική, ως προς την ισχύουσα, οικονομική πολιτική. **Εναλλακτική** με την έννοια ότι θα θέτει σε αμφισβήτηση βασικές παραδοχές του εφαρμοζόμενου υποδείγματος νεοφιλελεύθερης έμπνευσης, όπως ότι οι αγορές οδηγούνται σε ισορροπία εάν αφεθούν να λειτουργήσουν ελεύθερες, ότι διαθέτουν την ικανότητα να μεγιστοποιούν τα οφέλη για όλους, ότι η αύξηση των πραγματικών μισθών οδηγεί σε αύξηση της ανεργίας, ότι η αύξηση της ζήτησης

δεν έχει ιδιαίτερη σημασία και ότι κάθε κρατική παρέμβαση στην οικονομία είναι επιζήμια.

Μια τέτοια εναλλακτική οικονομική πολιτική απορρέει από την διαπίστωση ότι η πρόσφατη οικονομική κρίση δεν είναι ένα έκτακτο γεγονός αλλά μία **διαρθρωτική κρίση**, με την έννοια της κρίσης του υποδείγματος ανάπτυξης και της κρίσης ρύθμισης της οικονομίας. Πράγματι, στα πλαίσια του συγκεκριμένου υποδείγματος, ο χρηματοπιστωτικός τομέας αποτελεί αποφασιστικό κρίκο για την αναπαραγωγή του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, και για τον λόγο αυτόν η κρίση είναι διαρθρωτική. **Αιτία της κρίσης** είναι η αποτυχία της απελευθέρωσης στην λειτουργία της οικονομίας να διασφαλίσει συνθήκες ισορροπίας μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Πιο αναλυτικά, η κρίση ανάγεται: **πρώτον**, στην αναδιανομή του προϊόντος σε βάρος της εργασίας (μείωση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας) και στην γενικευμένη αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων, **δεύτερον**, στον δανεισμό των νοικοκυριών ως αντιστάθμισμα στην επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των μεσαίων και κατώτερων εισοδηματικών τάξεων, και **τρίτον**, στην απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα στον οποίο επιτρέπεται να εκτίθεται σε αυξημένους κινδύνους (δάνεια σε επισφαλή νοικοκυριά) διαμέσου της παραγωγής καινοτόμων χρηματιστικών προϊόντων των οποίων η "αξία" διογκώνεται ανεξάρτητα από την πραγματική οικονομία, δηλαδή τον ρυθμό αύξησης των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και του ΑΕΠ.

Μια **εναλλακτική οικονομική πολιτική** θα πρέπει βέβαια να συνοδεύεται από διαρθρωτικές αλλαγές, οι οποίες όμως δεν θα αποσκοπούν στην απελευθέρωση και την απορρύθμιση των αγορών, αλλά αντίθετα θα αποσκοπούν στην εκ νέου ρύθμισή τους. Στο επίκεντρο αυτών των διαρθρωτικών αλλαγών, η έννοια **των δημόσιων αγαθών** έχει κεντρικό ρόλο. Με τον όρο των δημόσιων αγαθών εννοούμε τα αγαθά στα οποία έχουν πρόσβαση όλοι οι κάτοικοι της χώρας, πολίτες και μη, ανεξάρτητα από κοινωνική τάξη, φύλο, φυλή, έθνος, ηλικία, επάγγελμα, εκπαιδευτικό επίπεδο, εισόδημα και ανεξάρτητα από προϋποθέσεις ασφάλισης. Η λογική των δημόσιων αγαθών παραπέμπει στην έννοια των κοινωνικών δικαιωμάτων και της δημοκρατίας και είναι εχθρική προς τη λογική του εμπορεύματος, που παραπέμπει στην έννοια του καταναλωτή, των ευκαιριών και της αγοράς.

1.2. Οικονομική πολιτική και έξοδος από την κρίση

1.2.1. Η συνέχιση της περιοριστικής πολιτικής

Με την **οικονομική κρίση** σε εξέλιξη, και ενώ διανύει το πρώτο στάδιό της, η ασκούμενη πολιτική από τις εθνικές κυβερνήσεις, υπό την ενθάρρυνση των διεθνών οργανισμών παραμένει αμετάβλητη ή αποκτά χαρακτηριστικά σκληρότητας. Με βάση τα

σημερινά δεδομένα, δεν διαφαίνεται ότι θα πληγεί ο διεθνής χαρακτήρας του χρηματοπιστωτικού συστήματος, η τιτλοποίηση, η εμβάθυνση των αγορών, και η συμπίεση των εισοδημάτων της εργασίας. Αυτά εμφανίζονται, με βάση τον σημερινό συσχετισμό δυνάμεων υπέρ των επιχειρήσεων και των πολιτικών μονεταρισμού, ως απαραίτητων όρων κάθε νέας ρύθμισης, τουλάχιστον προς το παρόν. Αποτελούν **στρατηγικές επιλογές** των κυβερνήσεων χωρίς εναλλακτικό σχέδιο. Επομένως, κατά την αντίληψη των διεθνών οργανισμών και των κυβερνήσεων, η παρέμβαση του κράτους θα πρέπει να είναι χρονικά περιορισμένη, να στοχεύει αποκλειστικά το πρόβλημα και να μην αφήσει ίχνη πίσω της όταν θα έρθει ο καιρός να αποσυρθεί για να επανέλθει η ελεύθερη λειτουργία των αγορών. Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, και μένει ανέπαφος ο πυρήνας της περιοριστικής πολιτικής με μια απλή ρύθμιση των χρηματιστικών αγορών, η **εργασία** θα συνεχίσει να αντιμετωπίζεται ως η ευμετάβλητη μεταβλητή που θα απορροφά όλους τους κραδασμούς, τρέχοντες και μελλοντικούς, η **κοινωνική ασφάλιση** θα εξακολουθήσει να εξαρτάται από τις αποδόσεις των ασφαλιστικών ταμείων, η παιδεία από τα φοιτητικά δάνεια, η **εργασία** από τη διεθνή αποτίμηση της κερδοφορίας της επιχείρησης στα χρηματιστήρια και στις τράπεζες του κόσμου, τα **τρόφιμα** από την εύρυθμη λειτουργία των αγορών συμβολαίων μελλοντικής εκπλήρωσης, οι **λειτουργίες των δήμων** από τα αμοιβαία κεφάλαια και τις διεθνείς χρηματαγορές τίτλων, το **περιβάλλον** από τα δικαιώματα ρύπων και η κάλυψη βασικών κοινωνικών αναγκών από το ύψος του χρέους στις πιστωτικές κάρτες.

Εντούτοις, η υπό εξέλιξη οικονομική κρίση θέτει σε αμφισβήτηση, όχι απλώς τον τρόπο που λειτουργεί ο χρηματοπιστωτικός τομέας, αλλά η οικονομία συνολικά. Θέτει **σε αμφισβήτηση** το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα πως ό,τι είναι καλό για την μεμονωμένη επιχείρηση είναι καλό για την οικονομία συνολικά, μάς δείχνει ότι η ίδια η οικονομική λειτουργία οδηγείται σε ακρότητες και τελικά σε κρίση, όταν οι χρηματιστικές λειτουργίες των αγορών αποκτούν υπέρμετρη δύναμη, διαψεύδει βασικά ιδεολογήματα της απελευθέρωσης των αγορών νεοφιλελεύθερης έμπνευσης, όπως η ικανότητα της αυτορύθμισης του οικονομικού συστήματος διαμέσου της ελεύθερης λειτουργίας των αγορών, και καταδεικνύει την ανάγκη να υπερ-ασπιστούμε μια οργάνωση της κοινωνίας στην οποία θα υπάρχει ισορροπία μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου.

Δεν χρειαζόμαστε, λοιπόν, μόνον μια νέα αρχιτεκτονική του χρηματοπιστωτικού συστήματος, αλλά μια νέα αρχιτεκτονική της οικονομίας συνολικά, μακριά από τα μονεταριστικά δόγματα, με αναβάθμιση της θέσης του κόσμου της μισθωτής εργασίας.

Ορισμένοι οικονομολόγοι νεοφιλελεύθερης αντίληψης προτείνουν για την Ελλάδα την συνέχιση, με μεγαλύτερη συνέπεια, της ίδιας πολιτικής που μας οδήγησε στην κρίση. Προτείνουν την δημοσιονομική πειθαρχία για να πεισθούν οι διεθνείς αγορές για τις θετικές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, ώστε να υπάρχουν λογικοί

όροι δανεισμού του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Αυτό που προτείνουν, όμως, είναι μια πολιτική οικονομικής ύφεσης και επίδειξης ισχύος έναντι των φορολογουμένων, δηλαδή κυρίως των εργαζομένων, για να βελτιωθεί η "εικόνα της χώρας στις αγορές" (στις αγορές που οδήγησαν την παγκόσμια οικονομία στη βαθύτατη κρίση, της οποίας κατά το 2009 δεν έχουμε ακόμη υποστεί όλες τις συνέπειες).

Μεταξύ άλλων, έχουν προτείνει μια πολιτική ύφεσης που θα έχει και διάρκεια. Θα έπρεπε να υπάρξουν πρωτογενή πλεονάσματα της τάξεως του 5% του ΑΕΠ για μια δεκαετία ώστε να μειωθεί το δημόσιο χρέος. Θα μπορέσει έτσι το κράτος να αποπληρώσει τα χρέη του προς τους μεγάλους πιστωτές του που είναι οι τράπεζες, συλλέγοντας πόρους από τους φορολογούμενους με διαρκώς μειούμενους φορολογικούς συντελεστές επί των κερδών και των άλλων εισοδημάτων ιδιοκτησίας και διαρκώς αυξανόμενο βάρος επί των εισοδημάτων της εργασίας.

Όμως, με την ασκούμενη πολιτική, οι τράπεζες κερδίζουν δανείζοντας στο δημόσιο για να τις σώσει και το χρηματιστικό κεφάλαιο δεν τιμωρείται για την κρίση που προκάλεσε, αλλά αποζημιώνεται από αυτούς στους οποίους θα έπρεπε να λογοδοτήσει.

Οι προτροπές αυτών των οικονομολόγων αλλά και των οργανισμών είναι κοινωνικά άδικες και συνιστούν πολιτική ύφεσης. Επιπλέον είναι προκλητικές για μια κοινωνία όπου οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν αυξανόμενες οικονομικές δυσκολίες εκρηκτικού χαρακτήρα. Το αποτέλεσμα κατά το **2009** αλλά και το **2010** είναι να γίνουμε μάρτυρες χρεοκοπιών και διακοπής της λειτουργίας επιχειρήσεων, μαζικών απολύσεων και θέσης σε διαθεσιμότητα των εργαζομένων, απειλής μείωσης των μισθών ή ανεργίας, διεύρυνσης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της εκ περιτροπής εργασίας, σημαντικής αύξησης της ανεργίας και ανησυχητικής ύφεσης της οικονομίας σε συνθήκες στασιμοπληθωρισμού και σοβαρής επιδείνωσης του εισοδηματικού και βιοτικού επιπέδου των πολιτών.

Στο σημερινό πλαίσιο πολιτικής φαίνεται μάλλον απίθανο να αναθεωρηθεί ουσιαστικά η δημοσιονομική πολιτική όπως αυτή υπαγορεύεται από το Σύμφωνο Σταθερότητας που επιβάλλει άπαξ δια παντός τις περιοριστικές επιλογές σε ό,τι αφορά τα δημόσια ελλείμματα. Βέβαια, το Σύμφωνο δεν καταργεί την δημοσιονομική πολιτική. Απλώς θέτει στην άσκησή της τον περιορισμό ότι τα δημόσια ελλείμματα δεν μπορούν να υπερβαίνουν το 3% του ΑΕΠ. Εάν, επομένως, το έλλειμμα είναι μηδενικό, τα περιθώρια της δημοσιονομικής πολιτικής να τονώσουν την ζήτηση και την παραγωγή είναι ακριβώς 3% του ΑΕΠ.

Σε ότι αφορά την εισοδηματική πολιτική, με την αντικατάσταση των εθνικών νομισμάτων από το ευρώ, οι εθνικές οικονομίες της ζώνης του ευρώ έχουν χάσει την δυνατότητα που είχαν να προσαρμόζουν τις τιμές των προϊόντων τους ανάλογα με την πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού. Όλοι ανεξαιρέτως οι υπολογισμοί που πραγματοποιούνται με σκοπό να διαπιστωθεί ποιες θα είναι οι συνέπειες για τους

μισθούς, δείχνουν ότι κάθε ανισορροπία που θα παρουσιάζεται στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών θα τείνει να εκτονωθεί με αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας, υπό την προϋπόθεση ότι τα περιθώρια κέρδους θα παραμένουν άθικτα. Για τους διεθνείς οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένων των υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θεωρείται ως δεδομένο ότι τα κέρδη δεν πρέπει να θίγονται, και επομένως η «μεταβλητή της προσαρμογής» στην πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού οφείλει να είναι ο μισθός.

Στα πλαίσια της ίδιας **λογικής** που θέλει να μεταφέρει ολόκληρο το βάρος του διεθνούς ανταγωνισμού πάνω στους μισθούς, προβλέπεται, στα πλαίσια της ONE, η ευελιξία των μισθών (ώστε η προσαρμογή να είναι ταχεία). Μια τέτοια ευελιξία απαιτεί την αποδυνάμωση των συνδικαλιστικών οργανώσεων και την επιβολή ευελιξιών στην αγορά εργασίας. Ήδη η διεύρυνση του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών στην Ελλάδα και στις άλλες μεσογειακές χώρες της ευρωζώνης οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στην ισοτιμία του ευρώ (βλ. Μέρος 2) και οι προτάσεις των φορέων της οικονομικής πολιτικής (όπως και της εργοδοτικής πλευράς) για την αντιμετώπιση του ελλείμματος στις εξωτερικές συναλλαγές αναφέρονται στην αγορά εργασίας και στους μισθούς.

Σε ό,τι αφορά την αγορά εργασίας, η σημερινή οικονομική κρίση έχει αποτελέσει την αφορμή για την εμβάθυνση των ήδη ασκούμενων πολιτικών απασχόλησης που προωθούν την «απασχολησιμότητα», τις ευελιξίες, την επισφαλή απασχόληση, την επιδότηση, όχι των ανέργων αλλά των επιχειρήσεων, την εκ περιτροπής εργασία κλπ.

Μία σημαντική συνιστώσα της πολιτικής που υποτίθεται ότι αντιμετωπίζει τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης είναι μία δέσμη αλλαγών στις εργασιακές σχέσεις που αφορούν **στους νεκρούς χρόνους της εργασίας**. Μέσα στον συμβατικό χρόνο εργασίας (συνήθως οκτώ ώρες) η επιχείρηση πρέπει να καταναλώσει τις ικανότητες προς εργασία των μισθωτών που παράγουν για λογαριασμό της. Στον χρόνο που οι εργαζόμενοι δεν παράγουν, οι δαπάνες μισθοδοσίας μετατρέπονται σε κεφάλαιο που δεν αξιοποιείται. Ο χρόνος αυτός, που παρεμβάλλεται μεταξύ του συμβατικού χρόνου απασχόλησης και του πραγματικού χρόνου εργασίας, είναι ο “νεκρός χρόνος”, ο χρόνος κατά τον οποίο μένει αχρησιμοποίητη η εργασία.

Εξαιτίας της μείωσης της ζήτησης που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, ή ακόμη με πρόφαση μια υποτιθέμενη μείωση της ζήτησης, οι επιχειρήσεις επιδίδονται σε μια προσπάθεια **μείωσης των νεκρών χρόνων**. Η προσπάθεια αυτή παίρνει πολλές μορφές: διεύθετηση του χρόνου εργασίας, τετραήμερη εργασία, άδεια άνευ αποδοχών υπό την απειλή της απόλυσης, και άλλες μορφές απασχόλησης με τις οποίες η επιχείρηση προσπαθεί να πληρώσει όχι για την εργασία που αγόρασε, αλλά για εκείνο το τμήμα της που τελικά κατανάλωσε.

Η διεύθετηση του χρόνου εργασίας, προσφέροντας την δυνατότητα στην επιχείρηση

να κατανείμει κατά βούληση το εργατικό δυναμικό που χρησιμοποιεί στην αιχμή ή στην υποχώρηση της παραγωγής, ανεξάρτητα από τον οκτάωρο συμβατικό χρόνο, την απαλλάσσει από ένα σημαντικό μέρος του νεκρού χρόνου εργασίας και ταυτόχρονα από τις υπερωρίες που ήταν αναγκασμένη να καταβάλει προηγουμένως.

Η τετραήμερη εργασία, επιτρέπει στις επιχειρήσεις να δημιουργήσουν "**πακέτα νεκρού χρόνου**" που σχηματίζουν μια συμβατική εργάσιμη ημέρα (ένα οκτάωρο) για την οποία δεν είναι υποχρεωμένες, με βάση την νομοθεσία (1998), να καταβάλουν αμοιβή. Ο καταναγκασμός σε άδεια άνευ αποδοχών, δηλαδή η άδεια που χορηγείται από τον εργοδότη κατόπιν αιτήσεως του εργαζομένου υπό την απειλή της απόλυσης ή άλλη, είναι ένας άλλος τρόπος να μην καταβάλει η επιχείρηση αντίτιμο για το εμπόρευμα που αγόρασε στο ακέραιο, παρά μόνον για εκείνο το τμήμα του που κατανάλωσε.

1.2.2. Προτάσεις για μια εναλλακτική μακρο-οικονομική και αναπτυξιακή πολιτική

Από την προηγούμενη ανάλυση προκύπτουν προτάσεις για μια εναλλακτική πολιτική. Η επιβράδυνση της οικονομίας και η αύξηση της ανεργίας, απαιτούν τον προσανατολισμό της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής σε μέτρα, τόσο για την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας, όσο και για την προστασία της απασχόλησης και των εισοδημάτων των εργαζομένων και των ανέργων. Η περιορισμένη επέκταση της καταβολής του επιδόματος ανεργίας, η συνέχιση των αναποτελεσματικών πολιτικών απασχόλησης (stage, προγράμματα κ.ά.) δεν αποτελούν ουσιαστικά μέτρα πολιτικής.

Για την άμεση αντιμετώπιση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης απαιτείται **να εφαρμοστούν** μία δέσμη μέτρων:

Α. Προστασία από τις καταχρηστικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές των τραπεζών, όλων των δανειοληπτών, με πρόσθετα μέτρα.

- Εφαρμογή της απόφασης του Α.Π. του 2001 περί επιβολής «πλαφόν» στα επιτόκια των καταναλωτικών δανείων και καρτών.
- Νομοθέτηση πλαισίου ατομικού πτωχευτικού δικαίου.
- Νομοθετική υποχρέωση των τραπεζών που μετέχουν στο πρόγραμμα ενίσχυσης των 28 δις για μείωση των επιτοκίων και των περιθωρίων σε επίπεδα πριν την έλευση της κρίσης.
- Ενίσχυση των δανειοληπτών με χαμηλά εισοδήματα με ανάληψη από το δημόσιο μέρους των δόσεων ως εγγύηση της παρεχόμενης ρευστότητας και αποπληρωμή μέσω της φορολογίας με όρους (διάρκεια - επιτόκιο) που θα ανακουφίζουν ουσιαστικά τα νοικοκυριά.

Β. Σταθεροποίηση του τραπεζικο-πιστωτικού συστήματος με κοινωνικό έλεγχο και

όχι με τη «διάσωση» των μεγαλομετόχων και των τραπεζιτών από τους φορολογούμενους.

Η συμμετοχή του δημοσίου για την ενίσχυση της κεφαλαιακής επάρκειας των Τραπεζών θα πρέπει να συνοδεύεται υποχρεωτικά με ιδιοκτησιακό μερίδιο με στόχευση τον έλεγχο της Εθνικής Τράπεζας μαζί με τα ασφαλιστικά ταμεία ως «εργαλείο» παρέμβασης για την πολιτική αρμοδιοτήτων και ανάπτυξης για ολόκληρο το χρηματοπιστωτικό σύστημα με την συνεπικουρία της Αγροτικής Τράπεζας και του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου.

Απαγόρευση των απολύσεων στις τράπεζες, που είναι πιθανόν να προταθούν στο πλαίσιο του προγράμματος σταθεροποίησης.

Γ. Στοχευμένες κρατικές ενισχύσεις για τη στήριξη των ΜΜΕ, τομέων και κλάδων της ελληνικής οικονομίας που απειλούνται από την χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση (π.χ. Τουρισμός, Κλωστοϋφαντουργία, κ.ά.).

Δ. Εξασφάλιση της περιουσίας των ασφαλιστικών ταμείων με τον προγραμματισμό της επιστροφής επενδύσεων σε τίτλους σίγουρης και σταθερής απόδοσης και την κάλυψη των απωλειών που οφείλονται στην οικονομική κρίση. Ειδικότερα για τα ασφαλιστικά ταμεία απαιτείται:

- Συνεπής και συστηματική χρηματοδότηση του κράτους προς τα Ταμεία Υγείας και κοινωνικής ασφάλισης και όχι εφαρμογή της πολιτικής εξοικονόμησης πόρων που αποβλέπει να καλύψει την υποχρηματοδότηση του κράτους με επιδείνωση των όρων, των προϋποθέσεων και του επιπέδου των υγειονομικών και κοινωνικο-ασφαλιστικών παροχών.
- Σαφής και νομοθετημένη εγγύηση, από την Πολιτεία, του συνόλου των κατατεθειμένων στο τραπεζικό σύστημα (κυρίως στην Τράπεζα της Ελλάδος) διαθεσίμων των ασφαλιστικών Ταμείων.
- Με δεδομένες τις τεράστιες απώλειες των τιμών των χρηματιστηριακών αξιών, απαιτείται σαφής και άμεση παρέμβαση της Πολιτείας, ώστε να απαγορευθεί η ρευστοποίηση, σε ολόκληρη τη διάρκεια της κρίσης, από οποιονδήποτε ασφαλιστικό φορέα, μετοχικών ή ομολογιακών αξιών.
- Παράλληλα προς την πιο πάνω απαγόρευση, θα πρέπει να ληφθεί μέριμνα άμεσης συνδρομής (μέσω απόκου δανεισμού) από τον κρατικό προϋπολογισμό, προς τους ασφαλιστικούς φορείς που αντιμετωπίζουν ή πρόκειται να αντιμετωπίσουν προβλήματα ρευστότητας.
- Σε καμία περίπτωση, δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιηθούν τα ταμειακά διαθέσιμα οποιουδήποτε Τομέα των 13 νέων (υπέρ) Ταμείων, για την κάλυψη αντίστοιχων ταμειακών αναγκών άλλου τομέα του ίδιου (υπέρ) Ταμείου.

- Επιβάλλεται ακόμη, η τροποποίηση της ισχύουσας νομοθεσίας στα σημεία που αυτή:
- Απαγορεύει τις καταθέσεις προθεσμίας σε ποσοστό άνω του 1% των διαθεσίμων των ασφαλιστικών Φορέων και
- Επιτρέπει τις επενδύσεις σε σύνθετα (δομημένα) ομόλογα σε ποσοστό 2% των διαθεσίμων των Ταμείων (επιβάλλεται η ολοσχερής απαγόρευση των επενδύσεων των ασφαλιστικών Ταμείων σε παρόμοια προϊόντα).

Ε. Ενίσχυση της προστασίας των ανέργων με την αύξηση του επιδόματος ανεργίας στο 80% του μισθού ασφαλείας και επιμήκυνση της διάρκειας καταβολής του.

ΣΤ. Αύξηση των κοινωνικών δαπανών για την υγεία και για την ουσιαστική ανασύσταση του Εθνικού Συστήματος Υγείας. Υλοποίηση προγράμματος επέκτασης των δικτύων δημοσίων μεταφορών στις πόλεις ώστε να μειωθούν δραστικά οι δαπάνες μετακίνησης των εργαζομένων και να ενισχυθεί η εξοικονόμηση ενέργειας. Αύξηση των δαπανών για την Παιδεία στο 5% του ΑΕΠ και στο 3% για την Έρευνα. Ενίσχυση των κονδυλίων για τα προγράμματα πρόνοιας και κοινωνικής προστασίας.

Ζ. Έκτακτα και μόνιμα εισοδηματικά μέτρα για τους χαμηλοσυνταξιούχους και χαμηλόμισθους και τ' αντίστοιχα νοικοκυριά που βρίσκονται κάτω από τα όρια φτώχειας. (στατιστικό όριο όχι το αυθαίρετως ορισθέν από την κυβέρνηση των 5.800€ αλλά τουλάχιστον τα 10.500€ που αντιστοιχούν στα εισοδήματα του μισθού ασφαλείας).

Η. Απαγόρευση των απολύσεων - διαθεσιμότητων για το διάστημα που θα διαρκεί η οικονομική κρίση. Ποινές για τους εργοδότες που επιβάλλουν υποχρεωτικές άδειες άνευ αποδοχών υπό την απειλή της απόλυσης. Στελέχωση και ενεργοποίηση όλων των ελεγκτικών μηχανισμών επιθεωρήσεων εργασίας για την αυστηρή εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας και της διασφάλισης των δικαιωμάτων των εργαζομένων. Αυστηρός έλεγχος των στελεχών της επιθεώρησης εργασίας ώστε να υπηρετούν με συνέπεια τα καθήκοντά τους.

Απαιτείται, εξάλλου, να εφαρμοστούν έκτακτα μέτρα για την ενίσχυση των ανέργων, των χαμηλόμισθων και των χαμηλοσυνταξιούχων:

- Επίδομα που θα ξεκινά από τα 600€ για τους ευρισκόμενους στο όριο των 10.500€ και θα κλιμακώνεται διευρυνόμενο μέχρι και 2.000€ για τους άπορους ή έχοντες ελάχιστο εισόδημα. Αναγκαία η συγκρότηση του Ταμείου Κοινωνικής Συνοχής το οποίο πρέπει να ενισχυθεί από τον Κρατικό Προϋπολογισμό τουλάχιστον με 1 δις€.
- Άμεση έκτακτη εισοδηματική ενίσχυση των αμειβόμενων με μισθό ασφαλείας.
- Ενίσχυση του μισθού και ημερομισθίου ασφαλείας με ταυτόχρονη ενίσχυση των μικρομεσαίων μεταποιητικών επιχειρήσεων μέσω της φορολογίας ώστε να δύνα-

νται να επωμισθούν το κόστος χωρίς επιπτώσεις στην απασχόληση. Εφαρμογή συνδυασμένων μέτρων τόνωσης της ενεργούς ζήτησης, που θα συμβάλλουν στην τόνωση της αγοράς για έξοδο από την κρίση.

Η ανάπτυξη με ταχείς ρυθμούς της προηγούμενης περιόδου έχει οδηγήσει στην εντυπωσιακή αναδιανομή εισοδήματος προς όφελος των ανώτερων εισοδηματικών κατηγοριών, με την παράλληλη επιβάρυνση των μισθωτών και των χαμηλών εισοδημάτων, αλλά και την εξασθένηση της δυνατότητας της οικονομίας και της κοινωνίας να αντιμετωπίσουν την δυσμενή διεθνή οικονομική κρίση. **Το μεγαλύτερο μέρος** της μεταφοράς εισοδήματος προς τα πιο εύπορα στρώματα του πληθυσμού οδηγήθηκε σε καταναλωτικές δαπάνες και στην αύξηση των περιουσιακών στοιχείων και μικρό μόνο μέρος στην αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων.

Η εξεύρεση πόρων για την υλοποίηση μέτρων προστασίας των λιγότερο εύπορων κοινωνικών στρωμάτων και της οικονομίας, απαιτείται να προέλθει τόσο από την αποτελεσματικότερη και ταχύτερη αξιοποίηση των πόρων των διαρθρωτικών προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και από την αντίστροφη αναδιανομή εισοδήματος προς όφελος των οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών. Είναι εφικτό να υλοποιηθούν οι εξής κατευθύνσεις πολιτικών:

- Αύξηση του συντελεστή φορολόγησης των πολύ υψηλών εισοδημάτων.
- Εγκαθίδρυση της προοδευτικής φορολογίας για τις Α.Ε. και ΕΠΕ.
- Επαναφορά και αύξηση της φορολογίας της μεγάλης ακίνητης περιουσίας, με ταυτόχρονη κατάργηση του ΕΤΑΚ.
- Φορολόγηση της εκκλησιαστικής περιουσίας.
- Φορολόγηση της πολυτελούς κατανάλωσης.
- Φορολόγηση των διασυνοριακών μετακινήσεων κεφαλαίων.
- Καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και βαριά φορολόγηση των επενδύσεων μέσω off-shore εταιριών.
- Απόσυρση των μέτρων φορολογικής επιβάρυνσης των μισθωτών και των συνταξιούχων.

Για την στήριξη της ανάπτυξης προτείνουμε τα εξής μέτρα:

Α. Αξιοποίηση των δυνατοτήτων άντλησης κεφαλαίων από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων για την πραγματοποίηση επενδύσεων σε υποδομές για την οικονομία, την κοινωνία, το περιβάλλον, τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και τις νέες πράσινες δραστηριότητες (π.χ. εξοικονόμηση ενέργειας στα κτίρια, τη βιολογική γεωργία, την βελτίωση των ενεργειακών δικτύων, τη σωστή διαχείριση των υδάτινων πόρων, κλπ.).

Β. Χρηματοπιστωτική στήριξη από την Ευρωπαϊκή Ένωση των οικονομιών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι επιπτώσεις εμβάθυνσης της οικονομικής τους κρίσης στα άλλα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (χρηματοπιστωτική ρευστότητα, εξαγωγές, ξένες άμεσες επενδύσεις).

Γ. Αναθεώρηση με γενναία αύξηση του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων για το 2009 που τώρα για τέταρτη συνεχή χρονιά μειώνεται (2009 κατά 1 δις €) και ισόροπη κατανομή του ώστε να ενισχυθεί η περιφερειακή ανάπτυξη.

Δ. Επιτάχυνση της επεξεργασίας των μέτρων των επιχειρησιακών προγραμμάτων του ΕΣΠΑ, τα οποία όχι απλώς καθυστερούν αλλά έχει χαθεί πολύτιμος χρόνος. Προσπάθεια να μη χαθούν πολύτιμοι πόροι από το 3ο ΚΠΣ από γραφειοκρατικές και κυβερνητικές ανεπάρκειες.

Ε. Ουσιαστική αναπροσαρμογή του συμφώνου σταθερότητας με εξαίρεση από τον υπολογισμό των ελλειμμάτων των Δημοσίων επενδύσεων και των δαπανών για την Υγεία, Πρόνοια, Παιδεία, αειφόρο ανάπτυξη ώστε να μετατραπεί οργανικά σε σύμφωνο ανάπτυξης, απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας με υιοθέτηση δεικτών (π.χ. ανεργίας, φτώχειας) που θ' αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του.

Ζ. Αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις με την ενίσχυσή τους κατά προτεραιότητα μέσω των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του ΕΣΠΑ, ώστε να συνδέεται η βιωσιμότητά τους και η διατήρηση της απασχόλησης, με την αναβάθμιση των προϊόντων και των μεθόδων παραγωγής τους, καθώς και απαγόρευση των απολύσεων στις επιχειρήσεις που χρηματοδοτούνται από το ΕΣΠΑ και από οποιοδήποτε άλλο πρόγραμμα ενίσχυσης που εξαγγέλλεται ή θα εξαγγελθεί.

Η. Εξασφάλιση και επιτάχυνση της υλοποίησης σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο των προγραμμάτων προστασίας του περιβάλλοντος και αντιμετώπισης των κλιματικών αλλαγών, που αποτελούν παράγοντες αύξησης της απασχόλησης και ενίσχυσης της οικονομικής δραστηριότητας.

Θ. Επενδύσεις στη βιομηχανία της ενέργειας ιδίως στις «πράσινες» και εναλλακτικές μορφές με αιχμή τη ΔΕΗ της οποίας ο δημόσιος χαρακτήρας δεν επιτρέπεται ν' αμφισβητηθεί είτε από τις διοικητικές κυβερνητικές αποφάσεις που κυριολεκτικά την λησματούν (καθορισμός της οριακής τιμής συστήματος) ή την χρησιμοποιούν για να ενισχύουν την κερδοφορία των ιδιωτών φορτώνοντας τα βάρη μέσω αυτής στους πολίτες - καταναλωτές υπονομεύοντας ταυτόχρονα τα επενδυτικά της προγράμματα και στην ουσία το μέλλον της.

Ι. Πάγωμα ή και μείωση τιμολογίων των ΔΕΚΟ και των επιχειρήσεων του Δημοσίου (ΔΕΗ, Διόδια, Συγκοινωνίες - Μεταφορές, κ.ά.).

Για την ενίσχυση των διαρθρωτικών μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων πολι-

τικών κρίνουμε αναγκαίο τον προγραμματισμό μιας ισχυρής στρατηγικής παρέμβασης, με στόχο τη διαμόρφωση ενός αποτελεσματικού πλαισίου πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ταχεία οικοδόμηση εργαλείων που θα ενισχύσουν **αποφασιστικά** την οικονομία της γνώσης:

Α. Επεξεργασία και υλοποίηση ενός εθνικού στρατηγικού προγράμματος για τους παραγωγικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας, ειδικότερα δε για την μεταποίηση και την αγροτική οικονομία, ώστε να αναβαθμιστούν παραδοσιακοί κλάδοι και να αναπτυχθούν νέοι, ικανοί να στηρίζουν την απασχόληση και να συμβάλουν στην εξισορρόπηση των εξωτερικών συναλλαγών της οικονομίας.

Β. Αντικατάσταση του μοντέλου των αποκρατικοποιήσεων και ιδιωτικοποιήσεων των δημοσίων επιχειρήσεων, ως μοντέλου μη ορθολογικής διαχείρισης των πόρων με αναπτυξιακή και κοινωνική αποτελεσματικότητα, από το μοντέλο των επιχειρήσεων δημοσίου συμφέροντος που θα λειτουργούν στα πλαίσια ενός σύγχρονου κοινωνικού - οικονομικού χώρου ο οποίος θα παρέχει υπηρεσίας και αγαθά οιοινοί κοινωνικά.

Γ. Εξασφάλιση του σεβασμού των εργασιακών και ασφαλιστικών δικαιωμάτων στην «αγορά» εργασίας. Αύξηση των δαπανών για τις πολιτικές απασχόλησης και εξασφάλιση της αποτελεσματικής λειτουργίας των υπηρεσιών του ΟΑΕΔ.

Δ. Αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση και εμπλοκή των τριτοβάθμιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην επεξεργασία των στρατηγικών για την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον.

Ε. Ενίσχυση της εμπλοκής των αντιπροσωπευτικών και κοινωνικών φορέων ανά περιφέρεια στο σχεδιασμό της περιφερειακής ανάπτυξης και των πολιτικών για την υποστήριξη των παραγωγικών τομέων της περιφέρειας. Προγραμματισμός και υλοποίηση για κάθε περιφέρεια της χώρας ερευνητικών προγραμμάτων με στόχο τις κατευθύνσεις και τις πολιτικές βιώσιμης ανάπτυξης.

Στ. Ενίσχυση των δομών στήριξης και ενδυνάμωσης της επενδυτικής δραστηριότητας των ΜΜΕ σχετικά με την καινοτομία, την τεχνολογική ανανέωση και τη δημιουργία περιφερειακών αναπτυξιακών δομών και κλαδικών σχηματισμών (ολοκληρωμένα συμπλέγματα δραστηριοτήτων).

Ζ. Προγραμματισμός και υλοποίηση ενός εθνικού στρατηγικού προγράμματος για την ενέργεια, το περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους.

Η. Προγραμματισμός της αξιολόγησης των πολιτικών που υλοποιούνται από τα Επιχειρησιακά Προγράμματα του ΕΣΠΑ, ώστε με την ενδιάμεση αξιολόγηση τους να γίνουν αποφασιστικές τροποποιήσεις οι οποίες θα βελτιώσουν την αποτελεσματικότητά τους.

Οι προτάσεις των δυνάμεων της εργασίας για άμεσα μέτρα, για αναπτυξιακές παρεμβάσεις και για μακροχρόνια προγράμματα βιώσιμης ανάπτυξης, βασίζονται στην επίγνωση της ανάγκης να εξασφαλιστούν οι κύριες λειτουργίες της οικονομίας, να υλοποιηθούν μέτρα που σέβονται τις μακροοικονομικές και δημοσιονομικές ισορροπίες, να προβλεφθεί η ενίσχυση των χαμηλόμισθων, των χαμηλοσυνταξιούχων και των ανέργων καθώς και της τεχνολογικής και παραγωγικής αναβάθμισης των επιχειρήσεων και της ελληνικής οικονομίας.

Βασίζονται όμως και σε ορισμένες διαπιστώσεις που σήμερα πλέον, με το ξέσπασμα μιας από τις πλέον σοβαρές οικονομικές κρίσεις της ιστορίας του καπιταλισμού, είναι ορατές σε όλους. Η επέκταση της λογικής της αγοράς σε όλες τις οικονομικές δραστηριότητες έχει αποβεί μοιραία για τις κοινωνικές αλλά και τις οικονομικές ισορροπίες, η γιγαντιαίων διαστάσεων αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος των πλουσίων αυτονομήθηκε πλήρως από την πραγματική οικονομία, και η προσφυγή σε δημόσιες πολιτικές και στον δημόσιο σχεδιασμό βασικών επιλογών για την οικονομία και την κοινωνία είναι η μόνη οδός για να αποφευχθούν οι διαδοχικές καταρρεύσεις τόσο των κεντρικών, όσο και των περιφερειακών και τοπικών οικονομιών.

Οι δυνάμεις εργασίας προτείνουν να υιοθετηθούν κατευθύνσεις πολιτικών που αναγνωρίζουν ότι χρειάζεται να επανέλθουμε σε δικαιότερη και συμβατή με τις ανάγκες κατανομή του εισοδήματος, ότι η κοινωνία έχει τη δυνατότητα να επεξεργάζεται και να υλοποιεί δημόσιες πολιτικές που στηρίζουν την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον, ότι η προστασία, η στήριξη και η αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού αποτελεί την κύρια προτεραιότητα για την οικοδόμηση της οικονομίας της γνώσης και την εξασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης με εισοδηματική και κοινωνική αποτελεσματικότητα.

Η αντιμετώπιση των δυνάμεων της εργασίας και των συλλογικών εκπροσώπων τους από τους φορείς άσκησης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής κινείται από την άρνηση στην εχθρότητα. Ακόμη και την ώρα της οικονομικής κρίσης οι εκφραστές των συλλογικών συμφερόντων της εργασίας αγνοήθηκαν προκλητικά.

Αγνοήθηκαν ακόμα και στην ανακοίνωση μέτρων περισσότερο ανησυχίας για τις επιπτώσεις τους στους εργαζόμενους και την κοινωνική αντίδραση των συνδικάτων και λιγότερο ουσιαστικών μέτρων προστασίας της απασχόλησης και ενίσχυσης της ανάπτυξης με εισοδηματική και κοινωνική αποτελεσματικότητα.

1.2.3. Ο φαύλος κύκλος της δημοσιονομικής πολιτικής

Κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης στον δημοσιονομικό τομέα απαιτείται αύξηση των δημοσίων και κοινωνικών δαπανών και απόσυρση των μέτρων φορολογικής επιβάρυνσης των μισθωτών και των συνταξιούχων (το 2009 στην Ελλάδα η

φορολογία πάσης φύσεως και οι ασφαλιστικές εισφορές αντιστοιχούν στο 60% του μέσου μισθού). Ταυτόχρονα, απαιτείται εισοδηματική στήριξη των δανειοληπτών με συγκεκριμένα μέτρα, όπως επαναδιαπραγμάτευση του χρόνου αποπληρωμής του δανείου με το ίδιο επιτόκιο, χρηματοδότηση της επιπλέον επιβάρυνσης των νοικοκυριών πέραν του σημερινού επιτοκίου χορήγησης, εισοδηματική ενίσχυση των νοικοκυριών που αδυνατούν να αποπληρώσουν το δάνειό τους και διακοπή κάθε διαδικασίας κατάσχεσης και πλειστηριασμών. Προς την πλευρά των επιχειρήσεων απαιτείται η λήψη συγκεκριμένων μέτρων στήριξης της ρευστότητας (επιδότηση επιτοκίου), της χρηματο-οικονομικής και της επενδυτικής δραστηριότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2009).

Ειδικότερα, η προστασία της απασχόλησης και ο περιορισμός των απολύσεων των εργαζομένων στην Ελλάδα προϋποθέτει συγκεκριμένα μέτρα και πόρους στήριξης της απασχόλησης σε νέους και παλαιούς κλάδους, στα πλαίσια ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου της ελληνικής οικονομίας, των ολοκληρωμένων συμπλεγμάτων δραστηριοτήτων, των καινοτομιών και δυναμικών κλάδων παραγωγής και της ευέλικτης και ανταγωνιστικής οργάνωσης των αγορών αντί της οργάνωσης των ολιγοπωλιακών αγορών που συντηρούν τις πληθωριστικές πιέσεις και την κερδοφορία, συρρικνώνοντας την αγοραστική δύναμη του κόσμου της μισθωτής εργασίας.

Παράλληλα, η εξεύρεση πόρων (INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2009) για την χρηματοδότηση και την υλοποίηση των προαναφερόμενων μέτρων βελτίωσης των συνθηκών του κόσμου της εργασίας και ενίσχυσης της παραγωγικής και οικονομικής δραστηριότητας κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης, απαιτείται να προέλθουν, τόσο από την αποτελεσματικότητα και την ταχύτερη αξιοποίηση των πόρων των διαρθρωτικών προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και από την αντίστροφη αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος των οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών (1982 το μερίδιο της εργασίας στο παραγόμενο προϊόν ήταν 58% και το 2007 ήταν 42%).

Στην κατεύθυνση αυτή, **οι αναγκαίοι πόροι** στην Ελλάδα απαιτείται να ανευρεθούν από την: α) Αύξηση του συντελεστή φορολόγησης των πολύ υψηλών εισοδημάτων, β) Εγκαθίδρυση της προοδευτικής φορολογίας για τις Α.Ε. και Ε.Π.Ε., γ) Επαναφορά και αύξηση της φορολογίας της μεγάλης ακίνητης περιουσίας, με ταυτόχρονη κατάργηση του ΕΤΑΚ, δ) Φορολόγηση πολυτελούς κατανάλωσης, στ) Φορολόγηση διασυνοριακών μετακινήσεων κεφαλαίων και ζ) Καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και βαριά φορολόγηση των επενδύσεων διαμέσου off-shore εταιριών.

Κατά συνέπεια, **το αναγκαίο μείγμα** της οικονομικής πολιτικής σήμερα στην Ελλάδα απαιτείται, για την βελτίωση των συνθηκών του κόσμου της εργασίας και για την αντιμετώπιση των δύο κεντρικών διαρθρωτικών προβλημάτων (τεχνολογική καθυστέρηση της παραγωγής και ανισοκατανομή του εισοδήματος), να προσανατολίζεται προς την ενίσχυση της ζήτησης, της παραγωγικής και τεχνολογικής βάσης της

χώρας, προκειμένου τα μέτρα αντιμετώπισης της οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης να αποκαταστήσουν, εκτός των άλλων, τις μακρο-οικονομικές, εισοδηματικές, κοινωνικές και εργασιακές ανισορροπίες καθώς και τα σοβαρά διαρθρωτικά, τεχνολογικά και παραγωγικά και ανταγωνιστικά προβλήματα της χώρας.

Η αναγκαιότητα αυτού του **νέου μείγματος** οικονομικής πολιτικής αποτελεί την επιθετική απάντηση, σε βραχυχρόνιο επίπεδο, του ερωτήματος πώς θα αντιμετωπίσουμε την κρίση και η αναγκαιότητα του **νέου προτύπου** ανάπτυξης αποτελεί την αναπτυξιακά επιθετική απάντηση, σε μεσο-μακροπρόθεσμο επίπεδο, του ερωτήματος μετά την κρίση τι;

Πράγματι, μετά την οικονομική κρίση στην λειτουργία της διεθνούς, της ευρωπαϊκής και της ελληνικής οικονομίας πολλά πράγματα θα είναι διαφορετικά στο επίπεδο της ανάπτυξης, της απασχόλησης, του εισοδήματος, των τομέων και κλάδων παραγωγής, της τεχνολογίας, της καινοτομίας, της μετανάστευσης, των κλιματικών αλλαγών και του περιβάλλοντος, της αγοράς εργασίας και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας.

Όμως, αυτό που έχει σημασία είναι ότι αυτή η μετά την κρίση διαφορετικότητα θα πρέπει να σχεδιασθεί, οργανωθεί και λειτουργήσει στην πράξη με τέτοιο τρόπο ώστε να μην δημιουργεί στους εργαζόμενους και στην νεολαία συνθήκες αβεβαιότητας και ανασφάλειας αλλά να δημιουργεί συνθήκες βέβαιας και εξελισσόμενης δυναμικά οικονομικής και κοινωνικής προοπτικής.

Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι **προτεραιότητα** για την έξοδο από την κρίση στην Ελλάδα απαιτείται να είναι η επιλογή της αναπτυξιακής στρατηγικής. Αντί αυτής όμως οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής, προβάλλουν ως προτεραιότητα διεξόδου από την κρίση την φάση της δημοσιονομικής εξυγίανσης και πειθαρχίας που αναστέλλει κάθε αναπτυξιακή πρωτοβουλία με την αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης της μεγάλης πλειοψηφίας των πολιτών και την μείωση των δημόσιων και κοινωνικών δαπανών. Με αυτό το πλαίσιο οικονομικής πολιτικής δημιουργούνται συνθήκες φαύλου κύκλου στην ελληνική οικονομία με έντονα τα στοιχεία του δημοσιονομικού και αναπτυξιακού αδιεξόδου τα οποία για να αντιμετωπισθούν εκτός από το κοινωνικό κόστος αύξησης της ανεργίας θα απαιτηθούν τεράστιοι πόροι και θα χαθεί πολύτιμος αναπτυξιακός χρόνος. Γι' αυτούς τους λόγους υποστηρίζουμε την στρατηγική επιλογή της αναπτυξιακής πολιτικής, τμήμα της οποίας, υπό προϋποθέσεις, μπορεί να είναι η εξυγίανση των δημοσίων οικονομικών.

1.2.4. Πράσινη οικονομία και απασχόληση

Η έρευνα που πραγματοποιείται στο INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ για την πράσινη ανάπτυξη και την συμβολή της στην έξοδο από την κρίση καθώς και στην αύξηση της απασχόλησης, μας προσανατολίζει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για επιλογή υψηλής

προστιθέμενης αξίας ικανής να συμβάλλει στην ανάκαμψη και στην διεύρυνση ενός νέου μακροοικονομικού κύκλου ανάπτυξης.

Οι πραγματοποιούμενες επενδύσεις στην **πράσινη οικονομία** από την διεύρυνση του μακρο-οικονομικού κύκλου συμβάλλουν και στην αύξηση της απασχόλησης, των εισοδημάτων, του παραγόμενου προϊόντος και της δαπάνης.

Εάν επιλέξουμε για **παράδειγμα** τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ) όπου στην Ελλάδα λειτουργούν σήμερα 1.050 MW ΑΠΕ και μέχρι το 2020 η Ελλάδα οφείλει να παράγει το 18% της συνολικής ενέργειας και το 34% της ηλεκτρικής ενέργειας από ΑΠΕ αυτό σημαίνει ότι από 1.050 MW ΑΠΕ που παράγονται σήμερα σε μία δεκαετία θα πρέπει να παράγονται 10.400 MW από ΑΠΕ. Οι απαιτούμενες επενδύσεις για την επίτευξη αυτού του στόχου εκτιμώνται σε 14,5 δις ευρώ και οι νέες θέσεις εργασίας που θα δημιουργηθούν σ' αυτή την πορεία μετάβασης εκτιμώνται σε 12.000 θέσεις εργασίας.

Βέβαια, η πράσινη οικονομία δεν εξαντλείται μόνο στις ΑΠΕ. Περιλαμβάνει επίσης την εξοικονόμηση ενέργειας στα κτίρια, τη βιολογική γεωργία, την βελτίωση των ενεργειακών δικτύων, τη διαχείριση απορριμμάτων, τη σωστή διαχείριση των υδάτινων πόρων, την καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας, κλπ. Επομένως, εάν η έρευνα αναλύσει και προσδιορίσει τις επενδύσεις και την συσχέτισή τους με τις δημιουργούμενες νέες θέσεις εργασίας στις προαναφερόμενες «πράσινες» δραστηριότητες, αντιλαμβανόμαστε όλοι το μέγεθος των θέσεων εργασίας και τις ειδικότητες που δημιουργούνται από το εύρος των δραστηριοτήτων της πράσινης οικονομίας.

Τα επαγγέλματα που αναμένονται να δημιουργηθούν στην «πράσινη οικονομία» είναι επαγγέλματα υψηλής τεχνικής εξειδίκευσης καθώς και management, συνεπικουρούμενα από επαγγέλματα μεσαίας τεχνικής εξειδίκευσης (επαγγέλματα τεχνικών εφαρμογών).

Τα επίπεδα των αμοιβών των επαγγελματιών στο εύρος της πράσινης οικονομίας θα κυμαίνονται γύρω ή πάνω από τον διάμεσο μισθό της χώρας μας σήμερα (1.250 ευρώ τον μήνα καθαρά).

Η εκπαιδευτική διάρθρωση (ειδικότητες) των ΤΕΙ και των ΑΕΙ στην Ελλάδα είναι σε θέση να εξασφαλίσει τις αναγκαίες ειδικότητες μεσαίας και υψηλής εξειδίκευσης για τα επαγγέλματα της πράσινης οικονομίας. Ταυτόχρονα διαθέτουν τις γνωσιολογικές και ακαδημαϊκές προϋποθέσεις να ανταποκριθούν στην αναγκαία προσαρμογή νέων ειδικοτήτων.

Εξάλλου, κατά την τελευταία δεκαετία εργάζονται στο εξωτερικό (Ευρώπη - ΗΠΑ - Καναδάς) 850.000 χιλιάδες έλληνες υψηλής τεχνικής εξειδίκευσης οι οποίοι δεν απορροφώνται από έναν σχετικά καθυστερημένο τεχνολογικά οικονομικό σχηματισμό όπως είναι η ελληνική οικονομία.

Στην **μεσο-μακροπρόθεσμη** αυτή αναπτυξιακή και τεχνολογικά αναβαθμισμένη προοπτική το χρηματο-πιστωτικό σύστημα στην Ελλάδα που φαίνεται ότι δεν είναι εκτεθειμένο σε «τοξικά» στοιχεία του ενεργητικού, μπορεί, υπό προϋποθέσεις να παίξει, βελτιώνοντας την ποιότητα των στοιχείων του ενεργητικού του, τον σταθερό και αναπτυξιακά υγιή ρόλο του, μετατρέποντας την αποταμίευση σε επένδυση, συμβάλλοντας στην διαμόρφωση μιας οικονομίας με καινοτομία, τεχνολογία και παραγωγή και όχι μιας οικονομίας με κατανάλωση που χρηματοδοτείται από υπέρμετρο δανεισμό.

Έτσι, στην κατεύθυνση αυτή υποστηρίζουμε ότι η εφαρμογή πολιτικών δημοσιονομικής και εισοδηματικής πειθαρχίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα για την αντιμετώπιση της κρίσης, μάταια φιλοδοξεί την επίτευξη συνθηκών σταθεροποίησης της ευρωπαϊκής οικονομίας, αφού αυτή η στρατηγική επιλογή μπορεί να επιτευχθεί με προϋποθέσεις και δημόσιες πολιτικές καινοτομικής ανάκαμψης και όχι με συνθήκες στασιμότητας και ενδεχόμενου αποπληθωρισμού στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αντίθετα όμως, **οι επιχειρήσεις και το κράτος** σχεδιάζουν τρόπους μείωσης των μισθών και των εισοδημάτων γενικότερα των εργαζομένων οι οποίοι για να διασώσουν τη θέση εργασίας τους αποδέχονται χαμηλότερους μισθούς. Όμως, η μείωση των μισθών είναι σύμπτωμα μιας ασθενούς οικονομίας. Σύμπτωμα που μπορεί να επιδεινώσει περαιτέρω την υγεία της (Krugman, 2009).

Η **μείωση** των μισθών και των εισοδημάτων στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση επιφέρει **μείωση** της ζήτησης, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται συνθήκες περαιτέρω επιδείνωσης και ύφεσης της ευρωπαϊκής και της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, οι τάσεις αυτές καθίζησης της οικονομικής δραστηριότητας στην ευρωπαϊκή και ελληνική οικονομία θα επιδεινώσουν τις συνθήκες στην αγορά εργασίας με την περαιτέρω αύξηση της ανεργίας. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι η προσδοκία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα για σταθεροποίηση των οικονομιών και έξοδο από την κρίση στις αρχές του 2010 δεν μπορεί να επέλθει με μείωση των μισθών και των εισοδημάτων. Η προσδοκία αυτή επέρχεται με ουσιαστική ανάκαμψη των οικονομιών, διαμέσου της άσκησης δημόσιων πολιτικών αναδιανομής του εισοδήματος, ενίσχυσης της παραγωγικής δραστηριότητας σε νέους καινοτομικούς και τεχνολογικούς κλάδους (Πράσινη Οικονομία), δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας και αύξησης του εισοδήματος των νοικοκυριών.

Οι δυσμενείς αυτές συνθήκες για τους μισθωτούς και τους ανέργους (εάν επαληθευτεί η πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για αύξηση του ΑΕΠ το 2009 κατά 0,2%, τότε η ανεργία θα αυξηθεί κατά 120.000 άτομα και θα φθάσει στο τέλος του έτους στα επίπεδα των 570.000 ατόμων με περαιτέρω επιδείνωση το 2010), υπαγορεύουν, κατά την άποψή μας, μία στρατηγική αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης

στην Ευρώπη και την Ελλάδα με μέτρα ενίσχυσης της ζήτησης, φροντίδας των δανειοληπτών (νοικοκυριά), ενδυνάμωσης των προϋποθέσεων ανάπτυξης και στήριξης της χρηματο-οικονομικής κατάστασης και της επενδυτικής δραστηριότητας, ιδιαίτερα, των ΜΜΕ.

Αντίθετα, οι **απόψεις** που συζητούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι κυρίως προσανατολισμένες προς την κατεύθυνση προσανατολισμού και ρύθμισης του χρηματοπιστωτικού συστήματος, με ελέγχους, εποπτεία και συντονισμό, προκειμένου «οι σφιχτές οικονομικές και κανονιστικές πολιτικές να επιτρέψουν στην παγκόσμια οικονομία να ανασυγκροτηθεί», παράλληλα όμως με την επιλεκτική και ανεξήγητα περιορισμένη χρηματοδότηση της οικονομίας, την αποδόμηση του κοινωνικού κράτους και την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων.

Το ζητούμενο σήμερα αναφορικά με το ρόλο του χρηματο-πιστωτικού συστήματος στην κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη της χώρας μας, είναι η ενίσχυση του πλαισίου της χρηματοπιστωτικής εποπτείας, προκειμένου να υποστηρίξει αποτελεσματικά την έξοδο από την κρίση καθώς και το νέο μείγμα της οικονομικής πολιτικής και το νέο αναπτυξιακό πρότυπο στην Ελλάδα με στόχο την βελτίωση των συνθηκών του κόσμου της μισθωτής εργασίας. Ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί με την ενίσχυση της ζήτησης, την ενδυνάμωση και ανανέωση της παραγωγικής και τεχνολογικής βάσης της χώρας, προκειμένου τα μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης να αποκαταστήσουν, εκτός των άλλων, τις μακρο-οικονομικές, εισοδηματικές, κοινωνικές και εργασιακές ανισορροπίες καθώς και τα σοβαρά διαρθρωτικά, καινοτομικά, τεχνολογικά, παραγωγικά και ανταγωνιστικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.

Η αναγκαιότητα αυτού του νέου μείγματος οικονομικής πολιτικής αποτελεί την απάντηση, σε βραχυχρόνιο επίπεδο, του ερωτήματος πώς θα αντιμετωπίσουμε την κρίση και η αναγκαιότητα του νέου αναπτυξιακού προτύπου αποτελεί την απάντηση, σε μεσο-μακροπρόθεσμο επίπεδο, του ερωτήματος μετά την κρίση τι;

Εάν δεν απαντηθούν αναπτυξιακά, καινοτομικά, τεχνολογικά και κοινωνικά αποτελεσματικά τα ερωτήματα αυτά, οι δύσκολες προοπτικές που βρίσκονται μπροστά μας θα επιδεινωθούν με την έξαρση της αντίφασης «μείωση των προσλήψεων - αύξηση των απολύσεων». Οι προβλέψεις ανάκαμψης της τάξης του 0,4% ή 0,5% αύξησης του ΑΕΠ το 2011 ή το 2012 δεν είναι ικανές και αναγκαίες για να επιλύσουν την προαναφερόμενη αντίφαση στην αγορά εργασίας. Η μόνη ικανή και αναγκαία συνθήκη επίλυσης της συγκεκριμένης συνθήκης είναι η νέα ανάπτυξη, η αναδιανομή του εισοδήματος, η απασχόληση και η μείωση του χρόνου εργασίας χωρίς μείωση των αποδοχών. Έτσι μόνο θα δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, θα παραχθεί νέος πλούτος, θα εκσυγχρονιστεί καινοτομικά και τεχνολογικά η παραγωγή, θα απορροφηθεί σημαντικά η ανεργία και θα εξισορροπηθεί σημαντικά η λειτουργία της αγοράς εργασίας.

ΜΕΡΟΣ 2

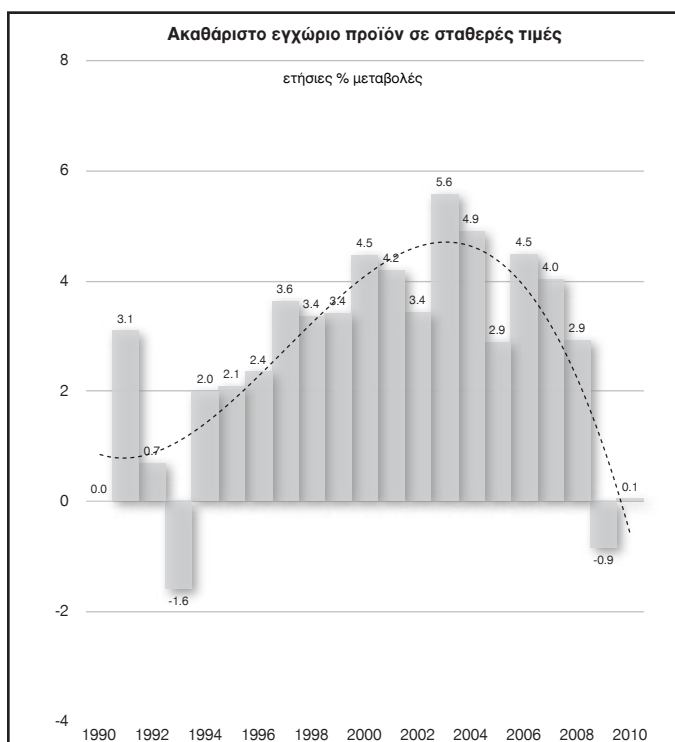
Η ελληνική οικονομία κατά το 2008-2009

Η ελληνική οικονομία κατά το 2008-2009

2.1. Οι εξελίξεις κατά το 2008-2009

Η ελληνική οικονομία κατά το 2009 εισέρχεται σε ύφεση μετά την επιβράδυνση μιας τετραετίας (2005-2008). Η μακροχρόνια τάση εξέλιξης του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος σε σταθερές τιμές, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1, υπήρξε ανοδική κατά την περίοδο 1996-2004, παρουσίασε κάμψη από το 2005 και κατέστη στην συνέχεια έντονα πτωτική. Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες προβλέψεις (Μάιος 2009) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το ΑΕΠ θα μειωθεί, σε σταθερές τιμές, κατά περίπου 1% το 2009 και θα παραμείνει στάσιμο κατά το 2010. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Τράπεζας της Ελλάδας, κατά το 2009, το ΑΕΠ θα παραμείνει αμετάβλητο και δεν αποκλείεται να σημειωθούν και αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής εντός του έτους. Επιπλέον, ενδέχεται η μεταβολή του προϊόντος να είναι ακόμη δυσμενέστερη από την προβλεπόμενη εάν οι ελληνικές εξαγωγές πληγούν από την διεθνή οικονομική επιδείνωση περισσότερο από ό,τι αναμένεται.

Διάγραμμα 1

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

Όμως αξίζει να σημειωθεί ότι οι διάλυλοι διαμέσου των οποίων η τρέχουσα οικονομική κρίση διαχέεται στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας αναφέρονται:

- πρώτον, στις προσδοκίες των νοικοκυριών οι οποίες έχουν επιδεινωθεί και ως εκ τούτου μειώνουν τις αγορές κατοικιών και διαρκών καταναλωτικών αγαθών,
- δεύτερον, στις προσδοκίες των επιχειρήσεων οι οποίες έχουν επίσης επιδεινωθεί με αποτέλεσμα την υποχώρηση των επιχειρηματικών επενδύσεων,
- τρίτον, στις τράπεζες οι οποίες εφαρμόζουν αυστηρότερα κριτήρια στη χορήγηση πιστώσεων, τόσο προς τις επιχειρήσεις, όσο και προς τα νοικοκυριά,
- τέταρτον, στην μείωση της οικονομικής δραστηριότητας στις χώρες προορισμού των ελληνικών εξαγωγών η οποία πλήττει τις ελληνικές εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, ιδιαίτερα τον τουρισμό και την ναυτιλία
- πέμπτον, στην ακολουθούμενη οικονομική πολιτική η οποία παράγει υφεσιακά αποτελέσματα γιατί αφαιρεί πόρους από την οικονομία διαμέσου της φορολογικής πολιτικής,
- έκτον στην αύξηση της ανεργίας που προκύπτει από τις παραπάνω εξελίξεις και επιφέρει έναν νέο κύκλο μειώσεων της ζήτησης για καταναλωτικά αγαθά.

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η **οικονομική κρίση** καθιστά έκδηλες τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας. Εντούτοις, αποκλίνουσες είναι οι αντιλήψεις σχετικά με την φύση αυτών των αδυναμιών. Οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής θεωρούν ότι οι σημαντικότερες διαρθρωτικές αδυναμίες είναι η μειωμένη εμπιστοσύνη των “αγορών”, δηλαδή των διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών, στις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας (που σχετίζεται με το ύψος του δημοσιονομικού ελλείμματος του δημοσίου χρέους). Επίσης, οι ίδιοι φορείς θεωρούν ότι το εξαιρετικά υψηλό έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στο γεγονός ότι δεν ελήφθησαν κατά το παρελθόν επαρκή διαρθρωτικά μέτρα για την αναδιάρθρωση του δημόσιου τομέα.

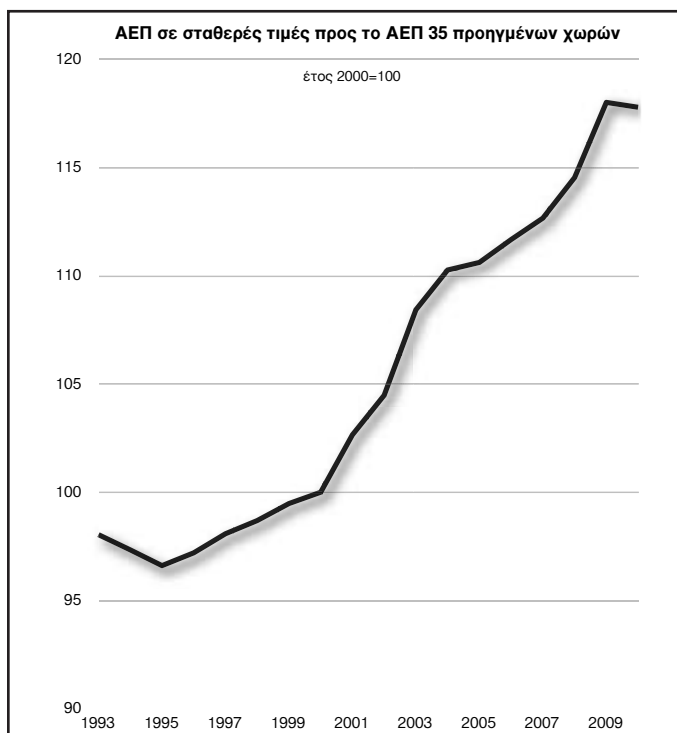
Το INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, αντίθετα, όπως έχει υποστηρίξει επί σειρά ετών, μεταξύ άλλων και με τις ετήσιες εκθέσεις του για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση, θεωρεί ότι τα σημαντικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας είναι η μειωμένη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα, η άνιση κατανομή του εισοδήματος, οι χαμηλοί μισθοί και η ανεπαρκώς ανεπτυγμένη εξωστρέφεια της παραγωγικής βάσης.

Με άλλα λόγια, η **πρώτη προτεραιότητα**, κατά το INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, δεν είναι η δημοσιονομική εξυγίανση, αλλά οι διαρθρωτικές αλλαγές στο παραγωγικό και τεχνολογικό σύστημα για την αναβάθμισή του, ώστε να αντιστοιχεί στις απαιτήσεις του ανατιμημένου ευρωπαϊκού νομίσματος με την βελτίωση του επιπέδου της ποιότητας στην παραγωγική και εργασιακή διαδικασία.

Αυτές οι **δυσμενείς εξελίξεις** δεν πρέπει, ωστόσο, να αποκρύπτουν το γεγονός ότι σε διεθνή σύγκριση η ελληνική οικονομία παρουσιάζεται συγκριτικά ευνοημένη. Ήδη, κατά το 2008, το ΑΕΠ αυξήθηκε στην Ελλάδα περισσότερο από ό,τι στην ΕΕ κατά μέσο όρο (2,9% έναντι 0,9%) και η επιδείνωση του 2009 αναμένεται να είναι ηπιότερη από όλες τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες πλην της Κύπρου. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2, αυτές οι σχετικά καλύτερες επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας, αποτελούν συνέχεια της μακροχρόνιας τάσης ανόδου του ΑΕΠ στην Ελλάδα με ρυθμούς ταχύτερους από ό,τι στις 35 πιο προηγμένες χώρες του κόσμου: το ΑΕΠ σε σταθερές τιμές αυξάνεται στην Ελλάδα ταχύτερα σε σύγκριση με τις εν λόγω χώρες από το 1995. Για το 2010, σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, θα υπάρξει μια ελαφρώς χειρότερη επίδοση της Ελλάδας έναντι των 35 προηγμένων χωρών, πλην όμως, θα είναι συγκρίσιμη με αυτές των άλλων χωρών της ΕΕ.

Ο ρυθμός μεταβολής των τιμών σε μέση ετήσια βάση ανήλθε το 2008 σε 4,2% έναντι 3% κατά το 2007. Εντούτοις, μέχρι τον Δεκέμβριο είχε ήδη υποχωρήσει στο 2,0%, και μειώθηκε περαιτέρω κατά το πρώτο τρίμηνο του 2009. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ο αποπληθωριστής του ΑΕΠ θα ανέλθει, κατά το 2009, σε 2,1% ενώ ο εναρμονισμένος δείκτης τιμών καταναλωτή σε 1,8%. Η Τράπεζα της Ελλάδας προβλέπει μέσο επίπεδο πληθωρισμού 1,5% ή και χαμηλότερα (1,1-1,2%).

Διάγραμμα 2

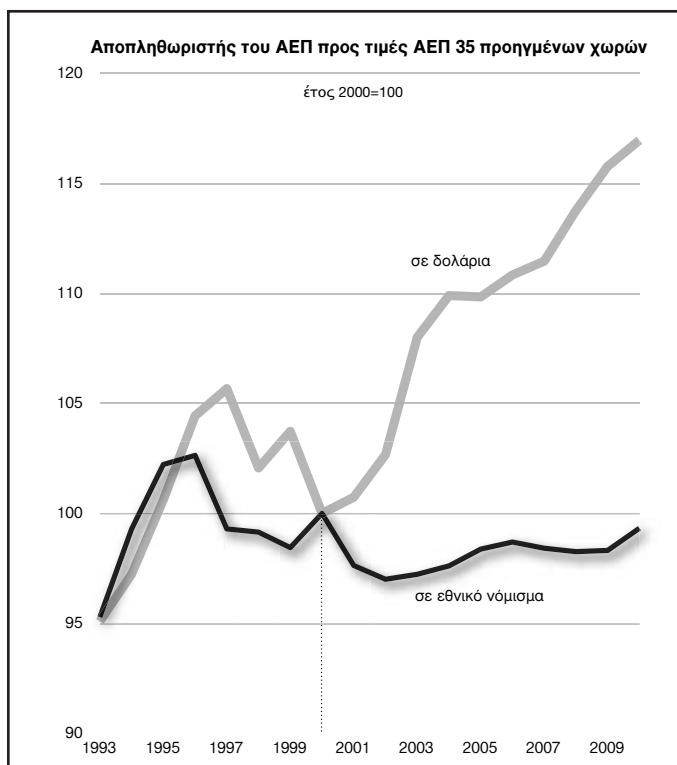

*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

Αυτή η μείωση του πληθωρισμού, στον βαθμό που οφείλεται σε μείωση των τιμών των εισαγομένων προϊόντων, αποτελεί σημαντικό παράγοντα άμβλυνσης του ανταγωνισμού των επιχειρήσεων και των εργαζομένων για την διανομή του προϊόντος, γιατί διατίθεται, πλέον, ένα μικρότερο μερίδιο του ΑΕΠ για την πληρωμή των εισαγομένων πρώτων υλών, αφήνοντας προς διανομή μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας ένα μεγαλύτερο μέρος του εγχωρίου προϊόντος. Στον βαθμό, ωστόσο, που η μείωση του πληθωρισμού αντανακλά την πτώση των τιμών εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, η μείωση του πληθωρισμού αποτελεί σημαντικό παράγοντα όξυνσης του ανταγωνισμού των επιχειρήσεων και των εργαζομένων.

Αποτελεί συνηθισμένο επιχείρημα ότι ο πληθωρισμός στην Ελλάδα αυξάνεται ταχύτερα από ό,τι στις άλλες χώρες της ευρωζώνης και ως εκ τούτου υποσκάπτει την ανταγωνιστικότητα τιμής των ελληνικών εξαγωγών. Είναι ορθότερο, εντούτοις, να λαμβάνουμε υπόψη το σύνολο των χωρών με τις οποίες η Ελλάδα διατηρεί εμπορικές ανταλλαγές (παίρνοντας υπόψη και το σχετικό βάρος κάθε χώρας στις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών). Ένας δείκτης που πληροί ικανοποιητικά αυτές τις απαιτήσεις είναι η αύξηση του αποπληθωριστή του ΑΕΠ στην Ελλάδα σε σύγκριση με το αντίστοιχο μέγεθος στις 35 πιο προηγμένες χώρες του κόσμου (λαμβάνοντας υπόψη την απαραίτητη στάθμιση). Η εξέλιξη του εν λόγω δείκτη για την περίοδο 1993-2008 και με την πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την διετία 2009-2010 φαίνεται στο Διάγραμμα 3 και δείχνει ότι ο αποπληθωριστής του ΑΕΠ στην Ελλάδα, σε εθνικό νόμισμα, δεν μεταβλήθηκε ουσιαστικά έναντι του αντίστοιχου μεγέθους στις 35 προηγμένες χώρες.

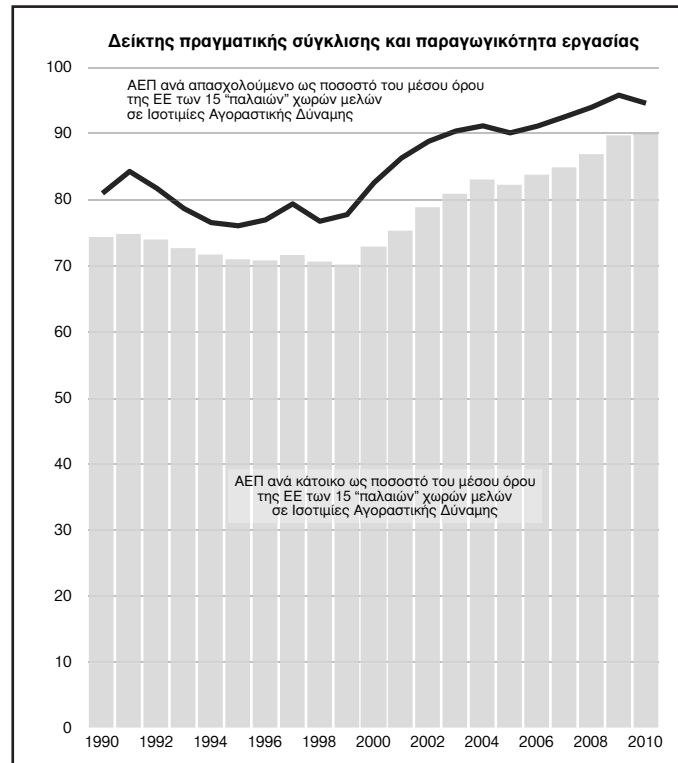
Διάγραμμα 3

*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

Αντίθετα, ο ίδιος δείκτης υπολογισμένος σε δολάρια παρουσίασε θεαματική άνοδο κατά την τελευταία πενταετία εξαιτίας της ανατίμησης του ευρώ έναντι του αμερικανικού νομίσματος και άλλων νομισμάτων. Η μείωση της ανταγωνιστικότητας τιμής δεν προέρχεται, επομένως, από την υποτιθέμενη ταχύτερη άνοδο των τιμών στην Ελλάδα, αλλά από τις δυσμενείς μεταβολές της σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Διάγραμμα 4

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

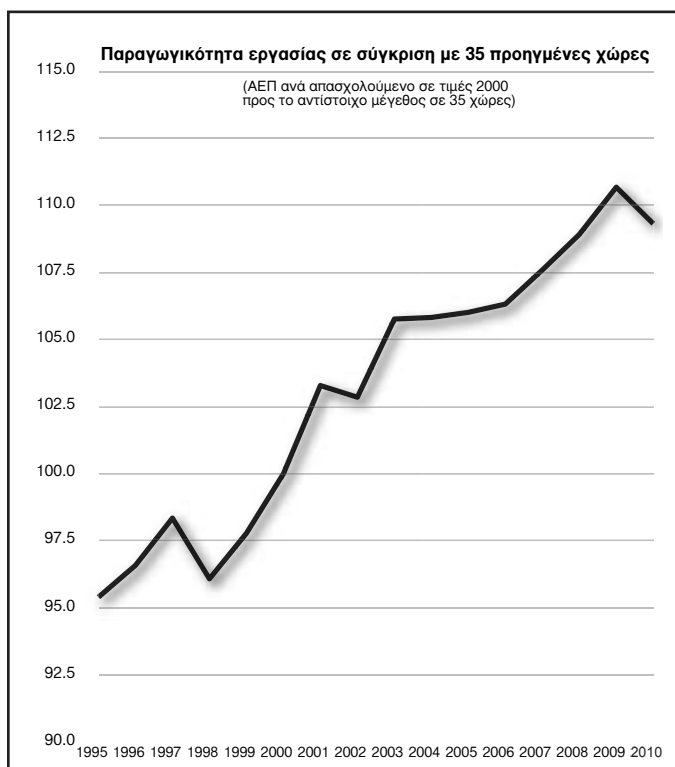
Όπως ήδη αναφέραμε, οι **επιδόσεις** της ελληνικής οικονομίας, όσον αφορά στο ΑΕΠ, είναι ανώτερες των αντίστοιχων επιδόσεων των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση είχε ως αποτέλεσμα να βελτιωθεί ο βαθμός πραγματικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας (με την έννοια ότι το ΑΕΠ ανά κάτοικο στην Ελλάδα, σε ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης, πλησίασε τον αντίστοιχο μέσο όρο στις 15 «παλαιές» χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Για το 2010, εντούτοις, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει ελαφρά πραγματική απόκλιση αντί σύγκλισης (Διάγραμμα 4).

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4, η μεγάλη άνοδος του ΑΕΠ ανά κάτοικο στην Ελλάδα, οφείλεται κυρίως στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (ακριβέστερα, στην ταχεία αύξηση του ΑΕΠ ανά απασχολούμενο ως ποσοστό του μέσου όρου της ΕΕ των 15 "παλαιών" χωρών μελών σε Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης). Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 5, το επίπεδο παραγωγικότητας στην Ελλάδα ανήλθε θεαματικά σε σύγκριση με το αντίστοιχο μέσο σταθμισμένο επίπεδο των 35 αναπτυγμένων χωρών, με τις οποίες πραγματοποιείται το μεγαλύτερο μέρος των ανταλλαγών της χώρας (με εξαίρεση το πετρέλαιο). Κατά το 2010, ωστόσο, σύμφωνα με

τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η πορεία αυτή, της ταχύτερης αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα έναντι των άλλων αναπτυγμένων χωρών, θα ανακοπεί.

Η προβλεπόμενη **ανακοπή** της πραγματικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας προς το μέσο επίπεδο ανάπτυξης των 15 πιο προηγμένων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και η αναμενόμενη υποχώρηση της σχετικής παραγωγικότητας της εργασίας σε σύγκριση με τις 35 πιο προηγμένες χώρες του κόσμου, σχετίζεται με το γεγονός ότι η παραγωγικότητα στην Ελλάδα ακολουθεί μακροχρόνια τάση επιβράδυνσης. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 6, το 2001 υπήρξε σημείο καμπής και η παραγωγικότητα έκτοτε επιβραδύνεται. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα θα αυξηθεί το 2009-2010 κατά 0,25% μετά από την μέτρια αύξηση κατά 1,7% το 2008.

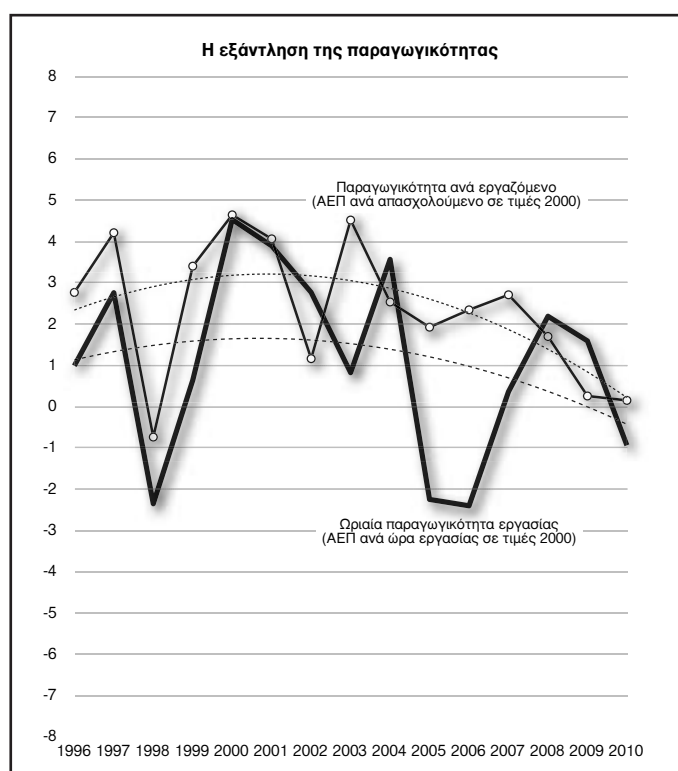
Διάγραμμα 5

*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

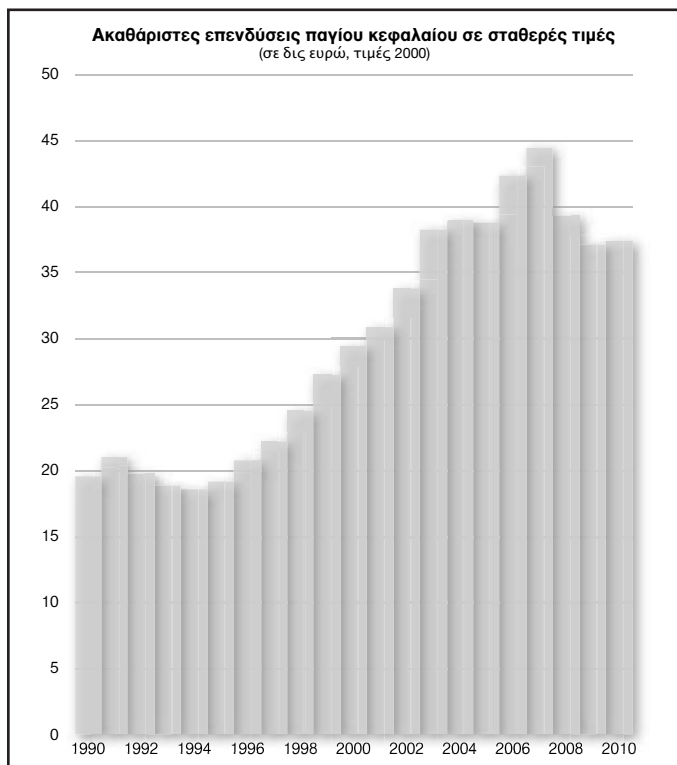
Η επίδοση αυτή αποτελεί, όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 6, μια από τις χειρότερες από το 1995 και είναι η απόληξη ενός φαινομένου μακροχρόνιας εξάντλησης της παραγωγικότητας. Αυτές οι εξελίξεις σχετίζονται με την πορεία των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό, οι οποίες παρουσίασαν θεαματική επιτάχυνση κατά την πενταετία 1996-2000 και εξηγούν σε μεγάλο βαθμό την άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας που παρατηρήθηκε έκτοτε. Οι επενδύσεις σε μηχανολογικό εξοπλισμό επιβραδύνονται από το 2004 και φθίνουν, όπως εξάλλου και οι άλλες συνιστώσες των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου από το 2008 με τις αναμενόμενες επιπτώσεις επί της παραγωγικότητας της εργασίας.

Διάγραμμα 6

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
 Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

Διάγραμμα 7

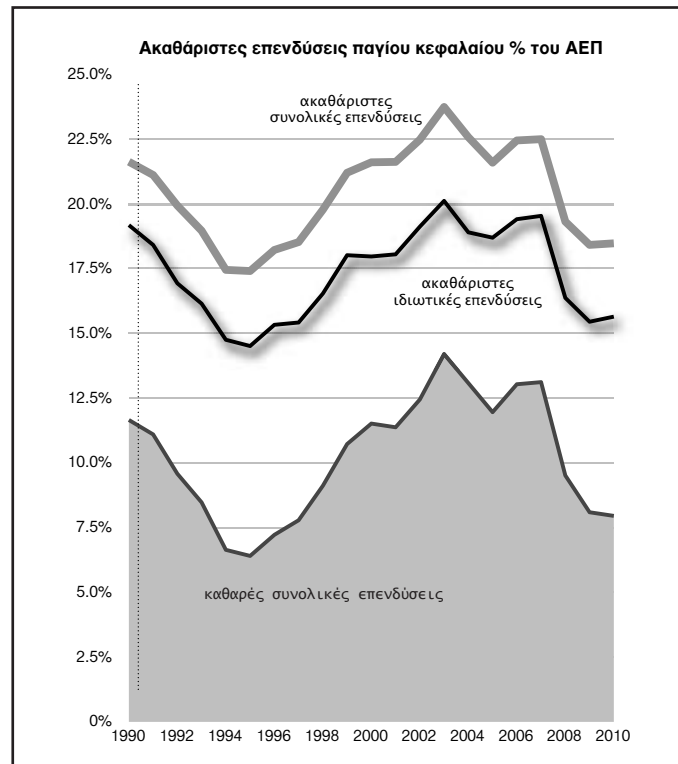
*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

Οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, σε σταθερές τιμές, ακολούθησαν ανοδική πορεία από το 1996 (Διάγραμμα 7) είτε λάβουμε υπόψη μας τις κατοικίες είτε όχι. Η αύξηση των επενδύσεων συνέβαλε διαρκώς στην αύξηση της συνολικής ζήτησης και του ΑΕΠ.

Κατά το 2008, όμως, υπήρξε, για πρώτη φορά μετά από το 1992-1994, κάμψη του όγκου των ακαθάριστων επενδύσεων κεφαλαίου. Η κάμψη του 2008 και η προβλεπόμενη για το 2009-2010 είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από αυτήν του 1992-1994.

Ορθότερο μέτρο της επενδυτικής προσπάθειας αποτελεί το ποσοστό του ΑΕΠ που διατίθεται ετησίως για επένδυση. Η εξέλιξη του δείκτη αυτού, για το σύνολο της οικονομίας και για τον ιδιωτικό τομέα ξεχωριστά φαίνονται στο Διάγραμμα 8. Στο ίδιο διάγραμμα φαίνονται και οι μεταβολές των συνολικών καθαρών επενδύσεων ως ποσοστό του καθαρού εγχώριου προϊόντος.

Διάγραμμα 8

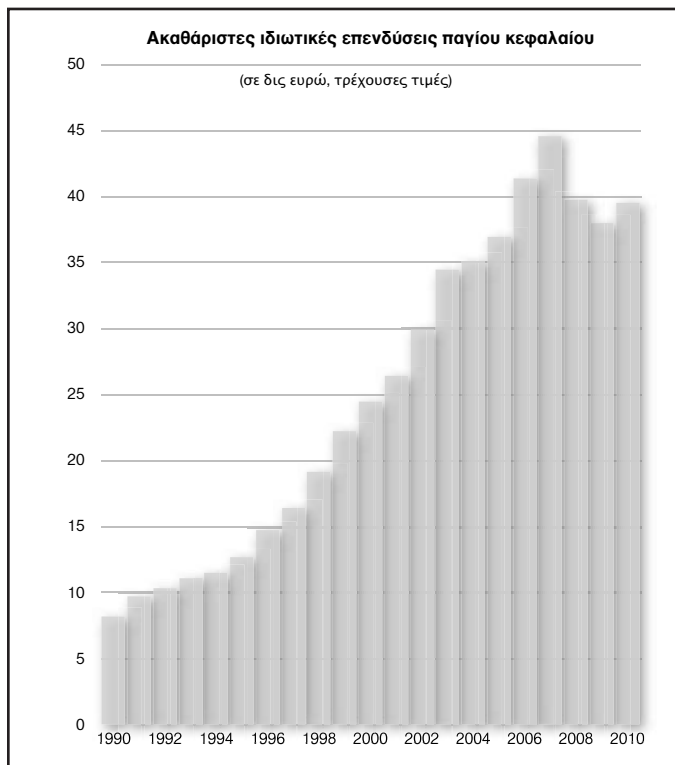

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 8, ως ποσοστό του ΑΕΠ φθίνουν από το τέλος των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας. Διατηρούνται, εντούτοις, σε επίπεδα ελαφρώς κατώτερα, και πάντως συγκρίσιμα, με αυτά του 2004 μέχρι και το 2007. Αυτή η παρατήρηση ισχύει τόσο για τις επενδύσεις στο σύνολο της οικονομίας όσο και για τις επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα. Σχεδόν παράλληλη πορεία με τις ακαθάριστες επενδύσεις, ακολούθησαν και οι καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, οι οποίες υποχώρησαν ως ποσοστό του ΑΕΠ από το 14% στο 12.5% περίπου το 2007.

Κατά το 2008, η **πτώση της επενδυτικής** προσπάθειας είναι θεαματική για όλους τους δείκτες. Ειδικότερα, οι καθαρές συνολικές επενδύσεις υποχώρησαν στο 8% περίπου του ΑΕΠ, δηλαδή κατά 4,5 εκατοστιαίες μονάδες έναντι του 2007. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η επενδυτική προσπάθεια κατά το 2009-2010 θα διατηρηθεί στα ίδια χαμηλά επίπεδα.

Διάγραμμα 9

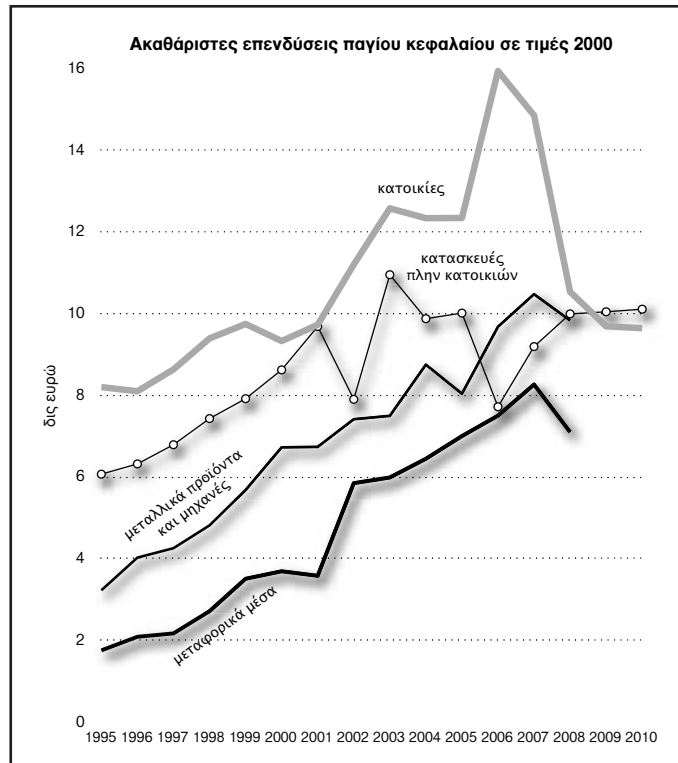

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 9, κατά το 2008, οι ιδιωτικές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου μειώθηκαν, για πρώτη φορά από το 1990, ακόμη και σε τρέχουσες τιμές (κατά 10%). Αυτό το γεγονός σηματοδοτεί την αναβολή της υλοποίησης των επενδυτικών σχεδίων του ιδιωτικού τομέα ενόψει της μείωσης της ζήτησης που χαρακτηρίζει την οικονομική κρίση. Ειδικότερα οι επενδύσεις των επιχειρήσεων σε εξοπλισμό, πιθανότατα θα σημειώσουν κάμψη, εξαιτίας των δυσμενών επιχειρηματικών προσδοκιών που διαμορφώνονται ενόψει της περαιτέρω εξασθένησης της ζήτησης (εσωτερικής και εξωτερικής) και τις δυσκολίες πρόσβασης που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις στον δανεισμό.

Διάγραμμα 10

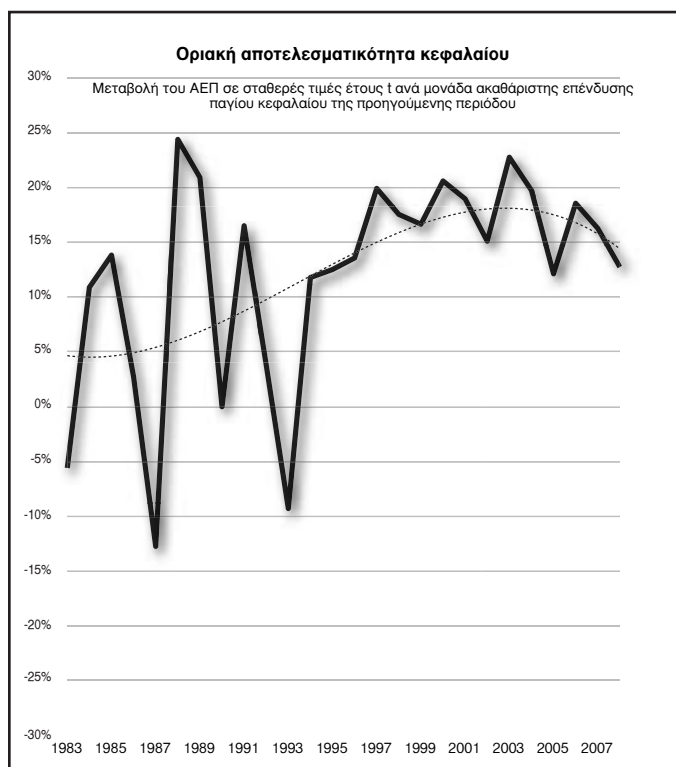

*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

Σε ό,τι αφορά τις **δημόσιες επενδύσεις**, αυξήθηκαν ελάχιστα το 2008 ενώ κατά το 2007 είχαν αυξηθεί κατά 2%. περίπου. Η μείωση των δαπανών του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων κατά 11% το 2009 θα έχει τα αναμενόμενα υφειστικά αποτελέσματα.

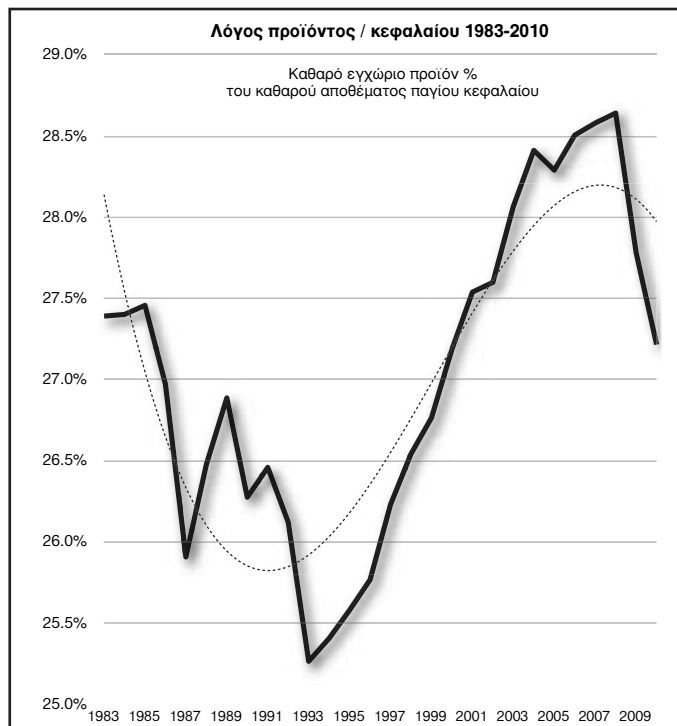
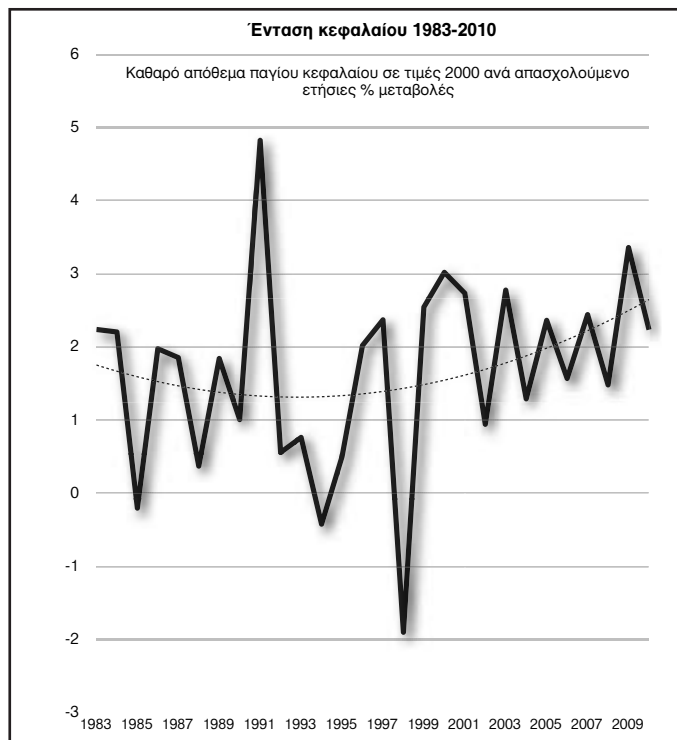
Η μεγάλη μείωση των επενδύσεων κατά το 2008 (κατά 11,5% σε σταθερές τιμές) προήλθε από την μείωση των επενδύσεων σε κατοικίες (Διάγραμμα 10) εξαιτίας της σημαντικής επιβράδυνσης του ρυθμού ανόδου του υπολοίπου των στεγαστικών δανείων. Μείωση, ωστόσο, σημειώθηκε και στις επενδύσεις σε εξοπλισμό κατά 9,6% (σε τιμές 2000). Οι επενδύσεις σε κατασκευές εκτός κατοικιών αυξήθηκαν κατά 8,7% το 2008, περιορίζοντας κατά τι την υποχώρηση των συνολικών επενδύσεων σε κατασκευές. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κατά το 2009-2010, τόσο οι επενδύσεις σε κατοικίες όσο και σε κατασκευές πλην κατοικιών, σε σταθερές τιμές, θα παραμείνουν στα ίδια περίπου επίπεδα με το 2008.

Διάγραμμα 11

*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

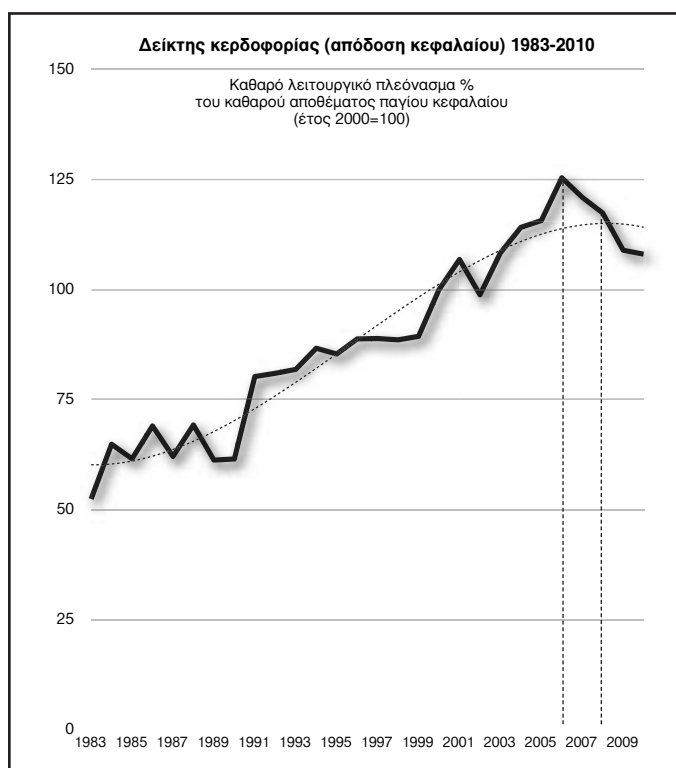
Διάγραμμα 12

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

Η κάμψη της επενδυτικής δαπάνης για μηχανολογικό εξοπλισμό κατά το 2008 συνδυάζεται με την μείωση της αποτελεσματικότητας των εν λόγω επενδύσεων. Στο Διάγραμμα 11 φαίνεται η οριακή αποτελεσματικότητα του παγίου κεφαλαίου, δηλαδή η μεταβολή του ΑΕΠ κατά το έτος (t) σε σταθερές τιμές ανά μονάδα ακαθάριστης επένδυσης παγίου κεφαλαίου του έτους (t-1), για τα έτη 1983-2008. Η οριακή αποτελεσματικότητα του κεφαλαίου ακολούθησε μακροχρόνια ανοδική πορεία μέχρι το έτος 2004. Έκτοτε, κάθε επιπλέον μονάδα επένδυσης σε πάγιο κεφάλαιο (σε όγκο) συνοδεύεται από μικρότερη αύξηση του προϊόντος.

Διάγραμμα 13

*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

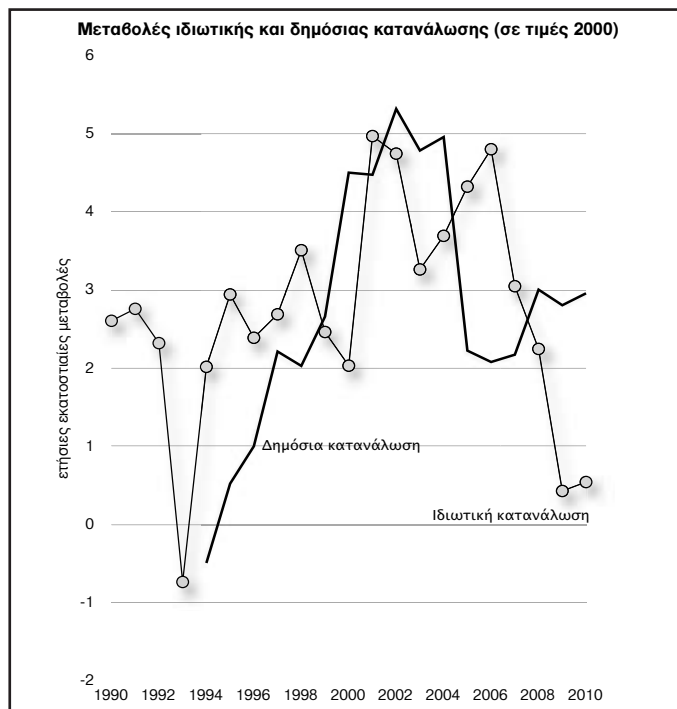
Αυτή η εξέλιξη ενδέχεται **να υποδηλώνει το τέλος ενός επενδυτικού κύκλου** κατά τον οποίο εισήχθησαν στο παραγωγικό σύστημα νέες τεχνολογίες που συνοδεύουν τον εισαγόμενο από το εξωτερικό μηχανολογικό εξοπλισμό. Ο εν λόγω επενδυτικός κύκλος είχε ως σημείο εκκίνησης το έτος 1996, και η ανοδική του φάση εμφανίστηκε στην εξέλιξη του λόγου προϊόντος-κεφαλαίου που ανερχόταν σε περίπου 25% το 1995 αλλά ανήλθε στο 28,5% το 2005 (Διάγραμμα 12). Έκτοτε, όμως, η άνοδος ανακοπήθηκε

και μετατράπηκε σε πτώση κατά το 2008. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η πτώση αυτή θα συνεχιστεί και κατά το 2009-2010. Παραμένει, εντούτοις, αμφίβολο εάν η μείωση του λόγου προϊόντος-κεφαλαίου αντανάκλα το τέλος ενός επενδυτικού κύκλου ή την μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (το οποίο επηρεάζει απευθείας τον λόγο προϊόντος-κεφαλαίου).

Ο λόγος προϊόντος-κεφαλαίου επηρεάζει άμεσα την κερδοφορία. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 13, η απόδοση κεφαλαίου (δηλαδή το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα ως ποσοστό του καθαρού αποθέματος παγίου κεφαλαίου) στην ελληνική οικονομία, αυξανόταν σχεδόν αδιάλειπτα από το 1990. Η μακροχρόνια ανοδική τάση του διακόπηκε κατά το 2007 και παρατηρείται μικρή μείωση (έτος 2006=125, έτος 2008=120), η οποία πρόκειται να ενταθεί σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Εάν οι προβλέψεις αυτές επαληθευθούν, η **απόδοση κεφαλαίου** στο τέλος του 2010 θα φτάσει στο 110 με μέγιστη τιμή 125 το 2006, 90 το 1995 και έτος βάσης το έτος 2000=100. Θα παραμένει, δηλαδή κατά 10% υψηλότερη από το 2000, περίπου 20% υψηλότερη από το 1995 και περίπου 10% μικρότερη από το μέγιστο σημείο του 2006.

Μετά από την σημαντική αύξηση 3,0% του 2007, η **ιδιωτική κατανάλωση** (σε σταθερές τιμές) παρουσίασε βαθμιαία επιβράδυνση κατά τη διάρκεια του 2008 και αυξήθηκε έναντι του προηγούμενου έτους κατά 2,2%. Παρά την επιβράδυνση, παραμένει ο κυριότερος κινητήρας της οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα.

Διάγραμμα 14

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

Η μεγέθυνση της ιδιωτικής κατανάλωσης κατά το 2008 αυξήθηκε χάρη:

- στην αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων,
- την πτώση του πληθωρισμού τους τελευταίους μήνες του έτους,
- την άνοδο των μέσων αποδοχών των μισθωτών (πριν την φορολογία), και
- την επέκταση της καταναλωτικής πίστης (της οποίας ο ετήσιος ρυθμός αύξησης παρέμεινε υψηλός κατά το 2008 παρά την επιβράδυνση του τελευταίου τριμήνου).

Ενδέχεται ένα μέρος της ιδιωτικής κατανάλωσης να χρηματοδοτήθηκε από την μη απόδοση φόρων εκ μέρους των νοικοκυριών προκειμένου να ανταποκριθούν στην πληρωμή κρίσιμων δαπανών.

Για το 2009-2010, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει αύξηση του όγκου της ιδιωτικής κατανάλωσης μόνον κατά 0,5% ετησίως.

Σε πιο μακροχρόνια περίοδο, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 14, η επιβράδυνση της ιδιωτικής κατανάλωσης είχε ως σημείο εκκίνησης το έτος 2007, ενώ η επιβράδυνση της δημόσιας κατανάλωσης άρχισε αμέσως μετά το τέλος των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004. Εντούτοις, η άνοδος της δημόσιας κατανάλωσης σε σταθερές τιμές παρέμεινε υψηλή στο 3,0% το 2008, και αναμένεται, με βάση τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, να παραμείνει στο ίδιο επίπεδο κατά το 2009-2010.

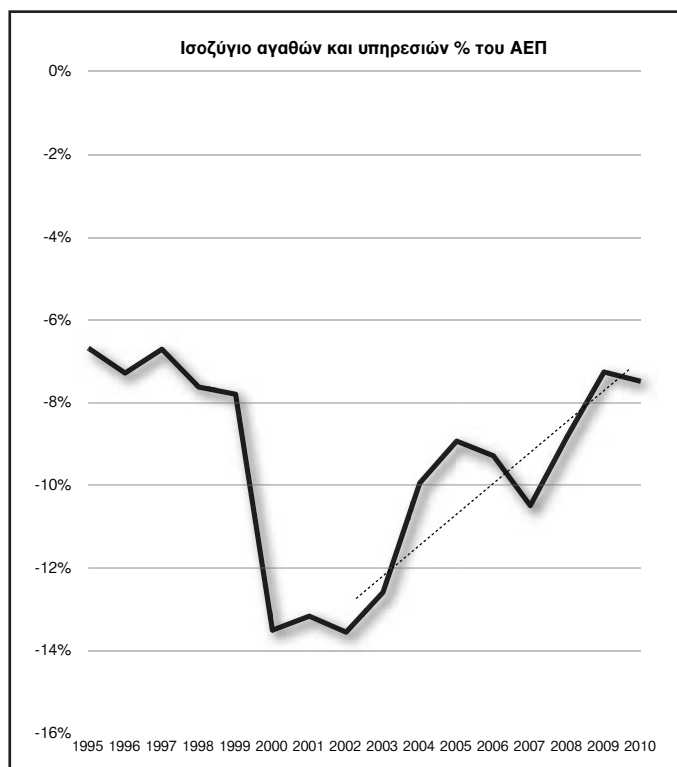
Οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών βελτιώθηκαν κατά 2,2% το 2008, χάρη στις αύξηση των εισπράξεων από ναυτιλιακές υπηρεσίες. Ωστόσο, η μέση ετήσια αύξηση των εξαγωγών αποκρύπτει την επιδείνωση που επήλθε στο τέλος του έτους, όταν από τον Οκτώβριο, ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής κατέστη αρνητικός.

Οι εξαγωγές αγαθών δεν ακολούθησαν την μακροχρόνια τάση επιδείνωσης που παρουσιάζουν εξαιτίας των συνεχών απωλειών ανταγωνιστικότητας, αλλά βελτιώθηκαν, και μάλιστα σε περίοδο επιβράδυνσης της ζήτησης στις παραδοσιακές αγορές προορισμού των ελληνικών εξαγωγών. Αυτό σχετίζεται κυρίως με την βελτίωση του γεωγραφικού προσανατολισμού των εξαγωγών που διεισδύουν στις αγορές των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, οι οποίες διατηρούν ακόμη σχετικά υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Σε ό,τι αφορά τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, η ύφεση της ελληνικής οικονομίας που χαρακτηρίζεται από μικρές μόνον αυξήσεις της ζήτησης, οδήγησε σε πτώση 4,4% κατά το 2008.

Το εμπορικό έλλειμμα (αγαθών) αυξήθηκε κατά 2,5 δισεκατομμύρια ευρώ εξαιτίας κυρίως της ανόδου της τιμής του πετρελαίου (αύξηση καθαρών πληρωμών για εισαγωγές καυσίμων 2,9 δισ. ευρώ). Η διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος χωρίς το πετρέλαιο συνεχίστηκε, παρά την αξιόλογη αύξηση του όγκου των εξαγωγών επειδή οι εισαγωγές ως απόλυτο μέγεθος είναι τριπλάσιες από τις εξαγωγές.

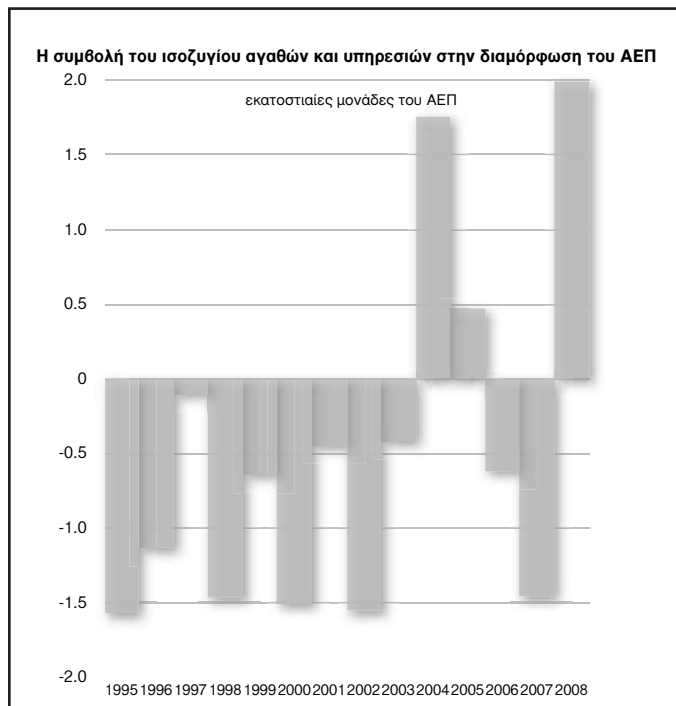
Διάγραμμα 15

*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

Αυτές οι εξελίξεις εξηγούν την βελτίωση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών ως ποσοστό του ΑΕΠ από το -10,5% το 2007 σε -8,8% κατά το 2008. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η βελτίωση αυτή πρόκειται να συνεχιστεί και κατά την διετία 2009-2010 έτσι ώστε στο τέλος του 2010 το έλλειμμα ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών να έχει περιοριστεί περαιτέρω σε -7,5% του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 16

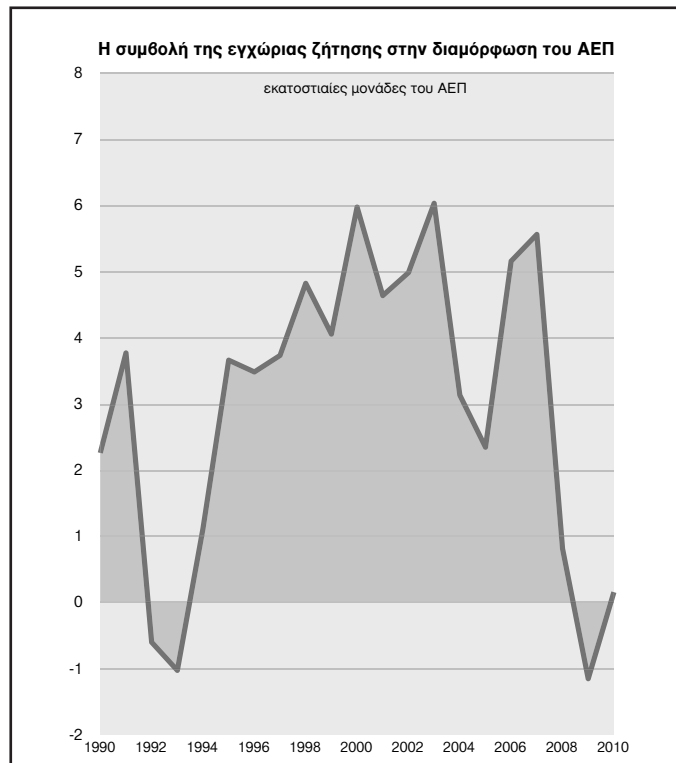
Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

Η **πρόβλεψη** αυτή βασίζεται στην υπόθεση ότι η πτώση της ζήτησης στην Ελλάδα θα περιορίσει τις εισαγωγές κατά πολύ περισσότερο από την μείωση των ελληνικών εξαγωγών που θα προκληθεί από την πτώση της ζήτησης στις χώρες προορισμού των ελληνικών εξαγωγών. Εντούτοις, σύμφωνα με τις προβλέψεις των περισσότερων αναλυτών αναφορικά με την ισοτιμία του ευρώ έναντι του δολαρίου και των άλλων νομισμάτων, το ευρωπαϊκό νόμισμα θα ανατιμηθεί περαιτέρω στη διάρκεια του 2010 και δεν θα αποτελέσει έκπληξη να φθάσει ακόμη και στην ισοτιμία των δύο δολαρίων ΗΠΑ ανά ευρώ.

Εάν επαληθευθούν αυτές οι προβλέψεις, θα υπάρξουν σοβαρές επιπτώσεις στο εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας, γιατί οι μεν ελληνικές εξαγωγές θα γίνουν ακριβότερες και ως εκ τούτου θα αντιμετωπίσουν δυσκολίες στις αγορές προορισμού τους, οι δε εισαγωγές στην Ελλάδα θα καταστούν φθηνότερες με αποτέλεσμα την αύξηση του όγκου των εισαγομένων προϊόντων.

Διάγραμμα 17

*Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.*

Για τον λόγο αυτό, η πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για μείωση του ελλείμματος στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών από 8,8% του ΑΕΠ κατά το 2008 σε 7,5% του ΑΕΠ το 2009-2010 θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό.

Η βελτίωση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών (Διάγραμμα 16) είχε θετική επίπτωση και στο ίδιο το ΑΕΠ. Από το 1995 έως το 2008, το εξωτερικό εμπόριο της χώρας είχε αρνητική συμβολή στο ΑΕΠ με εξαίρεση τα έτη 2004-2005 και 2008. Η μεν θετική συμβολή στο ΑΕΠ της διετίας 2004-2005 σχετίζεται με την διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα, η δε θετική συμβολή του 2008 οφείλεται στους παράγοντες που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το 2009, αναμένεται ότι το εξωτερικό εμπόριο θα έχει εκ νέου θετική συμβολή στο ΑΕΠ και μάλιστα ακόμη μεγαλύτερη από αυτήν του 2008. Όπως αναφέραμε όμως και παραπάνω, η πρόβλεψη αυτή είναι αμφίβολη διότι οι πιθανότητες μεγάλης ανατίμησης του ευρώ είναι υψηλές.

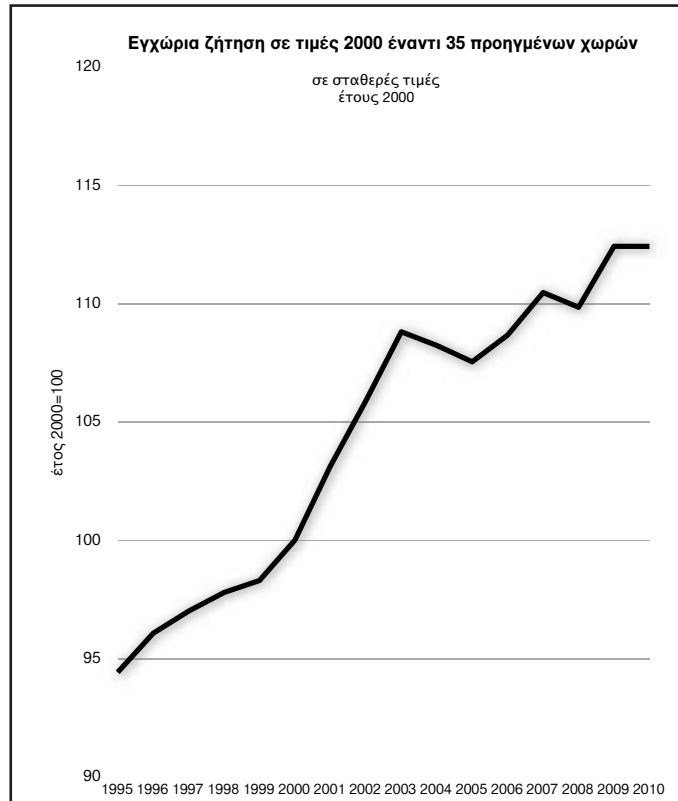
Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 17, **η συμβολή της εγχώριας ζήτησης** στην αύξηση του ΑΕΠ ως σύνθεση της συμβολής της κατανάλωσης και των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, διατηρήθηκε υψηλή μέχρι το 2007 αλλά μειώθηκε θεαματικά κατά το 2008 και η συμβολή της περιορίστηκε σε 0,8 εκατοστιαίες μονάδες. Η συμβολή της εγχώριας ζήτησης στην αύξηση του ΑΕΠ υπερέκλυψε συστηματικά την αρνητική συμβολή του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών μέχρι το 2007.

Κατά το 2008 υπήρξε μια αντιστροφή των ρόλων, με την έννοια ότι η συμβολή της εγχώριας ζήτησης στη μεγέθυνση του ΑΕΠ ήταν μικρή (0,8 εκατοστιαίες μονάδες) ενώ η συμβολή των εξωτερικών ανταλλαγών της χώρας, σε αντίθεση με μακρά σειρά παρελθόντων ετών, ήταν θετική.

Σε διεθνή σύγκριση, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 18, η εγχώρια ζήτηση αυξήθηκε, μεταξύ 1995 και 2007, έναντι των 35 πιο αναπτυγμένων χωρών του κόσμου, κατά 20% περίπου, ακολουθώντας μια σχεδόν αδιάλειπτη ανοδική πορεία. Η εγχώρια ζήτηση απετέλεσε, επομένως, τον κινητήρα της ελληνικής οικονομίας της περιόδου 1995-2007, ο οποίος της επέτρεψε να αναπτύσσεται επί δώδεκα συναπτά έτη ταχύτερα από όσο οι άλλες 35 αναπτυγμένες οικονομίες του κόσμου.

Κατά το 2008, αντίθετα, η εγχώρια ζήτηση στην Ελλάδα αυξήθηκε κατά τι λιγότερο από το αντίστοιχο μέγεθος στις άλλες 35 προηγμένες χώρες. Παρόλα αυτά, χάρη στην βελτίωση των μεγεθών του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου, η αύξηση του ΑΕΠ στην Ελλάδα διατηρήθηκε υψηλότερη από την αντίστοιχη στις άλλες αναπτυγμένες χώρες.

Διάγραμμα 18

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Πρόβλεψη Επιτροπής για τα έτη 2009-2010.

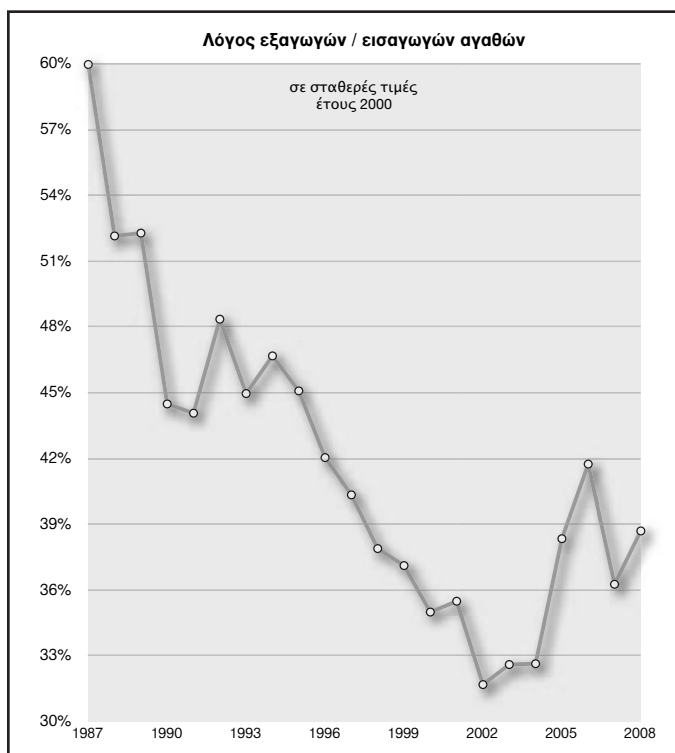
Η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας αποτυπώνεται στις μεταβολές του βαθμού κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές (Διάγραμμα 19). Μεταξύ 1995 και 2002, ο λόγος εξαγωγών / εισαγωγών αγαθών κατέρρευσε από το 45% περίπου στο 32%. Από το 2005, αντίθετα, ένα μεγαλύτερο μέρος των εισαγωγών αγαθών καλύπτεται από εξαγωγές τόσο σε σταθερές όσο και σε τρέχουσες τιμές. Ο λόγος εξαγωγών-εισαγωγών αγαθών υπολογισμένος σε σταθερές τιμές κυμάνθηκε γύρω από την σταθερή τιμή 40%.

Ενδιαφέρουσα εξέλιξη αποτελεί η άνοδος αυτή του λόγου εξαγωγών/εισαγωγών αγαθών διότι σχετίζεται με κάποια υποχώρηση των εισαγωγών κατά το 2007-2008, αλλά αντανακλά και τον γεωγραφικό αναπροσανατολισμό των ελληνικών εξαγωγών προς χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης οι οποίες μεγεθύνονται με ρυθμούς υψηλότερους από τους αντίστοιχους των 15 "παλαιών" χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η βελτίωση αυτή έχει ενδιαφέρον διότι για πρώτη φορά από το 1987 ανατρέπεται η πτωτική πορεία του βαθμού κάλυψης των εισαγωγών αγαθών από εξαγωγές. Η εν

λόγω πτώση ήταν μακροχρόνια και το σημείο εκκίνησης της τοποθετείται κατά την χρονική στιγμή που η δραχμή άρχισε να ανατιμάται (1987).

Διάγραμμα 19

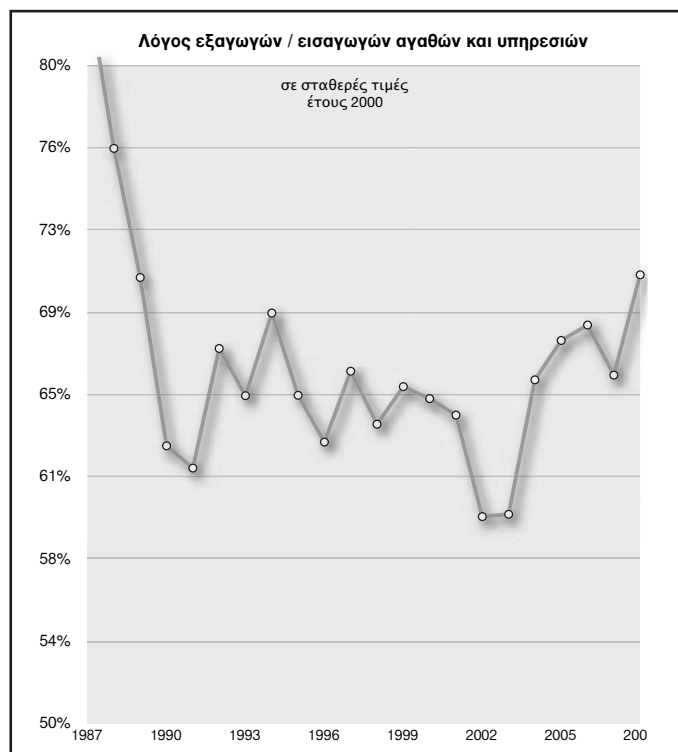
Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Βέβαια, το εξωτερικό εμπόριο καυσίμων και πλοίων συσκοτίζει εν μέρει τις εξελίξεις, πλην όμως ο ρυθμός αύξησης των εξαγωγών αγαθών εκτός καυσίμων και πλοίων κατά το 2008 ήταν σχεδόν τριπλάσιος του ρυθμού αύξησης των αντίστοιχων εισαγωγών.

Παρόλα αυτά, η διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος αγαθών συνεχίστηκε, παρό την σημαντική βελτίωση του λόγου εξαγωγών-εισαγωγών αγαθών, επειδή οι εισαγωγές αγαθών ως απόλυτο μέγεθος είναι τριπλάσιες των εξαγωγών.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η μεταστροφή της μακροχρόνιας τάσης του λόγου εξαγωγών-εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, η οποία είχε οδηγήσει τον δείκτη στο επίπεδο του 60% περίπου έναντι 80% το 1987 και 65% στη δεκαετία του 1990 (Διάγραμμα 20). Από το 2004 διαμορφώθηκε ανοδική τάση του λόγου εξαγωγών-εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών που οδήγησε τον δείκτη στο 70%. Η βελτίωση αυτή οφείλεται κυρίως στην θεαματική αύξηση των εσόδων από την ναυτιλία.

Διάγραμμα 20

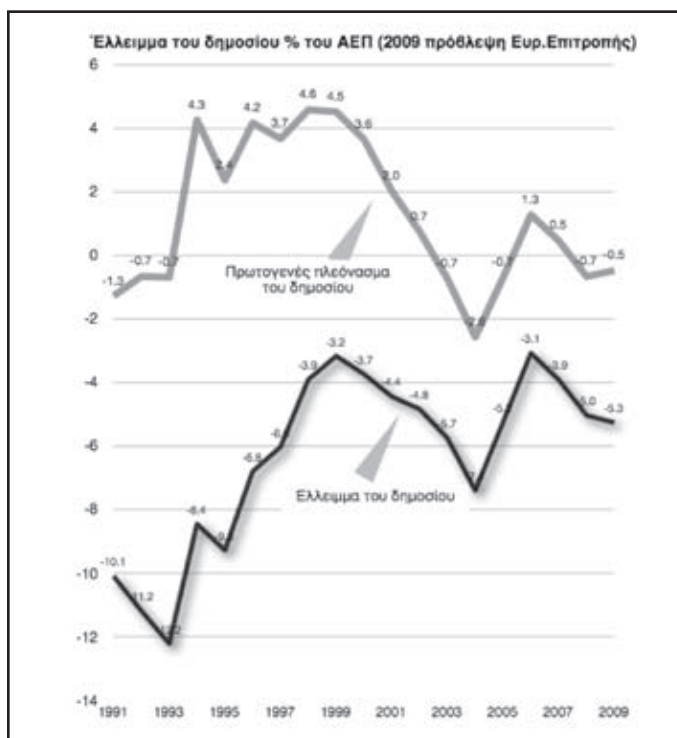

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

2.2. Οι δημοσιονομικές εξελίξεις

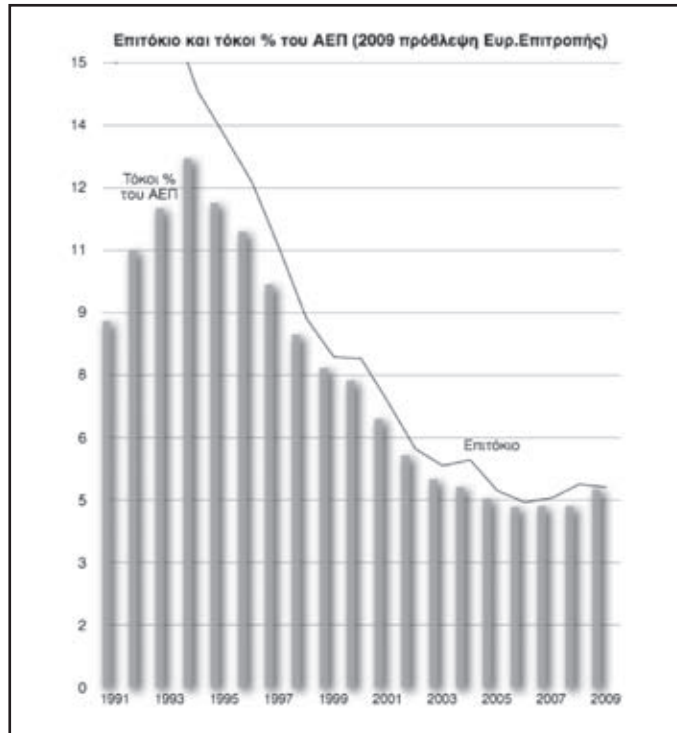
Κατά τους τελευταίους μήνες του 2008, η διαχείριση των επιπτώσεων της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Ελλάδα **επηρέασε αρνητικά** το δημόσιο έλλειμμα που υπερέβη για δεύτερο συναπτό έτος το συμβατικό όριο της Συνθήκης του Μάαστριχτ (3% του ΑΕΠ). Το δημόσιο έλλειμμα κατά το 2007 και το 2008 ανήλθε σε -5,0% και -5,3% του ΑΕΠ αντίστοιχα (στοιχεία Ευρωπαϊκής Επιτροπής). Ως εκ τούτου ενεργοποιήθηκε η διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος για την Ελλάδα.

Διάγραμμα 21

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 21, το έλλειμμα του δημοσίου μειώθηκε στην διάρκεια της δεκαετίας του 1990, διευρύνθηκε κατά την φάση προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων, βελτιώθηκε κατά την διετία 2005-2006 και επιδεινώθηκε κατά το 2007 και το 2008. Η εξέλιξη αυτή ακολούθησε τις μεταβολές του πρωτογενούς πλεονάσματος του δημοσίου (βλ. στο ίδιο Διάγραμμα), πλην όμως σχετίζεται και με την μείωση των τόκων ως ποσοστό του ΑΕΠ που καταβάλλει το δημόσιο και σε τελευταία ανάλυση με την μείωση του επιτοκίου (Διάγραμμα 22).

Διάγραμμα 22

Η επιδείνωση του 2007-2008 οφείλεται εξ' ολοκλήρου στην επιδείνωση του πρωτογενούς πλεονάσματος, καθώς οι τόκοι ως ποσοστό του ΑΕΠ παρέμειναν αμετάβλητοι. Κατά το 2009, όμως, παρά την μικρή βελτίωση του πρωτογενούς πλεονάσματος, θα υπάρξει επιδείνωση του δημοσίου ελλείμματος εξαιτίας της ανόδου του επιτοκίου με το οποίο δανείστηκε το δημόσιο.

Η διαχείριση της κρίσης που προκρίθηκε, με ενίσχυση των τραπεζών και γενικότερα των επιχειρήσεων, έχει αποδείξει ότι οι πόροι είναι περιορισμένοι όταν οι ασκούμενες δημόσιες πολιτικές τους περιορίζουν, δεδομένου ότι το ύψος των δημόσιων πόρων που διατίθενται για την κοινωνική πολιτική, τα επιδόματα ανεργίας και του μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων αποτελεί επιλογή που καθορίζεται από πολιτικές αποφάσεις. Παραδείγματος χάριν, το γεγονός ότι οι δημόσιες δαπάνες για την υγεία ως ποσοστό του ΑΕΠ στην Ελλάδα είναι οι μικρότερες μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών του κόσμου, με εξαίρεση την Πολωνία, την Κορέα και το Μεξικό, οφείλεται σε πολιτικές αποφάσεις κατανομής των δημόσιων πόρων.

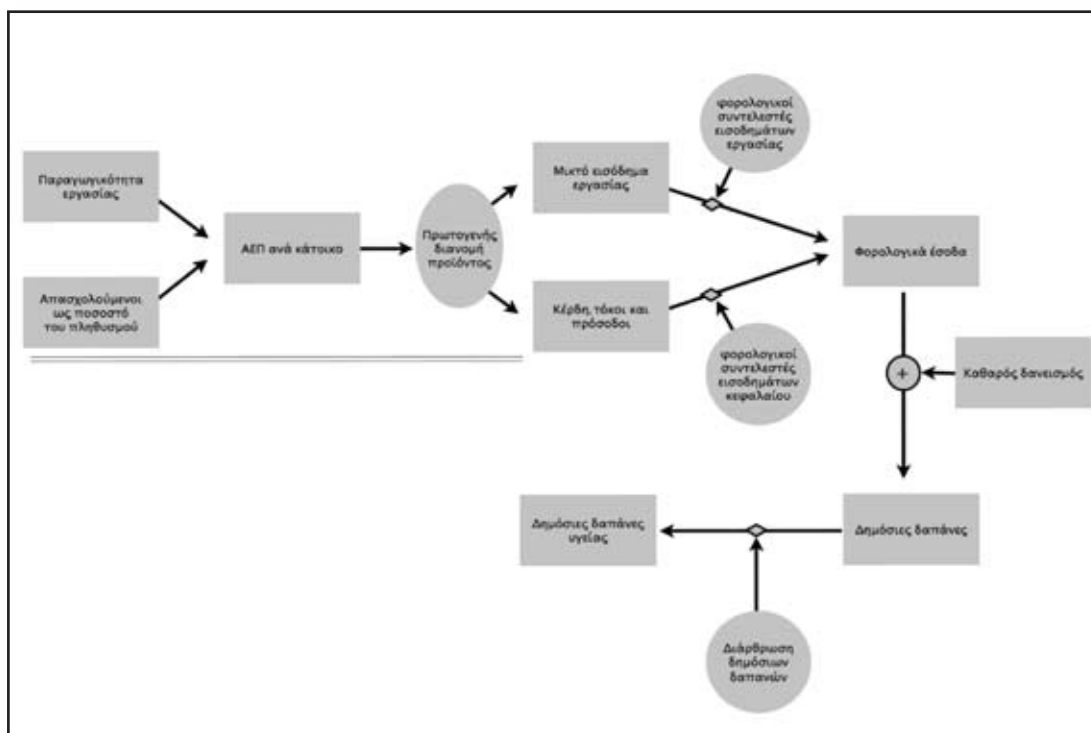
Πιο συγκεκριμένα, οι **παράγοντες** που καθορίζουν τις δημόσιες δαπάνες είναι:

- Η παραγωγικότητα της εργασίας και το ποσοστό απασχόλησης (αριθμός απασχολούμενων ως ποσοστό του πληθυσμού) που καθορίζουν το ΑΕΠ ανά κάτοικο.

- Η διανομή του προϊόντος που σχηματίζει τα μικτά εισοδήματα της εργασίας και της ιδιοκτησίας (κέρδη, τόκοι, πρόσδοι) με βάση το ΑΕΠ ανά κάτοικο.
- Οι (πραγματικοί) φορολογικοί συντελεστές επί της εργασίας και επί της ιδιοκτησίας, βάσει των οποίων προκύπτουν τα φορολογικά έσοδα.
- Ο καθαρός δανεισμός (διαφορά δανεισμού και αποπληρωμής δημοσίου χρέους).

Διάγραμμα 23

Παράγοντες που καθορίζουν τις δημόσιες δαπάνες

Καταρχήν, η **παραγωγικότητα της εργασίας** βρίσκεται σήμερα στην Ελλάδα σε υψηλό σημείο. Ανέρχεται σε 92% περίπου του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 “παλαιών” χωρών, δηλαδή των πλέον προηγμένων οικονομιών της ηπείρου, και είναι σήμερα υψηλότερη από το πενταπλάσιο της παραγωγικότητας εργασίας της χώρας κατά το 1960. Επομένως, η Ελλάδα δεν μπορεί σήμερα να χαρακτηριστεί ως φτωχή ή χώρα χαμηλής ανάπτυξης. Αυτό σημαίνει ότι η ελληνική οικονομία είναι σε θέση να διαθέτει υψηλούς πόρους για την επίτευξη στόχων υψηλού αναπτυξιακού και κοινωνικού μεγέθους. Για παράδειγμα το πρόγραμμα ενίσχυσης των τραπεζών στην Ελλάδα είναι σε ύψος συγκρίσιμο με τις δημόσιες δαπάνες υγείας μιας διετίας.

Το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα είναι σήμερα μικρότερο του 1960 κυρίως εξαιτίας της θεαματικής υποχώρησης του αγροτικού τομέα στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Εντούτοις, η διαφορά μεταξύ των ετών 2007 και 1960 είναι μικρή, με αποτέλεσμα η μεγάλη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας να έχει μετατραπεί και σε μεγάλη αύξηση του ΑΕΠ ανά κάτοικο: το 2007, το ΑΕΠ ανά κάτοικο, ως αγοραστική δύναμη, ήταν υψηλότερη κατά 4,5 φορές από το αντίστοιχο μέγεθος του 1960.

Εκτός των άλλων, πρέπει να σημειωθεί ότι **το ποσοστό απασχόλησης** στην Ελλάδα αυξάνεται από το 1998 ως αποτέλεσμα της αυξανόμενης συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας. Η εξέλιξη αυτή αναμένεται να συνεχιστεί επί σειρά ετών και να συμβάλει στην περαιτέρω μεγέθυνση του ΑΕΠ.

Σε ότι αφορά **την διανομή του ΑΕΠ** μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, προκύπτει από τα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών, των 15 “παλαιών” χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας, ότι έχει πραγματοποιηθεί σημαντική πρωτογενής (δηλαδή πριν από την φορολόγηση) αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος των εργαζομένων τάξεων. Το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ, στην Ελλάδα, βρισκόταν στην περιοχή 70%-75% κατά το 1978-1983, στο επίπεδο 65%-70% το 1984-1990, μειώθηκε θεαματικά κατά την τριετία 1991-1993 και σταθεροποιήθηκε περί το επίπεδο 62% από το 1994 μέχρι σήμερα. Αντίστροφα, μεγάλη αύξηση σημειώθηκε στα κέρδη, τους τόκους και τις προσόδους, δηλαδή στα εισοδήματα της ιδιοκτησίας.

Τα φορολογικά έσοδα εξαρτώνται από τα εισοδηματικά μερίδια και τους φορολογικούς συντελεστές που τους αντιστοιχούν. Η οικονομική πολιτική που ασκήθηκε κατά τα είκοσι περίπου έτη, οδήγησε αφενός μεν στην πρωτογενή αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος των εργαζομένων, αφετέρου δε μείωσε τους φορολογικούς συντελεστές επί των κερδών και αύξησε τους συντελεστές επί των εισοδημάτων της εργασίας. Εφήρμωσε, δηλαδή, **μειωμένους** φορολογικούς συντελεστές στο αυξανόμενο μερίδιο των κερδών και **αυξημένους** συντελεστές στο μειούμενο μερίδιο της εργασίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, τα φορολογικά έσοδα να μειωθούν έναντι αυτών που θα υπήρχαν εάν οι αυξημένοι φορολογικοί συντελεστές εφαρμόζονταν επί του αυξανόμενου μεριδίου του ΑΕΠ (δηλαδή επί των κερδών, των τόκων και των προσόδων), ή εάν έστω είχαν παραμείνει, οι συντελεστές, στα παλαιά τους επίπεδα.

Η δημοσιονομική πολιτική, μειώνοντας τα φορολογικά βάρη των εισοδημάτων της ιδιοκτησίας (κέρδη, τόκοι, πρόσοδοι), στη διάρκεια μιας ιστορικής περιόδου κατά την οποία τα συγκεκριμένα εισοδήματα αυξάνονταν θεαματικά, υπονόμωσε την ορθολογική εφαρμογή κανόνων και μέτρων που θα αύξαναν αποτελεσματικά τα φορολογικά έσοδα, και εμμέσως τις δημόσιες δαπάνες. Η δημοσιονομική πολιτική

που ασκήθηκε (και ασκείται) προσφέρει απαλλαγές στις οικονομικά ισχυρές κοινωνικές τάξεις, καταφεύγει εξ αυτού του γεγονότος στον δανεισμό, και χρεώνει στην συνέχεια τις μελλοντικές γενεές εργαζομένων για την αποπληρωμή του αυξημένου δημοσίου χρέους. Η δημοσιονομική αυτή πολιτική, αναποτελεσματική και αντικοινωνική, λειτουργεί ως Δούρειος Ίππος για την δραστική περιστολή των δημοσίων δαπανών και την εξ αυτής προκύπτουσα ιδιωτικοποίηση των κλάδων παραγωγής δημόσιων αγαθών.

Η συμβολή της φορολογίας των εισοδημάτων της ιδιοκτησίας στα φορολογικά έσοδα ήταν, και παραμένει, μικρή. Πέραν δε του γεγονότος ότι οι θεσμικά καθορισμένοι φορολογικοί συντελεστές επί των κερδών είναι πολύ μικροί, ακόμη μικρότεροι είναι οι πραγματικοί φορολογικοί συντελεστές (δηλαδή το τελικώς καταβαλλόμενο ποσό φόρων ως ποσοστό επί των μικτών κερδών). Το πραγματικό ποσοστό της φορολογίας σύμφωνα με την μελέτη των Baker & McKenzie² ανερχόταν (1999) στην Ελλάδα σε μόλις 13,7% και ήταν το χαμηλότερο μεταξύ των 15 πιο προηγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με παλαιότερα στοιχεία, της περιόδου 1990-1996, το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν σε 20,9% και ήταν το τέταρτο μικρότερο ποσοστό στην σχετική κατάταξη. Η ίδια πτωτική τάση της πραγματικής φορολογικής επιβάρυνσης των επιχειρηματικών κερδών και των εισοδημάτων από κεφάλαιο, αποτυπώνεται και στη μελέτη της Eurostat³. Πράγματι, ενώ το 2000 η προαναφερόμενη **φορολογική επιβάρυνση στην Ελλάδα** ήταν 19,9% μειώθηκε σε 15,9% το 2006. Ειδικότερα για τις μεγάλες επιχειρήσεις η συγκεκριμένη φορολογική επιβάρυνση από 29,9% το 2000 μειώθηκε σε 18,6% το 2006 (τελευταίο έτος διαθέσιμων στοιχείων για την Ελλάδα). Κατά το ίδιο έτος (2006) ο αντίστοιχος συντελεστής φορολογικής επιβάρυνσης ήταν στην Ισπανία 53,3%, στην Γαλλία 31,4%, στην Ιταλία 27,1%, στην Κύπρο 26,8%, στο Βέλγιο 21,6%, στην Δανία 32,3%, στην Πορτογαλία 22,6%, στην Αγγλία 27,7% και στην Ε.Ε-25 ήταν 28,7%. **Αντίθετα, η πραγματική φορολογική επιβάρυνση της εργασίας** το 2000 ανερχόταν σε 34,5% και το 2006 αυξήθηκε σε 35,1% (2007, 35,5%). Κατά το ίδιο έτος (2006) ο αντίστοιχος συντελεστής φορολογικής επιβάρυνσης ήταν στην Ισπανία 30,8%, στην Γαλλία 41,9%, στην Ιταλία 42,5%, στην Κύπρο 24,18%, στο Βέλγιο 42,7%, στην Δανία 37,1%, στην Πορτογαλία 28,6%, στην Αγγλία 25,8% και στην Ε.Ε-25 ήταν 36,4%. Με άλλα λόγια **διαπιστώνεται ότι η πραγματική φορολογική επιβάρυνση της εργασίας** στην Ελλάδα αντιστοιχεί στο μέσο όρο της Ε.Ε-25, ενώ **η πραγματική φορολογική επιβάρυνση για τα κέρδη** ανέρχεται σχεδόν στο ήμισυ του μέσου όρου της Ε.Ε -25 (15,9% στην Ελλάδα, έναντι 33% στην Ε.Ε-25). Παράλληλα από την ανάλυση και επεξεργασία

2. Baker & Mc Kenzie (1999), *Survey of the Effective Tax Burden in the European Union, Report commissioned by the Ministry of Finance in the Netherlands, Amsterdam, January 1999.*

3. Eurostat: *Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States and the Norway. Luxembourg, June 2009.*

των στοιχείων που αφορούν τους **άμεσους και έμμεσους φόρους** στην Ευρωπαϊκή Ένωση – 15 (Eurostat, Μάιος 2009) προκύπτει ότι οι άμεσοι φόροι στην Ελλάδα φτάνουν 8% του ΑΕΠ το 2004 και 7,7% του ΑΕΠ το 2008, ενώ στην ΕΕ – 15 ήταν 11,3% και 12,2% αντίστοιχα. Οι έμμεσοι φόροι στην Ελλάδα ήταν 11,6% του ΑΕΠ το 2004 και 12,3% του ΑΕΠ το 2008, ενώ στην ΕΕ -15 ήταν 13,2% και 13% αντίστοιχα. Έτσι οι έμμεσοι φόροι στην Ελλάδα ως ποσοστό του συνόλου των άμεσων και έμμεσων φόρων από 59,2% το 2004 αυξήθηκαν σε 61,5% το 2008, ενώ στην Ε.Ε. -15 μειώθηκαν από 53,9% το 2004 σε 51,6% το 2008.

ΜΕΡΟΣ 3

Αίτια της Διεθνούς Χρηματοπιστωτικής και Οικονομικής κρίσης

Αίτια της Διεθνούς Χρηματοπιστωτικής και Οικονομικής κρίσης

3.1. Εισαγωγή

Στις **σημερινές συνθήκες** της οικονομικής κρίσης έχουν διατυπωθεί κυρίως δύο ερμηνείες για τα αίτια, τον χαρακτήρα της και τις προτάσεις εξόδου απ' αυτήν.

Σύμφωνα με την **κυρίαρχη ερμηνεία**, την οποία υιοθετούν οι εθνικές κυβερνήσεις, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, οι G20, ο ΟΟΣΑ, και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η διεθνής οικονομική κρίση είναι ένα έκτακτο γεγονός που εντοπίζεται στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Αίτια της κρίσης θεωρείται η ανεπάρκεια του υφιστάμενου ρυθμιστικού πλαισίου για τις συναλλαγές στις εθνικές και διεθνείς αγορές χρήματος και κεφαλαίου. Υποστηρίζεται ότι η διόγκωση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας και η συνακόλουθη κερδοσκοπία οδήγησαν στην τιτλοποίηση επισφαλών δανείων στεγαστικής πίστης, προκάλεσαν την αύξηση της τιμής των κατοικιών, δημιούργησαν μιας «χρηματιστική φούσκα», η οποία, μετά την αύξηση των επιτοκίων και τις δυσχέρειες αποπληρωμής των δανείων από μερίδα των πιστοληπτών οδήγησε στην πτώση της τιμής των κατοικιών και την κατάρρευση των σύνθετων παραγώγων χρηματοπιστωτικών τίτλων που είχαν δημιουργηθεί. Μια κάπως διαφοροποιημένη εκδοχή αυτής της ερμηνείας υποστηρίζει ότι η κρίση προκλήθηκε από μια «αλόγιστη επέκταση» της πίστης, ως αποτέλεσμα της απορρύθμισης των διεθνών μηχανισμών ελέγχου του χρηματοπιστωτικού συστήματος και του νέου υποδείγματος λειτουργίας των τραπεζών που αναδύθηκε. Ως εκ τούτου, οι προτάσεις για την έξοδο από την κρίση αναφέρονται στην ενίσχυση των μηχανισμών που ελέγχουν και ρυθμίζουν τις δραστηριότητες των τραπεζών και του χρηματοπιστωτικού τομέα εν γένει. Προτείνεται ακόμη και ο περιορισμός της χρηματοπιστωτικής σφαίρας και ιδίως των αγορών σύνθετων παραγώγων, που ενδέχεται να προκαλέσουν και άλλες καταστροφικές κρίσεις.

Σύμφωνα με την **εναλλακτική ερμηνεία**, η οικονομική κρίση που πλήττει την διεθνή οικονομία από τον Σεπτέμβριο του 2008 δεν είναι ένα έκτακτο γεγονός αλλά μία **διαρθρωτική κρίση**, με την έννοια της κρίσης του καθεστώτος συσσώρευσης κεφαλαίου και της κρίσης ρύθμισης της οικονομίας. Στα πλαίσια του μείγματος οικονομικής πολιτικής των απελευθερωμένων αγορών, ο χρηματοπιστωτικός τομέας θεωρείται αποφασιστικός κρίκος στην αναπαραγωγή του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, και για τον λόγο αυτόν η κρίση είναι διαρθρωτική. Αίτια της κρίσης θεωρείται η αποτυχία της νεοφιλελεύθερης έμπνευσης λειτουργίας της οικονομίας

να διασφαλίσει συνθήκες ισορροπίας μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Πιο αναλυτικά, η κρίση ανάγεται, **πρώτον**, στην αναδιανομή του προϊόντος σε βάρος της εργασίας (μείωση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας) και στην γενικευμένη αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων, **δεύτερον**, στον δανεισμό των νοικοκυριών ως αντιστάθμισμα στην επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των μεσαίων και κατώτερων εισοδηματικών τάξεων, και **τρίτον**, στην απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα στον οποίο επιτράπη να εκτίθεται σε αυξημένους κινδύνους (δάνεια σε επισφαλή νοικοκυριά) διαμέσου της παραγωγής καινοτόμων χρηματιστικών προϊόντων των οποίων η "αξία" διογκώνεται ανεξάρτητα από την πραγματική οικονομία, δηλαδή τον ρυθμό αύξησης των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και του ΑΕΠ.

3.2. Η απελευθέρωση των αγορών ως προετοιμασία της χρηματοπιστωτικής κρίσης

3.2.1. Η διαρθρωτική κρίση της δεκαετίας του 1970 και η ένταση της απελευθέρωσης των αγορών

Μετά την περίοδο της **μεταπολεμικής οικονομικής ανόδου**, και μέχρι τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1970, ήταν πολύ διαδεδομένη η γνώμη πως η διεθνής οικονομία είχε ανακαλύψει τον τρόπο να μην περιέρχεται σε κατάσταση κρίσης. Ο John Kenneth Galbraith δήλωνε με βεβαιότητα το 1971 ότι με τις σημερινές γνώσεις μας έχουμε τον τρόπο να αποφύγουμε μία χρόνια κρίση. Η αυταπάτη των οικονομολόγων που είχαν την ίδια γνώμη οφειλόταν στις εξαιρετικές μεταπολεμικές επιδόσεις της καπιταλιστικής οικονομίας, ιδιαίτερα αυτές της πενταετίας 1960-1965. Η επέκταση του κεϋνσιανού οικονομικού μοντέλου σε όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς της Δύσης αμέσως μετά τον πόλεμο προκάλεσε μία ταχύρρυθμη οικονομική μεγέθυνση μέσα σε συνθήκες πρωτοφανούς σταθερότητας (Hobsbawm 1994). Μερικά χρόνια αργότερα, η πραγματικότητα ανέτρεψε τις εκτιμήσεις: η κερδοφορία μειώθηκε θεαματικά, οι ετήσιες αυξήσεις της βιομηχανικής παραγωγής και του ΑΕΠ στις χώρες του ΟΟΣΑ μειώθηκαν, οι υφέσεις έκαναν την επανεμφάνισή τους, η ανεργία και ο πληθωρισμός αυξήθηκαν, και τα ισοζύγια εξωτερικών πληρωμών επιδεινώθηκαν (Le Duc 1982).

Η κρίση της καπιταλιστικής οικονομίας που εκδηλώθηκε ανοιχτά πλέον το 1975, είχε διαρθρωτικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι ο ίδιος ο τρόπος λειτουργίας και ρύθμισης της οικονομίας είχε φθάσει σε αδιέξοδο. Πιο συγκεκριμένα, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και η σταθερότητα των εισοδηματικών μεριδίων (δηλαδή η σταθερότητα στην διανομή του προϊόντος) αποτελούσαν τον πυρήνα του κεϋνσιανού υποδείγματος που επικράτησε μετά το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου σε όλες τις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου. Η **διαρθρωτική κρίση** της δεκαετίας του

1970 επήλθε όταν εθίγη ο ίδιος ο πυρήνας του υποδείγματος (Barou & Keizer 1984, Billaudot & Gauron 1985). Ακολούθησε, ως αποτέλεσμα, σε όλες τις προηγμένες χώρες μια γενική υποχώρηση της κερδοφορίας (Loiseau B., Mazier J. Winter M.B., 1977) που πυροδότησε με τη σειρά της μια σειρά δυσμενών εξελίξεων (Lipietz 1982).

Ως συνέπεια της διαρθρωτικής κρίσης του κεϋνσιανού προτύπου (κρίση παραγωγικότητας, κρίση κερδοφορίας, ανεργίας και πληθωρισμού, κρίση των εργασιακών σχέσεων), και μετά την αποτυχία της νομισματικής πολιτικής να λύσει τα προβλήματα, από τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1980, εκκινεί μια φάση αλλαγών που θα διαρκέσει κατά προσέγγιση μέχρι το 1990-1995: είναι η φάση εκείνη της διαρθρωτικής κρίσης κατά την οποία ένα μέρος των μέσων παραγωγής, τα οποία εξ' αιτίας της μειωμένης τους ικανότητας να παράγουν κέρδη αδυνατούν να λειτουργήσουν ως κεφάλαιο οδηγούνται σε εκκαθάριση. Η απομάκρυνση από την αγορά των λιγότερο κερδοφόρων κεφαλαίων και η συνακόλουθη μείωση της παραγωγής έθεσε σε ανεργία ένα μέρος του εργατικού δυναμικού και υποχρέωσε ένα άλλο μέρος, που διατηρούσε την απασχόλησή του, να δεχθεί αυξήσεις του πραγματικού μισθού που δεν αντιστοιχούσαν στον ρυθμό ανάπτυξης των καταναλωτικών προτύπων της εποχής, ή ακόμη, να δεχθεί βλαπτικές μεταβολές στην αγορά εργασίας. Η στατιστική αποτύπωση αυτών των εξελίξεων ήταν η σχεδόν αδιάλειπτη μείωση του μεριδίου των μισθών στο ΑΕΠ (με άλλα λόγια ή βραδύτερη αύξηση των πραγματικών μισθών σε σχέση με τις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας) σε όλες σχεδόν τις χώρες του αναπτυγμένου κόσμου.

Η φάση αυτή της διαρθρωτικής κρίσης των ετών 1975-1995, με τις εκκαθαριστικές της λειτουργίες δημιούργησε τις δυνατότητες για την αναδιάρθρωση της παραγωγής, δηλαδή για μια σειρά ριζικών αλλαγών είτε στα μέσα παραγωγής, είτε στην οργάνωση της εργασίας, που αυξάνουν την παραγωγικότητα ή οδηγούν σε βελτίωση της ποιότητας και σε παραγωγή νέων προϊόντων. Η ένταση του ανταγωνισμού που χαρακτηρίζει την περίοδο των εκκαθαριστικών λειτουργιών της κρίσης, ώθησε μια μερίδα των επιχειρήσεων να χρησιμοποιήσουν τις νέες τεχνικές δυνατότητες και τις οργανωτικές καινοτομίες που τις συνοδεύουν.

Αυτό είχε επιπτώσεις, καταρχήν, στην κερδοφορία: **Πρώτον**, ο μέσος πραγματικός μισθός αυξανόταν βραδύτερα από την παραγωγικότητα της εργασίας ως αποτέλεσμα της αυξημένης ανεργίας, **δεύτερον**, η παραγωγικότητα της εργασίας που αυξανόταν χάρη στις τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες στο υπό εκσυγχρονισμό τμήμα του παραγωγικού συστήματος, **τρίτον**, ο τεχνολογικός και οργανωτικός εκσυγχρονισμός επέτρεπε την εξοικονόμηση παγίου κεφαλαίου μέσω της επιμήκυνσης του χρόνου λειτουργίας των εγκαταστάσεων (ευελιξίες στην χρήση του κεφαλαίου και διευθέτηση του χρόνου εργασίας, άλλες μορφές εσωτερικής ευελιξίας της επιχείρησης), της καλύτερης χρήσης της συσσωρευμένης πείρας των εργαζομένων

(“συμμετοχικά” σχήματα εργασίας, παρακίνηση του προσωπικού, ανάθεση ευθυνών σε εργαζόμενους, ενθάρρυνση της πρωτοβουλίας κλπ), της εκμετάλλευσης της προόδου που είχε επιτευχθεί στον τομέα των φυσικών επιστημών, της προσαρμογής του εργατικού δυναμικού στις γνωστικές απαιτήσεις των σύγχρονων μεθόδων παραγωγής διαμέσου της επαγγελματικής κατάρτισης κλπ.

Συμπερασματικά, προκρίθηκαν δύο διαδικασίες για την έξοδο από την διαρθρωτική κρίση της δεκαετίας του 1970: **πρώτον**, μία διαδικασία αναδιανομής του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας, και **δεύτερον**, μια διαδικασία τεχνικής και οργανωτικής ανασυγκρότησης της παραγωγικής διαδικασίας.

Η δεύτερη διαδικασία, της **τεχνικής και οργανωτικής ανασυγκρότησης** της παραγωγής περιελάμβανε:

1. **Την εκκαθάριση** των ανεπαρκώς αξιοποιούμενων κεφαλαίων, δηλαδή την καταστροφή ενός μέρους του κεφαλαίου που έγινε ανίκανο να παράγει κέρδη στον βαθμό εκείνο που απαιτεί η "υγιής" και "ομαλή" διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου. Από αυτό προκύπτει μια άνοδος του μέσου ποσοστού κέρδους, διότι εκκαθαρίζονται τα ατομικά κεφάλαια των οποίων η κερδοφορία βρίσκεται κάτω από τον μέσο όρο.
2. **Την άνοδο** της χρόνιας και μαζικής ανεργίας έτσι ώστε να διαβρωθεί η ισχύς των εργατικών συνδικάτων, να μειωθεί το κόστος εργασίας σιαμέσου της συγκράτησης των αυξήσεων των ονομαστικών μισθών και να αναδιανεμηθεί το προϊόν σε βάρος της εργασίας.
3. **Την ανασύνθεση** της εταιρικής διάρθρωσης του κεφαλαίου και την συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου ώστε να επιτευχθούν οικονομίες στην χρήση του και να επιταχυνθεί η περιστροφή του.
4. **Την μετατροπή** των όρων πώλησης και κατανάλωσης της εργασιακής δύναμης (συμβάσεις ορισμένου χρόνου, μερική απασχόληση, ελαστικά ωράρια, ενοικίαση εργαζομένων και πάσης φύσεως ευελιξίες της αγοράς εργασίας), και την επιβολή θεσμικών αλλαγών που σχετίζονται με την πώληση και την κατανάλωση της εργασιακής δύναμης (αποδυνάμωση των εργατικών συνδικάτων, "απορρύθμιση" των εργασιακών σχέσεων, μετατροπή της νομοθεσίας).
5. **Την ανάπτυξη** της "δεύτερης" αγοράς εργασίας (γυναίκες, μετανάστες, νέοι) και την καταστρατήγηση στην πράξη της εργασιακής νομοθεσίας. Μια μεγάλη μερίδα επιχειρήσεων καταφεύγει στους χαμηλούς μισθούς, στην επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας, την παραβίαση του θεσμικού πλαισίου των εργασιακών σχέσεων, την επισφαλή εργασία, την γενική επιδείνωση των όρων εργασίας.
6. **Την μείωση** του κόστους των μηχανικών συστημάτων παραγωγής, των πρώτων υλών και της ενέργειας.

7. **Την μαζική** εισαγωγή καινοτομικών τεχνολογιών που αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας ταχύτερα από όσο αυξάνουν την ένταση του κεφαλαίου ή οδηγούν στην παραγωγή νέων εμπορευμάτων τα οποία είτε αποτελούν την βάση για την εγκατάσταση νέων κλάδων παραγωγής, είτε επιτρέπουν την επέκταση της κλίμακας των προϊόντων σε υπάρχοντες κλάδους.
8. **Την πραγματοποίηση** ριζικών αλλαγών στην οργάνωση της εργασίας έτσι ώστε οι καινοτομικές τεχνολογίες να πραγματοποιούνται με οικονομίες στην χρήση του παγίου κεφαλαίου.

Οι εξελίξεις 1 έως 5 συνθέτουν την διαδικασία εκκαθάρισης και "εξορθολογισμού" του συστήματος μέσω της καταστροφής ενός μέρους του κεφαλαίου, της ανεργίας, της αποδυνάμωσης των συνδικάτων, των αναδιαρθρώσεων του παραγωγικού συστήματος, της επιβολής νέων ρυθμίσεων στην αγορά εργασίας. Αυτές οι αλλαγές οδηγούν στην πτώση του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν (πτώση που ισοδυναμεί με άνοδο του μεριδίου των κερδών) και εξασφαλίζουν μια κάποια άνοδο του λόγου προϊόντος / κεφαλαίου διαμέσου της εκκαθάρισης των κεφαλαίων με την χαμηλότερη παραγωγικότητα.

Οι εξελίξεις 6, 7 και 8, αποτελούν μια διαδικασία αλλαγής της τεχνολογικής βάσης του παραγωγικού συστήματος η οποία αυξάνει τον λόγο προϊόντος / κεφαλαίου χάρη στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην παραγωγή και στην εγκατάσταση νέων μορφών οργάνωσης της εργασίας.

Με βάση αυτές τις δύο διαδικασίες, είναι δυνατό να ορίσουμε δύο περιόδους στο εσωτερικό της μακράς ύφεσης: Μια πρώτη περίοδο που αντιστοιχεί στις λειτουργίες της εκκαθάρισης και του εξορθολογισμού (1 έως 5) και η οποία προηγείται της δεύτερας περιόδου που αντιστοιχεί στην διαδικασία αλλαγής τεχνολογικής βάσης του παραγωγικού συστήματος (6 έως 8).

Η διαδικασία εξόδου από την διαρθρωτική κρίση που εκδηλώθηκε στην δεκαετία του 1970, ακολουθώντας την διαδικασία που περιγράψαμε παραπάνω, είχε ορισμένες επιπτώσεις, που επεξεργάζεται η επόμενη ενότητα και οι οποίες συγκρότησαν την βάση της τρέχουσας οικονομικής κρίσης.

3.2.2. Η αναδιανομή του προϊόντος και η υστέρηση των παραγωγικών επενδύσεων

Η μαζική εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην παραγωγή (δηλαδή η πραγματοποίηση των εξελίξεων 6 έως 8) έχει ως προαπαιτούμενο την επιτάχυνση της συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου, καθώς η μεταφορά των εν λόγω τεχνολογιών μέσα στις εργασιακές διαδικασίες πραγματοποιείται διαμέσου της μαζικής εισαγωγής και χρήσης νέων μηχανών. Όμως, για να γίνει δυνατή μια τέτοια επιτάχυνση της συσσώρευσης, απαιτείται να επιτευχθεί καταρχήν μια άνοδος του ποσοστού κέρδους. Αυτή

η άνοδος της κερδοφορίας έγινε δυνατή, στην διάρκεια της περιόδου 1980-1995, καταρχήν διαμέσου της εκκαθάρισης και του "εξορθολογισμού" του συστήματος. Πιο συγκεκριμένα, η άνοδος της κερδοφορίας πραγματοποιείται κατά την διάρκεια της πρώτης φάσης της διαρθρωτικής κρίσης, κατά την οποία καταστρέφεται ένα μέρος του κεφαλαίου ως μη επαρκώς αποδοτικό, αλλάζει ο συσχετισμός δυνάμεων εργασίας / επιχειρήσεων και μειώνεται η συμμετοχή των μισθών στο προϊόν.

Η άνοδος της κερδοφορίας, ενώ αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την ταχεία αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, δεν είναι όμως και ικανή συνθήκη. Χαρακτηριστική, από την άποψη αυτή είναι η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου η αποδοτικότητα του κεφαλαίου, ήδη το 1998 είχε επιστρέψει στα επίπεδα της χρυσής δεκαετίας του 1960 χάρη στην εκκαθάριση και τον "εξορθολογισμό" του συστήματος χωρίς ωστόσο να προκαλέσει μια σημαντική επιτάχυνση της συσσώρευσης. Παντού στην Ευρώπη, το τμήμα του κεφαλαίου που δεν ετύγχανε επαρκούς αξιοποίησης εκκαθαρίστηκε, τα εργατικά συνδικάτα αποδυναμώθηκαν και οι εργαζόμενοι ανέπτυξαν φόβους εξαιτίας της ανεργίας, ο δεσποτισμός του κεφαλαίου αποκαταστάθηκε μέσα στις διαδικασίες της εργασίας, οι αναδιαρθρώσεις του παραγωγικού συστήματος ολοκληρώθηκαν και η κερδοφορία επέστρεψε σε ιστορικά υψηλά επίπεδα. Παρόλα αυτά, δεν τονώθηκαν οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου.

Με σημείο εκκίνησης το έτος 1974, η συσσώρευση παγίου κεφαλαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση επιβραδύνθηκε, με αποτέλεσμα οι επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ (δηλαδή ο δείκτης που περιγράφει την επενδυτική προσπάθεια) να μειώνονται μακροπρόθεσμα, πέραν των μεσοπρόθεσμων κινήσεων που σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν ανοδικές.

Αυτή η εξέλιξη οφείλεται στο γεγονός ότι οι συνθήκες που θα είχαν επιταχύνει την επενδυτική προσπάθεια δεν περιορίζονται μόνον στην άνοδο της κερδοφορίας, η οποία ούτως ή άλλως είχε επιτευχθεί, αλλά περιλαμβάνουν και την άνοδο της ενεργού ζήτησης. Η οικονομική πολιτική, όμως, που επιβλήθηκε στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 σε σχεδόν όλες τις προηγμένες χώρες (με εξαίρεση μερικές μικρές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα μετά το 1995), ήταν μια υφεσιακή πολιτική (όπως επανειλημμένα έχει επισημανθεί στις ετήσιες εκθέσεις και στις μελέτες του INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ της δεκαετίας του 1990. Κατά την διάρκεια της πρώτης φάσης της κρίσης, η οικονομική πολιτική που ασκήθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση οδήγησε σε υψηλή ανεργία, σε αυξήσεις των πραγματικών μισθών που υστερούν έναντι των αυξήσεων της παραγωγικότητας της εργασίας, οδήγησε άρα σε αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας και σε άνοδο της κερδοφορίας. Αυτή η πολιτική, όμως, έχει δημιουργήσει άλλα προβλήματα στην συσσώρευση κεφαλαίου: αυξάνει μεν την κερδοφορία, δημιουργεί δε ένα έλλειμμα ζήτησης. Αυτό έχει αρνητική επίπτωση στις επενδύσεις: Το κίνητρο του κέρδους

είναι αναγκαία, πλην όμως δεν είναι ικανή συνθήκη για την επιτάχυνση της συσσώρευσης κεφαλαίου. Όταν η τρέχουσα και προσδοκώμενη κερδοφορία αυξάνεται και είναι ήδη σε υψηλά επίπεδα, τότε η επιτάχυνση της ζήτησης καθίσταται ο σημαντικότερος καθοριστικός παράγοντας της επένδυσης. Επομένως, το μείγμα της οικονομικής πολιτικής που ασκήθηκε, αφενός μεν εξασφάλιζε ευνοϊκές συνθήκες για την βελτίωση της επενδυτικής προσπάθειας διαμέσου της αύξησης της κερδοφορίας, αφετέρου όμως δημιουργούσε αρνητικές συνθήκες για τις παραγωγικές επενδύσεις γιατί οδηγούσε σε μικρές μόνον αυξήσεις της συνολικής ζήτησης.

Η ευρωπαϊκή οικονομία βρισκόταν, τουλάχιστον μέχρι και το 1997, εγκλωβισμένη σε μια διαδικασία χαμηλών ρυθμών συσσώρευσης κεφαλαίου εξαιτίας της οικονομικής πολιτικής που ασκήθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και κωδικοποιήθηκε στην Συνθήκη του Μάαστριχ. Η ταχεία συσσώρευση κεφαλαίου, δηλαδή οι υψηλές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου απαιτούσαν, σε εκείνη τη συγκυρία, την ταχύρυθμη άνοδο της ζήτησης. Βέβαια, μία αύξηση της συνολικής ζήτησης στο επίπεδο του +3% είχε ήδη παρατηρηθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αναμενόταν⁴ δε να διατηρηθεί στα επίπεδα αυτά και κατά τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 2000. Σε αυτήν την πρόσκαιρη, όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, άνοδο, οφείλεται και η δειλή ανάκαμψη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό του ΑΕΠ που παρατηρήθηκε κατά τα τελευταία έτη της δεκαετίας του 1990.

Η ανάγκη της ευρωπαϊκής οικονομίας να επιταχύνει την ζήτηση σε επίπεδα άνω του 3%, στο τέλος της δεκαετίας του 1990, απαιτούσε ορισμένες αλλαγές στην οικονομική πολιτική προκειμένου να ολοκληρωθεί η διαδικασία αλλαγής τεχνολογικής βάσης του παραγωγικού συστήματος (εξελίξεις 6 έως 8). Πιο συγκεκριμένα, χρειαζόταν μια πολιτική που θα δημιουργούσε αρκετά υψηλή ζήτηση ώστε να εξασφαλίζεται η πλήρης χρησιμοποίηση του παραγωγικού δυναμικού, διότι μια τέτοια διαχείριση της ζήτησης αυξάνει την παραγωγή και βελτιώνει έτσι τις προσδοκίες σχετικά με την μελλοντική εξέλιξη του όγκου της παραγωγής και των κερδών⁵.

4. European Commission, Economic and Financial Affairs DGII, EU Economy: 1999 Review, November, http://europa.eu.int/comm/economy_finance/document/99review/99reviewen.htm

5. Οι επιχειρήσεις αποφασίζουν για τις επενδύσεις τους, με βάση τα σχέδια που καταστρώνουν. Στα εν λόγω επενδυτικά σχέδια επιχειρούν εκτιμήσεις των μελλοντικών κερδών που θα μπορούσε να παράγει μια ενδεχόμενη επένδυση (υπολογίζουν δηλαδή τον "εσωτερικό βαθμό απόδοσης" της επένδυσης). Στις εκτιμήσεις τους αυτές, υπεισέρχονται ορισμένοι κρίσιμοι παράγοντες, όπως ο όγκος των πωλήσεων και η τιμή πώλησης, που επηρεάζουν τα έσοδα, και το κόστος αντικατάστασης του παγίου κεφαλαίου, δηλαδή το κόστος της επένδυσης. Τις εν λόγω εκτιμήσεις επηρεάζουν οι προσδοκίες που αναπτύσσει η επιχείρηση σε σχέση με την φάση του οικονομικού κύκλου. Η αύξηση της ζήτησης, όταν είναι μεγάλη, μετατρέπει την υποκειμενική αντίληψη των επιχειρήσεων σχετικά με την πορεία του κύκλου, δηλαδή με τον χρονικό ορίζοντα που χωρίζει την παρούσα στιγμή από την στιγμή μεταστροφής της οικονομικής συγκυρίας, της μετάβασης από την ύφεση στην άνοδο. Βελτιώνει τις προσδοκίες σχετικά με τις πωλήσεις και μέσω αυτών τις προσδοκίες σχετικά με την αναμενόμενη κερδοφορία των νέων επενδύσεων που σχεδιάζονται (αυξάνεται ο προσδοκώμενος εσωτερικός βαθμός απόδοσης των επενδυτικών σχεδίων). Αυτό επηρεάζει τις αποφάσεις για την υλοποίηση των επενδυτικών σχεδίων, διότι οι εν λόγω αποφάσεις εξαρτώνται

Η επιτάχυνση της παραγωγής διαμέσου μιας αποτελεσματικής (κεϋνσιανής⁶) πολιτικής που θα διαχειριζόταν την συνολική ζήτηση με τον τρόπο που αναφέραμε παραπάνω, εμφανίζεται ως απαραίτητος όρος για την αύξηση των επενδύσεων και διαμέσου αυτών για την επιτάχυνση της διαδικασίας τεχνικής και οργανωτικής ανασυγκρότησης του παραγωγικού συστήματος, δηλαδή για την οριστική είσοδο στην τελευταία πράξη της οικονομικής κρίσης.

Ο Jean Paul Fitoussi ως νεο-κεϋνσιανός (new keynesian) οικονομολόγος, ήδη από τον Ιούνιο, με δύο άρθρα του στην Le Monde (10 και 11 Ιουνίου 1999) συνηγορούσε υπέρ μιας πολιτικής τόνωσης της οικονομικής δραστηριότητας και της απασχόλησης. Διαπίστωνε ότι «ο πληθωρισμός νικήθηκε για πολύ καιρό. Η κερδοφορία των επιχειρήσεων δεν ήταν ποτέ τόσο υψηλή (...) Ποτέ άλλοτε οι επιχειρήσεις δεν είχαν τόσους βαθμούς ελευθερίας για να επενδύσουν». Οι μισθωτοί, «ευάλωτοι εξαιτίας της ανεργίας» δεν θα μπορούσαν να τρέξουν στον «αγώνα δρόμου τιμών-μισθών». Το μόνο εμπόδιο, κατά τον Γάλλο οικονομολόγο για να αυξηθούν οι επενδύσεις ήταν η μακροοικονομική πολιτική (νομισματική και δημοσιονομική) γιατί ήταν «αφύσικα περιοριστική». Καταλήγοντας ο Fitoussi προέτρεπε τις κυβερνήσεις να μην χάσουν το ιστορικό rendez-vous με μια νέα εποχή της ευρωπαϊκής ανάπτυξης.

Ωστόσο, οι εθνικές κυβερνήσεις, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι διεθνείς οργανισμοί που συμβουλεύουν τις κυβερνήσεις προτίμησαν να μην υιοθετήσουν μια τέτοια αλλαγή πολιτικής. Η συνέχιση της υφεσιακής πολιτικής, που οδηγούσε συνεχώς σε ένα έλλειμμα ζήτησης, δεν επέτρεψε την άνοδο των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Συνοψίζοντας, ως προς την εξέλιξη των μακροοικονομικών μεταβλητών, η εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 σε όλες τις προηγμένες χώρες, η οποία εφαρμόζεται ακόμη και σήμερα, **παρήγαγε** τα εξής βασικά αποτελέσματα:

- **Αναδιανομή** του προϊόντος σε βάρος της εργασίας: πρώτον, διαμέσου της μείωσης του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας στο ΑΕΠ (πρωτογενής αναδιανομή), και δεύτερον, διαμέσου της φορολογικής πολιτικής.
- **Άνοδος** της κερδοφορίας των παραγωγικών επενδύσεων (πραγματική οικονομία).

από την κρίσιμη διαφορά της προσδοκώμενης κερδοφορίας της επένδυσης από το επιτόκιο. Με σταθερό επιτόκιο, στον βαθμό που οι προσδοκίες σχετικά με την απόδοση των υπό σχεδιασμό επενδύσεων βελτιώνονται, αντίστοιχα αυξάνεται και ο όγκος των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Εάν μάλιστα έχουν δημιουργηθεί και προσδοκίες για πτώση των επιτοκίων, τότε, η αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων είναι ταχύτερη. Η ανοδική φάση του κύκλου επέρχεται και διαρκεί για όσο καιρό "η αισιοδοξία θριαμβεύει επί του επιτοκίου", κατά την έκφραση του Κέννς.

6. Ο ορισμός της πολιτικής που διαχειρίζεται την συνολική ζήτηση με τον τρόπο που περιγράψαμε αποτελεί τον ορισμό της κεϋνσιανής πολιτικής διαχείρισης της ζήτησης (Kaldor).

- Βραδεία αύξηση της συνολικής ζήτησης.
- Μείωση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό του ΑΕΠ.
- Βραδεία οικονομική μεγέθυνση.
- Άνοδος της ανεργίας.

Η διεθνής και ευρωπαϊκή οικονομία έχασε την ιστορική ευκαιρία των πρώτων ετών της δεκαετίας του 2000 να υπερβεί την μονομανία που την χαρακτηρίζει ως προς την σημασία της αύξησης της ζήτησης και να αναιρέσει έτσι μία από τις κυριότερες αδυναμίες του καθεστώτος ρύθμισης της οικονομίας. Αυτό, ωστόσο, δεν οφείλεται σε κακό προγραμματισμό ή στον δογματισμό των κυβερνήσεων και των οικονομολόγων, αλλά στο γεγονός ότι το μείγμα της νεοφιλελεύθερης έμπνευσης οικονομικής πολιτικής εμφανίστηκε, εκτός των άλλων, και ως ένα καθεστώς ρύθμισης της οικονομίας που μπορεί να καλύψει το έλλειμμα ζήτησης διαμέσου του δανεισμού.

3.3. Οι αιτίες της κρίσης

3.3.1. Η κυριαρχία των χρηματιστικών αγορών

Με τον όρο της "κυριαρχίας των χρηματιστικών αγορών" (που χρησιμοποιούμε στην ενότητα αυτή αντί του όρου της "χρηματοπιστωτικοποίησης", financialisation) εννοούμε την αυξανόμενη κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού τομέα επί της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, την κυριαρχία του χρηματιστικού κεφαλαίου επί του συνολικού κεφαλαίου, και την επικράτηση των χρηματιστικών αγορών ως πρωταρχικού πλαισίου αναφοράς για το εναλλακτικό όφελος (opportunity cost) με το οποίο αξιολογούν τις επενδύσεις τους και χαράσσουν την στρατηγική τους οι επιχειρήσεις (Dore 2002).

Η γενική αναφορά στην κερδοσκοπία του χρηματοπιστωτικού τομέα δεν είναι επαρκής για την κατανόηση των χρηματοπιστωτικών κρίσεων. Οι θεωρίες του «καπιταλισμού-καζίνο» καλύπτουν μόνο μία πλευρά των ιδιαίτερων μηχανισμών από τους οποίους προέκυψε η χρηματοπιστωτική κρίση. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το χρηματοπιστωτικό σύστημα αποτελεί οργανικό και όχι παρασιτικό στοιχείο της οικονομίας γιατί επιτελεί μια σειρά κρίσιμων λειτουργιών: συγκεντρώνει και διοχετεύει χρήμα το οποίο δεν χρησιμοποιείται από τους καταθέτες και το διαθέτει ως χρηματικό κεφάλαιο στις επιχειρήσεις, δημιουργεί χρήμα (κυρίως ως χρηματικό κεφάλαιο) προεξοφλώντας την δυναμική της ανάπτυξης της οικονομίας και της συνακόλουθης αύξησης των εισοδημάτων, επιτρέπει τη γρήγορη μετακίνηση του κεφαλαίου μεταξύ λιγότερο κερδοφόρων κλάδων της οικονομίας σε κλάδους με υψηλότερη απόδοση κεφαλαίου, επιτελεί μια διαδικασία συνεχούς αποτίμησης των πάγιων κεφαλαίων των επιχειρήσεων, δημιουργεί ένα σύστημα διαχείρισης επιχει-

ρηματικού κινδύνου για κάθε μορφή οικονομικής δραστηριότητας, κυρίως διαμέσου των παραγώγων χρηματοπιστωτικών προϊόντων, καθιστά σύμμετρες τις πιο διαφορετικές μορφές περιουσιακών αποδόσεων και επομένως συμβάλλει στην ομογενοποίηση των επιμέρους διαδικασιών διευρυνόμενης αναπαραγωγής του κεφαλαίου.

Για τους λόγους αυτούς θα αναφερθούμε παρακάτω στο χρηματιστικό κεφάλαιο και στις λειτουργίες του ως οργανικό (όχι ως παρασιτικό) συστατικό στοιχείο λειτουργίας της οικονομίας.

3.3.2. Το χρηματιστικό κεφάλαιο και η αγορά εργασίας

Η κυριαρχία του χρηματιστικού κεφαλαίου απετέλεσε τον κύριο μοχλό αναδιαρθρώσεων στην αγορά εργασίας. Σε ένα καθεστώς ελεγχόμενων διεθνών κινήσεων κεφαλαίου, σαν και αυτό που υπήρχε παλιότερα, ο μισθός καθοριζόταν στην αγορά εργασίας με βάση έναν «μισθό αναφοράς», δηλαδή έναν μισθό που οι εργαζόμενοι θεωρούν ως «δίκαιο μισθό» (fair wage) ως μισθό που δικαιούνται ώστε να είναι σε θέση να ζήσουν μια κανονική και αξιοπρεπή ζωή. Οι επιχειρήσεις επίσης, είχαν ως «κέρδος αναφοράς», το μέσο κέρδος που διαμορφωνόταν κυρίως στα εθνικά πλαίσια. Το «κανονικό κέρδος» οριζόταν κυρίως στο εσωτερικό του εθνικού κοινωνικού σχηματισμού. Εάν το «κανονικό» κέρδος και ο μισθός αναφοράς δεν ήταν συμβατά, εάν δηλαδή οι απαιτήσεις του κεφαλαίου και της εργασίας επί του προϊόντος ήταν ασύμβατες (που σημαίνει ότι το κεφάλαιο απαιτούσε διαμέσου του «κανονικού» κέρδους π.χ. το 45% του προϊόντος, ενώ η εργασία απαιτούσε διαμέσου του «δικαιου μισθού» το 60% του προϊόντος, άρα σύνολο $45\% + 60\% = 105\%$), τότε, οι επιχειρήσεις αύξαναν τις τιμές ώστε να μειωθεί ο πραγματικός μισθός, και απαξίωναν με τον τρόπο αυτό την απαίτηση της εργασίας επί του προϊόντος. Ο πληθωρισμός ήταν, λοιπόν, η μεταβλητή ρύθμισης των ασύμβατων απαιτήσεων του κεφαλαίου και της εργασίας επί του προϊόντος στα χρόνια της ελεγχόμενης διεθνούς κίνησης των κεφαλαίων (Rowthorn 1977).

Αυτά όμως άλλαξαν στο καθεστώς κυριαρχίας των χρηματιστικών αγορών (χρηματοπιστικοποίηση, financialisation). Έτσι, ο μισθός καθορίζεται στην αγορά εργασίας με βάση τον μισθό αναφοράς, όπως και πρώτα. Οι επιχειρήσεις, όμως, έχουν ως κέρδος αναφοράς (ως εναλλακτικό όφελος, ως «κανονικό» κέρδος) τις υψηλές αποδόσεις στις παγκόσμιες χρηματιστικές αγορές. Η απαίτηση του κάθε εθνικού κεφαλαίου δεν καθορίζεται λοιπόν στα στενά εθνικά πλαίσια, αλλά ευθυγραμμίζεται με την υψηλότερη δυνατή κερδοφορία που μπορεί να προσφέρει η «επένδυση» στις παγκόσμιες χρηματιστικές αγορές. Εάν αυτό το «κανονικό» κέρδος δεν είναι συμβατό με τον «δίκαιο μισθό» που διεκδικούν οι εργαζόμενοι, τότε, οι επιχειρήσεις, με δεδομένη την πολιτική ελέγχου του πληθωρισμού, μειώνουν την απασχόληση και η ανεργία γίνεται η μεταβλητή ρύθμισης των ασύμβατων απαιτήσεων του κεφαλαίου και της εργασίας επί του προϊόντος. Ενώ δηλαδή στο καθεστώς ελεγχόμενων διε-

θνών κινήσεων κεφαλαίου που ίσχυε παλιότερα, δινόταν με τον πληθωρισμό μια «βελούδινη» λύση στις διαφορές κεφαλαίου και εργασίας που αναπτύσσονταν γύρω από την διανομή του προϊόντος, τώρα δίνεται μια «πολεμική» λύση που είναι η επίθεση ενάντια στις ρυθμίσεις της αγοράς εργασίας που προστατεύουν τους εργαζόμενους, και ενάντια στο εισοδηματικό μερίδιο των εργαζομένων.

Η κυριαρχία του παγκοσμιοποιημένου χρηματιστικού κεφαλαίου αποτελεί μηχανισμό που επιβλέπει την αποφασιστικότητα με την οποία οι κυρίαρχες τάξεις κάθε εθνικού κοινωνικού σχηματισμού αντιμετωπίζουν τα εργατικά συνδικάτα, απορρυθμίζουν την αγορά εργασίας και μειώνουν το μερίδιο των μισθών στο ΑΕΠ. Εάν οι «αγορές» σχηματίζουν την εντύπωση ότι οι συνθήκες που επικρατούν σε μια χώρα δεν διασφαλίζουν το μέσο κέρδος (ή ότι η επικινδυνότητα είναι αυξημένη ή ότι ο κόσμος της εργασίας δεν υπομένει καρτερικά τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις και τις μειώσεις των μισθών), τιμωρούν την εν λόγω χώρα, είτε με μαζική εκροή κεφαλαίων, είτε με άνοδο των επιτοκίων, είτε με όποιον άλλον πρόσφορο τρόπο. Πρόκειται για μια υπερεθνική κυριαρχία του κεφαλαίου επί της εργασίας, για έναν μηχανισμό πειθάρχησης της εργασίας και ελαχιστοποίησης των απαιτήσεων στην λειτουργία της οικονομίας.

Αυτός ο τρόπος ρύθμισης των αντιθέσεων εργαζομένων και επιχειρήσεων, είχε ως αποτέλεσμα την μείωση του μεριδίου της εργασίας στο ΑΕΠ, η οποία απέτέλεσε κεντρικό στοιχείο στην διαδικασία παραγωγής της σημερινής οικονομικής κρίσης.

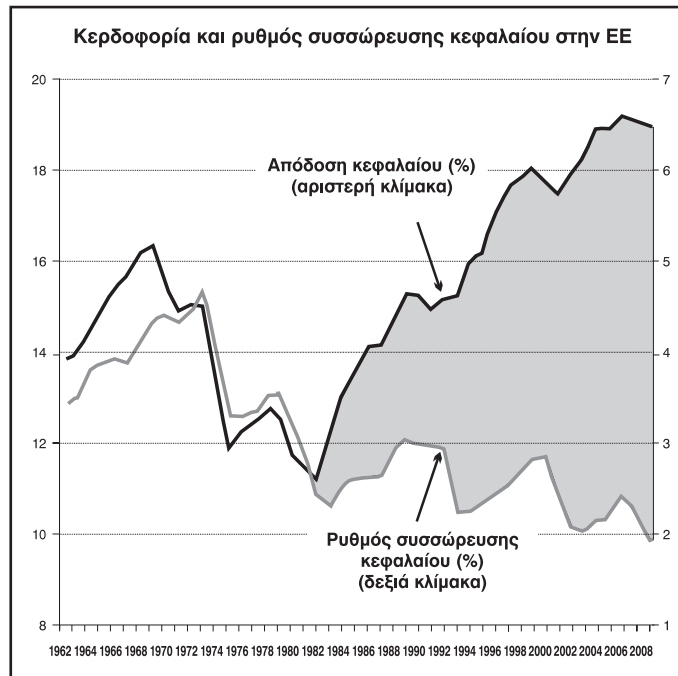
3.3.3. Το χρηματιστικό κεφάλαιο και η συσσώρευση κεφαλαίου

Η βασική σχέση μεταξύ χρηματιστικού κεφαλαίου και παραγωγικού κεφαλαίου (Διάγραμμα 24) η απόδοση του παγίου κεφαλαίου, δηλαδή η κερδοφορία στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας στις ΗΠΑ, στην Ευρώπη και στην Ιαπωνία, ακολούθησε ανοδική πορεία από το 1982 και έφθασε σε ιστορικά ύψη κατά τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 2000. Η πορεία αυτή, εντούτοις, δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχη άνοδο του ρυθμού συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου⁷, ο οποίος αντίθετα οδηγήθηκε στο επίπεδο του 2%, δηλαδή στο χαμηλότερο επίπεδο από το 1960.

Η σχέση αυτή είναι χαρακτηριστική του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος συσσώρευσης κεφαλαίου, με την έννοια ότι στα προηγούμενα καθεστώτα συσσώρευσης (π.χ. στο κεϋνσιανό υπόδειγμα που επικράτησε στις τρεις δεκαετίες που ακολούθησαν το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου), η ταχύτητα με την οποία αυξάνονταν οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ακολουθούσε πιστά την εξέλιξη της αντίστοιχης κερδοφορίας (βλ. στο Διάγραμμα 24).

7. Ο ετήσιος ρυθμός συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου ισούται προς την ετήσια καθαρή επένδυση προς το κεφάλαιο από απόθεμα παγίου κεφαλαίου.

Διάγραμμα 24

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, European Commission.

Δείκτης χρηματιστικοποίησης = Απόδοση κεφαλαίου μείον ρυθμός συσσώρευσης κεφαλαίου.

Αυτή η σχέση οφείλεται στο γεγονός ότι οι χρηματιστικές αποδόσεις απετέλεσαν το εναλλακτικό όφελος (opportunity cost) στα επενδυτικά σχέδια του παραγωγικού τομέα της οικονομίας. Με άλλα λόγια, η προσδοκώμενη κερδοφορία από την επένδυση παγίου κεφαλαίου συγκρινόταν με την κερδοφορία στις χρηματιστικές τοποθετήσεις.

Αυτό είχε περισσότερες συνέπειες:

Πρώτον, οι επιχειρήσεις του παραγωγικού τομέα προσπάθησαν επίμονα να αυξήσουν την κερδοφορία του ήδη εγκατεστημένου παραγωγικού δυναμικού σε ύψη συγκρίσιμα με αυτά του χρηματιστικού τομέα επιδιώκοντας την θεαματική μείωση του μεριδίου των εργαζομένων στην προστιθέμενη αξία (με άλλα λόγια, επεδίωξαν την μείωση του κόστους εργασίας σε πραγματικούς όρους). Η στρατηγική της ευελιξίας της αγοράς εργασίας χρησιμοποιήθηκε εντατικά για την επίτευξη αυτού του στόχου.

Δεύτερον, οι επιχειρήσεις του μη-χρηματιστικού τομέα ενεπλάκησαν σε μεγάλο βαθμό σε χρηματιστικές επενδύσεις οι οποίες απέδιδαν ένα αυξανόμενο μέρος του εισοδήματός τους (Διάγραμμα 25). Ως αποτέλεσμα, ο ρυθμός συσσώρευσης παγίου

κεφαλαίου (Διάγραμμα 24) μειώθηκε στη διάρκεια ολόκληρης της περιόδου κατά την οποία επικράτησε το νεοφιλελεύθερο καθεστώς συσσώρευσης κεφαλαίου.

Άμεσο αποτέλεσμα της υποχώρησης των παραγωγικών επενδύσεων ήταν η άνοδος της ανεργίας.

Διάγραμμα 25

Πηγή: AMECO.

Άλλο σημαντικό στοιχείο της σχέσης των δύο τομέων (χρηματιστικού και παραγωγικού) ήταν η σημαντική πίεση που άσκησαν οι χρηματιστικές αγορές επί των επιχειρήσεων του παραγωγικού τομέα εξαιτίας της στροφής της διοίκησης αυτών των επιχειρήσεων στην βραχυχρόνια λογική των μετόχων (shareholder value) και στην υποχώρηση του μακροχρόνιου προγραμματισμού. Ο Crotty (2005) περιέγραψε τον τρόπο με τον οποίο οι επιχειρήσεις του παραγωγικού τομέα της οικονομίας ξεκίνησαν να επενδύουν σε χρηματιστικές τοποθετήσεις και να συντομεύουν τον ορίζοντα του προγραμματισμού τους και οι Duménil και Lévy (2004a) έδειξαν ότι ένα αυξανόμενο μέρος των κερδών των μη-χρηματιστικών επιχειρήσεων εξετράπη προς τον χρηματιστικό τομέα υπό την μορφή τόκων και μερισμάτων με σκοπό την στήριξη ή την αύξηση της τιμής της μετοχής (βλ. επίσης Aglietta και Breton 2001, Stockhammer 2004).

Διάγραμμα 26

Πηγή: Flow of Funds Table F.102 and BEA NIPA Table 7.

3.3.4. Από την χρηματιστική καινοτομία στην χρηματοπιστωτική κρίση

Σημαντική συνιστώσα της σύγχρονης εξέλιξης του χρηματοπιστωτικού τομέα, η ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών παραγώγων, είναι συνυφασμένη με την απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών. Διαμέσου των χρηματοπιστωτικών παραγώγων αναμειγνύονται και συγκρίνονται οι αποδόσεις των κάθε είδους χρηματοπιστωτικών τίτλων σε διεθνές επίπεδο, ο διεθνής κεφαλαιακός ανταγωνισμός οξύνεται, και αντίστοιχα εντείνεται η διεθνής κινητικότητα του κεφαλαίου και η πίεση που ασκείται επί της εργασίας για αυξημένη διεθνή ανταγωνιστικότητα.

Η παρούσα κρίση που πλήττει τον διεθνή τραπεζικό τομέα με επίκεντρο τις ΗΠΑ συνδέεται με την ανάπτυξη μιας κατηγορίας πιστωτικών παραγώγων (Λαπατσιώρας και Μηλιός 2008), που προκύπτουν από τιτλοποίηση χρεών, τα οποία χρησιμοποιούν άλλα χρέη ως εγγύηση (Collateralized Debt Obligations, CDO). Τα παράγωγα αυτά συνιστούν συμφωνίες ομαδοποίησης και τιτλοποίησης χρεών που συνάπτονται στην αγορά στεγαστικών ενυπόθηκων δανείων και στοχεύουν στην κατηγοριοποίηση και διασπορά του πιστωτικού κινδύνου αυτών των δανείων. Αυτό που κατέστησε φανερό η τρέχουσα κρίση είναι ότι η διαδικασία αυτή διασποράς του πιστωτικού κινδύνου, στο γενικότερο πλαίσιο έντασης του ανταγωνισμού μεταξύ των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και της στροφής τους από τα επιχειρηματικά δάνεια προς τα καταναλωτικά και στεγαστικά δάνεια, λειτούργησε ως εφελκυστήρας για τις τράπεζες και άλλους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς για να συνάπτουν δάνεια μειούμενης φερεγγυότητας.

Σημαντική στιγμή της διαδικασίας που οδήγησε στην χρηματοπιστωτική κρίση ήταν και η μείωση των επιτοκίων: Μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11ς Σεπτεμβρίου

2001, φόβος και αστάθεια κατέλαβε τις χρηματιστικές αγορές. Οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής στις ΗΠΑ, προκειμένου να αποφευχθεί μια κρίση, οργάνωσαν και επέτυχαν την μείωση των επιτοκίων και την χαλάρωση των πιστώσεων, με σκοπό να ενθαρρύνουν τον δανεισμό των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών ώστε να στηριχθεί η ζήτηση. Οι τράπεζες επωφελήθηκαν και άρχισαν να προωθούν τα στεγαστικά ενυπόθηκα δάνεια.

Αρχικά οι τράπεζες δάνειζαν σε αξιόπιστους πελάτες, αλλά στην συνέχεια τα δάνεια επεκτάθηκαν και σε επισφαλή δάνεια όπως των ενυπόθηκων δανείων χαμηλής αξιοπιστίας (subprimes). Ο επισφαλής δανεισμός έγινε ευκολότερος χάρη στην αλλαγή του τρόπου με τον οποίο οι τράπεζες αξιολογούν τη δανειοληπτική ικανότητα των πελατών τους. Κατά το παρελθόν, η σύναψη ενός ενυπόθηκου δανείου ήταν σε μεγάλο βαθμό μια διαδικασία προσωπικής σχέσης μεταξύ δανειζόμενου και τράπεζας. Στη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, η πρακτική αυτή παρακάμφθηκε και η αξιολόγηση της πιστοληπτικής ικανότητας έχει πλέον καταστεί μια ποσοτική διαδικασία με ψευδώνυμους επιστημονικούς τίτλους (αξιολόγηση credit scoring). Στη συνέχεια, αφού οι τράπεζες καθιέρωσαν τα ενυπόθηκα δάνεια, με κριτήριο μια υποτιθέμενη επιστημονική βαθμολόγηση της πιστοληπτικής ικανότητας, προχώρησαν στην πώλησή τους θεωρώντας τα δάνεια ως περιουσιακά στοιχεία που εγγυώνταν την αποπληρωμή των έντοκων δόσεων στον κάτοχό τους (τιτλοποίηση: δημιουργία εγγυητικών τίτλων, πώληση ενός χαρτιού που δίνει το δικαίωμα είσπραξης δόσεων που απορρέουν από ξεχωριστά δάνεια). Εμφανίστηκε έτσι ένα ολόκληρο πλήθος νέων επιχειρήσεων που άρχισαν να εξειδικεύονται σε αυτές τις χρηματιστικές δραστηριότητες. Αποκτούσαν φτηνές πιστώσεις χάρη στα χαμηλά επιτόκια, τις χρησιμοποιούσαν για να χορηγήσουν δάνεια και να δημιουργήσουν «εγγυητικούς τίτλους» για αυτά. Κάποιοι άλλοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί χρησιμοποιούσαν φτηνές πιστώσεις για να αγοράσουν τους νέους αυτούς τίτλους. Στη συνέχεια, κάποιοι άλλοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί συνένωναν ορισμένους απ' αυτούς τους «εγγυητικούς τίτλους» για να δημιουργήσουν ακόμα πιο πολύπλοκες «συνθετικούς» τίτλους που αφορούσαν σε Χρέη με Εγγύηση Χρεών (Collateralized Debt Obligations, CDO) που έδιναν στους κατόχους τους το δικαίωμα σωρευτικών τόκων επί των προηγούμενων «εγγυητικών τίτλων», και ούτω καθεξής. Πολύ σύντομα όλοι σχεδόν οι μεγάλοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί σε ολόκληρο τον κόσμο βρέθηκαν να κατέχουν εγγυητικούς τίτλους που περιείχαν μικρά τμήματα ενυπόθηκων δανείων χαμηλής αξιοπιστίας (subprimes).

Όσο πιο γρήγορα επεκτείνεται η πίστη, όμως, τόσο οι τιμές των στοιχείων ενεργητικού απογειώνονται. Ταυτόχρονα, τόσο περισσότεροι είναι οι αγοραστές που προσελκύονται από την αγορά και επιθυμούν να δανειστούν. Επομένως, η προσφορά και η ζήτηση πιστώσεων δεν είναι ανεξάρτητες, αλλά είναι αμφότερες συνάρτηση των τιμών των στοιχείων ενεργητικού (εν προκειμένω των ακινήτων). Αμφότερες

αυξάνονται όταν αυξάνονται οι τιμές των στοιχείων ενεργητικού. Αλλά και οι τιμές ακινήτων αυξάνονται όταν αυξάνονται οι πιστώσεις ταχύτατα. Αυτές οι αιτιακές σχέσεις συγκρότησαν, μετά το 2001, έναν μηχανισμό γενικής ανόδου του δανεισμού, μια ανοδική σπειροειδή κίνηση που οδήγησε το χρηματοπιστωτικό σύστημα στα άκρα, δηλαδή στα όριά του (Aglietta 2009).

Ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο της **χρηματοπιστωτικής κρίσης** ήταν το γεγονός ότι οι πιστώσεις χορηγούνταν με βάση την αποτίμηση των στοιχείων ενεργητικού στις τρέχουσες αγοραίες τιμές τους. Οι υποθήκες επί των ακινήτων δεν χρησιμοποιήθηκαν ως ένας έμμεσος δείκτης της φερεγγυότητας των νοικοκυριών, αλλά χρησιμοποιήθηκαν άμεσα ως πηγή χρηματοδότησης με βάση την άνοδο της τιμής των ακινήτων. Οι τράπεζες χορηγούσαν ανανεώσιμες πιστώσεις βασισμένες στην σχέση μεταξύ αγοραίας τιμής του ακινήτου και ύψους του δανείου (Home Equity Line of Credit). Έτσι, το χρέος όσων είχαν αποκτήσει στοιχεία ενεργητικού εμφανιζόταν ως χαμηλό και εγγυημένο, με βάση ενέχυρο, από την ταχύτατα αυξανόμενη "αξία" του ακινήτου. Εντούτοις, η ορθή εκτίμηση του κινδύνου θα έπρεπε να βασιζέται κυρίως, όχι δευτερευόντως στην σύγκριση του χρέους με το εισόδημα των νοικοκυριών (και γενικότερα με την ικανότητά τους να αποπληρώσουν).

Επομένως, κεντρικό στοιχείο στην λειτουργία του συστήματος ήταν αναγκαστικά η άνοδος των τιμών των στοιχείων ενεργητικού. Οι τράπεζες είχαν κίνητρο να ενισχύουν ή να δημιουργούν χρηματιστικές φούσκες στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων. Όταν οι τράπεζες δημιούργησαν στεγαστικές φούσκες, νέα δάνεια συνάπτονταν ή παλαιά διογκώθηκαν και οι τράπεζες πραγματοποιούσαν επί πλέον κέρδη. Ο δανεισμός προκαλεί άνοδο των τιμών των περιουσιακών στοιχείων και με τις φούσκες που προκύπτουν μπορεί να διατηρείται ο δανεισμός.

Τελικά, όμως, οι τράπεζες αυξάνουν τα κέρδη τους αντλώντας από τους μισθούς. Το επικίνδυνο στοίχημα του χρηματοπιστωτικού συστήματος βασίστηκε, λοιπόν, σε μια πρόβλεψη ανόδου των εισοδημάτων από εργασία, την ίδια στιγμή που η περιορισμένη πολιτική ρύθμισης της οικονομίας μείωνε σχεδόν αδιάλειπτα το μερίδιο των μισθών στο ΑΕΠ (πριν και μετά την φορολόγηση των εισοδημάτων).

Όταν το σύστημα έφθασε στα άκρα και εκδηλώθηκε η κρίση των subprimes, αυξανόταν δηλαδή δραματικά το ποσοστό αυτών των ενυπόθηκων δανείων που δεν μπορούσαν να εξυπηρετηθούν, κατέρρεαν και οι τιμές των παραγώγων τίτλων, με αποτέλεσμα, ό,τι σχεδιάστηκε ως διασπορά του χρηματοπιστωτικού κινδύνου να λειτουργεί πλέον ως διάχυση της κρίσης στο αμερικανικό και διεθνές τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Το μέγεθος της κρίσης φαίνεται από το γεγονός ότι η Κεντρική (Ομοσπονδιακή) Τράπεζα των ΗΠΑ έθεσε σε λειτουργία μια πρωτοφανή στην ιστορία του καπιταλισμού διαδικασία προσφοράς χρήματος (χαμηλότοκων δανείων) προς τις εμπορικές

τράπεζες αλλά και άλλα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Το μέγεθος της παρέμβασης της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ δεν έχει ιστορικό προηγούμενο και η κατεύθυνση της παρέμβασης αυτής αντίκειται προφανώς προς τις περιοριστικές και μονεταριστικές αντιλήψεις.

3.3.5. Η ουσιαστική αιτία της κρίσης

Βασικό στοιχείο στη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι η διαφορά ανάμεσα στην παρούσα και τη «μελλοντική αξία», δηλαδή η προσδοκία των μελλοντικών εισοδημάτων (των μελλοντικών αποδόσεων) από την οποία εξαρτάται η παρούσα προεξόφλησή της. Η τάση για επέκταση των χρηματικών μέσων που καλούνται να λειτουργήσουν ως κεφάλαιο σε αντιστοιχία με την προσδοκώμενη μελλοντική παραγωγή και απόδοση συνιστά ένα στοιχείο εγγενούς αστάθειας του συστήματος, μια δυνατότητα χρηματοπιστωτικής κρίσης (Suzanne de Brunhoff 1977). Η δυνατότητα αυτή γίνεται πραγματικότητα όταν οι πιστώσεις αυξάνονται ταχύτερα από τον πραγματικό πλούτο της χώρας. Ο αυξανόμενος δανεισμός στηρίζεται, σε αυτήν την περίπτωση, σε μια επικίνδυνη πρόβλεψη σχετικά με την μελλοντική τιμή των στοιχείων ενεργητικού των νοικοκυριών (την τιμή των στοιχείων που αποτελούν περιουσίες).

Πιο συγκεκριμένα, τα χρηματοοικονομικά προϊόντα, όπως το χρήμα γενικότερα, αποτελούν δικαίωμα επί της μελλοντικής παραγωγής (Aglietta 2009), δικαίωμα επί του μελλοντικού εισοδήματος, που μπορεί να παραχθεί από την πραγματική οικονομία είτε ως κέρδος είτε ως εισόδημα εργασίας.

Αυτή η ιδιότητα του χρήματος και των χρηματοοικονομικών προϊόντων αποτελεί το θεμέλιο της σημερινής κρίσης: Η συσσώρευση όλων αυτών των χρηματιστικών τίτλων που κλήθηκαν να λειτουργήσουν ως κεφάλαιο στη διάρκεια των τελευταίων είκοσι ετών, βρέθηκε τελικά σε αναντιστοιχία με την προσδοκώμενη μελλοντική παραγωγή της πραγματικής οικονομίας. Το δικαίωμα επί της μελλοντικής παραγωγής που αντιπροσωπεύουν τα χρηματοοικονομικά προϊόντα και το συσσωρευμένο χρηματικό κεφάλαιο, διογκώθηκε σε τέτοιο βαθμό, ιδιαίτερα χάρη στα χρηματοπιστωτικά παράγωγα, ώστε υπερέβαινε πλέον το ύψος της προσδοκώμενης μελλοντικής παραγωγής, το ύψος του μελλοντικού εισοδήματος που είναι ικανή να παράγει η πραγματική οικονομία. Από τη στιγμή που αυτό έγινε αντιληπτό, ξεκίνησε η κρίση.

Οι κάτοχοι χρηματιστικού κεφαλαίου πίστευαν ότι το παραγωγικό σύστημα θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις προσδοκίες τους, ότι θα μπορούσε, δηλαδή, να παράγει τόσο πολύ εισόδημα ώστε να ικανοποιηθούν οι αυξανόμενες απαιτήσεις τους, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει τίποτα στην ελεύθερη λειτουργία του καπιταλισμού που να εξασφαλίζει την αρμονική μεγέθυνση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας και του παραγωγικού τομέα της οικονομίας. Αντίθετα, εάν υπάρχει μια σχέση, αυτή παράγει ανι-

σορροπία. Η υψηλή κερδοφορία των χρηματοοικονομικών προϊόντων αποτελούσε, επί δεκαετίες, το εναλλακτικό όφελος (opportunity cost) των επενδυτικών σχεδίων της πραγματικής οικονομίας. Μία παραγωγική επένδυση έπρεπε να έχει εσωτερικό βαθμό απόδοσης συγκρίσιμο με τις αποδόσεις του χρηματιστικού κεφαλαίου για να πραγματοποιηθεί. Αυτό εξηγεί γιατί οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου στις 15 «παλαιές» χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στις ΗΠΑ (ως ποσοστό του ΑΕΠ) μετά το 1990 δεν ακολούθησαν τη θεαματική άνοδο της κερδοφορίας στην πραγματική οικονομία.

Εάν η οικονομική κρίση έχει ως θεμελιώδη αιτία μιαν απαίτηση του χρηματιστικού κεφαλαίου επί του μελλοντικού ΑΕΠ, στην οποία η πραγματική οικονομία δεν κατορθώνει να ανταποκριθεί, τότε, υπάρχουν δύο λύσεις: είτε η πραγματική οικονομία θα πρέπει να μεγεθυνθεί με εντυπωσιακούς ρυθμούς μεγέθυνσης, είτε η απαίτηση του χρηματιστικού κεφαλαίου επί των μελλοντικών εισοδημάτων να απαξιωθεί, έστω εν μέρει. Επειδή το πρώτο ενδεχόμενο είναι απίθανο, θα πρέπει να γίνει αυτό που θα είχε ήδη πραγματοποιηθεί εάν δεν εμποδιζόταν από τις κρατικές παρεμβάσεις η αυθόρμητη λειτουργία των αγορών: να απαξιωθεί ένα μέρος του δικαιώματος του χρηματιστικού κεφαλαίου επί των μελλοντικών εισοδημάτων από εργασία ή από παραγωγική επιχειρηματική δραστηριότητα.

Η μεγάλη πλειοψηφία των οικονομολόγων εξακολουθούν να θεωρούν την κρίση ως καθαρά νομισματικό φαινόμενο, το οποίο βεβαίως έχει επιπτώσεις στην "πραγματική οικονομία". Θεωρούν δηλαδή ότι οι βασικοί χειρισμοί αφορούν στη διαχείριση του χρήματος, στη διαχείριση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας της οικονομίας, η οποία νοείται ως διακριτή, εξωγενής, από την "πραγματική οικονομία".

Η σημερινή οικονομική κρίση είναι, ωστόσο, συστημική, με την έννοια ότι δεν αποδίδει πλέον το καθεστώς των απελευθερωμένων αγορών νεοφιλελεύθερης έμπνευσης, δηλαδή ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας της οικονομίας, που εκτός από την απρόσκοπτη λειτουργία των αγορών, είχε θέσει στον ίδιο τον πυρήνα της λειτουργίας του τον απελευθερωμένο χρηματοπιστωτικό τομέα.

Πιο συγκεκριμένα, η οικονομική ανάπτυξη υπό το καθεστώς των απελευθερωμένων αγορών βασίστηκε στη διόγκωση του χρέους των νοικοκυριών το οποίο κάλυψε, ως ένα βαθμό, το χάσμα ανάμεσα στο τρέχον εισόδημά τους από εργασία και στον αναγκαίο μισθό, δηλαδή σε εκείνον τον μισθό που εξασφαλίζει στις εργαζόμενες τάξεις τη δυνατότητα να διάγουν βίο αξιοπρεπή με βάση τα καταναλωτικά πρότυπα της εποχής μας. Καλύφθηκε με τον τρόπο αυτόν το έλλειμμα ζήτησης που υπό κανονικές συνθήκες θα υπήρχε εξαιτίας της υστέρησης της αγοραστικής δύναμης των μισθών έναντι της παραγωγικότητας της εργασίας.

Αυτός δε ο δανεισμός τροφοδοτούσε την διόγκωση του πλασματικού κεφαλαίου, δηλαδή διαδοχικές κερδοσκοπικές φούσκες που δημιουργούσαν μια διογκούμενη απαίτηση του χρηματιστικού κεφαλαίου επί των μελλοντικών κερδών των μη-χρη-

ματιστικών δραστηριοτήτων της οικονομίας και επί των μελλοντικών εισοδημάτων της εργασίας (σε τελευταία ανάλυση επί της παραγωγικής εργασίας, που παράγει την προς διανομή αξία στο σύνολό της). Για όσο καιρό η κυρίαρχη οικονομική τάξη μπορούσε να πιστεύει ότι η διογκούμενη απαίτηση που θεμελιώνει με τον τρόπο αυτόν επί της μελλοντικής παραγωγής θα μπορούσε όντως να ικανοποιηθεί, το καθεστώς των απελευθερωμένων αγορών νεοφιλελεύθερης έμπνευσης απέδιδε. Το παιχνίδι της προεξόφλησης, όμως, τελείωσε όταν έγινε αντιληπτό ότι οι απαιτήσεις του κεφαλαίου επί της εργασίας δεν θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν και έκτοτε εκκρεμεί το ζήτημα της απαξίωσης του πλασματικού κεφαλαίου, δηλαδή του χωρίς πραγματικό αντίκρισμα δικαιώματος του χρηματιστικού κεφαλαίου επί της μελλοντικής παραγωγής.

Έτσι, η διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου βρίσκεται σε συστημική κρίση επειδή το πλασματικό κεφάλαιο δεν αυξάνεται πλέον, αντίθετα μειώνεται παρά την δραματική προσπάθεια των κυβερνήσεων να διασώσουν την "αξία" του. Η "διόρθωση" που πρέπει να γίνει μόνον στις ΗΠΑ είναι η απαξίωση περίπου ενός τρισεκατομμυρίου δολλαρίων πλασματικού κεφαλαίου (Reid 2008).

Διάγραμμα 27

Πηγή: Deutsche Bank, Bureau of Economic Analysis.

Με αυτούς τους όρους, η αποκατάσταση της ισορροπίας στην λειτουργία της οικονομίας φαίνεται μάλλον απίθανη. Πολύ περισσότερο που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και οι κυβερνήσεις επιχειρούν ακριβώς το αντίθετο από αυτό που αποτελεί προϋπόθεση για την έξοδο από την κρίση: επιχειρούν να αποτρέψουν την απαξίωση του πλασματικού κεφαλαίου διαμέσου μιας ψευδο-επι-

κύρωσης της "αξίας" του διαχέοντας τη ζημιά, διαμέσου της δημοσιονομικής πολιτικής, στο σύνολο της κοινωνίας.

3.4. Κριτική των θεωρητικών βάσεων του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος

Η οικονομία κινήθηκε επί σειρά ετών με βάση την ψευδαίσθηση ότι μπορούμε όλοι να γίνουμε πλουσιότεροι εκ του μηδενός, δηλαδή εκ της ανόδου των τιμών των μετοχών ή των ακινήτων ή των πρώτων υλών κλπ. Η ψευδαίσθηση του γενικού πλουτισμού χωρίς παραγωγή αξίας από την εργασία, διαμέσου της ανάπτυξης μιας "χρηματιστικής φούσκας", στηρίχθηκε στο γεγονός ότι ο πλουτισμός είναι δυνατός για έναν μεμονωμένο "επενδυτή" που αποκομίζει κέρδη και καταναλώνει περισσότερο. Η αναγωγή αυτής της ατομικής εμπειρίας σε γενικό κανόνα ήταν αβάσιμη, όπως αποδείχθηκε στην συνέχεια για τις κάθε μορφής χρηματιστικές φούσκες. Οι χρηματιστικοί τίτλοι, οι οποίοι στην πραγματικότητα είναι οι "χάρτινοι εκπρόσωποι" του πραγματικού κεφαλαίου, δηλαδή του παραγωγικού κεφαλαίου, εκλαμβάνονται ως αξίες καθαυτές, επειδή έχουν τιμή, επειδή αποτελούν αντικείμενο αγοραπωλησιών, και το κυριότερο, επειδή αποφέρουν κέρδη, θεωρούνται ως αυτο-αξιοποιούμενη αξία, δηλαδή ως κεφάλαιο: με άλλα λόγια, η αύξηση της τιμής των μετοχών και των τίτλων γενικότερα, εκλαμβάνεται ως αύξηση του πλούτου της χώρας, της συνολικής αξίας που έχει στη διάθεσή της η κοινωνία.

Έτσι, μια οικονομία στην οποία η πραγματική παραγωγή, δηλαδή η προστιθέμενη αξία αυξήθηκε μεν, πλην όμως, στην οποία οι τιμές των χάρτινων τίτλων κατά τη διάρκεια του έτους διπλασιάστηκαν, ζει μέσα στην ευφορία ως εάν ο πραγματικός της πλούτος να έχει αυξηθεί θεαματικά, ενώ στην πραγματικότητα έχει αυξηθεί μόνον κατά τον ρυθμό μεγέθυνσης του πραγματικού προϊόντος. Η μαζική συρροή στις αγορές τίτλων ή ακινήτων στις οποίες αναπτύσσεται μια χρηματιστική φούσκα εξηγείται από την αυταπάτη ότι η άνοδος των τιμών διασφαλίζει αύξηση του πλούτου για όλους. Η ίδια αυταπάτη είναι που επέτρεψε στα νοικοκυριά να διαπραγματεύονται εκ νέου τα δάνειά τους, προκειμένου να επιτύχουν αύξηση των πιστώσεων με βάση την τιμή (όχι την αξία) των ακινήτων τους.

Ωστόσο, η αύξηση των τιμών των μετοχών ή άλλων τίτλων ή ακινήτων κλπ που προέρχεται από την χρηματιστική κερδοσκοπία δεν αυξάνει τον συνολικό πλούτο της χώρας. Αλλιώς δεν θα είχαμε παρά να ανταλλάσσουμε μεταξύ μας χρηματιστικούς τίτλους και να γινόμαστε όλοι πλουσιότεροι στο διηνεκές, χωρίς να χρειαζόταν ο μόχθος της εργασίας.

Ο πλούτος που "παράγεται" από το χρηματιστήριο είναι το οικονομικό ισοδύναμο του "αικίνητου" της φυσικής, δηλαδή μιας μηχανής που μπορεί να παράγει ενέργεια εκ του μηδενός.

Η χρηματοπιστωτική κρίση δεν είναι αποτέλεσμα της κακής λειτουργίας των φορέων αξιολόγησης αλλά της αποτυχίας των αγορών. Η χρηματοπιστωτική αγορά, που υποτίθεται ότι αξιολογεί οτιδήποτε προσφέρεται προς πώληση και στη συνέχεια το τιμολογεί ανάλογα, έχει προφανώς αποτύχει, και μάλιστα δραματικά.

Η θεμελιώδης ιδέα που διαπερνά ολόκληρη την ιστορία της οικονομικής επιστήμης είναι ότι το οικονομικό σύστημα αποτελεί μια φυσική τάξη πραγμάτων, μια τάξη που διέπεται από την αρχή της ισορροπίας. Ισχυρίζονται οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, ότι το οικονομικό σύστημα στο οποίο ζούμε έχει την ιδιότητα να ισορροπεί: εάν δηλαδή υπάρχει μια διαταραχή, το σύστημα έχει την ιδιότητα να ξανααγριάζει στην αρχική του κατάσταση. Έχει επομένως σύμφυτη την ιδιότητα να εξαλείφει τις ανισορροπίες. Έτσι, αν στην αγορά εργασίας ο μισθός έχει αυξηθεί «υπερβολικά», θα φροντίσει η αγορά μέσα από τους μηχανισμούς της, ισχυρίζονται οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, ώστε ο μισθός να επανέλθει σε επίπεδο που να αντιστοιχεί στην παραγωγικότητα του ατομικού εργαζόμενου. Με άλλα λόγια, το σύστημα διαθέτει ενδογενείς δυνάμεις εξάλειψης κάθε ανισορροπίας και για τον λόγο αυτόν είναι ένα σύστημα του οποίου την αυθόρμητη λειτουργία δεν πρέπει να εμποδίζουμε με παρεμβάσεις που στρεβλώνουν την λειτουργία του, π.χ. με επιδόματα για την αντιμετώπιση της φτώχειας.

Η αγορά, σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία, είναι ο τόπος που εξασφαλίζει αυτήν την φυσική τάξη πραγμάτων, είναι ο τόπος στον οποίο οι ανισορροπίες εξαλείφονται. Αυτό γίνεται μέσα από τον σχηματισμό των τιμών, μέσα από την ελεύθερη λειτουργία της προσφοράς και της ζήτησης. Επομένως, η αγορά θεωρείται ότι είναι ένας «τόπος παραγωγής αλήθειας», κατά την έκφραση του Michel Foucault (1979), με την έννοια ότι μας καθοδηγεί, μας δείχνει πόση εργασία, πόσες πρώτες ύλες, πόσο κεφάλαιο θα έπρεπε να διαθέσουμε σε κάθε παραγωγική δραστηριότητα, ώστε οι παραγωγοί να φέρνουν στην αγορά την ποσότητα που είναι διατεθειμένοι να αγοράσουν οι καταναλωτές στις τιμές που εξασφαλίζουν στους παραγωγούς ικανοποιητικό κέρδος. Αφού έτσι έχουν τα πράγματα, λέει η νεοκλασική οικονομική θεωρία, η αγορά πρέπει να μας καθοδηγεί στις αποφάσεις μας σχετικά με την οικονομία, τους μισθούς και τα εισοδήματα, είτε πρόκειται για ατομικές είτε για συλλογικές αποφάσεις. Άρα, είναι ένας τόπος παραγωγής αλήθειας, ο οποίος πρέπει να αφεθεί στις δικές του λειτουργίες, προφυλαγμένος από τις παρεμβάσεις της κυβέρνησης και τους καταναγκασμούς των θεσμών (ιδιαίτερα αυτών που προστατεύουν την εργασία). Κατά την κυρίαρχη οικονομική θεωρία, στην αγορά που λειτουργεί ανόθευτα, χωρίς στρεβλώσεις, διαμορφώνονται τιμές οι οποίες είναι φυσικές, με την έννοια ότι πρέπει αυτές να ισχύουν, αυτές που απορρέουν με φυσικό τρόπο από τα πράγματα, και επομένως είναι οι σωστές τιμές, είναι οι τιμές ισορροπίας.

Αυτό ισχύει, βέβαια, και για τον μισθό του ατομικού εργαζόμενου, που πρέπει να

ισούται, υποτίθεται, με την ατομική του παραγωγικότητα. Εάν αφεθεί η αγορά εργασίας ελεύθερη, τότε η διάρθρωση των αμοιβών στο τέλος της ημέρας θα είναι αντίγραφο, υποτίθεται, της διάρθρωσης της ατομικής παραγωγικότητας των εργαζομένων. Έτσι, ο κάθε εργαζόμενος θα αμείβεται όσο του αξίζει⁸.

Αναρωτιούνται, λοιπόν, οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι ποια είναι η χρησιμότητα των εργατικών συνδικάτων, αφού εμποδίζουν την αγορά να αμείβει κάθε εργαζόμενο όσο πρέπει επιβάλλοντας ρυθμίσεις εξισωτικού χαρακτήρα. Στην πιο μοντέρνα εκδοχή του (σε ένα πλαίσιο ατελούς ανταγωνισμού στις αγορές εργασίας και προϊόντων) αυτός ο ισχυρισμός έχει πάρει μια εξαιρετικά δημοφιλή μορφή, σύμφωνα με την οποία οι στρεβλώσεις που επιβάλλουν τα συνδικάτα στην αγορά εργασίας οδηγούν σε αύξηση της ανεργίας (ενδεικτικά Layard, Nickell, Jackman 1991, Pissarides 2003).

Η νεοκλασική θεωρία, ισχυριζόμενη τα παραπάνω, κατόρθωσε να μετατρέψει την αγορά σε καθοδηγητική αρχή της διακυβέρνησης: εάν η κυβέρνηση πράξει ενάντια στην λειτουργία της αγοράς, υποτίθεται ότι παραβιάζει μια φυσική τάξη πραγμάτων και αυτό θα έχει αρνητικές επιπτώσεις.

Το πρόβλημα είναι ότι οι υποτιθέμενες ιδιότητες των αγορών είναι σε μεγάλο βαθμό φαντασιакές. Η απλή παρατήρηση της ιστορίας του καπιταλισμού, από καταβολών μέχρι την πρόσφατη κρίση στις ΗΠΑ, δείχνει ότι η ελεύθερη λειτουργία των αγορών ευθύνεται για πλήθος δεινών, ανισορροπιών, προβλημάτων και οικονομικών κρίσεων. Η τραγική απόσταση που χωρίζει τον αρμονικό κόσμο των αγορών όπως τον περιγράφει η νεοκλασική θεωρία από τον πραγματικό κόσμο, οφείλεται στο γεγονός ότι το θεωρητικό μοντέλο του Walras, ιδιαίτερα όπως αναπτύχθηκε στη συνέχεια από τους επιγόνους του με την προσθήκη επιπλέον υποθέσεων, έχει αποκτήσει εξωπραγματικό χαρακτήρα. Στην απογοήτευση της πραγματικότητας έχει προστεθεί και η απογοήτευση των μαθηματικών: Ένα σύνολο τιμών αποτελεί σύνολο τιμών ισορροπίας εάν για κάθε αγαθό η συνολική προσφορά ισούται προς την συνολική ζήτηση σε αυτές τις τιμές. Εάν υπάρχουν N αγαθά στην οικονομία, η παραπάνω συνθήκη παίρνει την μορφή ενός συστήματος N εξισώσεων (μία εξίσωση για κάθε αγαθό) με N αγνώστους τις N τιμές ισορροπίας. Το 1954, οι Arrow και Debreu απέδειξαν ότι αυτό το σύστημα εξισώσεων έχει τουλάχιστον μια μη αρνητική λύση. Αυτό το πόρισμα της ύπαρξης τουλάχιστον ενός σημείου γενικής ισορροπίας σε συνθήκες πλήρους ανταγωνισμού, θεωρήθηκε από τους οικονομολόγους ως ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα της οικονομικής θεωρίας, γιατί θεμελιώνει τις θαυματουργές ιδιότητες των αγορών όπως τις περιγράψαμε παραπάνω. Την ευφορία που προ-

8. Ατυχής είναι όμως η προσπάθεια της νεοκλασικής θεωρίας να ερμηνεύσει τις μισθολογικές διαφορές με βάση την απλοϊκή θεωρία ότι ο μισθός του εργαζόμενου ισούται με την ατομική παραγωγικότητά του, εάν αφεθούν οι αγορές να λειτουργήσουν με ανέμετο και γνήσιο ανταγωνισμό επί ικανό χρόνο.

κάλεσε το θεώρημα Arrow-Debreu, ακολούθησε όμως η απογοήτευση, καθώς δεν κατέστη δυνατό μέσα στα επόμενα είκοσι χρόνια να αποδειχθεί ότι το οικονομικό σύστημα όντως συγκλίνει στο σημείο γενικής ισορροπίας. Το χειρότερο χτύπημα, όμως, προήλθε από τις εργασίες του Sonnenschein και άλλων, μετά το 1970, όταν έδειξαν με μαθηματικό τρόπο ότι δεν υπάρχει σύγκλιση προς το σημείο γενικής ισορροπίας παρά μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Το θεώρημα του Sonnenschein (ή κατά άλλους Sonnenschein-Mantel-Debreu, και impossibility theorem) αποτελεί μια πραγματική καταστροφή για την νεοκλασική θεωρία καθώς θέτει σε αμφισβήτηση την ισορροπία σε συνθήκες πλήρους ανταγωνισμού ως κατάσταση αναφοράς (Hahn 1975).

Μερικοί άλλοι (Ingrao & Israel 1990) ισχυρίστηκαν ότι αυτά τα αρνητικά αποτελέσματα αναφορικά με την γενική ισορροπία απέτελεσαν «εφιάλη» για τους επίγονους του Walras. Το αόρατο χέρι της αγοράς, ακόμη και εάν οι τιμές ήταν πλήρως ευέλικτες, δεν οδηγεί αναγκαστικά στην ισορροπία. Έκτοτε, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι αναδιπλώθηκαν στο πεδίο της μερικής ισορροπίας θεωρώντας κάθε αγαθό ξεχωριστά και εγκαταλείποντας εν μέρει την αρχή του μεθοδολογικού ατομικισμού (αφού υιοθετούν καμπύλες προσφοράς και ζήτησης που δεν προκύπτουν από ατομικές προτιμήσεις). Εκεί όμως συναντούν άλλα δυσεπίλυτα προβλήματα (όπως η μοναδικότητα του σημείου ισορροπίας, η ασυμβατότητα της υπόθεσης των σταθερών αποδόσεων με τον πλήρη ανταγωνισμό κ.ά.) (Guerrien 1989, 1995, 2007).

Η μεγαλύτερη, ωστόσο, ζημιά που έχει υποστεί η νεοκλασική θεωρία, είναι το εύρημα ορισμένων οικονομολόγων, ότι η υπέρβαση των αρνητικών αποτελεσμάτων που συγκέντρωσε η έρευνα γύρω από την γενική ισορροπία, προϋποθέτει την κατάργηση ενός πυλώνα της εν λόγω έρευνας που είναι ο μεθοδολογικός ατομικισμός. Όπως έγραφε το 1989 ένας οικονομολόγος που είχε συμμετοχή στην εξαγωγή αρνητικών συμπερασμάτων σχετικά με την γενική ισορροπία: “The independence of individuals’ behaviour, plays an essential role in the construction of economies generating arbitrary excess demand functions [αναφορά στο βασικό εύρημα του Sonnenschein]. As soon as it is removed, the class of functions than can be generated is limited [...]. If we are to progress further we may well be forced to theorise in terms of groups who have collectively coherent behaviour. The idea that we should start at the level of the isolated individual is one which we may well have to abandon” (Kirman 1989, σελ.138).

Αυτή η διαπίστωση μάς φέρνει στον δεύτερο μεγάλο μύθο της νεοκλασικής θεωρίας, δηλαδή ότι οι πραγματικοί άνθρωποι ανάγονται στον homo oeconomicus, ένα ορθολογικό όν προικισμένο με ελεύθερη βούληση που υπολογίζει σε κάθε του πράξη τα έσοδα και τα έξοδα, το κόστος και το όφελος, προκειμένου να μεγιστοποιήσει το κέρδος του (την χρησιμότητα).

Η νεοκλασική οικονομική θεωρία έχει ως **σημείο εκκίνησης** την ιδέα ότι τα άτομα είναι εκ φύσεως προικισμένα με ορθολογισμό και ελεύθερη βούληση, και για τον λόγο αυτόν διαλέγουν ελεύθερα ό,τι τους συμφέρει ατομικά, μεγιστοποιούν το ατομικό όφελός τους και διαμέσου αυτού του παιχνιδιού των ατομικών συμφερόντων προκύπτει το γενικό συμφέρον (δια της γενικής ισορροπίας στην οικονομία). Κάθε καταναλωτής ξεχωριστά επιδιώκει την μεγιστοποίηση της ικανοποίησής του από την κατανάλωση, κάθε παραγωγός επιδιώκει την μεγιστοποίηση του κέρδους του με δεδομένα τους παραγωγικούς πόρους που διαθέτει και ούτω καθεξής. Με βάση αυτές τις υποτιθέμενες ιδιότητες των ατόμων, ως απολύτως εγωιστικών και ατομιστικών όντων, η οικονομική θεωρία επιχειρεί να εξηγήσει τα οικονομικά φαινόμενα. The first principle of Economics is that every agent is actuated only by self-interest, κατά τον Edgeworth ήδη το 1881.

Στο σημείο αυτό, το σχήμα συμπληρώνεται με την θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, σύμφωνα με την οποία οι ατομικές διαφορές στις αμοιβές οφείλονται στις διαφορές παραγωγικότητας που απορρέουν από τις διαφορές στο «ανθρώπινο κεφάλαιο» που κατέχουν τα άτομα. Το «ανθρώπινο κεφάλαιο» είναι οι παραγωγικές γνώσεις και δεξιότητες των ατόμων θεωρούμενες ως κεφαλαιουχικό αγαθό του οποίου η αξιοποίηση παράγει εισόδημα. Το μέγεθος του κεφαλαίου αυτού εξαρτάται από την εκπαίδευση, την επαγγελματική εμπειρία, την προϋπηρεσία στην ίδια επιχείρηση, την επαγγελματική κατάρτιση. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά, αυξάνουν την ατομική παραγωγικότητα του εργαζόμενου επομένως και την αμοιβή του. Ο δε εργαζόμενος, ως κάτοχος ενός κεφαλαίου (του «ανθρώπινου κεφαλαίου») εξομοιώνεται με ένα επιχειρηματία που επιδιώκει την μεγιστοποίηση της κερδοφορίας του. Η ιδέα αυτή επεκτείνεται και στους ανέργους ή τους χαμηλόμισθους, οι οποίοι αποκαλύπτεται ότι είναι άτομα που μεγιστοποιούν τα κέρδη τους.

Η έννοια ωστόσο του *homo oeconomicus* βάλλεται, όχι μόνον εξαιτίας του μεθοδολογικού ατομικισμού που εμφανίζεται πλέον ως εμπόδιο στην ανάπτυξη των θεωριών για την γενική ισορροπία με την έννοια που αναφέρει ο Kirman στο παραπάνω απόσπασμα, αλλά και από τα Behavioral Economics: Η συμβολή του Daniel Kahneman (βραβείο Νόμπελ 2002) που ισχυρίζεται ότι οι άνθρωποι δεν είναι πάντοτε οικονομικώς ορθολογικά όντα αποτελεί ένα ισχυρό πλήγμα στην μυθολογία του *homo oeconomicus* (Kahneman 1994, 2003). Σύμφωνα με τις εργασίες του, οι άνθρωποι μπορούν επίμονα να μην κατανοούν τι πράττουν λανθασμένα, ακόμη και όταν τους δοθούν επανειλημμένες και σαφείς εξηγήσεις σχετικά με την ορθολογική λύση του προβλήματός τους.

Κάτω από ορισμένες συνθήκες, είμαστε ορθολογικώς δρώντα άτομα (rational actors), αλλά αυτό δεν ισχύει σε όλες τις συνθήκες. Ενίοτε, φερόμαστε ως rational fools κατά την έκφραση του Amartya Sen (1977). Στο άρθρο του με τίτλο Rational Fools,

ο Sen ισχυρίστηκε ότι τα άτομα δεν δρουν με αποκλειστικό κίνητρο το ατομικό συμφέρον (self-interest), όπως αδίκως πιστεύουν οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, αλλά και με κίνητρο την συμπάθεια (sympathy) και την δέσμευση, την ηθική υποχρέωση, το καθήκον και την αφοσίωση (ο Sen συμπυκνώνει όλες αυτές τις έννοιες στη λέξη commitment). Εκτός από το ατομικό συμφέρον, οι άνθρωποι δρουν επίσης με βάση τις αξίες της συλλογικότητας και της αλληλεγγύης.

Για τους ετερόδοξους οικονομολόγους (δηλαδή τους μη νεοκλασικούς οικονομολόγους), τα ζητήματα αυτά είναι λυμένα εξ αρχής, από τη στιγμή δηλαδή της συγκρότησης των ετερόδοξων θεωριών. Η οικονομική δραστηριότητα δεν πραγματοποιείται με βάση τις υποτιθέμενες ιδιότητες του homo oeconomicus, ούτε για τους μετακεϊνσιανούς, ούτε για τον Marx και τους επιγόνους του, επειδή ο ορθολογισμός και η ελευθερία της βούλησης δεν είναι δεδομένα εκ φύσεως, ούτε διασφαλίζουν επαρκή βάση ερμηνείας των οικονομικών φαινομένων.

Οι μεν μετακεϊνσιανοί συγκροτούν μια μικρο-οικονομική θεωρία που δεν βασίζεται στην παραδοχή ότι τα οικονομικώς δρώντα άτομα είναι προικισμένα με ορθολογισμό και ελεύθερη βούληση (substantial rationality), αλλά στην εμπειρικά διαπιστωμένη συμπεριφορά τους (procedural rationality), η οποία είναι εν πολλοίς κατά προσέγγιση ορθολογική και υπάρχει μέσα σε συνθήκες θεμελιώδους αβεβαιότητας, δηλαδή αβεβαιότητα που δεν επιτρέπει στο άτομο να επιδίδεται σε υπολογισμούς με βάση τις πιθανότητες, όπως προβλέπει η νεοκλασική θεωρία.

«The orthodox theory assumes that we have a knowledge of the future of a kind quite different from that which we actually possess. This false rationalisation follows the lines of the Benthamite calculus. The hypothesis of a calculable future leads to a wrong interpretation of the principles of behaviour which the need for action compels us to adopt...» (Keynes 1937).

Ως συνέπεια, τα άτομα και οι επιχειρήσεις δεν βελτιστοποιούν τα οφέλη τους σύμφωνα με την λογική της νεοκλασικής θεωρίας, είτε διότι δεν γνωρίζουν τις πιθανότητες ούτε την έκβαση των αποφάσεών τους, είτε διότι οι υπολογισμοί υπερβαίνουν κατά πολύ τις υπολογιστικές τους ικανότητες. Αντίθετα, υιοθετούν εμπειρικούς κανόνες ορθολογικής συμπεριφοράς (procedures) ως οδηγούς στη λήψη αποφάσεων. Οι περισσότεροι από τους κανόνες αυτούς έχουν περιγραφεί από τον ίδιο τον Keynes. Προκύπτουν έτσι οικονομικά μοντέλα που βασίζονται σε έννοιες όπως τα περιθώρια κέρδους αναφοράς (target mark-up), ο κανονικός βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού κ.ά. (Arestis 1992, Lavoie 1992, 2007). Με τον τρόπο αυτόν, οι μετακεϊνσιανοί προτείνουν μια μικροοικονομική θεμελίωση της μακροοικονομικής θεωρίας που είναι εναλλακτική ως προς την νεοκλασική (μια ετερόδοξη θεμελίωση).

Για τον Marx και τους επιγόνους του, δεν τίθεται καν το ζήτημα να θεμελιωθεί η μακροοικονομική στην μικροοικονομία, δηλαδή στην ορθολογική συμπεριφορά των

ατόμων, διότι το άτομο είναι το σύνολο των σχέσεών του με το κοινωνικό και το φυσικό του περιβάλλον, και αυτό το σύνολο σχέσεων οικοδομείται διαμέσου κοινωνικών διαδικασιών. Αυτό που εμφανίζεται ως «πρόσωπο», τελικά είναι ατομικές πρακτικές που υπάρχουν διάσπαρτες μέσα στην κοινωνία, και τις οποίες υιοθετεί κάθε άτομο σε έναν πρωτότυπο και ενδεχομένως μοναδικό συνδυασμό τον οποίο αναγνωρίζουμε ως «πρόσωπο». Θεωρεί, ο Marx, ότι ο εργοδότης, ο κεφαλαιοκράτης, ο εργαζόμενος, καθορίζονται αποφασιστικά από τους κοινωνικούς τους και τους θεσμικούς τους ρόλους. Το σημείο εκκίνησης θα ήταν, λοιπόν, οι μακροοικονομικοί και οι κοινωνικοί καθορισμοί, και το σημείο άφιξης της ανάλυσης θα ήταν το άτομο.

Στα πλαίσια της κριτικής της αντίληψης του homo oeconomicus μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ισχύει για την έννοια του επιχειρηματία (και τα στελέχη που δρουν για λογαριασμό του) η κριτική του Kahneman. Μπορούμε, δηλαδή, βάσιμα να ισχυριστούμε ότι υπάρχουν επιχειρηματίες (και τα ανώτατα στελέχη) που δεν κατανοούν τι πράττουν λανθασμένα ή ότι οι επιχειρηματίες δεν κατανοούν πάντα τι πράττουν λανθασμένα. Ως πιο πρόσφατη απόδειξη, νομιμοποιούμε να θεωρήσουμε την κατάρρευση των επενδυτικών τραπεζών στις ΗΠΑ και την γενικότερη χρηματιστική κρίση. Διότι, τόσο οι επενδυτικές τράπεζες, όσο και η συνολική αρχιτεκτονική του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος αναπτύχθηκαν με βάση τον μύθο της ελεύθερης αγοράς ως τόπος στον οποίο οι ανισορροπίες εξαλείφονται και στον οποίο ο επιχειρηματίας (και το ανώτατο στέλεχος) είναι κεντρικό πρόσωπο. Καθώς επιδιώκει την μεγιστοποίηση του κέρδους του (κάνοντας ορθολογική χρήση των πόρων που διαθέτει), καινοτομεί, εφευρίσκει, παράγει νέες ιδέες και προσφέρει δυναμισμό στο οικονομικό σύστημα. Ο επιχειρηματίας (και το ανώτατο στέλεχος) εμφανίζεται, για τους λόγους αυτούς, ως πυλώνας του οικονομικού συστήματος και μετατρέπεται σε σύμβολο κοινωνικής ανόδου και ισχύος, σε ιδανικό κοινωνικό ρόλο, σε πρότυπο για τις νέες γενιές.

Η σημερινή συγκυρία κρίσης καταδεικνύει ότι η εικόνα αυτή του επιχειρηματία αποτελεί ιδεολόγημα.

Οι ετερόδοξοι οικονομολόγοι, από την ίδια την αρχή της συγκρότησης των ετερόδοξων θεωριών, θεώρησαν ότι η οικονομική δραστηριότητα δεν πραγματοποιείται με βάση τις υποτιθέμενες ιδιότητες του homo oeconomicus, επειδή ούτε ο ορθολογισμός των ατόμων, ούτε η ελευθερία της βούλησης δεν είναι δεδομένα εκ φύσεως (ούτε διασφαλίζουν επαρκή βάση ερμηνείας των οικονομικών φαινομένων).

Για τον Marx, ο εργοδότης, ο επιχειρηματίας, το ανώτατο στέλεχος, καθορίζεται αποφασιστικά από τον κοινωνικό του ρόλο, από τον θεσμικό του ρόλο. Ο επιχειρηματίας είναι φορέας καθορισμένων κοινωνικών σχέσεων και με κανένα τρόπο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ως ξεχωριστό άτομο υπερβαίνει τις συνθήκες των οποίων παραμένει κοινωνικό προϊόν.

Οι μετακεϋνσιανοί συγκροτούν μια μικρο-οικονομική θεωρία που δεν βασίζεται στην παραδοχή ότι τα οικονομικώς δρώντα άτομα είναι προικισμένα με ορθολογισμό και ελεύθερη βούληση (substantial rationality), αλλά στην εμπειρικά διαπιστωμένη συμπεριφορά τους (procedural rationality), η οποία είναι εν πολλοίς κατά προσέγγιση ορθολογική και υπάρχει μέσα σε συνθήκες θεμελιώδους αβεβαιότητας, δηλαδή αβεβαιότητα που δεν επιτρέπει στο άτομο να επιδίδεται σε υπολογισμούς με βάση τις πιθανότητες, όπως προβλέπει η νεοκλασική θεωρία. Ως συνέπεια, ο επιχειρηματίας (και το ανώτατο στέλεχος) δεν μεγιστοποιεί τα οφέλη του σύμφωνα με την λογική της νεοκλασικής θεωρίας, είτε διότι δεν γνωρίζει τις πιθανότητες ούτε την έκβαση των αποφάσεών του, είτε διότι οι υπολογισμοί που θα χρειαζόταν να κάνει εάν έπρατε ως homo oeconomicus υπερβαίνουν κατά πολύ τις υπολογιστικές του ικανότητες. Αντίθετα, υιοθετεί εμπειρικούς κανόνες ορθολογικής συμπεριφοράς (procedures) ως οδηγούς στη λήψη αποφάσεων. Περισσότεροι από τους κανόνες αυτούς έχουν περιγραφεί από τον ίδιο τον Keynes. Πιο συγκεκριμένα, ο επιχειρηματίας ή το ανώτατο στέλεχος της επιχείρησης, ακολουθεί την γνώμη της πλειονότητας, αναβάλλει τις αποφάσεις του όταν το μέλλον είναι ιδιαίτερα αβέβαιο, εκλαμβάνει το παρόν και το πρόσφατο παρελθόν ως οδηγούς για το μέλλον, αναλαμβάνει δράσεις που νομίζει ότι μειώνουν την αβεβαιότητα σε έναν κόσμο ριζικής αβεβαιότητας, και σταματάει την αναζήτηση νέων λύσεων όταν μια ικανοποιητική λύση του προσφέρεται (που σημαίνει ότι δεν μεγιστοποιεί τα οφέλη του).

ΜΕΡΟΣ 4

Η κλιματική αλλαγή και το νέο μοντέλο ανάπτυξης

Η κλιματική αλλαγή και το νέο μοντέλο ανάπτυξης

4.1. Εισαγωγή

Η δυναμική της **κλιματικής αλλαγής** που αποτελεί πλέον το αντικείμενο ευρέως αποδεκτών επιστημονικών αναλύσεων και προβλέψεων, αλλά και επεξεργασιών κρατικών πολιτικών, φέρνει αναπόφευκτα αλλαγές στους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνονται οι αναπτυξιακές στρατηγικές. Μια **πρώτη** σημαντική αλλαγή είναι ότι όλες οι αναζητήσεις τρόπων άμβλυνσης της κλιματικής αλλαγής και αντιμετώπισης των επιπτώσεών της, οδηγούνται σε επιλογές ποσοτικών στόχων, σε ότι αφορά κυρίως τα επίπεδα παραγωγής ενέργειας και τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, και ότι πρέπει επομένως να εγκαταλειφθούν τα σχήματα πολιτικών που θέτουν γενικούς ποσοτικούς στόχους, αναμένοντας ότι η οικονομική ανάπτυξη και οι μηχανισμοί της αγοράς θα λειτουργήσουν προς τη σωστή κατεύθυνση.

Μια **δεύτερη** αξιοπρόσεκτη αλλαγή είναι ότι η παραγωγή γνώσης από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα και η προσπάθειά της να επηρεάσει τις αποφάσεις των κρατικών μηχανισμών και των διεθνών οργανισμών, έχουν αναδειχθεί σε σταθερό παράγοντα των πολιτικών εξελίξεων. Η δυνατότητα πραγματοποίησης προβλέψεων, επεξεργασίας μέτρων πολιτικής σε ευρύτερα ή τοπικά επίπεδα, και αξιολόγησης των μέτρων αυτών, εξαρτάται σε αυξανόμενο βαθμό από την ανάπτυξη συστημάτων καταγραφής και μελέτης των κλιματικών αλλαγών και των επιπτώσεών τους για τις συνθήκες ζωής και τις οικονομικές δραστηριότητες. Όσο περισσότερο υστερεί μια χώρα στον τομέα της παραγωγής γνώσης σχετικά με τις επιπτώσεις της δυναμικής των κλιματικών αλλαγών, τόσο περισσότερο απροετοίμαστη κινδυνεύει να βρεθεί, σε ότι αφορά στην οργάνωση επειγουσών παρεμβάσεων στην οικονομία και την κοινωνία.

Τρίτη αλλαγή είναι ότι οι στόχοι, άμεσοι ή στρατηγικοί, οι οποίοι αφορούν στο περιβάλλον, είναι πλέον τόσο σημαντικοί και επιτακτικοί (για την άμβλυνση της κλιματικής αλλαγής ή για την προσαρμογή σε μεταβολές που θα επιφέρει έτσι κι αλλιώς η κλιματική αλλαγή), που θα αποτελέσουν καθοριστικούς παράγοντες διαμόρφωσης των στρατηγικών και αμεσότερων στόχων στον οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Δεν είναι δυνατόν να αποφευχθούν πολιτικές αποφάσεις που έχουν διαρθρωτικούς στόχους για την οικονομία, που συνεπάγονται ανακατανομές εισοδημάτων ώστε να χρηματοδοτηθούν οι διαρθρωτικές πολιτικές, και που επιδιώκουν να προστατεύσουν τις κοινωνικές ομάδες που πλήττονται από ανακατατάξεις και αναδιαρθρώσεις. Σε πολύ λίγο χρονικό διάστημα, η οικονομική συγκυρία τόσο στις αναπτυγμένες, όσο και στις φτωχές χώρες του πλανήτη, και τα προβλήματα σχέσεων

μεταξύ βορρά και νότου, θα συνδυαστούν εμφανώς με τα προβλήματα που αφορούν την άμβλυνση και τη διαχείριση της κλιματικής αλλαγής.

Τέταρτη αλλαγή, είναι η επάνοδος του σχεδιασμού στην οικονομική πολιτική και η επιστροφή της πρωτεύουσας σημασίας των κρατικών πολιτικών, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη θεσμικών λειτουργιών ικανών να διαχειριστούν αναδιαρθρώσεις στην οικονομία και την απασχόληση, και ανακατατάξεις στις κατανομές του εισοδήματος και τις κοινωνικές συμμαχίες. Η κλιματική αλλαγή δεν είναι παρά μια πολύ μεγάλη και πολύ επικίνδυνη «αποτυχία της αγοράς» που δεν μπορούν παρά να αναγνωρίσουν οι οικονομολόγοι οι οποίοι επιχειρούν να δώσουν συγκεκριμένες απαντήσεις σχετικά με την οικονομική διαχείριση της άμβλυνσης αυτής της απειλής. Καθώς όμως, τόσο η κλιματική αλλαγή, όσο και οι πολιτικές για την άμβλυνσή της, οδηγούν σε παραγωγικές και κοινωνικές ανακατατάξεις, και εφόσον δεν επιλεγούν - πράγμα καθόλου απίθανο - αυταρχικές πολιτικές για την αντιμετώπιση των αλλαγών αυτών, ο σχεδιασμός των πολιτικών δεν μπορεί παρά να στηριχθεί σε μια αναζωογόνηση και ανανέωση των θεσμών λήψης δημοκρατικών αποφάσεων, σε συνολικό και τοπικό επίπεδο.

Για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, οι δραστηριότητες των κοινωνιών του πλανήτη πρέπει να στρέψουν το σύνολο των επιδιώξεών τους σε ενιαίους στόχους που θα εξασφαλίσουν την αναπαραγωγή της φυσικής και κοινωνικής ζωής, συγκρατώντας τόσο τη δυναμική της κλιματικής αλλαγής, όσο και αυτήν της σταδιακής συρρίκνωσης της βιοποικιλότητας. Η συγκέντρωση και επιβεβαίωση έγκυρων επιστημονικών αναλύσεων και προβλέψεων σχετικά με την εξέλιξη του κλίματος και της φυσικής ζωής, σημαίνει ότι για πρώτη φορά επίσης στην ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών, η παντοδυναμία των πολιτικών και οικονομικών ελίτ σχετικά με τον ορισμό των στρατηγικών επιλογών, αμφισβητείται ανοιχτά και πειστικά από κοινότητες επιστημόνων, οι οποίες είναι συνδεδεμένες με εθνικούς και διεθνείς θεσμούς παραγωγής γνώσης, ή είναι ανεξάρτητες, και έχουν αναπτύξει τη δραστηριότητά τους παράλληλα με κινήματα για την προστασία του περιβάλλοντος. Αξιοσημείωτο γεγονός των τελευταίων δεκαετιών δεν είναι μόνο η εμφάνιση και επέκταση του οικολογικού κινήματος, αλλά και η συγκρότηση και διεύρυνση μιας διεθνούς επιστημονικής κοινότητας που έχει προσφέρει στην ανθρώπινη κοινωνία, ένα πλαίσιο κατανόησης των εξελίξεων στο περιβάλλον, πρόβλεψης του χαρακτήρα και της ταχύτητας των μεταβολών και αξιολόγησης των πραγματικών εξελίξεων και της επάρκειας των διαθέσιμων γνώσεων.

4.2. Προβλέψεις και αναγκαίες παρεμβάσεις

Στον πυρήνα των εκτιμήσεων και προβλέψεων της διεθνούς αυτής επιστημονικής κοινότητας βρίσκεται το συμπέρασμα ότι ο πλανήτης έχει εισέλθει σε μια διαδικασία αύξησης της μέσης θερμοκρασίας, η οποία μπορεί να φθάσει ως το τέλος του αιώνα τους 4-6 βαθμούς Κελσίου, επιφέροντας δραματικές αλλαγές στο κλίμα και στις δυνατότητες επιβίωσης των ανθρώπινων κοινωνιών, ότι η συγκράτηση της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας ως τους 2 βαθμούς μπορεί να αποτελέσει έναν εφικτό στόχο που θα περιορίσει, χωρίς να καταργήσει, τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, και ότι για να συμβεί αυτό χρειάζεται ένα δραστικός περιορισμός των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από όλους και κατά κύριο λόγο της χρήσης ορυκτών καυσίμων. Η υλοποίηση ενός τέτοιου σχεδίου δεν μπορεί όμως να βασιστεί σε εκτιμήσεις που παρήγαγε κατά μια ορισμένη στιγμή ένα μοντέλο προβλέψεων, που βασίζεται κάθε φορά στις διαθέσιμες τεχνολογικές και επιστημονικές γνώσεις, αλλά απαιτεί να διατεθούν περισσότεροι πόροι και ανθρώπινο δυναμικό για την ταχύτερη τεχνολογική ανάπτυξη και την βελτιωμένη αξιολόγηση και διόρθωση των εφαρμοζόμενων πολιτικών.

Τα επιστημονικά δεδομένα σχετικά με την **κλιματική αλλαγή**, η οποία οφείλεται στη συσσώρευση στην ατμόσφαιρα αερίων του θερμοκηπίου, είναι πλέον πλήρως αποδεκτά καθώς και τα συμπεράσματα σχετικά με τους κινδύνους που συνεπάγεται αυτή η εξέλιξη για τις ανθρώπινες κοινωνίες. Αποδεκτό είναι επίσης το γεγονός ότι έχουμε να κάνουμε με τη μεγαλύτερη «αποτυχία της αγοράς» που γνώρισε η παγκόσμια οικονομία. Διανύουμε μια περίοδο κατά την οποία επιταχύνεται η συσσώρευση στην ατμόσφαιρα αερίων του θερμοκηπίου με ρυθμούς χωρίς προηγούμενο: το επίπεδο της συγκέντρωσης αερίων του θερμοκηπίου εκτιμάται σήμερα γύρω στα 430 μέρη ανά εκατομμύριο (ppm) αντίστοιχου διοξειδίου του άνθρακα (CO₂e) σε σύγκριση με 280 ppm πριν τη βιομηχανική επανάσταση και αναμένεται να φθάσει τα 550 ppm το 2035, οδηγώντας σε μια γενικευμένη αύξηση της μέσης θερμοκρασίας κατά 2 βαθμούς Κελσίου. Εκτιμάται ότι μια άνοδος της θερμοκρασίας κατά περισσότερους βαθμούς θα οδηγούσε σε κλιματικές αλλαγές τις οποίες δεν θα ήταν σε θέση να εξισορροπήσει τη ανθρωπότητα.

Η έκθεση N. Στέρν⁹ έχει εκτιμήσει ότι το ετήσιο κόστος για τη σταθεροποίηση του επιπέδου των αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα στα 500-550 ppm CO₂e, θα φθάσει το 1% του παγκόσμιου ΑΕΠ ως το 2050, ένα ποσοστό σημαντικό αλλά αντιμετωπίσιμο. Αντίθετα το κόστος της αδράνειας εκτιμάται ότι μπορεί να φθάσει το 5-10% του παγκόσμιου ΑΕΠ ετησίως. Οι αναγκαίες δράσεις αφορούν τη μείωση της ζήτησης για προϊόντα και υπηρεσίες εντάσεως εκπομπών, την αύξηση της απο-

9. Stern Review, *The economics of climate change*, 2006.

τελεσματικότητας της ενεργειακής κατανάλωσης και τη μείωση των εκπομπών που δεν οφείλονται σε κατανάλωση ενέργειας. Ο τομέας της παραγωγής ενέργειας θα χρειαστεί να πάψει να εξαρτάται από υδρογονάνθρακες κατά 60 ως 75%, η μείωση της επιφάνειας των δασών πρέπει να καταπολεμηθεί αποτελεσματικά και πρέπει να αναπτυχθούν καινοτομίες τεχνολογικές και οργανωτικές οι οποίες επιτρέπουν εξοικονόμηση ενέργειας. Υπογραμμίζεται δε ότι η αδυναμία υλοποίησης αυτών των δράσεων τα επόμενα 10 ως 20 χρόνια, κάνει πλέον αδύνατη τη σταθεροποίηση του επιπέδου των αερίων του θερμοκηπίου στα 550 ppm.

Μια μεταγενέστερη ανάλυση από τον καθηγητή Νικόλας Στέρν¹⁰, εκτιμά ότι με βάση τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία, το επίπεδο των 550 ppm CO₂e είναι παρακινδυνευμένο και μια οροφή των 500 ppm CO₂e θα ήταν περισσότερο ασφαλής. Αλλά και για τις τρεις εκδοχές των 450, 500 και 550, θα πρέπει να αρχίσει πολύ σύντομα η μείωση των ετησίων εκπομπών: σε 15 χρόνια για την οροφή των 550, σε 10 χρόνια για την οροφή των 500, και σχεδόν άμεσα για την οροφή των 450. Το έτος 2050, οι εκπομπές θα πρέπει να φθάσουν τους 30-35 Gt CO₂e ετησίως, στο πλαίσιο του σεναρίου για την επίτευξη μιας οροφής 550 ppm, τους 20 Gt CO₂e για το σενάριο των 500 ppm, και τους 10-15 Gt CO₂e για το σενάριο των 450 ppm, όταν το 2009 οι ετήσιες εκπομπές έχουν φθάσει τους 50 Gt.

Η ανάλυση των πηγών αερίων του θερμοκηπίου, αλλά και των διαθέσιμων τεχνολογικών δυνατοτήτων, δείχνει ότι η υλοποίηση ενός παγκοσμίου προγράμματος περιοχών δεν είναι αδύνατη. Το 37% των εκπομπών δεν έχουν σχέση με την παραγωγή ενέργειας και προέρχονται από καλλιέργειες και τις δασικές εκτάσεις, δηλαδή κατά κύριο λόγο από τις καταστροφές των μεγάλων δασικών εκτάσεων στη Βραζιλία και την Ινδονησία, και το σταμάτημα των δασικών πυρκαγιών θα αποτελούσε από μόνο του μια σημαντική συμβολή στη μείωση των εκπομπών. Υπάρχουν ήδη διάφορες προσεγγίσεις σχετικά με την παραγωγή ενέργειας, όπως η εκτεταμένη χρήση της γεωθερμίας στην Ισλανδία, η αιολική ενέργεια στη Γερμανία, ή ακόμα και η πυρηνική ενέργεια στην Γαλλία (75% της παραγωγής ηλεκτρισμού). Επίσης, εκτιμάται ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μεταβατική τεχνολογία η αποθήκευση του διοξειδίου του άνθρακα σε χώρες, όπως η Κίνα, η Ινδία και η Πολωνία, με αποθέματα γαιάνθρακα, ή ακόμα και από χώρες χρήστες φυσικού αερίου.

Σύμφωνα με μια εκδοχή (είναι χαρακτηριστική η συνθετότητα και πολυπλοκότητα των παρεμβάσεων) είναι δυνατόν να υπάρξουν οι εξής τέσσερις κατευθύνσεις: «Η **πρώτη** είναι η πολύ πιο αποτελεσματική χρήση της ενέργειας, η οποία σπαταλάται πολύ εύκολα - στα κτήρια, τη βιομηχανία, τις μεταφορές, την παραγωγή ενέργειας και την αγροτική οικονομία. Η **δεύτερη** είναι να σταματήσει η καταστροφή των

10. N. Stern, *A blueprint for a safer planet*, 2009, σ. 43.

δασών. Η **τρύτη** είναι η ταχεία αξιοποίηση υπαρκτών τεχνολογιών. Στην παραγωγή ενέργειας οι διαθέσιμες τεχνολογίες είναι η αιολική, η ηλιακή, η υδροηλεκτρική, η αξιοποίηση των κυμάτων και των παλιρροιών, η γεωθερμική και η πυρηνική. Και αφού θα συνεχίσει η χρήση υδρογονανθράκων για κάποιο διάστημα, χρειάζεται να αναπτυχθεί γρήγορα η αποθήκευση διοξειδίου του άνθρακα λόγω χρήσης κάρβουνου και φυσικού αερίου. Οι εκπομπές των αυτοκινήτων μπορεί να μειωθούν γρήγορα με τον σχεδιασμό νέων μηχανών και συστημάτων ελέγχου, με τη καλύτερη χρήση των οχημάτων και τη βελτίωση των υποδομών και με την αλλαγή των συνηθειών, την αλλαγή αυτοκινήτων και μέσων μεταφοράς. Μπορεί να επιταχυνθεί η χρήση ηλεκτρικών αυτοκινήτων. Η **τέταρτη** κατεύθυνση είναι η πραγματοποίηση σημαντικών επενδύσεων οι οποίες μπορεί να αποδώσουν μεσοπρόθεσμα, ή συντομότερα. Αφορούν περαιτέρω βελτιώσεις της ηλιακής ενέργειας, των μπαταριών, της φωτοσύνθεσης, νέες γενεές βιοκαυσίμων, την πυρηνική σύντηξη κλπ¹¹».

Η πρόταση των μεγάλων διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων¹² για τη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών του Δεκεμβρίου 2009 στην Κοπεγχάγη, θέτει στόχους τόσο για τις αναπτυγμένες, όσο και για τις αναπτυσσόμενες χώρες, παρουσιάζοντας ένα πλαίσιο θεσμών και πολιτικών (στα επίπεδα της άμβλυνσης, της προσαρμογής, της τεχνολογίας και της χρηματοδότησης), το οποίο αποτελεί ένα σχέδιο συμφωνίας, που δεν είναι σίγουρο αν θα υιοθετηθεί υπό αυτή μορφή, αλλά αντιπροσωπεύει τη μέθοδο προσέγγισης του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής, η οποία είναι σήμερα ευρύτατα αποδεκτή. Και εδώ ο συνολικός στόχος είναι να διατηρηθεί η άνοδος της θερμοκρασίας όσο είναι δυνατόν κάτω από τους 2 βαθμούς Κελσίου, ώστε να αποφευχθεί η μετάβαση του πλανήτη σε μια περιοχή αστάθειας και αβεβαιότητας.

Σύμφωνα με την πρόταση αυτή οι εκπομπές όλων των αερίων του θερμοκηπίου πρέπει να μειωθούν στους 36,1 Gt CO₂e ως το 2020 - το επίπεδο του 1990 - και στους 7,2 Gt ως το 2050, 80% κάτω από το επίπεδο του 1990. Το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να επιτευχθεί με μηδενικές εκπομπές στις βιομηχανικές χώρες το 2050, με τη μείωση κατά 75% ως το 2020 των εκπομπών λόγω καύσης δασικών εκτάσεων, και για τις αναπτυσσόμενες χώρες την μείωση των εκπομπών από το 2020 και μετά. Η κάθε βιομηχανική χώρα θα χρειαστεί να επεξεργαστεί - σύμφωνα με αυτή την πρόταση, αλλά και σύμφωνα στην πραγματικότητα με κάθε αντίστοιχη πρόταση - ένα Σχέδιο Δράσης για Μηδενικές Εκπομπές (**Zero Carbon Action Plan**) ενώ θα πρέπει να συμφωνηθεί στην Κοπεγχάγη ένα σύστημα ελέγχου με χρηματικές ποινές και μηχανισμούς προειδοποιήσεων.

11. N. Stern, *A blueprint for a safer planet*, 2009, σ. 46.

12. *A proposal for a Copenhagen Agreement by members of the NGO community.*

Για τις αναπτυσσόμενες χώρες είναι αναγκαίο να συνδυαστούν οι πολιτικές για μείωση των εκπομπών (με κατάλληλα εθνικά προγράμματα), με τις πολιτικές για εξασφάλιση της φτώχειας, σύμφωνα με τους στόχους του προγράμματος του ΟΗΕ για τη νέα χιλιετία. Οι πλέον προχωρημένες από τις αναπτυσσόμενες χώρες θα επεξεργαστούν Σχέδια Δράσης για Χαμηλές Εκπομπές (**Low Carbon Action Plans**), τα οποία θα περιλαμβάνουν τη βοήθεια των βιομηχανικών χωρών σε θέματα χρηματοδότησης, τεχνολογίας και διοίκησης. Εκτιμάται ότι η βοήθεια των βιομηχανικών χωρών για άμβλυνση και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, αλλά και θέματα τεχνολογίας και καινοτομιών, στις αναπτυσσόμενες χώρες θα πρέπει να φθάσει τουλάχιστον τα 160 δις δολάρια ετησίως για την περίοδο 2013-2017.

Η ενεργειακή πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως αποφασίστηκε τον Δεκέμβριο του 2008, περιλαμβάνει τους εξής στόχους: ως το 2020, μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου κατά 20% (και 30% αν συμφωνήσουν και οι άλλες βιομηχανικές χώρες), αύξηση της συμμετοχής των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στη συνολική παραγωγή ενέργειας στο 20% και μείωση της κατανάλωσης ενέργειας κατά 20%, μέσω της βελτίωσης της ενεργειακής αποδοτικότητας, και οι στόχοι αυτοί εξειδικεύονται κατά τομείς δραστηριοτήτων και χώρες¹³. Οι αναλύσεις των εξελίξεων σε επίπεδο κλιματικών αλλαγών, και οι προτάσεις στόχων και πλαισίων πολιτικής καταλήγουν όλες σε σχήματα ισχυρών παρεμβάσεων με ποσοτικούς στόχους και χρονοδιαγράμματα σχετικά με τις εκπομπές, την παραγωγή ενέργειας και την κατανάλωση ενέργειας, που μπορεί να διαφέρουν προς το παρόν αλλά συγκλίνουν όλες προς μια κοινή μέθοδο: αποφασίζονται περικοπές και μέτρα αντιμετώπισης των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής που δεν φαίνεται δυνατόν να αποφευχθούν, και στη συνέχεια οι αποφάσεις εξειδικεύονται και ορίζονται οι αναγκαίες χρηματοδοτήσεις. Το απαραίτητο επομένως σχήμα, έχει ως αφετηρία έναν ποσοτικό και οικονομικό σχεδιασμό, ο οποίος πρέπει να συμπληρωθεί από επιλογές που εξασφαλίζουν την οικονομική και κοινωνική πλευρά της βιωσιμότητας, χωρίς όμως να αμφισβητήσουν τον αρχικό βασικό σχεδιασμό.

4.3. Η κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα

Η μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου δεν είναι το μόνο πεδίο παρέμβασης σχετικά με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, και η πρόβλεψη σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο των επιπτώσεων αυτών, είναι αναγκαία για να υπάρξουν αποφάσεις και πολιτικές που θα αντιμετωπίσουν την προσαρμογή της οικονομίας, των υποδομών και των κοινωνικών πολιτικών. «Η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη, οι μεταβολές της συχνότητας και της έντασης των βροχοπτώσεων, της έντα-

13. EU climate and energy package, December 2008.

σης των ανέμων και της ηλιακής ακτινοβολίας, καθώς επίσης η αύξηση της στάθμης της θάλασσας αναγνωρίζονται ως οι κύριες συνιστώσες της επερχόμενης κλιματικής αλλαγής.... Οι σημαντικότερες διαταραχές που θα προκληθούν ... περιλαμβάνουν επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, στην αγροτική παραγωγή, στη διαθεσιμότητα και ποιότητα υδατικών πόρων, στη διαθεσιμότητα γης, στα φυσικά οικοσυστήματα, στη βιοποικιλότητα, στην προσφορά και ζήτηση ενέργειας, στη συχνότητα εμφάνισης ακραίων καιρικών φαινομένων κλπ¹⁴».

Οι διαθέσιμες **προβλέψεις** για την κλιματική αλλαγή στη Νοτιο-ανατολική Ευρώπη κατά τον 21^ο αιώνα, δείχνουν ότι ακόμα και σύμφωνα με ένα σενάριο μικρής αν και θετικής αύξησης των παγκόσμιων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου¹⁵, η αύξηση - ως το 2100 σε σχέση με τους μέσους όρους της περιόδου 1961-1990 - της μέσης μέγιστης θερμοκρασίας τον Ιούλιο θα κυμανθεί από 4,6 ως 6,7 βαθμούς στις νότιες περιοχές (Αθήνα, Καλαμάτα), ενώ στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα η αύξηση κυμαίνεται μεταξύ 4,5 και 8,5 βαθμών. Σύμφωνα με το σενάριο που προβλέπει αύξηση κατά 250% των παγκοσμίων εκπομπών (το χειρότερο σενάριο το οποίο προϋποθέτει χαμηλή προτεραιότητα στο περιβάλλον) ως το 2100, οι αυξήσεις θερμοκρασιών θα είναι 6,1 ως 8,9 βαθμοί στη νότια Ελλάδα και 6,5 ως 10,7 βαθμοί στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα. Η μείωση των βροχοπτώσεων θα φθάσει το 60-70% στις θαλάσσιες περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου και στη Δυτική Ελλάδα, και το 20-30% στη Βόρεια Ελλάδα και τα Βαλκάνια.

Ο τομέας της **ενέργειας** που ευθύνεται για τις σημαντικότερες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, θα επηρεαστεί από την κλιματική αλλαγή μέσω των μεταβολών στη ζήτηση για θέρμανση ή κλιματισμό, αλλά και των μεταβολών στην παραγωγικότητα των διαφόρων ενεργειακών πηγών. Από την πλευρά της προσφοράς προβλέπεται (όλες οι προβλέψεις που αναφέρουμε συνδέονται με υποθέσεις σεναρίων, δεν είναι επομένως οι μόνες διαθέσιμες, και τις παρουσιάζουμε ενδεικτικά για να υπογραμμιστεί η σοβαρότητα των αλλαγών που αναμένεται να πραγματοποιηθούν) μείωση της απόδοσης των υδροηλεκτρικών σταθμών¹⁶ κατά 25% στις χώρες της βόρειας βαλκανικής, 35 με 43% στις χώρες της νότιας βαλκανικής (Αλβανία, Βουλγαρία και Ελλάδα) και έως 64% στην Κύπρο. Δεν αναμένονται μεταβολές στην απόδοση των αιολικών συστημάτων και μόνο μικρές μεταβολές στην απόδοση των φωτοβολταϊκών. Σε ότι αφορά στη ζήτηση, εκτιμάται για την ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου ότι θα μειωθεί η ζήτηση ενέργειας για θέρμανση έως και 10%, ενώ θα αυξηθεί η ζήτηση ενέργειας για ψύξη μέχρι 28% στην περίοδο ως το 2030.

14. Ε. Γεωργοπούλου κ.α. *Κλιματική Αλλαγή: Επιπτώσεις και Κίνδυνοι στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*, 2007.

15. Ε. Γεωργοπούλου κ.α., *ο.π.*

16. Ε. Γεωργοπούλου κ.α., *ο.π.*

Οι εκτιμήσεις αυτές αναφέρουν επίσης ότι οι αυξήσεις αυτές αφορούν σε επίπεδα ζήτησης που θα αυξηθούν έτσι κι αλλιώς ανάλογα με τους ρυθμούς μεγέθυνσης της οικονομίας, ενώ θα γίνει ακόμη εντονότερη η εποχικότητα της ζήτησης για ηλεκτρική ενέργεια.

Είναι διαθέσιμες εκτιμήσεις σχετικά με τη γεωργία¹⁷ που αναφέρουν ότι θα επηρεαστεί σημαντικά, ανάλογα με τις περιοχές και τα υβρίδια η παραγωγή αραβοσίτου (εύρος μείωσης: 1% ως 55%), λόγω κυρίως ελλείμματος στις βροχοπτώσεις, ότι θα μειωθεί η παραγωγή βαμβακιού (έως και 29%) λόγω κυρίως της αύξησης της θερμοκρασίας, και ότι αναμένονται σημαντικές διαφοροποιήσεις στην αμπελουργία, που θα επηρεαστεί θετικά από τη μείωση των παγετών, αλλά αρνητικά από την αύξηση της θερμοκρασίας. Σοβαρά προβλήματα θα υπάρξουν λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας (που μπορεί να μην υπερβεί διεθνώς το ένα μέτρο, αλλά μπορεί να φθάσει τα 7 μέτρα αν υπάρξει δυναμική μεταβολή των παγετώνων), ενώ αναμένονται επίσης σοβαρές εξελίξεις στη διαθεσιμότητα υδάτων, λόγω μείωσης των διαθέσιμων ποσοτήτων, αλλά και λόγω υποβάθμισης της ποιότητας των υδάτων. Εκτιμάται ειδικότερα ότι, ακόμη και με το ευνοϊκότερο σενάριο κλιματικής αλλαγής, οι ετήσιες ανάγκες του συγκροτήματος της Αθήνας σε υδατικά αποθέματα δεν θα καλύπτονται.

Οι παραπάνω προβλέψεις δεν συνθέτουν ένα ολοκληρωμένο σενάριο εξελίξεων, αλλά μόνο ενδεικτικές εκτιμήσεις που παρουσιάζουν διάφορες πλευρές της κλιματικής αλλαγής στον ελληνικό χώρο, οι οποίες θα έπρεπε να συστηματοποιηθούν και να αποτελέσουν τη βάση για ένα πρόγραμμα με ποσοτικούς στόχους και χρονοδιαγράμματα, τόσο σε σχέση με την άμβλυνση της κλιματικής αλλαγής, όσο και σε σχέση με την προσαρμογή στις έστω και μετριασμένες επιπτώσεις της. Το γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση συνυπογράφει τους στόχους της ευρωπαϊκής πολιτικής, δεν σημαίνει ότι έχει επεξεργαστεί ένα τέτοιο μακροχρόνιο πρόγραμμα, ούτε φυσικά ότι ένα τέτοιο πρόγραμμα δεν είναι αναγκαίο, αν και είναι πιθανόν να κυριαρχεί στο επίπεδο των ελληνικών αρχών μια λογική “freerider”, η ψευδαίσθηση δηλαδή ότι για μια μικρή χώρα δεν ισχύουν αυστηρές δεσμεύσεις, καθώς θα μετρήσουν κυρίως οι δεσμεύσεις και οι αποφάσεις των μεγάλων χωρών, στην Ευρώπη αλλά και παγκοσμίως.

Σχετικά με το αναγκαίο πρόγραμμα άμβλυνσης της κλιματικής αλλαγής, η οργάνωση WWF Ελλάδος παρουσίασε τον Οκτώβριο του 2008¹⁸ μια ολοκληρωμένη πρόταση κατά τομείς δραστηριότητας της ελληνικής οικονομίας, η οποία μπορεί να επιτύχει ως το 2050 συνολική μείωση κατά 67% των εκπομπών, σε σχέση με τα 109

17. Ε. Γεωργοπούλου κ.α., ο.π.

18. WWF Ελλάδος, *Λύσεις για την κλιματική αλλαγή: όραμα βιωσιμότητας για την Ελλάδα του 2050*, 2008.

εκατομμύρια τόνων CO₂e του 1990 (στο πλαίσιο ενός σεναρίου που υποθέτει έναν ρυθμό ανάπτυξης κατά 3% ως το 2020 και κατά 1,5% στο διάστημα 2020-2050). Στη βιομηχανία εκτιμάται ότι μπορεί να υπάρξει μείωση των εκπομπών κατά 41% ως το 2050, με αλλαγές όπως αύξηση της ενεργειακής απόδοσης, χρήση αναδυόμενων τεχνολογιών, χρήση ηλιακής ενέργειας και βιομάζας κ.α. Στις μεταφορές μπορεί να υπάρξει μείωση των εκπομπών κατά 55%, χάρη στη μείωση των οδικών μεταφορών, την επιβράδυνση της αύξησης των αυτοκινήτων ή την καλύτερη ενεργειακή απόδοση. Στα νοικοκυριά και τις υπηρεσίες είναι δυνατόν να μειωθούν οι εκπομπές κατά 93% κυρίως με αποδοτικότερες ηλεκτρικές συσκευές και καλύτερη σχεδίαση των κτιρίων. Στη γεωργία μια μείωση κατά 30% μπορεί να προκύψει από βελτίωση ενεργειακών αποδόσεων και μείωση των εκπομπών μεθανίου και διοξειδίου του αζώτου. Στη διαχείριση αποβλήτων μπορεί να μειωθούν κατά 82%. Στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας εκτιμάται ότι μπορεί να υπάρξει μείωση κατά 93%, μέσω της εξοικονόμησης ενέργειας και της αυξημένης χρήσης ανανεώσιμων πηγών.

Στην πρόταση για «Ενεργειακή Επανάσταση» στην Ελλάδα, της οργάνωσης Greenpeace και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας¹⁹, περιλαμβάνονται τα παρακάτω «οκτώ μέτρα που πρέπει να λάβουν η Ελλάδα, όπως και τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να κάνουν πραγματικότητα την Ενεργειακή Επανάσταση»:

- Υιοθέτηση αποτελεσματικών και φιλόδοξων στόχων μείωσης των εκπομπών με κριτήριο τον περιορισμό της αύξησης της παγκόσμιας θερμοκρασίας κάτω από 2 βαθμούς Κελσίου.
- Σταδιακή κατάργηση όλων των επιδοτήσεων και άλλων μέτρων στήριξης για μη αποδοτικές και ρυπογόνες μονάδες ηλεκτροπαραγωγής.
- Δημιουργία και εφαρμογή ενός αποτελεσματικού συστήματος εμπορίας εκπομπών ρύπων βάσει της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει».
- Θέσπιση αυστηρών και διαρκώς βελτιούμενων προδιαγραφών εξοικονόμησης ενέργειας.
- Εφαρμογή νομικά δεσμευτικών στόχων για την ανάπτυξη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.
- Κατάργηση των εμποδίων για την ανάπτυξη των ΑΠΕ και μεταρρύθμιση της αγοράς ηλεκτρισμού.
- Δημιουργία-ανάπτυξη αγορών, εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση για τις τεχνολογίες ΑΠΕ και εξοικονόμησης ενέργειας.

19. Greenpeace Ελλάδος, *Ενεργειακή Επανάσταση*, 2009.

- Υποστήριξη καινοτομιών στην εξοικονόμηση ενέργειας, τα οχήματα χαμηλής έντασης άνθρακα και τις ΑΠΕ.

Η προσπάθεια **άμβλυνσης** της κλιματικής αλλαγής και προσαρμογής στις αναμενόμενες επιπτώσεις της σε εθνικό επίπεδο είναι προφανώς ένα πολύ δύσκολο έργο, το οποίο πρέπει να έχει αποτελέσματα σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα. Δεν είναι ένα έργο το οποίο θα ολοκληρωθεί και θα τελειώσει, αλλά ένας νέος τρόπος προσέγγισης των πλευρών της ανάπτυξης, και μετάβασης στην τροχιά της λεγόμενης βιώσιμης ανάπτυξης, που απαιτεί τον συνδυασμό μιας συστηματικής παραγωγής γνώσης και πολιτικών αποφάσεων οι οποίες μπορούν να μεταφέρουν στο επίπεδο της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής, τους ποσοτικούς στόχους και τα χρονοδιαγράμματα που επιβάλλει η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Όπως έχει διαπιστωθεί χρειάζεται να περάσουν οι πολιτικές σε όλους τους τομείς, στη σφαίρα του σχεδιασμού²⁰ (9), αλλά και της αντιμετώπισης της αβεβαιότητας και πολλαπλών κινδύνων. Θα μπορούσε να συγκρίνει κανείς την περίοδο που βρίσκεται μπροστά μας με τη μετάβαση σε μια πολεμική οικονομία, κατά την οποία η οικονομία και η κοινωνία υποτάσσεται σε σημαντικό βαθμό στις επιταγές «εξωγενών» στόχων, με τη διαφορά όμως ότι τα όρια και οι ανάγκες που θέτει η σημερινή συγκυρία καθορίζονται όχι από τις υπάρχουσες εθνικές παραγωγικές δυνατότητες, αλλά από στόχους και χρονοδιαγράμματα που διαμορφώνονται σε διεθνές επίπεδο. Αυτός είναι και ο λόγος που ο σχεδιασμός δεν μπορεί παρά να έχει διεθνή χαρακτηριστικά, όχι μόνο σε ότι αφορά τις σχέσεις πλουσίων και φτωχών χωρών, αλλά και στο εσωτερικό περιφερειακών ζωνών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ο σχεδιασμός των πολιτικών για την άμβλυνση και αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, οδηγεί αναπόφευκτα σε επιλογές που αφορούν σημαντικές επενδυτικές πρωτοβουλίες, σε συνδυασμό με κίνητρα για επενδυτικές πρωτοβουλίες, με πόρους που πρέπει να βρεθούν ή και να μεταφερθούν από άλλους τομείς, ενώ η εξισορρόπηση των μεταβολών στην οικονομία, την απασχόληση και την κοινωνία ευρύτερα απαιτεί επιπλέον επιλογές στο επίπεδο αυτό. Αλλά η αναπόφευκτη επέκταση της λογικής του σχεδιασμού σε όλες τις δραστηριότητες στις οποίες αναφέρεται η βιώσιμη ανάπτυξη, γεννάει πολλά ερωτηματικά σχετικά, τόσο με τις δυνατότητες επίτευξης πολλαπλών στόχων, και ειδικότερα αυτών που αφορούν στην απασχόληση και την προστασία των εργαζομένων σε μια περίοδο διαρθρωτικών αλλαγών, όσο και σχετικά με τις διαδικασίες επίτευξης συναινέσεων σχετικά με αναδιαρθρώσεις της παραγωγής και ανακατανομής των εισοδημάτων.

20. A. Giddens, *The politics of climate change*, 2009, σ.91.

4.4. Το νέο μοντέλο ανάπτυξης και η απασχόληση

Το ζήτημα της απασχόλησης βρίσκεται στο επίκεντρο των συζητήσεων και προβληματισμών σχετικά με τον νέο σχεδιασμό της στρατηγικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη, που εξετάζουν αφενός τον βαθμό στον οποίο είναι δυνατόν να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας, οι οποίες θα καλύψουν την υπάρχουσα προσφορά, και αφετέρου την ανάγκη προσαρμογής του πλαισίου των πολιτικών εκπαίδευσης και κατάρτισης, όπως και των πολιτικών απασχόλησης, στις απαιτήσεις μιας ιδιαίτερης μεταβατικής περιόδου. Αν και είναι ελπιδοφόρο το γεγονός ότι τείνει πλέον να κυριαρχήσει η άποψη που συνδέει το μέλλον της απασχόλησης με την «πράσινη οικονομία», αυτό δεν σημαίνει ότι υπάρχει σαφήνεια και πόσο μάλλον ομοφωνία σχετικά με τη συνολική αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού από τα μοντέλα ανάπτυξης των οικονομιών.

Η έκθεση η οποία δημοσιεύτηκε τον Φεβρουάριο του 2007 με θέμα «Κλιματική Αλλαγή και απασχόληση», στη σύνταξη της οποίας συμμετείχε η Συνομοσπονδία των Ευρωπαϊκών Συνδικάτων²¹, καταλήγει στο **συμπέρασμα** ότι δεν γνωρίζουμε πολλά για τη σχέση κλιματικής αλλαγής και απασχόλησης και δεν έχει ακόμα εδραιωθεί η ιδέα ότι πρόκειται για μια εξέλιξη που δεν αφορά μόνο τους πολίτες, διότι αφορά επίσης τους εργαζόμενους, καθώς δεν υπάρχει τομέας της οικονομίας ο οποίος δεν θα επηρεαστεί. Αναφέρει ότι ακόμα και στην περίπτωση του αισιόδοξου σεναρίου μιας αύξησης της θερμοκρασίας «μόνο» κατά 2 βαθμούς, θα υπάρξουν σοβαρές αλλαγές στους αγροτικούς κλάδους, τον τουρισμό, την παραγωγή ενέργειας, τη διαχείριση των υδάτινων πόρων, τον ασφαλιστικό κλάδο και το σύνολο των κοινωνικών υπηρεσιών, οι οποίες θα πρέπει να καλύψουν προβλήματα ανισορροπιών στη διάρθρωση της οικονομίας, τις μεταβολές της απασχόλησης, τις χρήσεις γης και τις κατανομές του πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού.

Μια πιο πρόσφατη μελέτη (Σεπτέμβριος 2007), που εκπονήθηκε για λογαριασμό του Προγράμματος του ΟΗΕ για το Περιβάλλον, του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, της Διεθνούς Οργάνωσης Εργοδοτών και της Διεθνούς Συνδικαλιστικής Συνομοσπονδίας²², προειδοποιεί καταρχάς τον αναγνώστη ότι βρισκόμαστε μπροστά πλέον σε μια χιονοστιβάδα εκθέσεων σε διεθνές επίπεδο που υπόσχονται κατά κανόνα «πράσινες θέσεις εργασίας», αλλά χωρίς όμως να γίνονται συγκεκριμένες. Αν και είναι ευρύτατα αποδεκτό ότι η στροφή της οικονομίας προς μεγαλύτερη βιωσιμότητα θα επηρεαστεί με τους εξής τρόπους: θα δημιουργηθούν πρόσθετες θέσεις εργασίας, όπως στον έλεγχο των εκπομπών στη βιομηχανία, θα υπάρξει υποκατάσταση θέσεων εργασίας, όπως με την αντικατάσταση παραδοσιακών πηγών ενέργειας με

21. ETUI, SDA, SYNDEX, ISTAS, Wuppertal Institute, *Climate change and employment*, 2007.

22. UNEP, ILO, IOE, ITUC, *Green jobs: towards decent work in a sustainable low-carbon world*, 2008.

ανανεώσιμες, θα καταργηθούν θέσεις εργασίας, όπως με την κατάργηση ορισμένων υλικών συσκευασίας, και θα μετεξελιχθούν κάποιες άλλες θέσεις εργασίας, όπως των εργαζομένων στις οικοδομές. Μένει να υπολογιστεί για κάθε χώρα ο συμψηφισμός όλων αυτών των αλλαγών.

Η πρόταση για ένα **Global Green New Deal του Προγράμματος για το Περιβάλλον των Ηνωμένων Εθνών**²³, αποτελεί μια αναδυόμενη προσέγγιση των προβλημάτων που συνδυασμένα προκαλεί η κλιματική αλλαγή και η παγκόσμια οικονομική κρίση. Η προοπτική μιας ανάκαμψης της παγκόσμιας οικονομίας που θα συνεχίσει να βασίζεται σε ορυκτά καύσιμα, θα έχει πολύ σύντομα σοβαρές επιπτώσεις που όπως εκτιμά οι Έκθεση Στέρν μπορεί να φθάσει σε μειώσεις του παγκόσμιο ΑΕΠ κατά 5-10%, επιβαρύνοντας κυρίως αλλά όχι μόνο τις χώρες του Νότου και τους πληθυσμούς τους. Αν οδηγηθούμε σε μια ανάκαμψη με τα σημερινά χαρακτηριστικά (**business-as-usual growth**), θα επιδεινωθεί η καταστροφή του περιβάλλοντος και οι ελλείψεις στον τομέα των υδάτινων πόρων, ενώ ως το 2015 πάνω από 3 δισεκατομμύρια άτομα θα ζούν με λιγότερο από 2 δολάρια την ημέρα.

Για τη **συνδυασμένη αντιμετώπιση** της κλιματικής αλλαγής και της οικονομικής κρίσης, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη ότι η αύξηση της ανεργίας διεθνώς έχει αυξηθεί το 2009 σε σχέση με το 2007 κατά 51 εκατομμύρια, ενώ κάθε υποχώρηση κατά μία μονάδα της αύξησης του ΑΕΠ στις αναπτυσσόμενες χώρες αυξάνει τον αριθμό των φτωχών κατά 20 εκατομμύρια άτομα. Οι στόχοι της πρότασης για ένα **Global Green New Deal**, είναι η **τόνωση της παγκόσμιας, με τη δημιουργία απασχόλησης** και προστασία των ευάλωτων ομάδων, ο περιορισμός της εξάρτησης από ορυκτά καύσιμα, της καταστροφής των οικοσυστημάτων και της συρρίκνωσης της διαθεσιμότητας υδάτινων πόρων, και η προώθηση του προγράμματος του ΟΗΕ για την εξοφάνιση της ακραίας φτώχειας ως το 2025. Είναι προφανές ότι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει η υλοποίηση ενός τέτοιου προγράμματος (από όλες τις πλευρές του), έχουν αφενός σχέση με τις δυσκολίες που συναντάει η επίτευξη των απαραίτητων συμφωνιών μεταξύ κρατών-μελών του ΟΗΕ, αλλά και με την υλοποίηση των αντίστοιχων πολιτικών σε εθνικό επίπεδο.

Σωστά έχει επισημανθεί ότι η υλοποίηση ενός τέτοιου προγράμματος σε εθνικό επίπεδο δεν αφορά μόνο στην προθυμία των εθνικών πολιτικών ηγεσιών να συμφωνήσουν με την αντίστοιχη στρατηγική, αλλά αφορά πολύ περισσότερο στην δυνατότητα πραγματοποίησης μιας στροφής προς τον προγραμματισμό όλων αυτών των αλλαγών²⁴ (13), καθώς ο συνδυασμός καπιταλιστικών αγορών, κεκτημένων οικονομικών δικαιωμάτων και κρατικής γραφειοκρατίας, αδρανοποιεί τις κρατικές παρεμβάσεις

23. UNEP, *A Global Green New Deal*, 2009.

24. A. Giddens, *The politics of climate change*, 2009, σ.94.

σε θέματα οικολογίας και είναι αναγκαίο για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής να υπάρξουν καινοτομίες στην διακυβέρνηση και στη σχέση αγορών, κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Το ισχύον πρότυπο διακυβέρνησης έχει μεταφέρει στη διαχείριση της οικονομικής κρίσης, τις μεθόδους που έχει χρησιμοποιήσει κατά την προηγούμενη περίοδο οικονομικής μεγέθυνσης: μεταφορά πόρων από την εργασία στο κεφάλαιο και μεταφορά δραστηριοτήτων από τον δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα. Δεν υπάρχει λόγος να πιστεύει κανείς ότι η όξυνση των προβλημάτων που οφείλονται στην κλιματική αλλαγή θα οδηγήσει από μόνη της στην αναθεώρηση αυτής της μεθόδου.

Χρειάζεται να περάσουμε σε μια **νέα εποχή** και από την άποψη της σχέσης ανάμεσα στην επεξεργασία στόχων που συνδέονται με την αναδιάρθρωση της παραγωγής ενέργειας και την εξοικονόμησή της, και στην επίτευξη συναίνεσης σε κοινωνικό επίπεδο για την πραγματοποίηση των παραγωγικών αναδιαρθρώσεων, αλλά και των ανακατανομών πόρων και εισοδημάτων. Το νεο-φιλελεύθερο μοντέλο το οποίο έχει σήμερα κυριαρχήσει, και συνεχίζει να προωθεί τη λογική της κερδοφορίας και του πλουτισμού, μέσω της μεταφοράς πόρων προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και της συρρίκνωσης των άμεσων και έμμεσων αμοιβών της εργασίας, είχε οδηγήσει στην άρνηση της ανάγκης για πολιτικές αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, και αρκείται τώρα σε προσπάθειες στήριξης της “πράσινης επιχειρηματικότητας”, ενώ από τη φύση του αγνοεί και μάλιστα καταπολεμά κάθε προσπάθεια επίτευξης κοινωνικών συμφωνιών. Το κεϋνσιανό μοντέλο, περιελάμβανε την κοινωνική διαπραγμάτευση και τη διαμόρφωση κοινωνικών συμβολαίων, αλλά βασιζόταν σε μια αέναη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου και μεγέθυνσης της οικονομίας, που σε Δύση και Ανατολή κατανάλωνε ανέξοδα και με θεαματικούς ρυθμούς τους φυσικούς πόρους του πλανήτη. Ο σχεδιασμός μιας παραγωγικής στρατηγικής που επιδιώκει να αμβλύνει και να σταθεροποιήσει την κλιματική αλλαγή, όπως και να ενσωματώσει το κόστος της διαφύλαξης και αναπαραγωγής των φυσικών πόρων και της βιοποικιλότητας, βασισμένη σε έγκυρες επιστημονικές αναλύσεις και σε θεσμούς διαμόρφωσης ευρείας κλίμακας κοινωνικών συμφωνιών, χρειάζεται επομένως μια ρήξη τόσο με το νεο-φιλελεύθερο, όσο και με το κεϋνσιανό μοντέλο.

Η είσοδος σε μια νέα εποχή κατά την οποία θα υπερκαθορίζονται οι οικονομικές πολιτικές από όρια στις εκπομπές αερίων, στην κατανάλωση φυσικών πόρων και στην επιβάρυνση του περιβάλλοντος με απόβλητα, θα επηρεάσει αποφασιστικά το τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται και υλοποιούνται οι πολιτικές αυτές. Από μοντέλα ανάπτυξης της οικονομίας, των οποίων η αποτελεσματικότητα κρινόταν από το ρυθμό αύξησης του συνολικού προϊόντος, σε συνδυασμό ή όχι με την αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος των χαμηλότερων εισοδημάτων, και πάντως χωρίς όρια στην επιβάρυνση του περιβάλλοντος, είναι αναγκαία (και ορατή εξάλλου) η μετάβαση σε ένα μοντέλο που θέτει πρώτα τα όρια σχετικά με εκπομπές και

κατανάλωση φυσικών πόρων, και στη συνέχεια διαμορφώνει το συνδυασμό τεχνολογικών μεταβολών και μείωσης αναλώσεων και κατανάλωσης, που μπορεί να οδηγήσει στην επίτευξη αυτών των στόχων. Αλλά πρέπει παράλληλα να επιτευχθούν αναδιαρθρώσεις του παραγωγικού ιστού, ανακατανομή της απασχόλησης και των ειδικοτήτων, και αναδιανομή των εισοδημάτων για την ύπαρξη πόρων προς όφελος των κοινωνικών πολιτικών, οι οποίοι δεν μπορεί πλέον να προέρχονται από το πλεόνασμα της κευνσιανής ανάπτυξης.

Στον τομέα της **παραγωγής ενέργειας** έχουν ήδη ορισθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση στόχοι και χρονοδιαγράμματα, που πρόκειται να αναθεωρηθούν κατά πάσα πιθανότητα προς τα πάνω. Ενώ υπάρχουν ειδικότερα στόχοι για την παραγωγή ενέργειας από τις ανανεώσιμες (βιώσιμες) πηγές ενέργειας συνολικά, δεν υπάρχει ένα σχέδιο το οποίο να ορίζει στόχους και το πρόγραμμα για την επίτευξή τους, που να συνδυάζει την ανάπτυξη των διαφόρων κατηγοριών ανανεώσιμων πηγών, την αξιοποίηση των υπαρχουσών τεχνολογιών, την ανάληψη πρωτοβουλιών εξοικονόμησης ενέργειας στην παραγωγή ή την κατανάλωση, και την υλοποίηση ενός ερευνητικού προγράμματος σχετικά με τον τομέα αυτό. Η επίτευξη στόχων στο πλαίσιο ενός χρονοδιαγράμματος απαιτεί την επεξεργασία ενός προγράμματος δημοσίων επενδύσεων σε συνδυασμό με την επιλογή κινήτρων για ιδιώτες και επιχειρήσεις, που εκτιμάται ότι μπορεί να έχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, την ενίσχυση θεσμών σχεδιασμού της ενεργειακής πολιτικής καθώς και θεσμών μέσω των οποίων επιτυγχάνονται ευρείες κοινωνικές συμφωνίες σχετικά με την αναδιάρθρωση του τομέα. Οι αναδιαρθρώσεις στην παραγωγή και την απασχόληση, η χρησιμοποίηση σημαντικών δημοσίων πόρων για επενδυτικά προγράμματα, οι αναγκαίες εξοικονομήσεις στην κατανάλωση καυσίμων (μέσω λ.χ. της ανάπτυξης των μαζικών μέσων μεταφοράς και της επιβάρυνσης της χρήσης των ιδιωτικών μέσων), είναι αλλαγές που χρειάζονται τη συναίνεση και συμφωνία όλων των ενδιαφερομένων μερών.

Η προστασία και εξοικονόμηση φυσικών πόρων, είτε λόγω της επιβάρυνσης τους ή της αλόγιστης χρήσης τους, είτε λόγω του περιορισμού της διαθεσιμότητάς τους εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, απαιτούν επίσης την επιβολή περιορισμών στην κατανάλωση και ανάλωσή τους, την επέκταση των διαδικασιών ανακύκλωσης, και την αποδοχή αυξήσεων στις τιμές (λ.χ. κατανάλωση βιολογικών προϊόντων, έναντι συμβατικών αγροτροφίμων). Καί εδώ, η πραγματοποίηση επενδύσεων, η ανάπτυξη ερευνητικών δραστηριοτήτων και ο συνδυασμός σχεδιασμού και συναίνεσης, συνεπάγονται ανακατανομές δαπανών και μεταβολές καταναλωτικών συμπεριφορών, καθώς και εγκαθίδρυση ενός θεσμικού πλαισίου κινητοποίησης της κοινωνίας. Αν πάρουμε ως παράδειγμα τους υδάτινους πόρους, διαπιστώνουμε ότι βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τη μείωση των φυσικών αποθεμάτων, λόγω αλόγιστης χρήσης τους, με την σπατάλη των τεχνητών αποθεμάτων, με την ελλειπή ανακύκλωση, αλλά και με την προοπτική της μείωσης των βροχοπτώσεων που επηρεάζουν τα αποθέματα

στην ελληνική επικράτεια. Επενδύσεις για τη μείωση των απωλειών και για εγκατάσταση μονάδων αφαλάτωσης όταν είναι αναγκαίο, μείωση της κατανάλωσης με περιορισμούς στις ποσότητες ή με αυξησεις τιμών, αναδιαρθρώσεις καλλιέργειών, είναι επιλογές που πρέπει να γίνουν, στο πλαίσιο ενός σχεδιασμού για τους υδάτινους πόρους.

Οι αναδιαρθρώσεις που θα πραγματοποιηθούν για την άμβλυνση της κλιματικής αλλαγής και την αντιμετώπιση των γενικότερων επιπτώσεών της, χρειάζεται να συνδυαστούν στην Ελλάδα (αλλά και σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης) με ανασυγκρότηση του παραγωγικού ιστού, που έχει υποστεί σοβαρές απώλειες λόγω της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, όπως δείχνει η συνεχιζόμενη διεύρυνση του εξωτερικού ελλείμματος της χώρας. Το ίδιο ισχύει και για τις υπηρεσίες κοινής οφέλειας, την (ελλειμματική) παραγωγή ηλεκτρισμού, τις υπηρεσίες διαχείρισης υδάτινων πόρων, ή τα δίκτυα μεταφορών. Αυτές οι απώλειες είναι το αποτέλεσμα μιας περιόδου ταχείας μεγέθυνσης του προϊόντος που έληξε το 2008, και καθώς έχουμε πλέον μπει σε μια περίοδο αργής αν όχι μηδενικής μεγέθυνσης, μόνο ισχυρές διαρθρωτικές παρεμβάσεις μπορούν να επιβάλουν εξισορροπητικές αλλαγές. Για τους ίδιους λόγους, η ανάκαμψη της απασχόλησης δεν μπορεί να προέλθει απλώς από τις “πράσινες πολιτικές”, καθώς δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστούν οι πολιτικές αυτές χωρίς να ενταχθούν σε ένα συνολικό σχέδιο αναδιάρθρωσης της παραγωγικής δραστηριότητας και των υπηρεσιών.

Την ίδια στιγμή που παρατηρείται αύξηση της ανεργίας και είναι αναγκαία η συγkéντρωση δημοσίων πόρων για την ενίσχυση των κοινωνικών πολιτικών και των πολιτικών στήριξης της οικονομικής δραστηριότητας, ειδικότερα δε της στροφής προς την πράσινη οικονομία, η ελληνική οικονομία αντιμετωπίζει μια σοβαρή δημοσιονομική κρίση, ενώ έχουν αποδυναμωθεί βασικοί θεσμοί κοινωνικής πολιτικής, όπως το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, και έχουν επιδεινωθεί δραματικά οι εργασιακές σχέσεις. Σε αυτές τις συνθήκες βρισκόμαστε σε μια μεσοπρόθεσμη δυναμική προσαρμογής προς τα κάτω των βασικών κοινωνικών δεικτών, στην οποία θα προστεθούν οι αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής για τον παραγωγικό ιστό και ειδικότερα για την αγροτική παραγωγή και τον τουρισμό. Για να παραμείνει η ελληνική κοινωνία στο πλαίσιο του “ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου”, πρέπει να πραγματοποιηθεί μια θεαματική αναδιανομή εισοδήματος από τα ανώτερα προς τα κατώτερα εισοδήματα (δε εθνικό επίπεδο αν δεν διαμορφωθεί ένας τέτοιος προσανατολισμός σε ευρωπαϊκό επίπεδο). Για να το πούμε πιο απλά, πρέπει να σταματήσει να χρηματοδοτεί η πλειοψηφία των εργαζομένων, τον πλουτισμό των ανώτερων και μεσαίων στρωμάτων, την πολυτελή κατανάλωση τους και την συμβολή τους στην υποβάθμιση ή καταστροφή του περιβάλλοντος.

4.5. Συμπεράσματα

Είναι ορατή, εν όψει της κλιματικής αλλαγής και σε συνθήκες επιβράδυνσης της οικονομικής δραστηριότητας, η ανάγκη υλοποίησης ισχυρών διαρθρωτικών παρεμβάσεων για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας της οικονομίας και της κοινωνίας, στον παραγωγικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό τομέα. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει και ένα σενάριο το οποίο αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης οικονομικής στρατηγικής και μπορεί να συνδυάσει τη συνεχιζόμενη παραγωγική και κοινωνική υποβάθμιση με μέτρα που θα ανταποκρίνονται στις ευρωπαϊκές πολιτικές άμβλυνσης της κλιματικής αλλαγής, τα οποία θα στηρίζονται σε ισχυρές επιδοτήσεις ιδιωτικών κεφαλαίων, σε συνδυασμό ίσως με μέτρα αυταρχικού χαρακτήρα, σε ότι αφορά τη διατήρηση οικονομικών δραστηριοτήτων (π.χ. ρηπογόνες δραστηριότητες), τα επίπεδα κατανάλωσης ενεργειακών προϊόντων (πρόσβαση σε ενεργειακά προϊόντων), ή τις τιμές υπηρεσιών ή αγαθών (νερό, καύσιμα).

Κληρονομούμε από την προηγούμενη περίοδο έντονες διαφοροποιήσεις σε επίπεδο εισοδημάτων και πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες, οι οποίες έχουν οδηγήσει στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών συμμαχιών, με κύρια χαρακτηριστικά την επέκταση της ζώνης της επισφαλούς εργασίας ή απασχόλησης και της πρόσβασης σε υποβαθμισμένες κοινωνικές υπηρεσίες, και την περιπτωσιολογική προσκόληση μεσαίων κατηγοριών εργαζομένων στο μπλόκ της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. Αυτή τη στρατηγική υπηρέτησε και υπηρετεί η υποβάθμιση της δημόσιας εκπαίδευσης και έρευνας, και η συστηματική υπονόμευση των συλλογικοτήτων στο εσωτερικό του εκπαιδευτικού συστήματος και των ερευνητικών ιδρυμάτων, μέσω της αγοράίας και εξατομικευμένης προσέγγισης της χρηματοδότησης της έρευνας.

Η **ανασυγκρότηση** κοινωνικών συμμαχιών που μπορούν να αγωνιστούν για την αποτελεσματική άμβλυνση της κλιματικής αλλαγής και την αντιμετώπιση των επιπτώσεών της, στο πλαίσιο μιας στρατηγικής για την απασχόληση και την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής, μπορεί να βασιστεί στη δραστηριοποίηση της επιστημονικής κοινότητας, την ενοποίηση της δράσης του συνδικαλιστικού κινήματος σε ζητήματα που αφορούν την απασχόληση και την κοινωνική πολιτική σε συνθήκες μετάβασης στην πράσινη οικονομία, και στην ενίσχυση των οργανώσεων πολιτών που αναλαμβάνουν δράσεις ή δημιουργούν επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας με περιβαλλοντικούς στόχους. Η δημιουργία από αυτές τις συνιστώσες μιας **νέας συμμαχίας** μέσα στην κοινωνία, δεν είναι δεδομένη ούτε εύκολη, καθώς πρέπει να αντιμετωπιστούν οι ισχυροί μηχανισμοί του κυρίαρχου πυρήνα εξουσίας σε ό,τι αφορά την άσκηση πολιτικών και την παραγωγή γνώσης και διάδοσης πληροφοριών, όπως και το έλλειμμα συλλογικότητας από την πλευρά της κοινωνίας των πολιτών και των δυνάμεων της εργασίας.

ΜΕΡΟΣ 5

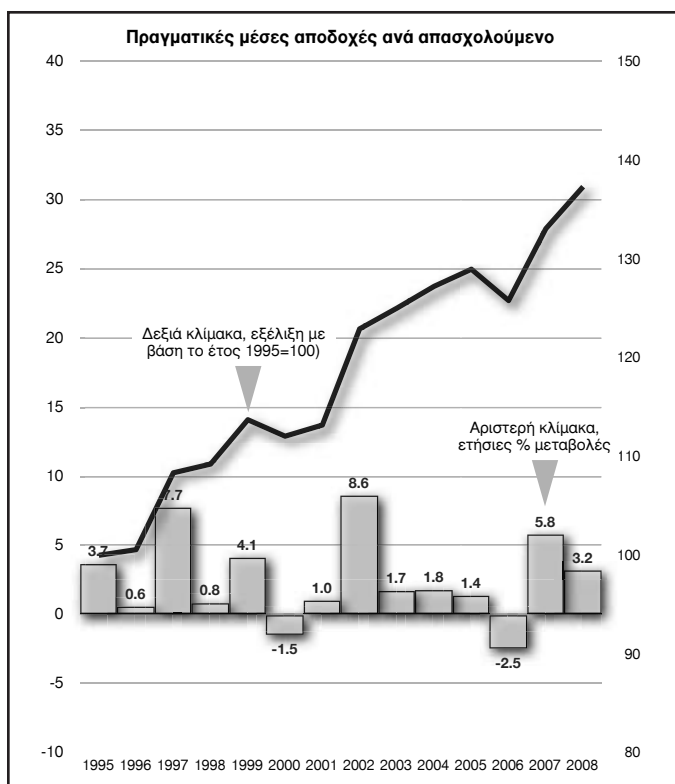
Οι Μισθοί στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση

Οι Μισθοί στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση

5.1. Οι μέσες πραγματικές αποδοχές

Οι μέσες πραγματικές αποδοχές ανά απασχολούμενο αυξήθηκαν κατά 3,2% το 2008 μετά από αύξηση 5,8% κατά το 2007 και μείωση 2,5% το 2006. Η σωρευτική αύξηση των μέσων πραγματικών αποδοχών επί σειρά ετών μετά το 1995, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 28, έχει οδηγήσει την αγοραστική δύναμη των μέσων αποδοχών σε επίπεδα περίπου 37% ανώτερα σε σύγκριση με το 1995 και περίπου 25% σε σύγκριση με το έτος 2000.

Διάγραμμα 28

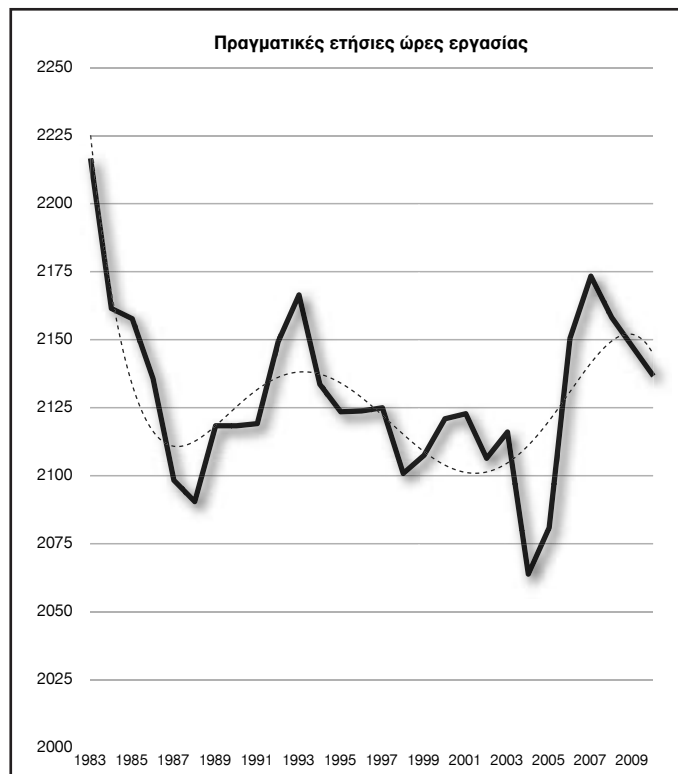
Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Η αγοραστική δύναμη των μισθών που αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 28 είναι υπερεκτιμημένη διότι προκύπτει από υπολογισμούς που κάνουν χρήση του μέσου πλη-

θωρισμού (δείκτης τιμών καταναλωτή) και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ορισμένα δεδομένα τα οποία αφορούν στις ανισότητες της ελληνικής κοινωνίας:

- **Πρώτον**, οι δείκτες τιμών καταναλωτή εξαρτώνται από την στάθμιση της συμμετοχής των αγαθών και υπηρεσιών στα καταναλωτικά πρότυπα κάθε κοινωνικής τάξης. Αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι ο πληθωρισμός είναι υψηλότερος για τα νοικοκυριά των εργαζομένων και ότι η διαφορά του από τον μέσο πληθωρισμό έχει αυξηθεί κατά τα τελευταία έτη. Ως εκ τούτου, οι μεταβολές των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο που εμφανίζονται στο Διάγραμμα 28 είναι υπερεκτιμημένες. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ και λαμβάνοντας υπόψη τους δημοσιευμένους υπολογισμούς των Μητράκου και Ζωγραφάκη, η υπερεκτίμηση αυτή ανέρχεται σε 0,7% ετησίως για τα τρία τελευταία έτη.

Διάγραμμα 29

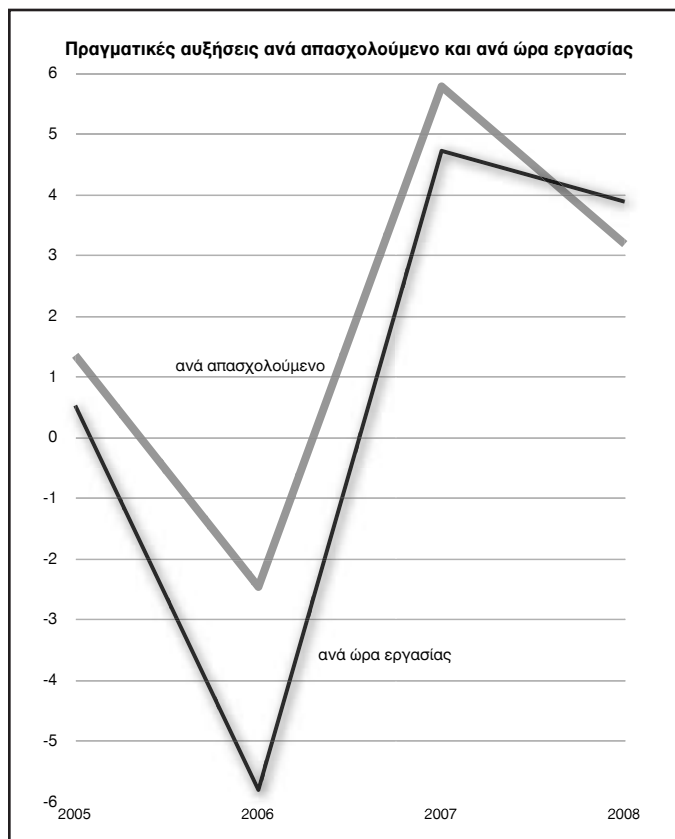

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

- **Δεύτερον**, ο μέσος μισθός δεν αντανακλά την πραγματική κατάσταση της πλειοψηφίας των μισθωτών διότι σχηματίζεται με βάση το σύνολο των μισθών που περιλαμβάνουν τους πολύ υψηλούς μισθούς των στελεχών. Ένας συγκριτικά μικρός αριθμός πολύ υψηλών μισθών αυξάνει τον μέσο όρο δημιουργώντας την

ψευδή εντύπωση ότι έχει επέλθει βελτίωση για όλους τους μισθωτούς. Για τον λόγο αυτό η δημοσίευση του μέσου μισθού θα έπρεπε να συνοδεύεται από την δημοσίευση και του διάμεσου μισθού. Εκτίμηση του διάμεσου μισθού για το έτος 2008 εκθέτουμε παρακάτω. Δεν διαθέτουμε, ωστόσο, πλήρη χρονολογική σειρά παρά μόνον για τον μέσο μισθό.

Διάγραμμα 30

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

- **Τρίτον**, οι μέσες πραγματικές αποδοχές δεν είναι υπολογισμένες για σταθερές ώρες πραγματοποιηθέντων ωρών. Εάν οι ώρες εργασίας αυξάνονται και το ωρομίσθιο διατηρείται σταθερό, αυξάνονται και οι αποδοχές ανά απασχολούμενο. Η ορθή σύγκριση μεταξύ διαδοχικών ετών θα έπρεπε να πραγματοποιείται με αναγωγή των αποδοχών ανά ώρα εργασίας. Διόρθωση των αποδοχών για τον παράγοντα αυτόν παρουσιάζουμε παρακάτω, για τα τέσσερα τελευταία έτη.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 29, ο χρόνος εργασίας που πραγματοποιείται ανά απασχολούμενο στην Ελλάδα κυμαίνεται, από το 1985, γύρω από την μέση τιμή των

2.120 ωρών. Κατά το 2007-2008, οι εργαζόμενοι απασχολήθηκαν κατά 2.150 και 2.175 ώρες αντίστοιχα. Η αύξηση αυτή του πραγματικού εργάσιμου χρόνου προκάλεσε ποσοστιαίες αυξήσεις των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο οι οποίες ήταν υψηλότερες από τις αντίστοιχες ωριαίες.

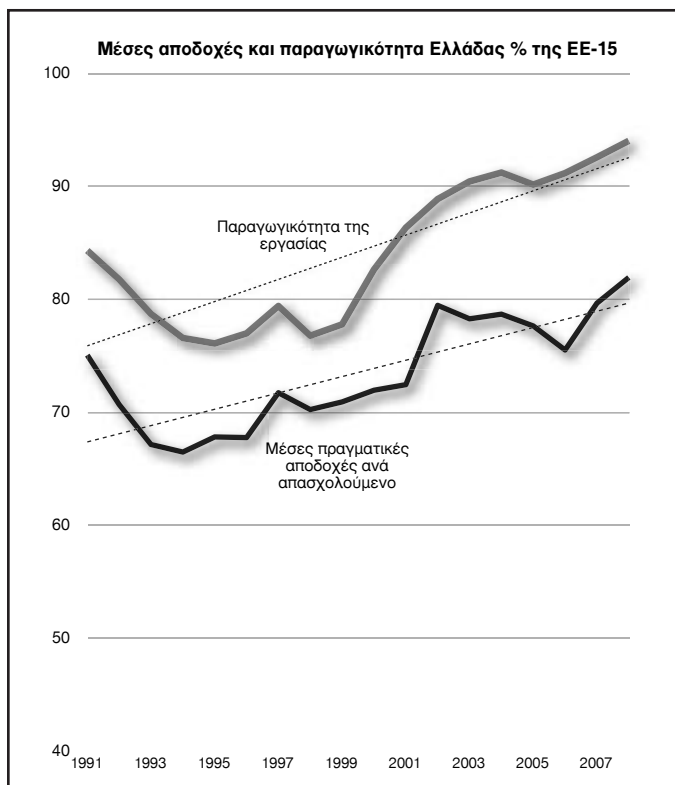
Στο Διάγραμμα 30, στο οποίο γίνεται η σύγκριση μεταξύ των μεταβολών των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο και ανά ώρα εργασίας, φαίνεται ότι οι αυξήσεις ανά εργαζόμενο ήταν συστηματικά ανώτερες από τις αντίστοιχες ωριαίες για την τριετία 2005-2007. Μόνον το 2008, εξαιτίας της μείωσης του πραγματικού εργάσιμου χρόνου το φαινόμενο αυτό αντιστράφηκε. Αθροιστικά για το σύνολο της τετραετίας 2005-2008, η αύξηση των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο ανήλθαν σε 8%, ήτοι περίπου 2% ετησίως, ενώ οι αντίστοιχες μεταβολές του ωρομισθίου ήταν 3,3% και 0,8%. Εάν, λοιπόν, οι μέσες πραγματικές αποδοχές ανά απασχολούμενο αυξάνονταν με μέσο ετήσιο ρυθμό 2% κατά την τετραετία 2005-2008, αυτό οφειλόταν κατά 1,2% στο γεγονός ότι οι εργαζόμενοι απασχολήθηκαν περισσότερες ώρες και μόνον κατά 0,8% σε άλλους παράγοντες.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, οι υπολογισμοί της αγοραστικής δύναμης των αποδοχών πρέπει να λάβουν υπόψη τους και το γεγονός ότι ο πληθωρισμός για τα χαμηλότερα εισοδήματα, επομένως και για τους περισσότερους μισθωτούς, είναι υψηλότερος του μέσου εθνικού όρου. Υπολογίζουμε ότι η διαφορά αυτή ανέρχεται σε 0,7% ετησίως. Με αυτά τα δεδομένα, η αύξηση των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο κατά 2% ετησίως πιθανότατα υποκρύπτει αύξηση μόνον 1,3%, η οποία προέκυψε, σχεδόν στο σύνολό της, από τις περισσότερες ώρες εργασίας που πραγματοποιήθηκαν.

5.2. Μέσες πραγματικές αποδοχές και παραγωγικότητα

Η αύξηση των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο (πριν από τις διορθώσεις που παρουσιάσαμε παραπάνω), είχε ως αποτέλεσμα να συγκλίνουν περαιτέρω οι αμοιβές στην Ελλάδα έναντι του αντίστοιχου μέσου όρου των 15 πιο προηγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (δηλαδή των 15 "παλαιών" χωρών μελών). Όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 28, η σύγκλιση, παρά τις κατά καιρούς ανακοπές της πορείας της, στην μακροχρόνια διάρκεια ακολουθεί ανοδική τάση της τάξης του 0,7% ετησίως. Ενώ κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 ανερχόταν σε 68%, έφθασε στο 82% κατά το 2008.

Διάγραμμα 31

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

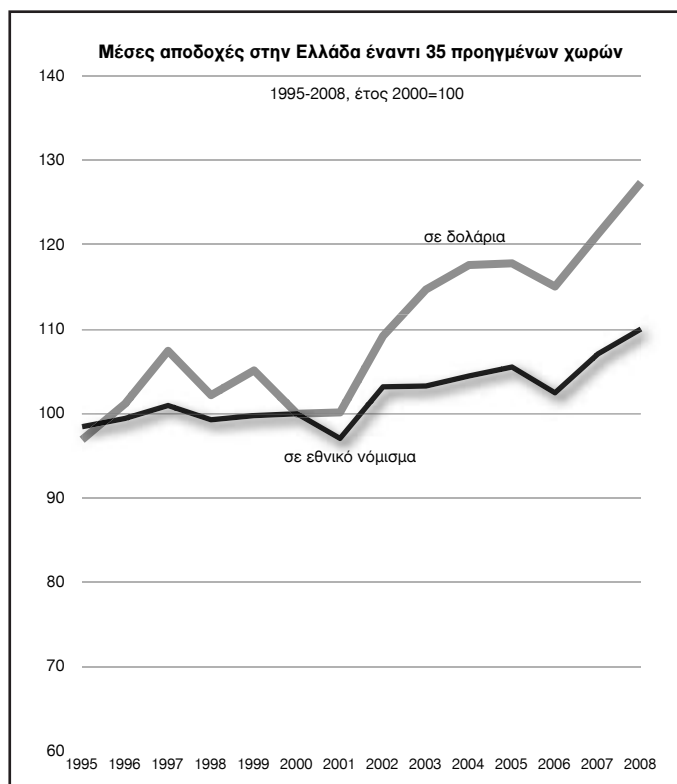
Η σημαντική σύγκλιση των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο στην Ελλάδα, σχετίζεται προφανώς με την γενικότερη πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας προς τα αντίστοιχα μέσα μεγέθη των 15 περισσότερο προηγμένων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και για τον λόγο αυτόν πρέπει να συγκριθεί με την σύγκλιση της παραγωγικότητας της εργασίας (υπολογισμένης ανά απασχολούμενο).

Η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα έχει αυξηθεί σημαντικά μετά το 1995, είτε σε σχέση με άλλα μεγέθη της ελληνικής οικονομίας, είτε σε διεθνή σύγκριση. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 31, υπολογισμένη ως ποσοστό του μέσου αντίστοιχου μεγέθους της Ευρωπαϊκής Ένωσης των δεκαπέντε πιο αναπτυγμένων χωρών μελών, είχε προσεγγίσει το 92% περίπου.

Προκύπτει από τις παραπάνω συγκρίσεις, ότι η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα έχει συγκλίνει με τον μέσο όρο της ΕΕ-15 ταχύτερα από την αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού. Ενώ η σύγκλιση της παραγωγικότητας ανήλθε σε περίπου 19 εκατοστιαίες μονάδες, κατά τα έτη 1995-2008, ανήλθε σε περίπου 14 εκατοστιαίες μονάδες για τις πραγματικές μέσες αποδοχές ανά απασχολούμενο.

Οι ίδιες εξελίξεις στους μισθούς οδήγησαν σε άνοδο και τις μέσες αποδοχές στην Ελλάδα (σε τρέχουσες τιμές) έναντι των 35 περισσότερο αναπτυγμένων χωρών του κόσμου. Οι συγκρίσεις των μισθών πραγματοποιούνται αφενός μεν σε εθνικό νόμισμα ώστε να καθίστανται εμφανείς οι εσωτερικές αιτίες που προκάλεσαν αλλαγές στα μεγέθη, αφετέρου δε σε δολάρια ώστε να φανεί και η επίδραση της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ έναντι των άλλων νομισμάτων. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 32, από το 2002 έως το 2008, οι αυξήσεις των μισθών στην Ελλάδα, σε εθνικό νόμισμα, ήταν υψηλότερες από τις αντίστοιχες στις 35 πιο προηγμένες χώρες του κόσμου: αθροιστικά, η απόσταση που δημιουργήθηκε κατά την εν λόγω περίοδο ήταν 10% περίπου. Οι αυξήσεις των μισθών στην Ελλάδα, υπολογισμένες σε δολάρια, ήταν κατά πολύ υψηλότερες, συγκρινόμενες με τις αντίστοιχες των 35 αναπτυγμένων χωρών.

Διάγραμμα 32

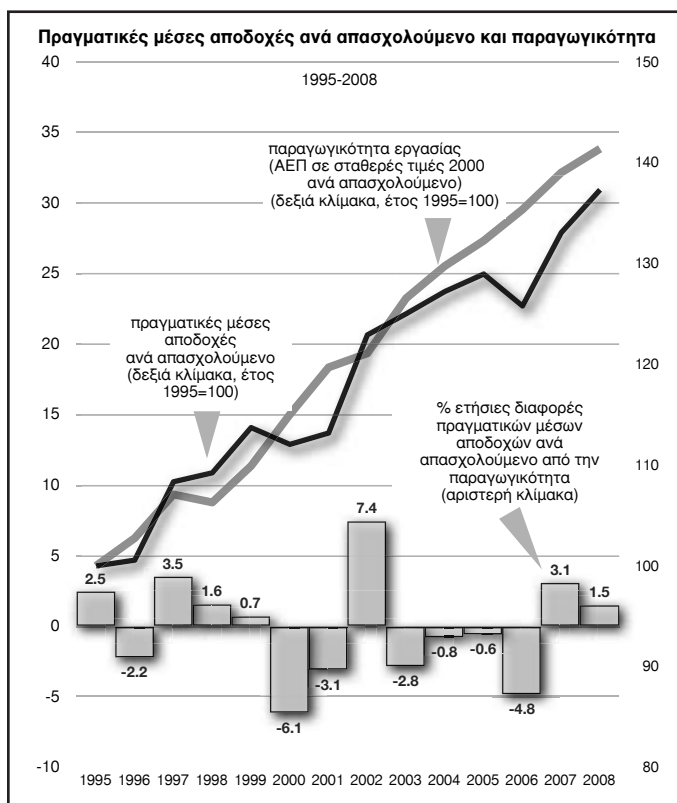

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Η συγκριτικά μεγαλύτερη αύξηση των μέσων αποδοχών ανά απασχολούμενο στην Ελλάδα υπολογισμένη σε εθνικό νόμισμα, μετατράπηκε σε θεαματική αύξηση της τάξης του 25% έναντι των 35 αναπτυγμένων χωρών εξαιτίας της ανατίμησης του ευρώ έναντι του δολαρίου και άλλων νομισμάτων.

Στο Διάγραμμα 33 αποτυπώνεται η σύγκριση παραγωγικότητας και αμοιβών καθώς και η διαφορά των ετήσιων εκατοστιαίων μεταβολών των πραγματικών αμοιβών από τις αντίστοιχες μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας (υπολογισμένης ανά απασχολούμενο).

Διάγραμμα 33

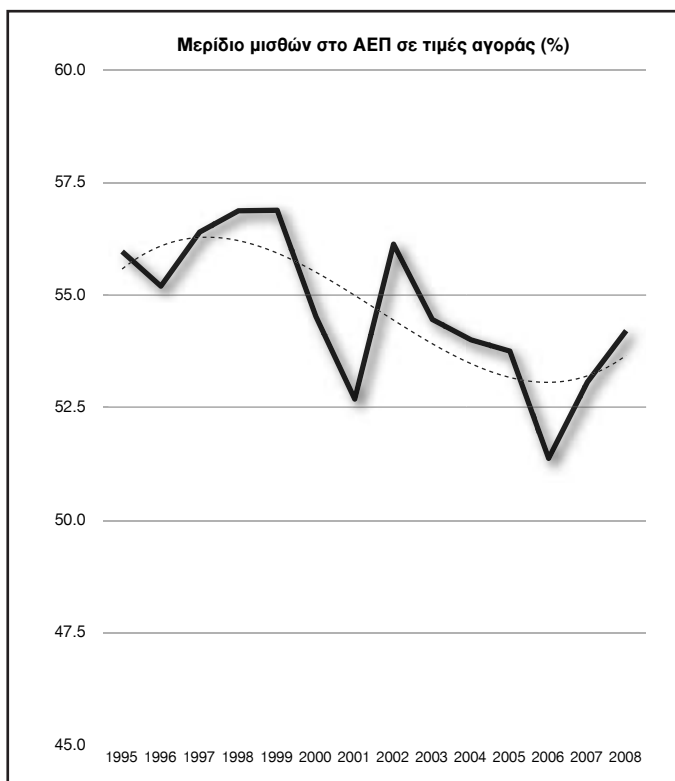
Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 33, κατά την διετία 2007-2008, οι αυξήσεις των πραγματικών μέσων αποδοχών ανά απασχολούμενο υπερέβησαν τις αντίστοιχες αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας κατά 3,1% και 1,5% αντίστοιχα. Οι αυξήσεις αυτές αντισταθμίζουν την μεγάλη διαφορά -4,8% σε βάρος των μισθών που παρουσιάστηκε κατά το 2006.

Η σύγκριση παραγωγικότητας και αμοιβών που φαίνεται στο Διάγραμμα 33 αφορά στην αγοραστική δύναμη των μισθών υπολογισμένη με τον δείκτη τιμών καταναλωτή, που αναφέρεται σε ένα "καλάθι" αγαθών και υπηρεσιών παραγομένων εγχωρίως είτε εισαγομένων. Επειδή οι τιμές των εισαγομένων προϊόντων αυξάνονται με μικρότερους ρυθμούς από τις εγχώριες τιμές, και επειδή η διεύδυση των εισαγομένων προϊόντων στην εγχώρια αγορά είναι μεγάλη, οι αυξήσεις του δείκτη τιμών

καταναλωτή είναι συστηματικά μικρότερες των αντίστοιχων μεταβολών του αποπληθωριστή του ΑΕΠ. Ως εκ τούτου, η σχεδόν παράλληλη πορεία των δύο καμπυλών στο Διάγραμμα 33 δημιουργεί την ψευδή εντύπωση ότι η διανομή του προϊόντος παρέμεινε πρακτικά αμετάβλητα.

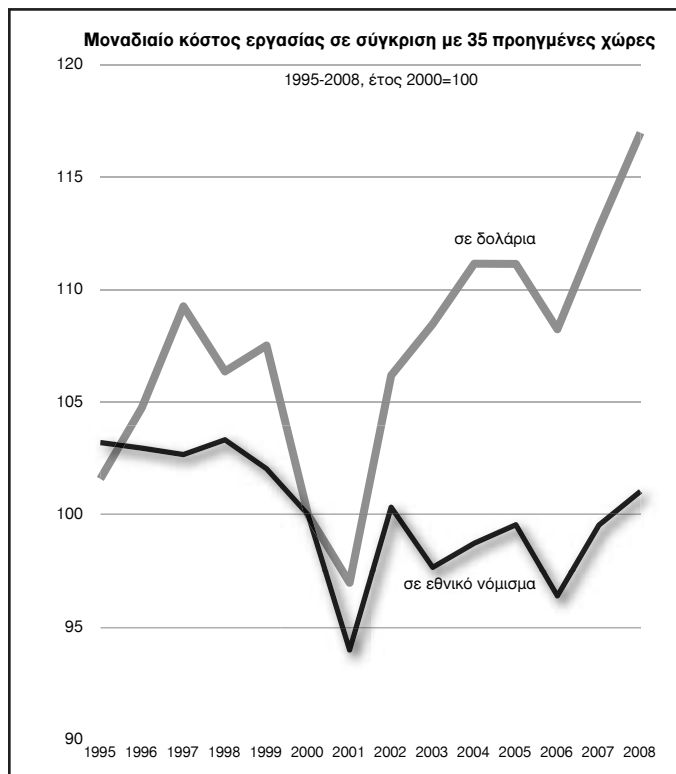
Διάγραμμα 34

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Εντούτοις, οι αυξήσεις των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο, υπολογισμένες με βάση τον αποπληθωριστή του ΑΕΠ (και όχι τον δείκτη τιμών καταναλωτή) οφείλουν να ακολουθούν την παραγωγικότητα της εργασίας προκειμένου οι εργαζόμενοι να διατηρούν αμετάβλητη την θέση τους στην πρωτογενή διανομή του προϊόντος (δηλαδή σταθερό το μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ πριν από την φορολογία και τις μεταβιβάσεις εισοδήματος μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής).

Διάγραμμα 35

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Επομένως, η σύγκριση με την παραγωγικότητα της εργασίας μας δείχνει την εξέλιξη των εισοδηματικών μεριδίων όπως αυτά διαμορφώνονται στην πρωτογενή διανομή, υπό την προϋπόθεση όμως ότι οι πραγματικές αμοιβές υπολογίζονται ως κόστος (δηλαδή κάνοντας χρήση του αποπληθωριστή του ΑΕΠ) και όχι ως εισόδημα (δηλαδή κάνοντας χρήση του δείκτη τιμών καταναλωτή).

Από την σύγκριση αυτή προκύπτει το μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ σε τιμές αγοράς, ένα μέγεθος που περιγράφει την εξέλιξη της πρωτογενούς διανομής του προϊόντος. Όπως διαπιστώνεται από το Διάγραμμα 34, το μερίδιο της εργασίας στην Ελλάδα παρουσιάζει μακροχρόνια πτωτική τάση, όπως εξάλλου συμβαίνει και στο σύνολο των άλλων προηγμένων οικονομιών του κόσμου. Στη διάρκεια της διετίας 2007-2008, το μερίδιο της εργασίας αυξήθηκε χωρίς όμως να αντισταθμίσει την πτώση των ετών 2003-2006.

Με βάση τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το μοναδιαίο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα, για το σύνολο της οικονομίας, εκφρασμένο σε δολάρια και συγκρινόμενο με το αντίστοιχο μέγεθος των 35 άλλων αναπτυγμένων χωρών του πλανήτη (λαμβάνομένης υπόψη της γεωγραφικής και της κλαδικής

κατανομής του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας με αυτές τις 35 χώρες) αυξήθηκε στην Ελλάδα, κατά την περίοδο 2000-2008, κατά 18% περίπου (Διάγραμμα 35). Η αύξηση αυτή είναι εκφρασμένη σε δολάρια, και δεν θα πρέπει να αποδίδεται στις απαιτήσεις των εργαζομένων αλλά στις αλλαγές της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Επειδή οι ανταγωνίστριες χώρες δεν έχουν όλες κοινό νόμισμα με την Ελλάδα, αλλά διατηρούν τα δικά τους εθνικά νομίσματα, εάν θέλουμε να συγκρίνουμε την ανταγωνιστικότητα κόστους εργασίας (δηλαδή την ανταγωνιστικότητα στο βαθμό που εξαρτάται από το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος) μεταξύ Ελλάδας και ανταγωνιστριών χωρών, τότε θα πρέπει να υπολογίσουμε το κόστος εργασίας στις διάφορες χώρες στο ίδιο νόμισμα (π.χ. σε δολάρια). Εάν όμως θέλουμε να υπολογίσουμε πόσο επέδρασαν στην ανταγωνιστικότητα κόστους οι απαιτήσεις των μισθωτών, επομένως οι αυξήσεις των μισθών (λαμβανομένης υπόψη και της παραγωγικότητας της εργασίας), τότε θα πρέπει να συγκρίνουμε το μοναδιαίο κόστος εργασίας σε εθνικά νομίσματα -αλλιώς υπάρχει ο κίνδυνος να αποδώσουμε στις αυξήσεις των μισθών, μεταβολές που οφείλονται στις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Υπάρχει δηλαδή ο κίνδυνος να εμφανίζεται κάθε ανατίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ έναντι των νομισμάτων των εμπορικών εταίρων της Ελλάδας ως αποτέλεσμα των υποτιθέμενων παράλογων απαιτήσεων των εργαζομένων. Με βάση τέτοια λανθασμένα συμπεράσματα καλούνται οι εργαζόμενοι, επιδεικνύοντας αυτοσυγκράτηση, να αναλάβουν εκείνοι την αναπλήρωση της απώλειας ανταγωνιστικότητας που οφείλεται στην αύξηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Ωστόσο, το ρίσκο από τις δυσμενείς μεταβολές της συναλλαγματικής ισοτιμίας είναι ένα ρίσκο που πρέπει να αναλαμβάνουν οι επιχειρήσεις, ακριβώς όπως αυτές ωφελούνται από τις μεταβολές της συναλλαγματικής ισοτιμίας όταν αυτές είναι ευνοϊκές.

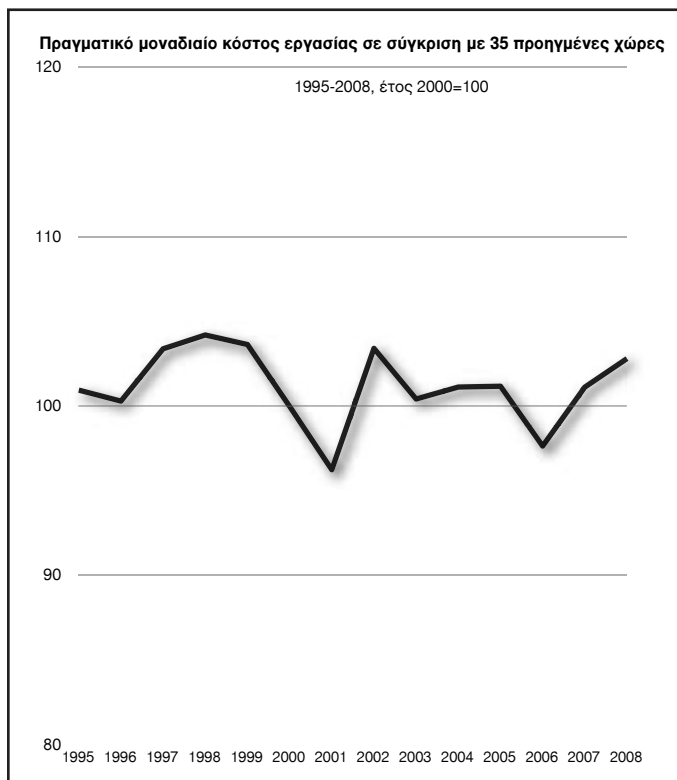
Επομένως, για να έχουμε την ορθή εκτίμηση της επίπτωσης των απαιτήσεων των εργαζομένων στην ανταγωνιστικότητα τιμής πρέπει να εξετάσουμε τον εθνικό δείκτη του μοναδιαίου κόστους εργασίας σε σχέση με τους αντίστοιχους δείκτες των 35 άλλων βιομηχανικών χωρών, σε εθνικά νομίσματα, λαμβανομένης υπόψη της γεωγραφικής και της κλαδικής κατανομής εκάστης χώρας στο εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας, έτσι ώστε στον δείκτη να μην περιλαμβάνεται η επίπτωση των μεταβολών των συναλλαγματικών ισοτιμιών.

Από τις μεταβολές του δείκτη αυτού (Διάγραμμα 35) προκύπτει ότι στη διάρκεια των ετών 1995-2008, **το κόστος εργασίας** ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας, συγκρινόμενο με το αντίστοιχο μέγεθος στις 35 βιομηχανικές χώρες, σε εθνικά νομίσματα, παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητο, και ακριβέστερα αυξήθηκε κατά 1%. Αυτό σημαίνει ότι σχεδόν ολόκληρη η αύξηση του σταθμισμένου μοναδιαίου κόστους εργασίας σε δολάρια (περίπου 18%) οφείλεται στις μεταβολές της ονομαστικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας (NEER) δηλαδή στην ανατίμηση του ευρώ και σε αλλαγές στη σύνθεση του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας.

Ως εκ τούτου, δεν είναι ορθός ο ισχυρισμός ότι η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας επιδεινώνεται εξαιτίας των απαιτήσεων των μισθωτών, αφού αυτές αυξήθηκαν με τον ίδιο περίπου ρυθμό με τον μέσο όρο των ανταγωνιστριών χωρών λαμβανομένων υπόψη και των διαφορετικών αυξήσεων της παραγωγικότητας.

Η σύγκριση του μοναδιαίου κόστους εργασίας με τις 35 αναπτυγμένες χώρες είναι χρήσιμη όταν πραγματοποιείται και σε σταθερές τιμές, δηλαδή λαμβάνοντας υπόψη και την εξέλιξη των τιμών, έτσι ώστε να συγκρίνουμε την επιβάρυνση των επιχειρήσεων από το κόστος εργασίας σε πραγματικούς όρους. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 36, το πραγματικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα αυξάνεται με ρυθμούς παραπλήσιους από ό,τι στις 35 πιο προηγμένες χώρες του κόσμου.

Διάγραμμα 36

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

5.3. Η εισοδηματική ανισότητα στην Ελλάδα

Βασικός δείκτης ανισότητας (που περιλαμβάνεται στους διαρθρωτικούς δείκτες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής) αποτελεί ο λόγος του εισοδήματος των 20% περισσότερων εύπορων προς το εισόδημα των 20% λιγότερων εύπορων.

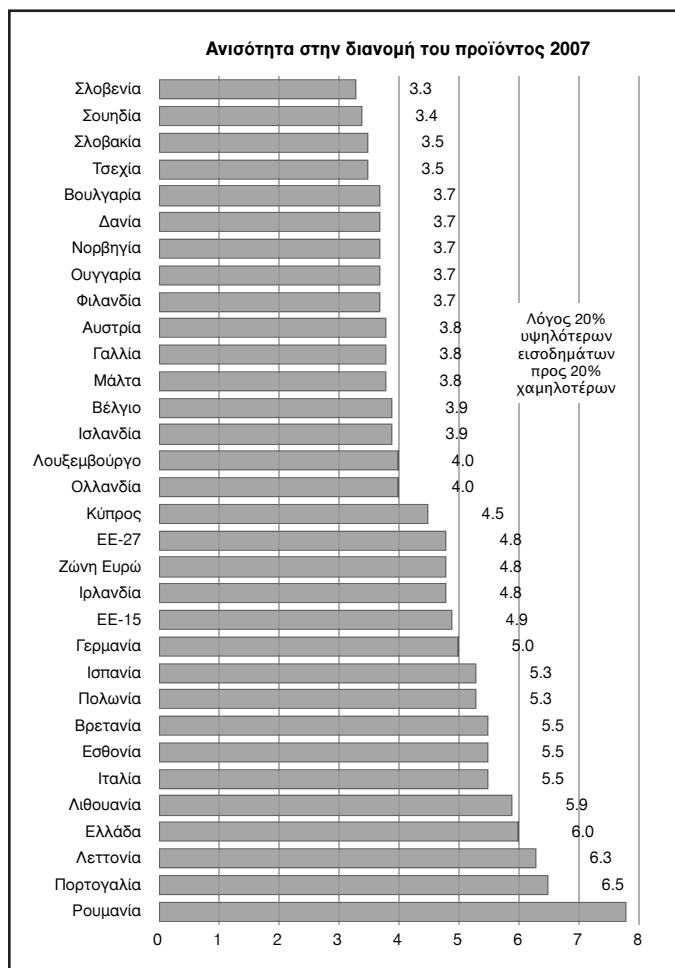
Η Ελλάδα διακρίνεται για **την υψηλή οικονομική ανισότητα**: το εισόδημα των 20% περισσότερων εύπορων Ελλήνων είναι συστηματικά περίπου 6 φορές υψηλότερο από το εισόδημα των 20% λιγότερων εύπορων Ελλήνων (Διάγραμμα 37) και δεν μπορούμε να διακρίνουμε καμία τάση μείωσης των εισοδηματικών ανισοτήτων στην χρονολογική σειρά του σχετικού δείκτη. Μόνον η Ρουμανία, η Πορτογαλία, και η Λετονία παρουσιάζουν δείκτες εισοδηματικής ανισότητας υψηλότερους από την Ελλάδα.

Αναφέρεται συχνά ως αντεπιχείρημα στην αξιοπιστία του εν λόγω δείκτη το γεγονός ότι η ιδιοκατοίκηση στην Ελλάδα είναι εκτεταμένη και ότι ο ορθός υπολογισμός του θα έπρεπε να συμπεριλάβει το αναλογούν τεκμαρκό εισόδημα από ιδιοκατοίκηση στα χαμηλά εισοδήματα.

Εάν διορθώναμε τον δείκτη ανισότητας με τον προτεινόμενο τρόπο, ο δείκτης ανισότητας θα ήταν μικρότερος. Κατά την άποψη όσων αναπτύσσουν την παραπάνω κριτική, ο διορθωμένος δείκτης θα αντιστοιχούσε στην πραγματικότητα περισσότερο από τον ήδη υπολογιζόμενο και δεν θα αδικούσε την Ελλάδα που εμφανίζεται τώρα ως χώρα μεγάλων ανισοτήτων.

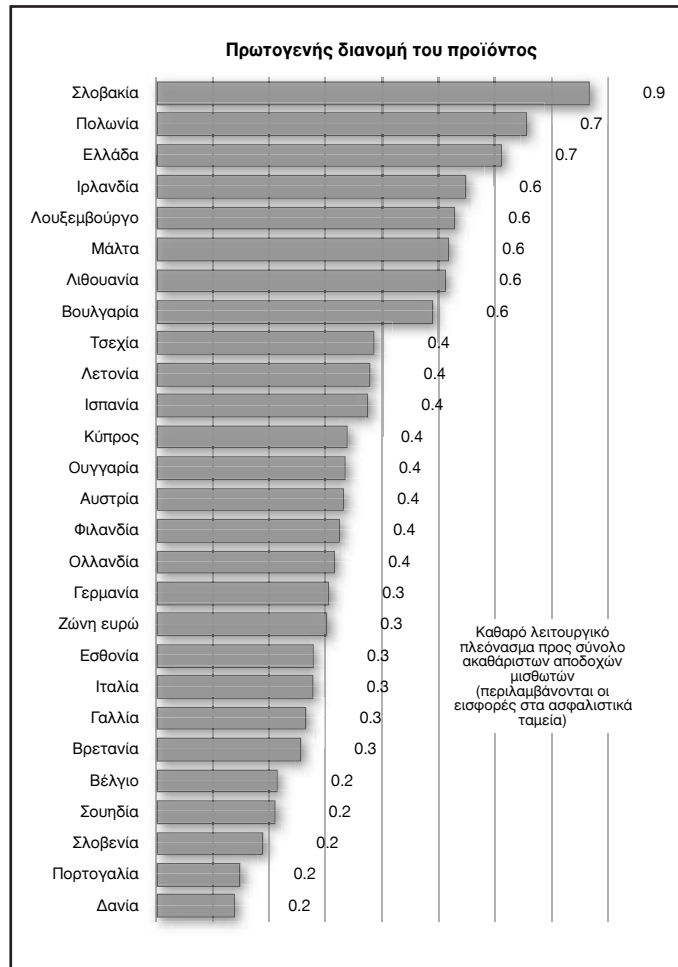
Εντούτοις, μια τέτοια διόρθωση θα έπρεπε να συμπεριλάβει και στο 20% των ανώτερων εισοδημάτων το τεκμαρκό εισόδημα από την ιδιοκατοίκηση, τις εξοχικές κατοικίες, τα μεγάλα σκάφη αναψυχής και άλλα πάγια στοιχεία που απολαμβάνουν οι ανώτερες εισοδηματικές τάξεις, ιδιαίτερα μετά το 1995, εξαιτίας της μεγάλης αύξησης της κερδοφορίας που χαρακτήριζε αυτήν την ιστορική περίοδο υψηλών ρυθμών ανάπτυξης της οικονομίας. Για τον λόγο αυτό, μια τέτοια διόρθωση θα αναμέναμε να έχει οριακή ή έστω μικρή μόνον επίδραση στον δείκτη.

Διάγραμμα 37

Πηγή: Eurostat, Structural Indicators.

Διάγραμμα 38

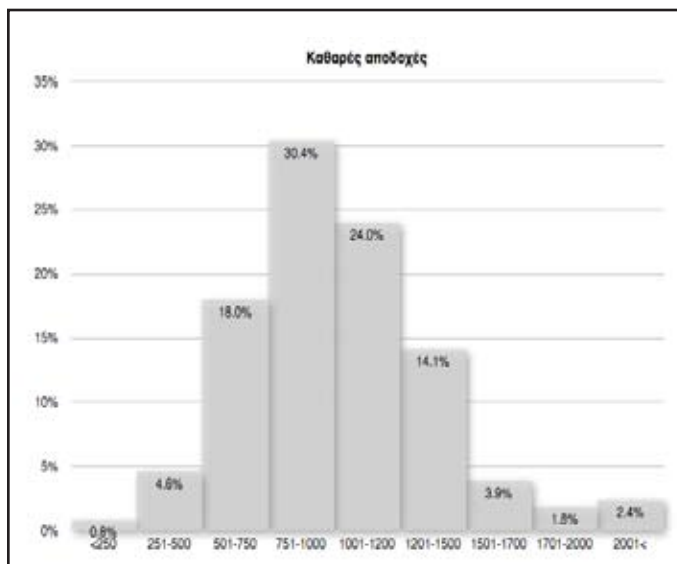

Πηγή: Annual Macro-economic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Η υψηλή εισοδηματική ανισότητα που χαρακτηρίζει την ελληνική οικονομία σχετίζεται, εκτός άλλων, και με την ανισότητα στην πρωτογενή διανομή μεταξύ επιχειρήσεων και μισθωτών. Στο Διάγραμμα 38 φαίνεται ο λόγος του καθαρού λειτουργικού πλεονάσματος της οικονομίας (δηλαδή του μεριδίου της προστιθέμενης αξίας που ιδιοποιούνται οι επιχειρήσεις πριν από την καταβολή τόκων και φόρων) προς το σύνολο των αμοιβών των εργαζομένων (συμπεριλαμβανομένων των εισφορών στα ασφαλιστικά ταμεία και ολόκληρου του μη μισθολογικού κόστους) για τις χώρες της ΕΕ-27. Η Ελλάδα βρίσκεται μεταξύ των χωρών με την υψηλότερη ανισότητα στην διανομή της προστιθέμενης αξίας. Μόνον στην Πολωνία και στην Σλοβακία η αναλογία κέρδους / αμοιβής εργασίας είναι υψηλότερη από το αντίστοιχο μέγεθος στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού για το Β' τρίμηνο του 2008, οι μισθοί των εργαζομένων κατανέμονται όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 39. Περίπου 25% των εν λόγω εργαζομένων, δήλωσαν ότι οι καθαρές αποδοχές τους ήταν μικρότερες των 750 ευρώ μηνιαίως. Περίπου 30% δήλωσαν ότι είχαν αποδοχές μεταξύ 750 και 1000 ευρώ. Ο μέσος καθαρός μισθός ανερχόταν σε 1.010 ευρώ ενώ ο διάμεσος μισθός σε 980 ευρώ περίπου. Επομένως, το όριο για τους χαμηλόμισθους ήταν $(2/3) \cdot 980 = 650$ ευρώ περίπου και το ποσοστό των χαμηλόμισθων μεταξύ των εργαζομένων ανερχόταν σε 18% του συνόλου των εργαζομένων στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα.

Διάγραμμα 39

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Αθήνα 2008.

5.4. Οι κατώτατοι μισθοί στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Στην Ευρώπη, ο κατώτατος μισθός υπάρχει προ πολλού σε χώρες όπως η Γαλλία, η Ελλάδα, η Πορτογαλία, η Ισπανία και το Βέλγιο, καθιερώθηκε πιο πρόσφατα στο Ηνωμένο Βασίλειο (1999) και στην Ιρλανδία (2000) ενώ στα περισσότερα νέα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο κατώτατος μισθός θεσπίστηκε στην αρχή της περιόδου μετάβασης (δεκαετία 1990). Δεδομένων των αδύναμων συστημάτων συλλογικής διαπραγμάτευσης στις Χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης οι κατώτατοι μισθοί επηρεάζουν την εξέλιξη του συνόλου μισθών.

Ο κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο υπάρχει σήμερα στα 20 από τα 27 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και στην υποψήφια Τουρκία. Συγκεκριμένα ο κατώτατος μισθός θεσμοθετημένος σε εθνικό επίπεδο τον οποίο οφείλουν να τηρούν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις στα διάφορα ειδικότερα επίπεδα (κλα-

δικό, επιχειρησιακό) ισχύει σε εννέα από τα 15 παλιά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Βέλγιο, Ελλάδα, Ισπανία, Γαλλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Πορτογαλία, Ιρλανδία και Ηνωμένο Βασίλειο). Το ύψος του, είτε ορίζεται από την κυβέρνηση στην βάση των προτάσεων των κοινωνικών συνομιλητών (Γαλλία, Ισπανία, Λουξεμβούργο, Ηνωμένο Βασίλειο και Ιρλανδία), είτε προκύπτει από την συλλογική διαπραγμάτευση μεταξύ των κοινωνικών συνομιλητών (Βέλγιο και Ελλάδα) και εφαρμόζεται συνήθως στο σύνολο των εργαζομένων της οικονομίας και σε όλα τα επαγγέλματα. Ο κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο ισχύει επίσης και στα 11 από τα 12 νέα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λιθουανία, Λετονία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβενία, Σλοβακία, Βουλγαρία, Ρουμανία), όπως και στην υποψήφια Τουρκία και σχεδόν σε όλα ορίζεται από την κυβέρνηση είτε μονομερώς είτε στην βάση προτάσεων, διαβουλεύσεων ή διαπραγματεύσεων μεταξύ κυβέρνησης και κοινωνικών συνομιλητών. Επίσης σε ορισμένες χώρες προβλέπεται αυτόματη αναπροσαρμογή του κατώτατου μισθού στην εξέλιξη των τιμών ή /και αυξήσεις, πράγμα που επιτρέπει την διατήρηση της αγοραστικής δύναμης των κατώτατων αποδοχών και την ενίσχυση τους

Στις υπόλοιπες 7 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Αυστρία, Γερμανία, Δανία, Σουηδία, Φιλανδία, Ιταλία και Κύπρος) δεν υπάρχει μεν κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο, υπάρχουν όμως κατώτατοι μισθοί που διαπραγματεύονται οι κοινωνικοί εταίροι σε κλαδικό επίπεδο. Στις χώρες αυτές υπάρχουν παραδοσιακά ισχυρές συνδικαλιστικές οργανώσεις και υπάρχει, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, μία προτίμηση για τους κλαδικούς κατώτατους μισθούς. Ωστόσο σε χώρες όπως η Γερμανία, διεξάγεται συζήτηση κατά τα τελευταία έτη για την θέσπιση και κατώτατου μισθού σε εθνικό επίπεδο, δεδομένου ότι μετά την επανένωση των δύο Γερμανιών και γενικότερα την διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρατηρείται μεγαλύτερος κατακερματισμός στην αγορά εργασίας και έχει μειωθεί σημαντικά το ποσοστό των εργαζομένων που καλύπτεται από συλλογικές συμβάσεις. Με άλλα λόγια, η συλλογική διαπραγμάτευση που παραδοσιακά ορίζει τους κατώτατους μισθούς σε κλαδικό επίπεδο δεν είναι σε θέση να αποτρέψει την αύξηση ενός κακοπληρωμένου τμήματος της μισθωτής εργασίας λόγω της αύξησης της μετανάστευσης και του πολλαπλασιασμού των άτυπων συμβάσεων εργασίας αλλά και της εχθρότητας των εργοδοτών στην επέκταση των κατώτατων συμφωνηθέντων σε κλαδικό και περιφερειακό επίπεδο στα πλαίσια των Επιτροπών που αποφασίζουν για τις επεκτάσεις. Στην Σουηδία, η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου σχετικά με την υπόθεση “Laval” ανέδειξε τις αδυναμίες του υπάρχοντος μοντέλου συλλογικής διαπραγμάτευσης, στα πλαίσια του οποίου δεν προβλέπεται κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις αυξημένες μεταναστευτικές ροές από τις βαλτικές κυρίως χώρες θέτει υπό συζήτηση το θέμα θέσπισης ενός γενικευμένου κατώτατου μισθού.

Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης η σπουδαιότητα των κατώτατων μισθών έχει αυξηθεί και αποτελούν σε πολλές περιπτώσεις σημαντικό στοιχείο στην γενικότερη διαμόρφωση των μισθών ειδικότερα στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ενώ παρατηρείται γενικότερα από την αρχή της τρέχουσας δεκαετίας αύξηση των κατώτατων μισθών ως ποσοστό του μέσου μισθού ²⁵.

Οι βασικοί λόγοι που εξηγούν γενικότερα το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τους κατώτατους μισθούς την τελευταία δεκαετία στην Ευρώπη σχετίζονται με την νέα κατάσταση στην αγορά εργασίας, που χαρακτηρίζεται από την σημαντική αύξηση των άτυπων μορφών απασχόλησης που συνδέονται με περισσότερη επισφάλεια και λιγότερα δικαιώματα για τους εργαζόμενους, με την αύξηση του ποσοστού των χαμηλά αμειβόμενων και των φτωχών εργαζομένων για τους οποίους ο κατώτατος μισθός θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα εργαλείο ώστε να υπάρχει ένα μισθολογικό κατώφλι για όλους τους εργαζόμενους. Η αύξηση της κινητικότητας του κεφαλαίου και -σε μικρότερο βαθμό- του εργατικού δυναμικού στην διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση των 27, έχουν προκαλέσει, λόγω της σοβαρής υστέρησης που παρατηρείται στο επίπεδο της ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής αλλά και των εθνικών πολιτικών, ένα είδος κοινωνικού *dumping* ειδικότερα στις περιπτώσεις που γίνεται χρησιμοποίηση κακοπληρωμένων εργαζόμενων μεταναστών για να ασκηθεί πίεση στους μισθούς των εργαζομένων της χώρας υποδοχής. Παράλληλα, η συρρίκνωση της κάλυψης που παρέχει η συλλογική διαπραγμάτευση και κατ' επέκταση οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, σε συνδυασμό με την μείωση της συνδικαλιστικής πυκνότητας, ειδικότερα στον τομέα των υπηρεσιών, οδηγούν διάφορες συνδικαλιστικές οργανώσεις - ακόμη και σε χώρες που παραδοσιακά δεν υπάρχει κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο και υπερτερεί η συλλογική διαπραγμάτευση και οι συμβάσεις σε κλαδικό επίπεδο - να υποστηρίζουν την θέσπιση του ώστε να προστατευτούν οι μισθοί και η αγοραστική δύναμη ειδικότερα των πιο αδύναμων τμημάτων της μισθωτής απασχόλησης.

Από την αρχή της τρέχουσας δεκαετίας, σχεδόν σε όλες τις χώρες όπου υπάρχει θεσμοθετημένος κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο παρατηρήθηκαν πραγματικές αυξήσεις του κατώτατου μισθού που στόχευαν στην βελτίωση της αγοραστικής δύναμης των χαμηλόμισθων, επηρεάζοντας σε πολλές περιπτώσεις την γενικότερη εξέλιξη των μισθών. Ωστόσο η τάση αυτή φαίνεται να ανακόπτεται το 2008 λόγω της σημαντικής και γρήγορης αύξησης των τιμών σε βασικά είδη κατανάλωσης το πρώτο εξάμηνο του 2008, η οποία σε πολλές χώρες δεν αντισταθμίστηκε από αντίστοιχες αυξήσεις στον κατώτατο μισθό.²⁶

25. European Commission : "Industrial relations in Europe 2008", Brussels, 2009.

26. Thorsten Schulten: «Minimum wages in Europe: new debates against the background of economic crisis, ETUI Policy Brief, Issue 2/2009.

Στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης και της ύφεσης ασκούνται σήμερα ισχυρές πιέσεις από την πλευρά των εργοδοτών για πάγωμα (ή ακόμη και μείωση) των μισθών, επιδιώκοντας σε κάποιες περιπτώσεις να συμψηφίσουν μέρος των ζημιών τους με την συμπίεση του κόστους εργασίας, σε άλλες να αποφύγουν μείωση των περιθωρίων κέρδους εκμεταλλευόμενες την κατάσταση της κρίσης και θέτοντας ως δίλημμα στους εργαζόμενους την απόλυση ή την αποδοχή μείωσης του μισθού (ειδικότερα στον τομέα των υπηρεσιών όπου παρατηρείται χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα είναι ορατός ο κίνδυνος να οδηγηθεί ένα μέρος των εργαζομένων στην ομάδα των χαμηλόμισθων). Στα πλαίσια ενός αβέβαιου οικονομικού περιβάλλοντος είναι δύσκολο προβλέψιμο αν οι κυβερνήσεις και οι κοινωνικοί συνομιλητές θα εγκαταλείψουν το ενδιαφέρον που παρατηρήθηκε τα τελευταία χρόνια για τον κατώτατο μισθό ή αν αντίθετα ο κατώτατος μισθός θα θεωρηθεί ως ένα εργαλείο προστασίας των χαμηλόμισθων και των φτωχών εργαζομένων.

5.4.1. Επίπεδα κατώτατων μισθών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2008

Τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat²⁷ για συγκρίσεις ανάμεσα στις διάφορες χώρες, αφορούν στους κατώτατους μηνιαίους μισθούς των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση τον Ιούλιο του 2008. Πρόκειται για τους κατώτατους μηνιαίους μικτούς μισθούς δηλαδή τους μισθούς πριν την αφαίρεση του φόρου εισοδήματος και των κοινωνικών εισφορών που καταβάλλουν οι εργαζόμενοι. Πρέπει να σημειωθεί ότι στα στοιχεία αυτά η Eurostat λαμβάνει υπόψη τις περιπτώσεις, όπου ο μηνιαίος μισθός καταβάλλεται πάνω από 12 φορές ετησίως - όπως αυτό συμβαίνει στην Ισπανία, Πορτογαλία και Ελλάδα όπου ο μισθός καταβάλλεται 14 φορές ετησίως - και έχουν διορθωθεί τα στοιχεία ώστε να ληφθούν υπόψη αυτές οι πληρωμές²⁸.

Από την **σύγκριση** των κατώτατων μηνιαίων μισθών σε ευρώ, προκύπτει ότι οι αποκλίσεις είναι ήδη μεγάλες στην ΕΕ-15, ανάμεσα στις νότιες χώρες μέλη (Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία) και στις υπόλοιπες χώρες παλιά μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και βέβαια είναι ακόμη μεγαλύτερη η απόσταση που χωρίζει τους κατώτατους μισθούς των νέων κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης - με εξαίρεση την

27. Pierre Regnard: «Minimum Wages 2008», Eurostat, Statistics in focus 105/2008.

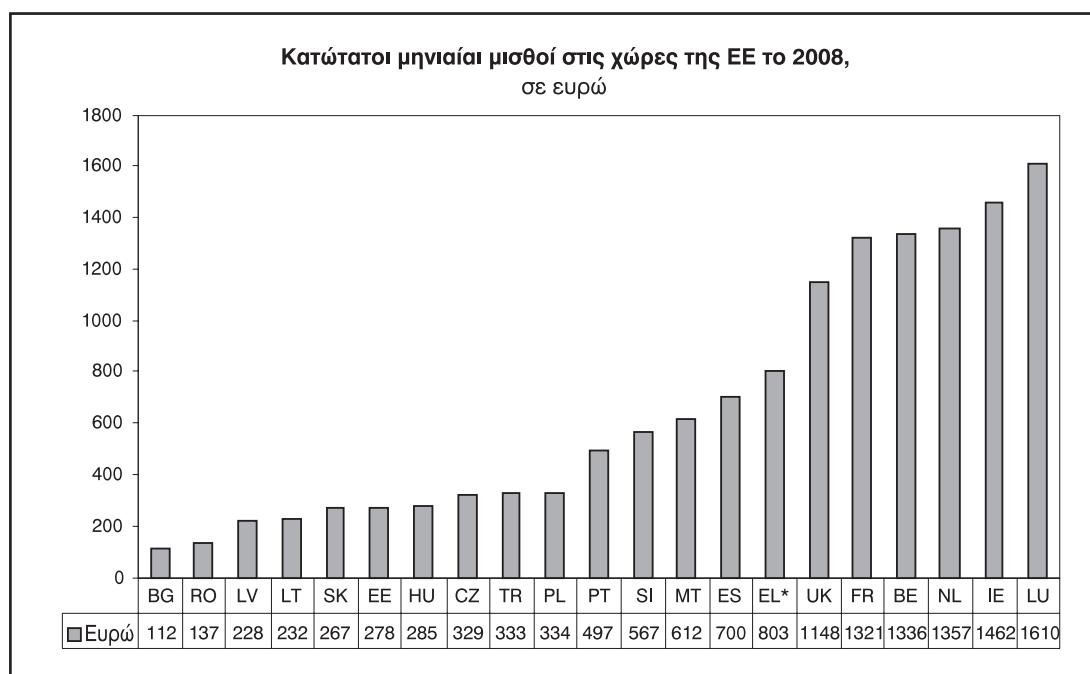
28. Επειδή η διόρθωση αυτή δεν έχει γίνει στα μέχρι σήμερα διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat για το έτος 2008 για την Ελλάδα, στα στοιχεία που χρησιμοποιούμε παρακάτω προβαίνουμε, για λόγους συγκρισιμότητας, στην εν λόγω διόρθωση με βάση την τελευταία ΕΓΓΣΕ 2008-2009 που υπεγράφη τον Απρίλιο 2008 (βλέπε Πίνακα 1). Συγκεκριμένα για την Ελλάδα, το 2008 ο κατώτατος μισθός σε δωδεκάμηνη βάση - συνυπολογίζοντας τους 14 μισθούς ετησίως - με βάση την ΕΓΣΣΕ ανέρχεται σε 802,5€ (αντί για 681€ που αναφέρουν τα στοιχεία της Eurostat τα οποία δεν λαμβάνουν υπόψη την καταβολή του μισθού σε 14μηνη βάση στην Ελλάδα, ενώ αυτό έχει γίνει στην περίπτωση της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Για παράδειγμα ο κατώτατος μηνιαίος μισθός ανέρχεται στην Ισπανία σε 600€ και με την αναγωγή σε 14μηνη βάση, ανέρχεται στα 700€ στα στοιχεία της Eurostat.)

Μάλτα και την Σλοβενία - από τους αντίστοιχους μισθούς τόσο των χωρών μελών του ευρωπαϊκού νότου όσο κυρίως των υπολοίπων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ειδικότερα, με βάση τα στοιχεία του Διαγράμματος 40, ο κατώτατος μηνιαίος μισθός σε απόλυτα μεγέθη:

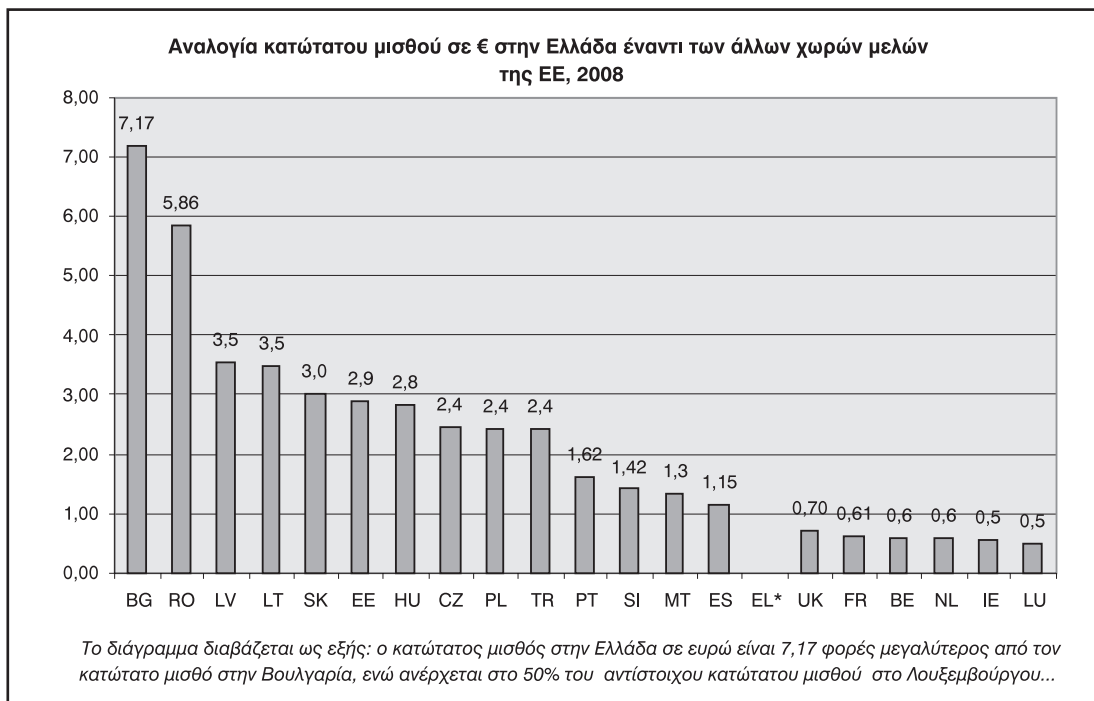
- ξεπερνά τα 1148 ευρώ, σε μία πρώτη κατηγορία χωρών που αποτελείται από το Ηνωμένο Βασίλειο, την Γαλλία, το Βέλγιο την Ολλανδία, την Ιρλανδία και το Λουξεμβούργο,
- κυμαίνεται μεταξύ 497 και 803 ευρώ, σε μία δεύτερη κατηγορία χωρών που αποτελείται από την Πορτογαλία, την Σλοβενία, την Μάλτα, την Ισπανία και την Ελλάδα
- τέλος, κυμαίνεται μεταξύ 112 και 334 ευρώ στα υπόλοιπα νέα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και διαμορφώνεται στα 333 ευρώ στην υποψήφια Τουρκία.

Διάγραμμα 40

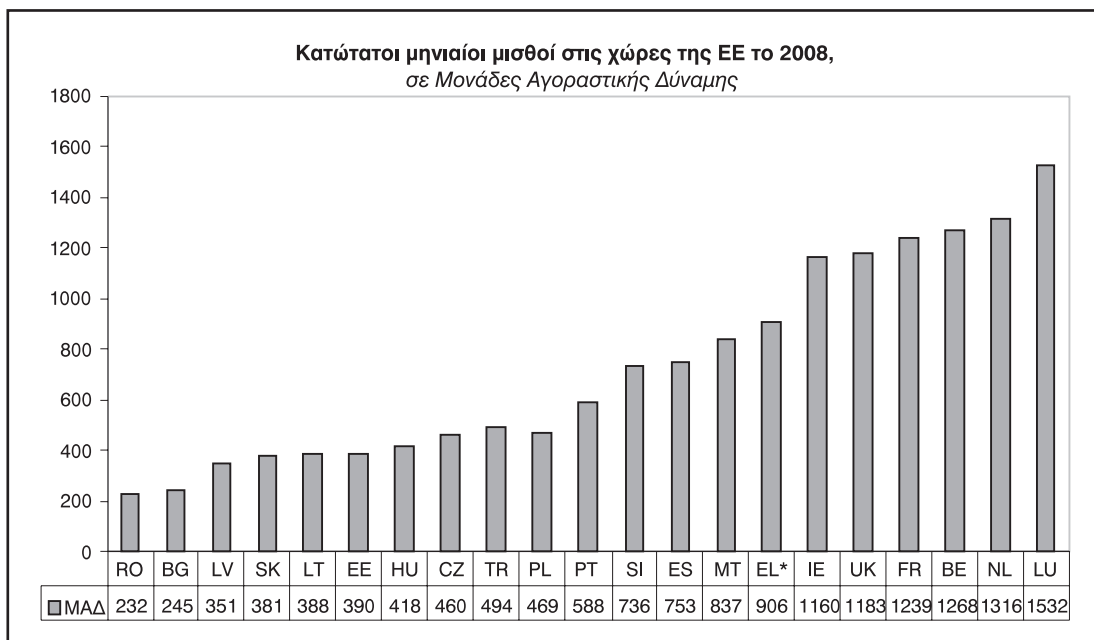

Πηγή: Eurostat, Statistics in focus 105/2008. Στοιχεία για την Ελλάδα: ΕΓΣΣΕ.*

Διάγραμμα 41

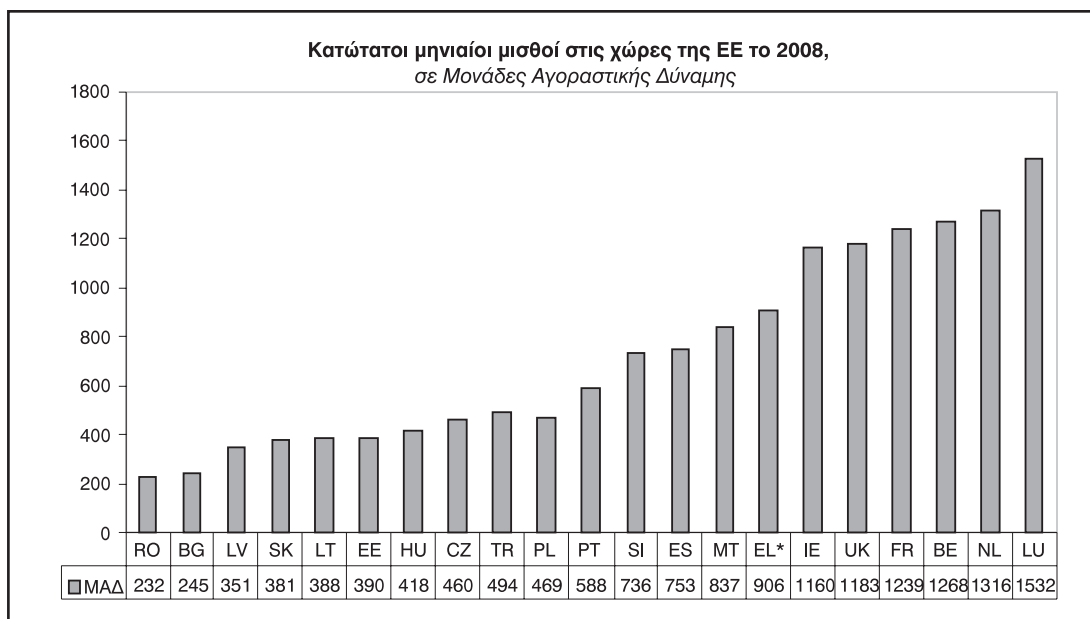

Διάγραμμα 42

Πηγή: Eurostat, Statistics in focus 105/2008. Στοιχεία για την Ελλάδα*: ΕΓΣΣΕ.

Διάγραμμα 43

Πηγή: Eurostat, Statistics in focus 105/2008 Στοιχεία για την Ελλάδα*: ΕΓΣΣΕ.

Στην σύγκριση σε απόλυτα μεγέθη, διαπιστώνεται ότι ο κατώτατος μηνιαίος μισθός την Ελλάδα σε ευρώ, είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο μισθό που ισχύει στην μεγάλη πλειοψηφία των νέων κρατών μελών της ΕΕ (ιδιαίτερα αν εξαιρεθούν η Σλοβενία και η Μάλτα). Αντίθετα όμως, **ο κατώτατος μηνιαίος μισθός σε ευρώ στην Ελλάδα, συνεχίζει να υστερεί σημαντικά έναντι των κατώτατων μισθών των πλουσιότερων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (στις οποίες ισχύει ο κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο) **και ανέρχεται περίπου στο 60% του αντίστοιχου κατώτατου μισθού της πρώτης αυτής κατηγορίας χωρών, ενώ βρίσκεται σε ευνοϊκότερη θέση έναντι του αντίστοιχου κατώτατου μισθού των χωρών της δεύτερης κατηγορίας (Διάγραμμα 41).**

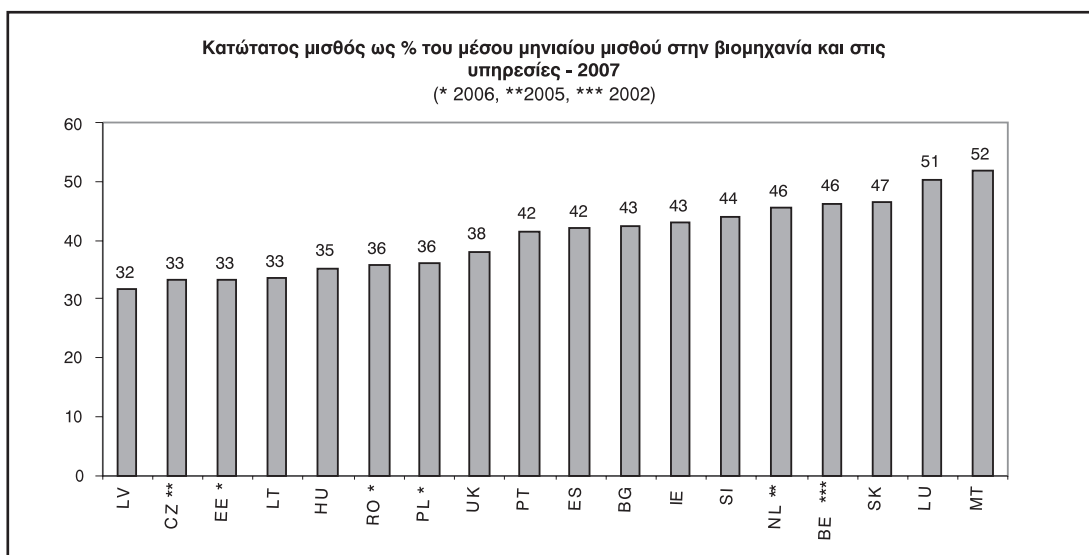
Στα Διαγράμματα 42 και 43, η σύγκριση των κατώτατων μισθών γίνεται σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τις διαφορές των τιμών ανάμεσα στις χώρες για ένα καλάθι αγαθών και υπηρεσιών τα οποία είναι συγκρίσιμα και αντιπροσωπευτικά. Στόχος είναι να εξαλειφθούν οι διαφορές του επιπέδου των τιμών στις δαπάνες της τελικής κατανάλωσης των νοικοκυριών. Επομένως οι κατώτατοι μισθοί που εκφράζονται σε εθνικό νόμισμα, μετατρέπονται σε μία κοινή «επίπλωση» νομισματική μονάδα ώστε η αγοραστική τους δύναμη να είναι συγκρίσιμη.

Ανάμεσα στα δύο Διαγράμματα (40 και 42), η κατάταξη των χωρών παραμένει σχεδόν αμετάβλητη, διαπιστώνεται όμως ότι οι αποστάσεις των κατώτατων μηνιαίων μισθών είναι μικρότερες όταν τα στοιχεία εκφράζονται σε Μονάδες Αγορα-

στικής Δύναμης από ότι σε ευρώ. Ειδικότερα, η εξάλειψη των διαφορών στις τιμές ανάμεσα στις χώρες έχει ως αποτέλεσμα να αυξάνεται ο κατώτατος μισθός στα νέα κράτη μέλη όπως επίσης και στην Πορτογαλία, στην Ισπανία και στην Ελλάδα. Αντίθετα στις πιο πλούσιες χώρες, η εφαρμογή των Μονάδων Αγοραστικής Δύναμης (ΜΑΔ), μεταφράζεται σε σχετική μείωση του επιπέδου του κατώτατου μισθού.

Τέλος, η αναλογία μεταξύ κατώτατου μισθού και μέσου μισθού στην βιομηχανία και στις υπηρεσίες στις διάφορες χώρες (για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat) κυμαίνεται από 32% στην Λετονία μέχρι και 52% στην Μάλτα (Διάγραμμα 44).

Διάγραμμα 44

Πηγή: Eurostat.

5.4.2. Σύγκριση κατώτατου και μέσου μισθού στην Ελλάδα

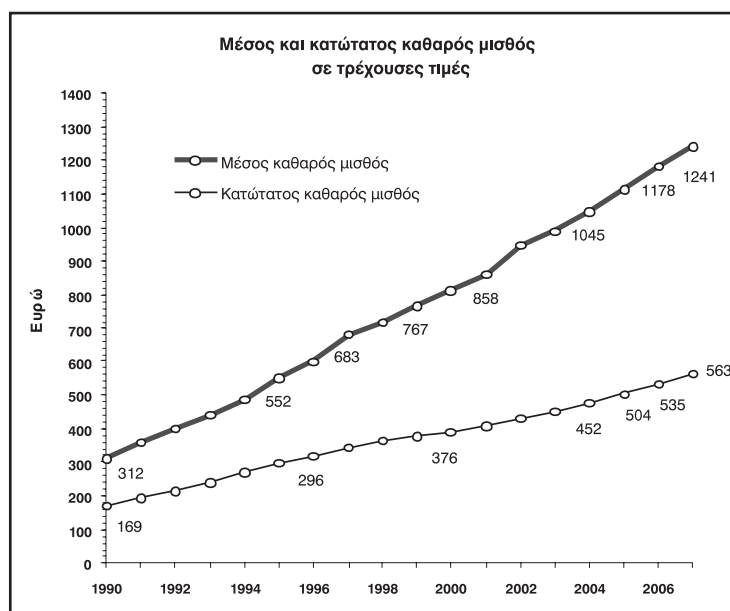
Με βάση τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (DGII) και της ΕΣΣΕ υπολογίσαμε τις καθαρές αποδοχές για τον μέσο μισθό και για τον κατώτατο μισθό, με τις ακόλουθες παραδοχές: α) Το άθροισμα εργοδοτικών εισφορών και εισφορών του εργαζόμενου ανέρχεται στο 44% των ακαθάριστων αποδοχών, β) Η επιβάρυνση για τον κατώτατο μισθό από το 2001 ανέρχεται σε 43%, γ) Ο μέσος καθαρός μισθός επιβαρύνεται με φορολογική επιβάρυνση 8%.

Όπως φαίνεται στα Διαγράμματα 44 και 45, ο μέσος καθαρός μισθός αυξήθηκε ταχύτερα από τον κατώτατο καθαρό μισθό, έτσι ώστε η αναλογία τους να μειωθεί από το 55% περίπου το 1994 σε 45% περίπου κατά την εξαετία 2002-2007. Η αντίστοιχη αναλογία των μικτών αποδοχών (καθαρές αποδοχές + εισφορές εργαζομέ-

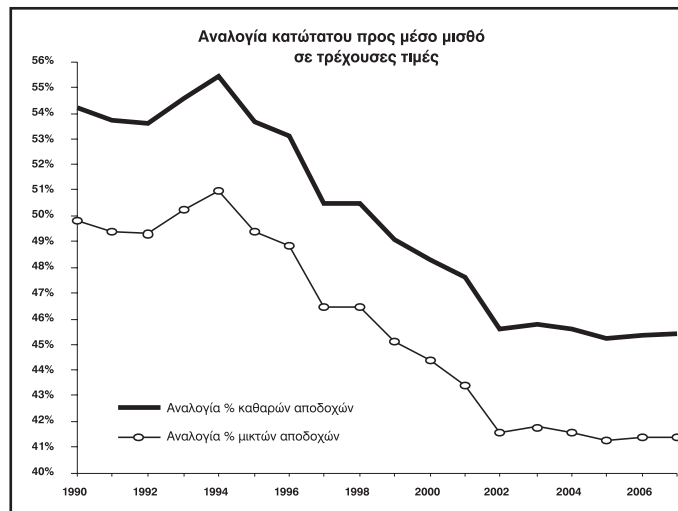
νου) είναι ελαφρώς χαμηλότερη, αλλά η τάση εξέλιξης είναι εξίσου πτωτική: ενώ ανερχόταν σε 51% περίπου το 1994, είχε μειωθεί σε 41% περίπου κατά την εξαετία 2002-2007.

Υπάρχει επομένως, **σταθεροποίηση** του χάσματος αμοιβών μεταξύ κατώτατου και μέσου μισθού από το 2002 μέχρι σήμερα, πλην όμως το χάσμα παραμένει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα.

Διάγραμμα 45

Διάγραμμα 46

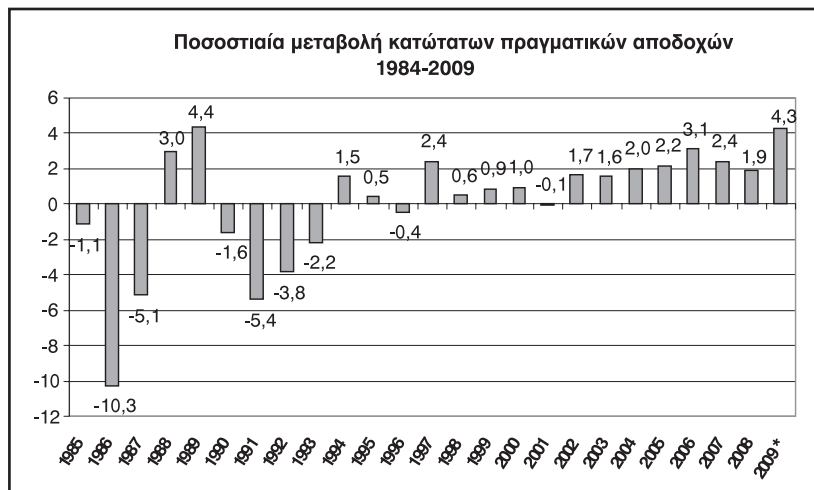

5.4.3. Εξέλιξη των κατώτατων αποδοχών την τελευταία 25ετία στην Ελλάδα

Ο Πίνακας 1 καταγράφει την εξέλιξη των κατώτατων αποδοχών - κατώτατου μισθού και ημερομισθίου - στην Ελλάδα για την περίοδο 1984 - 2009, όπως αυτές διαμορφώνονται σύμφωνα με τις εκάστοτε ΕΓΣΣΕ και Διαιτητικές αποφάσεις.

Με βάση τα δεδομένα του πίνακα 1, στα Διαγράμματα 47 και 48 απεικονίζεται η εξέλιξη των κατώτατων πραγματικών αποδοχών την περίοδο 1984 - 2009 λαμβάνοντας υπόψη τις ετήσιες ονομαστικές αποδοχές ανά έτος (σε 12μηνιαία βάση) και αποπληθωρίζοντας με τον ΔΤΚ σε μέσα επίπεδα. Διαπιστώνεται στα εν λόγω διαγράμματα ότι, ενώ υπάρχει μια σταδιακή αύξηση των κατώτατων πραγματικών αποδοχών μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ωστόσο όμως ο ρυθμός μεταβολής αυτής της εξέλιξης δεν έχει ακόμη επιτρέψει το 2008 την διαμόρφωση του επιπέδου των κατώτατων πραγματικών αποδοχών στο ανώτερο επίπεδο της περιόδου (1984-2008).

Διάγραμμα 47

Πηγή: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ. Υπολογισμοί με βάση το μέσο Δ.Τ.Κ.

**(Εκτίμηση ΟΟΣΑ για πληθωρισμό το 2009 : 1,3 %).*

Έχουμε με άλλα λόγια δύο διακριτές περιόδους:

- Στην διάρκεια της πρώτης περιόδου (1984-1996) έχουμε σημαντική μείωση των πραγματικών κατώτατων αποδοχών κατά 20 περίπου εκατοστιαίες μονάδες (από 100 το έτος 1984 ο δείκτης μειώνεται στο 79,3 το έτος 1993 και διατηρείται στα επίπεδα του 80 μέχρι το έτος 1996).
- Στην διάρκεια της δεύτερης περιόδου (1997-2008) έχουμε ονομαστικές αυξήσεις που υπερβαίνουν συστηματικά τον πληθωρισμό σε μέσα επίπεδα και μία ανάκτηση εν μέρει της αγοραστικής δύναμης του κατώτατου μισθού - που απωλέσθη την προηγούμενη περίοδο - κατά 18 περίπου εκατοστιαίες μονάδες (από το 80 ο δείκτης ανέρχεται στο 98 το 2008) χωρίς ωστόσο να υπάρξει πλήρης ανάκτηση και να καταφέρει να επανέλθει στα επίπεδα του έτους 1984.

Διάγραμμα 48

Πηγή : INE-ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ. Υπολογισμοί με βάση τις ΕΓΣΣΕ και το μέσο ΔΤΚ

*(εκτίμηση ΟΑΣΑ για πληθωρισμό το 2009 : 1,3 %).

Η πορεία των πραγματικών κατώτατων αποδοχών το 2009 θα εξαρτηθεί από την εξέλιξη του πληθωρισμού. Αν ο πληθωρισμός διαμορφωθεί σε μέσα επίπεδα στο 1,3% το 2009 (πρόβλεψη ΟΟΣΑ²⁹), τότε θα προκύψουν πραγματικές αυξήσεις για τον κατώτατο μισθό της τάξης του 4,3%. Ωστόσο ακόμη και με την επιβεβαίωση αυτής της πρόβλεψης για τον πληθωρισμό, ο κατώτατος μισθός σε πραγματικούς όρους μόλις θα ξεπερνά τα επίπεδα του έτους 1984, πράγμα που σημαίνει ότι η αύξηση αυτή θα επέτρεπε απλά και μόνο να καλυφθούν οι απώλειες που υπέστη η αγοραστική δύναμη του κατώτατου μισθού από τον πληθωρισμό στο σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου, ενώ σημαίνει ταυτόχρονα ότι στην διάρκεια όλων αυτών των ετών, οι αμειβόμενοι με τις κατώτατες αποδοχές επ' ουδενί επωφελήθηκαν από την όποια αύξηση της παραγωγικότητας (και δεν έχουν λάβει μερίδιο από την ανάπτυξη).

Επίσης πρέπει να ληφθεί υπόψη (και να συνυπολογιστεί) το γεγονός ότι ο πληθωρισμός για τους χαμηλόμισθους είναι υψηλότερος του μέσου όρου λόγω της διάρθρωσης της κατανάλωσης των νοικοκυριών με χαμηλά εισοδήματα και της διαμόρφωσης των τιμών σε επιμέρους βασικά αγαθά και υπηρεσίες, (βλέπε αρχή τρέχοντος κεφαλαίου). Κατά συνέπεια η διαμόρφωση και δημοσίευση από την ΕΣΥΕ (όπως αυτό γίνεται σε άλλες χώρες) διαφοροποιημένων Δεικτών Τιμών Καταναλωτή ανά κατηγορία εισοδήματος, θα επέτρεπε να ληφθούν υπόψη οι εν λόγω διαφορές (στο

29. OECD: Economic Outlook 85, Paris, Ιούνιος 2009.

μέλλον), τόσο σε επίπεδο υπολογισμών όσο κυρίως σε επίπεδο συλλογικής διαπραγμάτευσης για τον κατώτατο μισθό, ενώ θα ήταν επίσης χρήσιμοι οι δείκτες αυτοί για τον καθορισμό των αυξήσεων στις συντάξεις και σε άλλα κοινωνικά επιδόματα/βοηθήματα.

Παράλληλα πρέπει να υπογραμμιστεί, ότι στα πλαίσια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης και της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής οι χαμηλόμισθοι, ενώ επωφελούνται λιγότερο από την αποκλιμάκωση του μέσου όρου του πληθωρισμού και επιβαρύνονται δυσανάλογα από την έμμεση φορολογία και την αύξηση των φόρων κατανάλωσης, υφίστανται ήδη και θα υποστούν και τις μεγαλύτερες συνέπειες από την συρρίκνωση των δημόσιων δαπανών που σχετίζονται με την παροχή διάφορων κοινωνικών υπηρεσιών ή κοινωνικών βοηθημάτων (επιδομάτων).

Με την οικονομική κρίση οι κατώτατοι μισθοί - όπως και το σύνολο των μισθών - δέχονται ισχυρές πιέσεις με αντάλλαγμα ή πρόσχημα την διατήρηση της απασχόλησης. Ειδικότερα στην Ελλάδα δεδομένων:

- των επιθέσεων αμφισβήτησης που δέχονται τα τελευταία χρόνια οι κλαδικές συμβάσεις αλλά και ο θεσμός μεσολάβησης και διαιτησίας.
- των χαμηλών ποσοστών της συνδικαλιστικής πυκνότητας κυρίως στον ιδιωτικό τομέα και ειδικότερα στις ΜΜΕ.
- τη διεύρυνση της σφαίρας των επισφαλών θέσεων και μορφών εργασίας.
- του εύρους της αδήλωτης εργασίας και της χρόνιας ανεπάρκειας που παρουσιάζουν οι ελεγκτικοί μηχανισμοί της αγοράς εργασίας.

Ο κατώτατος μισθός αποτελεί την ελάχιστη (αλλά όχι ικανή) συνθήκη ώστε:

- να προστατευτούν τα χαμηλότερα στρώματα της μισθωτής εργασίας.
- να αποτραπεί η αύξηση του ποσοστού των φτωχών εργαζομένων (η Ελλάδα με διπλάσιο ποσοστό φτωχών εργαζομένων (14%) από το μέσο όρο (7%) κατέχει ήδη την πρωτιά στην ΕΕ³⁰).
- να συνεχίσει να υπάρχει ένα σημείο αναφοράς για τον καθορισμό των μισθών σε κλαδικό και επιχειρησιακό επίπεδο (μέσω της ΕΓΣΣΕ τα συνδικάτα των εργαζομένων και οι εργοδότες δίνουν τον δικό τους τόνο στην μισθολογική πολιτική - όπως αυτό γίνεται από την κυβέρνηση μέσω της εισοδηματικής πολιτικής).
- να επηρεαστεί προς μία άλλη κατεύθυνση η εισοδηματική πολιτική και η διανομή του εισοδήματος (και του παραγόμενου πλούτου).

30. Βλ. Μέρος 8, «Ελληνική οικονομία και απασχόληση», Ετήσια Έκθεση 2008 ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Αθήνα 2008.

Στην περίοδο κρίσης που διανύουμε, ο κατώτατος μισθός διαδραματίζει ένα διπλό ρόλο που είναι, αφενός η προστασία των ασθενέστερων στρωμάτων της μισθωτής απασχόλησης, και αφετέρου σηματοδοτεί γενικότερα, μέσα από τον καθορισμό των αυξήσεων, τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την έξοδο από την κρίση οι κοινωνικοί συνομιλητές (δεδομένου ότι στην Ελλάδα ο κατώτατος μισθός καθορίζεται από αυτούς). Επομένως ο καθορισμός του κατώτατου μισθού είναι σημαντικός όχι μόνο για τους εργαζόμενους που αμείβονται με βάση την ΕΓΣΣΕ, αλλά επίσης και για την εξέλιξη των μισθών σε κλαδικό και επιχειρησιακό επίπεδο, που καθορίζονται τόσο μέσα από την συλλογική διαπραγμάτευση στα επιμέρους επίπεδα όσο και μέσα από την έμμεση επιρροή που ασκεί στις περιπτώσεις μεσολάβησης και διαιτησίας, ενώ παράλληλα σειρά κοινωνικών επιδομάτων και βοηθημάτων καθορίζονται άμεσα ή έμμεσα με αναφορά στον κατώτατο μισθό, προσδίδοντας του κατ' αυτόν τον τρόπο ένα ευρύτερο ρόλο σε ότι αφορά στην αναδιανομή του εισοδήματος τόσο σε πρωτογενές όσο και σε δευτερογενές επίπεδο.

Τέλος, **σε περίοδο κρίσης** η μείωση των μισθών σε επίπεδο επιχείρησης παρουσιάζεται συχνά ως φιάλη οξυγόνου για τις επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν μείωση της οικονομικής τους δραστηριότητας (χωρίς βέβαια να γίνεται αναφορά εδώ στις περιπτώσεις όπου η κρίση χρησιμοποιείται ως άλλοθι για την μείωση των μισθών). Ενώ σε μικροοικονομικό επίπεδο και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, η μείωση των μισθών παρουσιάζεται ως τρόπος διάσωσης της επιχείρησης και προστασίας της απασχόλησης, ωστόσο σε μακροοικονομικό επίπεδο μία τάση γενικευμένης μείωσης των μισθών μπορεί να έχει δραματικά αποτελέσματα και να οδηγήσει τελικά σε μείωση της απασχόλησης αυξάνοντας τους κίνδυνους για επιδείνωση της ύφεσης και αποπληθωρισμού. Με αφορμή τις περικοπές μισθών που παρατηρούνται σε μερίδα μισθωτών στις ΗΠΑ ώστε να διατηρηθούν τα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων, ο οικονομολόγος **Paul Krugman αναφέρει χαρακτηριστικά σε πρόσφατο άρθρο του³¹** ότι *“Η μείωση των μισθών αποτελεί σύμπτωμα μιας άρρωστης οικονομίας. Αυτό το σύμπτωμα μπορεί να επιδεινώσει την κατάσταση της υγείας της οικονομίας”*. Σε περίπτωση γενικευμένης μείωσης των μισθών, θα υπάρξουν αρνητικές επιπτώσεις στην απασχόληση λόγω της μείωσης της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών και της κατανάλωσης επαυξάνοντας την οικονομική ύφεση και τον κίνδυνο να οδηγηθεί η οικονομία σε αποπληθωρισμό, οδηγώντας εκ νέου τις επιχειρήσεις στο φαύλο κύκλο της περαιτέρω μείωσης των μισθών και της απασχόλησης.

Η χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση και η νέα αβεβαιότητα που προκύπτει δημιουργούν νέες συνθήκες για τον καθορισμό των κατώτατων μισθών. Ειδικότερα στην περίπτωση της Ελλάδας τυχόν αμφισβήτηση της ΕΓΣΣΕ και περιορισμός στις αυξήσεις των κατώτατων μισθών θα σήμαινε και θα σηματοδοτούσε μια προσπάθεια

31. Paul Krugman: «Failing wage syndrome» in *New York Times*, 03.05.2009.

να πληρώσουν την κρίση οι χαμηλά αμειβόμενοι και οι φτωχότεροι εργαζόμενοι. Πιο συγκεκριμένα, θα είχε άμεσα αρνητικά αποτελέσματα στο εισόδημα και στην διαβίωση των εν λόγω μισθωτών οδηγώντας σε αύξηση του ποσοστού των φτωχών εργαζομένων (που είναι ήδη το υψηλότερο στην ΕΕ (14%) ποσοστό διπλάσιο από το μέσο όρο της ΕΕ), θα είχε επίσης, δεδομένης της υψηλής ροπής προς κατανάλωση των χαμηλών εισοδημάτων, αρνητικές επιπτώσεις στην ζήτηση, ενώ θα προκαλούσε παράλληλα αρνητικές αλυσιδωτές επιπτώσεις στις υπόλοιπες συλλογικές συμβάσεις εργασίας (οι οποίες ήδη βάλλονταν πριν την έλευση της διεθνούς κρίσης).

Οι θεσμοί της αγοράς εργασίας διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο και δοκιμάζονται στην περίοδο κρίσης που διανύουμε και ο κατώτατος μισθός και η συλλογική διαπραγμάτευση μπορούν να συμβάλλουν ώστε να αποτραπεί η συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών και ειδικότερα των χαμηλόμισθων και να προστατευτούν τα πιο ευάλωτα τμήματα της μισθωτής εργασίας χάρη στο μισθολογικό κατώφλι που αντιπροσωπεύει ο κατώτατος μισθός.

Πίνακας 1: Εξέλιξη κατώτατου μισθού και ημερομισθίου στην Ελλάδα 1984-2009

ΕΓΣΣΕ - ΔΙΑΙΤΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ	ΧΡΟΝΟΣ ΙΣΧΥΟΣ ΑΠΟ - ΕΩΣ	ΗΜΕΡΟ-ΜΙΣΘΙΟ (δραχμές)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΥΞΗΣΗΣ	ΜΙΣΘΟΣ (δραχμές)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΥΞΗΣΗΣ %	ΕΤΗΣΙΕΣ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΕΣ ΑΠΟΔΟΧΕΣ (12 μήνες) δρχ.	Ποσοστό αύξησης ετήσιων ονομαστικών αποδοχών (σχέση προηγ. έτους)	(Ποσοστό μεταβολής) Σύγκριση μέσου ετήσιου ΔΤΚ κάθε έτους με τον αντίστοιχο προηγ. έτους	Ποσοστό μεταβολής πραγματικών αποδοχών
ΕΓΣΣΕ 1984	1.5-31.8.84	1202	10,8	27012	10,8	341596	-	18,6%	-
	1.5-31.8.84	1285	6,9	28876	6,9				
	1.9-31.12.84	1314	2,2	29511	2,2				
ΕΓΣΣΕ 1985	1.1-30.4.85	1422	8,2	31931	8,2	402912	17,9%	19,2%	-1,09%
	1.5-31.8.85	1516	6,6	34038	6,6				
	1.9-31.12.85	1548	2,1	34759	2,1				
1986	1.1-31.4.86	1618	4,5	36316	4,5	445436	10,5%	23,1%	-10,25%
	1.5-31.8.86	1639	1,3	36792	1,3				
	1.9-31.12.85	1716	4,7	38251	4				
1987	1.1-30.4.87	1787	4,1	40100	4,8	491700	10,38%	16,4%	-5,1%
	1.5-31.8.87	1805	1	40501	1				
	1.9-31.12.87	1886	4,5	42324	4,5				
ΕΓΣΣΕ 1988	1.1-31.4.88	2074	10	46443	9,7	575172	16,9%	13,5%	+3%
	1.4-31.8.88	2106	1,5	47143	1,5				
	1.9-31.12.88	2243	6,5	50207	6,5				
ΕΓΣΣΕ 1989	1.1-30.4.89	2450	9,3	54828	9,2	682840	18,7%	13,7%	+4,39%
	1.5-31.8.89	2475	1	55376	1				
	1.9-31.12.89	2705	9,3	60506	9,3				
ΕΓΣΣΕ 1990	1.1-31.8.90	2911	7,6	65105	7,6	808992	18,4%	20,4%	-1,6%
	1.9-31.12.90	3118	7,1	69727	7,1				
ΕΓΣΣΕ 1991	1.1.91	3315	6,3	74121	6,3	914358	13,02%	19,5%	-5,4%
	1.7.91	3501	5,6	78272	5,6				
1992	1.1.92	3721	6,28	83160	6,24	1017882	11,3%	15,8%	-3,8%
	1.7.92	3870	4	86487	4				
ΕΓΣΣΕ 1993	1.1.93	4081	5,45	91206	5,45	1138644	11,8%	14,4%	-2,2%
	1.7.93	4411	8,08	98568	8,07				
ΕΓΣΣΕ 1994	1.1.94	4632	5	103497	5	1282332	12,6%	10,9%	+1,53%
	1.7.94	4934	6,5	110225	6,5				
1995	1.1.95	5132	4	114634	4	1403124	9,41%	8,9%	+0,46%
	1.7.95	5336	4	119220	4				
ΕΓΣΣΕ 1996	1.1.96	5531	3,5	123520	3,5	1511880	7,75%	8,2%	-0,41%
	1.7.96	5753	4	128460	4				
1997	1.1.97	6000	1% + 3,25%	133962	1% + 3,25%	1633662	8,05%	5,5%	2,4%
	1.7.97	6195	3,25%	138315	3,25%				
ΕΓΣΣΕ 1998	1.1.98	6364	0,2%+2,5%	142056	0,2%+2,5%	1721718	5,39%	4,8%	0,56%
	1.7.98	6492	2%	144897	2%				
1999	1.1.99	6609	0,4% + 1,4%	147513	0,4% + 1,4%	1782548	3,53%	2,6%	0,9%
	1.7.99	6701	1,4%	149578	1,4%				
ΕΓΣΣΕ 2000	1.1.00	6882	0,7% + 2%	153643	0,7% + 2%	1857474	4,2%	3,2%	0,97%
	1.7.00	6986	1,5%	155947	1,5%				
2001	1.1.01	7111	1,8%	158754	1,8%	1919274	3,3%	3,4%	-0,09%
	1.7.01	7218	1,5%	161136	1,5%				

ΕΓΣΣΕ - ΔΙΑΙΤΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ	ΧΡΟΝΟΣ ΙΣΧΥΟΣ ΑΠΟ - ΕΩΣ	ΗΜΕΡΟ-ΜΙΣΘΙΟ (ευρώ)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΥΞΗΣΗΣ	ΜΙΣΘΟΣ (ευρώ)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΥΞΗΣΗΣ %	ΕΤΗΣΙΕΣ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΕΣ ΑΠΟΔΟΧΕΣ (12 μήνες) - ευρώ.	Ποσοστό αύξησης ετήσιων ονομαστικών αποδοχών (σχέση προηγ. έτους)	Ποσοστό μεταβολής Σύγκριση μέσου ετήσιου ΔΤΚ κάθε έτους με τον αντίστοιχο προηγ. έτους	Ποσοστό μεταβολής πραγματικών αποδοχών
ΕΓΣΣΕ 2002 (σε ευρώ)* 2003	1.1.02	21,95	1,1% + 2,5%	490,04	1,1% + 2,5%	5933,39	5,34%	3,6%	1,68 %
	1.7.02	22,35	1,8%	498,86	1,8%	6238,44	5,14%	3,5%	1,58%
	1.1.03	23,29	0,3% + 3,9%	519,87	0,3% + 3,9%				
ΕΓΣΣΕ 2004	1.1.04	24,22	4%	540,66	4%	6545,88	4,93%	2,9%	1,97 %
	1.9.04	25,01	2% + 8 ευρώ (μηνιαίως)	559,98	2% + 8,5ευρώ (μηνιαίως)				
2005	1.1.05	25,56	2,2%	572,30	2,2%				
	1.9.05	26,41	3,3%	591,18	3,3%	6943,12	5,78%	3,5 %	2,2 %
ΕΓΣΣΕ 2006	1.1.06	2,9%	27,17	608,33	2,9%				
	1.9.06	2,9%	27,96	625,97	2,9%	7370,52	6,44%	3,2%	3,13%
	1.5.07	5,1%	29,39	657,89	5,1%	7766,92	5,38 %	2,9%	2,41%
ΕΓΣΣΕ 2008	1.1.08	3,45%	30,40	680,59	3,45%				
	1.9.08	3%	31,32	701	3%	8248,72	6,2%	4,2 %	1,91%
2009	1.5.09	5,5%	33,04	739,56	5,5%	8720,48	5,71%	1,3% **	4,3% ***

* Από το έτος 2002 και μετά οι αποδοχές είναι σε ευρώ.

** Πρόβλεψη ΟΟΣΑ για πληθωρισμό 1,3 % το 2009.

*** Υπό τον όρο ότι θα επιβεβαιωθούν οι προβλέψεις για τον πληθωρισμό.

Πηγή: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

ΜΕΡΟΣ 6

Η απασχόληση και η ανεργία

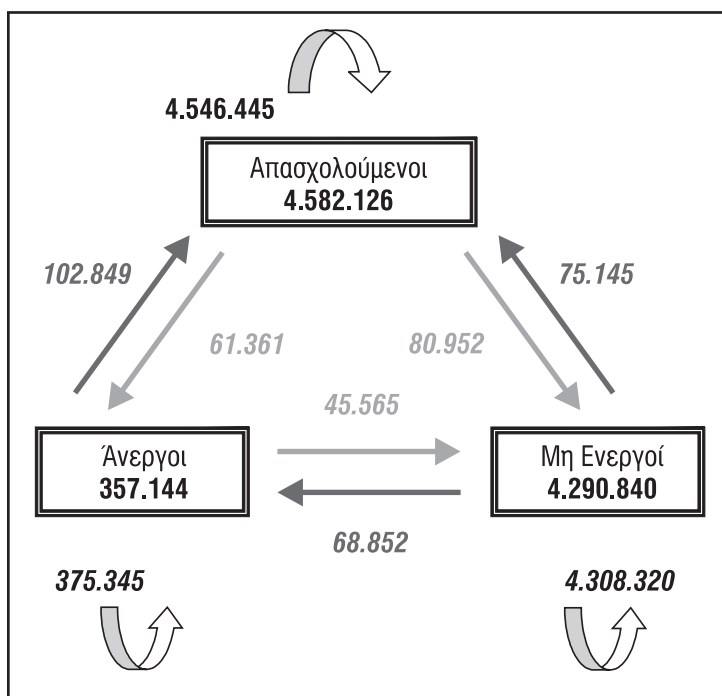
Η απασχόληση και η ανεργία

6.1. Η απασχόληση και η ανεργία κατά το 2008

Το 2008, σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (Β' τριμήνου), το **ποσοστό ανεργίας** διαμορφώθηκε στο 7,2% του εργατικού δυναμικού της χώρας και οι άνεργοι ανέρχονταν σε 357.000. Η διατήρηση του ποσοστού ανεργίας σε μονοψήφιο ποσοστό³² και η σταδιακή μείωσή του μετά το 2004 οφείλεται κυρίως στη μείωση του αριθμού των ανέργων νέων ηλικίας 15-29 ετών και των μακροχρόνια ανέργων. Το εργατικό δυναμικό το οποίο ανέρχεται σε 4,94 εκατομμύρια άτομα αντιστοιχεί στο 68,2% του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών) και ο αριθμός απασχολούμενων, που πλησιάζει τα 4,59 εκατομμύρια άτομα αντιστοιχεί στο 63,4% του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας.

Διάγραμμα 49

Ροές από και προς την απασχόληση, 2008

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ 2008 Β' τριμήνου.

Επεξεργασία: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, (Γ. Κοητικίδης).

32. Μονοψήφιο ποσοστό ανεργίας παρατηρούμε μετά το 1998 και κατά τα έτη 2002 και 2003.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 49, από την απασχόληση του προηγούμενου έτους³³ (4.546.445 άτομα) εξήλθαν 142.313 άτομα, εκ των οποίων το 57% προς την κατεύθυνση των μη ενεργών (80.952 άτομα). Ταυτόχρονα, εισήλθαν ως εργαζόμενοι 177.994 άτομα από τους οποίους το 58% προέρχεται από την κατηγορία των ανέργων (102.849 άτομα). Έτσι το τελικό μέγεθος της απασχόλησης διαμορφώθηκε σε 4.582.126 άτομα.

Το μεγαλύτερο μέρος των συνολικών εκροών 148.000 ατόμων από την κατηγορία των ανέργων (που ανέρχονταν κατά το 2007 σε 375.000) κατευθύνθηκε προς την απασχόληση (102.849 άτομα).

Στην **ανεργία** εισήλθαν περί τις 130.000 άτομα, εκ των οποίων 47% ήταν απασχολούμενοι κατά το προηγούμενο έτος. Από αυτούς, αναζητούν εργασία 61 χιλιάδες ατόμων, και το τελικό μέγεθος των ανέργων είναι 357.144 άτομα.

Τέλος στην κατηγορία των μη ενεργών από τους 144.000 άτομα οι οποίοι εισήλθαν στην αγορά εργασίας, περισσότεροι από τους μισούς (52%) κατέλαβαν μια θέση εργασίας (75.000 άτομα) ενώ οι υπόλοιποι 48% αναζητούν εργασία, είναι δηλαδή άνεργοι (69.000 άτομα). Από τους 162.000 άτομα που εξήλθαν της αγοράς εργασίας, δηλαδή προς τον μη ενεργό πληθυσμό, περίπου οι δύο στους τρεις (64%) ήταν απασχολούμενοι κατά το 2007 (81.000 άτομα).

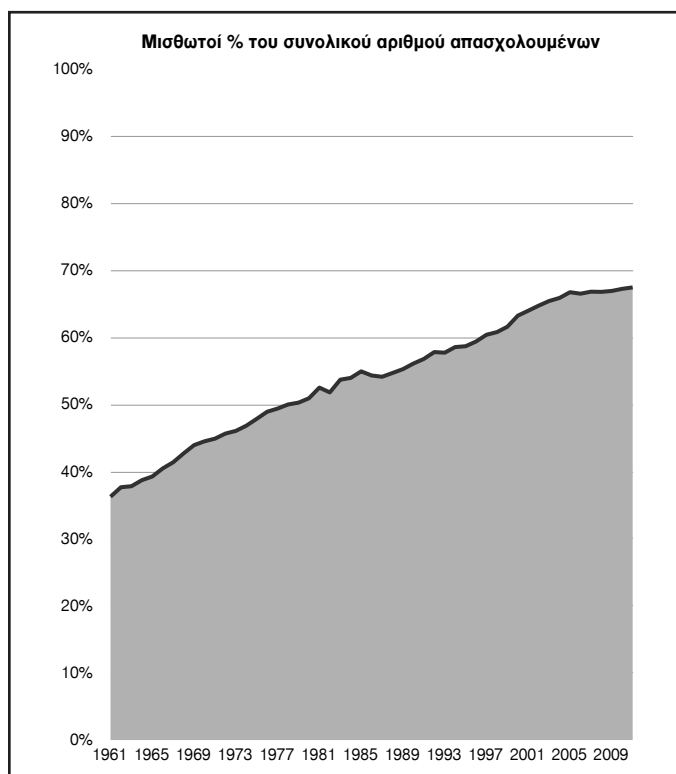
Η συμμετοχή των γυναικών στις ροές από και προς την απασχόληση είναι σημαντικές καθώς συμμετέχουν με αναλογίες πολύ πάνω από το ήμισυ των συνολικών εισροών προς την απασχόληση και προς τους άνεργους (55% και 59% αντίστοιχα).

Επίσης σε κάθε τρία άτομα τα οποία προερχόμενα από τον μη ενεργό πληθυσμό εισήλθαν στην αγορά εργασίας ως άνεργοι, οι δύο ήταν γυναίκες. Το ίδιο ισχύει και για τους απασχολούμενους που εξήλθαν της αγοράς εργασίας κατά το 2008.

Ως προς τη **μορφή της απασχόλησης** με την οποία εισήλθαν στην απασχόληση άνεργοι και μη ενεργοί του προηγούμενου χρόνου, είναι κυρίως θέσεις πλήρους απασχόλησης, καθώς λιγότερο από το 1/5 αυτών (17% και 30.580 άτομα) εντάχθηκαν με την μορφή της μερικής απασχόλησης. Περισσότεροι από του μισούς όσων εντάχθηκαν στην απασχόληση ως μερικώς απασχολούμενοι, κατά το προηγούμενο έτος δεν αναζητούσαν εργασία, ήταν δηλαδή μη ενεργοί, σε αντίθεση με όσους βρήκαν πλήρη απασχόληση από τους οποίους έξι στους δέκα αναζητούσαν εργασία τον προηγούμενο χρόνο, δηλαδή ήταν άνεργοι.

33. Το εν λόγω μέγεθος διαφέρει από τον αριθμό των απασχολούμενων του προηγούμενου έτους πάνω στον οποίο βασίζεται η ετήσια μεταβολή της απασχόλησης, καθώς στο διάστημα το οποίο μεσολαβεί μεταξύ των χρονικών περιόδων των ερευνών έχουν συντελεστεί μεταβολές με αποτέλεσμα το μέγεθος της απασχόλησης να εμφανίζεται διαφοροποιημένο. Η ίδια διαφοροποίηση κατά συνέπεια παρατηρείται και στα μεγέθη των ανέργων και των μη ενεργών.

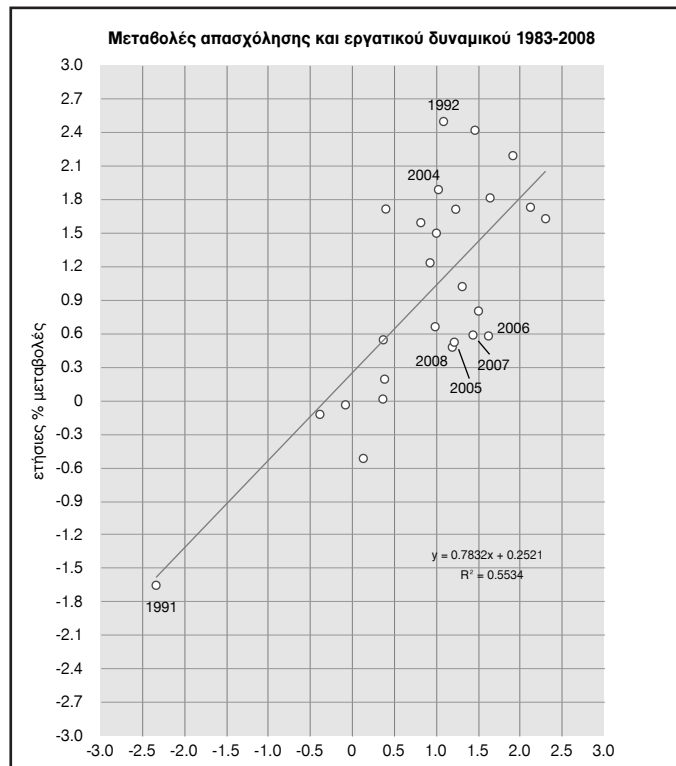
Διάγραμμα 50

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Για το 2009-2010 πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Διάγραμμα 51

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Το μεγαλύτερο μέρος όσων εισήλθαν στην απασχόληση κατευθύνθηκε προς την μισθωτή απασχόληση (147.770 άτομα που αντιστοιχεί στο 83% όσων βρήκαν απασχόληση το 2008). Σημαντικό μερίδιο αυτών εντάχθηκε με τη μορφή της προσωρινής απασχόλησης (περί τα 69.480 άτομα που αντιστοιχούν στο 47% των εισερχόμενων μισθωτών). Τόσο προς την μόνιμη όσο και προς την προσωρινή απασχόληση το 60% των εισερχομένων προέρχονται από την κατηγορία των ανέργων, ενώ από τα άτομα που κατά τον προηγούμενο χρόνο δεν αναζητούσαν εργασία και σήμερα εργάζονται ως μισθωτοί το ήμισυ εξ αυτών εισήλθε με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, δηλαδή ως προσωρινά απασχολούμενοι.

6.2. Οι μακροχρόνιες τάσεις της αγοράς εργασίας

Οι εξελίξεις αυτές επιβεβαιώνουν τη διατήρηση ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών των ελληνικών αγορών εργασίας: πρώτον, η επέκταση της μισθωτής απασχόλησης επεκτείνεται περιορίζοντας το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων και των εργοδοτών, και δεύτερον, στις ροές του εργατικού δυναμικού προς την απασχόληση παρεμβαίνουν οι ροές από τον μη ενεργό πληθυσμό.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο σημείο, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 50, η επέκταση της μισθωτής σχέσης στην ελληνική οικονομία πραγματοποιείται αδιαλείπτως κατά τα τελευταία πενήντα έτη και ενώ ανερχόταν σε 37% το 1961, πλησιάζει πλέον το 70% του αριθμού των απασχολούμενων. Για το 2009-2010, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει περαιτέρω αύξηση του ποσοστού των μισθωτών.

Σε ό,τι αφορά το δεύτερο σημείο, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 51, οι ετήσιες εκατοστιαίες μεταβολές του αριθμού των απασχολούμενων εξακολουθούν να επηρεάζουν τις ετήσιες εκατοστιαίες μεταβολές του εργατικού δυναμικού. Αυτό αποτελεί αποτέλεσμα της ύπαρξης μεγάλων εργατικών εφεδρειών που εμφανίζονται ότι ανήκουν στον μη ενεργό πληθυσμό και οι οποίες εισέρχονται απευθείας στην αγορά εργασίας (ή αποσύρονται από αυτήν χωρίς να περνούν από το στάδιο της ανεργίας). Το φαινόμενο σχετίζεται με το γεγονός ότι η κοινωνική αναπαραγωγή στη νότια Ευρώπη πραγματοποιείται με μεγάλη συμμετοχή της οικογένειας και των τοπικών δικτύων αλληλεγγύης στην κάλυψη βασικών αναγκών κοινωνικής προστασίας.

Η ιδιομορφία της κοινωνικής αναπαραγωγής στην Ελλάδα (όπως και στην νότια Ευρώπη γενικά) συνίσταται στο γεγονός ότι οι οικογενειακές στρατηγικές συμπληρώνουν σε μεγάλο βαθμό τις λειτουργίες του Κράτους Πρόνοιας. Πιο αναλυτικά, στην νότια Ευρώπη, η οικονομία διαιρείται σε δύο τομείς: ο επιχειρηματικός τομέας βρίσκεται σε σύζευξη με έναν σημαντικό οικιακό τομέα βασισμένο στην οικογένεια που επιμερίζει την ανασφάλεια της αγοράς εργασίας μεταξύ των συνόλου των μελών των οικογενειών (ασκεί επομένως μια ιδιότυπη συλλογική διαχείριση της ανασφάλειας (Mingione 2002, de Brunhoff 1976), συμβάλλει στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης με την πραγματοποίηση μεγάλου αριθμού ωρών απλήρωτης οικιακής εργασίας μειώνοντας έτσι τον αναγκαίο μισθό (Meillassoux 1980), πραγματοποιεί μεταφορά πόρων και αναδιανέμει το εισόδημα μεταξύ των μελών της, αναπτύσσει στρατηγικές επιβίωσης και αλληλεγγύης μεταξύ των διαδοχικών γενεών, συγκροτεί και θέτει στην διάθεση των επιχειρήσεων σημαντικές εφεδρείες γυναικείου εργατικού δυναμικού, αναλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος από το ρίσκο της αυτο-απασχόλησης, καθιστά δυνατή την αποδοχή, εκ μέρους των εργαζομένων γυναικών, άτυπων και ευέλικτων μορφών εργασίας που συμπληρώνουν το οικογενειακό εισόδημα, μειώνει το κόστος παραγωγής της εργασιακής δύναμης μέσω της συλλογικής κατανάλωσης και την παρατεταμένη συγκατοίκηση των νέων με τους γονείς, και αναλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος των εξόδων εκπαίδευσης.

Για τους λόγους αυτούς, ο τυπικός νοτιο-ευρωπαϊκός οικιακός τομέας δημιουργεί τις προϋποθέσεις, για την ύπαρξη μεγάλων εργατικών εφεδρειών και μιας προσφοράς εργασίας που είναι εξαιρετικά ελαστική στην ζήτηση που εκφράζει ο επιχειρηματικός τομέας. Ο οικιακός τομέας στην Ελλάδα λειτουργεί ως απόθεμα εργασιακής δύναμης για τον επιχειρηματικό τομέα. Υποδέχεται τους ανέργους σε

περιόδους μειωμένης οικονομικής δραστηριότητας και διαθέτει εργασιακή δύναμη όταν αυξάνεται η ζήτηση εργασίας. Έτσι, ο επιχειρηματικός τομέας αντιμετωπίζει μια προσφορά εργασίας που είναι εξαιρετικά ελαστική στον τρέχοντα μισθό. Υπάρχουν μονίμως διαθέσιμοι εργαζόμενοι, κυρίως γυναίκες, πρόθυμοι να καταλάβουν τις νέες θέσεις εργασίας στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας στον τρέχοντα μισθό. Αυτό φαίνεται με σαφήνεια στα στατιστικά στοιχεία και πιο συγκεκριμένα στην ισχυρή συσχέτιση μεταξύ του ρυθμού αύξησης της απασχόλησης και του εργατικού δυναμικού (Διάγραμμα 51) οι αυξήσεις της απασχόλησης προκαλούν σχεδόν ισόποσες αυξήσεις του εργατικού δυναμικού.

Πέραν τούτου, ο οικιακός τομέας συμβάλλει αποφασιστικά και στην διαμόρφωση και συντήρηση της διαίρεσης της αγοράς εργασίας σε δύο τμήματα, ένα «ανώτερο» στο οποίο συμμετέχουν οι «κανονικοί» εργαζόμενοι, και σε ένα «κατώτερο» τμήμα στο οποίο συμμετέχουν μαζί οι γυναίκες, μαζί με τους νέους και τους μετανάστες, και γενικώς όλους τους εργαζόμενους με χαμηλές προσδοκίες.

Σε αυτόν τον τρόπο κοινωνικής αναπαραγωγής, που βασίζεται στην οικογένεια, η ιδιαίτερη θέση των γυναικών είναι θεμελιώδης διότι εξασφαλίζει την άρθρωση της οικιακής εργασιακής διαδικασίας και της εμπορευματικής παραγωγικής διαδικασίας --με άλλα λόγια, τις εργασίες αναπαραγωγής στο εσωτερικό της οικογένειας και τις εργασίες παραγωγής εμπορευμάτων στο εσωτερικό των επιχειρήσεων. Εξ αυτής της κρίσιμης θέσης των γυναικών προκύπτει η σχέση τους με το εργατικό δυναμικό, την απασχόληση, την εργασία, την ανεργία και την αεργία. Η υποδεέστερη θέση των γυναικών στην απασχόληση και την εργασία (όπως εκφράζεται με την βραχεία ή σύντομη καριέρα, την στασιμότητα στην εργασιακή ιεραρχία, τις χαμηλότερες αμοιβές, την μικρότερη συσσώρευση εργασιακής πείρας συνολικά ή στον τελευταίο εργοδότη κλπ) ανάγεται στο γεγονός ότι αναλαμβάνουν ρόλο, στο εσωτερικό της οικογένειας, που είναι σημαντικότερος από τον αντίστοιχο των ανδρών (με όρους ωρών οικιακής εργασίας και αφοσίωσης). Εν απουσία αξιόλογου κοινωνικού κράτους, στην νότια Ευρώπη, οι γυναίκες καλούνται να αναλάβουν τον κύριο ρόλο στην αναπαραγωγή (στην οικιακή εργασία) και έναν δευτερεύοντα ρόλο στην εμπορευματική παραγωγή.

Ο ρόλος τους αυτός έχει επιδράσει σημαντικά στη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα: έχει αποτελέσει σημαντικό ρόλο στην συγκράτηση των μισθών σε χαμηλά επίπεδα (σε σύγκριση με τους αντίστοιχους μισθούς στις προηγμένες χώρες της βόρειας Ευρώπης), και μέσω αυτού έχει ευνοήσει την εξειδίκευση της ελληνικής παραγωγής σε προϊόντα χαμηλού κόστους εργασίας. Οι χώρες με τους χαμηλότερους μισθούς μεταξύ των 15 πιο προηγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η Ισπανία, η Ελλάδα και η Πορτογαλία, χώρες που χαρακτηρίζονται από την υπανάπτυξη του κοινωνικού κράτους και την αναπλήρωση των λειτουργιών

πρόνοιας από την οικογένεια. Ακριβέστερα, οι μισθοί στις χώρες αυτές είναι χαμηλότεροι από όσο θα δικαιολογούσε το γεγονός ότι η παραγωγικότητα της εργασίας στις χώρες αυτές είναι χαμηλότερη από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-15. Το ίδιο φαινόμενο ισχύει και για την Ιταλία (Scaccati 2004), που διαθέτει τους χαμηλότερους μισθούς (διορθωμένους με την παραγωγικότητα) μεταξύ των χωρών με υψηλό ΑΕΠ ανά κάτοικο.

Η μεταβλητή που ρυθμίζει την είσοδο ή την έξοδο των γυναικών από την αγορά εργασίας είναι ο πραγματικός μισθός: Όταν αυτός μειώνεται, μειώνονται και τα εισοδήματα του νοικοκυριού που κατέρχονται σε επίπεδα χαμηλότερα του αναγκαίου μισθού (δηλαδή του μισθού που είναι αναγκαίος για την κανονική και αξιοπρεπή διαβίωση με βάση τα ιστορικά πρότυπα της εποχής). Ως αποτέλεσμα αυξάνεται η γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας προκειμένου με την αυξημένη προσφορά εργασίας να αντισταθμισθούν οι απώλειες εισοδήματος από την πτώση των αποδοχών.

Το μοντέλο αυτό, της κοινωνικής αναπαραγωγής με βάση την οικογένεια, τείνει ωστόσο στα ιστορικά όριά του, τουλάχιστον, στην Ελλάδα. Αυτό οφείλεται σε περισσότερους λόγους:

Πρώτον, το εν λόγω μοντέλο αναπαραγωγής οδηγεί σε χαμηλό ποσοστό γυναικείας απασχόλησης (απασχολούνται δηλαδή στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας σχετικά λίγες γυναίκες σε σύγκριση με τον γυναικείο πληθυσμό εργάσιμων ηλικιών 15-64 ετών). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να είναι χαμηλότερο το ΑΕΠ ανά κάτοικο. Κάθε αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών αντανakλάται σε αύξηση του προϊόντος ανά κάτοικο. Η μετάβαση της γυναίκας από την οικιακή εργασία στην αμειβόμενη εργασία έχει πολλαπλασιαστικά αυξητικά αποτελέσματα επί του ΑΕΠ. Σύμφωνα με τον Esping-Andersen, ορισμένες στατιστικές δείχνουν ότι για κάθε 100 γυναίκες που μεταβαίνουν από την οικιακή εργασία στην αμειβόμενη εργασία στον επιχειρηματικό τομέα, δημιουργούνται 15 επιπλέον θέσεις εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών. Κατά την αντίληψη των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα μέτρα πολιτικής για την έμφυλη ισότητα αποσκοπούν στην αύξηση του ΑΕΠ ανά κάτοικο, και για τον λόγο αυτόν επιδιώκουν την καταπολέμηση των ανισοτήτων μεταξύ γυναικών και ανδρών ως προϋπόθεση για την απελευθέρωση ενός γυναικείου εργασιακού δυναμικού που θα συμβάλει στην περαιτέρω ανάπτυξη της χώρας (άρα και στην βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και υγείας). Από αυτήν την άποψη, η διατήρηση του χάσματος αμοιβών μεταξύ γυναικών και ανδρών σε σχετικά υψηλά επίπεδα προσλαμβάνεται, από τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως αρνητικό φαινόμενο της αγοράς εργασίας. Με δεδομένο και τον στόχο της Λισαβόνας για αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών, είναι προβλέψιμο ότι το μοντέλο κοινωνικής αναπαραγωγής που επικρατεί στην Ελλάδα θα τεθεί σε ένταση και θα υποστεί τάσεις μετασχηματισμού.

Δεύτερον, το εν λόγω μοντέλο αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο μιας οικονομίας εξειδικευμένης στην παραγωγή προϊόντων χαμηλού κόστους εργασίας. Ωστόσο, η ισχύουσα εξειδίκευση της παραγωγής δεν μπορεί πλέον σήμερα, σε συνθήκες ανάδυσης ισχυρών ανταγωνιστών εξαιρετικά χαμηλού κόστους εργασίας, να παραμείνει ή ίδια. Το διευρυνόμενο εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών υπογραμμίζει την ανάγκη παραγωγικών αναδιαρθρώσεων με σκοπό την παραγωγή προϊόντων υψηλότερης ποιότητας, έντασης γνώσης, για τα οποία αυξάνεται η διεθνής ζήτηση.

Τρίτον, στην Ελλάδα έχει καταστεί δυσβάστακτο το βάρος των καθηκόντων πρόνοιας που έχει επωμιστεί η οικογένεια και περισσότερο από όλους οι εργαζόμενες γυναίκες, οι οποίες εκ του ρόλου τους αναλαμβάνουν τις εργασίες φροντίδας και πρόνοιας κατά το κύριο μέρος τους. (Οι ιδιωτικές δαπάνες υγείας ως ποσοστό των συνολικών δαπανών υγείας στην Ελλάδα είναι οι υψηλότερες μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών του κόσμου, η δε φροντίδα των ηλικιωμένων βαρύνει την οικογένειά τους είτε ως χρηματικό βάρος είτε ως οικιακή εργασία).

Τέταρτον, το νότιο-ευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικής αναπαραγωγής δεν επιτελεί πλέον την βασική αποστολή του της βιολογικής αναπαραγωγής και παράγει σοβαρά δημογραφικά προβλήματα. Τα χαμηλά επίπεδα γονιμότητας της νότιας Ευρώπης σχετίζονται άμεσα με την άνοδο της ανεργίας, την διαρκή υποτίμηση των μισθών των γυναικών, την ελλειπή δημόσια φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων, την διάχυτη αβεβαιότητα αναφορικά με την εργασία και την άνοδο των καταναλωτικών προτύπων στα επίπεδα των πλέον προηγμένων χωρών της Ευρώπης (επίπεδα τα οποία τα νοικοκυριά των εργαζομένων προσπαθούν να προσεγγίσουν, μεταξύ άλλων, και με τον περιορισμό των γεννήσεων). Αντιθέτως, σε χώρες υψηλής συμμετοχής των γυναικών στον κόσμο της αμειβόμενης εργασίας και αναπτυγμένου κοινωνικού κράτους, όπως στην Σκανδιναβία, καταγράφεται υψηλό ποσοστό γεννήσεων, στα πλαίσια ωστόσο ενός άλλου μοντέλου κοινωνικής αναπαραγωγής.

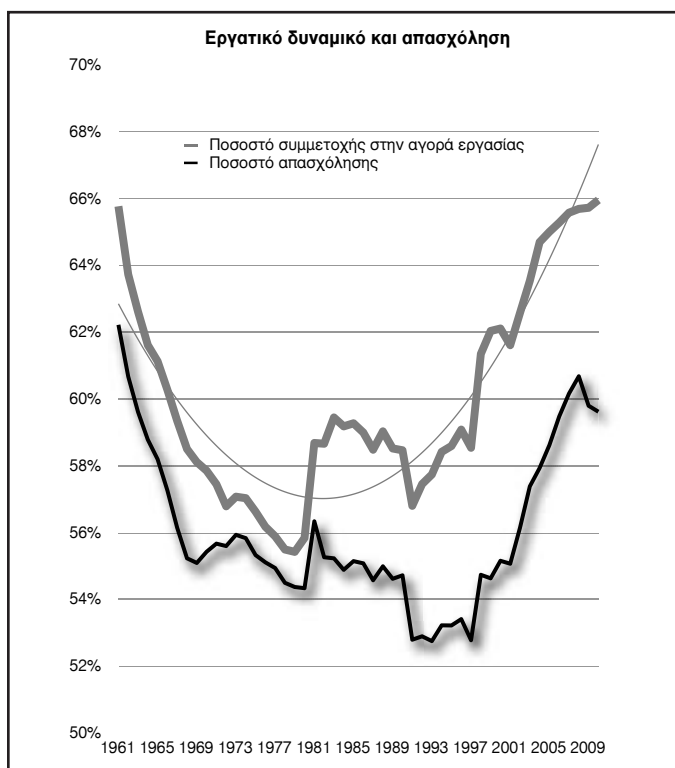
Πέμπτον, έχει παρατηρηθεί σημαντική στατιστική συσχέτιση μεταξύ της ισότητας των δύο φύλων και της ανταγωνιστικότητας: οι χώρες που έχουν προχωρήσει στην μείωση των έμφυλων ανισοτήτων εμφανίζουν και υψηλότερη ανταγωνιστικότητα.

Υπό το βάρος αυτών των προβλημάτων και εξελίξεων, είναι αυξημένες οι πιθανότητες της μετατόπισης από το νοτιο-ευρωπαϊκό υπόδειγμα κοινωνικής αναπαραγωγής προς το βορειοευρωπαϊκό υπόδειγμα, στο οποίο η θέση της γυναίκας είναι σαφώς διαφορετική. Στις Σκανδιναβικές χώρες, όπου "η γυναίκα - νοικοκυρά έχει σχεδόν εξασφαλισθεί" (κατά την έκφραση του Esping-Andersen), οι γυναίκες συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα κατά το ήμισυ. Οι οικογένειες αναθέτουν σε τρίτους, δηλαδή στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας και στο κοινωνικό κράτος, την εξυπηρέτηση ενός πολύ μεγάλου μέρους των αναγκών τους επιτρέποντας έτσι στην γυναίκα να μετατοπίσει το κέντρο βάρους των προτιμήσεών της περισσότερο προς την επαγ-

γελματική καριέρα και λιγότερο προς την μητρότητα. Σημεία ενός τέτοιου κοινωνικού μετασχηματισμού είναι ήδη ορατά στην Ισπανία, όπου ήδη άνω του 40% των γυναικών δηλώνουν ότι δίνουν πλέον προτεραιότητα στην εργασία έναντι της μητρότητας.

Υπό αυτές τις συνθήκες είναι αναμενόμενο ότι στην Ελλάδα θα αυξηθούν, κατά την επόμενη ιστορική περίοδο (που κατά τα φαινόμενα θα είναι περίοδος γενικότερων μετασχηματισμών), οι εντάσεις γύρω από την εναρμόνιση του διπλού στόχου που επιδιώκουν σήμερα οι περισσότερες γυναίκες στην Ελλάδα (καριέρας και μητρότητας υπό την πρωτοκαθεδρία της μητρότητας). Η εμφάνιση μιας νέας μορφής συμβατότητας μεταξύ καριέρας και μητρότητας, στην οποία θα δοθεί περισσότερη έμφαση στην επαγγελματική ζωή έναντι της γονιμότητας, θα εξαρτηθεί από την υποστήριξη που θα παράσχει το κοινωνικό κράτος στις οικογένειες, θα επηρεαστεί δε από την φύση των μετασχηματισμών στο παραγωγικό σύστημα (δηλαδή τις μελλοντικές, μακροπρόθεσμες ανάγκες των επιχειρήσεων σε εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό). Σε αυτό το πλαίσιο θα τεθούν εκ νέου και οι διεκδικήσεις, αλλαγές και διαμάχες σχετικά με τις έμφυλες ανισότητες στην εργασία, την απασχόληση, την ανεργία και την αεργία.

Διάγραμμα 52

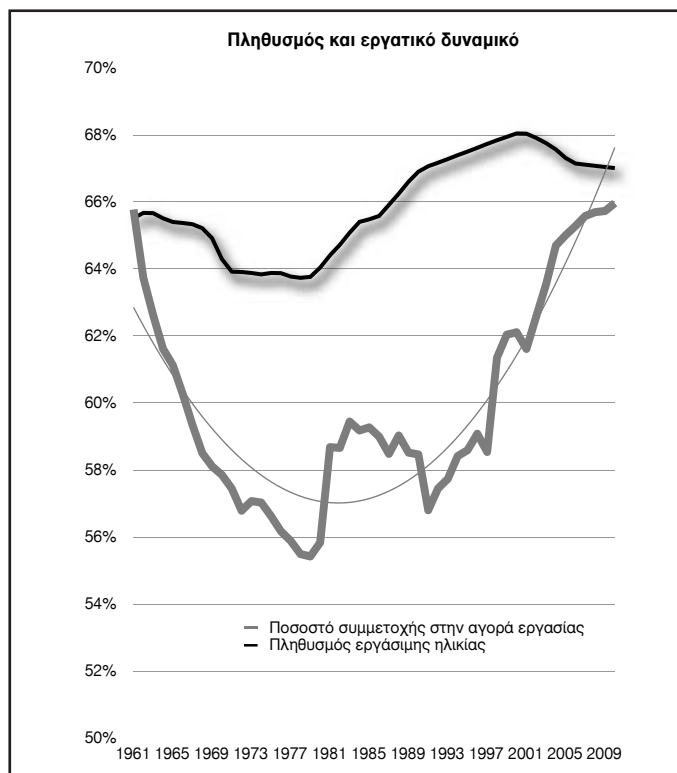

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Για το 2009-2010 πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Στην μετάβαση αυτή προς ένα μοντέλο κοινωνικής αναπαραγωγής που θα έχει ενσωματώσει στοιχεία από το βορειο-ευρωπαϊκό μοντέλο, συμβάλλουν και οι αλλαγές στο εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών: ένας αυξανόμενος αριθμός γυναικών στην Ελλάδα επιλέγει τον διττό ρόλο, δηλαδή την αμειβόμενη απασχόληση και την μητρότητα στον βαθμό που περισσότερες γυναίκες πραγματοποιούν περισσότερα έτη εκπαίδευσης. Η ένταξή τους ωστόσο, τόσο στον εκπαιδευτικό μηχανισμό, όσο και στην απασχόληση εξακολουθεί να επηρεάζεται θεαματικά από τον παραδοσιακό ρόλο που αναλαμβάνουν στην οικογένεια ως σύζυγοι, μητέρες και κόρες: στην μεν τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπου η παρουσία τους είναι πλέον ισάξια των ανδρών, ακολουθούν σπουδές ανθρωπιστικής κατεύθυνσης (και σε μικρότερο βαθμό τεχνικής κατεύθυνσης), στην δε αγορά εργασίας καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας που αντιστοιχούν στον παραδοσιακό ρόλο των γυναικών στην οικογένεια (εκπαιδευτικοί, υπηρεσίες υγείας, κοινωνική εργασία, φροντίδα, υπηρεσίες καθαρισμού, υφαντουργία και ιματισμός, θέσεις εργασίας στη "ήπια οικονομία" και ιδιαίτερα στον δημόσιο τομέα, υπάλληλοι γραφείου κλπ).

Διάγραμμα 53

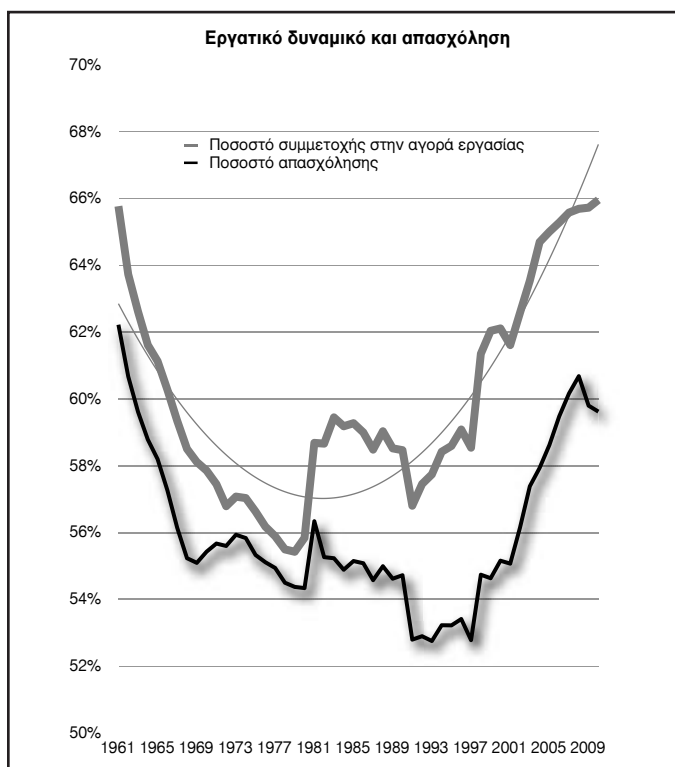
Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Για το 2009-2010 πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Η ένταξη των γυναικών στις ελληνικές αγορές εργασίας υπό τους όρους που περιγράψαμε ανωτέρω, αποτελεί την αιτία δύο σημαντικών φαινομένων:

- **Πρώτον**, οι αυξήσεις της απασχόλησης μετατρέπονται σε κινητήρια δύναμη της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό (Διάγραμμα 52) καθώς οι γυναίκες εργασιακές εφεδρείες εισέρχονται στην αγορά εργασίας, εγκαταλείπουν δηλαδή τον μη ενεργό πληθυσμό με απευθείας μετάβαση στην απασχόληση χωρίς να διέρχονται από την κατάσταση της ανεργίας.
- **Δεύτερον**, το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας (δηλαδή το εργατικό δυναμικό ως ποσοστό του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας) αυξάνεται κατά πολύ ταχύτερα από τον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού. Διατυπωμένο με απλούστερο τρόπο, το ποσοστό του ενήλικου πληθυσμού που εργάζεται στην Ελλάδα έχει αυξηθεί θεαματικά στην διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας (Διάγραμμα 53). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκτιμά ότι διαδικασία αυτή θα συνεχιστεί και κατά το 2009-2010.

Διάγραμμα 54

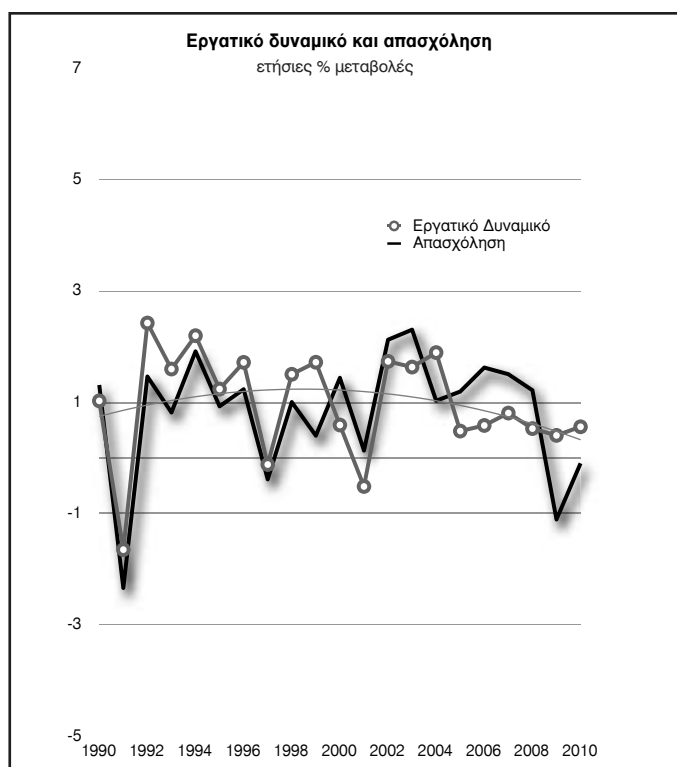
Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Για το 2009-2010 πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Η ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας και ο εφεδρικός χαρακτήρας αυτής της ένταξης έχει ως συνέπεια ότι οι εργαζόμενες γυναίκες φέρουν το κύριο βάρος της ανεργίας (μαζί με τους νέους).

Κατά το 2008, συνεχίστηκε η πτώση του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα, καθώς οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης δεν είχαν γίνει ακόμη αισθητές στην αγορά εργασίας. Εντούτοις, για το 2009-2010, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει αύξηση του ποσοστού ανεργίας³⁴ στην περιοχή του 10% (Διάγραμμα 54).

Διάγραμμα 55

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Για το 2009-2010 πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

34. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της ΕΣΥΕ (Α' τρίμηνο 2009) διαπιστώνεται αύξηση της ανεργίας σε σχέση με το προηγούμενο έτος (Α' τρίμηνο 2008) κατά 13,7% και 55.800 άνεργους (9,3% -462.340 άνεργοι- Α' τρίμηνο 2009 από 8,3% -406.540 άνεργοι- Α' τρίμηνο 2008), μείωση της απασχόλησης κατά 0,6% και 25.800 απασχολούμενους και κατά 1,15% ή 33.4000 άτομα στους μισθωτούς. Επίσης, διαπιστώνεται αύξηση των ενέλικτων μορφών απασχόλησης, 5,5% και 14.500 άτομα για την μερική απασχόληση, 8,5% και 25.300 άτομα για την προσωρινή απασχόληση καθώς και μείωση της πλήρους απασχόλησης κατά 1% και 40.300 άτομα, μείωση της μόνιμης απασχόλησης κατά 2,3% και 58.700 άτομα και λήξης συμβάσεων εργασίας οι οποίες συνέβαλαν κατά 22% στην αύξηση του όγκου ανεργίας.

Η μείωση της ανεργίας των τελευταίων ετών δεν προέρχεται μόνον από την αύξηση της απασχόλησης αλλά και από την επιβράδυνση του εργατικού δυναμικού κατά το 2005-2008. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 55, οι αυξήσεις του εργατικού δυναμικού ήταν σημαντικά μειωμένες κατά τα τρία τελευταία έτη σε σχέση με τις αυξήσεις της απασχόλησης.

Ακριβέστερα, οι αυξήσεις του εργατικού δυναμικού ήταν κατώτερες των αυξήσεων που αναμενόταν με βάση την ιστορικά διαμορφωμένη ποσοτική σχέση μεταξύ απασχόλησης και εργατικού δυναμικού (δηλαδή με βάση την σχέση που φαίνεται στο Διάγραμμα 51). Αυτό ενδέχεται να οφείλεται σε περισσότερους λόγους, οι οποίοι δεν είναι μεταξύ τους ασύμβατοι:

1. υπάρχει το ενδεχόμενο να παρουσιάστηκε κατά την τελευταία πενταετία μια επίπλαστη μείωση της ανεργίας των νέων στα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού μέσω των προγραμμαμάτων stage.
2. να αναπτύχθηκε μια μορφή παραίτησης των νοικοκυριών από την απόκτηση πρόσθετου εισοδήματος μέσω της επιπλέον προσφορά εργασίας εξαιτίας της επέκτασης της καταναλωτικής και στεγαστικής πίστης κατά την πρώτη πενταετία της δεκαετίας του 2000.
3. να υπήρξε αύξηση των εισοδημάτων από εργασία ενός μεριδίου των νοικοκυριών των εργαζομένων χάρη στην αύξηση της απασχόλησης έτσι ώστε να καλύφθηκαν ανάγκες που αποτελούν κίνητρο προσφοράς εργασίας.

Επομένως, η **πτώση** του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα θα πρέπει να εκληφθεί ως επιτυχία μόνον στον βαθμό κατά τον οποίο οφείλεται στην αύξηση της απασχόλησης, και υπό την επιφύλαξη ότι σχετίζεται με την επιβράδυνση της παραγωγικότητας της εργασίας ως αποτέλεσμα της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας αμφίβολης ποιότητας.

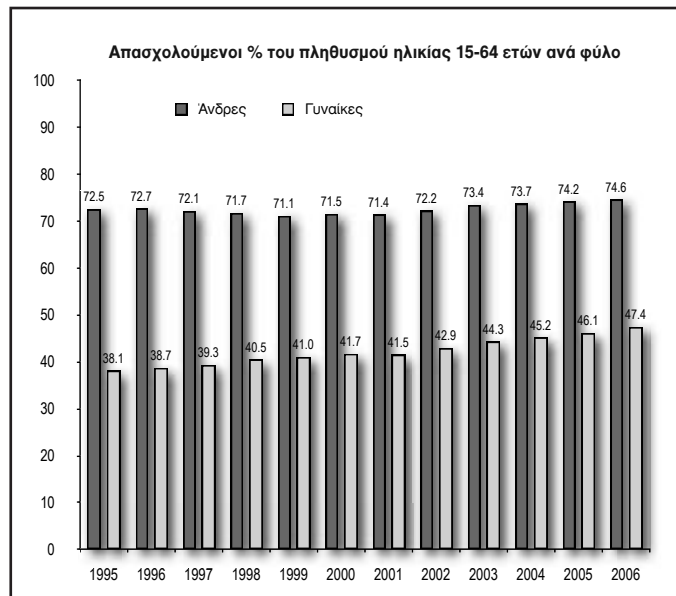
Για το 2009-2010, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει μείωση της απασχόλησης και αύξηση του εργατικού δυναμικού με τον ρυθμό του 2004-2008 (δηλαδή περίπου 0,5% ετησίως).

6.3. Το γυναικείο εργατικό δυναμικό

Η συνολική γυναικεία απασχόληση ως ποσοστό του γυναικείου πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας ανήλθε σε 47,4% κατά το 2006 έναντι 38,1% το 1995 (Διάγραμμα 56). Το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών είχε σταθεροποιηθεί στο επίπεδο του 72% μεταξύ 1995 και 2003 και παρουσίασε μικρή αύξηση στο 74% περίπου μέχρι το 2006. Έτσι, η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων από 35% περίπου το 1995 είχε περιοριστεί σε 27% το 2006. Επομένως, είχε πραγματοποιηθεί σημαντική μεταβολή σε ό,τι αφορά

την συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση, αφού η μείωση της απόστασης από τους άνδρες κατά την εν λόγω περίοδο ανήλθε σε περίπου 8%.

Διάγραμμα 56

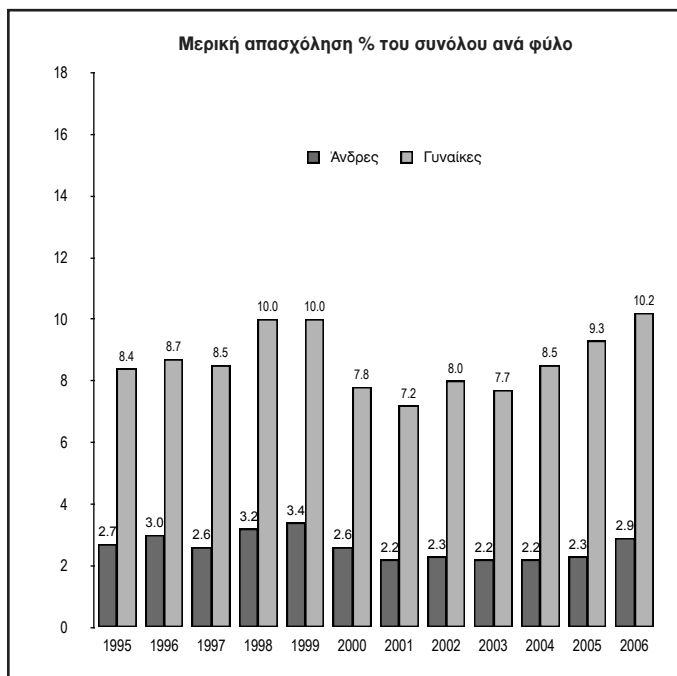

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Εντούτοις, η παραπάνω σύγκριση του ποσοστού απασχόλησης των δύο φύλων βασίζεται στον αριθμό των εργαζομένων και δεν λαμβάνει υπόψη της το γεγονός ότι οι ώρες εργασίας διαφέρουν επίσης μεταξύ ανδρών και γυναικών. Πιο συγκεκριμένα, η μερική απασχόληση είναι κατά πολύ πιο διαδεδομένη μεταξύ των γυναικών, ενώ είναι αρκετά περιορισμένη μεταξύ των ανδρών (Διάγραμμα 57). Αυτό έχει ως συνέπεια, ο αριθμός ωρών εργασίας που πραγματοποιείται κατά μέσον όρο από έναν εργαζόμενο άνδρα να διαφέρει σημαντικά από τον αντίστοιχο αριθμό ωρών που πραγματοποιείται από μία γυναίκα. Αυτή η διαφορά δημιουργεί σοβαρή στρέβλωση στον υπολογισμό του ποσοστού απασχόλησης, και πιο συγκεκριμένα οδηγεί στην υπερεκτίμηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Προκειμένου να απαλειφθεί η στρέβλωση αυτή, υπολογίζουμε τον «ισοδύναμο αριθμό απασχολούμενων με πλήρες ωράριο», δηλαδή τον αριθμό απασχολούμενων με πλήρες ωράριο που θα ήταν αναγκαίος, στη διάρκεια του έτους, για να πραγματοποιηθεί ο ίδιος αριθμός ωρών εργασίας με αυτόν που όντως πραγματοποιήθηκε. Στη συνέχεια υπολογίζουμε το ποσοστό απασχόλησης με βάση τον ισοδύναμο αριθμό απασχολούμενων (Διάγραμμα 58).

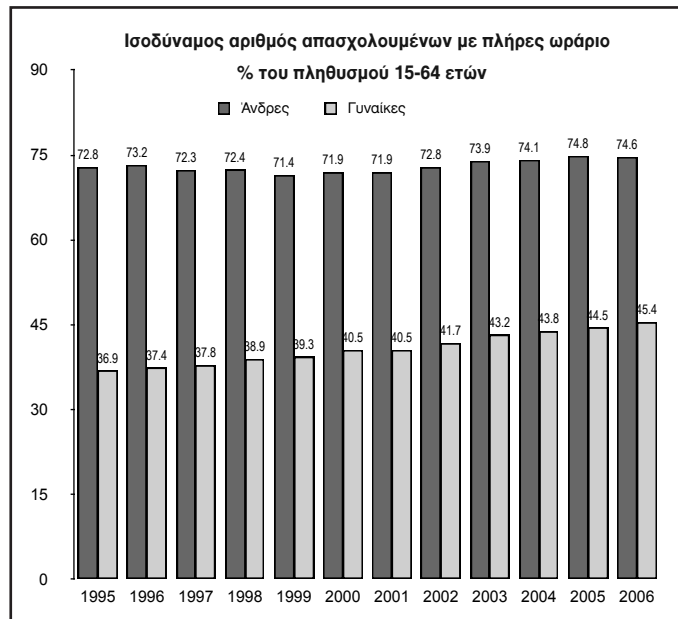
Διάγραμμα 57

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Η επίπτωση από την πραγματοποιηθείσα διόρθωση δεν είναι αμελητέα: για το 2006, ενώ το ποσοστό απασχόλησης των ανδρών παραμένει σχεδόν αμετάβλητο (σε σύγκριση με το αντίστοιχο μέγεθος πριν από την διόρθωση), το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών μειώνεται κατά δύο εκατοστιαίες μονάδες. Έτσι, η πραγματική διαφορά στα ποσοστά απασχόλησης των δύο φύλων ανερχόταν, κατά το 2006, σε 29% περίπου και όχι σε 27%. Εντούτοις, η πρόοδος που έχει συντελεστεί σε σχέση με το έτος 1995 παραμένει μεγάλη αφού η μείωση της απόστασης ανήλθε σε οκτώ εκατοστιαίες μονάδες.

Διάγραμμα 58

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Η διαφορά στα ποσοστά απασχόλησης μεταξύ των δύο φύλων (Διάγραμμα 58) αποτελεί απλή αντανάκλαση της διαφορετικής θέσης τους στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας στον οικιακό και στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας. Το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών στην Ελλάδα είναι από τα χαμηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση εξαιτίας του παραδοσιακού ρόλου που τους έχει ανατεθεί στο νοτιο-ευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικής αναπαραγωγής (όπως εξάλλου συμβαίνει και στις άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου). Ο εφεδρικός χαρακτήρας του γυναικείου εργατικού δυναμικού αντανακλάται και στο υψηλό ποσοστό μερικής απασχόλησης σε σύγκριση με το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών (Διάγραμμα 57).

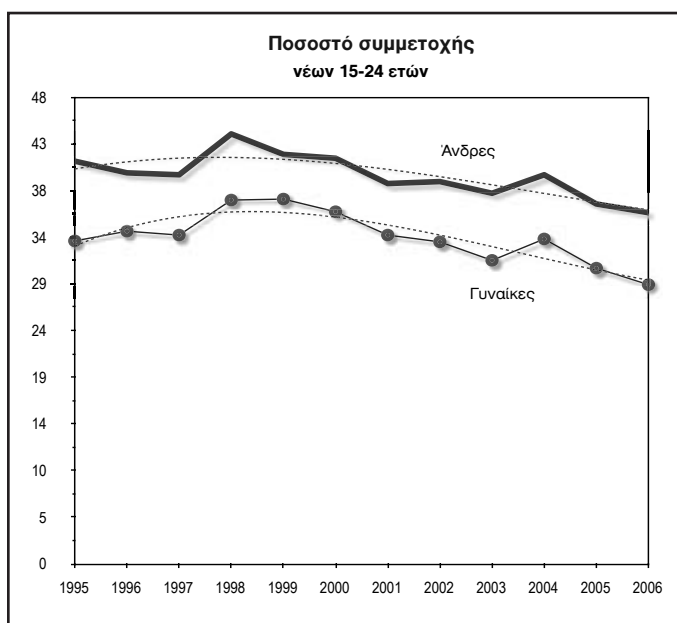
Το γεγονός ότι το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών παραμένει κατά πολύ κατώτερο των ανδρών, παρά την πρόοδο που πραγματοποιήθηκε κατά την τελευταία δεκαετία, σχετίζεται με δύο παράγοντες:

Πρώτον, ο αριθμός των γυναικών που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, είτε ως απασχολούμενες είτε ως άνεργες, είναι ένα σχετικά μικρό ποσοστό του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (ετών 15-64 ετών), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών είναι υψηλό. Αυτό το ποσοστό (στο εξής θα αναφέρεται ως «ποσοστό συμμετοχής», βλ. στον Πίνακα 1 για τους ορισμούς των βασικών μεγεθών της αγοράς εργασίας) είναι ιδιαίτερα χαμηλό στις παλαιότερες γενεές, στις οποίες κυριαρχούσε ένα μοντέλο οργάνωσης των οικονομικών λειτουργιών του νοικοκυριού που ανέθετε στις γυναί-

κες ρόλο αποκλειστικά στην οικιακή εργασία. **Δεύτερον**, το ποσοστό ανεργίας των γυναικών είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών.

Τόσο ο πρώτος παράγοντας (το μειωμένο ποσοστό συμμετοχής) όσο και ο δεύτερος (το αυξημένο ποσοστό ανεργίας) ευθύνονται για το χαμηλό ποσοστό απασχόλησης των γυναικών.

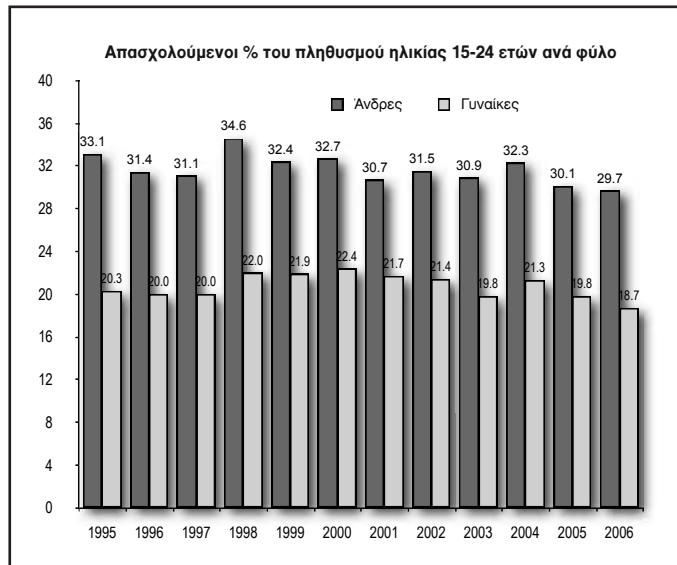
Διάγραμμα 59

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

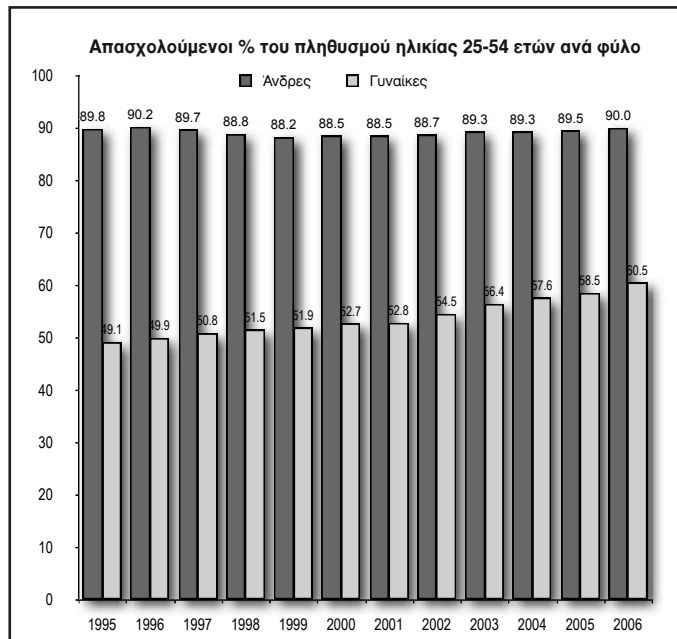
Η ομάδα των νέων 15-24 ετών παρουσιάζει γενικά μικρό ποσοστό συμμετοχής καθώς αυξανόμενος αριθμός νέων πραγματοποιεί σπουδές (Διάγραμμα 59). Η διαφορά μεταξύ των φύλων είναι κατά πολύ μικρότερη από την αντίστοιχη διαφορά για το σύνολο των ηλικιών. Αυτό δείχνει με σαφήνεια ότι οι νεότερες γενεές γυναικών εισέρχονται στην αγορά εργασίας πολύ περισσότερο από τις προηγούμενες. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι και σε αυτήν την ηλικιακή κατηγορία, υπάρχει διαφορά περίπου επτά εκατοστιαίων μονάδων που διατηρήθηκε αμείωτη κατά τα έτη 1995-2006. Σχεδόν αμείωτη διατηρήθηκε και η διαφορά του ποσοστού απασχόλησης μεταξύ των δύο φύλων ηλικίας 15-24 ετών (Διάγραμμα 60).

Διάγραμμα 60

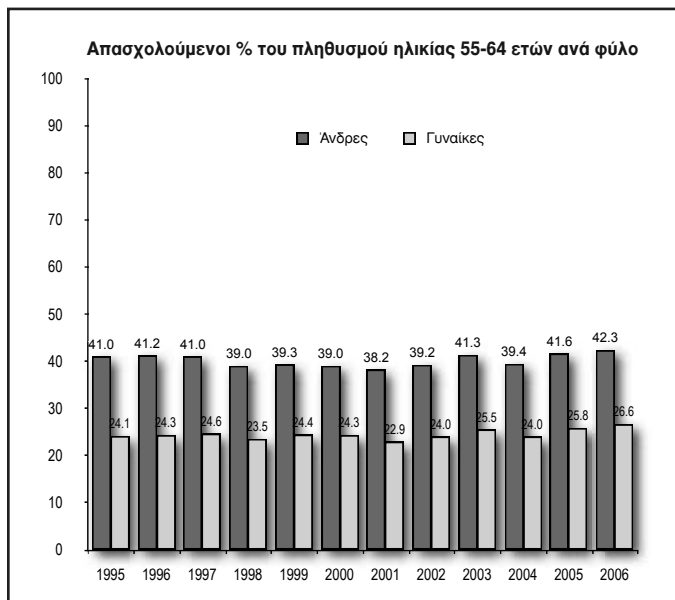
Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Διάγραμμα 61

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Διάγραμμα 62

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Στο Διάγραμμα 61 φαίνεται το ποσοστό απασχόλησης των ηλικιών 25-54 ετών που αποτελούν τον «πυρήνα» του εργατικού δυναμικού. Το ποσοστό απασχόλησης των ανδρών παραμένει σταθερό σε πολύ υψηλά επίπεδα (περίπου 90%), ενώ το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών βρισκόταν στο 49.1% το 1995 έναντι 60,5% το 2006. Επομένως, στην κυριότερη ηλικιακή κατηγορία εργαζομένων, υπήρξε σαφής πρόοδος στη μείωση της απόστασης που χωρίζει τα δύο φύλα.

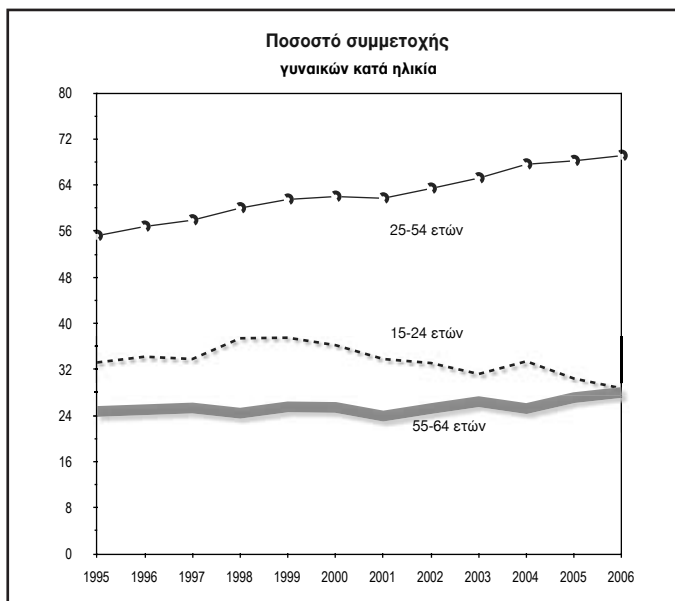
Το ποσοστό απασχόλησης στις ηλικίες 55-64 ετών είναι μειωμένο, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 62, αλλά αυτό αφορά άνισα στα δύο φύλα: ενώ το ποσοστό των ανδρών διατηρήθηκε, κατά την διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, στην περιοχή του 40%, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών ηλικίας 55-64 ετών παρέμεινε στο πολύ χαμηλό επίπεδο 25%.

Οι διαφορές που παρατηρούνται στα ποσοστά απασχόλησης ανά ηλικιακή ομάδα συνηγορούν υπέρ της ερμηνείας ότι το γυναικείο εργατικό δυναμικό αποτελείται από γενεές που διαδέχονται η μία την άλλη στην αγορά εργασίας με αυξανόμενη ροπή για συμμετοχή στον κόσμο της μισθωτής εργασίας. Σε αυτό συμβάλλει προφανώς το ανερχόμενο εκπαιδευτικό επίπεδο των νεότερων γενεών, καθώς και η σταδιακή αποδυνάμωση της «παλαιάς» οργάνωσης του νοικοκυριού που βάσιζε την οργάνωση των οικονομικών του λειτουργιών στη απόλυτη διαίρεση των εργασιών μεταξύ των δύο φύλων: οι μεν γυναίκες ανέλαμβαναν καθήκοντα οικιακής εργασίας, ενώ οι άνδρες ανέλαμβαναν να παρουσιαστούν στην αγορά εργασίας προκει-

μένου να αποκτήσουν το αναγκαίο εισόδημα για την συντήρηση του νοικοκυριού (breadwinner model).

Η σταδιακή αποδυνάμωση αυτού του μοντέλου οργάνωσης των οικονομικών λειτουργιών του νοικοκυριού των δεκαετιών 1940-1970, και η επικράτηση του σημερινού νοτιο-ευρωπαϊκού υποδείγματος κοινωνικής αναπαραγωγής (υπόδειγμα επιμεριζόμενης ευθύνης μεταξύ των δύο φύλων) έχει επιτρέψει στις γυναίκες να διεκδικούν θέσεις εργασίας σε έναν αυξανόμενο αριθμό οικονομικών δραστηριοτήτων και επαγγελμάτων.

Διάγραμμα 63

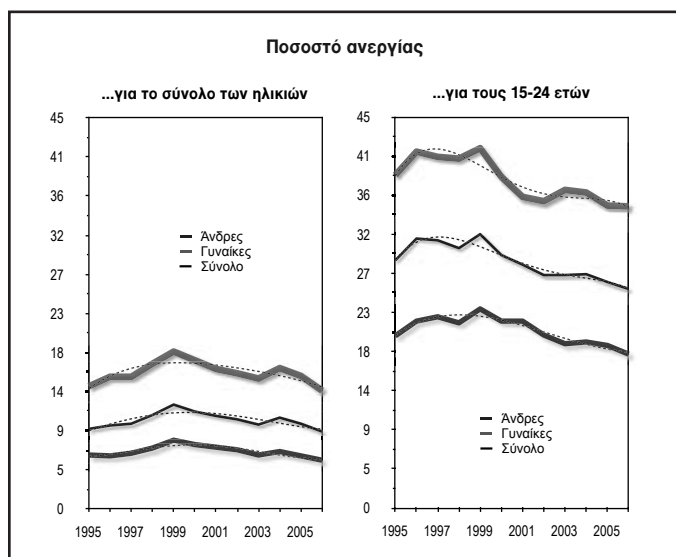

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Αυτές οι διαπιστώσεις εξηγούν και τις εξελίξεις στο ποσοστό συμμετοχής των γυναικών ανά ηλικία. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 63, η συμμετοχή των νέων γυναικών δεν παρουσιάζει ουσιαστική διαχρονική μεταβολή, ενώ αντιθέτως, η συμμετοχή των γυναικών στον "πυρήνα" των εργαζομένων (ηλικίας 25-54 ετών) αυξάνεται συνεχώς με αρκετά μεγάλη ταχύτητα. Στις νεαρές ηλικίες, οι γυναίκες παραμένουν εκτός εργατικού δυναμικού προκειμένου να ακολουθήσουν σπουδές χάρη στις οποίες εισέρχονται εν συνεχεία στην αγορά εργασίας στις ηλικίες άνω των 25 ετών. Η αύξηση που παρατηρείται στο εν λόγω Διάγραμμα δείχνει την διαφορετική συμπεριφορά των διαδοχικών γενεών γυναικών.

Η αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών, γενεά μετά από γενεά, και η μείωση της διαφοράς με το ανδρικό φύλο, πραγματοποιείται μέσω της παραπάνω διαδικασίας (παρατεταμένη εκπαίδευση κατά την νεότητα και υψηλό ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης) ενάντια στον εξαιρετικά δυσμενή παράγοντα ότι η γυναικεία ανεργία είναι πολύ υψηλή, η δε ανδρική χαμηλή. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 64 το ποσοστό ανεργίας των ανδρών βρισκόταν σε χαμηλά επίπεδα 5%-7% για το σύνολο των ηλικιών και πολύ κοντά στην πλήρη απασχόληση για τον "πυρήνα" των εργαζομένων (ηλικίες 25-54 ετών). Το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας των γυναικών εξηγείται, ενδεχομένως, από την δυσμενή κατανομή τους στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, στα επαγγέλματα και στις υψηλές θέσεις στην εργασιακή ιεραρχία. Οι τρεις αυτοί δυσμενείς παράγοντες ανάγονται στον διπλό ρόλο των γυναικών στο νοτιο-ευρωπαϊκό υπόδειγμα κοινωνικής αναπαραγωγής: οι γυναίκες ακολουθούν εκπαίδευση και επαγγέλματα, σε κλάδους παραγωγής, που αντιστοιχούν στα παραδοσιακά "καθήκοντα" της γυναίκας στην οικογένεια και το νοικοκυριό.

Διάγραμμα 64

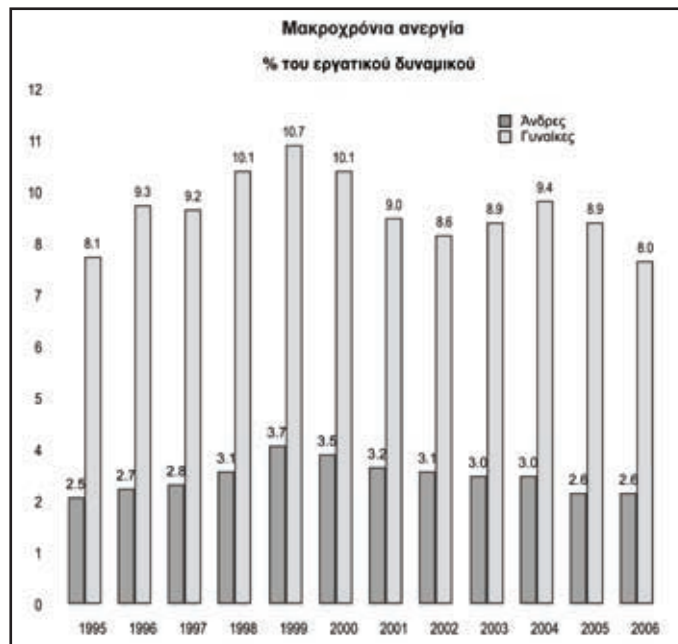

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Ο εφεδρικός χαρακτήρας του γυναικείου εργατικού δυναμικού (που διατηρείται ενάντια στο γεγονός ότι οι γυναίκες διαθέτουν πλέον βελτιωμένο εκπαιδευτικό επίπεδο, αναλαμβάνουν τον ρόλο της εργαζόμενης μητέρας με αυξανόμενη συμμετοχή στην αγορά εργασίας), εξηγεί την πολύ μεγάλη διαφορά στα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας των δύο φύλων (Διάγραμμα 65) για τους μεν άνδρες η μακροχρόνια

ανεργία πρακτικά δεν υπάρχει, ενώ για τις γυναίκες είναι σημαντική. Αυτό υποδηλώνει, ενδεχομένως, ότι οι οικογένειες αναπτύσσουν στρατηγικές απασχόλησης στις οποίες οι άνδρες έχουν προτεραιότητα στην απασχόληση (Kostaki & Ioakimoglou 1996) και το γυναικείο εργατικό δυναμικό αναλαμβάνει τον ρόλο της εφεδρείας.

Διάγραμμα 65

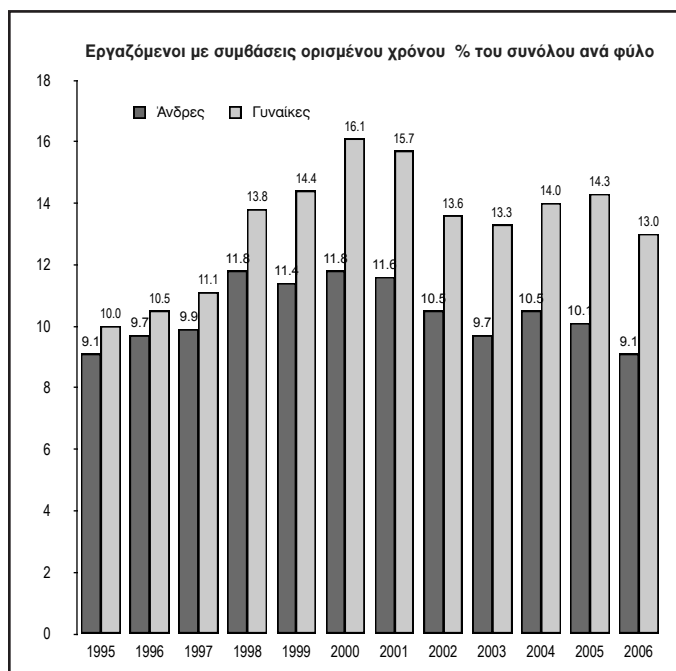
Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

Η θέση των γυναικών, όπως την περιγράψαμε παραπάνω, επηρεάζει και την κατανομή της γυναικείας απασχόλησης στα επαγγέλματα. Οι γυναίκες συγκεντρώνονται σε έναν μικρό αριθμό επαγγελμάτων, όπως οι υπάλληλοι γραφείου, οι πωλήτριες, οι ανειδίκευτοι εργάτες του τομέα των υπηρεσιών αλλά και της βιομηχανίας, οι υπάλληλοι παροχής προσωπικών υπηρεσιών, οι υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών, το διδακτικό προσωπικό, οι υπάλληλοι λογιστηρίου και οι βοηθοί επιστημονικών επαγγελμάτων. Σε οκτώ επαγγέλματα συγκεντρώνονται περισσότεροι από το 80% περίπου των γυναικών. Οι άνδρες, αντιθέτως, είναι πολύ περισσότεροι διάσπαρτοι στα επαγγέλματα. Ο κατά φύλο διαχωρισμός των επαγγελμάτων σχετίζεται προφανώς με τους ρόλους των δύο φύλων και τις συνακόλουθες προκαταλήψεις περί «ανδρικών» και «γυναικείων» επαγγελμάτων όπως αυτές διαμορφώθηκαν ιστορικά.

Τέλος, η θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας, όπως επηρεάζεται από τον ρόλο τους στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης στο νοικοκυριό, φαίνεται και στο Διάγραμμα 66 το ποσοστό των γυναικών που εργάζονται με συμβάσεις ορισμένου

χρόνου είναι κατά προσέγγιση 50% υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι το 1995 τα ποσοστά των δύο φύλων ήταν παραπλήσια ενώ η διαφορά διευρύνθηκε εν συνεχεία.

Διάγραμμα 66

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

6.4. Η απασχόληση και η ανεργία των γυναικών κατά το 2008

Οι γυναίκες αποτελούν το ήμισυ του παραγωγικού πληθυσμού (15-64 ετών) της χώρας. Το ποσοστό ανεργίας τους είναι 1,5 φορές μεγαλύτερο από το μέσο ποσοστό ανεργίας και υπερδιπλάσιο του ποσοστού ανεργίας των ανδρών (10,9% έναντι 7,2% και 4,7% αντίστοιχα). Οι γυναίκες αποτελούν το 62% των ανέργων, δηλαδή στους 10 ανέργους οι έξι είναι γυναίκες.

Ο αριθμός των γυναικών που εργάζονται ανέρχεται σε 1.793.524, αναλογούν περίπου τέσσερις γυναίκες σε κάθε 10 εργαζόμενους (39,1%) και απασχολούνται κυρίως ως μισθωτοί (οι επτά στις δέκα γυναίκες).

Επιπρόσθετα, αναλογούν μία γυναίκα σε κάθε πέντε γυναίκες εργοδότες, τρεις γυναίκες σε κάθε δέκα γυναίκες ελεύθερους επαγγελματίες, τέσσερις σε κάθε δέκα μισθωτούς και δύο σε κάθε τρία άτομα που εργάζονται ως βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση. (20,2%, 31,7%, 41,6% και 64,8% αντίστοιχα).

Οι γυναίκες έχουν μεγάλο ποσοστό μερικής απασχόλησης (9,7%) και αναλογούν επτά γυναίκες σε κάθε 10 μερικώς απασχολούμενους.

Πάνω από το 40% των γυναικών εργάζεται στους κλάδους του Εμπορίου, της Γεωργίας και της Εκπαίδευσης, ενώ ένα ακόμη σημαντικό μερίδιο (25%) των γυναικών εργάζεται στους κλάδους της Βιομηχανίας, της Υγείας, σε Ξενοδοχεία και τα Εστιατόρια και στην Δημόσια Διοίκηση & άμυνα.

Περίπου δύο στους τρεις εργαζόμενους στην Υγεία και την Εκπαίδευση είναι γυναίκες και το 60% περίπου όσων εργάζονται στις Άλλες δραστηριότητες. Επίσης, αποτελούν το ήμισυ των εργαζόμενων σε Τράπεζες (Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες), σε Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες καθώς και σε Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές δραστηριότητες, και το σύνολο σχεδόν όσων εργάζονται στις Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών (96%). Συνολικά, στους έξι αυτούς κλάδους της οικονομίας (από τους 21) περίπου οι έξι στους δέκα εργαζόμενους είναι γυναίκες.

Ως προς τα επαγγέλματα, το ήμισυ των γυναικών εργάζεται ως: Υπάλληλοι γραφείου, στην Παροχή προσωπικών υπηρεσιών, ως Μοντέλα και Πωλητές, ως Εκπαιδευτικοί και τέλος ως Πλανόδιοι πωλητές και Οικιακοί βοηθοί. Συνολικά στα πέντε αυτά διψήφια επαγγέλματα (από τα 45) απασχολείται το 1/3 των συνολικά εργαζόμενων (ανδρών και γυναικών), οι έξι στους δέκα εργαζόμενους είναι γυναίκες.

Συνολικά οι μισθωτές γυναίκες αναλογούν στο 41,6 του συνόλου των μισθωτών, στο 40,6% των μόνιμα και στο 50% των προσωρινά απασχολούμενων.

Ως προς τις κατά φύλο εισοδηματικές ανισότητες, το 60% των μισθωτών που έχουν καθαρό μηνιαίο εισόδημα μικρότερο των 750€ είναι γυναίκες είτε μόνιμα είτε προσωρινά απασχολούμενες.

Η αναλογία των γυναικών με καθαρό μηνιαίο εισόδημα μικρότερο των 500€ αναλογεί στο 75% συνολικά των μισθωτών με αυτό το εισόδημα, στο 70% των πλήρως απασχολούμενων μισθωτών και στο 80% των μισθωτών με μερική απασχόληση.

Καθαρό μηνιαίο εισόδημα μικρότερο των 750€ αναλογεί περίπου στις τρεις από τις δέκα γυναίκες που εργάζονται (33,7% έναντι 16,0% των ανδρών).

Στις εργαζόμενες είτε με πλήρη είτε με μόνιμη απασχόληση η αναλογία των γυναικών που εργάζονται με καθαρό μηνιαίο εισόδημα μικρότερο των 750€ μειώνεται περίπου στο 30% των γυναικών που εργάζονται με πλήρη ή με μόνιμη απασχόληση.

Αντίθετα οι εργαζόμενες με μερική απασχόληση και με καθαρό μηνιαίο εισόδημα μικρότερο των 750€ αναλογούν στο 90% περίπου των γυναικών που εργάζονται με μερική απασχόληση, δηλαδή αναλογούν εννέα στις δέκα γυναίκες.

Στις εργαζόμενες είτε προσωρινή απασχόληση η αναλογία των γυναικών που εργάζονται με καθαρό μηνιαίο εισόδημα μικρότερο των 750€ αναλογούν στα 2/3 των γυναικών που εργάζονται με προσωρινή σύμβαση εργασίας (67%), δηλαδή αναλογούν πλέον δύο στις τρεις γυναίκες.

Από τις απασχολούμενες γυναίκες το 46% έχει ως ταμείο υγείας το ΙΚΑ και ακολουθούν όσες γυναίκες έχουν ΟΓΑ, ΔΗΜΟΣΙΟΥ ή ΟΑΕΕ, ένα 10% περίπου έχει διάφορα άλλα ταμεία και το 3% περίπου αυτών δεν έχει ασφάλιση. Από τις ανασφάλιστες εργαζόμενες (51.000 γυναίκες), τα 3/4 περίπου εργάζονται ως μισθωτές, και το υπόλοιπο 25% εργάζονται ως αυτοαπασχολούμενες ή ως συμβοηθούντα μέλη της οικογενείας.

Από τις άνεργες γυναίκες το 47% έχει ως ταμείο υγείας το ΙΚΑ, ενώ μία στις πέντε άνεργες δεν έχουν ασφάλιση (22,8%).

Από τις άνεργες γυναίκες που δεν έχουν ασφάλιση το 62% περίπου αυτών δεν έχουν εργαστεί στο παρελθόν, και από το υπόλοιπο 38% (19.000 γυναίκες), έχουν εργαστεί παλαιότερα ως μισθωτές.

Από τις 220.500 άνεργες γυναίκες, πάνω από το ήμισυ έχει εργαστεί στο παρελθόν (52,3%), ενώ το υπόλοιπο 47,7% δεν έχει εργαστεί, (115.300 και 105.200 γυναίκες αντίστοιχα).

Έξι από τις 10 άνεργες γυναίκες, έχουν εργαστεί στο παρελθόν ως Υπάλληλοι γραφείου, στην Παροχή προσωπικών υπηρεσιών, ως Μοντέλα και Πωλητές και τέλος ως Πλανόδιοι πωλητές και Οικιακοί βοηθοί.

Στα τέσσερα αυτά επαγγέλματα, από τα 38 διηγήφια επαγγέλματα που καταγράφηκαν άνεργες γυναίκες, αντιστοιχεί το ήμισυ σχεδόν των ανέργων (ανδρών και γυναικών) που έχουν εργαστεί στο παρελθόν καθώς και ότι, οι επτά στους δέκα άνεργους σε αυτά τα επαγγέλματα είναι γυναίκες.

Ως προς τον χρόνο αναζήτησης εργασίας τα 2/3 των ανέργων των οποίων η διάρκεια ανεργίας υπερβαίνει το ένα έτος είναι γυναίκες. Είναι σημαντικό επίσης εδώ να τονίσουμε ότι μία στις πέντε άνεργες γυναίκες η διάρκεια ανεργίας ξεπερνά τα τέσσερα χρόνια.

Η απασχόληση στην οικονομία σε σχέση με το 2007, αυξήθηκε κατά 62.300 άνδρες και γυναίκες. Έξι στα δέκα άτομα με τα οποία αυξήθηκε η απασχόληση ήταν γυναίκες (35.300 γυναίκες).

Επίσης οι γυναίκες συμμετέχουν με τέσσερα στα δέκα άτομα με τα οποία αυξήθηκε η απασχόληση των εργοδοτών και με τρία στα δέκα άτομα με τα οποία αυξήθηκε η μισθωτή απασχόληση. Αντίθετα από τους άνδρες, αυξάνονται οι γυναίκες οι οποίες δραστηριοποιούνται ως αυτοαπασχολούμενες (16.500 γυναίκες αύξηση, έναντι

μείωση 22.300 ανδρών), ενώ στην μείωση της κατηγορίας των συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών συμμετέχουν με πάνω από έξι σε κάθε δέκα άτομα (63%).

Ως προς την μορφή της απασχόλησης σε σχέση με το 2007, αυξάνεται η πλήρης απασχόληση και μειώνεται η μερική απασχόληση, (74.300 και 12.000 αντίστοιχα). Σε αυτές τις μεταβολές οι γυναίκες συμμετέχουν με 6 στα δέκα άτομα με τα οποία αυξήθηκε η πλήρη απασχόληση και με 8 (οκτώ) στα δέκα άτομα με τα οποία μειώθηκε η μερική απασχόληση, (44.700 και 9.400 γυναίκες αντίστοιχα).

Σε σχέση με το 2007 η μισθωτή απασχόληση στο σύνολο της οικονομίας, αυξήθηκε τόσο στη μορφή της μόνιμης όσο και της προσωρινής απασχόλησης, με το 1/4 της αύξησης να αντιστοιχεί σε θέσεις προσωρινής απασχόλησης. (78.000 μισθωτοί, 20.200 με προσωρινή απασχόληση). Πάνω από το 1/3 είναι η συμμετοχή των γυναικών στις εν λόγω μεταβολές (27.500 γυναίκες μισθωτές, 20.000 γυναίκες με μόνιμη εργασία και 7.500 γυναίκες με προσωρινή απασχόληση). Δηλαδή μία γυναίκα σε κάθε τρεις θέσεις εργασίας με την οποία αυξήθηκε η μισθωτή εργασία.

Σε σχέση με τους ανέργους του 2007, από τα 40.400 άτομα με τα οποία μειώθηκαν οι άνεργοι, οι γυναίκες αναλογούν σε 8 ανέργους σε κάθε 10 ανέργους με τους οποίους αυτοί μειώθηκαν (33.100 γυναίκες).

6.5. Η απασχόληση και οι μισθοί των μεταναστών κατά το 2008

6.5.1. Η απασχόληση των μεταναστών κατά κλάδο και επάγγελμα

Η απασχόληση των μεταναστών στην χώρα μας ανέρχεται σε 366.800 άνδρες και γυναίκες, ενώ οι μετανάστριες αποτελούν το 1/3 των απασχολούμενων μεταναστών. Η συμμετοχή τους στην συνολική απασχόληση της χώρας ανέρχεται στο 8,0%, είναι μεγαλύτερη για τους άνδρες μετανάστες και μικρότερη για τις γυναίκες μετανάστριες (8,8% και 6,8% αντίστοιχα).

Η απασχόλησή τους αναφέρεται κυρίως στην μισθωτή απασχόληση (91,2% έναντι 62,2% των ελλήνων), ως αυτοαπασχολούμενοι εργάζεται το 5,8% αυτών, το 1,4% είναι εργοδότες και 1,6% ανήκει στα συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη. Το ποσοστό των προσωρινά απασχολούμενων μεταναστών ανέρχεται στο 16,9% των μισθωτών και είναι μεγαλύτερο κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες έναντι των ελλήνων προσωρινά απασχολούμενων. Οι μισθωτοί μετανάστες αναλογούν στο 11,2% του συνόλου των μισθωτών και οι προσωρινά απασχολούμενοι στο 16,5% του αντίστοιχου συνόλου. Με μορφή μερικής απασχόλησης εργάζεται το 6,2% των μεταναστών έναντι 5,4% των ελλήνων.

Περί τα 3/4 των μεταναστών εργάζονται σε 4 κλάδους της οικονομίας (Κατασκευές, Μεταποιητική Βιομηχανία - Βιοτεχνία, Ιδιωτικά νοικοκυριά και Εμπορίου), ενώ ένα 14,5% σε δύο ακόμη κλάδους (Γεωργίας και Ξενοδοχεία & Εστιατόρια) με αποτέλε-

σμα οι εννέα στους δέκα μετανάστες να εργάζονται στους παραπάνω έξι κλάδους.

Το 72% όσων απασχολούνται στον κλάδο των Ιδιωτικών νοικοκυριών είναι μετανάστες. Στις Κατασκευές η συμμετοχή των μεταναστών ανέρχεται στο 31,0% και αναλογεί ένας μετανάστης σε κάθε δέκα απασχολούμενους στους κλάδους των Ξενοδοχείων & Εστιατορίων και Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας.

Λιγότερο από το ήμισυ των ανδρών μεταναστών απασχολείται στον κλάδο των Κατασκευών, περίπου ένας στους πέντε στον κλάδο της Βιομηχανίας - Βιοτεχνίας και ένας στους δέκα στο κλάδο του Εμπορίου. Συνολικά σε αυτούς τους τρεις κλάδους απασχολούνται οι οκτώ στους δέκα άνδρες μετανάστες.

Η απασχόληση των μεταναστριών συγκεντρώνεται κυρίως στον κλάδο των Ιδιωτικών νοικοκυριών όπου απασχολούνται οι τέσσερις στις δέκα μετανάστριες, ενώ τα 3/4 περίπου των γυναικών που εργάζονται στον εν λόγω κλάδο είναι μετανάστριες. Στον κλάδο των Ξενοδοχείων & Εστιατορίων εργάζεται μία στις πέντε μετανάστριες, ενώ στον κλάδο Εμπορίου μία στις δέκα μετανάστριες. Συνολικά σε αυτούς τους τρεις κλάδους απασχολούνται οι επτά στις δέκα μετανάστριες.

Ως προς τα επαγγέλματα στα οποία συγκεντρώνεται η απασχόληση των μεταναστών, σχεδόν τέσσερις στους δέκα μετανάστες εργάζονται ως ειδικευμένοι τεχνίτες, ενώ μεγάλο μέρος τους εργάζεται είτε ως ανειδίκευτοι εργάτες είτε στην παροχή υπηρεσιών - πωλητές. Στα τρία αυτά επαγγέλματα εργάζεται το 83% των μεταναστών.

Περίπου έξι στους δέκα άνδρες μετανάστες εργάζονται ως ειδικευμένοι τεχνίτες και περίπου ένας στους πέντε ως ανειδίκευτος εργάτης. Σχεδόν το σύνολο των ειδικευμένων τεχνιτών συγκεντρώνεται στους κλάδους των Κατασκευών και της Βιομηχανίας - Βιοτεχνίας, καθώς συγκεντρώνουν πάνω από το ήμισυ (39,4% & 12,4% αντίστοιχα) της συνολικής απασχόλησης των ανδρών μεταναστών. Το ήμισυ σχεδόν των ανειδίκευτων εργατών συγκεντρώνεται στον κλάδο των Κατασκευών (8,7% της συνολικής απασχόλησης των ανδρών μεταναστών).

Στα δύο αυτά επαγγέλματα στους συγκεκριμένους κλάδους συγκεντρώνεται το 60,5% της συνολικής απασχόλησης των ανδρών μεταναστών.

Περισσότερο από το ήμισυ των μεταναστριών εργάζεται ως ανειδίκευτες εργάτριες και περισσότερες από μία στις τέσσερις μετανάστριες εργάζεται στην παροχή υπηρεσιών - πωλητές. Στα δύο αυτά επαγγέλματα όπου απασχολούνται οι οκτώ στις δέκα μετανάστριες, οι έξι στους δέκα απασχολούμενους μετανάστες είναι γυναίκες.

Το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστριών που εργάζεται ως ανειδίκευτες εργάτριες συγκεντρώνεται στους κλάδους των Ιδιωτικών νοικοκυριών και των Ξενοδοχείων & Εστιατορίων, οι οποίοι συγκεντρώνουν περίπου το 45% (37,4% & 6,1% αντίστοιχα) της συνολικής απασχόλησης των μεταναστριών. Το 41,0% των μεταναστριών που εργάζεται στην παροχή υπηρεσιών & πωλητών συγκεντρώνεται στον κλάδο των

Ξενοδοχείων & Εστιατορίων, ενώ με σημαντικό μερίδιο συμμετέχουν σ' αυτό το επάγγελμα και οι εργαζόμενες μετανάστριες στους κλάδους του Εμπορίου και των Ιδιωτικών νοικοκυριών (11%, 6,0% και 4,9% αντίστοιχα της συνολικής απασχόλησης των μεταναστριών).

Στα δύο αυτά επαγγέλματα στους συγκεκριμένους κλάδους συγκεντρώνεται περί τα 2/3 (65,3%) της συνολικής απασχόλησης των μεταναστριών.

6.5.2. Η απασχόληση των μεταναστών στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας

Η απασχόληση των μεταναστών και των μεταναστριών είναι συγκεντρωμένη στην μισθωτή απασχόληση και στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας.

Σε αντιστοιχία με τους Έλληνες που εργάζονται ως μισθωτοί στον ιδιωτικό τομέα, οι μετανάστες αναλογούν στο 16,7% των μισθωτών που εργάζονται συνολικά στον ιδιωτικό τομέα. Η αναλογία τους αυξάνεται στο 18,9% για τους άνδρες μετανάστες και μειώνεται στο 13,4% για τις μετανάστριες που εργάζονται αντίστοιχα συνολικά ως μισθωτοί στον ιδιωτικό τομέα.

Με μορφή μερικής απασχόλησης εργάζεται το 5,9% των μισθωτών μεταναστών (2,5% στους άνδρες και 13,2% για τις μετανάστριες), ενώ με προσωρινή απασχόληση εργάζεται το 17% αυτών (16% των ανδρών και το 19% για τις μετανάστριες).

Οι αντίστοιχες αναλογίες για τους Έλληνες μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα είναι για μεν όσους εργάζονται με μερική απασχόληση 5,5% (2,7% στους άνδρες και 9,5% για τις γυναίκες), για δε τους προσωρινά απασχολούμενους 11,8% (10,5% στους άνδρες και 13,7% για τις γυναίκες).

Σε σχέση με την συμμετοχή των μεταναστών αναλόγως της μορφής της απασχόλησης στην απασχόληση των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα, αυτοί αναλογούν στο 22,3% των προσωρινά απασχολούμενων και στο 17,7% των μερικώς απασχολούμενων μισθωτών. Ως προς το φύλο η συμμετοχή των μεταναστών στην μερική απασχόληση παραμένουν ίδιες, ενώ ως προς την προσωρινή απασχόληση διαμορφώνεται για τους άνδρες μετανάστες στο 26% ενώ για τις μετανάστριες στο 17,7%.

Η συμμετοχή των γυναικών, ελληνίδων και μεταναστριών, που εργάζονται με μερική απασχόληση ανέρχεται στο 71% των αντίστοιχα μερικώς απασχολούμενων, ενώ των γυναικών που εργάζονται με προσωρινή απασχόληση μειώνεται στο 36% για τις μετανάστριες και στο 48,2% για τις ελληνίδες.

Εξετάζοντας την συμμετοχή των μισθωτών μεταναστών κατά φύλο στα επαγγέλματα και στους κλάδους όπου συγκεντρώνεται η συνολική απασχόληση αυτών και σε σύγκριση με τους Έλληνες μισθωτούς στον ιδιωτικό τομέα που απασχολούνται στα ίδια επαγγέλματα και στους ίδιους κλάδους διαπιστώνουμε τα εξής:

Στους άνδρες όπου οι απασχολούμενοι έλληνες αντιστοιχούν λιγότερο από το 1/4 περίπου των ελλήνων μισθωτών του ιδιωτικού τομέα (22,1%), η συμμετοχή των μεταναστών ανέρχεται στο 40% της συνολικής ιδιωτικής μισθωτής απασχόλησης σε αυτά.

Στις ελληνίδες, με εξαίρεση τις εργαζόμενες στην παροχή υπηρεσιών - πωλητών στον κλάδο του Εμπορίου³⁵, απασχολείται το 11,7% των ελληνίδων μισθωτών του ιδιωτικού τομέα και η συμμετοχή των μεταναστριών ανέρχεται στο 47,7% των γυναικών μισθωτών του ιδιωτικού τομέα που εργάζονται στα συγκεκριμένα επαγγέλματα και στους συγκεκριμένους κλάδους.

6.5.3. Οι μισθοί μεταναστών και ελλήνων μισθωτών στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας

Από την επεξεργασία³⁶ των στοιχείων της ΕΣΥΕ, ΕΕΔ 2008 Β' τριμήνου, προκύπτει ότι περί το 75% των μισθωτών μεταναστών δήλωσε ότι έχει καθαρό μηνιαίο εισόδημα που κυμαίνεται από 500€ μέχρι 1.000€, ενώ ένα 15% ακόμη έχει καθαρό μηνιαίο εισόδημα μεταξύ 1.001€-1.250€ (Πίνακας 2).

Στους άνδρες το ήμισυ σχεδόν αυτών δήλωσε ως καθαρό μηνιαίο εισόδημα μεταξύ 750€-1.000€ και λιγότερο από το ήμισυ των μεταναστριών μηνιαίο εισόδημα μεταξύ 501€- 750€ (49% και 44% αντίστοιχα).

Κάτω από 750€ καθαρό μηνιαίο εισόδημα αναλογεί στο 43% των μισθωτών μεταναστών (στο 1/3 για τους άνδρες και τα 2/3 των μεταναστριών). Οι αναλογίες αυξάνονται στους εργαζόμενους με μερική ή με προσωρινή απασχόληση (91,4% και 55,5% αντίστοιχα), ενώ μειώνονται στο 40% για τους εργαζόμενους με πλήρη ή με μόνιμη απασχόληση.

Οι μετανάστες με καθαρό μηνιαίο εισόδημα που κυμαίνεται από 500€ μέχρι 1.000€ αναλογούν στο 17% των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα με το αντίστοιχο καθαρό μηνιαίο εισόδημα, ενώ κατά φύλο οι αντίστοιχες αναλογίες διαμορφώνονται στο 20% για τους άνδρες μετανάστες και στο 13% για τις μετανάστριες.

Οι μετανάστες με καθαρό μηνιαίο εισόδημα μικρότερο από 750€ αναλογούν στο 20% των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα με το αντίστοιχο καθαρό μηνιαίο εισόδημα, ενώ οι κατά φύλο οι αναλογίες διαμορφώνονται σε 22,5% για τους άνδρες και σε 18% για τις γυναίκες.

35. Εξαιρείται η απασχόληση των μισθωτών ελληνίδων στο εν λόγω επάγγελμα και κλάδο λόγω της σημαντικότητάς της, καθώς αναλογεί στο 18,7% της γυναικείας μισθωτής απασχόλησης των ελληνίδων και στο 16,2% της γυναικείας μισθωτής απασχόλησης

36. Οι αναλογίες αφορούν την συμμετοχή/ποσοστό των εισοδηματικών κλιμακίων, όπως αυτά είναι διαμορφωμένα στο ερωτηματολόγιο της ΕΕΔ της ΕΣΥΕ, στο σύνολο των μισθωτών που έχουν απαντήσει. Δεν απάντησε ένα ποσοστό γύρω στο 15% για τους μετανάστες και το 20% για τους Έλληνες μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα.

Πίνακας 2: Καθαρό μηνιαίο εισόδημα

Εισοδηματικά κλιμάκια	Απασχόληση Μισθωτών Ιδιωτικού Τομέα		Μετανάστες	
	Μετανάστες	Έλληνες	Άνδρες	Γυναίκες
<250€	4.903	10.668	899	4.004
251-500€	21.772	74.386	6.637	15.135
501-750€	92.954	298.216	52.874	40.080
751-1.000€	115.907	479.136	91.846	24.061
1.001-1.250€	33.721	255.471	28.285	5.436
1.251-1.500€	7.467	110.378	6.368	1.099
1.501-1.750€	1.125	30.977	419	706
1.751-2.000€	352	17.833	352	
> 2.000€	640	27.510	640	
Δ.Α/Δ.Γ.	47.188	322.088	32.771	14.416
Σύνολο	326.029	1.626.663	221.091	104.938
Απάντησαν	278.841	1.304.575	188.320	90.522
<750€	119.629	383.270	60.410	59.219

Πηγή: Γ.Γ. ΕΣΥΕ, ΕΕΔ 2008, Β' τριμήνου.

Επεξεργασία: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (Γ. Κρητικίδης).

Το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα για τους μισθωτούς μετανάστες ανέρχεται στα 791,5€ και υπολείπεται κατά 15 ποσοστιαίες μονάδες από αυτόν των ελλήνων μισθωτών του ιδιωτικού τομέα (Πίνακας 3). Το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα των μεταναστριών υπολείπεται κατά 14,4 ποσοστιαίες μονάδες από το αντίστοιχο των ανδρών μεταναστών και κατά 16,6 ποσοστιαίες μονάδες από αυτό των ελληνίδων.

Το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα των μεταναστών το οποίο προέρχεται από εργασία σε πλήρη ή σε μόνιμη απασχόληση είναι μεγαλύτερο έναντι του μέσου καθαρού μηνιαίου εισοδήματος αυτών. Αντίθετα, το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα όσων μεταναστών εργάζονται με προσωρινή ή με μερική απασχόληση είναι μικρότερο έναντι του μέσου καθαρού μηνιαίου εισοδήματος αυτών κατά 11,3 και 47,2 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα.

Πίνακας 3: Μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα σε ευρώ, μεταναστών και Ελλήνων μισθωτών του ιδιωτικού τομέα, κατά μορφή απασχόλησης και φύλο

	Μετανάστες			Έλληνες (Ιδιωτικός τομέας)		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
Μισθωτοί	791,5	846,1	677,8	932,4	1.019,2	813,1
Πλήρης	816,2	854,9	725,8	957,4	1.030,7	848,6
Μερική	418,0	522,4	376,1	481,1	524,5	466,5
Μόνιμη	809,5	860,0	699,7	960,4	1.042,4	842,7
Προσωρινή	702,4	771,5	586,9	732,8	826,3	637,0

Πηγή: Γ.Γ. ΕΣΥΕ, ΕΕΔ 2008, Β' τριμήνου.

Επεξεργασία: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (Γ. Κοητικίδης).

Και για τους μισθωτούς έλληνες του ιδιωτικού τομέα ισχύουν οι διαφορές στο μηνιαίο εισόδημα που προέρχεται από διαφορετικές μορφές απασχόλησης ενώ το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα που προέρχεται από εργασία με μερική απασχόληση είναι μικρότερο του μέσου καθαρού μηνιαίου εισοδήματος των ελλήνων κατά 21,4 ποσοστιαίες μονάδες.

Επιπρόσθετα, το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα όσων εισήλθαν τον προηγούμενο χρόνο ως μισθωτοί στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας³⁷, ανέρχεται από τα 662€ και υπολείπεται κατά 37 ποσοστιαίες μονάδες από το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα του συνόλου των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα (907,6€).

Το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα των εισερχόμενων γυναικών υπολείπεται κατά 9 ποσοστιαίες μονάδες ως προς το μέσο αυτών και κατά 21 ποσοστιαίες μονάδες από το μέσο μηνιαίο εισόδημα των εισερχόμενων ανδρών (Πίνακας 4).

Το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα των εισερχομένων το οποίο προέρχεται από εργασία σε πλήρη ή σε μόνιμη απασχόληση είναι μεγαλύτερο έναντι του μέσου καθαρού μηνιαίου εισοδήματος αυτών. Αντίθετα, το μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα εισερχομένων που εργάζονται με προσωρινή ή με μερική απασχόληση είναι μικρότερο έναντι του μέσου καθαρού μηνιαίου εισοδήματος αυτών κατά 11,4 και 37,2 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα.

37. Από τα 108.184 που εισήλθαν στην μισθωτή απασχόληση του ιδιωτικού τομέα κατά τον προηγούμενο χρόνο, το 23%. Δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση του ερωτηματολόγιου της ΕΣΥΕ. Με την μορφή μερικής απασχόλησης εισήλθε το 17,7% αυτών ενώ με μορφή της προσωρινής απασχόλησης εισήλθε το 39,8% αυτών.

Πίνακας 4: Μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα σε ευρώ, εισερχόμενων μισθωτών στον ιδιωτικό τομέα, κατά μορφή απασχόλησης και φύλο

	Εισερχόμενοι στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
Μισθωτοί	662,1	729,8	602,7
Πλήρης	713,1	763,4	662,0
Μερική	415,7	445,7	403,5
Μόνιμη	714,0	781,3	652,2
Προσωρινή	586,7	650,4	534,5

Πηγή: Γ.Γ. ΕΣΥΕ, ΕΕΔ 2008, Β' τριμήνου.

Επεξεργασία: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (Γ. Κρητικίδης).

ΜΕΡΟΣ 7

**Μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους
της ελληνικής οικονομίας 2000-2008**

Μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 2000-2008

7.1. Εισαγωγή

Το αντικείμενο του συγκεκριμένου μέρους της Έκθεσης αφορά στη **διερεύνηση των αναδιαρθρώσεων** της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, όπως αυτή καταγράφεται μέσα από την ανάλυση των αναδιαρθρώσεων στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, σ' ένα ιδιαίτερα πρόσφατο χρονικό διάστημα (2000-2008). Η έννοια της αναδιάρθρωσης, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, αντιμετωπίζεται κυρίως από την οπτική της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος. Η μελέτη, μέσα από τον προσδιορισμό των μεταβολών της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και με τη βοήθεια βασικών δεικτών, που συνδέονται με τα δύο αυτά μεγέθη, όπως η παραγωγικότητα και η ένταση της εργασίας, αποσκοπεί να αναδείξει τις βασικές τάσεις και αναδιαρθρώσεις που λαμβάνουν χώρα στο διάστημα αυτό.

Ειδικότερα, οι βασικοί στόχοι της μελέτης μπορεί να συνοψισθούν στην ανάδειξη των διαδικασιών αναδιάρθρωσης και των αποτελεσμάτων που επιφέρουν στην ελληνική οικονομία καθώς και στον προσδιορισμό των τάσεων εξειδίκευσης της ελληνικής οικονομίας. Η επίτευξη των βασικών αυτών στόχων φωτίζει σημαντικές όψεις των πρόσφατων εξελίξεων στην ελληνική οικονομία και στους κλάδους της και το βαθμό επίδρασής τους από τις γενικότερες διεθνείς (και εθνικές) τάσεις, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους οι γενικότερες αυτές τάσεις, κάτω από την επίδραση μιας δέσμης παραγόντων, αναπαράγονται, επικρατούν και μορφοποιούνται στο διάστημα αυτό.

Η ανάλυση γίνεται σε **δύο** διακριτά πεδία. Στο πεδίο της απασχόλησης και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος. Και τα δύο αυτά πεδία είναι ιδιαίτερης σημασίας τόσο γιατί καλύπτουν δύο κυρίαρχες αλλά διαφορετικές όψεις της οικονομικής δραστηριότητας, όσο όμως γιατί δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους αλλά συνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται, με μία σειρά από τρόπους, έτσι ώστε η ανάλυσή τους να φωτίζει πληρέστερα όψεις των οικονομικών εξελίξεων και φαινομένων.³⁸

38. Η από κοινού θεώρηση απασχόλησης και προϊόντος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς οι εξελίξεις στα δύο αυτά πεδία μπορεί να είναι ολότελα διαφορετικές. Η αποκλειστική έμφαση στις μεταβολές της απασχόλησης έχει τη δική της αξία, αλλά χωρίς την εξέταση των μεταβολών του προϊόντος ενδέχεται να είναι παραπλανητική. Για παράδειγμα, μια μείωση της απασχόλησης της μεταποίησης που οφείλεται σε μεταβολές της παραγωγικότητας είναι πολύ διαφορετική από μία μείωση της απασχόλησης που συνδέεται με τη μείωση του παραγόμενου προϊόντος στη μεταποίηση. Για μια εκτενέστερη θεώρηση των πλεονεκτημάτων της από κοινού θεώρησης των

Στο **πεδίο της απασχόλησης** επιχειρείται η ανάλυση των μεταβολών της απασχόλησης για το σύνολο της χώρας, σε διψήφιο κωδικό κλάδου οικονομικής δραστηριότητας, με βάση την ταξινόμηση της ΕΣΥΕ (ΣΤΑΚΟΔ).³⁹ Οι μεταβολές αυτές της απασχόλησης στους κλάδους αναμένεται να οδηγούν σε μεταβολές στη διάρθρωση της απασχόλησης και μέσα από αυτές στην ανάδειξη των βασικών αναδιαρθρώσεων της ελληνικής οικονομίας. Με αυτό τον τρόπο η ανάλυση επιτρέπει τον προσδιορισμό της εξειδίκευσης της ελληνικής οικονομίας, των δυναμικών, στάσιμων και φθινόντων κλάδων της και την συναγωγή διαπιστώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με το βαθμό και τον χαρακτήρα των διαδικασιών τριτογενοποίησης της οικονομίας.⁴⁰

Μία παρεμφερής ανάλυση θα επιχειρηθεί και στο **πεδίο του παραγόμενου προϊόντος**. Και εδώ η ανάλυση θα λάβει χώρα σε διψήφιο κωδικό κλάδου οικονομικής δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ), και αναδεικνύει τις κυρίαρχες τάσεις που επικρατούν. Ποιοι είναι οι σημαντικοί κλάδοι από πλευράς παραγόμενου προϊόντος, πως διαφοροποιούνται και ποιες είναι οι βασικές τάσεις αναδιάρθρωσής τους. Η ανάλυση οδηγεί στον προσδιορισμό των δυναμικών, στάσιμων και φθινόντων κλάδων της ελληνικής οικονομίας και στο μέτρο του δυνατού, στην ερμηνεία των σχετικών εξελίξεων και στη διερεύνηση των αιτίων που τις προκαλούν. Κατά παρεμφερή με αυτόν της απασχόλησης τρόπο επιχειρείται να διαπιστωθεί κατά πόσο και με ποιους ειδικότερα τρόπους η τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας εμφανίζεται και αποτυπώνεται στο επίπεδο του παραγόμενου προϊόντος.

Ταυτόχρονα μέσα από τη χρήση δεικτών, όπως της παραγωγικότητας και της έντασης της απασχόλησης, επιχειρείται η πληρέστερη δυνατή ανάδειξη των σχέσεων απασχόλησης και προϊόντος στους κλάδους και καταβάλλεται προσπάθεια τόσο για την ερμηνεία των εξελίξεων τους όσο και για την ανάδειξη των παραγόντων που επιδρούν στις εξελίξεις αυτές. Στην προσπάθεια αυτή αξιοποιούνται τόσο σχετικές έρευνες και μελέτες που υφίστανται (και είναι διαθέσιμες) όσο και επί μέρους τεχνικές, η χρήση των οποίων είναι συμβατή με την ανάλυση που επιχειρείται.

Η μελέτη χρησιμοποιεί στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, η οποία, ως γνωστόν, είναι η μοναδική στη χώρα μας, που μπορεί να εξασφαλίσει τα απαραίτητα στατιστικά δεδομένα για πρόσφατες χρονικές περιόδους. Έτσι χρησιμοποι-

αναδιαρθρώσεων στους κλάδους καθώς και για την αμφισβήτηση της έννοιας της αποβιομηχάνισης οριζόμενης αποκλειστικά με όρους απασχόλησης, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στην *Tregenna (2008)*.

39. Η ανάλυση σε διψήφιο κωδικό είναι εξαιρετικής σημασίας καθώς είτε στο χώρο της μεταποίησης είτε σ' αυτόν των υπηρεσιών φωτίζει σημαντικές όψεις των εξελίξεων και επιτρέπει τη συναγωγή βασικών διαπιστώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με τις τάσεις που επικρατούν και τον τρόπο που αυτές εξειδικεύονται.

40. Πόσο πολύ, σε ποια ειδικότερα πεδία και με τι ρυθμούς η ελληνική οικονομία μετατρέπεται σε μια οικονομία υπηρεσιών.

ώντας τα στατιστικά δεδομένα του Β' Τριμήνου του 2008, διασφαλίζεται, με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, η πληροφόρηση γύρω από τις εξελίξεις σε ένα πολύ πρόσφατο χρονικό διάστημα. Η ανάλυση ωστόσο της απασχόλησης σε διψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας δεν είναι πάντοτε ευχερής. Και τούτο γιατί η έρευνα εργατικού δυναμικού, ως δειγματοληπτική έρευνα εμφανίζει και σημαντικά μειονεκτήματα διαμορφώνοντας σημαντικούς περιορισμούς. Τούτο επιβάλλει στους μελετητές ιδιαίτερα προσεκτικούς χειρισμούς στη χρήση και στην αξιοποίηση των στατιστικών αυτών δεδομένων. Καθώς όμως η ύπαρξη των στοιχείων αυτών είναι η μοναδική, συνιστούν με άλλα λόγια τη μοναδική πηγή πληροφόρησης για μια κατηγορία εξελίξεων, η χρήση τους είναι σχεδόν επιβεβλημένη. Κατά συνέπεια πρέπει να επισημανθεί ότι σε αρκετές περιπτώσεις όπου τα μεγέθη είναι μικρά η αξιοπιστία τους είναι περιορισμένη και συνεπώς γίνονται αποδεκτά με ιδιαίτερες επιφυλάξεις. Ενέχουν δηλαδή περισσότερο το χαρακτήρα ενδείξεων παρά μιας “σαφούς και απόλυτα αληθούς καταγραφής των εξελίξεων”.

Στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος η συγκέντρωση των απαραίτητων στατιστικών δεδομένων εμφανίζει διαφορετικά προβλήματα. Η παραγωγή των στατιστικών αυτών δεδομένων είναι πιο χρονοβόρα και κατά συνέπεια η διαθεσιμότητα τους για τους ερευνητές χρονικά εμφανίζει υστερήσεις. Η επιλογή της ανάλυσης σε επίπεδο κλάδων οικονομικής δραστηριότητας οδηγεί αναγκαστικά στη χρήση δεδομένων που αφορούν στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και ο υπολογισμός των διαχρονικών εξελίξεων τη χρήση σταθερών τιμών. Και όπως είναι γνωστό, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αποτιμά το παραγόμενο προϊόν από την πλευρά της προσφοράς και διαφέρει ως προς το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ), που αποτιμάται σε τιμές αγοράς, ως προς τους φόρους (ΚΕΠΕ, 2006:11).

Με βάση τα στοιχεία αυτά επιχειρείται και ο **προσδιορισμός** των δεικτών της παραγωγικότητας και της έντασης της απασχόλησης. Καθώς όμως τα δεδομένα της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, για τα έτη μετά το 2003 είναι προσωρινά, οι εκτιμήσεις που συνδέονται μ' αυτά θα πρέπει να γίνονται αποδεκτά με ιδιαίτερες επιφυλάξεις. Τόσο γιατί τα στοιχεία αυτά ενδέχεται να αναθεωρηθούν όσο και γιατί στον προσδιορισμό των δεικτών της παραγωγικότητας και της έντασης της απασχόλησης απαιτείται και η ταυτόχρονη χρήση στοιχείων της απασχόλησης. Και όπως επισημάνθηκε, σε μικρούς σε μέγεθος κλάδους η αξιοπιστία των στατιστικών στοιχείων δεν είναι μεγάλη και οι σχετικές διαπιστώσεις πρέπει να γίνονται αποδεκτές με σημαντικές επιφυλάξεις.

7.2. Οι μεταβολές της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Μια πρόσφατη θεώρηση

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μια **συστηματική διερεύνηση** των μεταβολών της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας στο χρονικό διάστημα 2000-2008. Οι συνδυασμένες εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας πέραν της δυνατότητας του προσδιορισμού βασικών δεικτών, όπως η παραγωγικότητα της εργασίας και η ένταση της απασχόλησης, επιτρέπουν τη συναγωγή διαπιστώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με δυναμικούς, στάσιμους και φθίνοντες κλάδους και ως προς τα δύο αυτά βασικά μεγέθη της οικονομίας. Επιτρέπει τη διαπίστωση των βασικών εξελίξεων αλλά και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι κλάδοι στη σύγχρονη φάση ανάπτυξής τους.

Στο πεδίο της απασχόλησης οι **εξελίξεις** στο χρονικό διάστημα 2000-2008 θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως οριακά θετικές. Η απασχόληση αυξάνει συνολικά κατά 11,8% (Πίνακας 2 Παραρτήματος Πινάκων), με το μέσο ετήσιο ρυθμό να ανέρχεται σε 1,4% και οδηγεί στη δημιουργία πεντακοσίων περίπου χιλιάδων νέων θέσεων εργασίας στο χρονικό αυτό διάστημα. Ωστόσο οι θέσεις αυτές δεν είναι αρκετές για να καλύψουν τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας με αποτέλεσμα η ανεργία να εξακολουθεί να παραμένει σε υψηλά επίπεδα.⁴¹ Η αύξηση αυτή της απασχόλησης συνιστά το τελικό αποτέλεσμα επί μέρους διαφοροποιήσεων και ετερογενών εξελίξεων, μέσα και ανάμεσα στους κλάδους. Η διερεύνηση των εξελίξεων αυτών παρέχει σημαντικές πληροφορίες τόσο για τις βασικές τάσεις της απασχόλησης όσο και για τις αναδιαρθρώσεις που έλαβαν χώρα στους κλάδους αυτούς καθώς και για τις διαδικασίες τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας.⁴²

Από το σύνολο των 59 κλάδων, που καταγράφονται στην παρούσα ανάλυση (κατά διψήφιο κωδικό), οι 41 εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης και οι υπόλοιποι 18 μείωση. Ανάμεσα στους κλάδους που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησής τους συγκαταλέγονται κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης (ανακύκλωση 1057,6%, διαχείριση ακίνητης περιουσίας 1056,5%, ετερόδοικοι οργανισμοί και όργανα 519,1%, ενοικίαση μηχανημάτων και είδη ατομικής και οικιακής χρήσης 201,6%, πληροφορική 138,0%, συναφή με ενδιαμέσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς 124,4%, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών 66,5%, παραγωγή βασι-

41. Το εργατικό δυναμικό αυξάνει από 4.617.200 άτομα το 2000 σε 4.939.300 το 2008, βελτιώνοντας οριακά το δείκτη συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό από 52,3% σε 53,5% για τα αντίστοιχα έτη, διατηρώντας, σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα την ανεργία σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα, που συνήθως κυμαίνονται άνω των 400.000 ατόμων.

42. Παρά τον ειδικό της χαρακτήρα η ανάλυση που επιχειρείται εδώ (κατά διψήφιο κωδικό κλάδου ΣΤΑΚΟΔ) εντοπίζει τις βασικές τάσεις αναδιάρθρωσης, αλλά αδυνατεί να εντοπίσει με πληρότητα τις σημαντικές ενδο-κλαδικές διαφοροποιήσεις.

κών μετάλλων 63,1%). Και στην περίπτωση αυτή κάποιοι από τους κλάδους αυτούς είναι μεγάλοι σε μέγεθος κλάδοι της ελληνικής οικονομίας και συνεπώς συμβάλουν αποφασιστικά στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, ενώ κάποιοι άλλοι είναι μικρότεροι με πιο περιορισμένη συμμετοχή στη διαδικασία αυτή. Σε γενικές γραμμές, από το σύνολο των κλάδων με θετική συμβολή στην απασχόληση, τριάντα τρεις (33) εμφανίζουν ρυθμούς υψηλότερους από αυτόν της συνολικής απασχόλησης, ενώ οι υπόλοιποι δέκα (10) χαμηλότερους (Πίνακας 2 Παραρτήματος Πινάκων).

Πίνακας 5: Κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης και μείωσης της απασχόλησης. Σύνολο χώρας 2000-2008

Κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης		Κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης	
Κλάδος	Ποσοστό	Κλάδος	Ποσοστό
Ανακύκλωση	1057,6	Παραγωγή προϊόντων καπνού	-60,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	1056,5	Κατασκευή μηχανών γραφείου	-53,6
Ετερόδοκοι Οργανισμοί & όργανα	519,1	Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία -	-49,4
Ενοικίαση μηχανημάτων, είδη ατομικής χρήσης	201,6	Κατασκευή ειδών ένδυσης και γουναρικών	-45,6
Πληροφορική	138,0	Κατασκευή ιατρικών οργάνων	-32,9
Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	124,4	Κατεργασία δέρματος	-30,9
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	66,5	Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	-28,5
Έρευνα & ανάπτυξη	61,9	Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	-28,3
Άλλες Επιχειρηματικές δραστηριότητες	45,3	Γεωργία - Κτηνοτροφία	-28,0
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν προσωπικό	39,5	Κατασκευή αυτοκινήτων	-25,0

Ταυτόχρονα ανάμεσα σ' αυτούς που παρουσιάζουν **μείωση της απασχόλησης** και με εξαίρεση αυτόν της γεωργίας, που συνιστά ιδιαίτερη περίπτωση και θα αποτελέσει ξεχωριστό αντικείμενο μελέτης, συγκαταλέγονται κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς μείωσης (παραγωγή προϊόντων καπνού -60,1%, κατασκευή μηχανών γραφείου -53,6%, κατασκευή ειδών ένδυσης και γουναρικών -45,6%, ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία -49,4%, κατασκευή ιατρικών οργάνων -32,9%, κατεργασία δέρματος -30,9%) γεγονός ιδιαίτερα ανησυχητικό για το μέλλον και τη βιωσιμότητα των κλάδων. Μερικοί εξ αυτών, είναι μεγάλοι σε μέγεθος, για τα δεδομένα της ελληνικής βιομηχανίας, κλάδοι και συνεπώς οι υψηλοί ρυθμοί μείωσης της απασχόλησης

σχόλησής τους οδηγούν σε απώλειες σημαντικού αριθμού θέσεων εργασίας.⁴³ Στην πλειονότητά τους οι κλάδοι που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης είναι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα και ειδικότερα της μεταποίησης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι και οι δέκα κλάδοι που παρουσιάζουν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης (Πίνακας 6) είναι κλάδοι των υπηρεσιών. Ανάμεσά τους δεν συγκαταλέγεται ούτε ένας κλάδος του δευτερογενούς τομέα. Στον αντίποδα οι οκτώ από τους δέκα κλάδους που εμφανίζουν τους υψηλότερους ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης είναι κλάδοι της μεταποίησης.⁴⁴ Με τον τρόπο αυτό γίνεται φανερό ότι κύριο χαρακτηριστικό της διαδικασίας αναδιάρθρωσης της απασχόλησης συνιστά η περαιτέρω ενίσχυση της θέσης των κλάδων των υπηρεσιών σε βάρος των κλάδων του δευτερογενούς τομέα και ειδικότερα της μεταποίησης. Στους κλάδους με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης συμπεριλαμβάνεται και η γεωργία - κτηνοτροφία, αλλά και ένας κλάδος των υπηρεσιών (ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία), η παρουσία του οποίου ανάμεσα στους κλάδους αυτούς δεν ερμηνεύεται με ευχέρεια.

Εκτός όμως από τους ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης, που ασφαλώς έχουν τη δική τους σημασία, ιδιαίτερα σημαντικός είναι και ο αριθμός των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται σε κάθε κλάδο. Όπως γίνεται φανερό ο αριθμός αυτός αποτελεί συνδυασμό του μεγέθους του κλάδου και του ρυθμού μεταβολής της απασχόλησης του. Έτσι στον Πίνακα 2 του Παραρτήματος Πινάκων καταχωρούνται οι δέκα κλάδοι που δημιουργούν τον μεγαλύτερο αριθμό νέων θέσεων εργασίας καθώς και οι δέκα κλάδοι με τις μεγαλύτερες απώλειες θέσεων εργασίας.

Καθίσταται άμεσα φανερό ότι από τους δέκα κλάδους που συμβάλλουν με τον μεγαλύτερο αριθμό νέων θέσεων εργασίας οι εννέα είναι κλάδοι του τομέα των υπηρεσιών και μόνο οι κατασκευές εμφανίζονται, ως κλάδος του δευτερογενούς τομέα. Στον αντίποδα από τους δέκα κλάδους με τις μεγαλύτερες (σε απόλυτα μεγέθη) απώλειες θέσεων εργασίας, οι επτά είναι κλάδοι της μεταποίησης, δύο μόνο κλάδοι των υπηρεσιών και ασφαλώς η γεωργία και κτηνοτροφία ως κυρίαρχος κλάδος του πρωτογενούς τομέα. Καθίσταται επίσης φανερός ο κυρίαρχος ρόλος που διαδραματίζει ο κλάδος της γεωργίας - κτηνοτροφίας στη διαδικασία απώλειας θέσεων εργασίας, με απώλειες της τάξεως των 197.371 θέσεων εργασίας ή ποσοστό 71,9% του συνόλου των θέσεων εργασίας που χάνονται. Παραπάνω δηλαδή από επτά στις δέκα θέσεις που χάνονται στο διάστημα αυτό προέρχονται από τη γεωργία.

43. Οι σχέσεις ανάμεσα στο μέγεθος των κλάδων και στο ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης τους θα διερευνηθούν πιο συστηματικά σε επόμενο στάδιο της ανάλυσης.

44. Ανάμεσα τους συγκαταλέγονται ιδιαίτερα σύγχρονοι κλάδοι όπως αυτοί της ανακύκλωσης, της πληροφορικής αλλά και της έρευνας και ανάπτυξης, γεγονός που επιτρέπει μια σχετική αισιοδοξία, αλλά σε περιορισμένη κλίμακα, λόγω ακριβώς του ιδιαίτερα περιορισμένου μεγέθους των κλάδων αυτών.

Πίνακας 6: Κλάδοι με τους μεγαλύτερους αριθμούς νέων και απωλειών θέσεων εργασίας. Σύνολο χώρας 2000-2008

Κλάδοι που δημιουργούν περισσότερες θέσεις απασχόλησης		Κλάδοι που χάνουν περισσότερες θέσεις απασχόλησης	
Κλάδος	Ποσοστό	Κλάδος	Ποσοστό
Κατασκευές	88.419	Γεωργία - Κτηνοτροφία	-194.371
Λιανικό Εμπόριο	87.993	Κατασκευή ειδών ένδυσης & γουναρικών	-36.472
Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα & Κοινωνική Ασφάλιση	80.869	Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία -	-14.651
Άλλες Επιχειρηματικές Δραστηριότητες	80.185	Βιομηχανία τροφίμων & ποτών	-6.672
Εκπαίδευση	72.182	Παραγωγή προϊόντων καπνού	-5.005
Ξενοδοχεία - Εστιατόρια	52.697	Κατεργασία δέρματος	-3.525
Υγεία & Κοινωνική Μέριμνα	45.822	Βιομηχανία ξύλου & κατασκευή προϊόντων	-3.228
Χονδρικό Εμπόριο	35.809	Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	-2.242
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	25.272	Αεροπορικές Μεταφορές	-2.055
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	21.493	Κατασκευή ιατρικών οργάνων	-1.980
Σύνολο	590.741	Σύνολο	-270.201

Με εξαίρεση λοιπόν τον κλάδο της γεωργίας - κτηνοτροφίας οι απώλειες θέσεων στον μη αγροτικό τομέα της οικονομίας ανέρχονται σε 75.830, καλύπτοντας το 28,1% του συνόλου των θέσεων που χάνονται στο διάστημα αυτό και ποσοστό 12,8% του αριθμού των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται στο αντίστοιχο διάστημα. Στον μη αγροτικό τομέα της οικονομίας εμφανίζεται δηλαδή ένα θετικό ισοζύγιο (590.741 / 75.830) ανάμεσα στις θέσεις που δημιουργούνται και στις θέσεις που χάνονται στην ελληνική οικονομία.

Στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος για το σύνολο της οικονομίας οι μεταβολές συνεχίζουν και την τρέχουσα δεκαετία να είναι θετικές. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία,⁴⁵ σε σταθερές τιμές, στο διάστημα 2000-2007 αυξάνει κατά 33,5% (Πίνακας 3 Παραρτήματος Πινάκων), εμφανίζοντας μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης κατά 4,2%. Και στην περίπτωση αυτή ένας σημαντικός αριθμός κλάδων εμφανίζει

45. Κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να υπενθυμισθούν πρώτον, ότι τα στοιχεία που αναφέρονται στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αποτιμούν το παραγόμενο προϊόν από την πλευρά της προσφοράς και διαφέρουν από το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, που αποτιμάται σε τιμές αγοράς, ως προς τους φόρους και δεύτερον, ότι τα στοιχεία υπολογισμού της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας για τα έτη 2000-2002 είναι οριστικά ενώ από το 2003 και εντεύθεν είναι προσωρινά. Κατά συνέπεια οι εκτιμήσεις που παρουσιάζονται γίνονται αποδεκτές με επιφυλάξεις καθώς ενδέχεται να υπάρξουν αναθεωρήσεις των δεδομένων αυτών.

θετικές μεταβολές, συμβάλλοντας σημαντικά στη διαμόρφωση του εθνικού προϊόντος και ένας άλλος αριθμός μειώσεις, αναδεικνύοντας όψεις των προβλημάτων που εμφανίζει η ελληνική οικονομία. Από τους 58 (σε διψήφιο κωδικό) κλάδους, για τους οποίους υπάρχουν δεδομένα για το προϊόν τους, οι 43 εμφανίζουν αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους, ενώ οι υπόλοιποι 15 μείωση.

Ανάμεσα στους κλάδους που εμφανίζουν αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους συγκαταλέγονται κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης (πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες 855,2%, προϊόντα διύλισης πετρελαίου και παραγωγή κώκ 346,8%, μεταφορές μέσω υδάτινων πόρων (ναυτιλία) 244,8%, κατασκευή μεταλλικών προϊόντων 219,2%, κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού 148,7%, εκδόσεις / εκτυπώσεις 129,3%, δραστηριότητες οργάνωσης 123,9%), που συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση του ΑΕΠ της χώρας. Στους δέκα κλάδους με τις υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της προστιθέμενης αξίας τους εντοπίζονται έξι κλάδοι της μεταποίησης και τέσσερις των υπηρεσιών (Πίνακας 3 Παραρτήματος Πινάκων).

Πέραν όμως αυτών που προαναφέρθηκαν, **η πλειονότητα των κλάδων** εμφανίζουν ρυθμούς αύξησης που κυμαίνονται μεταξύ του 20,0% και του 80,0%, ενώ ένας περιορισμένος αριθμός εμφανίζει αυξήσεις χαμηλότερες του 20,0% (Πίνακας 3 Παραρτήματος Πινάκων). Και όπως επισημάνθηκε και στην απασχόληση κάποιοι από τους κλάδους αυτούς είναι μεγάλοι σε μέγεθος προϊόντος κλάδοι της ελληνικής οικονομίας, με αποτέλεσμα οι ιδιαίτερα υψηλοί ρυθμοί αύξησης του προϊόντος τους να ασκούν σημαντική επίδραση στη τελική διαμόρφωση του ΑΕΠ της χώρας.

Ταυτόχρονα ανάμεσα σ' αυτούς που εμφανίζουν **μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας** τους συγκαταλέγονται και κλάδοι (άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου -91,5%, συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς -63,6, κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ -63,1, κατασκευή εξοπλισμού συσκευών ραδιοφωνίας / τηλεόρασης -41,0%, γεωργία / κτηνοτροφία -34,9%, εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων -34,5%, κατασκευή ειδών ένδυσης -33,8% και παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων -33,3%) που εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς μείωσης καταδεικνύοντας τα σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Η πλειονότητα των κλάδων αυτών προέρχονται από τη μεταποίηση αλλά και από άλλους παραγωγικούς τομείς όπως η γεωργία και κτηνοτροφία και οι υπηρεσίες.⁴⁶

46. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν οι μειώσεις της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών (-11,4%) και συναφών με τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς (-63,6%), που στο βαθμό που δεν οφείλονται σε προβλήματα καταγραφής δεν μπορεί εύκολα να ερμηνευθούν και μάλιστα στο βαθμό που η απασχόληση στους κλάδους αυτούς εμφανίζει ιδιαίτερα θετικές εξελίξεις..

Πίνακας 7: Κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης και μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Σύνολο χώρας 2000-2007

Κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της Α.Π.Α		Κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της Α.Π.Α	
Κλάδος	Ποσοστό	Κλάδος	Ποσοστό
Πληροφορική	855,2	Άντληση αργού πετρελαίου & φυσικού αερίου	-91,5
Κατασκευή ιατρικών & οπτικών οργάνων	523,6	Συναφή με ενδιάμεσους χρηματ/κούς οργανισμούς	-63,6
Προϊόντα διύλισης πετρελαίου, παραγωγή κώκ	346,8	Κατασκευή μηχανών γραφείου	-63,1
Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών (ναυτιλία)	244,8	Κατασκευή εξοπλισμού συσκευών ραδιοφωνίας - TV	-41,0
Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	219,2	Γεωργία - Κτηνοτροφία	-34,9
Ανακύκλωση	180,4	Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	-34,5
Κατασκευή μηχανημάτων & ειδών εξοπλισμού	148,7	Κατασκευή ειδών ένδυσης	-33,8
Εκδόσεις - Εκτυπώσεις	129,3	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών ινών	-33,3
Δραστηριότητες οργανώσεων	123,9	Κατασκευή επίπλων	-14,2
Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές & αθλητικές δραστηριότητες	90,9	Ενδιάμεσοι χρηματοπ/κοί οργανισμοί	-11,4

Πέραν όμως των εξελίξεων που παρουσιάζει ο κάθε κλάδος ξεχωριστά στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος, ιδιαίτερη σημασία για το σύνολο της οικονομίας αποκτούν και οι διακλαδικές σχέσεις.⁴⁷ Οι σχέσεις δηλαδή που αναπτύσσονται ανάμεσα στους κλάδους της οικονομίας κατά την ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας. Σε γενικές γραμμές έχει επισημανθεί (Λίβας και Ρομπόλη, 2007) ότι οι διακλαδικές σχέσεις της ελληνικής οικονομίας σε μία σχετικά πρόσφατη χρονική περίοδο (1994-2004) έχουν εμφανίσει σημαντική χαλάρωση, με αποτέλεσμα την εμφάνιση σημαντικών δυσχερειών στη δυναμική της αύξησης της απασχόλησης. Ειδικότερα έχει επισημανθεί ότι την περίοδο αυτή οι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας δημιουργούν ολοένα και λιγότερες κάθετες διασυνδέσεις μεταξύ τους, με αποτέλεσμα η δυναμική δημιουργίας πολλαπλασιαστικών φαινομένων να μειώνεται διαχρονικά.

47. Παρά το γεγονός ότι η ανάλυση, που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, δεν επιτρέπει την σε βάθος ανάλυση των διακλαδικών σχέσεων, παρά μόνο μέσα από μία αρχική συγκριτική θεώρηση, παρατίθενται μία σειρά από στοιχεία που συμβάλλουν στην ανάδειξη των σχέσεων αυτών. Και τούτο γιατί οι σύγχρονες και αναπτυγμένες οικονομίες χαρακτηρίζονται από ισχυρές σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους κλάδους τους. Όσο μια οικονομία αναπτύσσεται τόσο αναμένεται να αυξάνει η πολυπλοκότητα των σχέσεων ανάμεσα στους κλάδους της, με αποτέλεσμα, σε πολλές περιπτώσεις, την ανάπτυξη νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων που ενισχύουν την παραγωγική βάση της οικονομίας και συμβάλλουν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητάς της.

Ωστόσο παρά τις **δυσμενείς αυτές εξελίξεις** υπάρχουν κλάδοι που εμφανίζουν ισχυρούς δείκτες κάθετων και οριζόντιων διασυνδέσεων και αναδεικνύονται ως ηγετικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας.⁴⁸ Ως τέτοιοι, στο πεδίο της απασχόλησης, για το έτος 2005, αναφέρονται οι κλάδοι της γεωργίας - κτηνοτροφίας (01), της βιομηχανίας ξύλου (20), και των ιδιωτικών νοικοκυριών (95), ενώ για το πεδίο του προϊόντος οι κλάδοι της βιομηχανίας ξύλου (20), της βιομηχανίας χάρτου και εκδόσεων εκτυπώσεων (21, 22),⁴⁹ των προϊόντων διύλισης πετρελαίου (23), της παραγωγής χημικών προϊόντων (24), της παραγωγής βασικών μετάλλων (27), της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων (28) και των χρηματοπιστωτικών οργανισμών (65) (Σκούντζος 2007). Δεν είναι τυχαίο ότι η πλειονότητα των κλάδων που χαρακτηρίζονται ως ηγετικοί για την παραγωγή προϊόντος προέρχονται από το χώρο της μεταποίησης, ενώ ταυτοχρόνως μόνο ένας κλάδος (βιομηχανία ξύλου) είναι ταυτοχρόνως ηγετικός και στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος (Σκούντζος 2007:155).

Οι εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος συνδέονται και με τις εξελίξεις στην παραγωγικότητα της εργασίας. Για το σύνολο της οικονομίας **η παραγωγικότητα της εργασίας** για το διάστημα 2000-2007 αυξάνει συνολικά κατά 21,0% (Πίνακας 4 Παραρτήματος Πινάκων), με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 2,7%. Οι υψηλοί αυτοί ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, που έχουν ήδη ξεκινήσει από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 90, οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στις υψηλές επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό, που χαρακτηρίζουν την ελληνική οικονομία την περίοδο αυτή (INE, 2007:56).⁵⁰ Ωστόσο η παραγωγικότητα της εργασίας επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες όπως η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού, η θέση μιας οικονομίας στην κλίμακα της παραγωγικότητας, η υιοθέτηση καινοτομιών, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών και οι υφιστάμενοι θεσμοί και

48. Ο δείκτης κάθετων διασυνδέσεων ή απλός πολλαπλασιαστής παραγωγής ενός κλάδου μετρά το σύνολο των άμεσων και έμμεσων επιδράσεων, που η κατά μία μονάδα μεταβολή του τελικού προϊόντος του κλάδου ασκεί πάνω στην παραγωγή στο σύνολο της οικονομίας, δηλαδή στην παραγωγή όλων των κλάδων μαζί. Γίνεται φανερό ότι όσο υψηλότερος είναι ο πολλαπλασιαστής παραγωγής ενός κλάδου τόσο μεγαλύτερη είναι η επίδραση που η κατά μία μονάδα αύξηση του τελικού προϊόντος του κλάδου ασκεί πάνω στην συνολική παραγωγή της οικονομίας. Ο δείκτης των οριζόντιων διασυνδέσεων ενός κλάδου δείχνει τη μέση επίδραση που η κατά μία μονάδα μεταβολή των αρχικών εισροών του κλάδου ασκεί στη τελική ζήτηση σε όλους τους κλάδους της οικονομίας. Γίνεται φανερό ότι όσο υψηλότερος είναι ο δείκτης των οριζόντιων διασυνδέσεων τόσο μεγαλύτερες είναι οι επιδράσεις της μεταβολής των αρχικών εισροών του κλάδου στους λοιπούς κλάδους της οικονομίας. Οι κλάδοι της οικονομίας για τους οποίους τόσο ο δείκτης κάθετων όσο και ο δείκτης οριζόντιων διασυνδέσεων έχουν τιμή πάνω από τη μονάδα χαρακτηρίζονται ως ηγετικοί κλάδοι - κλειδιά (Σκούντζος 2007:116).

49. Στο πλαίσιο της μελέτης των Λίβα και Ρομπόλη (2007) οι κλάδοι παραγωγής χάρτου και εκδόσεων - εκτυπώσεων υπολογίζονται από κοινού.

50. Όπως εύστοχα επισημαίνεται στην σχετική έκθεση (INE 2007:56) οι επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό μεταφέρουν τις νέες τεχνολογίες μέσα στις εργασιακές διαδικασίες, υποκαθιστούν εργασία με πάγιο κεφάλαιο και αυξάνουν έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας.

πολιτικές.⁵¹ Αξίζει να επισημανθεί ότι όπως εκτιμά το INE (2008:53) η παραγωγικότητα στην Ελλάδα, στο διάστημα αυτό (2000-2007), αυξήθηκε κατά 12,0% ταχύτερα από τις δέκα πέντε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.15) κατά 10,0% από τις 23 αναπτυγμένες χώρες και κατά 7,0% περίπου από τις 35 πιο αναπτυγμένες χώρες του πλανήτη.⁵²

Και στην περίπτωση της παραγωγικότητας της εργασίας υπάρχουν εξαιρετικά διαφοροποιημένες εξελίξεις ανάμεσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, τόσο ως προς το μέγεθος των μεταβολών, όσο και ως προς την κατεύθυνσή τους. Τριάντα εννέα κλάδοι εμφανίζουν θετικές μεταβολές της παραγωγικότητάς τους, δέκα οκτώ κλάδοι αρνητικές, ενώ δύο άλλοι κλάδοι εμφανίζουν μηδενική μεταβολή, υποδηλώνοντας μια απόλυτη στασιμότητα.⁵³ Οι αυξήσεις της παραγωγικότητας κυμαίνονται μεταξύ του 0,2% (υγεία και κοινωνική μέριμνα) και του 491,8% (προϊόντα διύλισης πετρελαίου και παραγωγή κώκ), ενώ στον αντίποδα οι μειώσεις της παραγωγικότητας μεταξύ -3,7% (αλιεία) και -68,5% (ανακύκλωση).

Καθώς το χρονικό διάστημα στο οποίο μετρώνται οι μεταβολές της παραγωγικότητας ανέρχεται σε επτά έτη και μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεσοπρόθεσμο, οι μεταβολές αυτές της παραγωγικότητας αναμένεται να έχουν ενσωματώσει τόσο κυκλικές διακυμάνσεις, που ασκούν την επίδρασή τους στην απασχόληση και στο προϊόν σε βραχυπρόθεσμο διάστημα όσο όμως και διαρθρωτικού χαρακτήρα επιδράσεις,⁵⁴ που επιδρούν σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Στους κλάδους που εμφανίζουν αυξήσεις της παραγωγικότητας ως αποτέλεσμα μιας ταυτόχρονης μεσοπρόθεσμης αύξησης της απασχόλησης και του προϊόντος φαίνεται να επικρατούν

51. Επιχειρώντας μια πιο συστηματική θεώρηση των παραγόντων που επιδρούν στην παραγωγικότητα της εργασίας ο ΟΟΣΑ (OECD 2007) αναφέρεται: Πρώτον, στην επέκταση της εισροής κεφαλαίων στην παραγωγική διαδικασία ή με άλλα λόγια στην μεταβολή (προς όφελος του κεφαλαίου) του λόγου κεφαλαίου/εργασίας.. Δεύτερον, στην ποιότητα του ανθρώπινου παράγοντα και ειδικότερα τόσο στην ποιότητα της αρχικής εκπαίδευσης που ενσωματώνεται στους εργαζόμενους όσο και στην ποιότητα της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης. Τρίτον, στην ταχύτερη άνοδο της παραγωγικότητας σε χώρες (ή περιοχές οικονομικής δραστηριότητας) που υστερούν σε σχέση με άλλες, λόγω διεύρυνσης του διεθνούς χαρακτήρα της οικονομικής δραστηριότητας. Τέταρτο, η υιοθέτηση καινοτομιών και η εισαγωγή νέας τεχνολογίας και πέμπτο, οι θεσμοί και οι πολιτικές που επιδρούν είτε μέσα από την επέκταση της εισροής κεφαλαίων στην παραγωγική διαδικασία είτε μέσα από μια άμεση επίδραση στην αποτελεσματικότητα και στις τεχνολογικές μεταβολές.

52. Σύμφωνα δε με εκτιμήσεις της Ε.Ε. η πορεία της ταχύτερης αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα έναντι των άλλων αναπτυγμένων χωρών θα συνεχισθεί και το 2008.

53. Κρίνεται σκόπιμο για μία ακόμη φορά να επισημανθεί ότι καθώς τα μεγέθη της απασχόλησης, σε μία σειρά από κλάδους, είναι χαμηλά και τα μεγέθη του προϊόντος από το 2003 και εντεύθεν είναι προσωρινά, οι μετρήσεις της παραγωγικότητας θα πρέπει να γίνονται αποδεκτές με επιφυλάξεις και να θεωρούνται περισσότερο ως ενδείξεις παρά ως πραγματικές και απόλυτα επιβεβαιωμένες εξελίξεις..

54. Ανάμεσα σ' αυτούς ο πλέον σημαντικός θεωρείται η τεχνολογία, οι μεταβολές της οποίας ασκούν σημαντικές επιδράσεις στην παραγωγικότητα της εργασίας.

(και διαμορφώνονται) θετικές συνθήκες λειτουργίας των κλάδων. Στους κλάδους που οι μειώσεις της παραγωγικότητας συνδυάζονται με σχετικά περιορισμένες μειώσεις της απασχόλησης παρέχονται ενδείξεις ότι οι επιχειρήσεις υιοθετούν πολιτικές αποθησαυρισμού της εργασίας.⁵⁵

Οι συνδυασμένες εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος διαμορφώνουν και τις τιμές ενός άλλου σημαντικού δείκτη. Αυτού που αφορά στην ένταση της απασχόλησης και μετρά την ικανότητα μιας οικονομίας να δημιουργεί θέσεις εργασίας ενώ αναπτύσσεται. Για το σύνολο της οικονομίας η ένταση της απασχόλησης για το διάστημα 2000-2007 διαμορφώνεται στο 0,3% υποδηλώνοντας τις σημαντικές δυσχέρειες που εμφανίζει η ελληνική οικονομία στο να δημιουργήσει ικανοποιητικό αριθμό θέσεων εργασίας σε μια περίοδο αύξησης του παραγόμενου εθνικού προϊόντος. Και στην περίπτωση του δείκτη αυτού οι τιμές του διαφοροποιούνται έντονα ανάμεσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, τόσο ως προς το μέγεθος όσο και ως προς την κατεύθυνση, υποδηλώνοντας τις δυνατότητες ή αδυναμίες των κλάδων να δημιουργούν θέσεις εργασίας. Θετικές τιμές του δείκτη εμφανίζουν 37 κλάδοι, αρνητικές 17 ενώ πέντε άλλοι κλάδοι εμφανίζουν μηδενική τιμή. Οι θετικές τιμές κυμαίνονται μεταξύ του 0,1% (κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού) και του 8,3% (διαχείριση ακίνητης περιουσίας), ενώ οι αρνητικές τιμές του δείκτη εμφανίζουν περίπου το ίδιο διάστημα και κυμαίνονται μεταξύ του -0,1% και του -8,2%.

7.3. Οι κλάδοι του πρωτογενούς τομέα

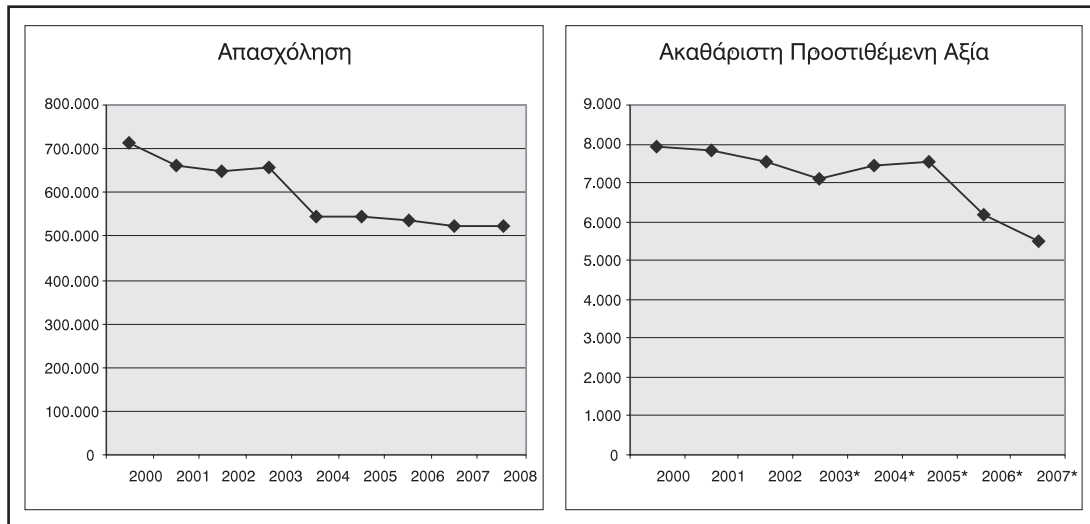
Και κατά την τρέχουσα δεκαετία, όπως συνέβαινε και σ' ολόκληρο το χρονικό διάστημα μετά τον πόλεμο, **η απασχόληση του πρωτογενούς τομέα** συνεχίζει να μειώνεται (Διάγραμμα 67). Για το σύνολο των κλάδων του πρωτογενούς τομέα, στο διάστημα 2000-2008, η μείωση ανέρχεται σε -26,8%, με μέσο ετήσιο ρυθμό -4,0% οδηγώντας στην απώλεια 191.504 θέσεων εργασίας. Βεβαίως γίνεται φανερό ότι ο ρυθμός της μείωσης αυτής επιβραδύνεται σημαντικά κατά τα τελευταία έτη,⁵⁶ αλλά συνεχίζει να υφίσταται.

55. Η πολιτική του αποθησαυρισμού εφαρμόζεται όταν οι επιχειρήσεις κάτω από την επίδραση των κυκλικών διακυμάνσεων μειώνουν την απασχόλησή τους με ρυθμό χαμηλότερο από αυτόν της μείωσης του προϊόντος τους. Για εκτενέστερη ανάλυση της πολιτικής και των προϋποθέσεων και συνθηκών εφαρμογής της βλέπε στο Α. Δεδουσόπουλος (2002:114-121).

56. Μεταξύ των ετών 2004 και 2008 οι απώλειες των θέσεων εργασίας στον κλάδο της γεωργίας - κτηνοτροφίας περιορίζονται συνολικά στις 26.654.

Διάγραμμα 67

Εξέλιξη της απασχόλησης και προϊόντος στον πρωτογενή τομέα Σύνολο χώρας 2000-2008

Πέραν όμως της μείωσης του αριθμού των απασχολούμενων στο πρωτογενή τομέα ελαφρά μείωση παρατηρείται και στις εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης, που από 40 κατά μέσο όρο το 2000, μειώνονται σε 39 το 2008, καταδεικνύοντας μια μεγαλύτερη μείωση των εισροών του παράγοντα εργασία στην παραγωγική διαδικασία του τομέα.⁵⁷ Ταυτόχρονα, ο πρωτογενής εμφανίζει τον χαμηλότερο βαθμό μισθοτοποίησης (3,5% το 2000 και 7,7% το 2008)⁵⁸ και τον υψηλότερα ποσοστά αυτοαπασχολούμενων (62,6%) και συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών (22,4%). Και ενώ το 2004 στον πρωτογενή τομέα συνολικά καταγράφονται 20.146 επιχειρήσεις, μόνο 27 εξ αυτών εμφανίζουν απασχόληση μεταξύ 50-99 ατόμων και άλλες 19 απασχόληση άνω των 100 ατόμων.⁵⁹

Η μείωση της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα οφείλεται αποκλειστικά στον κυρίαρχο κλάδο του, τη γεωργία και κτηνοτροφία, που παρουσιάζει μείωση κατά -28,0% και οδηγεί σε απώλεια 194.371 θέσεων εργασίας. Η μείωση αυτή μπορεί να ιδωθεί ως αποτέλεσμα της αναγκαιότητας εκσυγχρονισμού ενός τμήματος της ελλη-

57. Η κατά μία ώρα μείωση της εβδομαδιαίας απασχόλησης του τομέα εμφανίζεται τόσο στους άνδρες (από 43 σε 42) όσο και στις γυναίκες (από 38 σε 37).

58. Η αύξηση αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην απασχόληση των οικονομικών μεταναστών που απασχολούνται σε σημαντικά ποσοστά στον πρωτογενή τομέα (Κόντης 2006).

59. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι από το σύνολο των επιχειρήσεων αυτών μόνο 403 καταγράφονται στην έρευνα της ICAP (2007) για το 2006 με τη μορφή της Α.Ε και της ΕΠΕ., με ότι αυτό υποδηλώνει για τις προοπτικές και τις αναπτυξιακές δυνατότητες των επιχειρήσεων αυτών.

νικής οικονομίας αλλά και ως αποτέλεσμα της εφαρμογής των πολιτικών της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ).

Πίνακας 8: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους του Πρωτογενούς τομέα

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας	Ένταση Απασχόλησης
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα	-28,0	-34,9	-10,3	0,8
02 Δασοκομία, υλοτομία	4,2	7,4	96,4	-6,1
05 Αλιεία, & ιχθυοτροφεία	21,4	21,5	-3,7	1,2
Γεωργία-Κτηνοτροφία - Δασοκομία - Αλιεία	-26,8	-34,7	-9,7	0,8

Ταυτόχρονα, όμως αναμένεται να συνιστά και αποτέλεσμα της ηλικιακής διάρθρωσης του κλάδου. Η γεωργία - κτηνοτροφία εμφανίζουν την πιο γηρασμένη ηλικιακή διάρθρωση από το σύνολο σχεδόν των κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, το έτος 2000, το 49,4% των απασχολούμενων (ή 346.300 άτομα περίπου) στη γεωργία - κτηνοτροφία ήσαν άτομα ηλικίας 45-64 ετών, ενώ ένα άλλο ποσοστό της τάξεως του 8,2% (ή 57.600 περίπου) άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών. Ένα τμήμα των ατόμων αυτών αναμένεται (στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα) να συνταξιοδοτείται και να αποχωρεί από το εργατικό δυναμικό, ερμηνεύοντας ένα μέρος της συνολικής μείωσης της απασχόλησης του κλάδου. Ένα άλλο ωστόσο τμήμα της μείωσης καταδεικνύει την αποχώρηση νεότερων ηλικιακά ατόμων από τον πρωτογενή και την αναζήτηση απασχόλησης στους τομείς της βιομηχανίας και των υπηρεσιών.

Παρά τις δυσμενείς αυτές εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης, ο κλάδος εξακολουθεί σε ένα σχετικά πρόσφατο χρονικό σημείο να εμφανίζει υψηλές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις ως προς την απασχόληση, έτσι ώστε να συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ηγετικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας (Σκούνζος 2007).

Οι σημαντικές αυτές μειώσεις της απασχόλησης συνδυάζονται και με εξ ίσου υψηλές μειώσεις στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος.⁶⁰ Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του τομέα (σε σταθερές τιμές) μειώνεται σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της περιόδου

60. Αξίζει να επισημανθεί ότι παρά τις δυσμενείς αυτές εξελίξεις που παρουσιάζονται για το κλάδο της γεωργίας και κτηνοτροφίας, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό υπήρχαν και σε προγενέστερες χρονικές περιόδους, ο κλάδος, ως προς την παραγωγή προϊόντος, συγκαταλέγεται ανάμεσα σε αυτούς που εμφανίζουν υψηλές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις με τους άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, έτσι ώστε να εξακολουθεί να συγκαταλέγεται στους ηγετικούς ή κλάδους κλειδιά (Αίβας και Ρομπόλη, 2007:48).

αυτής, με εξαίρεση τα έτη 2003-2005. Η συνολική μείωση της ανέρχεται σε -30,5% (από 7.933 σε 5.515 εκ. ευρώ) και είναι ιδιαίτερα έντονη από το 2005 και μετά, με αποτέλεσμα το μερίδιο του πρωτογενούς τομέα στο συνολικό παραγόμενο προϊόν της χώρας να μειωθεί περαιτέρω από 6,6% το 2000 σε 3,4% το 2007.⁶¹

Η συνεχιζόμενη μείωση απασχόλησης και προϊόντος δεν είναι ανεξάρτητη από τα βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του τομέα. Το μικρό μέγεθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και ο πολυτεμαχισμός τους εκτός από άμεσες οικονομικές επιπτώσεις, που αφορούν στην αδυναμία ανάπτυξης οικονομιών κλίμακας, στη χαμηλή παραγωγικότητα εργασίας και κεφαλαίου και στο υψηλό κόστος παραγωγής,⁶² έχουν και άμεσο αντίκτυπο στο είδος των καλλιεργειών που επιλέγονται. Οι μικρές εκμεταλλεύσεις συνδέονται με δενδρώδεις καλλιέργειες, που συνήθως δεν επιφέρουν υψηλά εισοδήματα, με αποτέλεσμα την αναζήτηση εισοδήματος σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες και την ανάπτυξη της πολυαπασχόλησης. Οι μειώσεις αυτές (απασχόλησης και προϊόντος) δεν θα πρέπει να είναι ανεξάρτητες και από το γεγονός της σημαντικής μετατόπισης των εξαγωγών, που επήλθε κατά τη δεκαετία του 90 (και αναμένεται να συνεχίζεται και την τρέχουσα δεκαετία) από τα αγροτικά στα βιομηχανικά προϊόντα. Πιο συγκεκριμένα ο ρυθμός μεταβολής των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων, στο διάστημα 1990-2001, παρουσίασε μείωση κατά -0,6% ετησίως, ενώ ο αντίστοιχος ρυθμός των βιομηχανικών προϊόντων ετήσια αύξηση κατά 5,0% (Δημέλη 2004:73).

Και ενώ θα ανέμενε κανείς ότι η σημαντική μείωση της απασχόλησης να συνδέεται με θετικές εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας, η μεγαλύτερη μείωση της προστιθέμενης αξίας του τομέα οδηγεί σε μείωση και της παραγωγικότητας.⁶³ Η παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα συνολικά μειώνεται κατά -9,7%, ενώ της γεωργίας και κτηνοτροφίας ειδικότερα κατά -10,3%, γεγονός που οφείλεται στην ταχύτερη μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας συγκριτικά με τη μείωση της απασχόλησης.

Πέραν όμως των σημαντικών μειώσεων της απασχόλησης και του προϊόντος του κλάδου της γεωργίας - κτηνοτροφίας, που στο εσωτερικό του αναμένεται να παρουσιάζει σημαντικές ανακατατάξεις ανάμεσα κυρίως στη γεωργία και στη κτηνοτρο-

61. Παρεμφερείς εκτιμήσεις για τη συμμετοχή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, του πρωτογενούς τομέα σε τρέχουσες ως τότε τιμές εμφανίζονται και από την Τράπεζα της Ελλάδας (2008).

62. Γεγονός που μεταφέρεται αυτόματα στην τιμή του προϊόντος με αποτέλεσμα τις δυσχέρειες προώθησης των προϊόντων στις εγχώριες αλλά και στις διεθνείς αγορές, με δυσμενή αποτελέσματα στον κύκλο παραγωγής - προώθησης - κατανάλωσης.

63. Οι αρνητικές αυτές εξελίξεις του πρωτογενούς τομέα και πιο συγκεκριμένα του κλάδου της γεωργίας - κτηνοτροφίας θα πρέπει να συνεκτιμηθούν σ' ένα πλαίσιο στο οποίο ο κλάδος συγκαταλέγεται ανάμεσα σ' αυτούς που αναπτύσσουν ισχυρές κάθετες και οριζόντιες διασυνδέσεις (Λίβας και Ρομπόλη 2007) και κατά συνέπεια οι εξελίξεις του επιδρούν με εντονότερο τρόπο σ' ένα σημαντικό αριθμό κλάδων της ελληνικής οικονομίας.

φία,⁶⁴ ενδιαφέρον παρουσιάζουν τόσο οι περιορισμένες αυξήσεις του κλάδου της δασοκομίας, όσο όμως οι θετικές εξελίξεις του κλάδου της αλιείας και της ιχθυοκαλλιέργειας.⁶⁵ Ειδικότερα στον κλάδο της αλιείας οι θετικές εξελίξεις καλύπτουν τόσο το πεδίο της απασχόλησης (αύξηση κατά 21,4% στο διάστημα 2000-2008) όσο και της προστιθέμενης αξίας (αύξηση κατά 21,6% στο διάστημα 2000-2007). Ωστόσο οδηγούν σε μια μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά -3,6% στο διάστημα 2000-2007.

7.4. Οι κλάδοι των Ορυχείων - Λατομείων

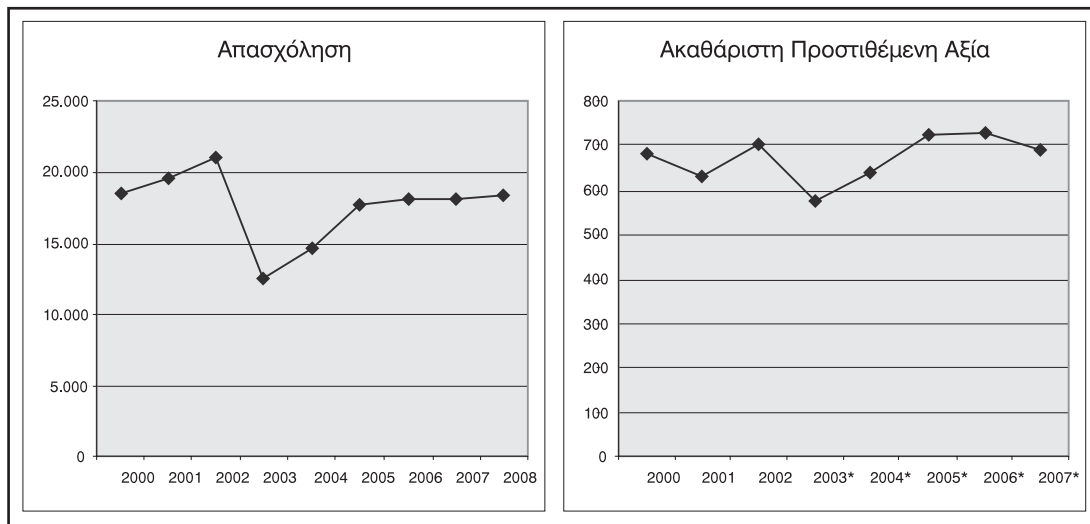
Οι κλάδοι των ορυχείων και λατομείων στο χρονικό διάστημα 2000-2008 εμφανίζουν στασιμότητα τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος. Παρά το γεγονός ότι τα μεγέθη της απασχόλησης είναι περιορισμένα και οι διαπιστώσεις πρέπει να γίνονται αποδεκτές με επιφυλάξεις, οι εξελίξεις υποδηλώνουν με σαφήνεια τη στασιμότητα αυτή. Η συνολική απασχόληση των ορυχείων - λατομείων το 2008 είναι ελαφρά χαμηλότερη κατά -2,5% από την αντίστοιχη του 2000, οδηγώντας στην απώλεια ενός περιορισμένου αριθμού (462) θέσεων εργασίας.

64. Παρά τα προβλήματα που ανακύπτουν από τον τρόπο καταχώρησης των απασχολούμενων στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, προβλήματα που έγιναν εντονότερα κατά το 2008, λόγω της τροποποίησης της ΣΤΑΚΟΔ, η μείωση της απασχόλησης στον κλάδο της γεωργίας - κτηνοτροφίας φαίνεται να καλύπτει όλο το φάσμα των επί μέρους κλάδων, που τον συνθέτουν. Έτσι στα έτη 2006-2008 μείωση της απασχόλησης εμφανίζεται τόσο στους αμιγώς γεωργικούς κλάδους των αροτραίων καλλιεργειών, των λαχανικών και κηπευτικών και των δενδροδών καλλιεργειών, όσο και στους κλάδους της κτηνοτροφίας και των μικτών γεωργοκτηνοτροφικών δραστηριοτήτων.

65. Ενδεικτικά είναι τα στοιχεία της ICAP (2007) αναφορικά με τον αριθμό των επιχειρήσεων (Α.Ε. και ΕΠΕ) του πρωτογενούς τομέα για το 2006. Σύμφωνα με αυτά από το σύνολο των 403 επιχειρήσεων με νομική μορφή Α. Ε ή ΕΠΕ (δεν περιλαμβάνονται δηλαδή στα στοιχεία οι ατομικές επιχειρήσεις) που καταγράφονται για το σύνολο της χώρας οι 137 ή ποσοστό 34,0% αφορούν στον κλάδο της αλιείας και ιχθυοκαλλιέργειας.

Διάγραμμα 68

**Εξέλιξη της απασχόλησης και προϊόντος στους κλάδους των Ορυχείων
- Λατομείων. Σύνολο χώρας 2000-2008**

Οι μειώσεις της απασχόλησης που εμφανίζονται στον κλάδο της εξόρυξης μεταλλούχων μεταλλευμάτων μέχρι ενός σημείου ισοσκελίζονται από τις αυξήσεις στους δύο άλλους κλάδους του άνθρακα και λιγνίτη και των λοιπών ορυχείων και μεταλλείων (Πίνακας 2 Παραρτήματος Πινάκων). Οι κλάδοι των ορυχείων συνολικά εμφανίζουν έναν από τους υψηλότερους δείκτες μισθωτοποίησης (94,7% το 2000 και 91,5% το 2008), αποτέλεσμα ασφαλώς αυτής καθ' αυτής της φύσης της οικονομικής δραστηριότητας και της διάρθρωσης των επιχειρηματικών μονάδων του κλάδου. Εμφανίζουν ταυτοχρόνως ιδιαίτερα περιορισμένη αυτοαπασχόληση (2,6% το 2008) και χαμηλό μερίδιο εργοδοτών (4,1%), γεγονός που παραπέμπει σε σχετικά μεγάλο μέγεθος επιχειρηματικών μονάδων. Τούτο ασφαλώς συνδέεται με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του κλάδου και ειδικότερα με τον περιορισμένο αριθμό των επιχειρήσεων (97 συνολικά και για τους τρεις κλάδους το 2004), που λειτουργούν στο εσωτερικό του.

Πίνακας 9: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους των Ορυχείων & Λατομείων

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας 2000-2007	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας 2000-2007	Ένταση Απασχόλησης 2000-2007
10 Εξόρυξη άνθρακα, λιγνίτη & τύρφης	7,0	36,1	7,3	0,7
11 Άντληση αργού πετρελαίου & Φ. αερίου	10,3	-91,5	-89,2	0,2
13 Εξόρυξη μεταλ. μεταλλευμάτων	-28,5	-34,5	53,8	1,7
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	8,5	-10,2	-15,1	-0,6
Ορυχεία - Λατομεία	-1,1	1,1	3,7	-2,2

Στο πεδίο του προϊόντος η στασιμότητα είναι εξ ίσου εμφανής. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των ορυχείων και λατομείων, παρά τις σημαντικές διακυμάνσεις που λαμβάνουν χώρα στο χρονικό αυτό διάστημα,⁶⁶ παρουσιάζει μια εξαιρετικά περιορισμένη αύξηση κατά 1,1% (από 682 το σε 689 εκ. ευρώ). Η στασιμότητα αυτή οδηγεί σε περαιτέρω μείωση της ήδη περιορισμένης συμμετοχής του στο συνολικά προϊόν της χώρας (από 0,6% το 2000 σε 0,4% το 2000). Όλοι σχεδόν οι επί μέρους κλάδοι των ορυχείων - μεταλλείων, με εξαίρεση αυτού της εξόρυξης άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης (που συνιστά και τον κυρίαρχο από πλευράς προϊόντος κλάδο), εμφανίζουν μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους.

Ορυχεία και λατομεία ωστόσο συνδέονται στενά και με άλλους παραγωγικούς κλάδους της οικονομίας καθώς εμφανίζουν υψηλές οριζόντιες διασυνδέσεις ως προς την παραγωγή για τα έτη 2000 και 2005 καθώς και υψηλές οριζόντιες διασυνδέσεις ως προς την απασχόληση για το 2005 (Ρομπόλη και Λίβας 2007, Σκούντζος 2007). Τούτο με άλλα λόγια υποδηλώνει ότι μια ενδεχόμενη αύξηση των αρχικών εισροών του κλάδου επιφέρει υψηλότερες αναλογικά επιδράσεις στο παραγόμενο προϊόν και στην απασχόληση σε άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Τέλος, ο συνδυασμός της περιορισμένης αύξησης της προστιθέμενης αξίας με τη μείωση της απασχόλησης συνδέονται με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία ανέρχεται σε 3,7% στο διάστημα αυτό. Τούτο συνιστά το αποτέλεσμα αντίρροπων τάσεων που επικρατούν στο εσωτερικό των κλάδων με δύο από τους επί μέρους κλάδους να εμφανίζουν αυξήσεις και τους δύο άλλους μειώσεις της παραγωγικότητας τους.

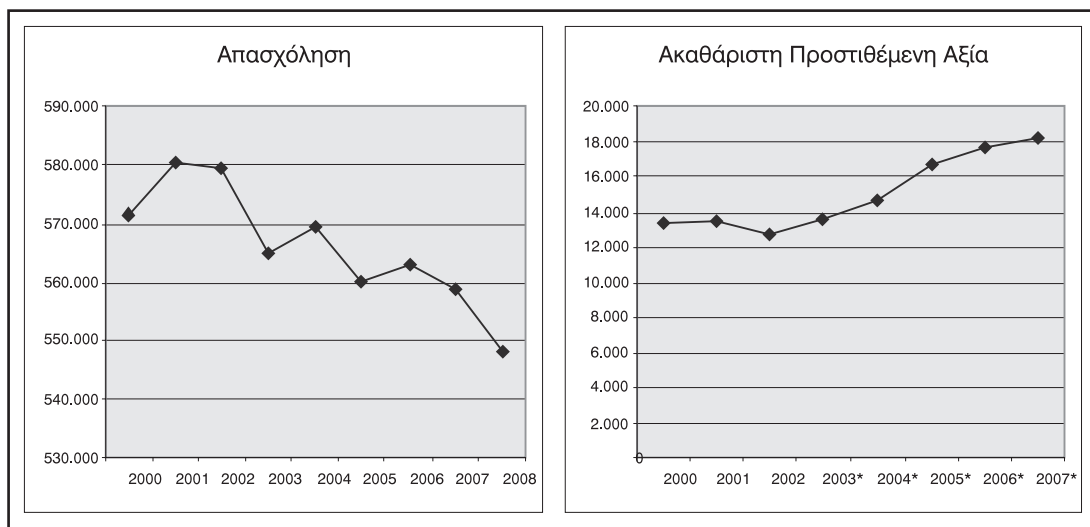
66. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των ορυχείων λατομείων, παρουσιάζει μείωση το διάστημα 200-2001 αύξηση το επόμενο έτος για να μειωθεί σημαντικά κατά το 2003. Έκτοτε και μέχρι το 2006 εμφανίζει αυξήσεις για να μειωθεί εκ νέου το 2007.

7.5. Οι κλάδοι της μεταποίησης

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες εξελίξεις διαπιστώνονται ωστόσο στους κλάδους της μεταποίησης. Η τάση μείωση της συνολικής απασχόλησης στη μεταποίηση, παρά την οριακή βελτίωση των πρώτων ετών, είναι ιδιαίτερα εμφανής (Διάγραμμα 69). Η απασχόληση το 2000 ανέρχεται σε 571.549 άτομα και μειώνεται σε 548.005 άτομα το 2008, καταγράφοντας μείωση της τάξεως του -4,1%, με μέσο ετήσιο ρυθμό που ανέρχεται σε 0,5% και απώλεια 23.535 θέσεων εργασίας.

Διάγραμμα 69

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στη μεταποίηση
Σύνολο χώρας 2000-2008

Οι συνολικές αυτές **εξελίξεις της απασχόλησης στη μεταποίηση** συνιστούν το αποτέλεσμα ετερόκλητων εξελίξεων στο εσωτερικό της, με κλάδους να παρουσιάζουν σημαντικές μειώσεις και να καταδεικνύουν έντονες τάσεις αποβιομηχάνισης αλλά και κλάδους με σημαντικό δυναμισμό και συνεισφορά στη δημιουργία θέσεων εργασίας. Από τους 23 (με διψήφιο κωδικό) κλάδους της μεταποίησης οι 13 εμφανίζουν μειώσεις της απασχόλησης με ρυθμούς που κυμαίνονται μεταξύ του -0,5% (κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού) και του -60,1% (παραγωγή προϊόντων καπνού). Οι υπόλοιποι δέκα κλάδοι της μεταποίησης, που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης παρουσιάζουν ρυθμούς που κυμαίνονται μεταξύ του 0,6% και του 1057,6%.⁶⁷

67. Και στην περίπτωση αυτή υπενθυμίζεται ότι καθώς σε πολλές περιπτώσεις τα μεγέθη της απασχόλησης είναι μικρά η αξιοπιστία τους είναι περιορισμένη, έτσι ώστε οι σχετικές διαπιστώσεις να γίνονται αποδεκτές περισσότερο

Πίνακας 10: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους της Μεταποίησης

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας 2000-2007	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας 2000-2007	Ένταση Απασχόλησης 2000-2007
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	-5,5	10,9	7,7	0,3
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	-60,1	86,1	209,1	-0,5
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	-6,6	-33,3	-22,2	0,4
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	-45,6	-33,8	23,0	1,4
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	-30,9	33,3	141,5	-1,3
20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων ξύλου & φελλού	-10,7	-7,8	2,8	1,3
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	-12,0	10,5	11,0	0,0
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κλπ	32,4	129,3	75,6	0,2
23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, άλλα καυσίμων	-28,3	346,8	491,8	-0,1
24 Παραγωγή χημικών ουσιών & προϊόν.	28,6	41,5	5,1	0,8
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	9,5	4,3	0,0	1,0
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	5,5	2,6	7,0	-1,6
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	63,1	45,4	26,8	0,3
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	5,6	219,2	197,0	0,0
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	-0,5	148,7	115,5	0,1
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου & Η/Υ	-53,6	-63,1	9,8	1,1
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών/ συσκευών	-13,8	-4,1	-19,0	-4,5
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης κλπ	38,7	-41,0	-43,7	-0,1
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων	-32,9	523,6	338,7	0,1
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κλπ	-25,0	38,1	115,7	-0,9
35 Κατασκευή λ. εξοπλισμού μεταφορών	31,0	42,2	3,0	0,9
36 Κατασκευή επίπλων	0,6	-14,2	-13,4	0,1
37 Ανακύκλωση	1057,6	180,4	-68,5	4,4
Σύνολο Μεταποίησης	-4,1	35,3	38,4	-0,1

ως ενδείξεις. Στην περίπτωση, για παράδειγμα του κλάδου της ανακύκλωσης, χωρίς το ποσοστό της μεταβολής να γίνεται αποδεκτό όπως φαίνεται καταγράφει ωστόσο την ύπαρξη μιας σημαντικής τάσης αύξησης..

Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία για το σύνολο της μεταποίησης στο χρονικό διάστημα 2000-2007, εμφανίζει, σε σταθερές τιμές, αύξηση της τάξεως του 35,3%, παρουσιάζοντας μια ελαφρά μείωση κατά το διάστημα 2001-2002, εμφανίζοντας έκτοτε μια σταθερά διαχρονική άνοδο. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανέρχεται σε 4,4% και είναι ελαφρά υψηλότερος από τον αντίστοιχο για το μέσο της χώρας, έτσι ώστε το μερίδιο της μεταποίησης στο συνολικό προϊόν της χώρας να βελτιώνεται οριακά από 11,1% το 2000 σε 11,2% το 2007. Η συνολική αυτή αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας είναι ελαφρά χαμηλότερη από την αντίστοιχη του τομέα των υπηρεσιών (37,8%), έτσι ώστε να διαμορφώνει τους όρους μιας ιδιαίτερα σχετικής βιομηχανικής οπισθοχώρησης.⁶⁸ Η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνει κατά 38,4%, ως αποτέλεσμα εξαιρετικά ετερόκλητων εξελίξεων που εμφανίζονται στο εσωτερικό των κλάδων που την απαρτίζουν (Πίνακας 4 Παραρτήματος Πινάκων). Ο δείκτης της έντασης της απασχόλησης διατηρείται σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα (-0,1), υποδηλώνοντας τις δυσχέρειες που εμφανίζονται στη διαδικασία δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Η μείωση λοιπόν της απασχόλησης στη μεταποίηση μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι η παραγωγικότητα της εργασίας στη μεταποίηση (38,4%) αυξάνει ταχύτερα από την αντίστοιχη για το σύνολο της οικονομίας (21,0%) αλλά και από αυτή του συνόλου των υπηρεσιών, ενώ ταυτοχρόνως η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της αυξάνει με ρυθμό χαμηλότερο (35,3%) από τον αντίστοιχο της παραγωγικότητας. Ένας τέτοιος συνδυασμός εξελίξεων οδηγεί σχεδόν αναπόφευκτα στη μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση.

Οι εξελίξεις των βασικών αυτών μεγεθών της μεταποίησης συνδέονται ασφαλώς με τα βασικά και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του κλάδου, ανάμεσα στα οποία σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν η κατανομή των επί μέρους κλάδων σε εντάσεως εργασίας και εντάσεως κεφαλαίου, ο βαθμός ενσωμάτωσης στην παραγωγική διαδικασία των κλάδων νέων τεχνολογιών και σύγχρονων μορφών οργάνωσης της παραγωγής, το ύψος των επενδύσεων και ο αριθμός και το μέγεθος των παραγωγικών μονάδων.

Στο βαθμό που η μισθωτοποίηση των κλάδων συνδέεται με την ικανότητα εμφάνισης πιο σύγχρονων μορφών οργάνωσης της παραγωγής η μεταποίηση εμφανίζει μερίδιο μισθωτής απασχόλησης που ανέρχεται το 2008 σε 74,4%, ελαφρά υψηλότερο σε σχέση με το 2000 (71,6%) και υψηλότερο από τον αντίστοιχο μέσο για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας (64,9%). Εμφανίζει ταυτοχρόνως σταθερό ποσοστό εργο-

68. Υπενθυμίζεται ότι η βιομηχανική οπισθοχώρηση παρατηρείται όταν είτε ο όγκος της βιομηχανικής παραγωγής σε απόλυτες τιμές μειώνεται είτε όταν αυξάνει αλλά με ρυθμούς χαμηλότερους από ότι οι άλλοι τομείς. Στην περίπτωση μιας ο πρωτογενής τομέας μειώνεται σε απόλυτες και ποσοστιαίες τιμές, και οι υπηρεσίες αυξάνουν με ρυθμό ταχύτερο από αυτόν της μεταποίησης.

δοτών (10,0%) και για τα δύο έτη ανάλυσης και ελαφρά μειωμένα μερίδια αυτοα-
πασχολούμενων (11,2% το 2008 έναντι 12,7% το 2000) και συμβοηθούτων και μη
αμειβόμενων μελών (4,4% έναντι 5,7% για τα αντίστοιχα έτη).

Με τη σειρά της η διάρθρωση αυτή της απασχόλησης συνδέεται με τον μεγάλο αριθμό
των μικρών επιχειρήσεων. Το 2004 η ΕΣΥΕ καταγράφει 96.252 επιχειρήσεις στο
χώρο της μεταποίησης, εκ των οποίων οι 84.382 ή ποσοστό 87,7% είναι ιδιαίτερα
μικρές καθώς απασχολούν κάτω από 4 άτομα η κάθε μία, ενώ μόλις 551 επιχειρήσεις
ή ποσοστό 0,6% του συνολικού αριθμού τους είναι μεγάλες και απασχολούν πάνω
από 100 άτομα η κάθε μία.⁶⁹ Ο μεγάλος αυτός αριθμός μικρών επιχειρήσεων μπορεί
να συνιστά μειονέκτημα αλλά υπό προϋποθέσεις θα μπορούσε να συνιστά και πλε-
ονέκτημα της οικονομίας. Και τούτο γιατί πέραν ενός αριθμού επιχειρημάτων, που
αφορούν στα ενδεχόμενα πλεονεκτήματα των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων,⁷⁰
πρόσφατες θεωρήσεις (Aundretsch, Caree, van Stell και Thurik 2002) έχουν επιση-
μάνει μια μετακίνηση προς μια λιγότερο συγκεντρωτική δομή της μεταποίησης, με
περιορισμό της ηγεμονίας των μεγάλων επιχειρήσεων και αντίστοιχα αύξηση των
μικρών, με τρόπο ώστε οι χώρες που έχουν εμφανίσει υψηλότερους ρυθμούς μετακί-
νησης είναι και αυτές που εμφανίζουν και τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης.

7.5.1. Οι κλάδοι που αυξάνουν την απασχόληση

Από τους δέκα κλάδους της μεταποίησης που εμφανίζουν θετικές εξελίξεις στο πεδίο
της απασχόλησης υψηλούς ρυθμούς μεταβολής παρουσιάζουν οι κλάδοι της παραγω-
γής βασικών μετάλλων (63,1%), της κατασκευής εξοπλισμού συσκευών ραδιοφωνίας
και τηλεόρασης (38,7%), των εκδόσεων εκτυπώσεων (32,4%) της κατασκευής λοιπού
εξοπλισμού μεταφορών (31,0%) και της παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων
(28,6%). Ιδιαίτερη περίπτωση θα πρέπει να θεωρηθεί ο κλάδος της ανακύκλωσης, που
ως νέος κλάδος της ελληνικής οικονομίας, εμφανίζει εξαιρετικά υψηλό ρυθμό αύξη-
σης (1.057,6%) καταδεικνύοντας ένα δυναμισμό, με περιορισμένη ωστόσο σημασία
ως εκ του ιδιαίτερα μικρού μεγέθους του. Οι υπόλοιποι τέσσερις κλάδοι της κατηγο-
ρίας αυτής εμφανίζουν περιορισμένους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής τους που
κινούνται κάτω από το 10,0%, με τον κλάδο της κατασκευής επίπλων να παραμένει
στάσιμος περιορίζοντας την αύξησή του σε 0,6%.

69. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η ICAP (2008) καταγράφει το 2006 για το σύνολο της μεταποίησης 5.297 επιχειρή-
σεις που έχουν μορφή Α.Ε ή Ε.Π.Ε.

70. Έχει επισημανθεί (Γκέκας 2005:159, κ.α) ότι τόσο το μικρό μέγεθος όσο και η ένταση της εργασίας, που συνιστούν
δύο βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής μεταποίησης, θα μπορούσαν να μετατραπούν σε πλεονε-
κτήματα. Και τούτο γιατί το μικρό μέγεθος συνήθως εμφανίζει μεγαλύτερη ευελιξία και προσαρμοστικότητα, ενώ
οι κλάδοι εντάσεως εργασίας δεν θα ήταν αναγκαστικά μειονεκτικοί εάν είχαν ενσωματωμένο μεγαλύτερο βαθμό
τεχνολογίας και καινοτομιών και δεν ήταν προσανατολισμένοι σε παραγωγή προϊόντων χαμηλού κόστους.

7.5.2. Οι κλάδοι που μειώνουν την απασχόληση

Από το σύνολο των κλάδων που εμφανίζουν **μείωση της απασχόλησης** τους υψηλότερους ρυθμούς εμφανίζουν οι κλάδοι παραγωγής προϊόντων καπνού (-60,1), της κατασκευής μηχανών γραφείου και Η/Υ (-53,6%), των ειδών ένδυσης και γυναικικών (-45,6%), της κατασκευής ιατρικών οργάνων (-32,9%) και της κατεργασίας και δέψης δέρματος (-30,9%). Οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν μειώσεις της απασχόλησής τους με ρυθμούς υψηλότερους του -30,0%. Χάνουν δηλαδή περισσότερα από το ένα τρίτο της απασχόλησής τους μέσα σε διάστημα οκτώ ετών. Και παρά το γεγονός ότι μερικοί εξ αυτών είναι μικροί σε μέγεθος κλάδοι (κατασκευή μηχανών γραφείου, κατασκευή ιατρικών και οπτικών οργάνων), γεγονός που οδηγεί σε σημαντικές επιφυλάξεις αναφορικά με την ακρίβεια και την αξιοπιστία των σχετικών δεδομένων, οι εμφανιζόμενες τάσεις είναι σαφείς και στις πιο πολλές περιπτώσεις αναμφισβήτητες.

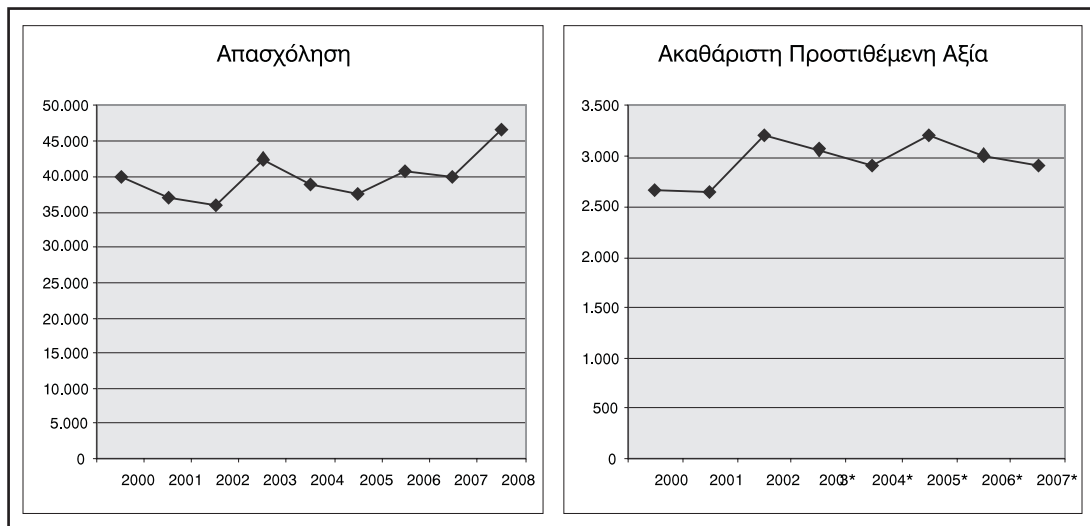
7.6. Οι κλάδοι ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου

Θετικές θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν και οι εξελίξεις στους κλάδους του ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου καθώς τόσο η απασχόληση όσο και το παραγόμενο προϊόν εμφανίζουν αυξήσεις. Η απασχόληση στους κλάδους αυτούς εμφανίζει συνολικά αύξηση κατά 16,2% οδηγώντας στη δημιουργία 6.507 νέων θέσεων εργασίας.

Διάγραμμα 70

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους
ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου

Σύνολο χώρας 2000-2008

Αμφότεροι οι κλάδοι της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος και φυσικού αερίου και της συλλογής και διανομής νερού εμφανίζουν αυξήσεις της απασχόλησής τους κατά 13,1% ο πρώτος και κατά 28,2% ο δεύτερος συμβάλλοντας έστω και σε μικρό ποσοστό στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Ωστόσο, η πραγματική ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγική διαδικασία των κλάδων αυτών είναι χαμηλότερη, σε σχέση με τους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης καθώς ο αριθμός των εβδομαδιαίων ωρών απασχόλησης κατά μέσο όρο μειώθηκε ελαφρά από 39 ώρες το 2000 σε 38 το 2008.

Στους κλάδους αυτούς συνολικά δραστηριοποιούνται 1.299 επιχειρήσεις το 2004, η μεγάλη πλειονότητα των οποίων (87,2%) έχουν ιδιαίτερα μικρό μέγεθος, ενώ μόλις 16 επιχειρήσεις είναι μεγάλες, με τις τρεις εξ αυτών να εντοπίζονται στον κλάδο του ηλεκτρισμού και τις υπόλοιπες στον κλάδο της ύδρευσης. Αποτέλεσμα τόσο αυτής καθ' αυτής της οικονομικής δραστηριότητας των κλάδων όσο όμως κυρίως του γεγονότος ότι οι επιχειρήσεις, στην πλειονότητα τους, ανήκουν στον ευρύτερο δημόσιο τομέα είναι τα ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά μισθωτής απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν ένα από τα υψηλότερα ποσοστά μισθοτοποίησης⁷¹ (97,5% το 2008) και ιδιαίτερα περιορισμένα ποσοστά εργοδοτών (1,2%) και αυτοαπασχολουμένων (1,3%).⁷²

Πίνακας 11: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους του Ηλεκτρισμού, της Ύδρευσης και του Φυσικού Αερίου

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας	Ένταση Απασχόλησης
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κλπ.	13,1	-3,1	-3,9	-0,3
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	28,2	88,3	96,8	0,0
Σύνολο	16,2	8,6	8,9	0,0

71. Δεύτερο σε ύψος μετά από αυτό του κλάδου δημόσιας διοίκησης και άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλειας, που ανέρχεται το 2008 σε 100,0%.

72. Αξίζει μάλιστα να επισημανθεί ότι το ποσοστό των μισθωτών το 2000 ανερχόταν στο 100,0% και διαφοροποιήθηκε πρόσφατα ως αποτέλεσμα των διαδικασιών ιδιωτικοποίησης τόσο στον κλάδο της ηλεκτρικής ενέργειας όσο και σ' αυτόν της ύδρευσης.

Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο της απασχόλησης συνδέονται και με θετικές μεταβολές στο πεδίο της παραγωγής του προϊόντος. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των κλάδων συνολικά αυξάνει κατά 8,6%, έτσι ώστε η συνολική τους συμμετοχή στο ΑΕΠ της χώρας να ανέρχεται, το 2007, σε 1,8%.

Η συνολική αυτή αύξηση του προϊόντος έχει προκύψει μέσα από διαχρονικές διακυμάνσεις, με τις υψηλότερες επιδόσεις να εμφανίζονται σε έτη 2002 και 2005 και χαμηλότερες στα άλλα έτη. Τα δύο τελευταία έτη (2005-2007) παρατηρείται εκ νέου μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Θετικές μεταβολές παρατηρούνται και στο πεδίο της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία εμφανίζει αύξηση κατά 8,9%.

Αξίζει τέλος να επισημανθεί ότι οι κλάδοι του ηλεκτρισμού ύδρευσης και φυσικού αερίου στο σύνολο τους για το έτος 2000 εμφανίζουν, ως προς την παραγωγή, ισχυρές οριζόντιες και χαλαρές κάθετες διασυνδέσεις, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι κλάδοι αυτοί επηρεάζονται περισσότερο από τις γενικότερες μεταβολές της παραγωγής στο σύνολο της οικονομίας, συγκριτικά με τη δική τους δυνατότητα να επηρεάσουν τους άλλους κλάδους.

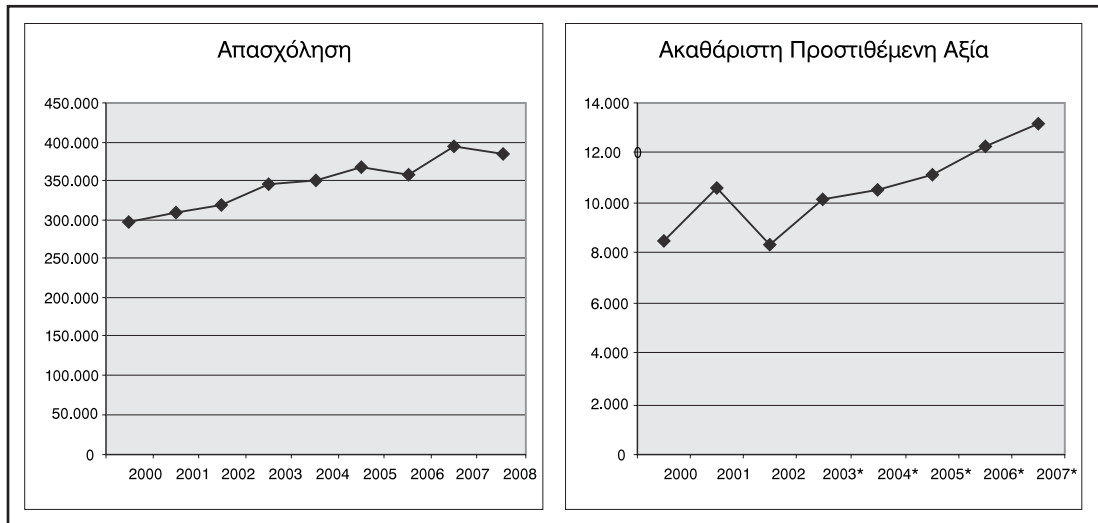
7.7. Ο κλάδος των κατασκευών

Οι μεταβολές της απασχόλησης στον κλάδο των κατασκευών επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς πολλών ερευνητών ότι πρόκειται περί ενός από τους πλέον σημαντικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Και τούτο γιατί αμφότερα τα μεγέθη της απασχόλησης και του προϊόντος του εμφανίζουν θετικές εξελίξεις. Ειδικότερα, η απασχόλησή του στο διάστημα 2000-2008 ακολουθεί μια σχεδόν διαρκή ανοδική πορεία παρουσιάζοντας ρυθμό αύξησης που ανέρχεται σε 29,9% συμβάλλοντας με 88.419 νέες θέσεις εργασίας. Το 2008 στον κλάδο των κατασκευών απασχολείται το 8,2% του συνόλου της απασχόλησης στη χώρα.⁷³

73. Αξίζει βεβαίως να επισημανθεί ότι το ποσοστό των απασχολούμενων στις κατασκευές που έχουν ξένη υπηκοότητα είναι ιδιαίτερα υψηλό και αυξήθηκε από 26,1% σε το 2006 σε 28,6% το 2007 (Τράπεζα της Ελλάδος 2008).

Διάγραμμα 71

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στις κατασκευές Σύνολο χώρας 2000-2008

Ο κλάδος εμφανίζει σχετικά υψηλό ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (70,5% το 2008), υψηλότερο από το αντίστοιχο για το σύνολο της χώρας (64,5%), σχετικά υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης (15,4%) και εργοδοτών (12,2%). Αυτό το μερίδιο των μισθωτών εμφανίζεται αυξημένο σε σχέση με το αντίστοιχο (63,9%) το 2000, ως αποτέλεσμα της μείωσης κυρίως των αυτοαπασχολούμενων (20,6% το 2000) και δευτερευόντως των εργοδοτών (12,9%) αλλά και των συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών (από 2,6% το 2000 σε 1,9% το 2008). Τα μεγέθη αυτά συνδέονται ασφαλώς με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του κλάδου και ειδικότερα με τον μεγάλο αριθμό μικρών σε μέγεθος επιχειρηματικών μονάδων. Από τις 109.217 επιχειρήσεις που καταγράφονται στον κλάδο το 2004, οι 105.974 ή ποσοστό 97,0% είναι ιδιαίτερα μικρές επιχειρήσεις που απασχολούν κάτω από 4 άτομα. Βεβαίως στον κλάδο συνυπάρχουν ταυτοχρόνως και 184 μονάδες με απασχόλησης άνω των 50 ατόμων και 145 με απασχόληση άνω των 100 ατόμων, υποδηλώνοντας ότι ένα τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού του κλάδου απασχολείται σε μεγάλες επιχειρηματικές μονάδες. Με τη σειρά της η ICAP (2007) καταγράφει για το 2006 2.089 επιχειρήσεις που έχουν μορφή Ανώνυμης Επιχείρησης (Α.Ε.) ή ΕΠΕ, υποδηλώνοντας εμμέσως, ότι η μεγάλη πλειονότητα των επιχειρήσεων είναι είτε ατομικές επιχειρήσεις ή ομόρρυθμες επιχειρήσεις (Ο.Ε), με ότι αυτό συνεπάγεται για τις προοπτικές τους και τις αναπτυξιακές τους δυνατότητες.

Οι θετικές αυτές εξελίξεις της απασχόλησης συνοδεύονται και από θετικές εξελίξεις στο πεδίο του προϊόντος. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου αυξάνει

κατά 55,8%, έτσι ώστε η συμβολή του στο συνολικό ΑΕΠ της χώρας να αυξάνει από 7,0% το 2000 σε 8,2% το 2007. Όπως φαίνεται και στο σχετικό διάγραμμα η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου, με εξαίρεση την περίοδο 2001-2002, εμφανίζει μια σταθερά ανοδική τάση και ένα συνεχόμενο δυναμισμό.⁷⁴ Ωστόσο όπως επισημαίνεται και από την Τράπεζα της Ελλάδας (2008) ο ρυθμός αυτός αναμένεται να εμφανίσει κάμψη κατά τα προσεχή έτη. Και τούτο γιατί για ένα σημαντικό τμήμα του κλάδου που συνδέεται με τις κατοικίες και γενικότερα με την ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα εμφανίζονται σημαντικά σημάδια κάμψης καθώς κατά το 2007 παρατηρείται μείωση τόσο των επενδύσεων σε κατοικίες κατά 6,7% (έναντι αύξησης κατά 21,5% το 2006) όσο και του όγκου της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας που αφορά σε κατοικίες αλλά και άλλα κτίρια κατά 5,0%.

Ο υψηλότερος ρυθμός αύξησης της προστιθέμενης αξίας συγκριτικά με τον ρυθμό αύξησης της απασχόλησης οδηγεί και σε σημαντικές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία στο διάστημα 2000-2007 αυξάνει κατά 17,5%. Και καθώς οι εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης (ανέρχονται κατά μέσο όρο σε 41) παραμένουν σταθερές στο διάστημα 2000-2008, η εκτίμηση αυτή της παραγωγικότητας φαίνεται να βρίσκεται εγγύτερα της πραγματικότητας. Για το ίδιο αυτό χρονικό διάστημα ο δείκτης έντασης της απασχόλησής του ανέρχεται σε 0,6, αναδεικνύοντας τις δυνατότητες δημιουργίας θέσεων εργασίας καθώς το προϊόν του κλάδου αυξάνεται.

7.8. Οι κλάδοι του εμπορίου

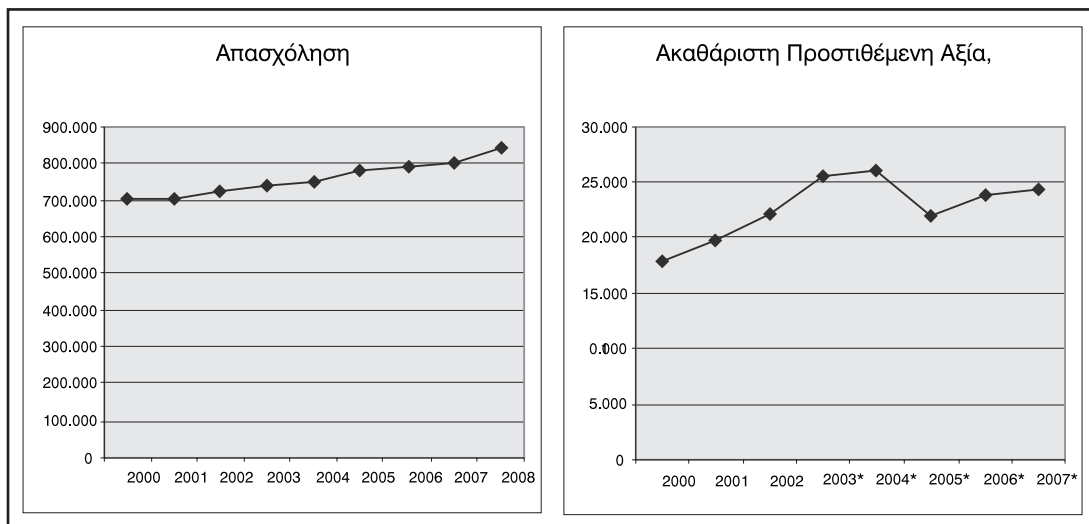
Ιδιαίτερα σημαντικές ωστόσο εξελίξεις φαίνεται να παρουσιάζονται στους κλάδους του εμπορίου. Και τούτο λόγω του συνδυασμού των μεγεθών των κλάδων αυτών με τους υψηλούς ρυθμούς μεταβολής τους τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο αντίστοιχο του προϊόντος. Οι κλάδοι του εμπορίου εμφανίζουν ένα ιδιαίτερο δυναμισμό, αυξάνουν την απασχόληση και το προϊόν τους και συμβάλλουν αποφασιστικά στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

74. Έχει ωστόσο επισημανθεί (Γιανίτσης 1988:160) ότι οι θετικές εξελίξεις που παρατηρούνται στον κλάδο των οικοδομών είναι συνήθως συνδυασμένες και με άλλες μη αναγκαστικά θετικές. Το κύκλωμα των οικοδομών είναι συνδεδεμένο με μια σειρά εξαιρετικά ενεργοβόρους κλάδους (ταμμένα, σίδηρο, οικοδομικά υλικά, κ.α), γεγονός που σημαίνει ότι η αναθέρμανση της οικοδομικής δραστηριότητας συνδέεται άμεσα με ενεργειακές εισαγωγές και μια διαδικασία διαρκούς αναζήτησης και εξασφάλισης της κατάλληλης ενέργειας.

Διάγραμμα 72

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στο εμπόριο

Σύνολο χώρας 2000-2008

Στο σύνολο τους **οι κλάδοι του εμπορίου** αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 20,3% οδηγώντας στη δημιουργία 142.586 νέων θέσεων εργασίας. Η αύξηση αυτή είναι διαρκής και παρατηρείται καθ' όλη τη διάρκεια της αναλυόμενης χρονικής περιόδου. Και οι τρεις κλάδοι του εμπορίου αυξάνουν την απασχόλησή τους με περίπου παρεμφερείς ρυθμούς. Ειδικότερα, τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης εμφανίζει ο κλάδος του χονδρικού εμπορίου (26,0%), ο οποίος συμβάλλει κατά 35.809 νέες θέσεις εργασίας. Ακολουθεί ο κλάδος του λιανικού εμπορίου, με ρυθμό αύξησης της τάξεως του 19,3%, που ωστόσο, λόγω του μεγέθους του, οδηγεί στη δημιουργία 87.993 νέων θέσεων εργασίας.⁷⁵ Ο τρίτος σε ρυθμό αύξησης της απασχόλησης κλάδος του εμπορίου είναι αυτός του εμπορίου και επισκευής αυτοκινήτων και λιανικής πώλησης καυσίμων (17,5%), ο οποίος με τη σειρά του συμβάλλει στη δημιουργία 18.784 θέσεων εργασίας.

75. Είναι ενδεικτικό ότι στον κλάδο του λιανικού εμπορίου δημιουργείται το 18,2% του συνόλου των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται στη χώρα, ενώ στο σύνολο των κλάδων του εμπορίου το 29,4%. Μία στις τρεις περίπου θέσεις που δημιουργεί η ελληνική οικονομία στο διάστημα αυτό εντοπίζονται στους κλάδους του εμπορίου.

Πίνακας 12: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους του Εμπορίου

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας	Ένταση Απασχόλησης
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κλπ, λιανική πώληση καυσίμων	17,5	89,2	62,9	0,2
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	26,0	25,9	13,3	0,4
52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης	19,3	27,6	11,5	0,5
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	20,3	37,1	20,2	0,4

Οι κλάδοι του εμπορίου εμφανίζουν περιορισμένο ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (52,8% το 2008, υψηλότερο κατά πέντε περίπου ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2000, τρίτο χαμηλότερο μετά από αυτά της γεωργίας- κτηνοτροφίας και της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας) και ιδιαίτερα αυξημένα ποσοστά αυτοαπασχολούμενων (26,4%)⁷⁶, ποσοστό που ανερχόταν σε 21,9% το 2000, εργοδοτών (12,8%) αλλά και συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών (8,1%). Τούτο ασφαλώς είναι αποτέλεσμα των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του κλάδου, με κυρίαρχο στοιχείο τον μεγάλο αριθμό των μικρών εμπορικών καταστημάτων. Στους τρεις κλάδους του εμπορίου το 2004 καταγράφονται από την ΕΣΥΕ 313.553 καταστήματα, κατανεμημένα σε 38.010 στον κλάδο εμπορίας και επισκευής αυτοκινήτων, 77.219 στον κλάδο χονδρικού εμπορίου και 198.414 στον κλάδο λιανικού εμπορίου. Εξ αυτών μόνο τα 363 χαρακτηρίζονται ως μεγάλα καθώς απασχολούν πάνω από 100 άτομα.⁷⁷

Οι μέσες εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης στους κλάδους του εμπορίου παρά την οριακή μείωσή τους από 45 το 2000 σε 44 το 2008 παραμένουν από τις υψηλότερες ανάμεσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και καταδεικνύουν τις υψηλές εισροές του παράγοντα εργασία στην παραγωγική διαδικασία του κλάδου.

Οι θετικές αυτές εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης συνοδεύονται και από θετικές εξελίξεις στο πεδίο του προϊόντος. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των κλάδων του εμπορίου στο σύνολο τους αυξάνει κατά 37,1%, παρέχοντας σημαντικές ενδεί-

76. Το αντίστοιχο ποσοστό για το έτος 2000 ανερχόταν σε 31,9% έτσι ώστε η σχετικά μεγάλη μείωση του μεριδίου αυτού στο χρονικό αυτό διάστημα να υποδηλώνει τις σημαντικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η μικρή επιχειρηματική δραστηριότητα στους κλάδους του εμπορίου.

77. Επιπρόσθετα και σύμφωνα με τις μετρήσεις της ICAP (2008), το 2006 καταγράφονται στο σύνολο των κλάδων του εμπορίου μόνο 7.463 επιχειρήσεις που έχουν τη μορφή Α.Ε ή ΕΠΕ.

ξεις ενός συνεχιζόμενου δυναμισμού. Η συνολική αυτή αύξηση του προϊόντος του κλάδου είναι το αποτέλεσμα των εξελίξεων δύο διαφορετικών χρονικών περιόδων. Από το 2000 έως το 2004 υπάρχει μια συνολική ανοδική τάση που κορυφώνεται το 2004 εμφανίζοντας αύξηση κατά 46,7%. Το 2005, πρώτο μετά - ολυμπιακό έτος υπάρχει μία σημαντική κάμψη, που ανέρχεται σε -16,1%. Από το 2005 και μετά οι κλάδοι του εμπορίου επανέρχονται σε ανοδική πορεία, που στη διετία 2005-2007 προσεγγίζει ρυθμό της τάξεως του 11,4%, αναπληρώνοντας ένα μέρος της μείωσης. Ως κλάδοι που παρέχουν υπηρεσίες κατανομής, η περαιτέρω ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους θα συνδέονται με τη γενικότερη οικονομική δραστηριότητα, τη δημιουργία εισοδημάτων και με την ανάπτυξη της εγχώριας ζήτησης.

Ωστόσο οι επί μέρους κλάδοι του εμπορίου εμφανίζουν σημαντικά διαφοροποιημένους ρυθμούς αύξησης του προϊόντος τους. Ο κλάδος του εμπορίου και της επισκευής αυτοκινήτων εμφανίζει σημαντική αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κατά 89,2%, σημαντικά υψηλότερα από τους δύο άλλους κλάδους που κινούνται με παραπλήσιους ρυθμούς (27,6% για το λιανικό εμπόριο και 25,9% για το χονδρικό), εμφανίζοντας ταυτοχρόνως και τις μικρότερες διακυμάνσεις της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του στο διάστημα αυτό συγκριτικά με τους δύο άλλους κλάδους.⁷⁸

Η παραγωγικότητα για το σύνολο των κλάδων του εμπορίου εμφανίζει αύξηση κατά 20,2%, με σημαντικές ασφαλώς διαφοροποιήσεις στους επί μέρους κλάδους του. Την υψηλότερη αύξηση, όπως αναμενόταν, εμφάνισε ο κλάδος του εμπορίου και της επισκευής αυτοκινήτων και πώλησης καυσίμων κατά 62,9%, ενώ χονδρικό και λιανικό εμπόριο εμφάνισαν αύξηση κατά 13,3% και 11,5% αντίστοιχα.

Η σχετικά περιορισμένη τιμή του δείκτη της έντασης της απασχόλησης για το σύνολο των κλάδων του εμπορίου, που ανέρχεται σε 0,4 καταδεικνύει την αναγκαιότητα ύπαρξης υψηλών ρυθμών αύξησης του προϊόντος ώστε να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, γεγονός που εμφανίζεται εντονότερα στον κλάδο εμπορίας και επισκευής αυτοκινήτων (ο σχετικός δείκτης ανέρχεται σε 0,2) συγκριτικά με τους κλάδους του χονδρικού (0,4) και λιανικού εμπορίου (0,5).

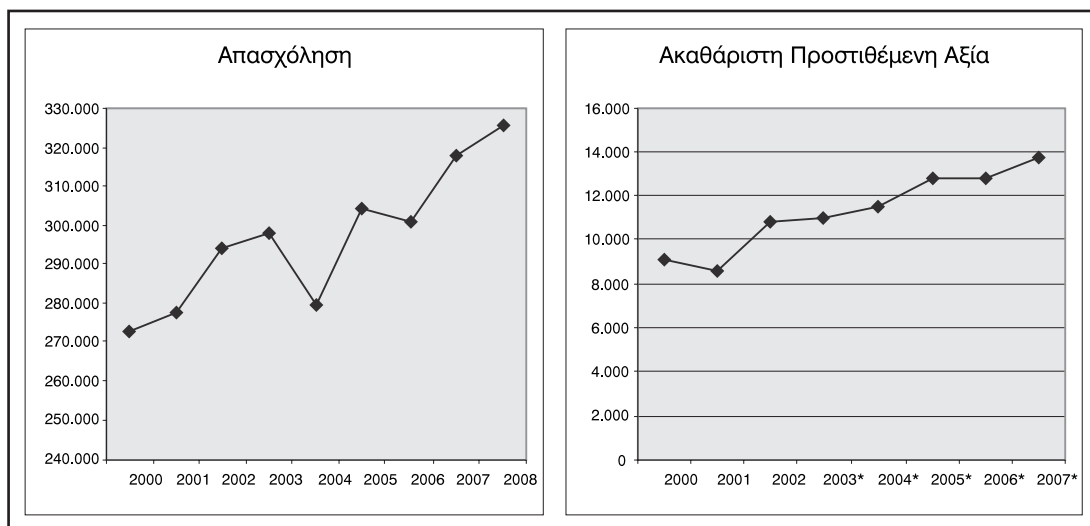
7.9. Ο κλάδος Ξενοδοχείων και εστιατορίων

Ο κλάδος των ξενοδοχείων - εστιατορίων συνιστά έναν ακόμη κλάδο με θετικές εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος. Ευρισκόμενος στον πυρήνα μιας σημαντικής οικονομικής δραστηριότητας, αυτής του τουρισμού, συνιστά έναν

⁷⁸ Οι κλάδοι του χονδρικού και λιανικού εμπορίου ακολουθώντας (και διαμορφώνοντας) το συνολικό πρότυπο του κλάδου εμφανίζουν ανοδική πορεία τα πρώτα έτη της δεκαετίας, σημαντικές μειώσεις την περίοδο 2004 και 2005, για να επανέλθουν έκτοτε εκ νέου σε ανοδική πορεία.

από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, με σημαντική συμβολή στις ευρύτερες οικονομικές της εξελίξεις.

Διάγραμμα 73
Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον κλάδο
των ξενοδοχείων - εστιατορίων
Σύνολο χώρας 2000-2008

Η απασχόλησή του στο διάστημα 2000-2008 αυξάνει συνολικά κατά 19,3% και όντας ένας από μεγαλύτερους σε μέγεθος απασχόλησης κλάδους της ελληνικής οικονομίας συμβάλλει κατά 52.639 στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Η ανοδική τάση της απασχόλησης του είναι συνεχής παρά τη σημαντική μείωση που παρατηρείται το 2004, που ωστόσο φαίνεται να είναι συγκυριακή. Ο κλάδος εμφανίζει περιορισμένο ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (παρά την αύξηση από 53,6% σε 58,7% που παρατηρήθηκε στο διάστημα αυτό), ως αποτέλεσμα της ύπαρξης σχετικά υψηλού ποσοστού εργοδοτών (15,2%), αυτοαπασχολούμενων (14,5%) αλλά και απασχολούμενων στις οικογενειακού χαρακτήρα επιχειρήσεις (11,6%). Και τούτο ασφαλώς είναι αποτέλεσμα της ύπαρξης μεγάλου αριθμού μικρών επιχειρήσεων και περιορισμένου αριθμού μεγάλων.⁷⁹

79. Από τις 103.730 επιχειρήσεις που καταγράφονται από την ΕΣΥΕ στον κλάδο το 2004 οι 95.825 ή ποσοστό 92,4% είναι πολύ μικρές καθώς απασχολούν κατά μέσο όρο κάτω από 4 άτομα, ενώ μόλις 200 επιχειρήσεις είναι μεσαίες και μεγάλες καθώς απασχολούν μεταξύ 50-99 άτομα και άλλες 162 άνω των 100. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα στοιχεία της (ICAP 2007) το 2006 μόνο 3.442 επιχειρήσεις έχουν την μορφή της Α.Ε ή της ΕΠΕ, με ότι αυτό συνεπάγεται για τις αναπτυξιακές δυνατότητες τον κλάδου.

Πέραν των θετικών εξελίξεων στην απασχόληση ο κλάδος εμφανίζει θετικές εξελίξεις και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος. Ως κλάδος παροχής προσωπικών υπηρεσιών είναι στενά συνδεδεμένος με την ευρύτερη οικονομική δραστηριότητα και ειδικότερα με την ανάπτυξη των ατομικών εισοδημάτων. Στο διάστημα 2000-2007 η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αυξάνει κατά 51,6%, έτσι ώστε το μερίδιο του στο συνολικό προϊόν της χώρας να βελτιώνεται και να ανέρχεται σε 8,5% το 2007. Βέβαια, όπως διαπιστώνεται και από το Διάγραμμα 73 το προϊόν του κλάδου, με εξαίρεση το 2001, εμφανίζει μια συνεχή ανοδική πορεία. Επιπρόσθετα, ο κλάδος κατά το 2000, εμφάνιζε ισχυρές κάθετες και χαλαρές οριζόντιες διασυνδέσεις ως προς την παραγωγή του (Λίβας και Ρομπόλη 2007), υποδηλώνοντας τις σημαντικές επιδράσεις που ασκεί στους άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, σε μια περίοδο της σημαντικής αύξησης του ΑΕΠ της χώρας αλλά και ταυτοχρόνως την χαμηλή του επίδραση από τις εξελίξεις στους άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Η παραγωγικότητα του κλάδου αυξάνει κατά 30,1% στο διάστημα 2000-2007 ως αποτέλεσμα της επίδρασης τόσο κυκλικών διακυμάνσεων της οικονομίας όσο όμως και άλλων παραγόντων που δρουν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Τέλος η χαμηλή τιμή του δείκτη της έντασης της απασχόλησης (0,3) υποδηλώνει τις σημαντικές αυξήσεις που απαιτούνται στο παραγόμενο προϊόν του κλάδου ώστε να αυξηθεί η απασχόληση.

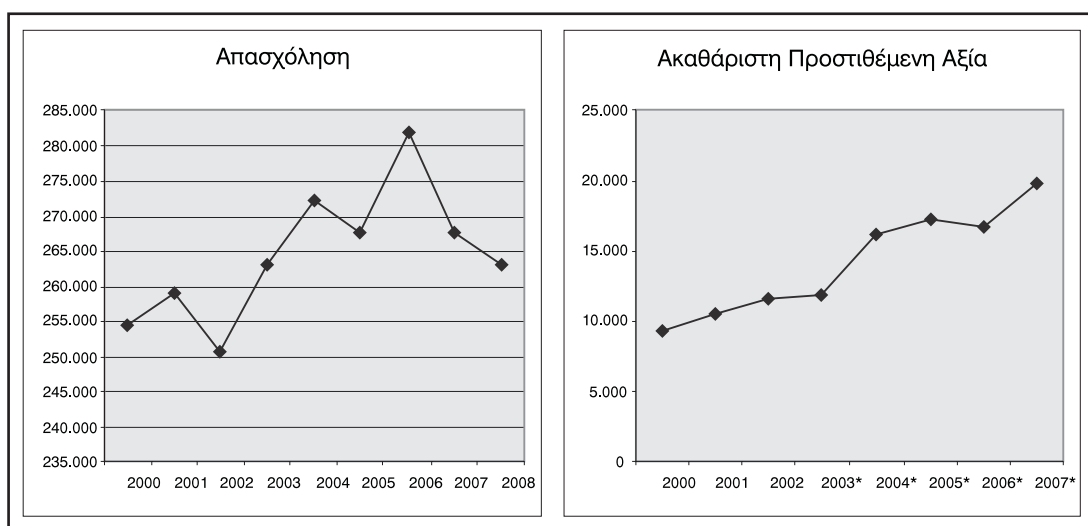
Ωστόσο η θετική αυτή πορεία του κλάδου, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις πολλών ερευνητών αλλά και της Τράπεζας της Ελλάδος (2008) αναμένεται να παρουσιάσει μια σχετική κάμψη. Και τούτο γιατί, καθώς ο κλάδος των ξενοδοχείων εστιατορίων βρίσκεται στον πυρήνα της ευρύτερης οικονομικής δραστηριότητας του τομέα του τουρισμού συνδέεται άμεσα με τα διαρθρωτικά του χαρακτηριστικά⁸⁰ και με τις εξελίξεις του. Έτσι καθώς οι διακυμάνσεις της πορείας του ελληνικού τουρισμού δεν εξαρτώνται μόνο από το εγχώριο μακροοικονομικό περιβάλλον αλλά επηρεάζονται, σε μεγάλο βαθμό, από τις γενικότερες μεταβολές στο διεθνές και Ευρωπαϊκό οικονομικό και τουριστικό γίγνεσθαι και ειδικότερα από τους ρυθμούς ανάπτυξης της τουριστικής ζήτησης στην Μεσόγειο αλλά και από τον έντονο ανταγωνισμό που επικρατεί σε αυτή τη γεωγραφική περιοχή, η επιδείνωση του οικονομικού αυτού περιβάλλοντος αναμένεται να ασκήσει άμεσες επιδράσεις στο τουριστικό προϊόν της χώρας.

80. Παρά τη βαρύτητα του τουριστικού τομέα στην οικονομική δραστηριότητα της χώρας, η ανάπτυξη του τουρισμού χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη σημαντικών αδυναμιών και μειονεκτημάτων. Ο Σαράντης (2008) επιχειρεί μια πρώτη καταγραφή αυτών των αδυναμιών και αναφέρεται: πρώτον στην έλλειψη μακροχρόνιου σχεδιασμού και εστιασμένης επενδυτικής πολιτικής για την ανάπτυξη της τουριστικής υποδομής, δεύτερον, στην ελλιπή και αποσπασματική προβολή του συγκριτικού φυσικού πλεονεκτήματος του Ελληνικού τουρισμού, τρίτον στη μονομερή ανάπτυξη τουριστικών υπηρεσιών χαμηλής προστιθέμενης αξίας και στην απουσία επαρκούς κρατικής εποπτείας των παρεχόμενων υπηρεσιών, τέταρτο, στην χαμηλή κατά κεφαλή δαπάνη των εισερχόμενων τουριστών, πέμπτο, στην άιση γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας (η πλειονότητα των τουριστών κατευθύνεται στα νησιά), έκτο, στην περιορισμένη παρουσία διεθνών ξενοδοχειακών αλυσίδων, έβδομο, στον έντονο εποχιακό χαρακτήρα (πεντάμηνη ως επτάμηνη περίοδος) και τέλος στην έλλειψη συντονισμού στον τομέα της τουριστικής εκπαίδευσης που είχε ως αποτέλεσμα ολόκληροι τομείς του τουριστικού κλάδου να μην καλύπτονται από σπουδές.

7.10. Οι κλάδοι των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες εμφανίζονται οι εξελίξεις στους κλάδους των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, καθώς απασχόληση και προϊόν παρουσιάζουν ολότελα διαφορετικές εξελίξεις, κυρίως ως προς τους ρυθμούς μεταβολής των μεγεθών τους. Η απασχόληση, για το σύνολο των κλάδων αυτών, στο διάστημα 2000-2008 αυξάνει με ιδιαίτερα περιορισμένο ρυθμό, που ανέρχεται σε 3,5%, γεγονός που οφείλεται κυρίως στον κλάδο των υδάτινων μεταφορών (ναυτιλία). Αντίθετα οι εξελίξεις στο προϊόν είναι ολότελα διαφορετικές καθώς η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία για το σύνολο των κλάδων στο διάστημα 2000-2007 υπερδιπλασιάζεται.

Διάγραμμα 74
Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος
στους κλάδους των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών
Σύνολο χώρας 2000-2008

Πιο αναλυτικά, ο κλάδος των μεταφορών μέσω υδάτινων οδών (η ναυτιλία δηλαδή) εμφανίζει ένα ιδιαίτερο δυναμισμό, τόσο στο πεδίο της απασχόλησης, όπου ο ρυθμός μεταβολής της ανέρχεται σε 35,3%, οδηγώντας στη δημιουργία δέκα περίπου χιλιάδων (9.594) νέων θέσεων εργασίας, όσο όμως στο πεδίο του προϊόντος όπου η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αυξάνει κατά δυόμισι περίπου φορές (ρυθμός μεταβολής ανέρχεται σε 244,8%) μέσα στο διάστημα αυτό. Καθώς μάλιστα η συμβολή του κλάδου ήταν ήδη υψηλή κατά το 2000 αυξάνει περαιτέρω έτσι ώστε το 2007 να διαμορφώνεται στο 6,3% του συνολικού ΑΕΠ της χώρας.

Οι εξελίξεις όμως στους υπόλοιπους κλάδους της κατηγορίας αυτής δεν είναι ενθαρρυντικές. Τόσο στον κλάδο των χερσαίων μεταφορών, που εμφανίζει οριακά

αρνητική μεταβολή (-1,0%) όσο και σ' αυτούς των βοηθητικών δραστηριοτήτων μεταφορών όσο και των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών οι μεταβολές της απασχόλησης είναι οριακά θετικές (1,8% και 2,3% αντίστοιχα), υποδηλώνοντας περισσότερο στασιμότητα παρά ανάπτυξη. Ταυτοχρόνως στις αεροπορικές μεταφορές η μείωση της απασχόλησης είναι μεγάλη και ανέρχεται σε -22,7% παρέχοντας μια περαιτέρω ένδειξη της παρατεταμένης κρίσης του κλάδου.

Πίνακας 13: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους των Μεταφορών, Αποθήκευσης και Επικοινωνιών

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας	Ένταση Απασχόλησης
60 Χερσαίες μεταφορές & μέσω αγωγών	-1,0	-5,4	-6,9	-0,3
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	35,3	244,8	262,1	0,0
62 Αεροπορικές μεταφορές	-22,7	70,8	150,5	-0,4
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	1,8	89,3	63,1	0,2
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	2,3	65,4	46,9	0,2
Μεταφορές-Αποθήκευση- Επικοινωνίες	3,5	111,9	101,5	0,0

Η μισθωτή απασχόληση στο σύνολο των κλάδων αυτών εμφανίζει οριακή υποχώρηση από 72,9% το 2000 σε 71,7% το 2008, με ταυτόχρονη περιορισμένη ενίσχυση των μεριδίων των εργοδοτών (από 4,2% σε 4,9%) και των αυτοαπασχολούμενων (από 21,2% σε 21,9%). Τούτο αναμφίβολα συνδέεται με την ιδιαίτερη διάρθρωση των κλάδων και τις έντονες διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται σ' αυτούς αναφορικά με τον αριθμό και το μέγεθος των επιχειρήσεων. Έτσι το 2004, ο κλάδος των αεροπορικών μεταφορών εμφανίζει (84) επιχειρήσεις, ενώ στον αντίποδα οι κλάδοι των χερσαίων μεταφορών 31.588 και των βοηθητικών δραστηριοτήτων μεταφορών 11.331, ερμηνεύοντας έτσι τα υψηλά αριθμητικά μεγέθη των εργοδοτών (10.624) και των αυτοαπασχολούμενων (53.898), που εμφανίζονται στο σύνολο των κλάδων.⁸¹

81. Οι δύο άλλοι κλάδοι των υδάτινων μεταφορών και των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών απαρτίζονται το 2004 από 3.024 και 2.996 επιχειρήσεις αντίστοιχα, με περιορισμένους ωστόσο αριθμούς μεγάλων επιχειρήσεων.

Στο πεδίο του προϊόντος, η εικόνα είναι σημαντικά διαφοροποιημένη με το σύνολο σχεδόν των κλάδων να εμφανίζουν θετικές μεταβολές. Εξαίρεση αποτελεί ο κλάδος των χερσαίων μεταφορών που εμφανίζει μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κατά -5,4%. Όπως ήδη επισημάνθηκε ανάμεσα στους κλάδους αυτούς κυρίαρχη θέση κατέχει η ναυτιλία, με αύξηση της προστιθέμενης αξίας της κατά 244,8%, με τους υπόλοιπους κλάδους να εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της προστιθέμενης αξίας τους της τάξεως του 89,3% για τον κλάδο των βοηθητικών δραστηριοτήτων μεταφορών, 70,8% για τον κλάδο των αεροπορικών μεταφορών και 65,4% για τον κλάδο των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών. Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος τόσο στο σύνολο των κλάδων όσο όμως κυρίως για τον κάθε κλάδο ξεχωριστά είναι προϊόν έντονων διακυμάνσεων της περιόδου αυτής.⁸² Οι εντονότερες από τις διακυμάνσεις αυτές παρατηρούνται στους κλάδους της ναυτιλίας, η οποία παρουσιάζει μια μεγάλη μείωση κατά του 2006 αλλά μεγαλύτερη αύξηση κατά το 2007 και των αεροπορικών μεταφορών με μειώσεις του προϊόντος τους στα έτη 2001 και 2007 και αυξήσεις στα υπόλοιπα έτη.

Βεβαίως οι εξελίξεις αυτές στην ακαθάριστη αξία των κλάδων επιδρούν άμεσα και στην παραγωγικότητα της εργασίας. Ως κλάδοι εντάσεως κεφαλαίου φαίνεται λογικό οι έντονες διακυμάνσεις στο πεδίο του προϊόντος να επιδρούν με σημαντικό τρόπο στις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας. Ο συνδυασμός των περιορισμένων ρυθμών μεταβολής της απασχόλησης και των υψηλών ρυθμών μεταβολής του προϊόντος καθορίζει και τις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας, που εμφανίζονται ιδιαίτερα υψηλές. Τις υψηλότερες μεταβολές της παραγωγικότητας εμφανίζουν οι κλάδοι της ναυτιλίας (262,1%) και των αεροπορικών μεταφορών (150,5%). Ως κλάδοι των υπηρεσιών που εμφανίζουν προϋποθέσεις υιοθέτησης νέων τεχνολογιών και μεθόδων οργάνωσης της παραγωγής εμφανίζουν και υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας. Ωστόσο οι εξαιρετικά υψηλές μεταβολές της παραγωγικότητας που παρατηρούνται δεν θα πρέπει να αντικατοπτρίζουν αποκλειστικά εσωτερικές μεταβολές αλλά αναμένεται να συνδέονται και με διαφοροποιήσεις των τιμών των παραγόμενων υπηρεσιών, που επιδρούν στη διαμόρφωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους και συνεπώς και στην τιμή του δείκτη της παραγωγικότητας. Υψηλές είναι και οι μεταβολές της παραγωγικότητας στους κλάδους των βοηθητικών δραστηριοτήτων μεταφορών (63,1%) και στα ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες (46,9%), ενώ εξαίρεση αποτελεί ο κλάδος των χερσαίων μεταφορών που εμφανίζει μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας (-5,4%).

82. Αυτές οι έντονες διακυμάνσεις, στο βαθμό που ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και δεν συνδέονται με την προσωρινότητα των στατιστικών δεδομένων, υποδηλώνουν τόσο τις έντονες ανακατατάξεις των διεθνοποιημένων συνθηκών μέσα στις οποίες λειτουργούν οι κλάδοι αυτοί όσο και τις δυσχέρειες που εμφανίζονται στην εξασφάλιση μιας σταθερής θέσης των κλάδων αυτών στις εγχώριες και στις διεθνείς αγορές.

Συνοπτικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μεταφορές και τηλεπικοινωνίες, ως κλάδοι με τα υψηλότερα ποσοστά επενδύσεων σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας (Ιωαννίδης 1999), δεν εμφανίζουν υψηλές επιδόσεις στο πεδίο της απασχόλησης. Και τούτο ασφαλώς δεν μπορεί παρά να συνδέεται με το γεγονός ότι οι κλάδοι αυτοί έχουν εκτεθεί σε ένα ισχυρότατο διεθνή ανταγωνισμό έτσι ώστε οι επενδύσεις στην τεχνολογία να συμβάλλουν στη υψηλή παραγωγικότητα, που με τη σειρά της εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις επιβίωσης και ανάπτυξης σ' ένα ολότελα διεθνοποιημένο περιβάλλον.

Αυτοί οι υψηλοί ρυθμοί ανόδου της παραγωγικότητας της εργασίας οδηγούν σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές της έντασης της απασχόλησης, του δείκτη αυτού που καταδεικνύει τις δυνατότητες αύξησης της απασχόλησης ενόσω η οικονομία αναπτύσσεται. Οι χαμηλοί αυτοί δείκτες τόσο για το σύνολο των κλάδων όσο και για τον καθένα εξ αυτών ξεχωριστά καταδεικνύουν τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν οι κλάδοι στην ανάπτυξη των θέσεων εργασίας τους.

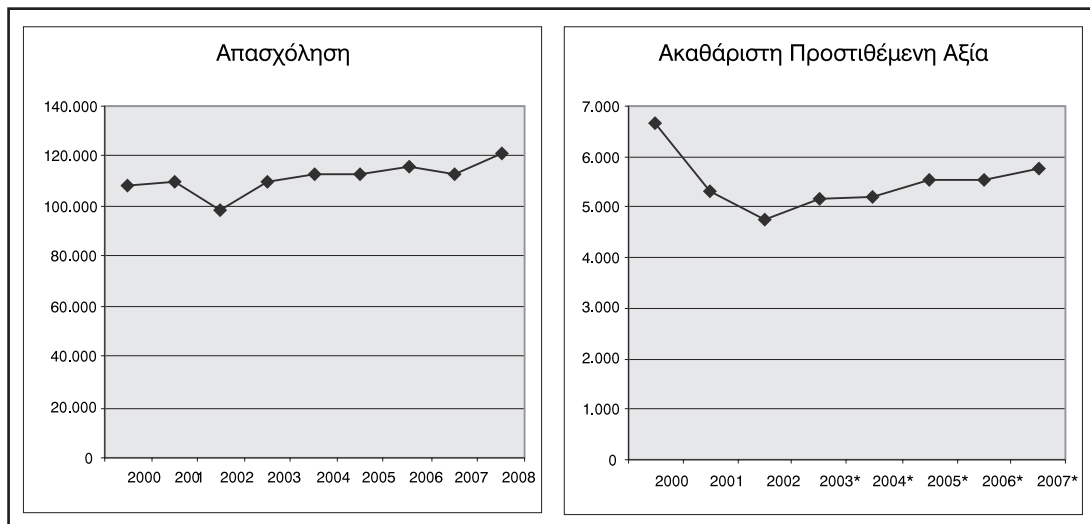
7.11. Ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών

Σημαντικό ενδιαφέρον προκαλούν οι εξελίξεις απασχόλησης και προϊόντος στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών καθώς φαίνεται να κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση, με παρόμοιες χρονικές διακυμάνσεις, χωρίς ωστόσο να κατορθώνουν να καταλήξουν και σε παρόμοια αποτελέσματα. Ως κλάδοι παροχής υπηρεσιών πρωτίτως προς τους παραγωγούς συνδέονται στενά με την γενικότερη παραγωγική δραστηριότητα τόσο στους τομείς της μεταποίησης και των κατασκευών όσο όμως και των λοιπών υπηρεσιών.

Διάγραμμα 75

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών

Σύνολο χώρας 2000-2008

Η απασχόληση στο σύνολο των κλάδων αυτών εμφανίζει αύξηση κατά 12,1%, οδηγώντας στη δημιουργία 13.064 νέων θέσεων εργασίας, ενώ η ακαθάριστη προστιθέμενη στο διάστημα 2000-2007, μείωση κατά -13,4. Πιο συγκεκριμένα, η απασχόληση για το σύνολο των κλάδων αυτών, μετά τη σημαντική μείωση που παρουσίασε κατά το 2002 φαίνεται να ανακτά μια σταθερά ανοδική πορεία με αποτέλεσμα το 2008 να ξεπερνά τις εκατόν είκοσι χιλιάδες άτομα (121.045). Τούτο όμως είναι αποτέλεσμα ανακατατάξεων των επί μέρους κλάδων στο εσωτερικό του, με τους δύο κύριους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και των συναφών με αυτούς οργανισμών να εμφανίζουν θετικές μεταβολές της απασχόλησης (23,1% και 124,4% αντίστοιχα) σε αντίθεση τον κλάδο των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων, που εμφανίζει σημαντική μείωση.⁸³ Οι εξελίξεις αυτές στην απασχόληση λαμβάνουν χώρα καθώς το κόστος εργασίας του κλάδου των τραπεζών ανά απασχο-

83. Η ερμηνεία της μείωσης της απασχόλησης αυτής δεν είναι ευχερής. Από μία πρώτη προσπάθεια διερεύνησης των ενδεχόμενων αιτιών της μείωσης αυτής και καθώς πρόκειται για κλάδο που στην πλειονότητα του απασχολεί δημοσίους υπαλλήλους δεν φαίνεται να διαμορφώνονται συνθήκες (συνταξιοδότηση, εθελουσία κ.λ.π) που να μπορούν να δικαιολογήσουν, έστω και μερικώς, τη σημαντική αυτή μείωση. Και στην περίπτωση αυτή φαίνεται το βασικό αίτιο να συνδέεται με προβλήματα καταγραφής των στοιχείων από την ΕΣΥΕ. Ο ισχυρισμός αυτός ενισχύεται μέσα τη διαπίστωση του ότι ο παρεμφερής κλάδος της συναφών με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό αύξησης. Είναι πολύ πιθανό να μεγάλο μέρος των απασχολούμενων στον κλάδο των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων να καταγράφηκε στον κλάδο των συναφών με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς.

λούμενο σε πραγματικούς όρους, για την περίοδο 2000-2005 παρουσιάζει μείωση κατά 5,0%, σε αντίθεση με ότι συμβαίνει στο σύνολο των Ευρωπαϊκών χωρών, όπου παρουσιάζεται αύξηση 10,0% κατά μέσο όρο (INE, 2007: 278).

Πίνακας 14: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους των Ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών Οργανισμών

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας	Ένταση Απασχόλησης
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	23,1	-11,4	-21,1	-1,1
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	-49,4	42,3	66,7	-0,3
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	124,4	-63,6	-65,5	-0,1
Σύνολο	12,1	-13,4	-19,0	2,4

Ο κλάδος, ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της διάρθρωσης των επιχειρήσεων που τον απαρτίζουν, εμφανίζει υψηλό ποσοστό μισθωτής απασχόλησης (89,7%), ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό εργοδοτών (1,3%) και μικρό αριθμό αυτοαπασχολούμενων (8,6%). Στον κλάδο των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών το 2004 λειτουργούν 426 επιχειρήσεις εκ των οποίων οι 44 με απασχολούμενους άνω των 50 ατόμων (ο κλάδος εμφανίζει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά μεσαίων και μεγάλων επιχειρήσεων), στον κλάδο των ασφαλίσεων και συνταξιοδοτικών ταμείων 496 και στον κλάδο των συναφών δραστηριοτήτων των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών 2.960.

Στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος οι κλάδοι στο σύνολό τους εμφανίζουν μείωση κατά -13,4%. Τούτο συνιστά το αποτέλεσμα έντονα διαφοροποιημένων εξελίξεων καθώς οι δύο κλάδοι που εμφάνισαν αυξήσεις της απασχόλησης παρουσιάζουν μειώσεις της προστιθέμενης αξίας, ενώ ο κλάδος των ασφαλιστικών ταμείων, με σημαντική μείωση της απασχόλησης, εμφανίζει σημαντική αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του.⁸⁴ Ειδικότερα η μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών δεν μπορεί με ευχέρεια να ερμηνευθεί. Το ίδιο ασφαλώς ισχύει και τον άλλο συναφή κλάδο

84. Καθώς ο κλάδος συγκαταλέγεται ανάμεσα στους κλάδους εντάσεως εργασίας οι εξελίξεις στο παραγόμενο προϊόν του συνιστούν περαιτέρω ενδείξεις ότι η μείωση της απασχόλησης του ενδέχεται να είναι πλασματική.

(συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς), του οποίου η μείωση της προστιθέμενης αξίας είναι σημαντικά υψηλότερη (-63,6%).⁸⁵

Οι μειώσεις αυτές της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας των βασικών αυτών κλάδων αναμένεται να παρασύρουν και τις τιμές της παραγωγικότητας της εργασίας. Και στην περίπτωση αυτή οι μειώσεις της παραγωγικότητας της εργασίας δεν μπορεί εύκολα να ερμηνευθούν και ενδέχεται να συνδέονται με προβλήματα καταγραφής του προϊόντος. Τούτο φαίνεται να ενισχύεται από τις διαπιστώσεις ερευνών που επισημαίνουν ότι η σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας του χρηματοπιστωτικού τομέα εν γένει έχει ξεκινήσει από το 1995 και μέχρι το 2003 αυξάνει σε ετήσια βάση κατά 4,4% αποτελώντας μία από τις σημαντικότερες επιδόσεις μεταξύ των άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

Ο κλάδος της χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης (όπως καταχωρείται στις εργασίες των Ρομπόλη και Λίβα, 2007 και του Σκούντζου 2007) εμφανίζοντας υψηλές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις τόσο για το έτος 2000 όσο και για το 2005 συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ηγετικούς ως προς την παραγωγή κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

7.12. Οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας

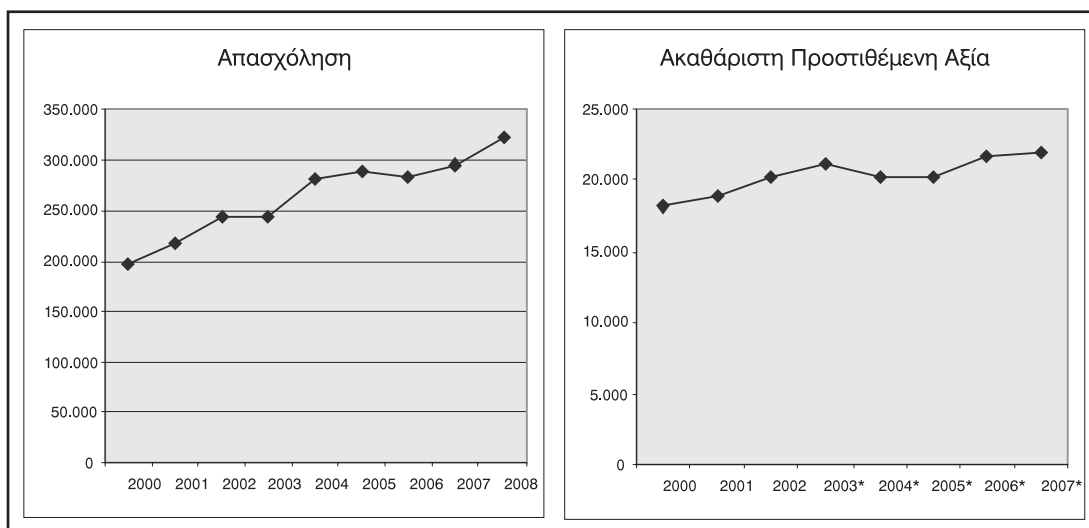
Οι κλάδοι διαχείρισης ακίνητης περιουσίας συνιστούν μία ακόμη ομάδα κλάδων με θετικές εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος τους. Σε κάποιους μάλιστα κλάδους (διαχείριση ακίνητης περιουσίας, πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες) οι εξελίξεις είναι εντυπωσιακές καθώς καταγράφονται ιδιαίτερα υψηλοί ρυθμοί μεταβολής.

85. Η μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και των συναφών με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς προκαλεί εντύπωση και δεν μπορεί με ευχέρεια να ερμηνευθεί. Ο έλεγχος των στατιστικών δεδομένων που επιχειρήθηκε με τη βοήθεια του αρμόδιου τμήματος της ΕΣΥΕ επιβεβαίωσε την ορθότητα τους. Σύμφωνα με αυτά, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα του παρατήματος Π.2.5 οι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί εμφανίζουν μια σημαντική μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους στο διάστημα 2000-2002 και έκτοτε μια σταδιακή άνοδο, που διακόπτεται το 2006, για να επανέλθει σε ανοδική πορεία το 2007, χωρίς ωστόσο το προϊόν του 2007 να υπερβαίνει το αντίστοιχο του 2000. Η γενικότερη αίσθηση που επικρατεί στην ελληνική κοινωνία αλλά και σε πορίσματα άλλων μελετών είναι ότι ο κλάδος των τραπεζών βαίνει διαρκώς αυξανόμενος.

Διάγραμμα 76

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους Διαχείρισης Ακίνητης Περιουσίας

Σύνολο χώρας 2000-2008

Η απασχόληση στο σύνολο των κλάδων αυξάνει κατά 63,2% παρουσιάζοντας ένα από τα υψηλότερα ποσοστά αύξησης (σε επίπεδο μονοψήφιου κλάδου), οδηγώντας στη δημιουργία 124.578 νέων θέσεων εργασίας, έτσι ώστε οι κλάδοι αυτοί να καταλαμβάνουν το 2008 το 7,0% της συνολικής απασχόλησης στη χώρα. Ανάμεσα στους κλάδους αυτούς κυρίαρχος από πλευράς απασχόλησης αναδεικνύεται ο κλάδος των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων,⁸⁶ που εμφανίζει αύξηση της απασχόλησης κατά 45,3% αλλά ως εκ του μεγέθους του συμβάλλει καθοριστικά (κατά 80.185) στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης (1056,5%) εμφανίζει ο κλάδος της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, ακολουθούμενος από τον κλάδο της ενοικίασης μηχανών και ειδών ατομικής χρήσης (201,6%). Σημαντική θα πρέπει να χαρακτηριστεί και η αύξηση της απασχόλησης (61,9%) στον κλάδο της έρευνας και ανάπτυξης, παρά το γεγονός ότι το μέγεθος του κλάδου είναι ιδιαίτερα περιορισμένο, με ότι αυτό συνεπάγεται για τα πεδία της καινοτομίας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

86. Υπενθυμίζεται ότι στον κλάδο αυτό καταγράφεται ένα μεγάλο φάσμα σύγχρονων οικονομικών δραστηριοτήτων, που περιλαμβάνει νομικές, λογιστικές, αρχιτεκτονικές και συναφείς τεχνικού χαρακτήρα δραστηριότητες, διαφημιστικές δραστηριότητες, υπηρεσίες αστυνομικού χαρακτήρα και παροχής ασφάλειας, δραστηριότητες καθαρισμού κτιρίων και άλλες συναφείς δραστηριότητες.

Οι εντυπωσιακές αυτές ως προς τους ρυθμούς μεταβολής εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης συνοδεύονται από την ύπαρξη εξαιρετικά περιορισμένου ποσοστού μισθωτής απασχόλησης στους κλάδους (54,6% για το 2008), κατάσταση που συνδυάζεται με υψηλά ποσοστά αυτοαπασχολουμένων (29,8%) και εργοδοτών (13,0%), υποδηλώνοντας την συνύπαρξη έντονα αναπτυγμένων καπιταλιστικά οικονομικών δραστηριοτήτων με προ καπιταλιστικών ή αλλιώς μη αμιγώς καπιταλιστικά αναπτυγμένων μορφών απασχόλησης. Η διάρθρωση αυτή της απασχόλησης κατά θέση στο επάγγελμα συνδέεται ασφαλώς με τα χαρακτηριστικά των κλάδων και ειδικότερα με τον μεγάλο αριθμό μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων.⁸⁷

Πίνακας 15: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους Κλάδους της Διαχείρισης Ακίνητης Περιουσίας, Πληροφορικής, Έρευνας και Συναφών Επιχειρηματικών Δραστηριοτήτων

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας	Ένταση Απασχόλησης
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	1056,5	22,2	-57,0	8,3
71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	201,6	37,1	-51,7	5,0
72 Πληροφορική & συναφείς δραστ.	138,0	855,2	259,3	0,2
73 Έρευνα ανάπτυξη	61,9	87,3	35,4	0,4
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηρ.	45,3	-4,8	-31,7	-8,2
Σύνολο	63,2	21,0	-19,0	2,4

Εξίσου ενδιαφέρουσες με αυτές της απασχόλησης είναι και οι εξελίξεις στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος των κλάδων. Στο σύνολο τους οι κλάδοι στο διάστημα 2000-2007 αυξάνουν την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία τους κατά 21,0%, εμφανίζοντας ωστόσο εξαιρετικά διαφοροποιημένους ρυθμούς μεταβολής. Ο κλάδος διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, ως κυρίαρχος από πλευράς προϊόντος κλάδος της ομάδας αυτής, εμφανίζει θετικό κατά 22,2% ρυθμό μεταβολής, διαμορφώνοντας την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου σε 16.583 εκατομμύρια ευρώ ή ποσοστό 10,3% του συνόλου της χώρας το 2007. Ο κλάδος της πληροφορικής και των συναφών δραστηριοτήτων, παρά το γεγονός ότι συνιστούσε ένα κλάδο με ιδιαίτερα περι-

87. Από το σύνολο των 126.182 επιχειρήσεων που καταγράφονται από την ΕΣΥΕ στους κλάδους αυτούς το 2004, οι 122.496 ή ποσοστό 97,1% απασχολούν λιγότερα από τέσσερα άτομα.

ορισμένο κύκλο οικονομικών δραστηριοτήτων το 2000 αυξάνει κατά 855,2% την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αναδεικνύοντας ένα ιδιαίτερο δυναμισμό που αναμένεται να συνεχισθεί και τα προσεχή έτη. Υψηλό ποσοστό αύξησης (87,3%) της προστιθέμενης αξίας του εμφανίζει και ο κλάδος της έρευνας και ανάπτυξης, παραμένοντας ωστόσο ένας μικρός σε μέγεθος παραγωγής κλάδος. Σε γενικές γραμμές οι δύο αυτοί κλάδοι συνδέονται με τον ένα ή άλλο τρόπο με καινοτομίες και με την ανάπτυξη στενών σχέσεων με προμηθευτές της βιομηχανίας. Ο μόνος κλάδος που εμφανίζει αρνητικές εξελίξεις στο πεδίο του προϊόντος είναι ο κλάδος των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του οποίου μειώνεται κατά 4,8%.⁸⁸

Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος είναι αποτέλεσμα της ύπαρξης έντονων διακυμάνσεων που καλύπτουν σχεδόν το σύνολο των κλάδων για όλη την χρονική αυτή περίοδο. Οι διακυμάνσεις αυτές συνδέονται και καταδεικνύουν τόσο τις ευμετάβλητες συνθήκες που διαμορφώνονται στη ζήτηση των υπηρεσιών αυτών όσο ενδεχομένως με την ικανότητα των επιχειρήσεων να διατηρούν μια σταθερή θέση στις εγχώριες και διεθνείς αγορές.

Η παραγωγικότητα των κλάδων αυτών για το σύνολο τους εμφανίζει μείωση κατά 19,0% στο διάστημα 2000-2007, ως αποτέλεσμα τόσο των εξελίξεων στο εσωτερικό του κάθε κλάδου όσο και στις σχέσεις ανάμεσα στους κλάδους. Από τους πέντε κλάδους που απαρτίζουν την ενότητα αυτή τρεις εμφανίζουν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους, με σημαντικότερες αυτής του κλάδου διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας (-57,0) και του κλάδου ενοικίασης μηχανημάτων και 9-51,7%) και άλλοι δύο αυξήσεις, με σημαντικότερη αντίστοιχα αυτής της πληροφορικής και των συναφών δραστηριοτήτων (259,3%).

Τέλος οι ιδιαίτερα **υψηλοί ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης** διαμορφώνουν και υψηλές τιμές του δείκτη έντασης της απασχόλησης, ο οποίος για το σύνολο των σχετικών κλάδων διαμορφώνεται στο 2,4, καταδεικνύοντας τις ευνοϊκές συνθήκες που αναπτύσσονται στο πεδίο της δημιουργίας νέων θέσεων σε μια περίοδο που οι κλάδοι αυξάνουν το προϊόν τους. Ως κατ' εξοχήν κλάδοι εντάσεως εργασίας σε συνδυασμό με συνθήκες επέκτασης των υπηρεσιών τους διαμορφώνουν θετικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία απασχόλησης στο χώρο της αυτοαπασχόλησης και της μικρής επιχειρηματικής μονάδας.

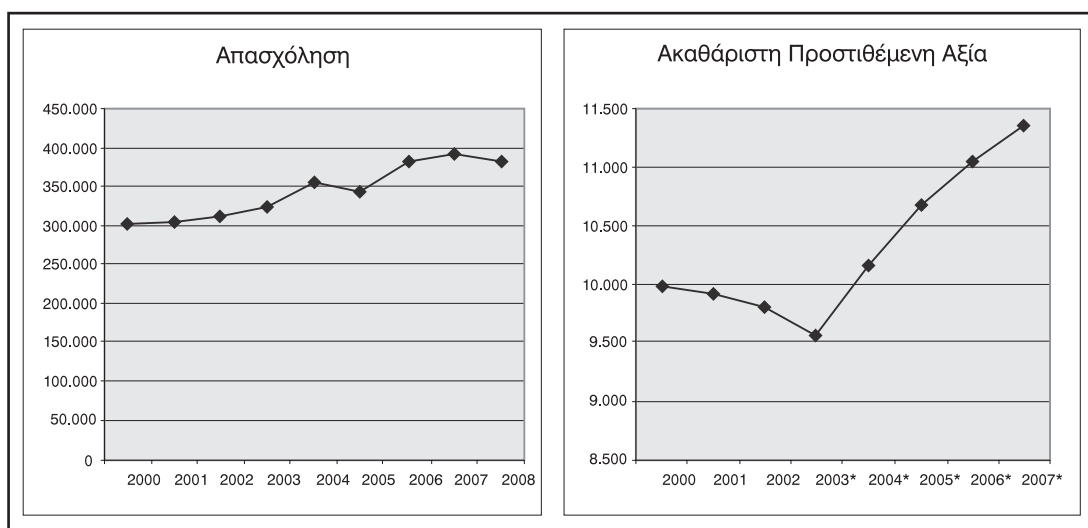
88. Ο κλάδος δηλαδή που εμφανίζοντας υψηλό ποσοστό αύξησης της απασχόλησης του κατά 45,3% συνέβαλε με 80.165 στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας εμφανίζεται να είναι και ο μοναδικός με μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του, υποδηλώνοντας, όπως θα διαπιστωθεί αμέσως παρακάτω σημαντικές μειώσεις της παραγωγικότητάς του.

7.13. Ο κλάδος της Δημόσιας Διοίκησης, Άμυνας και Υποχρεωτικής Κοινωνικής Ασφάλισης

Ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης εμφανίζει επίσης θετικές εξελίξεις τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και σ' αυτό του παραγόμενου προϊόντος. Ως κλάδος που συνδέεται αποκλειστικά με τη δημόσια διοίκηση εμφανίζει σημαντικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες γίνονται πιο κατανοητές με όρους καταταμίσεων των αγορών εργασίας.⁸⁹

Διάγραμμα 77

**Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος
στη Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα και Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση
Σύνολο χώρας 2000-2008**

Στο διάστημα 2000-2008 η απασχόληση του κλάδου αυξάνει κατά 26,8% οδηγώντας στη δημιουργία 80.869 νέων θέσεων εργασίας. Όπως επισημάνθηκε, σε προγενέ-

89. Με βάση τις θεωρίες των καταταμιζόμενων αγορών εργασίας, οι αγορές εργασίας δεν είναι ενιαίες αλλά απαρτίζονται από πολλά τμήματα (υπο-αγορές), τα οποία προκύπτουν μέσα από διαδικασίες κατάταμησης των αγορών, αλληλοεπηρεάζονται και συνδέονται μεταξύ τους με μια ποικιλία από τρόπους. Μια πρώτη θεώρηση των καταταμίσεων διακρίνει την αγορά εργασίας σε δύο καταρχήν τμήματα, ένα πρωτεύον και ένα δευτερεύον. Στο πρωτεύον εντάσσονται θέσεις εργασίας που παρέχουν υψηλές αποδοχές, καλύτερες συνθήκες εργασίας, μεγαλύτερη ασφάλεια και σταθερότητα και δυνατότητες εξασφάλισης καριέρας. Αντίθετα στο δευτερεύον τμήμα εντάσσονται οι εργασίες με χαμηλές αποδοχές, κακές συνθήκες εργασίας, έλλειψη σταθερότητας και ανασφάλεια. Για μια εκτενέστερη θεώρηση των θεωριών αυτών, της έννοιας και της λειτουργίας των καταταμίσεων καθώς και για τις διαδικασίες διαμόρφωσης των τμημάτων των αγορών εργασίας, ο ενδιαφερόμενος μπορεί μεταξύ άλλων να ανατρέξει στα Ευστράτογλου (2000) και (2006).

στερο σημείο της ανάλυσης, η δημόσια διοίκηση συνιστά τον τρίτο (μετά το εμπόριο και τις οικοδομές) σε μέγεθος δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας κλάδο της ελληνικής οικονομίας. Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι η αυξημένη αυτή απασχόληση στο δημόσιο τομέα δεν υποδηλώνει υποχρεωτικά αύξηση των επενδύσεων. Στο δημόσιο τομέα, σε αντίθεση με ότι συμβαίνει στον ιδιωτικό όπου συνήθως ο αριθμός των απασχολούμενων προσδιορίζεται σε συνάρτηση με τις επενδύσεις και τον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, ο εξοπλισμός και ο χώρος απαιτούν περισσότερο χρόνο ώστε να προσαρμοσθούν στην αύξηση της απασχόλησης, η οποία ως γνωστό, συνδέεται πρωτίτως με πολιτικά κριτήρια.

Ως αποτέλεσμα του δημόσιου χαρακτήρα της απασχόλησης και των βασικών χαρακτηριστικών του κλάδου η μισθωτή απασχόληση καλύπτει το σύνολο της απασχόλησης και ανέρχεται στο 100,0% το 2008. Καθώς δε με όρους κατατιμήσεων οι απασχολούμενοι στο δημόσιο τομέα, με κύριο χαρακτηριστικό τη μονιμότητα της απασχόλησής τους που εξασφαλίζει σταθερότητα και ασφάλεια εντάσσονται στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας, η ενίσχυση της δημόσιας απασχόλησης συνιστά ταυτοχρόνως και ενίσχυση του πρωτεύοντος τμήματος της αγοράς εργασίας.

Ωστόσο, οι μεταβολές αυτές της απασχόλησης δεν σηματοδοτούν αυτόματα και μεταβολές της μονιμότητας και της σταθερότητας της απασχόλησης στο σύνολό τους καθώς κατά τα τελευταία κυρίως έτη τόσο η προσωρινή όσο και η μερική απασχόληση αυξάνονται ολοένα και περισσότερο. Έτσι σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του INE (2008:312) η προσωρινή απασχόληση στο ευρύτερο δημόσιο τομέα⁹⁰ ανέρχεται κατά το 2007 σε 8,8% της συνολικής απασχόλησης σ' αυτόν.⁹¹ Επισημαίνεται μάλιστα ότι η μορφή αυτή απασχόλησης δεν είναι οικιοθελής καθώς επτά στους δέκα απασχολούμενους θα προτιμούσαν μια πιο σταθερή μορφή, ενώ μόλις το 3,5% προτιμά σχέση απασχόλησης με σύμβαση ορισμένου χρόνου, γεγονός που διαφοροποιεί έντονα τόσο τις συνθήκες απασχόλησης στο δημόσιο τομέα⁹² όσο όμως και

90. Υπενθυμίζεται ότι ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης και άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης συνιστά τμήμα του ευρύτερου δημόσιου τμήματος και δεν καταλαμβάνει στο σύνολό του, καθώς σ' αυτό περιλαμβάνονται και δραστηριότητες άλλων κλάδων (εκπαίδευση, υγεία και κοινωνική μέριμνα, κ.α)

91. Τα μερίδια αυτά διαφοροποιούνται σημαντικά ανάμεσα στους γενικότερους φορείς του δημοσίου και ανέρχονται σε 6,6% για τις δημόσιες υπηρεσίες, 9,3% για τα ΝΠΔΔ ή ΝΠΙΔ, 18,8% για τους δήμους και τις κοινότητες, 7,6% για τις δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, 11,7% επιχειρήσεις ελεγχόμενες από το δημόσιο και 2,5% για την κρατική τράπεζα (INE 2008:312).

92. Ο Sennett (2008:42) αναφερόμενος σε μια όψη των συνθηκών απασχόλησης στις μεγάλες επιχειρήσεις και ειδικότερα στο δημόσιο τομέα, που συνδέεται με την εμπέδωση μιας νέας κουλτούρας του καπιταλισμού, επισημαίνει τη συνύπαρξη μιας δυσαρέσκειας των εργαζομένων, που προκύπτει σε πολλές περιπτώσεις, από τις ειδικότερες συνθήκες απασχόλησης και μιας αφοσίωσης στην εργασία τους. Η ύπαρξη ακόμη και ενός μικρού περιθωρίου διαπραγματεύσεως και διαμεσολάβησης κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, είναι ικανή, σε πολλές περιπτώσεις, να δημιουργεί ένα προσωπικό δεσμό με την εργασία τους και να διαμορφώνει την προσωπική τους ιστορία στην επιχείρηση ή στον οργανισμό. Έτσι σε μεγάλο βαθμό οι δημόσιοι υπάλληλοι θεωρούν ότι μπορούν να παίξουν ένα ρόλο. Παρά το γεγονός ότι τούτο μπορεί να συνιστά μια αυταπάτη ο συγγραφέας επισημαίνει ότι κανείς

τις προϋποθέσεις ένταξης των απασχολουμένων αυτών στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας.

Θετικές εξελίξεις παρατηρούνται και στο πεδίο του προϊόντος του κλάδου με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του να αυξάνει κατά 13,8% και, όντας ένας από τους μεγαλύτερους σε όγκο παραγωγής κλάδους, οι υπηρεσίες του να ανέρχονται στο 7,0% της συνολικής προστιθέμενης αξίας της χώρας. Ωστόσο ο ρυθμός αυτός της αύξησης των υπηρεσιών δεν είναι ικανός να βελτιώσει τη θέση του τομέα στο σύνολο της παραγόμενου προϊόντος, με αποτέλεσμα την σημαντική υποχώρηση της συμμετοχής του σε σχέση με το 8,3% του 2000.⁹³ Όπως φαίνεται και από το διάγραμμα η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του παρουσιάζει μια περιορισμένη πτωτική τάση μέχρι το 2003 και μία έντονα ανοδική τάση από το 2004 και μετά.

Η παραγωγικότητα του κλάδου παρουσιάζει μείωση κατά 12,8% στο διάστημα 2000-2007. Ωστόσο καθώς η παραγωγικότητα εκτιμάται με βάση τον αριθμό των απασχολουμένων ενδέχεται να μην είναι απολύτως αξιόπιστη. Και τούτο γιατί εάν η παραγωγικότητα της εργασίας υπολογιζόταν με βάση τις ώρες απασχόλησης (μια πιο ρεαλιστική εκτίμηση του παράγοντα εργασία) τα αποτελέσματα ενδεχομένως να ήταν διαφορετικά καθώς όπως διαπιστώθηκε ένα σημαντικό τμήμα των αυξήσεων της απασχόλησης αφορούσε σε μερική απασχόληση, σηματοδοτώντας χαμηλότερη εισροές εργασίας που σε συνδυασμό με τη μείωση των εβδομαδιαίων ωρών απασχόλησης (από 39 το 2000 σε 38 το 2008) να διαφοροποιούνται έντονα οι πραγματικές εισροές της εργασίας. Με τη σειρά του ο δείκτης της έντασης της απασχόλησης εμφανίζει υψηλή τιμή (2,1) αναδεικνύοντας τις δυνατότητες που διαμορφώνονται στη δημιουργία απασχόλησης καθώς ο κλάδος αυξάνει το παραγόμενο προϊόν του. Βέβαια και στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να υπενθυμισθεί η σχετικότητα των σχετικών διαπιστώσεων καθώς όπως ήδη επισημάνθηκε ο ρυθμός αύξησης της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα δεν συνδέεται αποκλειστικά με την οικονομική δραστηριότητα αλλά και τις εκάστοτε πολιτικές επιλογές.

7.14. Ο κλάδος της Εκπαίδευσης

Και ο κλάδος της εκπαίδευσης, όπως η πλειονότητα των κλάδων των υπηρεσιών, εμφανίζει θετικές εξελίξεις τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο πεδίο του

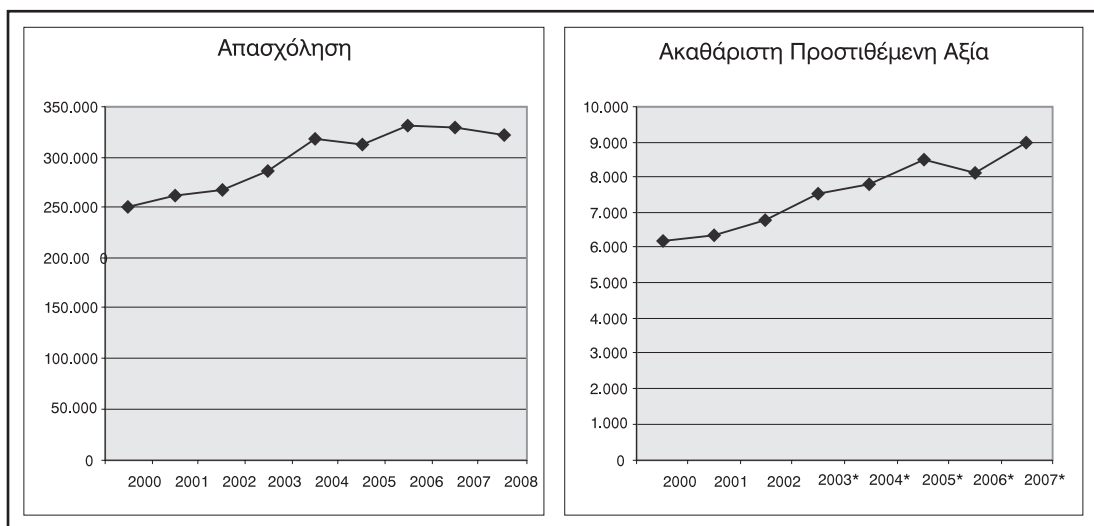
ενήλικας δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτήν την ανταπάτη.

93. Οι χαμηλές και μη ικανοποιητικές επιδόσεις της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα, αντιλαμβανόμενες ως τμήμα ενός ευρύτερου δικτύου υποδομών, θεωρούνται (Mamatzakis 2007) ως ένας από τους παράγοντες που δεν επιτρέπουν την ικανοποιητική προσαρμογή της ελληνικής βιομηχανίας και ειδικότερα της παραγωγικότητάς της στις σύγχρονες οικονομικές συνθήκες.

παραγόμενου προϊόντος.⁹⁴ Ως κλάδος παροχής κοινωνικών υπηρεσιών συνδέεται πρωτίστως με τους ρυθμούς ανάπτυξης του ευρύτερου κοινωνικού κράτους και τους όρους και τις προϋποθέσεις υπαγωγής των ατόμων σ' αυτό. Ως κλάδος όμως οικονομικής δραστηριότητας συνδέεται με οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, όπως οι δημογραφικές εξελίξεις, τα πρότυπα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και οι αντιλήψεις των ατόμων για τον γενικότερο ρόλο της εκπαίδευσης.

Διάγραμμα 78

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στον κλάδο της Εκπαίδευσης Σύνολο χώρας 2000-2008

Η απασχόλησή του στο χρονικό διάστημα 2000-2008 αυξάνει κατά 28,9% και συμβάλλει με 72.182 θέσεις στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, έτσι ώστε η εκπαίδευση να συγκαταλέγεται στους κλάδους που δημιουργούν μεγάλο αριθμό θέσεων εργασίας. Ένα μεγάλο τμήμα του κλάδου συνδέεται με την απασχόληση στο δημόσιο τομέα, όπου με όρους κατατιμήσεων εντάσσεται στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς

94. Η εκπαίδευση, ως βασικός μηχανισμός παραγωγής της γνώσης, βρίσκεται ταιριαστός στον πυρήνα της συζήτησης για την αποκαλούμενη Ικοινωνίας της γνώσης. Χωρίς να επιθυμείται η εμπλοκή στη συζήτηση αυτή κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι η έννοια της κοινωνίας της γνώσης γίνεται αντιληπτή με πολλούς και διάφορους τρόπους. Τις περισσότερες φορές η χρήση της έννοιας γίνεται με τρόπους όπου θεωρία και πραγματικότητα δεν συμβαδίζουν. Πιο συγκεκριμένα, σε ένα πλήθος προσεγγίσεων η περιγραφή των σύγχρονων κοινωνιών ως κοινωνιών της γνώσης δεν συμβαδίζει με την πραγματικότητα και τα εμπειρικά δεδομένα που την περιγράφουν. Για μια πρώτη προσέγγιση των σχετικών ζητημάτων ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει, μεταξύ άλλων, στο Σταμάτης (2005) και Ευστράτογλου (2006β).

εργασίας.⁹⁵ Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κλάδου διαμορφώνουν και τους όρους ύπαρξης υψηλού ποσοστού μισθωτής απασχόλησης (92,2% το 2008), ποσοστό που αυξήθηκε στα χρόνια της νέας δεκαετίας (89,7% το 2000) σε βάρος τόσο των εργοδοτών, που περιορίστηκαν από 4,1% σε 2,6%, όσο και των αυτοαπασχολούμενων (από 5,9% σε 5,0%). Ωστόσο όπως επισημάνθηκε και στον κλάδο της δημόσιας διοίκησης, έτσι και εδώ ένα ολοένα και αυξανόμενο τμήμα της απασχόλησης του κλάδου αφορά στην προσωρινή, εποχική και μερική απασχόληση. Ωρομίσθιοι εκπαιδευτικοί στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και απασχολούμενοι με καθεστώς 407 στην τριτοβάθμια εκπαίδευση καλύπτουν πάγιες ανάγκες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος χωρίς ωστόσο να αποκτούν μια μόνιμη και σταθερή θέση εργασίας.

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος του. Όπως φαίνεται και από το σχετικό διάγραμμα η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου παρουσιάζει διαρκή (με εξαίρεση το 2006) ανοδική τάση. Η συνολική μεταβολή της, στο διάστημα 2000-2007, ανέρχεται σε 45,5% έτσι ώστε ο κλάδος να καλύπτει το 2007 το 5,6% της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του συνόλου της οικονομίας.

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο της παραγωγικότητας του κλάδου, η οποία στο διάστημα 2000-2007 αυξάνει κατά 10,6%, γεγονός με ιδιαίτερη σημασία για ένα κατ' εξοχήν κλάδο εντάσεως εργασίας. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι όπως συμβαίνει σ' ένα αριθμό κλάδων των υπηρεσιών η μέτρηση της παραγωγικότητας του κλάδου δεν είναι ευχερής.⁹⁶ Οι γενικού χαρακτήρα μετρήσεις (όπως αυτή που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης) δεν λαμβάνουν υπόψη τις σημαντικές ιδιαιτερότητες της λειτουργίας του κλάδου, με αποτέλεσμα οι σχετικές διαπιστώσεις να παραμένουν ως απλές ενδείξεις των εσωτερικών εξελίξεων του κλάδου. Ως θετικό γεγονός θα πρέπει να θεωρηθεί και η σχετικά υψηλή τιμή του δείκτη της έντασης της απασχόλησης του, που για το ίδιο χρονικό διάστημα ανέρχεται σε (0,7) που παρέχει ενδείξεις για το ρυθμό και τις δυνατότητες αύξησης της απασχόλησης καθώς ο κλάδος της εκπαίδευσης αναπτύσσεται.

7.15. Οι κλάδοι της Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας

Ο κλάδος της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας συνιστά ένα επί πλέον κλάδο του τριτογενούς τομέα με θετικές εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος. Ως κλάδος παροχής κοινωνικών υπηρεσιών η ανάπτυξη και η

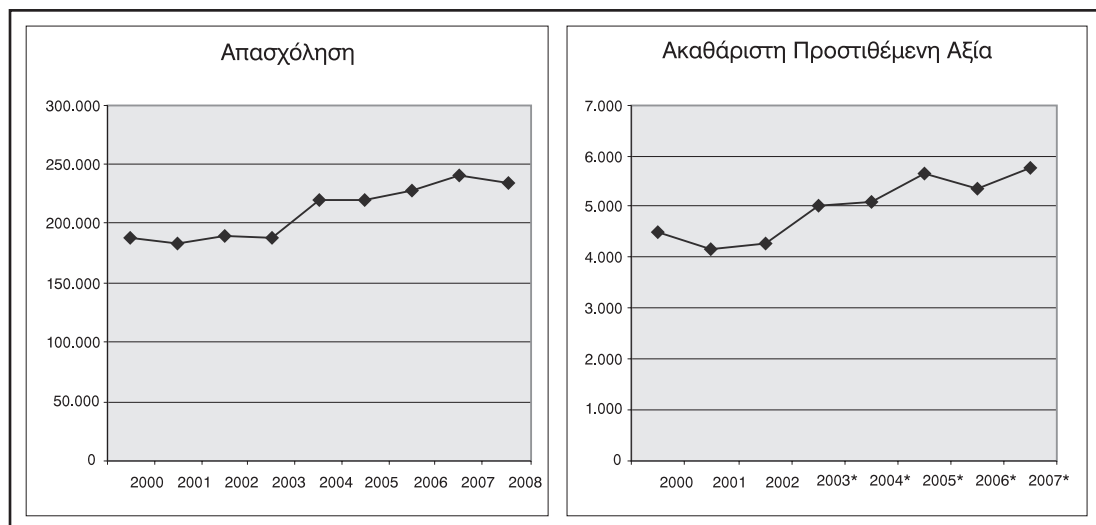
95. Στο πρωτεύον τμήμα αναμένεται να εντάσσεται και ένα σημαντικό τμήμα των εκπαιδευτικών που απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα, καθώς οι όροι και οι συνθήκες απασχόλησής τους προσομοιάζουν με αυτούς των απασχολούμενων στο δημόσιο τομέα.

96. Για τα προβλήματα που εμφανίζει η μέτρηση της παραγωγικότητας στους κλάδους των υπηρεσιών ο ενδιαφερόμενος μπορεί, μεταξύ άλλων, να ανατρέξει στον Δεδονσόπουλο (2002) αλλά και στους Ευσταθόπουλο και Ιωακείμoglou (2004).

επέκταση των δραστηριοτήτων του θα συνδέεται με την ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους στη χώρα και με τη διαμόρφωση των προϋποθέσεων υπαγωγής των πολιτών στις υπηρεσίες που παρέχονται από αυτό.

Διάγραμμα 79

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους της Υγείας και της Κοινωνικής Μέριμνας Σύνολο χώρας 2000-2008

Η απασχόλησή του στο διάστημα 2000-2008 αυξάνεται κατά 24,3% και όντας μεγάλος κλάδος της ελληνικής οικονομίας συμβάλλει με 45.822 θέσεις στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Όπως διαπιστώνεται και από το σχετικό διάγραμμα η διαχρονική πορεία μεταβολής της απασχόλησης διέρχεται ένα πρώτο διάστημα μέχρι το 2003 όπου παραμένει περίπου αμετάβλητη, εμφανίζει έκτοτε ανοδική πορεία με ελαφρά κάμψη το 2008.⁹⁷

Ο κλάδος χαρακτηρίζεται από σχετικά υψηλά ποσοστά μισθωτής απασχόλησης (85,0% το 2008, με ελαφρά ωστόσο υποχώρηση από το 86,0% το 2000), περιορισμένα ποσοστά εργοδοτών (3,0% το 2008 έναντι 2,8% το 2000) και μέσο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων (11,7% το 2008 έναντι 10,8% το 2000). Η διάρθρωση αυτή

97. Καθώς ένα μεγάλο τμήμα των απασχολούμενων στον κλάδο εργάζονται στο δημόσιο τομέα, αναμένεται να ισχύουν και εδώ οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα που καταγράφηκαν για τους απασχολούμενους στους κλάδους της δημόσιας διοίκησης και της εκπαίδευσης, αναφορικά με την ένταξή τους στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας αλλά και στην εμφάνιση σημαντικού αριθμού απασχολούμενων με μερική απασχόληση και με συμβάσεις έργου..

αναμφίβολα συνδέεται με τα χαρακτηριστικά του κλάδου και την ύπαρξη ενός σχετικά υψηλού αριθμού (3.572) επιχειρήσεων, που το 2004, στη μεγάλη τους πλειονότητα είναι μικρού μεγέθους (οι 3.261 επιχειρήσεις ή ποσοστό 91,3% απασχολούν κάτω από 4 άτομα προσωπικό), ενώ μόλις 49 επιχειρήσεις εμφανίζονται να απασχολούν πάνω από 50 άτομα προσωπικό.⁹⁸

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος, όπου στο διάστημα 2000-2007 η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου αυξάνει κατά 28,2%. Η μεταβολή αυτή ωστόσο είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη για το σύνολο της οικονομίας, έτσι ώστε η συμμετοχή του κλάδου στο συνολικό προϊόν της χώρας να προσδιορισθεί στο 3,6% για το 2007. Και στην περίπτωση του κλάδου αυτού η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία εμφανίζει έντονες διακυμάνσεις στο χρονικό αυτό διάστημα, με ελαφρά υποχώρηση το 2001, ανοδική πορεία έκτοτε, ελαφρά υποχώρηση ξανά κατά το 2006 και επαναφορά στην ανοδική τάση κατά το τελευταίο έτος της ανάλυσης.

Η παραγωγικότητα του κλάδου παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητη στο διάστημα 2000-2007 (οριακή μεταβολή κατά 0,1%). Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ ο κλάδος κυρίως της υγείας είναι αποδέκτης υψηλών επενδύσεων και ενσωματώνει ιδιαίτερα υψηλή τεχνολογία σε μηχανήματα και εξοπλισμό, η παραγωγικότητά του δεν μεταβάλλεται ουσιαστικά. Τέλος ο δείκτης έντασης της απασχόλησης εμφανίζει τιμή ίση με τη μονάδα (1,0) υποδηλώνοντας τις ευνοϊκές συνθήκες αύξησης της απασχόλησης σε περιόδους αύξησης των υπηρεσιών του κλάδου.

7.16. Οι κλάδοι των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών

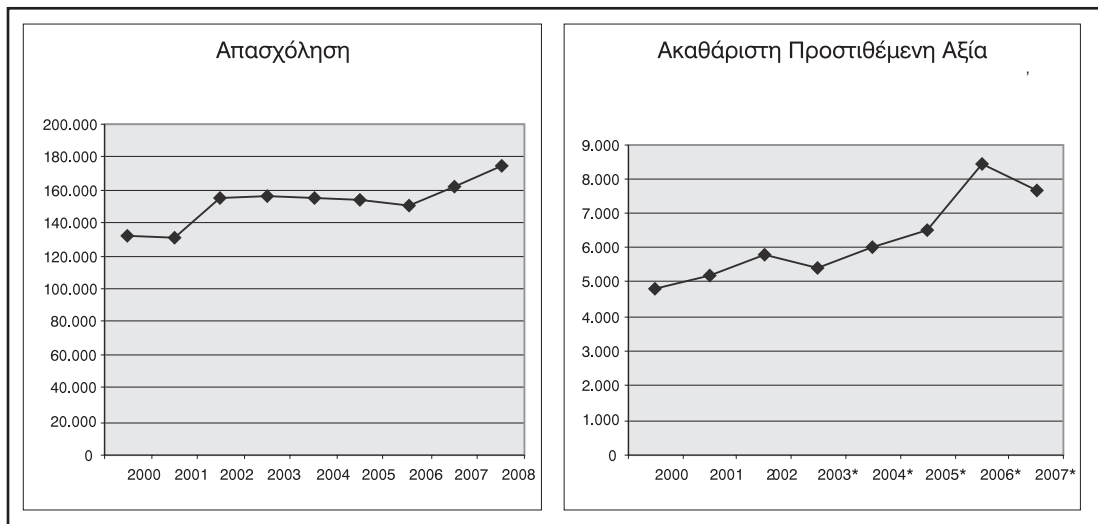
Θετικές εμφανίζονται και οι εξελίξεις και στους κλάδους των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών. Οι κλάδοι αυτοί εμφανίζουν τόσο για το σύνολο τους όσο και ο κάθε ένας ξεχωριστά θετικές μεταβολές στην απασχόλησή τους όσο και στο παραγόμενο προϊόν τους. Ειδικότερα ως προς την απασχόληση οι κλάδοι εμφανίζουν στο σύνολο τους αύξηση κατά 22,9% δημιουργώντας συνολικά 42.395 νέες θέσεις εργασίας.

98. Ενδεικτικά είναι και τα στοιχεία της ICAP (2008) όπου για το 2006 καταγράφει στον κλάδο 335 επιχειρήσεις που έχουν τη μορφή της Α.Ε και της ΕΠΕ.

Διάγραμμα 80

Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος στους κλάδους των Άλλων Δραστηριοτήτων Παροχής Υπηρεσιών

Σύνολο χώρας 2000-2008

Πιο συγκεκριμένα, όπως ήδη επισημάνθηκε το σύνολο των κλάδων αυτών εμφανίζει θετικούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης. Τον υψηλότερο ρυθμό (66,5%) εμφανίζει ο κλάδος των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών που συμβάλλει και στη δημιουργία των περισσότερων (25.272) νέων θέσεων εργασίας. Ακολουθεί ο κλάδος των ψυχαγωγικών, πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων, με ρυθμό αύξησης (22,0%) και συμβολή κατά 13.626 στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας με τους άλλους δύο κλάδους να εμφανίζουν χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης και χαμηλότερη συμμετοχή στις νέες θέσεις εργασίας.

Οι κλάδοι στο σύνολό τους εμφανίζουν χαμηλό ποσοστό μισθωτής απασχόλησης, που ανέρχεται σε 63,0%, ελαφρώς χαμηλότερο από το αντίστοιχο για το σύνολο της χώρας (64,9%). Τούτο συνιστά το αποτέλεσμα της ταχύτερης αύξησης της συμμετοχής τόσο των εργοδοτών (από 6,6% το 2000 σε 9,4% το 2008) όσο και των αυτοαπασχολούμενων (από 17,7% σε 25,8% το 2008). Οι εξελίξεις αυτές δεν είναι ανεξάρτητες από τον μεγάλο αριθμό των μικρών επιχειρήσεων, που κυριαρχούν στους κλάδους αυτούς. Πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με την ΕΣΥΕ το 2004 στους κλάδους των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών οι 21.865 από τις 22.835 επιχειρήσεις του κλάδου είναι μικρές και απασχολούν κάτω από 4 άτομα, ενώ στον κλάδο των ψυχαγωγικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων οι 17.456 από τις 18.617 είναι αντίστοιχα ιδιαίτερα μικρές επιχειρήσεις).⁹⁹

99. Οι άλλοι δύο κλάδοι των δραστηριοτήτων οργάνωσης και της διάθεσης λυμάτων και απορριμμάτων παρουσιάζουν

Πίνακας 16: Μεταβολές Απασχόλησης, Προστιθέμενης Αξίας και Παραγωγικότητας στους κλάδους των Άλλων Δραστηριοτήτων Παροχής Υπηρεσιών

ΚΛΑΔΟΙ	Ρυθμός Μεταβολής Απασχόλησης	Ρυθμός Μεταβολής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας	Ρυθμός Μεταβολής Παραγωγικότητας	Ένταση Απασχόλησης
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων & συναφείς δραστηριότητες	16,3	70,8	51,8	0,2
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	4,4	123,9	133,9	0,0
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές & αθλητικές δραστηριότητες	22,0	90,9	76,8	0,1
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	66,5	12,2	-30,9	5,1
Σύνολο	22,9	60,2	30,3	0,4

Θετικές εμφανίζονται και οι εξελίξεις στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος των κλάδων. Για το σύνολο των κλάδων η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αυξάνει στο διάστημα 2000-2007 κατά 60,2% καλύπτοντας το 4,8% του συνολικά παραγόμενου προϊόντος στη χώρα για το 2007. Με εξαίρεση την κάμψη που εμφανίζεται κατά το 2007 η τάση που διαμορφώνεται στο χρονικό αυτό διάστημα είναι σε γενικές γραμμές ανοδική. Οι επί μέρους κλάδοι ωστόσο εμφανίζουν σημαντικά διαφοροποιημένους ρυθμούς μεταβολής με τον κλάδο των δραστηριοτήτων οργανώσεων να εμφανίζει αύξηση με ρυθμό της τάξεως του 123,9% ενώ τον κλάδο των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών μόλις κατά 12,2%. Οι υψηλοί αυτοί ρυθμοί μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου συνδέονται ασφαλώς με υψηλές μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας. Για το σύνολο των κλάδων αυτών η παραγωγικότητα αυξάνει κατά 30,3%. Ωστόσο και εδώ εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις με τον κλάδο των δραστηριοτήτων οργανώσεων να εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλός ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητάς του, ενώ τον κλάδο των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών να εμφανίζει σημαντική μείωση (-30,9%).

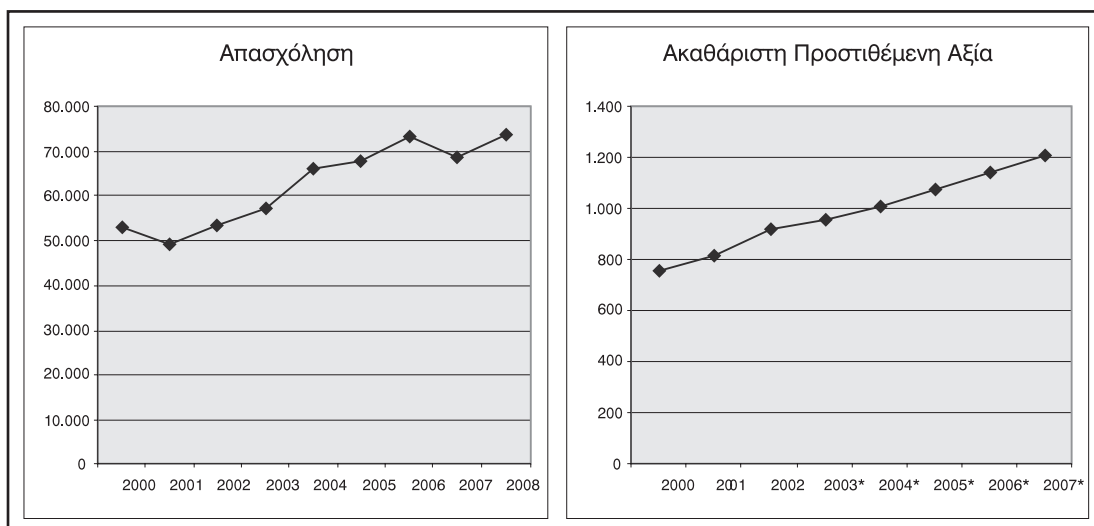
7.17. Ο κλάδος των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό.

Θετικές εμφανίζονται και οι εξελίξεις στον κλάδο των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο αντίστοιχο του παραγόμενου προϊόντος. Η απασχόληση του κλάδου στο διάστημα 2000-2008 αυξά-

ζον εμφανώς χαμηλότερους αριθμούς που ανέρχονται σε 3.344 και 917 επιχειρήσεις αντίστοιχα.

νει κατά 39,5% και συμβάλλει κατά 20.769 θέσεις στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.¹⁰⁰

Διάγραμμα 81
Εξέλιξη της απασχόλησης και του προϊόντος
στον κλάδο των Ιδιωτικών Νοικοκυριών με Οικιακό Προσωπικό
Σύνολο χώρας 2000-2008

Δύο ιδιαιτερότητες χαρακτηρίζουν τον κλάδο. Η πρώτη συνδέεται με το είδος των παρεχόμενων υπηρεσιών και συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερα υψηλού μεριδίου μισθωτών (92,8% το 2008), ενός σχετικά περιορισμένου μεριδίου αυτο-απασχολούμενων (7,0%) και ενός ιδιαίτερα περιορισμένου μεριδίου εργοδοτών (0,2%), που αναμένεται να συνδέεται με εταιρείες που διαχειρίζονται και διαθέτουν προσωπικό στα νοικοκυριά. Η δεύτερη αφορά στη σημαντική παρουσία των μεταναστών. Το 70,1% του συνόλου των απασχολούμενων στον κλάδο το 2007 είναι μετανάστες (INE 2008:143), διαμορφώνοντας κατά κάποιο τρόπο ένα προνομιακό χώρο για την απασχόληση τους, έτσι ώστε το 15,8% του συνόλου των απασχολούμενων μεταναστών (για το ίδιο έτος) να εντοπίζεται στον κλάδο αυτό.

100. Επισημαίνεται ότι, στην ανάλυση των διακλαδικών σχέσεων της ελληνικής οικονομίας που επιχειρείται από τον Σκούντζο (2007) για το 2005, ο κλάδος εμφανίζει τον υψηλότερη δείκτη (3,1697) κάθετων διασυνδέσεων ως προς την απασχόληση, συγκαταλέγεται στους ηγετικούς ως προς την απασχόληση κλάδους, υποδηλώνοντας την υψηλή επίδραση στην απασχόληση των άλλων κλάδων της ελληνικής οικονομίας, που επέρχονται από τις μεταβολές του κλάδου των ιδιωτικών νοικοκυριών.

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος του κλάδου. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του, στο διάστημα 2000-2007, αυξάνει κατά 60,7%, εμφανίζοντας μια διαχρονικά ανοδική πορεία. Οι εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος συνδέονται με την αύξηση της παραγωγικότητας του κλάδου, που ανέρχεται, στο ίδιο χρονικό διάστημα, σε 23,4%. Ταυτόχρονα, ο δείκτης της έντασης απασχόλησης του ανέρχεται σε 0,5 υποδηλώνοντας τις συνθήκες που διαμορφώνονται στη διαδικασία δημιουργίας νέων θέσεων στο διάστημα που ο κλάδος αναπτύσσεται.

ΜΕΡΟΣ 8

**Οικονομική κρίση και εργασιακές σχέσεις
στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση**

Οικονομική κρίση και εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση

8.1. Οικονομική κρίση και απασχόληση στον ευρωπαϊκό χώρο

Η πτώχευση (Σεπτέμβριος 2008) μιας από τις μεγαλύτερες επενδυτικές τράπεζες στην Αμερική της Liehman Brothers, σηματοδότησε την αρχή της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και «αποκάλυψε» πόσο ευάλωτες ήταν οι χρηματοπιστωτικές αγορές σε συνθήκες κρίσης. Οι επιπτώσεις έγιναν αμέσως αισθητές σε παγκόσμιο επίπεδο (από τις ΗΠΑ έως την Νότια Κορέα και από την Ιρλανδία έως την Ουγγαρία), καταδεικνύοντας τα αρνητικά σημεία της απελευθέρωσης των χρηματαγορών. Το 2008 υπήρξε αναμφίβολα το χειρότερο έτος για τις χρηματαγορές από το 1931, δημιουργώντας σοβαρό κλίμα ανασφάλειας και αβεβαιότητας για τις οικονομίες σε παγκόσμιο επίπεδο. *«Η μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας και της κατανάλωσης είναι διάχυτη παντού. Οι τράπεζες δεν χορηγούν δάνεια, οι επιχειρήσεις δεν επενδύουν, οι καταναλωτές δεν ξοδεύουν. Όλα δείχνουν ότι βρισκόμαστε στην αρχή μιας δεύτερης σημαντικής οικονομικής ύφεσης»*¹⁰¹.

Η οικονομική κρίση κατά την πορεία εξέλιξης του τρέχοντος έτους 2009 βαθαίνει τόσο στις ΗΠΑ, όσο και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ιδιαίτερα, οι 630.000 απολύσεις τον μήνα στις ΗΠΑ και οι 8,5 εκατ. θέσεις εργασίας που θα χαθούν στην Ε.Ε. την διετία 2009-2010, σύμφωνα με εκτιμήσεις τις Ευρωπαϊκής Επιτροπής, σε σύγκριση με τα 9,5 εκατ. νέες θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν την περίοδο 2006-2008, σηματοδοτούν τις ανησυχίες των φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής για την οικονομική πορεία των δύο αυτών οικονομικών σχηματισμών.¹⁰²

Κατά το πρώτο τρίμηνο του 2009 οι περισσότερες εκτιμήσεις δείχνουν μία εντεινόμενη παγκόσμια ύφεση η οποία επηρεάζει ταυτόχρονα την Ευρώπη και άλλες μεγάλες αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες. Οι προβλέψεις για την ανάπτυξη συνεχίζουν να αναθεωρούνται προς τα κάτω, ενώ οι προβλέψεις σχετικά με το σημείο καμψής που θα σηματοδοτήσει μία ενδεχόμενη ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας μετατίθενται συνεχώς και πιο αργά μέσα στο 2010, με κάποιες από αυτές να μιλούν και για ακόμη μεταγενέστερο χρονικό σημείο.

101. P. Krougman, *«Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης»*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2009.

102. Σ. Ρομπόλης, *«Η κρίση σε ΗΠΑ και Ευρώπη»*, Αθήνα, 2009.

Συνεχείς είναι οι προσπάθειες που καταβάλλονται για το συντονισμό των δράσεων με σκοπό την αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, τόσο σε εθνικό όσο και, πιο πρόσφατα, σε διεθνές επίπεδο. Άνω των δέκα τρισεκατομμυρίων δολαρίων έχουν δεσμευτεί προκειμένου να αναθερμάνουν το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Εκατοντάδες δισεκατομμύρια δολάρια έχουν επιπλέον δεσμευτεί για δέσμες οικονομικών κινήτρων. Οι εν λόγω πρωτοβουλίες υλοποιούν τη συλλογική οικονομική σοφία όσον αφορά τρόπους πρόληψης μίας μεγάλης διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης που οδηγεί σε οικονομική ύφεση, με βάση την ανάλυση της τελευταίας μεγάλης παγκόσμιας ύφεσης στα έτη 1929-1936. Απομένει να διαπιστωθεί εάν θα βοηθήσουν να αποτραπεί μία ύφεση σαν εκείνη της δεκαετίας του 1930 και, εφόσον το επιτύχουν, ποιες θα είναι οι άλλες ακούσιες επιπτώσεις που ίσως προκύψουν ως αποτέλεσμα μιας πρωτοφανούς νομισματικής επέκτασης.

Προς το παρόν, ωστόσο, ο όγκος των συναλλαγών βρίσκεται σε κατακόρυφη πτώση. Οι φόβοι για πληθωρισμό ολοένα και περισσότερο δίνουν τη θέση τους στους φόβους για αποπληθωρισμό με το φάντασμα της 'χαμένης δεκαετίας' της Ιαπωνίας να επανεμφανίζεται σε άλλες αναπτυγμένες οικονομίες. Ο ετήσιος πληθωρισμός στην ευρωζώνη έχει μειωθεί κατακόρυφα από 3,3% τον Φεβρουάριο του 2008 σε 0,6% τον Μάρτιο του 2009¹⁰³. Η ανεργία αυξάνεται μετά από μακρόχρονες περιόδους μείωσης της στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ και το βάθος της τρέχουσας ύφεσης συνεχίζει να ισχύει σε όλους σχεδόν τους μακροοικονομικούς δείκτες.¹⁰⁴

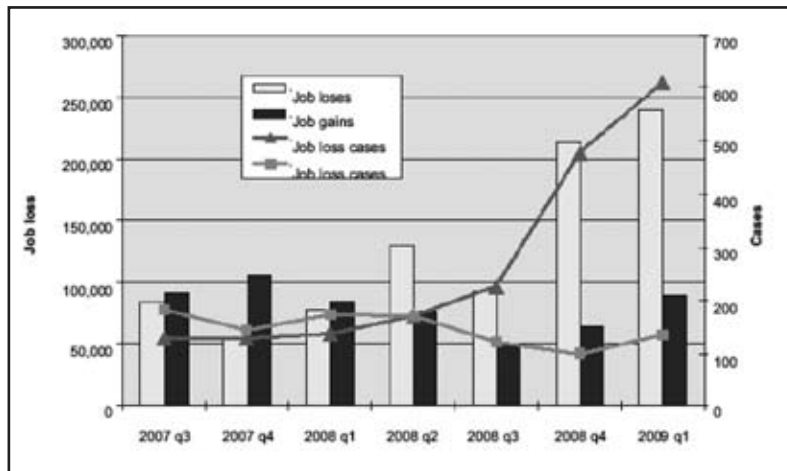
Η ανεργία αυξάνεται ταχύτατα στο διεθνές πεδίο. Όπως προκύπτει από την μελέτη του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Αναδιαρθρώσεων (Διάγραμμα 82), η μείωση των θέσεων εργασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αυξηθεί σημαντικά, σύμφωνα με τα στοιχεία του πρώτου τρίμηνου του 2009, ενώ η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, έχει επίσης μειωθεί σημαντικά.¹⁰⁵

103. Eurostat, 44/2009, 31/3/2009.

104. ERM, European restructuring monitor quarterly - Issue 4, spring 2009.

105. Τα επίπεδα της ανεργίας στις ΗΠΑ (8,1% τον Φεβρουάριο του 2009) έχουν ξεπεράσει τα αντίστοιχα της ΕΕ. Σε σύγκριση με τον Ιανουάριο του 2008 σήμερα υπάρχουν 5,5 εκατομμύρια λιγότερα άτομα στην απασχόληση στις ΗΠΑ (τα 2,5 εκατομμύρια άνεργοι μόνον από τις αρχές του τρέχοντος έτους). Στο βαθμό που οι εξελίξεις στην ΕΕ ακολουθούν με χρονική καθυστέρηση τις εξελίξεις στις ΗΠΑ, το υπόλοιπο του 2009 σαφώς πρόκειται να συνεχίσει να είναι πολύ δύσκολο για τις αγορές εργασίας της ΕΕ.

Διάγραμμα 82
Αυξήσεις/Μειώσεις Θέσεων Εργασίας
(ERM τρίτο τρίμηνο 2007 – πρώτο τρίμηνο 2009)

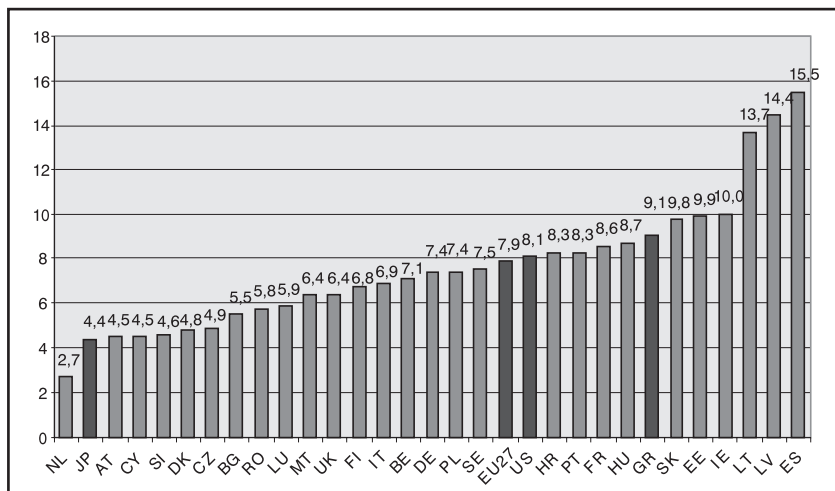
ERM, European restructuring monitor quarterly - Issue 1, spring 2009.

(Σημείωση: όπου *Jobs gains Total jobs*: νέες θέσεις εργασίας στο σύνολο της απασχόλησης, *Jobs loss Total jobs*: θέσεις εργασίας που χάθηκαν στο σύνολο της απασχόλησης, *Jobs gains cases*: περιπτώσεις νέων θέσεων *jobs loss cases*: περιπτώσεις απώλειας θέσεων εργασίας, q4: τέταρτο τρίμηνο, q1: πρώτο τρίμηνο, q2: δεύτερο τρίμηνο, q3: τρίτο τρίμηνο).

Τα τελευταία στοιχεία της Eurostat (Διάγραμμα 83), δείχνουν ότι η ανεργία στην ΕΕ-27 αυξήθηκε στο 7,9%, με χαμηλότερα ποσοστά στην Ολλανδία (2,7%), την Αυστρία, και την Κύπρο (4,5%). Η Ισπανία, αντίθετα, έχει σημειώσει εκτίναξη της ανεργίας κατά 6 εκατοστιαίες μονάδες αγγίζοντας το 15,5%.

Διάγραμμα 83

Δείκτες Ανεργίας στην ΕΕ-27 (Φεβρουάριος 2009)

Πηγή: Eurostat, Φεβρουάριος 2009.

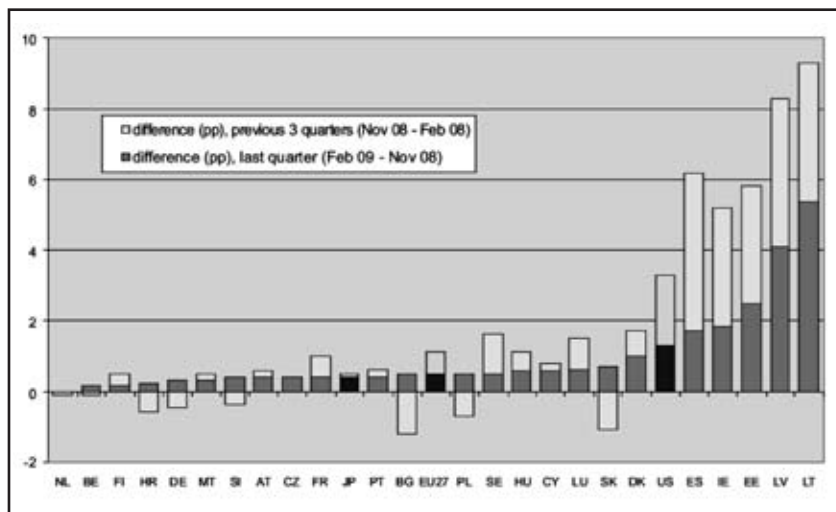
Η ανεργία επίσης σημείωσε σημαντική και απότομη αύξηση και σε άλλα κράτη μέλη, ιδιαίτερα στα τρία κράτη μέλη της Βαλτικής¹⁰⁶, αλλά και στην Ιρλανδία.¹⁰⁷ (Διάγραμμα 84). Οι μεταβολές των ποσοστών της ανεργίας στα υπόλοιπα κράτη παρουσιάζουν μικρότερες αποκλίσεις, ωστόσο είναι ευδιάκριτο ότι η ανεργία αυξάνεται σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ 27, με εξαίρεση την Ολλανδία, όπου παραμένει σταθερή.

106. Στα κράτη αυτά η ανεργία σημείωσε αύξηση 6-9%.

107. Η αύξηση της ανεργίας στην Ιρλανδία από την εκδήλωση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης ανέρχεται σε 5 εκατοστιαίες μονάδες και αγγίζει σήμερα το 9,9%.

Διάγραμμα 84

**Ανεργία στην ΕΕ-27 (Νοέμβριος 2008- Φεβρουάριος 2009
/ Φεβρουάριος 2009 - Νοέμβριος 2009)**

Πηγή: Eurostat. Σημείωση: μη διαθέσιμα στοιχεία για Μεγάλη Βρετανία, Ιταλία, Ρουμανία. Στην Ελλάδα, το ποσοστό ανεργίας το Νοέμβριο του 2008 ανερχόταν σε 7,8%, ενώ τον Φεβρουάριο του 2009 ανερχόταν σε ποσοστό 9,1%.

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, οι αυξήσεις των ποσοστών ανεργίας φαίνεται να έχουν συγκεντρωθεί σε κράτη μέλη, όπως η Γερμανία, η Γαλλία, η Αυστρία και η Ολλανδία. Όμως θα πρέπει να επισημανθεί ότι στις χώρες αυτές, επεκτάθηκαν σημαντικά οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης (συμβάσεις ορισμένου χρόνου, διαθεσιμότητα εργαζομένων, μερική απασχόληση και εκ περιτροπής εργασία καθώς και άλλες μορφές ευέλικτου χρόνου εργασίας), με σημαντικές επιπτώσεις στις συνθήκες εργασίας και στις αποδοχές των εργαζομένων.

Στους πίνακες 17 και 18 καταγράφονται, σύμφωνα με την έρευνα του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Αναδιαρθρώσεων, οι επιχειρήσεις που ανακοίνωσαν τις περισσότερες απολύσεις σε Ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο.

Πίνακας 17: Οι κυριότερες 5 περιπτώσεις μείωσης θέσεων εργασίας (Ευρώπη)

Επιχείρηση	Θέσεις εργασίας	Χώρα	Τύπος αναδιάρθρωσης	Τομέας
PKP Cargo	9.000	Πολωνία	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Χερσαίες μεταφορές
Police nationale	4.800	Γαλλία	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Δημόσια διοίκηση
Metro Group	4.000	Γερμανία	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Λιανική πώληση
Alitalia	3.650	Ιταλία	Συγχώνευση/Εξαγορά	Αεροπορικές μεταφορές
Petrom	3.000	Ρουμανία	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Βιομηχανική παραγωγή: μη μεταλλικά ορυκτά προϊόντα

Πηγή: ERM, 1 Ιανουαρίου - 31 Μαρτίου 2009.

Πίνακας 18: Οι κυριότερες 5 περιπτώσεις μείωσης θέσεων εργασίας (Παγκοσμίως)

Επιχείρηση	Θέσεις εργασίας	Χώρα	Τύπος αναδιάρθρωσης	Τομέας
General Motors	47.000	Ανά τον κόσμο	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Βιομηχανική παραγωγή: αυτοκίνητα
Caterpillar	20.000	Ανά τον κόσμο	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Βιομηχανική παραγωγή: μηχανολογικός εξοπλισμός
Nissan	20.000	Ανά τον κόσμο	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Βιομηχανική παραγωγή: αυτοκίνητα
Anglo American	19.000	Ανά τον κόσμο	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Εξόρυξη μεταλλευμάτων
United Technologies Corp.	18.000	Ανά τον κόσμο	Εσωτερική αναδιάρθρωση	Βιομηχανική παραγωγή: μηχανολογικός εξοπλισμός

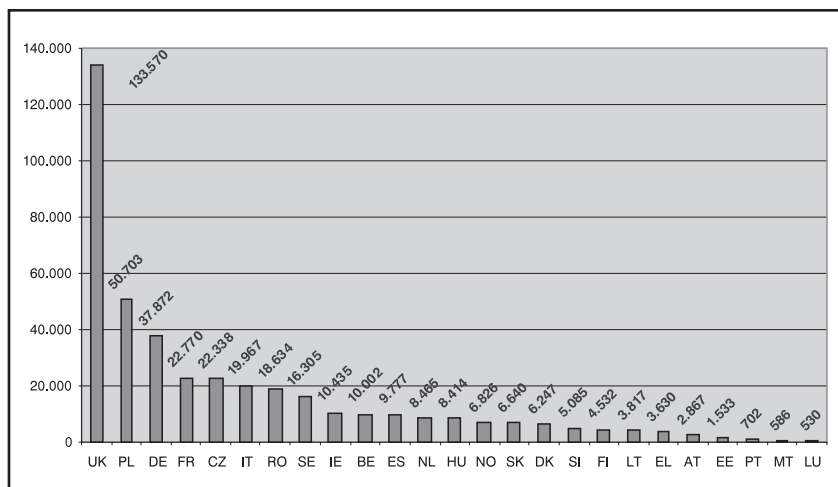
Πηγή: ERM, 1 Ιανουαρίου - 31 Μαρτίου 2009.

Η μεγαλύτερη απώλεια θέσεων εργασίας,¹⁰⁸ με σημαντική διαφορά από τις υπόλοιπες, καταγράφεται στην Μεγάλη Βρετανία (χάθηκαν 133.670 θέσεις εργασίας το τελευταίο εξάμηνο), στην Πολωνία (50.703 θέσεις εργασίας) ενώ ακολουθούν η Γερμανία (37.872 θέσεις εργασίας), η Γαλλία (22.770 θέσεις εργασίας), και η Τσεχία (22. 338 θέσεις εργασίας).

108. Τα στοιχεία αυτά βασίζονται στο Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Αναδιαρθρώσεων (*European Restructuring Monitor*), το οποίο αποτελεί παράρτημα του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Εργασιακών σχέσεων και δημοσίευσε την 27 Ιανουαρίου 2009 την τριμηνιαία (Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 2008) έκθεσή του και την 30 Απριλίου 2009 στην αντίστοιχη για τους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο 2009 έκθεσή του. Η επεξεργασία των στοιχείων αυτών πραγματοποιήθηκε από το ΙΝΕ/ΓΣΕΕ- ΑΔΕΔΥ.

Διάγραμμα 85

Μείωση Θέσεων Εργασίας ανά χώρα Οκτώβριος 2008- Μάρτιος 2009

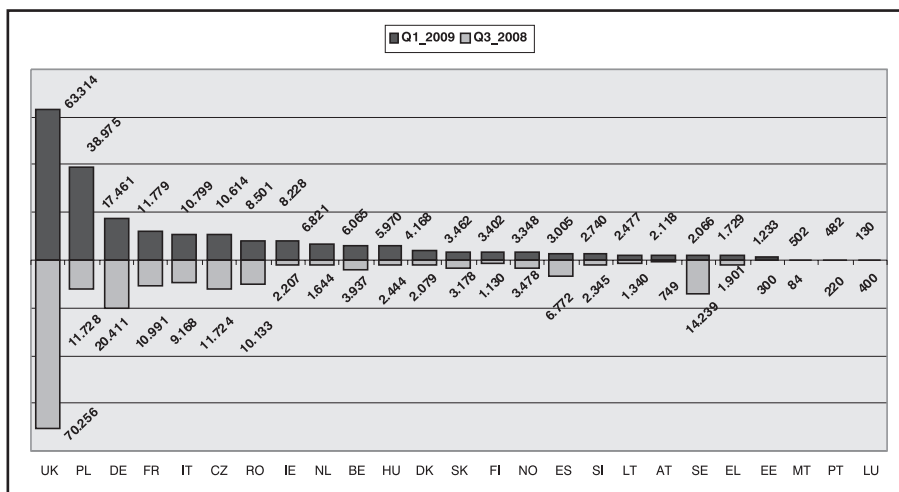

Πηγή: ERM, 1^η Οκτώβρη-31 Δεκέμβρη 2008 και 1^η Ιανουαρίου 2009, επεξεργασία INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Παρατηρώντας την εξέλιξη των απολύσεων στις χώρες της Ευρώπης ανάμεσα στα δύο τρίμηνα, δηλαδή το τρίμηνο Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου 2008 και Ιανουαρίου- Μαρτίου 2009, διαφαίνεται διαφοροποίηση των στοιχείων από χώρα σε χώρα (Διάγραμμα 86). Σύμφωνα με την επεξεργασία των στοιχείων, από την μία πλευρά, παρατηρείται σημαντική μείωση των απολύσεων κατά το πρώτο τρίμηνο του 2009 στην Μεγάλη Βρετανία, την Γερμανία, την Ισπανία και την Σουηδία, ενώ από την άλλη πλευρά, τα στοιχεία δείχνουν ιδιαίτερη αύξηση του φαινομένου σε χώρες όπως η Πολωνία, το Βέλγιο, η Ουγγαρία, η Δανία, η Ιταλία και η Γαλλία.

Διάγραμμα 86

Εξέλιξη των απολύσεων (Δ τρίμηνο 2008, Α τρίμηνο 2009) στις χώρες της ΕΕ 27

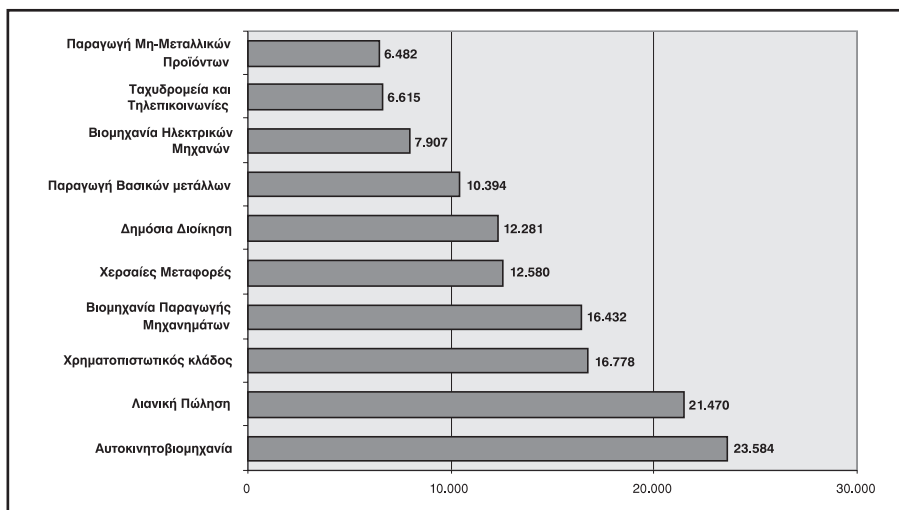

Πηγή: ERM, 1^η Οκτωβρίου-31 Δεκεμβρίου 2008 και 1^η Ιανουαρίου 2009, Επεξεργασία INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Οι κλάδοι που επηρεάστηκαν περισσότερο από τις απώλειες θέσεων εργασίας κατά το πρώτο τρίμηνο του 2009 ήταν η αυτοκινητοβιομηχανία, οι λιανικές πωλήσεις, ο χρηματοπιστωτικός κλάδος, η βιομηχανία και οι μεταφορές (Διάγραμμα 87).

Διάγραμμα 87

Μείωση θέσεων εργασίας ανά κλάδο (2008)

Ο Πίνακας 19 αποτυπώνει τις αναφερόμενες τριμηνιαίες απώλειες θέσεων εργασίας ανά τύπο αναδιάρθρωσης. Συνολικά, η εσωτερική αναδιάρθρωση καταλαμβάνει το 78% των 219.390 δηλωμένων απωλειών θέσεων εργασίας μέσα στο τρίμηνο σε σύγκριση με το 72% όλων των προηγούμενων απωλειών που καταγράφηκαν από το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Αναδιαρθρώσεων. Η χρεοκοπία επιχειρήσεων ήταν υπαίτια για ποσοστό απωλειών θέσεων εργασίας υψηλότερο από το σύνηθες (17%), παρόλο που αυτός ο αριθμός είναι σημαντικά χαμηλότερος από το 29% που καταγράφηκε εντός του τέταρτου τριμήνου του 2008. Οι κατηγορίες της εξωχώριας ανάθεσης δραστηριοτήτων, της εξωτερικής ανάθεσης εργασιών και των συγχωνεύσεων/εξαγορών στο σύνολό τους αφορούν μερίδιο μικρότερο από το μισό του συνηθισμένου τους μεριδίου (5% έναντι 12%).

Πίνακας 19: Απώλεια θέσεων εργασίας ανά τύπο αναδιάρθρωσης

	Δηλωμένες απώλειες θέσεων εργασίας 1 ^ο τρίμηνο 2009	% 1 ^ο τρίμηνο 2009	% 2002-8
Χρεοκοπία/Κλείσιμο	38.182	17,4	15,4
Εσωτερική αναδιάρθρωση	169.965	77,5	72,2
Συγχώνευση/Εξαγορά	3.850	1,8	4,2
Outsourcing	5.253	2,4	5,2
Μετεγκατάσταση	1.220	0,6	1,4
Εξωτερική ανάθεση σε τρίτους	0	0,0	1,1
Άλλο	920	0,4	0,4
Σύνολο	219.390	100	100

Πηγή: ERM, 1 Ιανουαρίου - 31 Μαρτίου 2009.

Η διεθνής οικονομική κρίση πλήττει πλέον τις πτυχές της πραγματικής οικονομίας και στην **Ελλάδα**, με αποτέλεσμα να είναι ορατές οι αρνητικές επιπτώσεις στην απασχόληση, τις εργασιακές σχέσεις, την κοινωνική προστασία και την μισθωτή εργασία.

Σύμφωνα με στοιχεία του INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ¹⁰⁹ κατά την χρονική περίοδο Νοεμβρίου 2008 –Ιουνίου 2009, χάθηκαν εξαιτίας της οικονομικής κρίσης 22.106 θέσεις εργασίας.¹¹⁰ Κατά την ίδια χρονική περίοδο ανακοινώθηκαν προγράμματα εθελου-

109. Στα στοιχεία αυτά περιλαμβάνονται επιχειρήσεις, ανεξαρτήτως μεγέθους, οι οποίες, προχώρησαν σε μείωση προσωπικού ή μετατροπή των όρων εργασίας των απασχολούμενων σε αυτές.

110. Νοέμβριος 2008: 3.000 θέσεις εργασίας, Δεκέμβριος 2008: 3.500 θέσεις εργασίας, Ιανουάριος 2009: 1736 θέσεις εργασίας, Φεβρουάριος 2009: 4.136, Μάρτιος 2009: 4.019, Απρίλιος 2009: 1298, Μάιος 2009: 1571. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι υπάρχουν συγκεκριμένοι κλάδοι οικονομίας που έχουν πληγεί από την οικονομική κρίση το εν λόγω χρονικό διάστημα, στους οποίους οι περισσότερες επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται ως μικρομεσαίες. Έτσι, στις γονοποιητικές επιχειρήσεις του Νόμου Καστοριάς από τον Οκτώβρη του 2008

σίας εξόδου για 19.583 εργαζόμενους. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεδομένης της ιδιαιτερότητας της ελληνικής οικονομίας, όπου το 98% των επιχειρήσεων απασχολούν μέχρι 10 άτομα, οι επιχειρήσεις αυτής της κατηγορίας δεν ανακοινώνουν τον αριθμό των εργαζομένων που απολύουν συνεπεία οικονομικών δυσκολιών. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί στο σημείο αυτό, ότι τα μεγέθη αυτά αυξάνονται σημαντικά εάν προστεθεί και ο αριθμός των εργαζομένων με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, οι οποίες κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης δεν ανανεώνονται κατά τη λήξη τους.

Πιο συγκεκριμένα, οι κλάδοι παραγωγής που πλήττονται περισσότερο από την οικονομική κρίση είναι η βιομηχανία, η κλωστοϋφαντουργία, οι κατασκευές, ο τουρισμός και ο χρηματοπιστωτικός κλάδος, ενώ τα στοιχεία καταδεικνύουν πως οι περισσότερες επιχειρήσεις που αποφάσισαν να προχωρήσουν σε μείωση προσωπικού βρίσκονται στην Κεντρική Μακεδονία, τη Θράκη¹¹¹, τη Δυτική Ελλάδα και την Αττική.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι κάποιες επιχειρήσεις, προσπαθώντας να κερδίσουν χρόνο, για να αντιμετωπίσουν τα νέα οικονομικά δεδομένα, εισαγάγουν στην επιχείρηση και στο προσωπικό συστήματα εκ περιτροπής εργασίας, υποχρεωτικών αδειών, καταργούν την υπερωριακή απασχόληση, θέτουν τους εργαζόμενους σε διαθεσιμότητα ή αποφασίζουν προσωρινή αναστολή των λειτουργιών των επιχειρήσεων. Πιο συγκεκριμένα, το χρονικό διάστημα Νοέμβριου 2008- Ιουνίου 2009 τέθηκαν σε διαθεσιμότητα συνολικά 2.708 εργαζόμενοι ¹¹², ενώ παράλληλα, ήδη από το Δεκέμβριο 2008 εφαρμόζεται σύστημα εκ περιτροπής εργασίας σε 23 επιχειρήσεις.

8.2. Οικονομική κρίση και εργασιακές σχέσεις στον ευρωπαϊκό χώρο

Καθώς οι μαζικές απολύσεις γίνονται όλο και πιο συνήθεις, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης, όλο και περισσότεροι εργαζόμενοι διεθνώς αναγκάζονται να δέχονται εργασίες χωρίς σύμβαση και χωρίς οποιαδήποτε προστασία κοινωνικής ασφάλισης.¹¹³ Σύμφωνα με μελέτη του ΟΟΣΑ, περίπου 1,8 δισεκατομμύρια άνθρωποι -περισσότεροι από το μισό του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού- βρίσκονται σε

μέχρι σήμερα έχουν χαθεί 800 θέσεις εργασίας. (Στοιχεία Εργατικού Κέντρου Καστοριάς), ενώ στον κλάδο του επαγγελματικού yachting καταγράφηκαν 470 απολύσεις μόνιμου προσωπικού, ενώ εκτιμάται ότι κατά την θερινή περίοδο δεν θα προσληφθούν 5,000 εποχικοί εργαζόμενοι.

111. Σύμφωνα με στοιχεία του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, από τις 99 επιχειρήσεις (εργοστάσια) που λειτουργούσαν στην Κομοτηνή και απασχολούσαν 17.000 περίπου εργαζόμενους, το 2009 λειτουργούν μόνο 3 τα οποία απασχολούν 2.500 εργαζόμενους

112. Το Νοέμβριο 2008 τέθηκαν 840 εργαζόμενοι σε διαθεσιμότητα, τον Δεκέμβριο 2008 890 εργαζόμενοι, τον Ιανουάριο 2009 140 εργαζόμενοι, τον Μάρτιο 398 εργαζόμενοι τον Απρίλιο 169 εργαζόμενοι και τον Ιούνιο 91 εργαζόμενοι

113. Έρευνα ΟΟΣΑ, 2009.

επισφαλή θέση ενώ ο αριθμός αυτός προβλέπεται ότι θα αυξηθεί έως το 2020 στα δύο τρίτα του εργατικού δυναμικού και μπορεί να αυξηθεί περαιτέρω, αν χαθούν περισσότερες θέσεις εργασίας εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Δυσανάλογα μεγάλο κίνδυνο αντιμετωπίζουν οι γυναίκες να περιέλθουν σε κατάσταση ανεργίας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης: σε σχέση με τους άνδρες, ενώ έχουν περισσότερες πιθανότητες για εργασίες μερικής απασχόλησης, για χαμηλότερες αποδοχές ή εκ περιτροπής εργασία, είναι οι πρώτες που αντιμετωπίζουν τις περικοπές των εργοδοτών. Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες ¹¹⁴, οι εργοδότες έχουν ριζικά διαφορετική αντιμετώπιση απέναντι στα δύο φύλα και ειδικά σε μία περίοδο τόσο τεταμένη, όσο η παρούσα. Ένα από τα βασικά στοιχεία που ωθεί στις απολύσεις γυναικών σχετίζεται με την εγκυμοσύνη και την άδεια μητρότητας.

Καθώς η **ανεργία** σημειώνει ραγδαία άνοδο, ένα πρωταρχικό ερώτημα είναι εάν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και οι μηχανισμοί της αγοράς εργασίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να προστατεύσουν την απασχόληση αλλά και τις εργασιακές σχέσεις σε επιχειρήσεις που παρουσιάζουν οικονομικά προβλήματα.

Η επισκόπηση των εφαρμοζόμενων μέτρων, σε διάφορες χώρες, αναδεικνύει την καταγραφή πρωτοβουλιών σε επίπεδο επιχειρήσεων και συλλογικών διαπραγματεύσεων, όπως «η εργασία με μειωμένο ωράριο» ή η «διαθεσιμότητα», που έχουν ως στόχο η μερική διατήρηση της θέσης εργασίας τους για το χρονικό διάστημα που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα, με παράλληλη δημόσια και τμηματική επιδότηση αποδοχών. Με άλλα λόγια τα εφαρμοζόμενα μέτρα ιδιωτικοποιούν τα οφέλη από την απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων και κοινωνικοποιούν τα κόστη με την δημόσια επιδότηση των αποδοχών των εργαζομένων.

Εξετάζουμε¹¹⁵ συνοπτικά την κατάσταση σε Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο, Ολλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ουγγαρία, Τσεχία, Σλοβακία, Πολωνία και Βουλγαρία.

8.2.1. Γερμανία

Μετά το πρώτο «πακέτο ανάκαμψης» των 12 δις ευρώ, που εγκρίθηκε το Νοέμβριο του 2008, η γερμανική κυβέρνηση συμφώνησε, τον Ιανουάριο του 2009, για άλλο ένα πακέτο που ανέρχεται περίπου σε 50 δις Ευρώ και στοχεύει σε επενδύσεις δημοσίων υποδομών. Παρότι δεν έχουν συμπεριληφθεί επιδοτήσεις για τις εταιρείες ή συγκεκριμένους τομείς (με εξαίρεση τον τραπεζικό τομέα) στο πακέτο σε επίπεδο ομοσπονδιακής χώρας, αυτά τα μέτρα βρίσκονται προς το παρόν υπό συζήτηση, όπως έδειξε η υπόθεση της Opel.

Οι ρυθμίσεις που προβλέπονται σε επίπεδο συλλογικών διαπραγματεύσεων αλλά και

114. *New Statesman*, 2009.

115. "Plant responses to the economic crisis in Europe", Glassner and Galgoczi, ETUI, February 2009.

της αγοράς εργασίας έχουν ως εξής: α) Κλαδικές συλλογικές διαπραγματεύσεις για τη ρύθμιση του ωραρίου εργασίας -όπως είναι η Συμφωνία Χρόνου Εργασίας της IG Metall που περιλαμβάνει τη δυνατότητα μείωσης του χρόνου εργασίας στις 30 ώρες (δυτική Γερμανία) και 33 ώρες (ανατολική Γερμανία) την εβδομάδα προκειμένου να αποφευχθούν οι απολύσεις και να δοθεί ένα βασικό κανονιστικό πλαίσιο. β) Συμφωνίες σε επίπεδο εταιρείας και εργοστασίου για την ευέλικτη ρύθμιση του χρόνου εργασίας με τη μορφή είτε «λογαριασμών χρόνου εργασίας» είτε μείωσης των διακοπών αποτέλεσαν το πρωταρχικό μέσο από τότε που ξέσπασε η οικονομική κρίση.

Πιο συγκεκριμένα, οι «λογαριασμοί χρόνου εργασίας» εξυπηρετούν **δύο** σκοπούς: α) οι «μακροπρόθεσμοι» λογαριασμοί χρόνου εργασίας εξυπηρετούν το σκοπό του ισόβιου προγραμματισμού της ενεργής σταδιοδρομίας ενός ατόμου (περιλαμβανομένης της κατάρτισης) και της συνταξιοδότησης· β) οι λογαριασμοί «ευέλικτου» χρόνου εργασίας αποτελούν μέσο εξομάλυνσης των διακυμάνσεων της χρήσης της παραγωγικής ικανότητας λόγω των κύκλων παραγωγής και αγοράς. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα λογαριασμού χρόνου εργασίας είναι η συμφωνία στη Volkswagen για «ευέλικτο χρόνο εργασίας» (2004).

Όταν όλα τα μέσα μείωσης του χρόνου εργασίας με την εφαρμογή συλλογικών συμβάσεων έχουν εξαντληθεί, η «εργασία μικρής διάρκειας»¹¹⁶ (short time working) ως θεσμοθετημένος μηχανισμός της αγοράς εργασίας έρχεται στο προσκήνιο. Εγγυάται την απασχόληση, καθορίζοντας ότι για τις ώρες εργασίας που υπολείπονται του κανονικού ωραρίου εργασίας, το οποίο έχει ρυθμιστεί σε συλλογικές συμβάσεις, ο εργαζόμενος λαμβάνει κρατική αποζημίωση για τις απώλειες εισοδήματος λόγω της προσωρινής «αδράνειας».

Οι απώλειες εισοδήματος λόγω της «εργασίας μικρής διάρκειας» αντισταθμίζονται από κρατικές επιδοτήσεις του Ομοσπονδιακού Οργανισμού Απασχόλησης (*Bundesagentur für Arbeit*). Στην περίπτωση πλήρους προσωρινής αδράνειας, (complete temporary inactivity) 60% ή 67%--ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση-- του τελευταίου καθαρού μισθού αναλαμβάνει το κράτος, ενώ το υπόλοιπο καταβάλλεται από τον εργοδότη. Ο εργαζόμενος διατηρεί όλα τα δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης όπως η ασφάλιση υγείας, ατυχήματος, σύνταξης και νοσηλευτικής φροντίδας. Ως βασική προϋπόθεση για την εφαρμογή του ως άνω μέτρου, απαιτείται η αναμφισβήτητη απόδειξη από την επιχείρηση της ύπαρξης οικονομικών δυσκολιών, όπως π.χ η κατακόρυφη πτώση της ζήτησης.

Λόγω της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, η περίοδος δικαιώματος την κρατική ενί-

116. Ως εργασία μικρής διάρκειας νοείται κάθε μείωση του χρόνου εργασίας με παράλληλη μείωση αποδοχών (μερική απασχόληση με την ευρεία έννοια, η οποία περιλαμβάνει τόσο την μερική απασχόληση εν τη στενή έννοια -μειωμένο ωράριο- όσο και άλλες μορφές μείωσης χρόνου εργασίας, όπως διαθεσιμότητα, εκ περιτροπής εργασία κ.ά.).

σχυση των εργαζομένων με μειωμένο ωράριο (short time working), έχει επεκταθεί από 6 σε 12 μήνες για το δεύτερο εξάμηνο του 2008 και σε 18 μήνες για το 2009. Σε περίπτωση παρατεταμένης κρίσης, η περίοδος δικαιώματος μπορεί να παραταθεί περαιτέρω στους 24 μήνες με διάταγμα του Υπουργού Εργασίας.

Σύμφωνα με στοιχεία του Ομοσπονδιακού Οργανισμού Εργασίας, που καταγράφει τις αιτήσεις εταιρειών για την εισαγωγή της «εργασίας μικρής διάρκειας», ο αριθμός των ατόμων με μειωμένο ωράριο εργασίας (εξαιρουμένων των εποχικών εργαζομένων και αυτών του κατασκευαστικού κλάδου) αυξήθηκε από 52.000 τον Οκτώβριο σε 295.000 τον Δεκέμβριο 2008 και αργότερα εκτοξεύτηκε στους 700.000 περίπου τον Φεβρουάριο του 2009.

Γενικά, η ρύθμιση για την εργασία μικρής διάρκειας κρίνεται ως εξισορροπητική, καθώς αποζημιώνει τους εργαζομένους για τις απώλειες εισοδήματος. Ωστόσο, η **αρνητική πλευρά** είναι ότι δεν προστατεύει τους εργαζομένους από τις απολύσεις για λειτουργικούς σκοπούς (*betriebsbedingte Kündigung*), και αυτές οι απολύσεις καθίστανται αναπόφευκτες σε βαθιά και παρατεταμένη ύφεση όταν ελαττωθούν οι πόροι της επιχείρησης για τη συμπλήρωση των μισθών των εργαζομένων που χρηματοδοτούνται από το κράτος.

Το δικαίωμα για κρατική ενίσχυση σε περίπτωση εργασίας μικρής διάρκειας έχει αποτελέσει αντικείμενο συλλογικής σύμβασης με ευνοϊκότερους όρους σε ορισμένους κλάδους παραγωγής (όπως ο κλάδος μετάλλου), δηλαδή η θεσμοθετημένη εργασία μικρής διάρκειας και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις, παρουσιάζουν στενή αλληλεξάρτηση. Αυτό επιφέρει διαφορετικά επίπεδα προστασίας ανάμεσα στους τομείς όπου έχουν εφαρμοστεί συλλογικές συμβάσεις για την ευέλικτη ρύθμιση του χρόνου εργασίας (π.χ. ο κλάδος μετάλλου και κατασκευών) και σε άλλους όπου δεν υπάρχουν παρόμοιες συμφωνίες (π.χ. οι τομείς της παροχής υπηρεσιών).

Επειδή η ρύθμιση για την κρατική ενίσχυση εργαζομένων με καθεστώς μικρής διάρκειας εξαιρεί τους εργαζόμενους με συμβάσεις ορισμένου χρόνου και τους δανειζόμενους εργαζόμενους, τα συνδικάτα διεκδικούν και προάγουν ενεργά την επέκταση της ρύθμισης και σε αυτές τις ομάδες εργαζομένων.

8.2.2. Γαλλία

Η γαλλική κυβέρνηση εξήγγειλε ένα σύμφωνο ανάκαμψης ύψους 26 δις Ευρώ με στόχο τη δημιουργία περίπου 80.000 - 110.000 θέσεων εργασίας για το 2009. Μεγάλης κλίμακας δημόσιες δαπάνες στοχεύουν ειδικότερα στην αυτοκινητοβιομηχανία και τον κατασκευαστικό κλάδο που έχουν υποστεί το μεγαλύτερο πλήγμα από την οικονομική κρίση.

Οι επιχειρήσεις που πλήττονται από σοβαρή πτώση της ζήτησης έχουν εισαγάγει μια σειρά από μέτρα που είναι προϊόν συλλογικών συμφωνιών ως απάντηση στην οικονομική κρίση.

Η «μερική ανεργία» (**chômage partiel**) είναι ένας μηχανισμός της αγοράς εργασίας που έχει σχεδιαστεί με σκοπό να παρέχει μερική αποζημίωση στους εργαζομένους που απασχολούνται λιγότερο με παράλληλη μείωση αποδοχών σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Αυτός ο μηχανισμός έχει υιοθετηθεί ειδικότερα στην αυτοκινητοβιομηχανία, την βιομηχανία μετάλλου, την χημική βιομηχανία και τις κατασκευές.

Αρκετές παρεμβάσεις έχουν γίνει στη ρύθμιση της μερικής ανεργίας από τα μέσα Δεκεμβρίου του 2008. Η επαναδιαπραγμάτευση της συλλογικής σύμβασης για τη μερική ανεργία ανάγεται στο 1968, και οι κοινωνικοί συνομιλητές συμφώνησαν σε αύξηση του ωρομισθίου που χρηματοδοτείται από το κράτος (από 2,44€ σε 3,64€/ώρα για επιχειρήσεις με λιγότερους από 250 εργαζομένους, και από 2,13€ σε 3,33€/ώρα για άλλες επιχειρήσεις), σε αύξηση του ελάχιστου ημερομισθίου (από 4,42€ σε 6,84€/ώρα ή από 50-60 τοις εκατό της ωριαίας ακαθάριστης αμοιβής), στην επέκταση της περιόδου δικαιώματος επιδόματος μερικής ανεργίας από 600 σε 800 ή 1.000 ώρες και σε επιμήκυνση από τέσσερις συνεχόμενες εβδομάδες σε έξι. Επιπλέον, αποφασίστηκε ότι οι εργαζόμενοι με μερικό ωράριο (που εργάζονται κατά μέσο όρο λιγότερο από 18 ώρες/εβδομάδα) θα δικαιούνται επίσης επιδόματος μερικής ανεργίας από το 2009.

Οι κοινωνικοί συνομιλητές--και ιδιαίτερα η CFDT (Δημοκρατική εργατική συνμοσπονδία Γαλλίας) ζητούν την υιοθέτηση μέτρων κατάρτισης για τους εργαζομένους σε μερική ανεργία και τη θέσπιση «ταμείων κρίσης» που θα χρηματοδοτούνται από άλλα δημόσια ταμεία επαγγελματικής κατάρτισης. Οι εργοδότες έχουν επισημάνει την ανάγκη συμμετοχής των ασφαλιστικών οργανισμών ανεργίας σε μέτρα επαγγελματικής κατάρτισης για τους μερικά άνεργους και επιμένουν να διατηρήσουν την εξουσία τους ως προς τη λήψη αποφάσεων για τη χρήση των κεφαλαίων. Το πιο αμφισβητούμενο ζήτημα είναι η αύξηση της υποχρεωτικής εισφοράς εργοδοτών για τα μέτρα επαγγελματικής κατάρτισης.

Ως συνοδευτικό μέτρο ενεργητικής πολιτικής για την αγορά εργασίας, οι συμβάσεις επαγγελματικής μετάβασης στην απασχόληση (CTP-*Contrats de transition professionnelle*) έχουν επεκταθεί από 8 σε 25 «πεδία απασχόλησης» (*bassins d'emploi*). Αυτές οι συμβάσεις προβλέπουν την αποζημίωση των εργαζομένων που απολύονται με τη χρηματοδότηση 80% του ακαθάριστου εισοδήματός τους για διάστημα ενός έτους, στη διάρκεια του οποίου οι εν λόγω εργαζόμενοι παρακολουθούν μαθήματα επαγγελματικής κατάρτισης. Αυτό το μέτρο, που αρχικά ήταν εφαρμοστέο μόνο σε επιχειρήσεις με περισσότερους από 1.000 υπαλλήλους, τώρα έχει επεκταθεί σε όλες τις επιχειρήσεις.

Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις αποτελούν ένα σημαντικό μηχανισμό για τη ρύθμιση των περικοπών του χρόνου εργασίας στην Γαλλία. Η σύμβαση για την εργά-

σιμη εβδομάδα των 35 ωρών (1999) παρέχει ένα βασικό πλαίσιο για τη μείωση του χρόνου εργασίας χωρίς μείωση των μισθών, επιτρέπει όμως την ευέλικτη μετατόπιση ή επιμήκυνση των διακοπών σύμφωνα με τις διατάξεις, όπως οι λογαριασμοί χρόνου εργασίας, που ορίζονται στις συλλογικές συμβάσεις σε επιχειρησιακό επίπεδο.

Τέλος παρατηρείται η εφαρμογή του μέτρου της «εθελούσιας εξόδου», το οποίο εγγυάται αποζημιώσεις για τους εργαζομένους λόγω αποχώρησης τους από την επιχείρηση, υπό τον όρο ότι η απόλυσή τους υποστηρίζεται από ένα κοινωνικό πρόγραμμα.

8.2.3. Βέλγιο

Ως αντίδραση στην οικονομική κρίση, η κυβέρνηση του Βελγίου ενέκρινε ένα πρόγραμμα ανάκαμψης ύψους 2 δις Ευρώ, που παρέχει επιπλέον 100 εκατομμύρια ευρώ για την οικονομική προσωρινή ανεργία¹¹⁷ (*chômage technique*), την ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών διαμέσου επιδοτήσεων ενέργειας, περικοπών ΦΠΑ για τον κατασκευαστικό κλάδο και επενδύσεων σε δημόσιες υποδομές. Επιπλέον, έχουν ανακοινωθεί μέτρα για την αγορά εργασίας που αφορούν την ενίσχυση των ανέργων, και για την επαγγελματική κατάρτιση.

Η οικονομική/ προσωρινή ανεργία (*chômage technique*), ως πολιτική διατήρησης της απασχόλησης στη αγορά εργασίας του Βελγίου, ρυθμίζεται από την νομοθεσία, όπου θεσπίζεται μερική αποζημίωση των εργαζομένων που θα εργασθούν με μειωμένο ωράριο εξαιτίας των επιπτώσεων της κρίσης στις επιχειρήσεις, και η οποία αποκαλείται «οικονομική ανεργία». Ωστόσο, τα ποσοστά αποζημίωσης συχνά δεν επαρκούν για την αναπλήρωση των απωλειών εισοδήματος. Οι εργαζόμενοι που θίγονται από την οικονομική ανεργία διατηρούν την σύμβαση εργασίας τους και σε ορισμένους τομείς, όπως ο κλάδος μετάλλου, η συλλογική σύμβαση εγγυάται την καταβολή ημερήσιου επιδόματος, πλέον των παροχών οικονομικής ανεργίας που εν μέρει χρηματοδοτούνται από το κράτος.

Μεταξύ Δεκεμβρίου 2008 και Ιανουαρίου 2009, πολλές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα του χάλυβα και την αυτοκινητοβιομηχανία έκαναν και εξακολουθούν να κάνουν χρήση των διατάξεων για την προσωρινή ανεργία σε συνδυασμό με ρυθμίσεις συλλογικών συμφωνιών για την ευέλικτη ρύθμιση του χρόνου εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των λογαριασμών χρόνου εργασίας και της επιμήκυνσης των χριστουγεννιάτικων διακοπών.

Οι κλαδικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας συχνά περιέχουν διατάξεις που επεξεργάζονται περαιτέρω τους θεσμοθετημένους κανονισμούς που διέπουν την οικο-

117. Με τον όρο *economic unemployment* (*chômage technique*) νοείται στο Βέλγιο ο περιορισμός του χρόνου εργασίας για οικονομικούς λόγους. Στην έννοια αυτή συμπεριλαμβάνεται η διαθεσιμότητα και η εκ περιτροπής εργασία.

νομική/προσωρινή ανεργία. Για παράδειγμα, η συμφωνία για τη μεταλλοβιομηχανία περιέχει διάταξη για ένα ημερήσιο επίδομα που θα καταβάλλεται πλέον της αποζημίωσης για την οικονομική ανεργία.

Έχουν, επίσης, υιοθετηθεί στο Βέλγιο συστήματα λογαριασμών χρόνου εργασίας και άλλες ρυθμίσεις σε επιχειρησιακό επίπεδο για την ευέλικτη ρύθμιση/μείωση του χρόνου εργασίας, ειδικότερα στην αυτοκινητοβιομηχανία, και συχνά λειτουργούν ως «εργαλείο» για τις επιχειρήσεις που καταφεύγουν στον θεσμό της «οικονομικής –προσωρινής» ανεργίας.

8.2.4. Ολλανδία

Στα τέλη Νοεμβρίου 2008, η κυβέρνηση της Ολλανδίας ανήγγειλε μια δέσμη μέτρων ανάκαμψης της οικονομίας ύψους 6 δις ευρώ για να δώσει ώθηση στις καταναλωτικές δαπάνες και τη βιομηχανική παραγωγή. Η κυβέρνηση έχει αποφασίσει επίσης να ενισχύσει το ταμείο ανεργίας και να επεκτείνει την καταβολή του επιδόματος ανεργίας και στις περιπτώσεις υιοθέτησης μείωσης χρόνου εργασίας ως επακόλουθο των περικοπών της παραγωγής. Μια δεύτερη δέσμη μέτρων που προβλέπει, μεταξύ άλλων, δημόσιες δαπάνες για την ενίσχυση των προγραμμάτων επιδότησης ανεργίας βρίσκεται προς το παρόν στην φάση της διαπραγμάτευσης.

Στην Ολλανδία, όπως και στις προαναφερόμενες χώρες, οι μειώσεις του χρόνου εργασίας ρυθμίζονται, ως επί το πλείστον διαμέσου συλλογικών συμβάσεων εργασίας (στις οποίες υπάρχουν ρυθμίσεις για λογαριασμούς χρόνου εργασίας και άλλες ανάλογες ρυθμίσεις).

Η νομοθεσία για την ρύθμιση των θεμάτων ανεργίας (*Werkloosheidswet-WW*) προβλέπει ως μέτρο για την αντιμετώπιση της ανεργίας, την μείωση του χρόνου απασχόλησης¹¹⁸. Εργαζόμενοι, οι οποίοι για περιορισμένο χρονικό διάστημα θα απασχοληθούν λιγότερες ώρες, καλύπτονται από αυτόν τον νόμο. Τα δημόσια ταμεία ανεργίας που βασίζονται στο Νόμο περί Ανεργίας έχουν συσσωρευμένο κεφάλαιο ύψους 9 δις ευρώ και τον Νοέμβριο του 2008 προστέθηκαν σε αυτά άλλα 200 εκατομμύρια ευρώ από την κυβέρνηση. Επιπλέον, η ρύθμιση για την εργασία μικρής διάρκειας (*werktijdvermindering*), η οποία συνήθως ισχύει σε καταστάσεις προσωρινής κρίσης τις οποίες προκαλεί ανώτερη βία (πυρκαγιά, πλημμύρα, κ.λπ), έχει επεκταθεί για να συμπεριλάβει την οικονομική κρίση.

Το Νοέμβριο του 2008, το Υπουργείο Κοινωνικών Υποθέσεων επέκτεινε προσωρινά τη ρύθμιση για την εργασία μικρής διάρκειας (*short time work*). Οι εταιρείες που μπορούν να αποδείξουν μέση μείωση κερδών ύψους 30% (στην παλαιότερη

118. Προβλέπεται μείωση του χρόνου απασχόλησης είτε με την μορφή μερικής απασχόλησης, είτε με την μορφή της διαθεσιμότητας των εργαζομένων, είτε με την εκ περιτροπής εργασία.

ρύθμιση το ποσοστό αυτό ανερχόταν σε 20 %) στη διάρκεια των δύο μηνών πριν από την υποβολή της αίτησης για εισαγωγή στην επιχείρηση εργασίας μικρής διάρκειας, δικαιούνται πρόσβαση στα ταμεία προσωρινής ανεργίας εξ ολοκλήρου ή εν μέρει για διάστημα 6-24 μηνών. Το επίδομα προσωρινής ανεργίας που χρηματοδοτείται από το δημόσιο ταμείο ανεργίας ισοδυναμεί με το 75 % του μισθού κατά τους δύο πρώτους μήνες και με το 70% για το υπόλοιπο χρονικό διάστημα.

Τα συνδικάτα έχουν εκφράσει τη δυσανεξία τους σχετικά με το γεγονός ότι μόνο οι εργαζόμενοι με συμβάσεις εργασίας αορίστου χρόνου δικαιούνται τις παροχές προσωρινής ανεργίας ενώ οι προσωρινοί εργαζόμενοι αποκλείονται. Η κυβέρνηση παρέτεινε την προθεσμία για τις αιτήσεις για εργασία μικρής διάρκειας έως την 1^η Μαρτίου 2009. Έως τα μέσα Ιανουαρίου 2009, 223 αιτήσεις είχαν υποβληθεί για συνολικά 340.000 ωρες εργασίας μικρής διάρκειας, από εταιρείες όπως η μονάδα παραγωγής χάλυβα Cogus καθώς επίσης αρκετούς παραγωγούς αυτοκινήτων και εταιρείες πληροφορικής και επικοινωνιών.

8.2.5. Ηνωμένο Βασίλειο

Το πακέτο κινήτρων της κυβέρνησης στο Ηνωμένο Βασίλειο περιλάμβανε μέτρα όπως περικοπές ΦΠΑ, 3 δις λίρες Αγγλίας για κατασκευή δρόμων, σχολείων και εργατικών κατοικιών, την εισαγωγή οικολογικού κινήτρου ύψους 535 εκατομμυρίων λιρών για δαπάνες σε μέτρα ενεργειακής αποδοτικότητας και σιδηροδρομικών μεταφορών. Για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, η καταβολή όλων των μορφών φόρου πρόκειται να ρυθμισθεί σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και μια πιστωτική διευκόλυνση ύψους 1 δις λιρών παρέχεται με τη μορφή «Χρηματοδοτικού Προγράμματος Μικρών Επιχειρήσεων».

Για την αγορά εργασίας, διατίθεται ποσό 1,3 δις λιρών για την παροχή αποτελεσματικής υποστήριξης για τους άνεργους που αναζητούν νέα εργασία, ενώ το πρόγραμμα στήριξης «Train to Gain», που ισχύει για καταστάσεις προ απόλυσης, έχει επίσης επαναπροσδιοριστεί.

Ως μέτρο ειδικά για την αυτοκινητοβιομηχανία, έχουν εκδοθεί εγγυήσεις για την αποδέσμευση δανείων ύψους έως και 1,3 δις λιρών από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, καθώς επίσης άλλο 1 δις λίρες σε κρατικά δάνεια του Ηνωμένου Βασιλείου για τη χρηματοδότηση επενδύσεων σε πιο οικολογικά οχήματα. Το Υπουργείο Καινοτομίας, Πανεπιστημίων και Δεξιοτήτων έχει αυξήσει τη χρηματοδότηση για να συμβάλλει στην κατάρτιση των εργαζομένων στην βιομηχανία παραγωγής αυτοκινήτων από 65 εκατομμύρια σε 100 εκατομμύρια λίρες.

Τον Ιανουάριο του 2009, η κυβέρνηση ανήγγειλε σχέδια για τη σύσταση ενός «ειδικού προγράμματος ρευστότητας» πολλών δισεκατομμυρίων λιρών που θα προσφέρει πρόσβαση σε δάνεια από την Τράπεζα της Αγγλίας σε χρηματοδοτικές εταιρείες συνδεδεμένες με την αυτοκινητοβιομηχανία.

Οι κύριοι αυτοκινητοπαραγωγοί καθώς και οι προμηθευτές τους έχουν αναφέρει το προσωρινό κλείσιμο εργοστασίων. Οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου και οι δανειζόμενοι εργαζόμενοι ήταν αυτοί που υπέστησαν το σοβαρότερο πλήγμα από τις απολύσεις, ενώ σε ορισμένες επιχειρήσεις παραγωγής αυτοκινήτων (π.χ. οι Honda και CM) έχουν υιοθετηθεί προγράμματα «εθελοντικής» άδειας, ιδιαίτερα το Σάββατο, προκειμένου να αποφύγουν τις απολύσεις.

Οι αμφιβολίες που εξέφρασαν τα βρετανικά συνδικάτα σχετικά με την αποτελεσματικότητα των εθελοντικών προγραμμάτων, όπως η σαββατική άδεια, για την επίτευξη προσωρινών περικοπών θέσεων εργασίας, δικαιώθηκαν μετά τις μεγάλης κλίμακας απολύσεις στους τομείς της μεταποίησης και των υπηρεσιών καθώς και στον δημόσιο τομέα. Λόγω της έλλειψης μηχανισμών της αγοράς εργασίας για την προστασία των εργαζομένων σε καιρούς οικονομικής κρίσης, σε αντίθεση με αυτά που υπάρχουν σε χώρες όπως η Γερμανία, η Γαλλία, το Βέλγιο και η Ολλανδία, οι Βρετανοί εργαζόμενοι, ιδίως όσοι είχαν προσωρινές συμβάσεις, υπήρξαν και εξακολουθούν να είναι ευάλωτοι στην απόλυση.

8.2.6. Νέα κράτη μέλη

Τα νέα κράτη μέλη από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και ιδιαίτερα οι επονομαζόμενες τέσσερις χώρες του Βίσεγκραντ -Τσεχία, Ουγγαρία, Πολωνία και Σλοβακία- έχουν πληγεί ιδιαίτερα από την οικονομική κρίση λόγω της υψηλής οικονομικής και εμπορικής διασύνδεσής τους με τη δυτική Ευρώπη, ιδίως τη Γερμανία.

Το μεγάλο δυναμικό παραγωγής αυτοκινήτων στις χώρες του Βίσεγκραντ εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις ξένες μητρικές εταιρείες τους. Η βιομηχανία των ηλεκτρονικών εξαρτημάτων και ιδίως θυγατρικές εταιρείες πολυεθνικών, που έχουν υποστεί σοβαρό πλήγμα από την πτώση ζήτησης, με το σύνολο των παραγγελιών να υφίσταται σημαντικότητα μείωση, άρχισαν να εφαρμόζουν μέτρα στην αγορά εργασίας ανάλογα με αυτά που έχουν εισαγάγει οι μητρικές εταιρείες τους, αλλά με περισσότερη αυστηρότητα και χωρίς ιδιαίτερες διαπραγματεύσεων. Σε περίπτωση προσωρινών διακοπών στην παραγωγή, είτε οι εργαζόμενοι εξαναγκάζονται να λάβουν την κανονική άδεια με αποδοχές σε χρονικά διαστήματα που τους επιβάλλεται από την επιχείρηση είτε, σε πολλές περιπτώσεις, οι εργαζόμενοι να λαμβάνουν μόνο τον βασικό μισθό χωρίς πρόσθετες παροχές.

Οι απολύσεις εργαζομένων, οι οποίες έχουν συμβεί σε μεγάλη κλίμακα, πλήττουν κυρίως ευάλωτες ομάδες εργαζομένων και πρώτα απ' όλα προσωρινούς εργαζομένους, μετανάστες, εργαζομένους μέσω δανεισμού (ή υπό δοκιμή) και τους μετακινούμενους για λόγους εργασίας. Στην περίπτωση ΜΜΕ και προμηθευτών, οι απολύσεις ήταν από την αρχή το σημαντικότερο μέσο προσαρμογής στην οικονομική κρίση και οι εργαζόμενοι με σταθερή απασχόληση επηρεάστηκαν εξίσου με αυτούς που δεν είχαν συμβάσεις σταθερής εργασιακής σχέσης.

Οι απολύσεις ρυθμίζονται από το εργατικό δίκαιο, στο πλαίσιο του οποίου υπάρχει διάταξη για ελάχιστη αποζημίωση λόγω απόλυσης. Πέραν τούτων, εφαρμόζονται οι συλλογικές συμβάσεις, όπου υπάρχουν, ενώ τα συμβούλια εργαζομένων και τα σωματεία συμμετέχουν στη διαχείριση των μέτρων..

Συγκεκριμένα μέτρα πολιτικής για την αγορά εργασίας που να μοιάζουν με το γερμανικό «*Kurzarbeit*» ή τη «μερική ανεργία» στη Γαλλία υπάρχουν μόνο σε λίγες περιπτώσεις, όπως στην Ουγγαρία από τον Ιανουάριο του 2009 και στη Βουλγαρία από τον Απρίλιο του 2009.

8.2.7. Ουγγαρία

Τα μέτρα για την οργάνωση εργασίας και οι διαπραγματευόμενοι τρόποι διαχείρισης της κρίσης χαρακτηρίζουν περισσότερο μεγάλες (πολυεθνικές) εταιρείες όπου υπάρχει συμμετοχή των εργαζομένων, επιχειρησιακά σωματεία και συλλογικές συμβάσεις. Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις παρατηρούνται απολύσεις, οι οποίες αφορούν περισσότερο άτομα που απασχολούνται με ευέλικτες μορφές απασχόληση. Η κατάσταση είναι πιο δύσκολη στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις που δεν έχουν θεσμικούς ή άλλους πόρους για να αντιμετωπίσουν επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης.

Για παράδειγμα, οι περισσότερες εταιρείες στην Ομάδα Αυτοκινητοβιομηχανιών Pannon (PANAC), η οποία περιλαμβάνει 450 προμηθευτές αυτοκινήτων (περίπου οι 300 από αυτούς είναι ουγγρικές μικρομεσαίες επιχειρήσεις), δεν έχουν την ευελιξία ή τα οικονομικά μέσα να αντιμετωπίσουν τις διακοπές και δυσχέρειες στην παραγωγή και δεν μπορούν να την στασιμότητα ή την μείωση της. Αρκετές χιλιάδες θέσεις εργασίας απειλούνται σε αυτό το τμήμα. Ως απάντηση, η ουγγρική κυβέρνηση έχει αναπτύξει ένα ειδικό πρόγραμμα επιδοτήσεων για να συμβάλλει στη χρηματοδότηση αυτών των μικρομεσαίων επιχειρήσεων με προγράμματα στοχευμένων πιστώσεων.

Στην περίπτωση του εργοστασίου αυτοκινήτων Suzuki, είναι ευδιάκριτη μία αμφιλεγόμενη πτυχή της «αναγκαστικής» εθελουσίας εξόδου, που έχει εξελιχθεί σε διαδεδομένη «πολιτική ανθρώπινου δυναμικού» σε αρκετές επιχειρήσεις των νέων κρατή μελών. Η Suzuki διέκοψε τις υπηρεσίες μεταφοράς με λεωφορείο για τους μετακινούμενους υπαλλήλους και τους πρόσφερε επιπλέον αποζημίωση σε περίπτωση εθελουσίας εξόδου. Οκτακόσιοι υπάλληλοι δέχτηκαν την εθελούσια έξοδο, κυρίως αλλοδαποί εργαζόμενοι από τη Σλοβακία.

Σε άλλες περιπτώσεις, η οικονομική κρίση δεν έπληξε τα ουγγρικά εργοστάσια δυσμενώς. Αντίθετα, τα μέτρα εξοικονόμησης κόστους των μητρικών εταιρειών οδήγησαν στη δημιουργία θέσεων εργασίας. Η Electrolux, η εταιρεία οικιακού ηλεκτρονικού εξοπλισμού, ανήγγειλε περικοπές 3.000 θέσεων εργασίας παγκοσμίως αλλά επέκτεινε την παραγωγή στην Ουγγαρία με 330 υπαλλήλους. Η Daimler θα συνεχίσει εντατικά την προγραμματισμένη σύσταση ενός νέου εργοστασίου της Mercedes

στην Kecskemet, σύμφωνα με το πρόγραμμά της να παράγει μικρά οχήματα χαμηλών εκπομπών, σε μια εποχή που η παραγωγή περικλύπεται στη Γερμανία.

Το Υπουργείο Εργασίας έχει αναπτύξει ένα συγκεκριμένο μέσο πολιτικής για την αγορά εργασίας ώστε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης με βάση τα παραδείγματα της δυτικής Ευρώπης. Ο πυλώνας δημιουργίας απασχόλησης του Ταμείου της Αγοράς Εργασίας (χρησιμοποιείται για την επιδότηση επιχειρήσεων που προβαίνουν σε σημαντικές επενδύσεις που συνεπάγονται τη δημιουργία θέσεων εργασίας) επανασχεδιάστηκε σε πυλώνα για τη «διατήρηση της απασχόλησης». Οι επιχειρήσεις που υποβάλλουν αίτηση για αυτή την υποστήριξη μπορούν να διευθύνουν την παραγωγή σε βάση τεσσάρων ημερών την εβδομάδα, ενώ η αποζημίωση για τις χαμένες εργάσιμες ώρες χρηματοδοτείται από το Ταμείο της Αγοράς Εργασίας το οποίο παρέχει έως και 80% του χαμένου εισοδήματος με το μέγιστο όριο να ανέρχεται στο διπλάσιο του θεσμοθετημένου ελάχιστου μισθού.

8.2.8. Τσεχία

Η κατά 17,4% ετήσια πτώση της βιομηχανικής παραγωγής που καταγράφηκε το Νοέμβριο του 2008 συγκαταλεγόταν στις υψηλότερες στην Ευρώπη. Ως απάντηση, οι επιχειρήσεις αποφάσισαν να εφαρμόσουν δραστικά μέτρα για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, με τις απολύσεις να είναι το κυρίαρχο μέτρο που χρησιμοποιήθηκε.

Οι τσεχικές επιχειρήσεις της αυτοκινητοβιομηχανίας σκοπεύουν να απολύσουν 13.550 υπαλλήλους στο εγγύς μέλλον, δηλαδή το 10% όλων των υπαλλήλων του κλάδου, όπως προκύπτει από μια έρευνα που διεξήγαγε η Ομοσπονδία Εργοδοτών Αυτοκινητοβιομηχανίας της Τσεχίας (SAP) το Νοέμβριο του 2008.

Η Skoda, με συνολικό εργατικό δυναμικό 20.000 άτομα, ήταν αυτή που επλήγη σοβαρότερα από την κρίση. Εφάρμοσε διακοπή της παραγωγής μεταξύ 20 Δεκεμβρίου 2008 και 5 Ιανουαρίου 2009 και η εβδομάδα των τεσσάρων ημερών θα παραμείνει σε ισχύ έως τον Ιούνιο του 2009. Επιπλέον, 1.500 προσωρινοί εργαζόμενοι απολύθηκαν και ακολούθησαν άλλοι 2.000 εργαζόμενοι τον Ιανουάριο του 2009, εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν με συμβάσεις ορισμένου χρόνου και μετανάστες εργαζόμενοι, η πλειοψηφία των οποίων προέρχεται από την Πολωνία.

8.2.9. Σλοβακία

Ο χαρακτήρας της οικονομίας της Σλοβακίας διαμορφώνεται από τον «μονόπλευρο» προσανατολισμό της βιομηχανίας της, που βασιίζεται σε μεγάλο βαθμό στην αυτοκινητοβιομηχανία. Η χώρα φιλοξενεί τρεις μεγάλους παραγωγούς αυτοκινήτων: Kia, Peugeot-Citroen και Volkswagen.

Οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις έχουν καταβάλει προσπάθειες να αντιμετωπίσουν την κρίση χωρίς σημαντικές περιοχές εργατικού δυναμικού και έχουν εφαρμόσει μέτρα για την αύξηση της εσωτερικής ευελιξίας, διαμέσου του μειωμένου χρόνου εργασίας και της αύξησης της εργασίας με μειωμένο ωράριο. Στις περιπτώσεις που αποφασίζονται, η πρόωγη συνταξιοδότηση χρησιμοποιείται ως το κυριότερο μέτρο.

Η Volkswagen Bratislava, ο μεγαλύτερος παραγωγός αυτοκινήτων της χώρας, μείωσε την παραγωγή ήδη από το 2008. Η επιχείρηση έχει ήδη εξαγγείλει την απόλυση των περισσότερων προσωρινών εργαζομένων της και έχει προσφέρει ένα πρόγραμμα εθελούσιας εξόδου για τους εργαζομένους με σταθερή απασχόληση. Οι περισσότεροι εργαζόμενοι επέλεξαν αυτή την «εθελούσια έξοδο» καθώς η αποζημίωση σε αυτή την περίπτωση ανέρχεται κατά μέσο όρο στους μισθούς έξι μηνών και υπερβαίνει κατά πολύ την αποζημίωση λόγω καταγγελίας της σύμβασης εργασίας.

Πέραν της υιοθέτησης της «εσωτερικής ευελιξίας» η οποία θεωρείται ότι τον αριθμό των απολύσεων, κανένα άλλο μέτρο δεν έχει ληφθεί έως τώρα στη Σλοβακία, όπου δεν υπάρχει συγκεκριμένος μηχανισμός πολιτικής για την αγορά εργασίας για να στηρίξει οικονομικά τους εργαζομένους που εμπίπτουν σε ρυθμίσεις ευέλικτου χρόνου εργασίας.

8.2.10. Πολωνία

Μετά από ένα τεράστιο κύμα δημιουργίας θέσεων εργασίας το 2006-2007, η τάση απασχόλησης αντιστράφηκε στην Πολωνία. Εντούτοις, η δημιουργία θέσεων εργασίας, σε περιορισμένο βέβαια επίπεδο, συνεχίζεται διαμέσου της μετεγκατάστασης της παραγωγής από τη δυτική Ευρώπη.

Η εσωτερική ευελιξία της αγοράς εργασίας είναι πολύ περιορισμένη στην Πολωνία. Ούτε οι συλλογικές συμβάσεις ούτε οι μηχανισμοί της αγοράς εργασίας μπορούν να αντιμετωπίσουν σημαντικές αναταράξεις στη ζήτηση και συναφείς αλλαγές στις ρυθμίσεις του χρόνου εργασίας. Υπάρχουν λογαριασμοί χρόνου εργασίας μόνο σε λίγες εταιρείες και μπορούν να αντιμετωπίσουν μόνο μικρότερες διακυμάνσεις του χρόνου εργασίας. Οι συλλογικές συμβάσεις όπου υπάρχουν, ισχύουν για μεγαλύτερα διαστήματα και δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε βραχυπρόθεσμες αλλαγές.

8.2.11. Βουλγαρία

Η Βουλγαρία έχει επηρεαστεί από την οικονομική κρίση σε σημαντικό βαθμό. Πράγματι, το Νοέμβριο του 2008 η κυβέρνηση παραδέχτηκε ότι η οικονομική κρίση είχε πλήξει τη χώρα.

Η κυβέρνηση εισήγαγε ένα πρόγραμμα προστασίας της απασχόλησης που τέθηκε σε ισχύ τον Απρίλιο του 2009 για επιχειρήσεις που έχουν πληγεί από τη χρηματο-

πιστωτική και οικονομική κρίση. Το πρόγραμμα έχει σχεδιαστεί με σκοπό να προσφέρει οικονομική στήριξη σε επιχειρήσεις που διατηρούν τους εργαζομένους τους μειώνοντας τις ώρες εργασίας αντί να καταφύγουν σε μέτρα απόλυσης. Αναμένεται ότι 100.000 εργαζόμενοι θα ενταχθούν στα προγράμματα αυτά.

8.2.12. Ελλάδα

Η Ελληνική κυβέρνηση προχώρησε, για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, με νομοθετική ρύθμιση στην οικονομική ενίσχυση με ποσό 28 δισεκατομμυρίων ευρώ των τραπεζών που επιθυμούν να ενταχθούν στο πρόγραμμα. Στο πλαίσιο αυτό προβλέπεται η ενίσχυση της κεφαλαιακής ρευστότητας των πιστωτικών ιδρυμάτων με την αγορά προνομιούχων μετοχών και ομολόγων από το Δημόσιο. Τα μέτρα αυτά, παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με την κυβέρνηση αποβλέπουν στην αποτροπή προβλημάτων ρευστότητας στην αγορά και ειδικότερα για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, εντούτοις δεν έχουν επιτύχει τους στόχους τους αφού μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ρευστότητας.

Παράλληλα, το Ταμείο Εγγυοδοσίας των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων (ΤΕΜΠΜΕ) ανακοίνωσε, μετά τα πρώτα σημάδια εμφάνισης της οικονομικής κρίσης, ένα νέο πρόγραμμα, το οποίο στην πράξη δεν έχει επιτύχει την ενίσχυση της ρευστότητας των επιχειρήσεων αυτών, οι οποίες αποτελούν την πλειονότητα των επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Ειδικότερα, το ΤΕΜΠΜΕ με το πρόγραμμα αυτό στοχεύει στην διευκόλυνση της πρόσβασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων σε χρηματοδότηση παρέχοντας εγγυήσεις για τις επιχειρήσεις αυτές στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και επιδοτώντας το επιτόκιο των δανείων που λαμβάνονται από αυτές, ενισχύοντας έτσι και την διατήρηση της απασχόλησης. Το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας ανακοίνωσε στις αρχές του 2009, προγράμματα προστασίας για εργαζομένους με μειωμένο χρόνο εργασίας στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις που έχουν προχωρήσει σε μειωμένο χρόνο εργασίας, το οποίο θα καλύπτει οκτώ χιλιάδες εργαζόμενους, αριθμό σημαντικά περιορισμένο από αυτό των 22.000 απολύσεων που έχουν γίνει στην Ελλάδα από τον Νοέμβριο του 2008 έως τον Ιούνιο του 2009, με προϋπολογισμό 50 εκατομμυρίων ευρώ οι οποίοι θα λαμβάνουν, διαμέσου αυτού, τις αποδοχές που χάνουν εξαιτίας του μειωμένου χρόνου εργασίας.

Από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης, μέχρι σήμερα και στην Ελλάδα, πολλές επιχειρήσεις, με το πρόσχημα της οικονομική κρίσης, υιοθετούν «εργασιακά μοντέλα» ευελιξίας, ιδιαίτερα όσον αφορά τον χρόνο εργασίας, αποφεύγοντας τις μαζικές απολύσεις ή και την διακοπή των δραστηριοτήτων της επιχείρησης. Τουλάχιστον, 23 μεγάλες επιχειρήσεις ¹¹⁹ έχουν εφαρμόσει συστήματα εκ περιτροπής

119. Επιχειρήσεις που απασχολούν πάνω από 50 εργαζόμενους.

εργασίας, ενώ ακόμη περισσότερες έχουν θέσει έναν μεγάλο αριθμό εργαζομένων σε διαθεσιμότητα που συνεπάγονται και μείωση των αποδοχών των εργαζομένων αλλά και συρρίκνωση των ασφαλιστικών τους δικαιωμάτων.

8.2.13. Συμπεράσματα

Από την προαναφερόμενη **επισκόπηση των χωρών της ΕΕ**, είναι εμφανές ότι η κρίση επιβαρύνει κυρίως τους εργαζόμενους, ωστόσο σε πολλές από τις ευρωπαϊκές χώρες, η ύπαρξη ισχυρού κοινωνικού κράτους, οι συλλογικές διαπραγματεύσεις αλλά και οι θεσμοθετημένοι μηχανισμοί της αγοράς εργασίας μπορούν ως ένα βαθμό, να υποστηρίξουν το επίπεδο εισοδήματος των εργαζομένων από τις αρνητικές επιπτώσεις των περιοχών του χρόνου εργασίας ή των παρατεταμένων περιόδων αδράνειας των επιχειρήσεων. Στη Γερμανία, οι συλλογικές συμβάσεις σε κλαδικό και επιχειρησιακό επίπεδο συμπληρώνουν η μία την άλλη και υποστηρίζονται από κρατικές επιδοτήσεις μισθών για τους εργαζόμενους που εργάζονται λιγότερες ώρες από το ωράριο εργασίας που προβλέπεται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Το ίδιο ισχύει για τη Γαλλία, το Βέλγιο και την Ολλανδία, με τη διαφορά ότι στις δύο τελευταίες χώρες οι εργαζόμενοι πλήττονται από πιο σοβαρές απώλειες εισοδήματος επειδή οι κρατικές επιδοτήσεις για την εργασία με μειωμένο ωράριο, είτε είναι πιο δύσκολα προσβάσιμες είτε παρέχουν χαμηλότερο επίπεδο αποζημίωσης. Από την άλλη πλευρά, το θεσμικό πλαίσιο στο Ηνωμένο Βασίλειο είναι αρκετά περιορισμένο, με αποτέλεσμα να μην υποστηρίζει το εισόδημα των εργαζομένων με μειωμένο ωράριο εργασίας.

Στην **Ελλάδα**, τα εφαρμοζόμενα μέτρα αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης υπολείπονται των εισοδηματικών και εργασιακών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τόσο οι άνεργοι, όσο και οι ευέλκτα και με μειωμένο χρόνο εργαζόμενοι.

Στα **νέα κράτη μέλη** ένα παρόμοιο θεσμικό πλαίσιο απουσιάζει με αποτέλεσμα να πλήττονται περισσότεροι οι εργαζόμενοι από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης. Οι συλλογικές συμβάσεις στα νέα κράτη μέλη είναι περιορισμένες, αλλά και ακόμα και εκεί όπου υπάρχουν, δεν προσφέρουν εξειδικευμένες ρυθμίσεις για την ευελιξία στο χρόνο εργασίας με το εύρος που απαιτείται για τον χειρισμό της σοβαρής κάμψης της παραγωγής της δραστηριότητας που αντιμετωπίζουν οι περισσότερες επιχειρήσεις. Στην καλύτερη περίπτωση, μπορούν να τους προστατεύσουν σε αρχικό και περιορισμένο στάδιο, όπως έχουν δείξει τα παραδείγματα ορισμένων θυγατρικών εταιρειών ευρωπαϊκών πολυεθνικών στα νέα κράτη μέλη και στο Ηνωμένο Βασίλειο. **Οι μεγάλης κλίμακας απολύσεις** επικεντρώνονται και πλήττουν κυρίως ευπαθείς ομάδες εργαζομένων, όπως οι εργαζόμενοι με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, οι εργαζόμενοι διαμέσου δανεισμού και οι μετανάστες. Μπορούμε επίσης να συμπεράνουμε ότι υπάρχει σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στις μεγάλες και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, που σε κάποιες περιπτώσεις, μέσω συλλογικών συμβάσεων εργασίας,

διαθέτουν περισσότερα μέσα και εφόδια για να αποτρέψουν τις αιφνίδιες εξωτερικές πιέσεις, και τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, όπου οι απολύσεις είναι η άμεση αντίδραση στην οικονομική κρίση.

Είναι επίσης εμφανές ότι υπάρχει σοβαρή διαχωριστική γραμμή στην παρεχόμενη προστασία, ανάμεσα στους μόνιμους και τους προσωρινούς εργαζόμενους κάθε κατηγορίας. Μόνο ορισμένες χώρες, κυρίως η Γερμανία και η Γαλλία, με διεξοδικές νομικές διατάξεις για τους εργαζομένους με μειωμένο ωράριο, περιλαμβάνουν ως ένα βαθμό τους προσωρινούς εργαζομένους στο πλαίσιο αυτών των κανονισμών. Σε ορισμένες χώρες, η επέκταση αυτών των προγραμμάτων σε ευπαθείς ομάδες εργαζομένων αποτελεί πρωταρχικό αίτημα των συνδικάτων.

Η δέσμη των μέτρων αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης τόσο σε παγκόσμιο, όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αναφέρεται κυρίως στην ενίσχυση της ρευστότητας των οικονομιών και των επιχειρήσεων καθώς και στην δημοσιονομική-εισοδηματική πειθαρχία ενώ ενισχύει παράλληλα την απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων. Στην κατεύθυνση αυτή οι επιχειρήσεις και το κράτος σχεδιάζουν τρόπους μείωσης των μισθών και των εισοδημάτων γενικότερα των εργαζομένων οι οποίοι για να διασώσουν τη θέση εργασίας τους αποδέχονται τη βλαπτική μεταβολή των όρων εργασίας. Ωστόσο η μείωση των αποδοχών των εργαζομένων, όταν μάλιστα δεν συνοδεύεται από κοινωνικές πολιτικές ενίσχυσης του βιοτικού τους επιπέδου, οδηγεί όχι μόνον στη διατήρηση της υπάρχουσας οικονομικής κρίσης αλλά και στην περαιτέρω επιδείνωσή της.

Πίνακας 20: Ρυθμίσεις, Συμφωνίες και Μέτρα Διαχείρισης Ανθρώπινου Δυναμικού σχετικά με τη βλαπτική μεταβολή των όρων εργασίας (μείωση του χρόνου εργασίας με παράλληλη μείωση αποδοχών, διαθεσιμότητα, εκ περιτροπής εργασία) σε Ευρωπαϊκές χώρες

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Γερμανία Εργαλεία πολιτικής για την αγορά εργασίας (δημόσιος φορέας: BAA-Bundesagentur für Arbeit)	«Στημαντικές» μειώσεις του χρόνου εργασίας λόγω: • Οικονομικών αιτιών • Δομικών αλλαγών στην εταιρεία • Στημαντική αλλαγή συνθηκών (ανωτέρα βία)	Κρατική αποζημίωση σε περίπτωση απώλειας εισοδήματος κατ' αναλογία με τις ώρες εργασίας. Τα δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης παραμένουν άθικτα. Σε περίπτωση πλήρους αδράνειας (κλείσιμο επιχείρησης, πτώχευση) δίδονται κρατικές αποζημιώσεις σύμφωνα με την οικονομική κατάσταση (ένα ή περισσότερα παιδιά που ανήκουν στον εργαζόμενο ή το σύντροφό του): • 67% του τελευταίου μηνιαίου καθαρού μισθού • 60% του τελευταίου μηνιαίου καθαρού μισθού	Εγγραφή στο BAA Περίοδοι πληρωμών: • Συνήθως 6 μήνες • Σε μεμονωμένες περιπτώσεις σε συγκεκριμένους κλάδους/περιόδους 12 μήνες • Σε μεμονωμένες περιπτώσεις που επηρεάζεται συνολικά η αγορά εργασίας 24 μήνες • 1 Ιουλίου – 31 Δεκεμβρίου 2008: 12 μήνες • 1 Ιανουαρίου – 31 Δεκεμβρίου 2009: 18 μήνες	Οκτώβριος 2008: 51.667 άτομα με συμβάσεις ορισμένου χρόνου (εκτός των εργαζομένων στις κατασκευές και τους εποχικούς) Νοέμβριος 2008: 136.768 άτομα Δεκέμβριος 2008: 294.713 άτομα
Συλλογική Διαπραγμάτευση (ΣΔ)	Κλαδικές συμφωνίες για τον εργάσιμο χρόνο (EX), εταιρικές συμφωνίες για την ευελξία του χρόνου εργασίας (τράπεζες, χρόνου, λογαριασμοί EX)			
Μέτρα που λαμβάνουν οι επιχειρήσεις (Διαχείριση Ανθρώπινου Δυναμικού -ΔΑΔ)	Μέτρα για εργαζόμενους με συμβάσεις ορισμένου χρόνου			

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Γάλλια Εργαλεία πολιτικής για την αγορά εργασίας (δημόσιος φορέας: DGEFP, Assedic)	Οικονομική ύφεση Περιορισμοί στην προμήθεια πρωτογενών προϊόντων και ενέργειας Μεμονωμένα περιστατικά σχετικά με ζημία ή απώλεια Αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμός της εταιρείας Άλλες μεμονωμένες περιπτώσεις	Κρατικές αποζημιώσεις για χαμένες ώρες εργασίας (ανά εργαζόμενο για 600 – 800 ή 1.000 ώρες) € 2.44/ € 3.64 (από 1^{ης} Ιανουαρίου 2009) για εταιρείες με €250 εργαζόμενους € 2.13 / € 3.33 (2009) για εταιρείες με >250 εργαζόμενους Ελάχιστη αποζημίωση (διαθεσιμότητα): 50% του ωριαίου ακαθάριστου μισθού, κατ' ελάχιστο € 4.42/ώρα (Συλλογική συμφωνία Φεβρουάριος 1968 για κλάδους όπως το εμπόριο, η βιομηχανία) 1.1.2009: 60% του ωριαίου ακαθάριστου μισθού, κατ' ελάχιστο € 6.84 80% του ωριαίου ακαθάριστου μισθού στην χημική βιομηχανία 60% του ωριαίου ακαθάριστου μισθού στη Renault Εξαιρούνται από τις κρατικές αποζημιώσεις οι εργαζόμενοι που αμείβονται με ετήσια bonus και οι αποσπασμένοι εργαζόμενοι	Μετά από διαβούλευση με τους εκπροσώπους εργαζομένων ή εταιρεία απήχθηκε πόρων από τη Διεύθυνση Απασχόλησης και Δια βίου Εκπαίδευσης (DDTEFP) Σε περίπτωση πλήρους αδράνειας για περίοδο μεγαλύτερης των 4 εβδομάδων / 6 εβδομάδων (2009), οι αποζημιώσεις δίνονται από τον φορέα ασφάλισης ανεργίας Assedic 2009: Ακόμη οι μερικές απασχολούμενοι (που εργάζονται λιγότερο από 18 ώρες / εβδομάδα κατά μέσο όρο) δικαιούνται μερικές αποζημιώσεις ανεργίας	3ο τρίμηνο 2008: 912.000 άτομα σε μερική ανεργία, που δεν επιδιώκουν άλλη εργασία. 40.000 άτομα πλήρους ή μερικής απασχόλησης, που ακούσια εργάζονται λιγότερες ώρες από τις συνηθισμένες (INSEE, προκαταρκτικά στοιχεία)
ΣΔ	Συμφωνία πλαίσιο για το 35ωρο (1999), συμφωνία σε επίπεδο επιχείρησης / εργοστασίου για την ευελξία του χρόνου εργασίας (λογαριασμοί χρόνου εργασίας)			
ΔΔΔ	Εθελούσια έξοδος, μέτρα για προγράμματα κατάρτισης εργαζομένων σε διαθεσιμότητα			

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Βέλγιο Εργαλεία πολιτικής για την αγορά εργασίας (δημόσιος φορέας: ONEM – Office national de l'emploi / RVA – Rijksdienst voor arbeidsvoorziening)	• Διαθεσιμότητα εργαζομένων για οικονομικούς λόγους οι οποίοι εμποδίζουν τη διατήρηση του εργασιακού ρυθμού (συγκεκριμένοι κανονισμοί για συγκεκριμένους κλάδους όπως η κατασκευή, Horeca) • Αποκλειστικά για τους εργαζόμενους στη βιομηχανία	Μέγιστη διάρκεια διαθεσιμότητας / εκ περιτροπής εργασίας: Μέχρι 4 εβδομάδες σε περίπτωση ολικής αναστολής της εργασιακής σύμβασης Μέχρι 3 μήνες για μειωμένο χρόνο εργασίας (λιγότερο από 3 ημέρες / εβδομάδα ή λιγότερο από 1 εργάσιμη εβδομάδα / 15 ημέρες) Περισσότερο από 3 μήνες (ακόμη και για απεριόριστη διάρκεια) όπου το καθεστώς μειωμένου χρόνου εργασίας οριοθετείται σε τουλάχιστον 3 εργάσιμες ημέρες / εβδομάδα ή περισσότερη από 1 εργάσιμη εβδομάδα / 15 ημέρες Ποσοστό αποζημίωσης σε περίπτωση διαθεσιμότητας, επιδοτούμενο από το Εθνικό Γραφείο Εργασίας: Από το 2009 και μετά (βασίζόμενο στη νέα «Διεπαγγελματική Συμφωνία 2009 – 2010»): - 75% του μέγιστου μισθού, που δεν υπερβαίνει τα € 2.206 / μήνα (για οικογένεια με ένα εργαζόμενο με ή χωρίς παιδιά) για τους πρώτους 6 μήνες της διαθεσιμότητας και € 2.056 / μήνα για τους υπολοίπους 6 μήνες. Μετά από ένα χρόνο παραμονής σε διαθεσιμότητα το μέγιστο ποσό είναι 1.921 / μήνα. - 70% του μέγιστου μισθού, που δεν υπερβαίνει τα € 2.206 / μήνα (για 2 εργαζόμενους στην οικογένεια χωρίς παιδιά) για τους πρώτους 6 μήνες της διαθεσιμότητας και € 2.056 / μήνα για τους επόμενους 6 μήνες. Μετά από ένα χρόνο διαθεσιμότητας το μέγιστο ποσό είναι € 1.921	Οι εργοδότες πρέπει να επικοινωνήσουν την πρόθεσή τους να κάνουν χρήση της προσωρινής ανεργίας στους εργαζόμενους, το Εθνικό Γραφείο Εργασίας (ONEM/RVA) και στα εταιρικά όργανα συναπόφασης και συμμετοχής των εργαζομένων. Παράλληλα, οι εργαζόμενοι πρέπει να πληροφορηθούν τα υπεύθυνα, για τις αποζημιώσεις, όργανα, CAPAC / HNW (φορέας υπεύθυνος για την πληρωμή επιδομάτων προσωρινής ανεργίας) ή το συνδικάτο 2009: προσωρινοί εργαζόμενοι/μέσων δανεισμού δικαιούνται σε μερικά επιδόματα ανεργίας	Έως τις 31 Οκτωβρίου 2008: 118.318 άτομα σε προσωρινή ανεργία, αύξηση κατά 24,3% από τον Οκτώβρη 2007 (ONEM / RVA) Μέχρι το τέλος Νοεμβρίου 2008: 176.223 άτομα σε προσωρινή ανεργία
ΣΔ	Κλαδικές συμφωνίες για το χρόνο εργασίας και αμοιβής, εταιρικές συμφωνίες στην ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας (τράπεζες χρόνου, λογαριασμοί χρόνου εργασίας)			
ΔΔΔ	Προγράμματα κατάρτισης για εργαζόμενους υπό μεταβατικά επαγγελματικά συμβόλαια			

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Κάτω Χώρες Εργαλεία πολιτικής για την αγορά εργασίας (δημόσιος φορέας: Υπουργείο Κοινωνικών Υποθέσεων και Απασχόλησης)	Νόμος για την Ανεργία (Werkloosheidswet (WW)): Συνήθως αποκλειστικά και μόνο σε καταστάσεις προσωρινής κρίσης που προκαλούνται από «ανωτέρα βία» όπως φωτιά, πλημμύρα κλπ Τώρα επεκτάθηκε να καλύπτει την οικονομική κρίση –οι εταιρείες καλούνται να αποδείξουν ότι παρουσιάζουν 30% μείωση στα κέρδη εξαιτίας της κρίσης τους τελευταίους δύο μήνες Ισχύει μόνο για μόνιμους εργαζόμενους, όχι προσωρινούς και μέσω δα-νισμού εργαζόμενους	Ποσοστά αποζημίωσης σε περιπτώσεις διαθεσιμότητας / εκ περιτροπής εργασία: Για τους πρώτους 2 μήνες, 75% του μισθού, 70% για τους υπολοίπους μήνες με μέγιστο ποσό τα € 183.15 ως ημερομίσθιο. Αυτό το ποσοστό είναι ανεξάρτητο από επιδόματα που καταβάλλονται στους συντρόφους / συζύγους Ο εργαζόμενος δικαιούται επίδομα που πηγάζει από τον Νόμο για την Ανεργία για μέγιστο χρόνο 24 εβδομάδων. Ωστόσο, εάν ένας εργαζόμενος απολυθεί, τα δικαιώματα επιδότησης του θα μειωθούν κατά την περίοδο όπου επιδοτούνταν πριν την απόλυση	Η καταληκτική ημερομηνία για υποβολές αιτήσεων των εταιρειών επεκτάθηκε από 1^{ης} Ιανουαρίου στις 1^{ης} Μαρτίου 2009. Εταιρείες στις οποίες επιτρέπεται να κάνουν χρήση της ρύθμισης αυτής μπορούν να αιτηθούν παροχή από τον WW Νόμο για τις χα-μένες ώρες εργασίας του μόνιμου προσωπικού τους Αίτηση αυτής της ρύθμισης για τον περιορισμένο χρόνο εργασίας μπορεί να γίνει από τις 5 Ιανουαρίου και μετά	Έως τις 31 Δεκεμβρίου 2008, 164 αιτήσεις είχαν γίνει για συνολικά 260.217 ώρες εργασίας Έως τις 15 Ιανουαρίου 2009 223 αιτήσεις είχαν γίνει, για συνολικά 340.000 ώρες εργασίας
ΣΔ	Κλαδικές συμφωνίες για το χρόνο εργασίας και αμοιβής, εταιρικές συμφωνίες για την ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας (τράπεζες χρόνου, λογαριασμοί χρόνου εργασίας)			
ΔΑΔ	Μέτρα κατάρτισης εργαζομένων σε διαθεσιμότητα / εκ περιτροπής εργασία			

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Μεγάλη Βρετανία Εργαλεία πολιτικής για την αγορά εργασίας (απουσία εμπλοκής δημόσιου φορέα)	Συγκεκριμένο μέτρο πολιτικής για την αγορά εργασίας όπως δημόσια βοηθήματα για ελαχιστοποιημένες ώρες εργασίας δεν έχει θεσμοθετηθεί			
ΣΔ	Εταιρικές συμφωνίες για την ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας (πράξεις χρόνου, λογαριασμοί χρόνου εργασίας)			
ΔΑΔ	Προγράμματα εθελούσιας εξόδου Εκπαιδευτικές άδειες ως προαιρετικό μέτρο για εργαζόμενους Απολύσεις για τους εργαζόμενους μέσω εργολαβιών, και για τους εργαζόμενους με συμβάσεις έργου Τέλος, προσωρινές απολύσεις κανονικών εργαζομένων	Τέτοια σχήματα μπορεί να προβλέπουν έξοδα που ξεπερνούν την ελάχιστη θεσμοθετημένη αποζημίωση απόλυσης. Πχ στη Honda Μειωμένη αμοιβή, πχ. 30% του κανονικού μισθού στη Honda		

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Ουγγαρία Εργαλεία πολιτικής για την αγορά εργασίας (απουσία εμπλοκής δημόσιου φορέα)	Συγκεκριμένα μέτρα και πολιτικές για την αγορά εργασίας όπως υποστήριξη εργαζομένων για μείωση των ωρών εργασίας με παράλληλη μείωση αποδοχών δεν έχουν θεσμοθετηθεί Υφίστανται επιδοτήσεις σε ΜΜΕ που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα	Το Υπουργείο Απασχόλησης σχεδιάζει να αναδιαμορφώσει την «επιδότηση δημιουργίας απασχόλησης» σε «επιδότηση διατήρησης της απασχόλησης» ώστε να υποστηρίξει εταιρείες που αντιμετωπίζουν προσωρινή μείωση στη ζήτηση. Η ιδέα είναι πως η εταιρεία θα πληρώνει τους μισθούς 4 ημερών, η πέμπτη θα καλύπτεται από το Ταμείο Εργασίας έως 75% της κανονικής αμοιβής Δυνατότητα πίστωσης για τη διαχείριση της λειτουργικής συνέχειας ώστε να προληφθούν ξαφνικές διακοπές λειτουργίας επιχειρήσεων και απολύσεις	Σύμφωνα με το σχέδιο, αίτηση για το πρόγραμμα στο Υπουργείο Εργασίας	
ΣΔ	Εταιρικές συμφωνίες για την ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας (βλ. παρακάτω)			
ΔΑΔ	Εξάλειψη της υπερεργασίας, χρήση της μείωσης του χρόνου εργασίας με τη μορφή εσωτερικής ευελιξίας του ΧΕ (λογαριασμοί ΧΕ όπου αυτοί υπάρχουν) • Μέτρα οργάνωσης της εργασίας (περικοπή βάρδιας συχνά σε συνδυασμό με την προσωρινή απόλυση των δανειζόμενων εργαζομένων) Προσωρινή διακοπή της παραγωγής, σε σημαντικό αριθμό μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων (χαρακτηριστικά από 1 έως 4 εβδομάδες) -Προγράμματα εθελούσιας εξόδου -Προσωρινές απολύσεις σε διαφορετικά στάδια και με διαφορετικές μεθόδους -Προσωρινές απολύσεις δανειζόμενων εργαζομένων μέσω δανεισμού, εργαζομένων με συμβάσεις έργου, μεταναστών Τέλος, προσωρινές απολύσεις κανονικών εργαζομένων	Κατάρνηση αυξήσεων – «πάγωμα μισθών», καταβολή βασικών αποδοχών Καταβολή βασικών αποδοχών χωρίς καταβολή επιπλέον βοηθημάτων από την επιχείρηση, όροι που διαπραγματεύονται με τα συμβούλια εργασίας και τα συνδικάτα Σε περίπτωση εθελούσιας εξόδου η αποζημίωση ή άλλο βοήθημα υψηλότερα από τα καθορισμένα στον Εργατικό Κώδικα, θα αποδοθούν, μέσω διαπραγμάτευσης ή ως μονομερής προσφορά της διοίκησης		Χρήση από μεγάλες επιχειρήσεις (Audi, Nokia, Suzuki) όπου υφίσταται συλλογική εκπροσώπηση Χρήση από Suzuki, μονομερή μέτρα. Το πρώτο βήμα γίνεται από την επιχείρηση όταν αντιμετωπίζουν σημάδια κρίσης Έσχατο μέτρο στις μεγάλες επιχειρήσεις, συνήθως πρακτική στις ΜΜΕ

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Τσεχία Εργαλεία πολιτικής για την αγορά εργασίας (απουσία εμπλοκής δημόσιου φορέα)	Συγκεκριμένα μέτρα και πολιτικές για την αγορά εργασίας δεν έχουν θεσμοθετηθεί			
ΣΔ	Εταιρικές συμφωνίες για την ελαστικοποίηση του ΧΕ (βλ. παρακάτω)			
ΔΑΔ	Εξάλειψη της υπερεργασίας, χρήση της μείωσης του χρόνου εργασίας με τη μορφή εσωτερικής ευελιξίας του ΧΕ, η οποία υιοθετήθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις κατά την αρχική φάση της οικονομικής κρίσης (σποραδική και περιορισμένη χρήση) Προσωρινή διακοπή της παραγωγής Απολύσεις σε διαφορετικά στάδια: -Δανειζόμενοι εργαζόμενοι -μετανάστες -τακτικοί εργαζόμενοι	Κατάρνηση αυξήσεων – «πάγωμα μισθών» Εφαρμογή των ρυθμίσεων του Εργατικού Κώδικα για τις περιόδους προαρμοποίησης και για τις αποζημιώσεις Συλλογικές συμφωνίες μπορεί να υπερβούν τα ανώτατα επίπεδα αποζημιώσεων		Πολυεθνικές επιχειρήσεις, κυρίως στην αυτοκινητοβιομηχανία και τη βιομηχανία μετάλλου Η κυρίαρχη μέθοδος που υιοθετήθηκε από την πλειοψηφία των εταιρειών ώστε να αντιμετωπίσουν την κρίση

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Πολωνία				
	Συγκεκριμένα μέτρα και πολιτικές για την αγορά εργασίας δεν έχουν θεσμοθετηθεί	Την ίδια ώρα, ad hoc επιδοτήσεις χρηματοποιούνται από το κράτος για να αντιμετωπίσει την κρίση απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο		
ΣΔ	Βλ. παραπάνω περιπτώσεις (Ουγγαρία και Τσεχική Δημοκρατία)			
ΔΑΔ	Όσον αφορά τα μέτρα που λαμβάνουν οι επιχειρήσεις είναι παρόμοια με της Τσεχίας, με τη μόνη διαφορά πως η επίρροή των συνδικάτων είναι πιο αδύναμη. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της κρίσης είναι πιο διευρυμένα			

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Σλοβακία				
Εργαλεία πολιτικής για την αγορά εργασίας (απουσία εμπλοκής δημόσιου φορέα)	Συγκεκριμένα μέτρα και πολιτικές για την αγορά εργασίας δεν έχουν θεσμοθετηθεί			
ΣΔ		Το Συνδικάτο Εργαζομένων στο Μέταλλο (ΚΟΝΟ) ακολουθεί μετριοπαθή μισθολογική πολιτική ώστε να διατηρήσουν τις θέσεις εργασίας		
ΔΑΔ	Εξάλειψη της υπερεργασίας με παράλληλη μείωση αποδοχών εργασίας με τη μορφή εσωτερικής ευελιξίας του ΧΕ Προσωρινή διακοπή της παραγωγής Προγράμματα εθελούσιας εξόδου	Κατάργηση αυξήσεων		Χρήση σε περιορισμένες περιπτώσεις κατά την αρχική φάση της κρίσης (οποραδική και περιορισμένη χρήση) Μεγάλες πολυεθνικές Volkswagen Bratislava

Χώρα, επίπεδο παρέμβασης	Μέτρα και καταλληλότητα	Αποζημίωση	Διαδικασία	Αριθμός εργαζομένων που επηρεάζονται (από το ισχύον μέτρο)
Βουλγαρία	Παρότι δεν εφαρμόζεται κάποιο συγκεκριμένο εργαλείο πολιτικής για την αγορά εργασίας, υπάρχει κυβερνητική απόφαση να εφαρμοστεί τέτοιο μέτρο από τον Απρίλιο 2009	Κυβερνητική υποστήριξη σε εταιρείες που ακολουθούν μείωση του χρόνου εργασίας με παράλληλη μείωση αποδοχών ώστε να διασφαλίσουν θέσεις εργασίας (σε ισχύ από τον Απρίλιο 2009)		

8.3. Προτάσεις για παρεμβάσεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα

8.3.1. Εισαγωγή

Στη σημερινή περίοδο όξυνσης της οικονομικής κρίσης **η εργασία** υφίσταται τις κύριες συνέπειες του κρισιακού φαινομένου με την επιδείνωση του περιεχομένου των όρων απασχόλησης. Η εξέλιξη αυτή ακολουθεί την πεπατημένη πολιτική δύο τουλάχιστον δεκαετιών στον διεθνή και ελληνικό χώρο, που οδηγεί στην υποβάθμιση των εργασιακών σχέσεων, αξιοποιώντας τα ίδια εργαλεία που κατέληξαν στην κρίση και ως μέσα για την επίλυσή της.

Οι εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα ακολουθούν τη γενικότερη πορεία απορρύθμισης της εργασίας και του κοινωνικού κράτους στον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο. Σε μια συγκυρία που στην Ευρώπη οι εργασιακές σχέσεις υπηρετούν τις πολιτικές ανταγωνιστικότητας και απασχόλησης με άξονα την μείωση και συμπίεση του εργασιακού κόστους, στην Ελλάδα έχοντας από παράδοση υιοθετηθεί ένα παραγωγικό μοντέλο που στηρίζεται στο χαμηλό κόστος εργασίας (χαμηλές αμοιβές, παράνομη και νόμιμη ευελιξία) ενισχύεται αυτή η παράδοση που οδηγεί στην περαιτέρω υποβάθμιση των εργασιακών σχέσεων. Σήμερα γίνεται επιτακτική η ανάγκη για ένα εναλλακτικό παραγωγικό μοντέλο στο οποίο οι ποιοτικοί παράγοντες που βρίσκονταν ανέκαθεν στο περιθώριο των κυρίαρχων επιλογών (π.χ. καινοτομία, νέες τεχνολογίες, κατάρτιση εργαζομένων, οργανωτικός εκσυγχρονισμός των επιχειρήσεων) θα βρίσκονται στο προσκήνιο, και η αναβάθμιση της εργασίας θα αποτελεί βασικό παράγοντα αυξημένης παραγωγικότητας με την οικονομική και κοινωνική της διάσταση.

Το γενικό πλαίσιο των προτάσεων με κατεύθυνση την προάσπιση της εργασίας και την αναβάθμιση των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα σε γενικότερο επίπεδο αλλά και ειδικότερα σε περιόδους κρίσης, εστιάζεται στα εξής:

8.3.2. Ενίσχυση των μηχανισμών ελέγχου και εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας

Α) Διαπιστώσεις

Η ελληνική αγορά εργασίας παρουσιάζει τον υψηλότερο βαθμό παράνομης ευελιξίας στην Ένωση. Σύμφωνα με τις ετήσιες εκθέσεις του ΣΕΠΕ το ποσοστό ανασφάλιστων που απασχολούνται στην Ελλάδα υπολογίζεται σε 20%-22% (7 στους 10 είναι Έλληνες). Παράλληλα παρατηρείται εκτεταμένη παραβίαση των εργασιακών δικαιωμάτων σε όλο το φάσμα της εργατικής νομοθεσίας (ύψος μισθού, καταβολή δεδουλευμένων, ωράρια, πληρωμή υπερωριών, χορήγηση αδειών, υγιεινή ασφάλεια κλπ).

Ο μικρός αριθμός επιθεωρητών εργασίας (400 επιθεωρητές για περίπου 900.000 επιχειρήσεις) οι περιορισμένοι έλεγχοι, οι περιορισμένες αρμοδιότητές τους, οι μικρές σχετικά ποινές και κυρώσεις, η έλλειψη ουσιαστικής συνεργασίας και συντονισμού των μηχανισμών ελέγχου (ΣΕΠΕ, ΙΚΑ, ΔΟΥ), η ανασφάλεια και ο φόβος των εργαζομένων να καταγγείλουν τις αυθαιρεσίες της εργοδοσίας, η χρονοβόρα και δαπανηρή διαδικασία προσφυγής στη δικαιοσύνη (υποθέσεις που εκκρεμούν 3 και 5 χρόνια) συνιστούν παράγοντες ανάπτυξης και διαιώνισης του προβλήματος.

Β) Επιπτώσεις

Απόλυτη και πλήρης υποβάθμιση της εργασίας σημαντική συμβολή στην συμπίεση των δικαιωμάτων και διαιώνιση των πρακτικών διατήρησης του χαμηλού εργασιακού κόστους, συγκράτηση και συμπίεση των διεκδικήσεων και δικαιωμάτων της τυπικής απασχόλησης, καταρράκωση των θεσμών, εθισμός στην παρανομία με θύματα τους εργαζόμενους ως ειδικότερη έκφραση της γενικότερης εικόνας μη συμμόρφωσης και παραβίασης των νόμων. Δημιουργία όρων αθέμιτου ανταγωνισμού απέναντι στις συνεπείς επιχειρήσεις που εφαρμόζουν τη νομοθεσία.

Γ) Τι πρέπει να αλλάξει

Απαιτείται η **αποτελεσματική καταπολέμηση** της αυθαιρεσίας μεγάλης μερίδας εργοδοτών (συμπεριλαμβανομένου και του κράτους εργοδότη) και η συμμόρφωσή της στις εκ του νόμου υποχρεώσεις της με τη λήψη μέτρων στο όλο φάσμα των παραμέτρων που ενισχύουν τις παράνομες πρακτικές. Επίσης η αντιμετώπιση του φαινομένου κατάτμησης των μηχανισμών ελέγχου που σχετίζονται με την αγορά εργασίας και της έλλειψης του μεταξύ τους συντονισμού.

Δ) Πρόταση μέτρων

- **Ενίσχυση** των μηχανισμών ελέγχου της εργατικής νομοθεσίας σε συνεργασία και συντονισμό με σύγχρονες τεχνικές και ηλεκτρονικές μεθόδους με τους άλλους μηχανισμούς ελέγχου και παρακολούθησης που συνδέονται με την αγορά εργασίας (π.χ. ΙΚΑ, ΟΑΕΔ, ΔΟΥ, Υπουργείο Εσωτερικών για τις άδειες αλλοδαπών). Ειδικότερα μέτρα είναι η σημαντική αύξηση του αριθμού των επιθεωρητών εργασίας, η ενίσχυση των αρμοδιοτήτων τους, η αναβάθμιση της επιχειρησιακής ικανότητας του ΣΕΠΕ η ενίσχυση της αυστηρότητας των επιβαλλόμενων ποινών και κυρώσεων στους εργοδότες.
- **Ταχεία** απονομή της δικαιοσύνης και αναμόρφωση των όρων επίλυσης των εργατικών διαφορών. Ειδικότερα μέτρα είναι η κωδικοποίηση της εργατικής νομοθεσίας, η αποσυμφόρηση των πολιτικών δικαστηρίων με την ανάληψη αρμοδιοτήτων ουσιαστικής επίλυσης ατομικών εργατικών διαφορών από την επιθεώρηση εργασίας και την δημιουργία εργατοδικείων για τις υποθέσεις πρώτου βαθμού στις οποίες θα συμμετέχουν πλην της δικαστικής εξουσίας και εκπρόσωποι εργαζομένων και εργοδοτών.

8.3.3. Επέκταση της εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας σε νέες κατηγορίες εργαζομένων υπό το φως των νέων δεδομένων της έννοιας της εξαρτημένης εργασίας

A) Διαπιστώσεις

Η ανάπτυξη του φαινομένου των πρακτικών αμοιβής με δελτία παροχής υπηρεσιών (κοινώς «μπλοκάκια») παραπέμποντας στην αυτοαπασχόληση και όχι στην εξαρτημένη μισθωτή εργασία παρουσιάζει δύο επιμέρους διαστάσεις. Η πρώτη αναφέρεται στις πρακτικές εργοδοτών να παρουσιάζουν την κατ' ουσίαν μισθωτή εργασία ως αυτοαπασχόληση (ψευδοαυτοαπασχόληση) καταστρατηγώντας το νόμο και με σκοπό να αποφύγουν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την εργατική και ασφαλιστική νομοθεσία. Σε αυτή την περίπτωση η λύση επαφίεται στους μηχανισμούς ουσιαστικού ελέγχου της εφαρμογής του νόμου. Στην δεύτερη περίπτωση καταγράφονται κατηγορίες απασχολούμενων που βρίσκονται στην γκρίζα ζώνη μεταξύ αυτοαπασχόλησης και μισθωτής εργασίας. Σε αυτή την κατηγορία υπάρχουν εργαζόμενοι που αν και δεν έχουν τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής εξαρτημένης μισθωτής εργασίας παρουσιάζουν στοιχεία που παραπέμπουν σε μια σύγχρονη μορφή εξάρτησης οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα (π.χ. αποκλειστική απασχόληση για λογαριασμό ενός εργοδότη, κύριο εισόδημα προερχόμενο από μια εργοδοτική πηγή). Η εξέλιξη αυτή οδηγεί στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της εξαρτημένης εργασίας υπό το φως των σύγχρονων δεδομένων που αφορά σε μεγάλο βαθμό σήμερα και παραδοσιακά ελεύθερα επαγγέλματα (δικηγόροι, μηχανικοί, γιατροί). Οι πρακτικές αυτές έχουν ως αποτέλεσμα να εμφανίζεται ακόμη χαμηλότερο το ήδη χαμηλό ποσοστό των μισθωτών στην Ελλάδα (64% έναντι του 85% του μέσου κοινοτικού όρου). Υπό τους νέους όρους το ποσοστό των μισθωτών αφορά το 70% περίπου των απασχολούμενων αφού εκτιμάται ότι το 9% περίπου των αυτοπροσδιοριζόμενων μισθωτών εργάζεται με δελτία παροχής υπηρεσιών. Πρόκειται για την πιο κραυγαλέα ακαμψία των εργοδοτών να προσαρμοσθούν στα νέα δεδομένα της αγοράς εργασίας τη στιγμή που διεκδικούν ευελιξίες χαμηλού κόστους απέναντι στην «ακαμψία» των «κεκτημένων» δικαιωμάτων των εργαζομένων.

B) Επιπτώσεις

Η εκτεταμένη απουσία εφαρμογής των δικαιωμάτων που απορρέουν από την τυπική και ουσιαστική εξαρτημένη εργασία σε μεγάλη κατηγορία (κυρίως νέων) εργαζομένων (π.χ. αμοιβές, ωράρια, ασφάλιση, επιδόματα, άδειες, αποζημιώσεις απόλυσης).

Η έλλειψη αυτή προστασίας ενισχύει την απορρύθμιση των εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων εργαζομένων που έχουν εξ' αντικειμένου ανάγκη αυτής της προστασίας και όπου χρησιμοποιούνται ως ένας ακόμη μοχλός συμπίεσης των

δικαιωμάτων και της τυπικής απασχόληση. Τα φαινόμενα αυτά δημιουργούν όρους επιστροφής της εργασίας στις συνθήκες των πρώτων χρόνων της εκβιομηχάνισης.

Γ) Τι πρέπει να αλλάξει

Χρειάζεται ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της εξαρτημένης εργασίας υπό το φως των νέων δεδομένων σε μια προοπτική ενίσχυσης του ρόλου του κοινωνικού κράτους και αναβάθμισης της εργασίας μέσα από την διεύρυνση του πεδίου προστασίας της εργατικής νομοθεσίας.

Δ) Προτάσεις μέτρων

Τα προτεινόμενα μέτρα αφορούν κατ' αρχήν σε ένα επαναπροσδιορισμό της έννοιας της εξάρτησης με νέα γενικά κριτήρια όπως η οικονομική και κοινωνική εξάρτηση που παραπέμπουν σε ειδικότερα κριτήρια (π.χ. αποκλειστικότητα απασχόλησης υπερ συγκεκριμένου εργοδότη, κύριο εισόδημα και προέλευσή του). Η γενική αντιμετώπιση υπερέχει της ad hoc και ανά ειδική κατηγορία απασχολούμενων αντιμετώπιση, όπως αυτή προβάλλεται από την Κοινότητα με το επιχείρημα της μη αποθάρρυνσης της αυτοαπασχόλησης.

Στο πλαίσιο αυτό υπάγονται και μέτρα για ρύθμιση της τηλεεργασίας που αφορούν εξαρτημένο απασχολούμενο δυναμικό με ειδική νομοθεσία στη βάση της σχετικής ευρωπαϊκής κοινωνικής συμφωνίας του 2002.

Τέλος, η ενίσχυση των μέτρων ελέγχου εφαρμογής της εργατικής και ασφαλιστικής νομοθεσίας συμβάλλει στην αντιμετώπιση και των δύο μορφών υποκρυπτόμενης εξαρτημένης εργασίας.

8.3.4. Η αντιμετώπιση της ευελιξίας ως μέσου απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων

Α) Διαπιστώσεις

Η ανάπτυξη της ευελιξίας στο πεδίο της αγοράς εργασίας με την χρήση ευέλικτων πρακτικών στο περιεχόμενο των μορφών απασχόλησης του εργάσιμου χρόνου και των αμοιβών αποτελεί πρακτική που προωθείται από τις ασκούμενες πολιτικές σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο με διακηρυγμένο σκοπό την αντιμετώπιση της ανεργίας, την αύξηση της απασχόλησης και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας. Η χρήση της ευέλικτης εργασίας στην Ελλάδα ενισχύεται σημαντικά από τις αρχές της δεκαετίας του '90 με αλληπάλλινες θεσμικές παρεμβάσεις στο πεδίο της μερικής απασχόλησης, των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, τον δανεισμό εργαζομένων, των ελαστικών διευθετήσεων του ωραρίου εργασίας που οδηγούν σε πρακτικές ενίσχυσης της παρουσίας τους σε συνδυασμό με την ανάπτυξη όλου του φάσματος των μορφών ευέλικτης και φθηνής εργασίας (π.χ. χρήση εργολαβιών, συμβάσεις ανεξάρτητης εργασίας που υποκρύπτουν μισθωτή σχέση, παράνομες και «μαύρες»

ευελιξίες) συνθέτοντας ένα φαινόμενο προσφυγής στις ευελιξίες με όρους τυπικής ή άτυπης καταστρατήγησης των εργασιακών δικαιωμάτων. Σύμφωνα άλλωστε με τα επίσημα στοιχεία υπολογίζονται σε 330 χιλιάδες οι προσωρινά απασχολούμενοι, σε 270 χιλιάδες οι μερικά απασχολούμενοι, σε 20.000 οι εργαζόμενοι με καθεστώς δανεισμού ενώ σύμφωνα με έρευνες τουλάχιστον το 25% των επιχειρήσεων κάνει χρήση εργολαβιών και υπεργολαβιών και το 20% των απασχολούμενων εργάζεται ανασφάλιστο. Η εικόνα αυτή αποτυπώνει ένα μείγμα πρακτικών ευέλικτης, φθηνής και επισφαλούς εργασίας που συνοψίζονται σε πολιτικές διαχείρισης χαμηλού εργασιακού κόστους στο πλαίσιο ενός παραγωγικού μοντέλου εφόσον η εργασία εκλαμβάνεται ως επαχθής δαπάνη όπου στις παραδοσιακές πρακτικές διατήρησης των χαμηλών μισθών (68% του αντίστοιχου μέσου όρου της E-15 και το 82% με όρους αγοραστικής δύναμης) και της εκτεταμένης παράνομης ευελιξίας, προστίθενται οι πρακτικές (νόμιμης) ευελιξίας της εργασίας με αναγνώριση δικαιωμάτων δεύτερης ταχύτητας στο ευέλικτο δυναμικό σε βάρος ενός παραγωγικού μοντέλου όπου η αναβαθμισμένη, παραγωγική και αξιοπρεπής εργασία θα βρίσκεται στο επίκεντρο.

B) Συνέπειες

Η ανάπτυξη των ευέλικτων πρακτικών στην εργασία συμβάλλει στην περαιτέρω μείωση του ήδη φθηνού εργασιακού κόστους στην Ελλάδα, ενισχύει την κατάκτηση της εργασίας και την ύπαρξη εργαζόμενων πολλαπλών ταχυτήτων, δημιουργεί ανταγωνισμούς ανάμεσά τους και αποδυναμώνει την συνδικαλιστική δράση. Παράλληλα δε, ασκεί πιέσεις στην τυπική εργασία συμπιέζοντας τις διεκδικήσεις και το περιεχόμενό της συμβάλλοντας στην γενικότερη και συνολική υποβάθμιση της εργασίας. Η αυξημένη ανασφάλεια που κατά κανόνα εκδηλώνεται με αφορμή την χρήση της ευέλικτης εργασίας επιδρά πολλαπλά αρνητικά στους εργαζόμενους και ιδιαίτερα στην κατηγορία εκείνη που προσφεύγει στην ευελιξία με όρους πραγματικής ανάγκης και όχι εθελοντικά, ενώ η ευάλωτη θέση τους ενισχύει πρακτικές καταστρατήγησης της νομοθεσίας. Παράλληλα η εμμονή στη λογική του χαμηλού κόστους εργασίας όχι μόνο οδηγεί σε αποτελέσματα που μεταφράζονται σε σοβαρό κοινωνικό κόστος λόγω των περιορισμένων δικαιωμάτων και των αμοιβών που συνεπάγεται χωρίς να αντιμετωπίζεται και το πρόβλημα της ανεργίας που διατηρεί υψηλά ποσοστά, ενώ η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, και προς όφελος της οποίας ενισχύεται η ευελιξία, παρουσιάζει θέση ουραγού για την Ελλάδα αποδεικνύοντας ότι η ανταγωνιστικότητα δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται μονομερώς με όρους χαμηλού κόστους εργασίας.

Γ) Τι πρέπει να αλλάξει

Η αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου που συστατικό του στοιχείο μέχρι σήμερα δεν είναι η αναβάθμιση της εργασίας, θα πρέπει να συνδέεται και με την αλλαγή

του τρόπου αντιμετώπισης της ευελιξίας της εργασίας. Η ευελιξία της εργασίας δεν πρέπει να αποτελεί κυρίαρχο εργαλείο αλλά θα πρέπει να λειτουργεί με όρους που να είναι κοινωνικά αποδεκτοί και ουσιαστικά, και όχι κατ' επίφαση, σε εθελοντική βάση. Αυτό σημαίνει ότι η ανάπτυξη της ευελιξίας της εργασίας θα πρέπει να περιοριστεί, να τεθούν φραγμοί στην ασύδοτη παρουσία της με προοπτική να καταργηθούν σταδιακά και πτυχές της που δεν «νομιμοποιείται» η ύπαρξή τους ως εκφράσεις ακραίας εμπορευματοποίησης της εργατικής δύναμης (π.χ. δανεισμός εργαζομένων). Με αυτούς τους όρους δεν είναι δυνατή η αποδοχή της άποψης περί σύνδεσης της ευελιξίας με την ασφάλεια (flexicurity) και της παράλληλης ανάπτυξης των δύο αυτών ανταγωνιστικών πόλων. Και αυτό γιατί ισορροπία στις δύο αυτές έννοιες δεν είναι δυνατόν να υπάρχει όταν η ανάπτυξη της μίας (μείωση του εργασιακού κόστους) αντιστρατεύεται την άλλη (αύξηση του εργασιακού κόστους). Για το λόγο αυτό η καθ' όλα θετική εξέλιξη της αναγνώρισης δικαιωμάτων στους ευέλικτα απασχολούμενους φθάνει μέχρι του σημείου ώστε η αναγνώριση των δικαιωμάτων αυτών να αφορά στη διασφάλιση ελάχιστων δικαιωμάτων καθώς και στην τυπική, και όχι πραγματική, αναλογία δικαιωμάτων προκειμένου να διατηρείται το πλεονέκτημα της ευελιξίας έναντι της «ασφάλειας». Σε αυτό το πλαίσιο μέτρα ενίσχυσης της ουσιαστικής ασφάλειας όπως η σημαντική ενίσχυση των δικαιωμάτων των ευέλικτα εργαζομένων ως αντιστάθμισμα στο πραγματικό μέγεθος της εκμετάλλευσης που υφίστανται από τον εργοδότη και της ανάγκης για ουσιαστική κοινωνική συνοχή οδηγούν στον περιορισμό και στην εξουδετέρωση της ευελιξίας ως μέσου φθηνής εργατικής δύναμης εφ' όσον αυτή θα καθίσταται για τους εργοδότες ασύμφορη όταν θα στηρίζεται στην καταχρηστική επιβολή τους για λόγους υψηλής κερδοφορίας και πέραν των παραγωγικών αναγκών των επιχειρήσεων. Επομένως, ζητούμενο αποτελεί η ασφάλεια της εργασίας και ο περιορισμός, αντί της ανάπτυξης, της ευελιξίας που θα επιτυγχάνεται με την ενίσχυση των δικαιωμάτων των εργαζόμενων, την ενίσχυση της πλήρους και σταθερής απασχόλησης που θα συνδέονται με αξιοπρεπείς συνθήκες αμοιβής και εργασίας προκειμένου η εργασία να αντιμετωπίζεται στην πράξη ως η βασική παραγωγική δύναμη για την παραγωγή του πλούτου και όχι ως μια απλή δαπάνη για τους εργοδότες.

Δ) Προτάσεις μέτρων

Η ενίσχυση της πλήρους και σταθερής απασχόλησης σε βάρος της καταχρηστικά επιβαλλόμενης ευελιξίας προϋποθέτει τα εξής:

α) Ως προς την προσωρινή απασχόληση

- Αιτιολογία του έκτακτου χαρακτήρα της προσωρινής απασχόλησης.
- Μετατροπή των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, που από τη φύση τους δεν αναφέρονται σε προσωρινή εργασία και που παραπέμπουν στην κάλυψη πάγιων αναγκών, σε συμβάσεις αορίστου χρόνου καταργώντας τους περιοριστικούς

όρους που θέτουν τα ΠΔ 180/04 και 164/04 για τον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα (μονιμοποίηση για τη δεύτερη περίπτωση).

- Μετατροπή των συμβάσεων ορισμένου χρόνου σε αόριστη διάρκειας μετά την δεύτερη ανανέωσή τους και ενιαίος τρόπος υπολογισμού των κενών χρόνων ανάμεσα σε διαδοχικές συμβάσεις για τον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα (45 ημέρες).
- Απεξάρτηση των συμβάσεων δοκιμαστικής εργασίας (ανώτατης διάρκειας 2 μηνών) από τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου και άρση των εξαιρέσεων επέκτασης της δοκιμαστικής περιόδου στους 7 μήνες για τον δημόσιο τομέα.
- Καθιέρωση εύλογης αποζημίωσης για τη λήξη συμβάσεων διάρκειας ανώτερης των 12 μηνών.

β) Για τη μερική απασχόληση

- Θέσπιση κατώτατου ορίου εργασίμου χρόνου στις 20 ώρες εβδομαδιαίως για τους μερικά απασχολούμενους.
- Καθιέρωση προσανξιμένου ωρομισθίου κατά 25% λόγω του εντατικοποιημένου χαρακτήρα της εργασίας τους ως ένδειξη πραγματικής και όχι τυπικής αντιλογίας δικαιωμάτων σε σχέση με τους πλήρως απασχολούμενους, και της ανάγκης στοιχειώδους αμοιβής από την εργασία σε μια χώρα με ιδιαίτερα χαμηλές αμοιβές και για την πλήρη απασχόληση.
- Καθιέρωση προσανξιμένης αμοιβής στο ωρομίσθιο σε περίπτωση υπερωριακής απασχόλησης (πραγματική αναλογία δικαιωμάτων).

γ) Για τους ενοικιαζόμενους εργαζόμενους μέσω γραφείων προσωρινής απασχόλησης

- **Σε πρώτο στάδιο** επιβάλλεται η λήψη μέτρων για τους ήδη απασχολούμενους με συμβάσεις δανεισμού προκειμένου να περιορισθούν οι όροι εκμετάλλευσής τους. Σε αυτό το πλαίσιο **προτείνεται**:
 - Η ρητή καθιέρωση της αρχής της ευνοϊκότερης ρύθμισης υπέρ του εργαζόμενου ανάμεσα στο καθεστώς του άμεσου και του έμμεσου εργοδότη.
 - Η ρητή καθιέρωση της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανάμεσα στο μόνιμο και ενοικιαζόμενο προσωπικό του έμμεσου εργοδότη.
 - Η απαγόρευση του φαινομένου του «αυτοδανεισμού» με τη χρήση του ίδιου προσωπικού από τον έμμεσο εργοδότη και την αλλαγή άμεσων εργοδοτών και η μετατροπή συμβάσεων εργασίας σε αορίστου χρόνου.
- **Σε δεύτερο στάδιο** η ανάπτυξη και αναβάθμιση του ρόλου του ΟΑΕΔ και των κέντρων προώθησης της απασχόλησης οδηγεί στην κατάργηση του θεσμού του κατ' επιχείρηση δανεισμού εργαζόμενου ως ακραία έκφραση εμπορευματοποίησης της εργασίας.

δ) Για τους εργαζόμενους σε εργολαβικές επιχειρήσεις

- Καθιέρωση της αρχής της ίσης μεταχείρισης απέναντι στο προσωπικό των εργολάβων με βάση τις κλαδικές και επιχειρησιακές σσε που αφορούν στις ίδιες ειδικότητες.
- Καθιέρωση της εις ολόκληρον ευθύνης του εργοδότη που κάνει χρήση της εργολαβίας σε περίπτωση παραβίασης της νομοθεσίας από την εργολαβική επιχείρηση.

ε) Κατάργηση των stage και ένταξή τους στο τυπικό σύστημα της εργασίας με πλήρη εργασιακά δικαιώματα.

στ) Τέλος θα πρέπει να καθιερωθεί ανώτατο ποσοστό ευέλικτης εργασίας ανά επιχείρηση (15%) με σκοπό την αποτροπή της καταχρηστικής επιβολής της σε βάρος της πλήρους και σταθερής απασχόλησης.

8.3.5. Προστασία από τις απολύσεις

Α) Διαπιστώσεις

Η προστασία των εργαζομένων από την απόλυση αφορά τόσο στις ατομικές όσο και στις ομαδικές απολύσεις. Οι ατομικές απολύσεις συνδέονται με το θεσμό των αποζημιώσεων σε εξάρτηση με το χρόνο προϋπηρεσίας στην επιχείρηση παρουσιάζοντας κατά μέσο όρο 29 εβδομάδες μισθών αποζημίωσης σε σύγκριση με το αντίστοιχο των 15 εβδομάδων στο μέσο ευρωπαϊκό όρο. Το στοιχείο αυτό της φαινομενικά αυξημένης προστασίας υποκαθιστά το χαμηλό ύψος και τη χαμηλή διάρκεια της επιδότησης της ανεργίας (50% του κατώτατου μισθού έναντι του 60%-90% στην Ευρώπη των 15, και μέχρι 12 μήνες επιδότηση έναντι τουλάχιστον της 18μηνης μέχρι 5ετούς ή και αόριστης διάρκειας επιδότησης). Παράλληλα οι απολύσεις στην Ελλάδα δε είναι αιτιολογημένες στον ιδιωτικό τομέα σε αντίθεση με πολλές ευρωπαϊκές χώρες όπου έχουν αιτιολογημένο χαρακτήρα (π.χ. Γαλλία, Βέλγιο, Ιταλία). Επίσης διατηρείται η αναχρονιστική διάκριση στο καθεστώς αποζημίωσης στις απολύσεις ανάμεσα στους υπαλλήλους και τους εργάτες. Τέλος δεν προβλέπεται αποζημίωση στην περίπτωση παραίτησης του εργαζόμενου γεγονός που ωθεί συχνά σε πρακτικές «οικειοθελούς» παραίτησης των εργαζομένων μετά από πειστικούς εξαναγκασμούς από τους εργοδότες. Στο πεδίο των ομαδικών απολύσεων η Ελλάδα παρουσιάζει μεν χαμηλό όριο για τις επιχειρήσεις άνω των 200 εργαζομένων (2%) σε σύγκριση με το υψηλότερο όριο που συναντάται σε άλλες χώρες ενώ έχει καθιερωθεί η έγκριση της διοικητικής αρχής (συνήθως τυπική) για την υλοποίηση των ομαδικών απολύσεων πέραν του ορίου εντός του οποίου οι ατομικές απολύσεις είναι ελεύθερες. Το πλαίσιο αυτό παρουσιάζεται ως «ιδιαίτερα προστατευτικό» υποκαθιστώντας το έλλειμμα του κοινωνικού κράτους για την προστασία και επιδότηση των ανέργων αλλά η πραγματικότητα δεν περιορίζεται σε αυτές τις διαπιστώσεις. Και αυτό γιατί στις επιχειρήσεις

από 20-199 εργαζόμενους οι ελεύθερες απολύσεις δεν αφορούν στο 2% του προσωπικού αλλά φθάνουν μέχρι και το 20%. Επιπλέον για τις επιχειρήσεις κάτω από 20 εργαζόμενους (άνω του 95% των επιχειρήσεων) δεν ισχύει ο θεσμός των ομαδικών απολύσεων και κατά συνέπεια οι απολύσεις είναι ελεύθερες. Τέλος, οι εργαζόμενοι σε περίπτωση μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων, σε συνδυασμό με το κλείσιμο βιώσιμης επιχείρησης, είναι ουσιαστικά απροστάτευτοι από την πολιτική αναζήτησης φθηνού εργατικού δυναμικού και μεγάλης κερδοφορίας για τους εργοδότες.

Β) Συνέπειες

Η προστασία των εργαζομένων από τις απολύσεις είναι περιορισμένη τόσο λόγω του ανατιολόγητου χαρακτήρα της καταγγελίας των συμβάσεων που οδηγεί σε αυθαιρεσίες του εργοδότη που καταλήγουν μέχρι και την εξαναγκαστική παραίτηση. Επί πλέον η απουσία του θεσμού των ομαδικών απολύσεων στη συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων ενισχύει τη δυνατότητα μαζικών απολύσεων στις μικρές επιχειρήσεις. Η ελλιπής μάλιστα προστασία των ανέργων στο πεδίο της επιδότησης (αυστηρές προϋποθέσεις επιδότησης, χαμηλό ύψος, χαμηλή διάρκεια που αποκλείει τους μακροχρόνια ανέργους) αλλά και οι αναποτελεσματικές πρακτικές των αποκαλούμενων ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης (δομές επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, κίνητρα σε εργοδότες για προσλήψεις, μείωση ασφαλιστικών εισφορών, εκσυγχρονισμός του ΟΑΕΔ) οδηγούν περισσότερο στην επιδότηση των επιχειρήσεων με προσωπικό χαμηλού κόστους κατά τη διάρκεια ισχύος των μέτρων, και στην εξυπηρέτηση ενός ευρέος δικτύου ωφελούμενων από τις πολιτικές περί την κατάρτιση πέραν της ουσιαστικής στήριξης των ανέργων αφού μόλις το 10% των καταρτιζόμενων καταλαμβάνει θέσεις εργασίας συναφείς με το αντικείμενο της κατάρτισης. Το όλο αυτό πλαίσιο καθιστά ανεδαφική οποιαδήποτε συζήτηση περαιτέρω απελευθέρωσης των απολύσεων υπέρ ενός ασαφούς και αβέβαιου πλαισίου ασφάλειας κατά τα πρότυπα χωρών του Βορρά (π.χ. Δανία, Ολλανδία) όπου το κοινωνικό κράτος παρουσιάζει υψηλή προστασία και ενισχυμένες δομές απέναντι στην ελλειμματική του παρουσία που χαρακτηρίζει το ελληνικό παράδειγμα. Πόσο μάλλον που η όποια συζήτηση για τη νέα μορφή *flexicurity* που εισάγεται οδηγεί σε περαιτέρω μετακύληση των βαρών από τις επιχειρήσεις προς το κοινωνικό σύνολο ως προς τις συνέπειες που οι πολιτικές τους δημιουργούν.

Γ) Τι πρέπει να αλλάξει

Η αλλαγή πλεύσης απέναντι στην εκτεταμένη ανασφάλεια των εργαζομένων και την απειλή της ανεργίας παράλληλα με την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους αποτελεί αδήριτη ανάγκη. Η ενίσχυση της προστασίας από τις απολύσεις και της προστασίας των ανέργων με όρους αξιοπρεπούς διαβίωσης και αποτελεσματικές πολιτικές ένταξης στην απασχόληση με συνθήκες αξιοπρεπούς εργασίας αποτελεί τον βασικό προσανατολισμό των παρεμβάσεων που κρίνονται αναγκαίες.

Δ) Προτάσεις μέτρων

α) Ως προς τις ατομικές απολύσεις

- Καθιέρωση του αιτιολογημένου χαρακτήρα των απολύσεων για τις συμβάσεις αορίστου χρόνου στον ιδιωτικό τομέα.
- Αναγνώριση του δικαιώματος στην αποζημίωση για κάθε μορφή καταγγελίας των συμβάσεων συμπεριλαμβανομένης και της παραίτησης του εργαζόμενου.
- Άρση της διάκρισης στην αποζημίωση απόλυσης μεταξύ εργατών και υπαλλήλων και εξομίσωση με τους όρους των υπαλλήλων

β) Ως προς τις ομαδικές απολύσεις

- Επέκταση του θεσμού των ομαδικών απολύσεων για τις επιχειρήσεις άνω των 5 εργαζομένων λόγω της κυριαρχίας των μικρών επιχειρήσεων στην ελληνική οικονομία.
- Ενίσχυση του συμφιλιωτικού χαρακτήρα της διοικητικής αρχής κατά της διάρκειας των διαβουλεύσεων ώστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο κλεισίματος της επιχείρησης όταν αυτό παρουσιάζεται τεκμηριωμένα ορατό.
- Καθιέρωση μορφών εκπροσώπησης των εργαζομένων στις επιχειρήσεις άνω των 5 εργαζομένων για τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες διαβούλευσης.

γ) Ως προς την προστασία των ανέργων

- Καταβολή του επιδόματος ανεργίας χωρίς περιορισμούς ως προς τον χρόνο απασχόλησης πριν από την απόλυση
- Αύξηση του επιδόματος ανεργίας στο 80% του κατώτατου μισθού.
- Καταβολή του επιδόματος ανεργίας και σε περίπτωση παραίτησης του εργαζόμενου.
- Επέκταση της χορήγησης του επιδόματος ανεργίας για την κάλυψη των μακροχρόνια ανέργων (μέχρι 5 χρόνια).
- Αναδιοργάνωση του ΟΑΕΔ, συντονισμός των δράσεων και ενίσχυση των δομών για την προώθηση της απασχόλησης.
- Εξορθολογισμός του πλαισίου λειτουργίας, έλεγχος και αξιολόγηση των προγραμμάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.

δ) Επιβολή φόρου στις επιχειρήσεις που μετεγκαθίστανται με στόχο την αναζήτηση χαμηλότερου κόστους εργασίας σε άλλες χώρες για το κοινωνικό κόστος που επιφέρουν (φόρος απολύσεων). Η επιβολή αντίστοιχου φόρου ισχύει και στις περιπτώσεις που ακολουθούν εξαγορές και συγχωνεύσεις επιχειρήσεων όταν οι πράξεις αυτές οδηγούν σε απολύσεις.

8.3.6. Μείωση του χρόνου εργασίας

A) Διαπιστώσεις

Η Ελλάδα είναι η χώρα που παρουσιάζει τον υψηλότερο εργάσιμο χρόνο με βάση το νόμιμο ετήσιο ωράριο εργασίας πλήρους απασχόλησης (1820 ώρες έναντι 1690 της E-15 και 1.760 της E-27 συμπεριλαμβανομένων του συμβατικού χρόνου της εβδομαδιαίας εργασίας, των ετήσιων αδειών και των αργιών). Επιπλέον η Ελλάδα παρουσιάζει και από τα υψηλότερα μεγέθη πραγματικού χρόνου εργασίας στον οποίο συνυπολογίζεται η υπερωριακή απασχόληση (στη δεύτερη θέση με 42 ώρες την εβδομάδα μετά τη Βρετανία που έχει καθιερώσει το opt out). Τα στοιχεία αυτά αναδεικνύουν το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι στην Ελλάδα βρίσκονται στην υπηρεσία του εργοδότη τους πολύ περισσότερο χρόνο από τους ευρωπαίους συναδέλφους τους που απασχολούνται κατά μέσο όρο 37,9 ώρες την εβδομάδα του πλήρους ωραρίου. Αν προσθέσει κανείς τις υπερβάσεις στο ωράριο, που συχνά δεν αμείβονται σύμφωνα με τα νόμιμα, το φαινόμενο αυτό παίρνει πολύ μεγάλες διαστάσεις και καθίστανται ιδιαίτερα ανησυχητικό όταν συνυπολογισθεί και ο χρόνος μετακίνησης προς και από την εργασία κυρίως στις μεγάλες πόλεις που εκτιμάται σε 1-1/2 ώρες. Τα στοιχεία αυτά αναδεικνύουν το υψηλό ημερήσιο, εβδομαδιαίο και ετήσιο ωράριο εργασίας των εργαζομένων στην Ελλάδα καταρρίπτοντας το μύθο ότι «οι Έλληνες εργάζονται λίγο» και οδηγούν σε συμπεράσματα για την παραγωγικότητα των επιχειρήσεων που αφορούν όχι στο ποσοτικό μέρος της εργασίας αλλά στους ποιοτικούς όρους της απασχόλησης (οργάνωση επιχείρησης, τεχνολογία, κατάρτιση, ικανοποιητικές συνθήκες εργασίας). Παράλληλα ο υψηλός πραγματικός εργάσιμος χρόνος οφείλεται τόσο στις πολιτικές των επιχειρήσεων που αξιοποιούν το θεσμό της υπερεργασίας (ουσιαστικά υποχρεωτικό 9ωρο) και των υπερωριών όσο και στο γεγονός ότι μεγάλη κατηγορία των εργαζομένων αποδέχεται και επιδιώκει την υπερωριακή απασχόληση προκειμένου να ενισχύσει τα ήδη χαμηλά της εισοδήματα. Σε αυτό, άλλωστε, το πλαίσιο εντάσσεται και το εκτεταμένο φαινόμενο της πολυαπασχόλησης αφού σύμφωνα με έρευνες το 20% των εργαζομένων πολυαπασχολείται κατά τη διάρκεια του έτους ενώ κύρια αιτία πολυαπασχόλησης αποτελεί η οικονομική στενότητα. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι σύμφωνα με τα στοιχεία του ευρωβαρόμετρου Έλληνας εργαζόμενος πρέπει να δουλεύει διπλάσιο χρόνο για να αποκτήσει τα ίδια αγαθά που αποκτούν εργαζόμενοι ευρωπαϊκών χωρών της πρώτης ταχύτητας.

B) Συνέπειες

Ο αυξημένος χρόνος εργασίας που χαρακτηρίζει την ελληνική περίπτωση και που υπερβαίνει και το μεγαλύτερο αριθμό ακόμη και των νέων χωρών που εντάχθηκαν στην Ένωση συμβάλλει στη μεγαλύτερη εκμετάλλευση που υφίσταται το εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα, τη στιγμή μάλιστα που το επίπεδο των πραγματικών αυξήσεων, όταν αυτές υπερβαίνουν τον πληθωρισμό, υπολείπονται αισθητά από την

υψηλή για τα ευρωπαϊκά δεδομένα παραγωγικότητα της εργασίας κατά την τελευταία 10ετία αφού παρατηρείται απόκλιση άνω του 20% ανάμεσα στο επίπεδο των πραγματικών μισθών και της παραγωγικότητας της εργασίας και ενώ την ίδια στιγμή η ανεργία διατηρείται σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα (8,5-9%). Έτσι, λοιπόν, πέραν της αύξησης της εκμετάλλευσης των εργαζομένων και της αρνητικής σε βάρος τους κατανομής του παραγόμενου πλούτου, ο υψηλός εργάσιμος χρόνος επιβουλεύεται την αντιμετώπιση της ανεργίας και επιβαρύνει σημαντικά τον ελεύθερο χρόνο και το περιεχόμενο της ποιότητας ζωής του κόσμου της εργασίας. Η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται από τις πρακτικές ελαστικής διευθέτησης του εργάσιμου χρόνου όταν αυτές, μέσα από το σύστημα της υποχρεωτικής ουσιαστικά διευθέτησης, απορρυθμίζει τις εργασιακές σχέσεις υπέρ της αύξησης της κερδοφορίας των επιχειρήσεων.

Γ) Τι πρέπει να αλλάξει

Οι πολιτικές χρόνου εργασίας θα πρέπει να αποτελούν μέρος μιας γενικότερης πολιτικής που θα συμβάλλει αφ' ενός στη δικαιότερη πρωτογενή κατανομή του παραγόμενου πλούτου και αφ' ετέρου στην αύξηση της απασχόλησης και την καταπολέμηση της ανεργίας. Ένας τέτοιος στόχος αντιτίθεται στις πολιτικές διατήρησης του χαμηλού εργασιακού κόστους που αναπαράγονται και από τις πολιτικές του χρόνου εργασίας που διατηρούν ουσιαστικά αμετάβλητα τα ανώτερα θεσμικά όρια του ωραρίου εργασίας και που ελαστικοποιούνται και αυξάνονται με τη χρήση των ευέλικτων διευθετήσεων μέχρι και 72 ώρες την εβδομάδα ενώ παράλληλα μειώνεται το κόστος της υπέρβασης του ωραρίου για την υπερεργασία και την ευέλικτη διευθέτηση. Η κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να ενισχύεται και από την προοπτική διεθνοποιημένης παρέμβασης των πολιτικών εργάσιμου χρόνου σε όφελος των εργαζομένων. Είναι προφανές ότι μια τέτοια προοπτική ευνοείται ιδιαίτερα μετά το πέρας των συνεπειών της συντελούμενης οικονομικής κρίσης.

Δ) Προτάσεις μέτρων

- **Η μείωση του εργάσιμου χρόνου** αποτελεί τον κύριο στόχο με κατεύθυνση την 35ωρη εβδομαδιαία εργασία χωρίς ελαστικές διευθετήσεις και με διατήρηση των αποδοχών, στοιχείο που συνεπάγεται την ουσιαστική αύξηση των μισθών και του ελεύθερου χρόνου των εργαζομένων. Στο πλαίσιο αυτό καθίσταται άμεσα και αναγκαία η άμεση και γενική καθιέρωση του 38ωρου, σύμφωνα και με τα μέσα ισχύοντα επίπεδα της Ένωσης, και η μελέτη μέτρων για τη σταδιακή καθιέρωση του 35ωρου η οποία είναι δυνατόν να εφαρμοσθεί άμεσα στους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου, υψηλής κερδοφορίας και στο δημόσιο τομέα. Τα μέτρα αυτά θα συνδυάζονται με παρεμβάσεις με κίνητρα για τη δημιουργία πραγματικών νέων θέσεων εργασίας και υπέρ των ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων από τη μείωση του χρόνου εργασίας.
- **Αύξηση του κόστους** της υπερεργασίας και των υπερωριών για τη διευκόλυνση των προσλήψεων.

- Κατάργηση του Ν. 3385/05 αναφορικά με τα χρονικά όρια εργασίας και τις ευέλικτες διευθετήσεις του ωραρίου.

8.3.7. Κατάργηση των μέτρων απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στο δημόσιο τομέα

A) Διαπιστώσεις

Κατά την τελευταία 15ετία ο **δημόσιος τομέας** πλήττεται σοβαρά από τις πολιτικές ιδιωτικοποιήσεων, μετοχοποιήσεων και την παρεπόμενη ενίσχυση των ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων λειτουργίας του σε βάρος του δημόσιου συμφέροντος. Οι εργασιακές σχέσεις και το περιεχόμενό τους επηρεάζονται σημαντικά υπό το βάρος των εξελίξεων αυτών σε συνδυασμό με το μέγεθος της απασχόλησης που συνεχώς περιορίζεται στις επιχειρήσεις και στους οργανισμούς του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Κύριες εκδηλώσεις αυτού του φαινομένου αποτελούν η ανάπτυξη μιας ποικιλίας μορφών ευέλικτης εργασίας στο στενό και ευρύτερο δημόσιο τομέα, το διαφορετικό εργασιακό καθεστώς για το νεοπροσλαμβανόμενο προσωπικό με όρους αρνητικής απόκλισης από το ήδη απασχολούμενο με τη δημιουργία εργαζομένων πολλαπλών ταχυτήτων στους ίδιους εργασιακούς χώρους, από την δυνατότητα αλλαγής των γενικών κανονισμών προσωπικού και για τους ήδη εργαζόμενους με την ουσιαστική κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων και τον περιορισμό των όρων προσφυγής της πλευράς των εργαζομένων στον ΟΜΕΔ. Παράλληλα στη δημόσια διοίκηση ενισχύεται η απασχόληση με όρους ιδιωτικού δικαίου επηρεάζοντας αρνητικά τον θεσμό των δημοσίων υπαλλήλων, και τη μονιμότητα σε συνδυασμό με τη γενικότερη άρση των προστατευτικών διατάξεων για τους εργαζόμενους στο σύνολο του δημόσιου τομέα και στην κατεύθυνση της σύγκλισης με τα ισχύοντα στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας.

B) Συνέπειες

Η υποβάθμιση των εργασιακών σχέσεων στο δημόσιο τομέα σε συνδυασμό με τη δημιουργία τεχνητών ανταγωνισμών ανάμεσα στους εργαζόμενους του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα και την επίκληση της ανάγκης για τη μεταξύ τους σύγκλιση, οδηγεί σε σύγκλιση με όρους υποβάθμισης αντί της ανάγκης σύγκλισης με όρους διεκδίκησης της αναβάθμισης του χαμηλού επιπέδου δικαιωμάτων του ιδιωτικού τομέα. Τέλος η συνολική αυτή υποβάθμιση της εργασίας ενισχύει την περαιτέρω απόκλιση του επιπέδου αμοιβών και δικαιωμάτων των εργαζομένων στην Ελλάδα από τους εργαζόμενους του αναπτυγμένου πυρήνα της Ευρώπης των 15 σε αντίθεση με τις επικαλούμενες διακηρύξεις προς αυτή την κατεύθυνση. Τέλος η επιβουλή της μονιμότητας και της προστασίας του εργαζόμενου ενοχοποιεί τη σταθερότητα της απασχόλησης ως υπαίτια της χαμηλής παραγωγικότητας του δημόσιου τομέα, σε αντίθεση με τα αποτελέσματα ερευνών που αποδεικνύουν το αντίθετο για το ρόλο

της σταθερής εργασίας, υποκρύπτοντας το αντιπαραγωγικό πελατειακό σύστημα δόμησης και λειτουργίας του δημόσιου τομέα.

Γ) Τι πρέπει να αλλάξει

Η ανάσχεση της αποδιάρθρωσης των εργασιακών σχέσεων στον δημόσιο τομέα προϋποθέτει την αλλαγή πλεύσης του πλαισίου λειτουργίας των επιχειρήσεων από την προσήλωσή τους σε ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια και στο πέρασμά τους σε μια ανάπτυξη με όρους δημόσιου συμφέροντος με αξιοκρατικό πλαίσιο λειτουργίας και κατάργηση του πελατειακού συστήματος (δημόσιο και κοινωνικό έλεγχο). Σε αυτό το πλαίσιο οι εργασιακές σχέσεις στο δημόσιο τομέα αποτελούν τον κινητήριο μοχλό για τη συνολική αναβάθμιση της εργασίας στον ελληνικό χώρο. Παράλληλα ενισχύεται η πλήρης και σταθερή απασχόληση και η αναβάθμιση των εργασιακών σχέσεων ως κριτήριο καθοριστικό για την αύξηση της παραγωγικότητας στο δημόσιο τομέα ενώ καταργείται το φαινόμενο των πολλαπλών ταχυτήτων σε επίπεδο δικαιωμάτων ώστε η αντιμετώπιση του προσωπικού να γίνεται με ενιαίους κανόνες και με σεβασμό στη νομοθεσία ώστε το Κράτος εργοδότης να αποτελεί το θετικό παράδειγμα προς μίμηση αντί του αντιθέτου που ισχύει σε πολλές περιπτώσεις σήμερα.

Δ) Προτάσεις μέτρων

- Κατάργηση του ΠΔ 164/04 και μονιμοποίηση όλων των εργαζομένων που καλύπτουν πάγιες ανάγκες στον δημόσιο τομέα.
- Κατάργηση του φαινομένου συννύπαρξης προσωπικού με σχέσεις δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου στον ίδιο εργασιακό χώρο με την μόνη απόδοση του καθεστώτος του δημοσίου υπαλλήλου.
- Κατάργηση του Ν. 3429/85 και των αλλαγών που αφορούν στη διαφοροποίηση ανάμεσα στο νεοπροσλαμβανόμενο, και το υφιστάμενο προσωπικό, στη μονομερή αλλαγή του εργασιακού καθεστώτος του «μόνιμου» προσωπικού με υπουργική απόφαση και τις τροπολογίες που αίρει τη δυνατότητα μονομερούς προσφυγής των εργαζομένων στον ΟΜΕΔ.
- Καθιέρωση αξιοκρατικού πλαισίου λειτουργίας στον δημόσιο τομέα και καταπολέμηση της αναπαραγωγής και διαιώνισης των πελατειακών σχέσεων σε όλο το φάσμα της ιεραρχικής δομής και λειτουργίας τους.

8.3.8. Ενίσχυση των συλλογικών δικαιωμάτων των εργαζομένων

Α) Διαπιστώσεις

Τα συλλογικά εργασιακά δικαιώματα στην Ελλάδα (θεσμοί συλλογικής εκπροσώπησης, συνδικαλισμός, συλλογική διαπραγμάτευση, απεργία) παρά τα βήματα ενίσχυσής τους που καταγράφονται κυρίως κατά την περίοδο 1980-90. Ωστόσο, σήμερα

παρουσιάζεται σημαντικό έλλειμμα στη θεσμική κατοχύρωσή τους ώστε να μην ανταποκρίνονται στα σύγχρονα δεδομένα και κυρίως στις ιδιαιτερότητες της ελληνικής αγοράς εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι σήμερα μόνο στο 2% των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα υπάρχει οποιαδήποτε μορφή εκπροσώπησης των εργαζομένων τη στιγμή που η κυριαρχία των μικρών επιχειρήσεων (98% μέχρι 20 εργαζόμενους) απαιτεί ειδικές ρυθμίσεις ώστε η ανάγκη συλλογικής εκπροσώπησης των εργαζομένων να καλύπτεται στο ευρύτερο φάσμα των ΜΜΕ που απασχολούν και τη συντριπτική πλειοψηφία των μισθωτών. Επιπλέον, το στενό θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των συνδικάτων δεν είναι δυνατόν να περιλάβει ενιαία συνδικαλιστική εκπροσώπηση σε ενιαίους χώρους όπου καταγράφεται ευρύτατο φάσμα απασχόλησης εργαζομένων από διαφορετικούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας (πχ. Αεροδρόμιο Ελ. Βενιζέλος, The Mall κλπ). Η ίδια στενή λογική του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου των συλλογικών εργασιακών σχέσεων που αδυνατεί να προσαρμοσθεί στα σύγχρονα οικονομικά δεδομένα εκδηλώνεται και με τη μη αναγνώριση θεσμών συλλογικής εκπροσώπησης των εργαζομένων στο επίπεδο ομίλων επιχειρήσεων όπως συνδικαλιστικές οργανώσεις ή συμβούλια εργαζομένων καθώς και το δικαίωμα στις συλλογικές διαπραγματεύσεις και στις συλλογικές συμβάσεις στο επίπεδο αυτό.

Τέλος, καταγράφεται η **έλλειψη ουσιαστικού συντονισμού** των δυνάμεων της εργασίας σε διεθνοποιημένο επίπεδο και η ιδιαίτερα περιορισμένη συμμετοχή του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος σε συντονισμένες θεσμικές παρεμβάσεις διεθνοποιημένου χαρακτήρα με στόχο την ενίσχυση της συλλογικής παρέμβασης της εργασίας σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο για την ενίσχυση των ατομικών εργασιακών δικαιωμάτων και την καθιέρωση και ανάπτυξη των αντίστοιχων συλλογικών όπως οι ευρωπαϊκές συλλογικές διαπραγματεύσεις και συμβάσεις, η ευρωπαϊκή εργασία, η ενίσχυση του ρόλου των ευρωπαϊκών συμβουλίων στις πολυεθνικές επιχειρήσεις.

Επίσης, **οι εργαζόμενοι στην Ελλάδα** είναι εκτεθειμένοι σε εργοδοτικές αυθαιρεσίες που επιβάλλουν βλαπτικούς όρους στις εργασιακές σχέσεις με μόνη την επίκληση του οικονομικού περιορισμού της δραστηριότητας της επιχείρησης χωρίς ουσιαστικό έλεγχο των ισχυρισμών της εργοδοσίας (π.χ. διαθεσιμότητα, εκ περιτροπής εργασία.). Η θεσμική αυτή έλλειψη, ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτη την εργασία απέναντι σε πιέσεις που συχνά χρησιμοποιούν ως άλλοθι την κρίση για να επιβάλλουν δυσμενέστερους όρους στους εργαζόμενους.

Β) Συνέπειες

Η απουσία εκπροσώπησης των εργαζομένων στις μικρές επιχειρήσεις που χαρακτηρίζουν την ελληνική αγορά εργασίας έχει πολλαπλές αρνητικές επιδράσεις για τις εργασιακές σχέσεις. Πρώτον, στερεί από τη μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων να έχουν φωνή εκπροσώπησης στον εργασιακό χώρο και τη δυνατότητα παρέμβα-

σης υπέρ των συμφερόντων τους. Δεύτερον, ενθαρρύνει την ασυδοσία των εργοδοτών και τις συχνότατες παραβιάσεις της νομοθεσίας. Τέλος, ευνοεί τη διατήρηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας στην Ελλάδα σε χαμηλά επίπεδα σε συνδυασμό με τις χρόνιες παθογένειες των ελληνικών συνδικάτων όπως η οργανωτική πολυδιάσπαση των 3700 πρωτοβάθμιων και των 200 δευτεροβάθμιων σωματείων, η έντονη παραταξιοποίηση και η έλλειψη οικονομικής αυτοδυναμίας. Παράλληλα, η απουσία θεσμών συλλογικής εκπροσώπησης της εργασίας απέναντι σε φαινόμενα γεωγραφικής συγκέντρωσης ή και κεντρικού σχεδιασμού οικονομικών δραστηριοτήτων (πχ. όμιλοι επιχειρήσεων, κεντρική διεύθυνση χώρων όπως το Ελ. Βενιζέλος) ευνοούν τη δυνατότητα ευέλικτων ελιγμών των εργοδοτικών κέντρων σε βάρος της εργασίας και την αδυναμία των εργαζομένων να εκπροσωπηθούν ενιαία και να παρέμβουν αποτελεσματικά απέναντι σε κεντρικούς σχεδιασμούς που διαμορφώνουν την απασχόληση και πολλές πτυχές των εργασιακών σχέσεων. Τέλος, η απουσία θεσμών ουσιαστικού ελέγχου των επιχειρήσεων που επικαλούνται οικονομικά προβλήματα για να επιδεινώσουν τις εργασιακές σχέσεις ενισχύει το ίδιο επιβαρυνόμενο περιεχόμενο εργασιακών σχέσεων που λειτουργεί στην Ελλάδα.

Γ) Τι πρέπει να αλλάξει

Σε εθνικό επίπεδο θα πρέπει να υπάρχει η **προσαρμογή των κανόνων λειτουργίας** της θεσμικής παρέμβασης των εργαζομένων στη βάση της πραγματικότητας που διέπει την ελληνική αγορά εργασίας απέναντι σε μία λειτουργία που αδυνατεί να συμπεριλάβει τον κύριο όγκο των αναγκών που αφορούν στους εργαζόμενους στην Ελλάδα. Παράλληλα, απαιτείται η προσαρμογή του τρόπου συλλογικής εκπροσώπησης της εργασίας και στα σύγχρονα οικονομικά δεδομένα με στόχο την αποτελεσματικότερη παρέμβασή τους απέναντι σε φαινόμενα συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου με τις εξαγορές, συγχωνεύσεις και τη λειτουργία επιχειρηματικών ομίλων κλαδικού, πολυκλαδικού και πολυεθνικού χαρακτήρα. Η προσαρμογή στα νέα δεδομένα απαιτεί, επίσης και την «εθνική» συμβολή στην ανάπτυξη μορφών παρεμβάσεων, συντονισμού και θεσμικών κατακτήσεων σχετικά με τη συλλογική εκπροσώπηση των δυνάμεων της εργασίας σε ευρωπαϊκό και ευρύτερα διεθνοποιημένο επίπεδο.

Τέλος, απαιτείται η καθιέρωση θεσμών εργατικού και διαχειριστικού ελέγχου στις επιχειρήσεις ώστε να αποτρέπεται η βλαπτική μεταβολή των εργασιακών σχέσεων με το πρόσχημα της οικονομικής στενότητας.

Δ) Προτάσεις μέτρων

Ως πρόσθετα μέτρα πολιτικής που αφορούν στη λειτουργία του ίδιου του συνδικαλιστικού κινήματος που με όρους αυτονομίας θα πρέπει να διαμορφώσει τους όρους για την προσέλκυση των νέων κοιτασμάτων της μισθωτής απασχόλησης (γυναίκες, νέους, ευέλικτους, μετανάστες) και την αντιμετώπιση των προβλημάτων της οργα-

νωτικής του πολυδιάσπασης και κατακερματισμού, των διαλυτικών εκδηλώσεων της παραταξιοποίησης, των προβλεπόμενων εξαρτήσεων που συνεπάγεται η έλλειψη της οικονομικής αυτοδυναμίας και πόρων ώστε να στηρίζεται στα μέλη του, και του περιορισμένου διεθνοποιημένου προσανατολισμού στη δράση του, προτείνονται τα εξής μέτρα πολιτικών θεσμικών παρεμβάσεων για την ενίσχυση των συλλογικών εργασιακών δικαιωμάτων.

- Καθιέρωση της εκπροσώπησης των εργαζομένων στις επιχειρήσεις που στερούνται συλλογικής εκπροσώπησης και που απασχολούν περισσότερους από 5 εργαζόμενους. Ειδικότερα,
- Καθιέρωση του θεσμού του εκπροσώπου των εργαζομένων με καθολική ψηφοφορία στις επιχειρήσεις άνω των 5 εργαζομένων όταν δεν υπάρχει άλλη συλλογική εκπροσώπηση.
- Καθιέρωση του συνδικαλιστικού εκπροσώπου από συνδικαλιστική οργάνωση (πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια) που καλύπτει τον εργασιακό χώρο για τις επιχειρήσεις που απασχολούν περισσότερους από 10 εργαζόμενους.
- Καθιέρωση συλλογικών εργασιακών δικαιωμάτων σε σύνθετες δομές οικονομικής δραστηριότητας.
- Αναγνώριση των θεσμών των συμβουλίων των εργαζομένων και της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης σε επίπεδο ομίλου επιχειρήσεων.
- Αναγνώριση της συλλογικής εκπροσώπησης εργαζομένων (συμβούλιο εργαζομένων, συνδικαλιστική εκπροσώπηση) σε ενιαίους γεωγραφικούς χώρους σύνθετης, πολυκλαδικής, οικονομικής δραστηριότητας (αεροδρόμια, πολυχώροι εμπορικών δραστηριοτήτων).
- Αναγνώριση του δικαιώματος στη συλλογική διαπραγμάτευση στους ομίλους επιχειρήσεων.
- Καθιέρωση θεσμών ουσιαστικού εργατικού και διαχειριστικού ελέγχου σε επιχειρησιακό και τοπικό επίπεδο για την αντιμετώπιση εργοδοτικών αυθαιρεσιών που στηρίζονται στην επίκληση της οικονομικής στενότητας των επιχειρήσεων.

ΜΕΡΟΣ 9
Κριτική αποτίμηση
του νέου ασφαλιστικού νόμου 3655/2008

Κριτική επισκόπηση του νέου ασφαλιστικού νόμου 3655/2008

9.1. Οι επιλογές του Ν. 3655/2008

Σύμφωνα με τις διακηρύξεις της Εισηγητικής του Έκθεσης, ο Ν. 3655/2008 είχε πολύ υψηλές στοχεύσεις. Χωρίς ίχνος μετριοφροσύνης, οι συντάκτες ισχυρίζονταν, ότι *«Με το προωθούμενο σχέδιο νόμου επιχειρείται για πρώτη φορά μια τόσο βαθειά τομή στο ασφαλιστικό σύστημα της χώρας μας με ρυθμίσεις μακράς πνοής που αντιμετωπίζουν τα μεγάλα προβλήματα που έχουν συσσωρευθεί τις τελευταίες δεκαετίες σε κάθε μορφής ασφαλιστικούς φορείς που υπάρχουν στη χώρα μας (κύριας σύνταξης, επικουρικής σύνταξης, ασθένειας και πρόνοιας)»*.

Ένα χρόνο μετά τη δημοσίευση και θέση σε ισχύ (κατ' αρχήν) των ρυθμίσεων του νόμου, φαίνεται χρήσιμη η ανάπτυξη μιας προσπάθειας για ένα **πρώτο απολογισμό** των μέχρι σήμερα αποτελεσμάτων από την εφαρμογή του νόμου και ειδικότερα του βαθμού επίτευξης ή έστω προσέγγισης των διακηρυγμένων στόχων του.

Επισημαίνεται, ότι, ο νόμος 3655/2008 επέλεξε να αφιερώσει ολόκληρο το πρώτο μέρος των διατάξεών του (που περιλαμβάνει 139 από το σύνολο των 154 άρθρων του) στη **«διοικητική και οργανωτική μεταρρύθμιση»** του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης (ΣΚΑ) της χώρας.

Τα υπόλοιπα 15 άρθρα του νόμου που αποτελούν το δεύτερο μέρος των διατάξεών του, αναφέρονται σε ζητήματα:

- Προστασίας της οικογένειας και της μητρότητας (άρθρα 140 – Γονείς με ανάπηρα παιδιά, 141 – πλασματικός χρόνος μητέρων, 142 – ειδική παροχή προστασίας μητρότητας).
- Επιδείνωσης των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης (άρθρα 143 – 144).
- Θέσπισης κινήτρων παραμονής στην εργασία (άρθρο 145).
- Μείωσης (σταδιακής) των επικουρικών συντάξεων (άρθρο 146).
- Επιδείνωσης (αυστηροποίησης) των προϋποθέσεων παροχής υγειονομικής περίθαλψης (άρθρο 148).
- Σύστασης Ασφαλιστικού Κεφαλαίου Αλληλεγγύης των γενεών -ΑΚΑΓΕ, (άρθρο 149).
- Νομοθετικού προσδιορισμού των Κοινωνικών Πόρων και κατάργησης του ΛΑΦΚΑ (άρθρο 150).

- Ρυθμίσεις για τους ιατρούς του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ και
- Υποχρεωτικής καθιέρωσης του Αριθμού Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (ΑΜΚΑ (άρθρο 153).

Είναι, κατά συνέπεια, σαφές, ότι, **το κύριο αντικείμενο** του νόμου 3655/2008 αναφέρεται στην (αποκαλούμενη από το νόμο) **οργανωτική και διοικητική μεταρρύθμιση** και ότι, επιβάλλεται να εστιάσουμε το μεγαλύτερο μέρος της κριτικής μας στον τομέα ακριβώς αυτόν.

Άλλωστε, οι λοιπές ρυθμίσεις (των τελευταίων 15 άρθρων του νόμου), έχουν, ήδη, δεχθεί (με εξαίρεση τα άρθρα 149 περί δημιουργίας ασφαλιστικού κεφαλαίου και 151 περί μέτρων καταπολέμησης της εισφοροδιαφυγής) τη σχετική κριτική, κατά το χρονικό διάστημα που διέρρευσε από τη δημοσίευση του νόμου μέχρι σήμερα.

Αντίθετα, η αντίστοιχη κριτική στις ρυθμίσεις των άρθρων 1-139 υπήρξε περιορισμένη ή/και ανύπαρκτη, ώστε **να επιβάλλεται, πλέον, η κάλυψη του σχετικού κενού.**

Μια πρώτη προσπάθεια κάλυψης αυτού του κενού επιχειρούμε σήμερα, με την κριτική επισκόπηση των ρυθμίσεων του νόμου που ακολουθεί.

Στο τέλος της κριτικής αυτής, θα παραθέσουμε, με στόχο τη διευκόλυνση της ενημέρωσης των ασφαλισμένων και με μορφή **αντίστοιχων Πινάκων**, μια κωδικοποίηση συγκεκριμένων ρυθμίσεων των τελευταίων άρθρων του νόμου που αναφέρονται:

- στις συντάξεις λόγω 35ετίας (Πίνακας 21 και 22).
- στις επικουρικές συντάξεις (Πίνακας 23).
- στη συνταξιοδότηση μητέρων ανηλίκων (Πίνακας 24).
- στις τρίτεκνες μητέρες ασφαλισμένες ειδικών Ταμείων (Πίνακας 25).
- στον πλασματικό χρόνο ασφάλισης μητέρων (Πίνακας 26) και
- στα κίνητρα παραμονής στην εργασία (Πίνακας 27).

Προστίθεται, ότι, για την κατανόηση των ειδικών αυτών ρυθμίσεων του νόμου παρατίθεται σχηματικά η έννοια του «παλαιού» και εκείνη του «νέου» ασφαλισμένου (Πίνακας 30).

9.2. Το ασφαλιστικό τοπίο μετά το Ν. 3655/2008

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, με το νέο νόμο ο αριθμός των ασφαλιστικών φορέων περιορίστηκε στους 13 (με την προσθήκη του ΟΠΑΔ φθάνει στους 14 – δεν περιλαμβάνεται το Δημόσιο και το NAT - λόγω των ιδιαιτεροτήτων του).

Πίνακας 21: Τα νέα μεγάλα Ταμεία

1.	ΙΚΑ –ΕΤΑΜ	
2.	ΟΑΕΕ	
3.	ΟΓΑ	
4.	Ενιαίο Ταμείο Ανεξάρτητων Απασχολουμένων	(ΕΤΑΑ)
5.	Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Προσωπικού στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης	(ΕΤΑΠ - ΜΜΕ)
6.	Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Μισθωτών	(ΕΤΕΑΜ)
7.	Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Ιδιωτικού Τομέα	(ΤΕΑΙΤ)
8.	Ταμείο Ασφάλισης Υπαλλήλων Τραπεζών και Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας	(ΤΑΥΤΕΚΩ)
9.	Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Δημοσίων Υπαλλήλων	(ΤΕΑΔΥ)
10.	Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης και Πρόνοιας Απασχολουμένων στα Σώματα Ασφαλείας	(ΤΕΑΠΑΣΑ)
11.	Ταμείο Πρόνοιας Ιδιωτικού Τομέα	(ΤΑΠΙΤ)
12.	Ταμείο Πρόνοιας Δημοσίων Υπαλλήλων	(ΤΠΔΥ)
13.	Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Τραπεζοϋπαλλήλων	(ΕΤΑΤ)
	Το ΤΥΔΚΥ εντάσσεται στον ΟΠΑΔ	

Από τα 13 Ταμεία του Πίνακα 21 προϋπήρχαν τα 7, ενώ τα υπόλοιπα 6 δημιουργήθηκαν από το ν. 3655/2008.

Τα προϋφιστάμενα Ταμεία που, όμως, διευρύνθηκαν αφού απορρόφησαν και άλλα προϋφιστάμενα Ταμεία, είναι τα εξής:

- **ΙΚΑ-ΕΤΑΜ**
- **ΟΑΕΕ**
- **ΟΓΑ**
- **Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Μισθωτών (ΕΤΕΑΜ)**
- **Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Δημοσίων Υπαλλήλων (ΤΕΑΔΥ)**
- **Ταμείο Πρόνοιας Δημοσίων Υπαλλήλων (ΤΠΔΥ) και**
- **Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Τραπεζοϋπαλλήλων (ΕΤΑΤ).**

Τα νέα μεγάλα Ταμεία που δημιουργήθηκαν από το Ν.3655/2008 και απορρόφησαν άλλα προϋφιστάμενα Ταμεία είναι τα εξής:

- Ενιαίο Ταμείο Ανεξάρτητα Απασχολούμενων (ΕΤΑΑ)
- Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Προσωπικού στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΕΤΑΠ-ΜΜΕ)
- Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Ιδιωτικού Τομέα (ΤΕΑΙΤ)
- Ταμείο Ασφάλισης Υπαλλήλων Τραπεζών και Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας (ΤΑΥΤΕΚΩ)
- Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης και Πρόνοιας των Απασχολούμενων στα Σώματα Ασφαλείας (ΤΕΑΠΑΣΑ)
- Ταμείο Πρόνοιας Ιδιωτικού Τομέα (ΤΑΠΙΤ).

Στη διαδικασία ενοποίησης σε 13 των προ-υφιστάμενων 133 Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης:

- Ο νόμος «έσπασε» προηγουμένως, αρκετά προ-υφιστάμενα ενιαία Ταμεία στους επί μέρους Κλάδους τους, κατένειμε την περιουσία τους στους Κλάδους αυτούς (με όχι πάντα ορθά και δίκαια κριτήρια) και εν συνεχεία, προχώρησε στην ένταξη των κλάδων που προέκυπταν (που μετονόμασε σε «Τομείς») στους αντίστοιχους ενοποιημένους Κλάδους των νέων 13 Ταμείων.
- Ως παράδειγμα της διαδικασίας αυτής μπορεί να θεωρηθεί το προ-υφιστάμενο ενιαίο Ταμείο του προσωπικού της ΔΕΗ (ΟΑΠ-ΔΕΗ) που περιελάμβανε 4 κλάδους: κύριας σύνταξης, επικουρικής σύνταξης, υγείας και πρόνοιας (εφάπαξ).
- Με το Ν. 3655/2008 ο ενιαίος ΟΑΠ-ΔΕΗ διασπάστηκε σε 4 αυτόνομους Κλάδους (Τομείς κατά τη διατύπωση του νέου νόμου) με αντίστοιχο διαχωρισμό της περιουσίας του.
- Ακολούθως, έκαστος των Τομέων αυτών εντάχθηκε στον αντίστοιχο ενοποιημένο Κλάδο των νέων Ταμείων ώστε:
- Ο Τομέας (τέως Κλάδος) Κύριας Σύνταξης του ΟΑΠ-ΔΕΗ εντάχθηκε στον ενοποιημένο Κλάδο (Κύριας) Σύνταξης του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ,
- Ο Τομέας (τέως Κλάδος) Επικουρικής Σύνταξης του ΟΑΠ-ΔΕΗ εντάχθηκε στον Κλάδο Επικουρικής Σύνταξης του ΤΑΥΤΕΚΩ (Ταμείο Ασφάλισης Υπαλλήλων Τραπεζών και Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας),
- Ο Τομέας (τέως Κλάδος) Υγείας του ΟΑΠ-ΔΕΗ εντάχθηκε στον ενοποιημένο Κλάδο Υγείας του ΤΑΥΤΕΚΩ και

- Ο Τομέας (τέως Κλάδος) Πρόνοιας (που χορηγεί το εφάπαξ) του ΟΑΠ-ΔΕΗ εντάχθηκε στον ενοποιημένο Κλάδο Πρόνοιας του ΤΑΥΤΕΚΩ.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί, ότι, ο νόμος ακολούθησε μια «περίεργη» και σύνθετη διαδικασία: *έφθασε στις ενοποιήσεις διά των διασπάσεων που προηγήθηκαν.*

Θα αποδειχθεί στη συνέχεια της παρούσας κριτικής, ότι, ακολουθήθηκε μια *αμφίβολης αξίας εγκεφαλική θεωρητική κατασκευή* που δεν μπορούσε να λειτουργήσει στην πράξη αφού δεν είχαν προηγηθεί προσεκτικές μελετητικές προσεγγίσεις της.

Η εγκεφαλική αυτή κατασκευή, αντίθετα, οδηγεί σε επικίνδυνους για την προστασία των ασφαλισμένων και των συνταξιούχων πειραματισμούς και προσθέτει νέους προβληματισμούς στην ήδη προβληματική λειτουργία του ΣΚΑ στη χώρα μας.

Προστίθεται, ότι, οι ενοποιήσεις του Ν. 3655/2008 δεν επεκτάθηκαν στους φορείς που αποτελούν ν.π.ι.δ., αφού στα νομικά πρόσωπα αυτής της μορφής ο νομοθέτης δεν είχε δικαίωμα να παρέμβει λόγω της ιδιωτικής φύσης των αντίστοιχων περιουσιακών δικαιωμάτων.

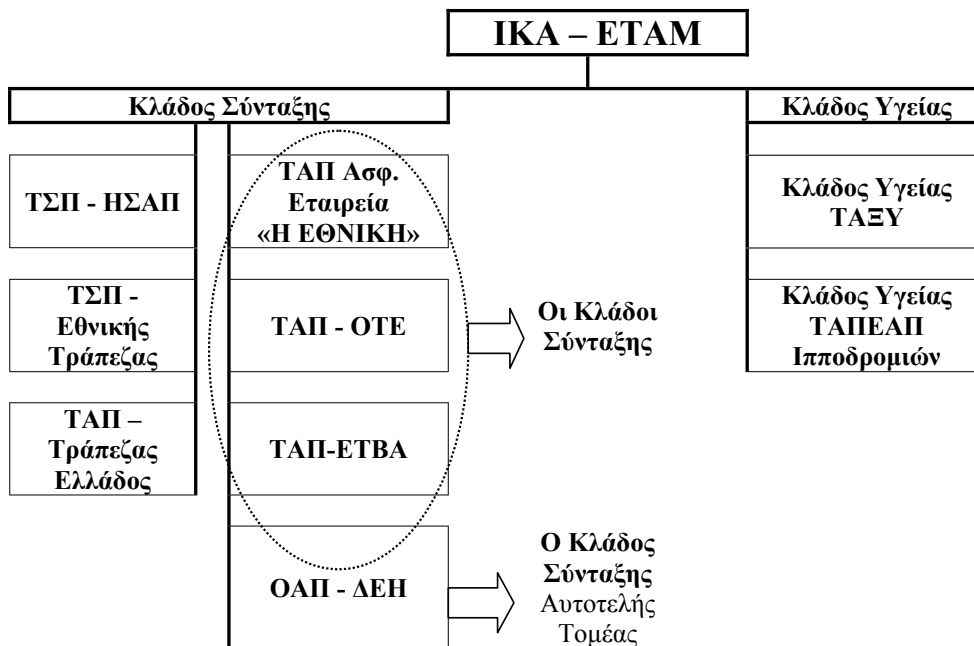
Εξάλλου, κατά την πάγια νομολογία του ΣτΕ οι παροχές της κοινωνικής ασφάλισης δίδονται μόνο από ν.π.δ.δ.

Ειδικότερα για το ΙΚΑ-ΕΤΑΜ

Όπως απεικονίζεται στον Πίνακα 22, στο ΙΚΑ –ΕΤΑΜ:

- Στον Κλάδο Υγείας εντάχθηκαν (από 1.8.2008) ο Κλάδος Ασθένειας του Ταμείου Ασφάλισης Ξενοδο-υπαλλήλων (ΤΑΞΥ) και ο Κλάδος Ασθένειας του Ταμείου Πρόνοιας και Επικουρικής Ασφάλισης του Προσωπικού Ιπποδρομιών (ΤΑΠ ΕΑΠΙ).
- Στον Κλάδο (Κύριας) Σύνταξης εντάχθηκαν (από 1.8.2008) 3 προϋφιστάμενα Ταμεία Συντάξεων (ΗΣΑΠ, Εθνικής Τράπεζας και Αγροτικής Τράπεζας) και 4 Κλάδοι Συντάξεων που αποσπάσθηκαν από προϋφιστάμενα Ταμεία (Ασφαλιστικής Εταιρίας «Η ΕΘΝΙΚΗ», ΟΤΕ, ΔΕΗ και ΕΤΒΑ).

Πίνακας 22: ΙΚΑ - ETAM: Εντασσόμενοι Φορείς

Σε όλες τις περιπτώσεις των πιο πάνω εντάξεων στο ΙΚΑ-ETAM (με μοναδική εξαίρεση τον ΟΑΠ-ΔΕΗ) «το σύνολο του ενεργητικού και παθητικού που προέρχεται από τα εντασσόμενα Ταμεία και Κλάδους, καθώς και η κινητή και ακίνητη περιουσία τους, περιέχονται από την ημερομηνία ένταξης στο ΙΚΑ-ETAM, ως καθολικό διάδοχο αυτών».

Αντίθετα, ο εντασσόμενος στο ΙΚΑ-ETAM Κλάδος Κύριας Σύνταξης του προϋφιστάμενου ΟΑΠ-ΔΕΗ διατηρεί και μετά την ένταξή του στο ΙΚΑ-ETAM, την πλήρη λογιστική και οικονομική του αυτοτέλεια.

Σε κάθε περίπτωση, οι ασφαλισμένοι των εντασσόμενων στον Κλάδο Σύνταξης του ΙΚΑ-ETAM Ταμείων και Κλάδων «εξακολουθούν να διέπονται ως προς τις προϋποθέσεις συνταξιοδότησης και τον τρόπο υπολογισμού της σύνταξης, από τις διατάξεις της νομοθεσίας των εντασσόμενων Ταμείων και Κλάδων, όπως ισχύουν με τις γενικές διατάξεις νόμων και τις διατάξεις του νόμου αυτού».

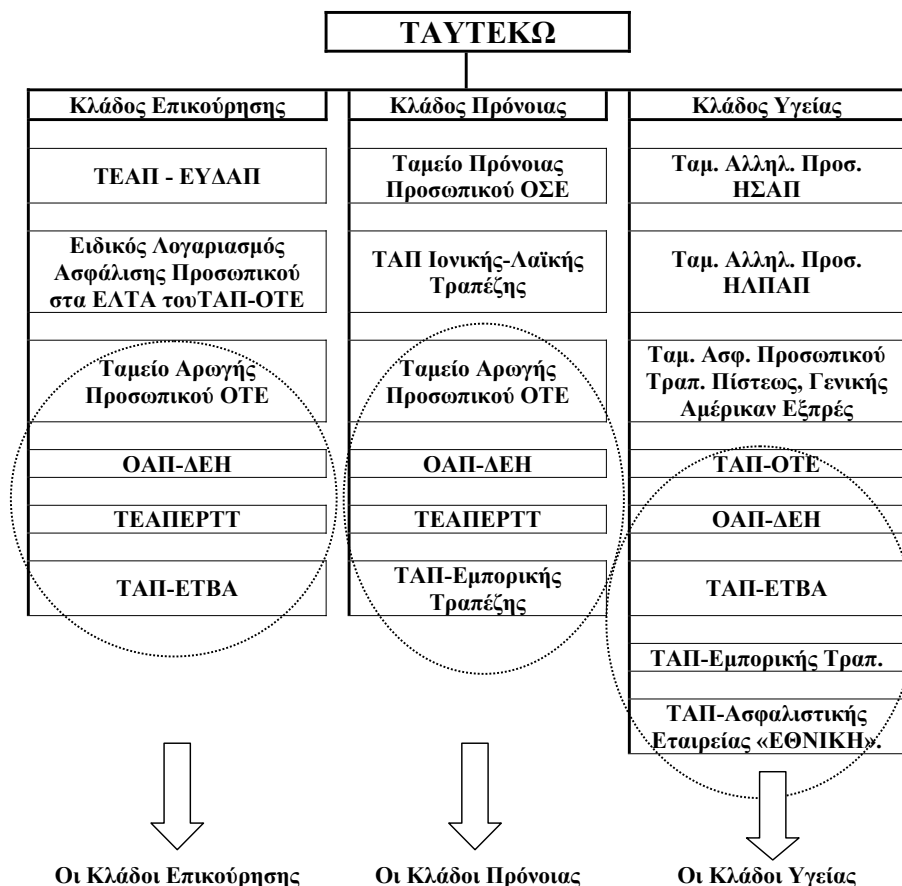
Ειδικότερα για το νεοδημιουργούμενο ΤΑΥΤΕΚΩ

Όπως φαίνεται από τον παρατιθέμενο Πίνακα 23, στο νεοδημιουργούμενο αυτό μεγάλο Ταμείο συνιστώνται 3 Κλάδοι (Επικούρησης, Πρόνοιας-εφάπαξ και Υγείας) στους οποίους εντάσσονται συνολικώς 20 προϋφιστάμενα Ταμεία η Κλάδοι Ταμείων που καλύπτουν την αντίστοιχη ασφαλιστική προστασία του προσωπικού Τραπεζών και Δημοσίων Επιχειρήσεων.

Από τα εντασσόμενα στο ΤΑΥΤΕΚΩ Ταμεία και Κλάδους, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 23:

- 6 εντάσσονται στον Κλάδο Επικούρησης του ΤΑΥΤΕΚΩ
- 6 εντάσσονται στον Κλάδο Πρόνοιας του ΤΑΥΤΕΚΩ και
- 8 εντάσσονται στον Κλάδο Υγείας του ΤΑΥΤΕΚΩ.

Πίνακας 23: ΤΑΥΤΕΚΩ: Εντασσόμενοι φορείς

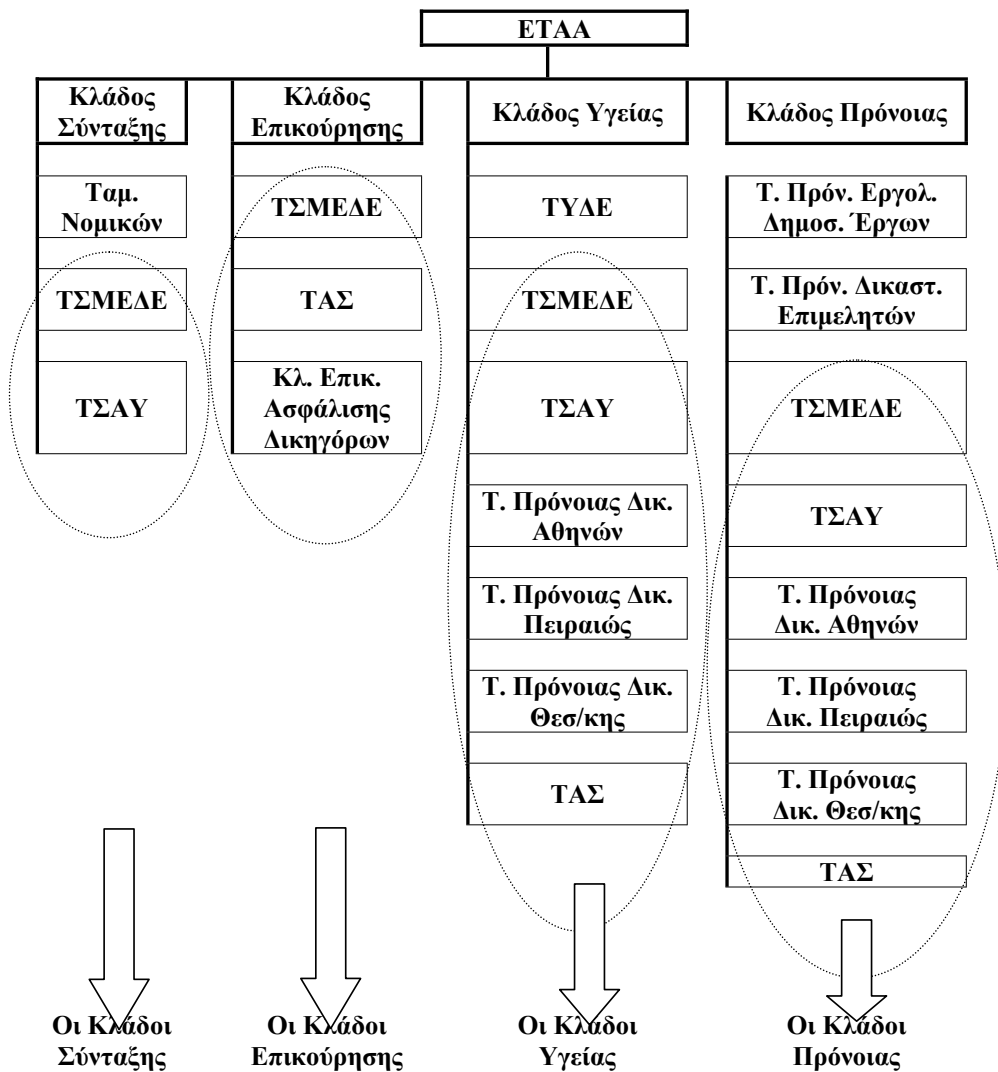

Επισημαίνεται, ότι ανάλογες παρατηρήσεις ισχύουν και για τα νεοδημιουργούμενα Ταμεία ΕΤΑΑ (Πίνακας 24) και ΤΕΑΠΑΣΑ (Πίνακας 27).

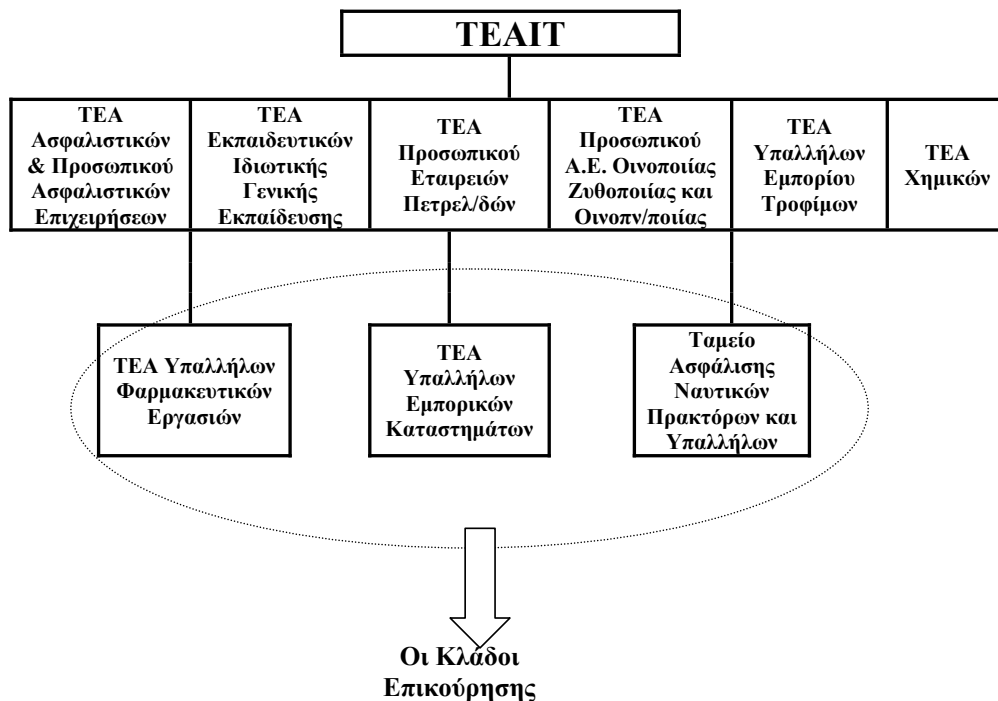
Ειδικότερα για το ΕΤΕΑΜ, το ΤΕΑΙΤ και το ΤΑΠΙΤ.

Η διαμορφούμενη συγκρότηση των ΕΤΕΑΜ (που προ-Υπήρχε) και των ΤΕΑΙΤ και το ΤΑΠΙΤ του ιδιωτικού Τομέα (που νεοδημιουργήθηκαν με την ενοποίηση των κλαδικών επικουρικών στο ΤΕΑΙΤ και των κλαδικών Πρόνοιας – εφάπαξ στο ΤΑΠΙΤ) προκύπτει από τους Πίνακες 25 και 26.

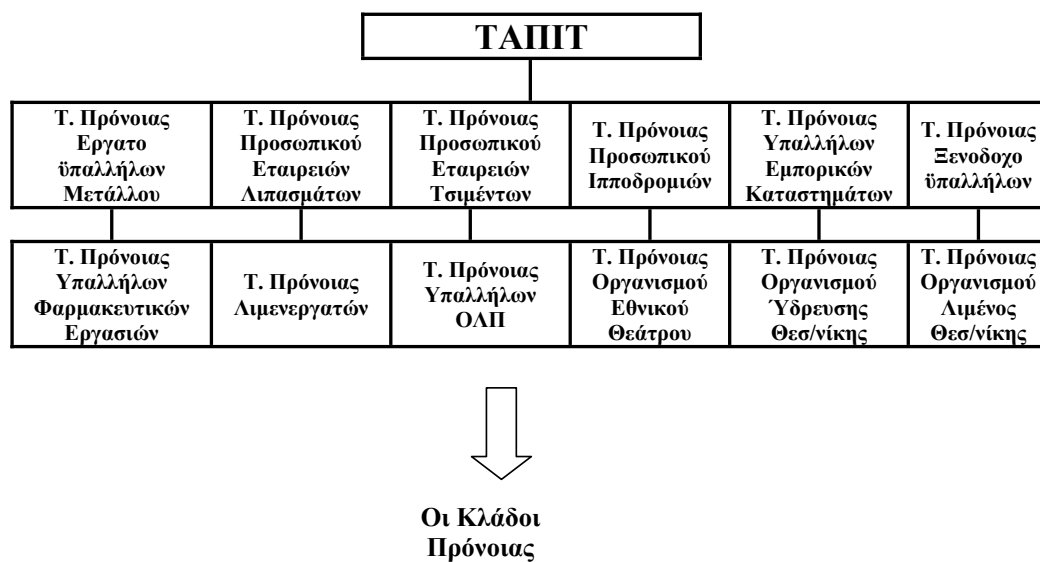
Πίνακας 24: ΕΤΑΑ: Εντασσόμενοι φορείς

Πίνακας 25: ΤΕΑΙΤ: Εντασσόμενοι φορείς

Πίνακας 26. ΤΑΠΠΤ: Εντασσόμενοι φορείς

Πίνακας 27: ΤΕΑΠΑΣΑ: Εντασσόμενοι φορείς

9.3. οι όροι των ενοποιήσεων του Ν. 3655/2008 και τα προκύπτοντα συναφή προβλήματα

Στον Πίνακα 28, **επιχειρείται** μιά συνοπτική καταγραφή των γενικών αρχών στις οποίες στηρίζονται οι ενοποιήσεις των ασφαλιστικών Φορέων, με παράλληλη επισημάνση των προβλημάτων που ανακύπτουν για τη λειτουργία τους.

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τις αρχές με βάση τις οποίες έγινε η ενοποίηση των ασφαλιστικών Φορέων σε τρείς:

Πίνακας 28: Προβλήματα Ενοποιήσεων (2008)

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΝΟΠΟΙΗΣΕΩΝ	
Στην οικονομική λειτουργία	πολλαπλότητα λογαριασμών περιουσίας
	ενιαία διαχείριση συνόλου περιουσίας
	αποκλεισμός παρέμβασης των δικαιούχων των περιουσιακών λογαριασμών στη διαχείριση τους
Στη λειτουργία των ασφαλιστικών παροχών	παράλληλη λειτουργία πολλαπλών πακέτων ασφαλιστικών παροχών
	ενιαία διεύθυνση των ποικίλων πακέτων ασφαλιστικών παροχών
	κίνδυνοι ανάπτυξη γραφειοκρατικών δυσλειτουργιών και τालαιπώρησης των ασφαλισμένων
Διοικητικό-λειτουργικής φύσης	ενιαία διοίκηση (ομπρέλα) ποικιλίας φορέων
	ανομοιογένεια δ.σ.
	δυνατότητα υπουργού να μεταβάλει αρμοδιότητες (άρθρο 138)

Πρώτον, οι ενοποιούμενοι Φορείς *διατηρούν τα καταστατικά τους*. Το κατά περίπτωση, δηλαδή πακέτο ασφαλιστικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων κάθε ενοποιούμενου Φορέα (π.χ. το συνταξιοδοτικό καθεστώς για τους μέχρι την έναρξη ισχύος του νόμου 3655/2008 ασφαλισμένους της ΔΕΗ παραμένει σε ισχύ και μετά την ισχύ του νόμου, το ίδιο και για τους ασφαλισμένους του ΟΤΕ ή της Εθνικής Τράπεζας που θα συνταξιοδοτηθούν με βάση τα παραμένοντα σε ισχύ Καταστατικά του ΤΑΠ ΟΤΕ ή της Εθνικής Τράπεζας, αντιστοίχως).

Κατά συνέπεια, με την ενοποίηση, το νέο μεγάλο Ταμείο *δεν έχει νέες δικές του καταστατικές ρυθμίσεις, αλλά κάθε κατηγορία ασφαλισμένων του εξακολουθεί να διέπεται από τις προϊσχύσασες ρυθμίσεις κάθε Ταμείου* που εντάσσεται στο νέο μεγάλο Ταμείο.

Προστίθεται, ότι, ο νόμος δεν αναφέρει κανένα χρονικό σημείο με την επέλευση του οποίου θα μεταβληθεί η ρύθμιση αυτή.

Δεύτερον, στο σύνολο σχεδόν των περιπτώσεων ο νόμος προβλέπει, ότι, *οι συγχωνεούμενοι φορείς διατηρούν την λογιστική και οικονομική τους αυτοτέλεια*. Αυτό,

βέβαια, σημαίνει, ότι, η κινητή και ακίνητη περιουσία αλλά και οι οικονομικές υποχρεώσεις των συγχωνευόμενων φορέων δεν περιέχονται στο νέο μεγάλο Ταμείο αλλά παραμένουν στο συγχωνευόμενο.

Ως παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν το ΤΑΥΤΕΚΩ ή το ΕΤΑΑ.

Στην περίπτωση δηλαδή του ΤΑΥΤΕΚΩ έχουμε 20 περιουσιακά πακέτα αφού 20 είναι τα συγχωνεόμενα σ' αυτό πρώην Ταμεία ή Κλάδοι προϋφιστάμενων Ταμείων. Οι 20 αυτοί Τομείς του ΤΑΥΤΕΚΩ είναι και οι καθολικοί διάδοχοι της περιουσίας των πρώην αντίστοιχων Ταμείων η Κλάδων.

Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για το ΕΤΑΑ και το ΤΕΑΙΤ. Ειδικότερα για το ΙΚΑ-ΕΤΑΜ όμως η λογιστική και οικονομική αυτοτέλεια διατηρείται μόνο για το Ταμείο της ΔΕΗ (ΟΑΠ-ΔΕΗ), ενώ, αντιθέτως, η περιουσία των λοιπών συγχωνευόμενων στον Κλάδο Σύνταξης Ταμείων και Κλάδων (ΕΤΕ, ΑΤΕ, ΟΤΕ κλπ) περιέρχεται στο ΙΚΑ-ΕΤΑΜ ως καθολικό τους διάδοχο.

Τρίτον, ενώ, όμως, ο νόμος ορίζει, ότι, έκαστον των συγχωνεόμενων Ταμείων διατηρεί τη λογιστική και οικονομική του αυτοτέλεια, **η διαχείριση της περιουσίας όλων των συγχωνεόμενων Ταμείων, αφαιρείται από αυτά** (δηλαδή αφαιρείται από τους αντίστοιχους νεο-δημιουργούμενους Τομείς του νέου μεγάλου Ταμείου) **και διεξάγεται από τη Διοίκηση του συγχωνεύοντος νέου μεγάλου Ταμείου.**

Η ρύθμιση αυτή σημαίνει, ότι, ναι μεν στα λογιστικά βιβλία του νέου μεγάλου Ταμείου θα αναγράφεται και θα παρακολουθείται, ως αυτόνομος λογαριασμός, η αυξομείωση των περιουσιακών του στοιχείων (εισφορές, πάσης φύσης έσοδα, καταβολές παροχών, λοιπές δαπάνες), **η εν γένει διάθεση, όμως, της εκάστοτε υφιστάμενης περιουσίας εκάστου συγχωνευθέντος Ταμείου η Κλάδου Ταμείου θα γίνεται, αποκλειστικώς, από τη Διοίκηση του νέου μεγάλου Ταμείου.** Επισημαίνεται, ότι, **ο νόμος δεν εννοεί μόνο την επένδυση των αποθεματικών των συγχωνευόμενων Ταμείων αλλά την εν γένει διάθεσή τους** κι αυτό δεν αποκλείει τη διάθεση των πλεονασμάτων ενός Φορέα για την εξόφληση των υποχρεώσεων άλλου (ελλειμματικού) Φορέα.

Με άλλη διατύπωση, **ο νόμος αφαιρεί από τους δικαιούχους της περιουσίας τη δυνατότητα διαχείρισης των ιδίων αποθεματικών.**

Η ρύθμιση αυτή έχει, ήδη, προσβληθεί, δικαστικώς, από θιγόμενες επαγγελματικές ομάδες, με βάση την πάγια νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου του Στρασβούργου που έχει κρίνει, ότι, δεν είναι επιτρεπτή η αφαίρεση της δυνατότητας ελεύθερης διαχείρισης των περιουσιακών του στοιχείων από το δικαιούχο μιάς περιουσίας. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θεωρεί τη ελευθερία διαχείρισης της περιουσίας του ως ανθρώπινο δικαίωμα προστατευόμενο από την αντίστοιχη ευρωπαϊκή Συνθήκη.

Γίνεται, βέβαια, αντιληπτή **η κατάσταση χάους** που θα δημιουργηθεί όταν εκδοθούν οι σχετικές αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου εφόσον αυτές, όπως αναμέ-

νεται, θα ακυρώνουν τις περί αποκλειστικής διαχείρισης της περιουσίας των συγχωνευόμενων ασφαλιστικών Φορέων από τη Διοίκηση του νέου μεγάλου Ταμείου, διατάξεις.

Από την πιο πάνω ανάλυση των γενικών αρχών στις οποίες στηρίζεται η ενοποιητική διαδικασία που ακολούθησε ο Ν. 3655/2008, οδηγούμεθα στα εξής **συμπεράσματα**:

Πρώτον, οι ενοποιήσεις έχουν οδηγήσει στη δημιουργία *δύσκαμπτων γραφειοκρατικών Οργανισμών*. Η παράλληλη και ταυτόχρονη *λειτουργία πολλαπλών περιουσιακών λογαριασμών, με την παράλληλη συνύπαρξη, κάτω από την ίδια οργανωτική στέγη, πληθώρας καταστατικών*, έχει ως συνέπεια την ανάδειξη σωρείας προβλημάτων στην οικονομική και τη διοικητική λειτουργία των νέων μεγάλων Ταμείων.

Δεύτερον, η γραφειοκρατικοποίηση της λειτουργίας των νέων μεγάλων φορέων, οδηγεί στην αδυναμία εξυπηρέτησης των ασφαλισμένων και των συνταξιούχων των προ-ϋφιστάμενων Ταμείων και Κλάδων.

Οι συνέπειες της γραφειοκρατικής αυτής μετάλλαξης των ασφαλιστικών Φορέων έχει, ήδη, καταστεί εμφανής στην πράξη, τόσο στους Τομείς Υγείας και Πρόνοιας, όσο και στους τομείς κύριας και επικουρικής σύνταξης.

Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η περίπτωση του ΟΑΠ-ΔΕΗ: πριν από την ισχύ του Ν.3655/2008, όσοι υπέβαλλαν αιτήσεις συνταξιοδότησης, ελάμβαναν κύρια και επικουρική σύνταξη με την ίδια απόφαση (στο ίδιο έντυπο). Μετά την ισχύ του νόμου, λαμβάνουν πρώτα την κύρια σύνταξη από το ΙΚΑ-ΕΤΑΜ και στη συνέχεια, προσκομίζοντας την απόφαση αυτή στο ΤΑΥΤΕΚΩ όπου με νέα διαδικασία και νέα καθυστέρηση, λαμβάνουν χωριστά την επικουρική τους σύνταξη και επίσης, χωριστά το εφάπαξ.

Τρίτον, η γραφειοκρατικοποίηση αυτή, όμως, οδηγεί και σε αύξηση των διοικητικών και λειτουργικών δαπανών. Είναι χαρακτηριστικό, ότι, σ' αντίθεση με όσα υποστηρίζονταν, πριν από την ψήφιση του νόμου, από τους εμπνευστές του, περί αναμενόμενης μείωσης των δαπανών αυτών και εξοικονόμησης πόρων, τελικώς αποδεικνύεται ότι όχι μόνον δεν είχαμε μειώσεις αλλ' αντιθέτως, είχαμε διογκώσεις των διοικητικών και λειτουργικών δαπανών των Ταμείων.

Τέτατον, από τη, μέχρι σήμερα, λειτουργία των Διοικητικών Συμβουλίων των νέων μεγάλων Ταμείων, στις συνεδριάσεις τους συζητείται ευρύτατη ποικιλία θεμάτων, τα περισσότερα των οποίων αναφέρονται σε τρέχουσες διαδικασίες μικρής σηματικότητας.

Αντί δηλαδή τα Διοικητικά Συμβούλια των νέων μεγάλων Ταμείων να ασχολούνται αποκλειστικώς και απερίσπαστα με ζητήματα επιτελικής φύσης και διασφάλισης της βιωσιμότητας και κοινωνικής αποτελεσματικότητας των ασφαλιστικών Φορέων, κατατρίβονται και με πληθώρα μικροζητημάτων που αναφέρονται ακόμη και σε

θέματα καθαρισμού γραφείων η και σε ζητήματα χορήγησης αδειών η απουσιάσεων σε υπαλλήλους.

Στην πραγματικότητα, οι Διοικούσες Επιτροπές που έχουν προβλεφθεί από το νόμο, είναι διακοσμητικές Επιτροπές, ενώ το σύνολο σχεδόν των λειτουργιών έχουν εναποτεθεί στο Διοικητικό Συμβούλιο εκάστου νέου μεγάλου Ταμείου.

Ήδη, έχει καταστεί σαφές, ότι επιβάλλεται η άμεση αποσυμφόρηση των Διοικητικών Συμβουλίων, ώστε να αυτά καταστούν ικανά για την αντιμετώπιση, σε επιτελικό επίπεδο, των κεντρικών ζητημάτων των Ταμείων.

9.4. Τα ειδικότερα προβλήματα που αναδεικνύονται κατά την εφαρμογή του Ν. 3655/2008 στους κλάδους υγείας

Από την επισκόπηση των ρυθμίσεων του Ν. 3655/2008 που αναφέρονται στους Κλάδους Υγείας των νέων μεγάλων Ταμείων, διαπιστώνεται ότι *όλες οι ρυθμίσεις αυτές διέπονται από κοινές προσεγγίσεις.*

Είναι χαρακτηριστικό, ότι, ακόμη και οι σχετικές διατυπώσεις των συναφών διατάξεων επαναλαμβάνονται σχεδόν αυτολεξεί. Οι διατάξεις π.χ. του άρθρου 38 παρ. 3 (που αναφέρεται στο ΕΤΑΑ) επαναλαμβάνεται στη ρύθμιση του άρθρου 83 παρ. 3 (που αναφέρεται στο ΤΑΣΥΤΕΚΩ), ενώ από την ίδια αντίληψη διαπνέονται και οι ρυθμίσεις του άρθρου 103 παρ. 4 (που αναφέρεται στην Ελληνική Αστυνομία).

Πίνακας 29: Λειτουργία κλάδων υγείας (Ν. 3655/2008)

ΠΡΟΒΛΕΨΗ		
Έκδοσης ενιαίου κανονισμού παροχών υγείας σε είδος και χρήμα	ΠΟΥ ΘΑ ΚΑΛΥΠΤΕΙ	ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ
	• την έκταση των παροχών	α. Γνώμη Δ.Σ. Ενιαίου Ταμείου
	• το ύψος των παροχών	β. Δημοσιονομική Μελέτη
	• τον τρόπο και την διαδικασία των παροχών	γ. Γνώμη Συμβουλίου Κοινωνικών Ασφαλίσεων
	• κάθε άλλη συναφή λεπτομέρεια	δ. Απόφαση Υπουργού Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Κοινωνικής Προστασίας
		ΕΤΑΑ (άρθρο 38 § 3) ΤΑΥΤΕΚΩ (άρθρο 83 § 3) ΤΕΑΠΑΑ (άρθρο 103 § 37,4)
Σύσταση ενιαίων πρωτοβάθμιων & δευτεροβάθμιων υγειονομικών επιτροπών	Θέματα: ΚΡΙΣΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ και ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ ΕΤΑΑ (άρθρο 38 § 4) ΕΤΑΠ-ΜΜΕ (άρθρο 39 § 6) ΤΑΥΤΕΚΩ (άρθρο 83 § 4)	
Υποχρεωτικής σύναψης νέων συμβάσεων (εντός 3μήνου) με παροχούς υγείας	• Θεραπευτήρια	
	• Ιδιωτικές κλινικές	
	• Διαγνωστικά κέντρα	
	• Κέντρα αποκατάστασης και αποθεραπείας	
	• Φαρμακοποιοί, φαρμακευτικοί σύλλογοι	
	• Ιατροί ή ιατρικοί σύλλογοι	
	ΕΤΑΑ (άρθρο 25 § 5) ΕΤΑΠ-ΜΜΕ (άρθρο 39 § 6) ΤΑΥΤΕΚΩ (άρθρο 70 § 5)	
Ανατροπής καταστατικών ρυθμίσεων	ΕΤΑΠ-ΜΜΕ (άρθρο 39 § 4-5)	

Όπως απεικονίζεται στον Πίνακα 29, από τις ρυθμίσεις του νόμου που αναφέρονται στους Κλάδους Υγείας διαπιστώνεται η πρόθεση του νομοθέτη να καταργήσει τις επί μέρους ρυθμίσεις των Τομέων Υγείας και να τις αντικαταστήσει από νέες συναφείς ρυθμίσεις ενιαίες, όμως, για το σύνολο των ασφαλισμένων. Μια προσεκτική προσέγγιση των αντίστοιχων διατάξεων του Ν. 3655/2008 καθιστά σαφή την επιδίωξη ενιαιοποίησης των παροχών υγείας στο σύνολο των ασφαλισμένων - περιλαμβανομένων των ασφαλισμένων και συνταξιούχων του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ αλλά και εκείνων του ΟΠΑΔ (Οργανισμού Περίθαλψης Ασφαλισμένων του Δημοσίου).

Οφείλουμε, βέβαια, **να επισημάνουμε**, ότι, ο νόμος φαίνεται, ότι, αδιαφορεί για τις διαφορές στο ύψος των καταβαλλόμενων ασφαλιστικών εισφορών υγείας στα διάφορα Ταμεία και επικεντρώνει την προσοχή του μόνον στις υφιστάμενες αποκλίσεις στις παροχές εκάστου Φορέα Υγείας.

Αρκεί, βέβαια, να παρατηρήσουμε, ότι, αυτή **η μονομέρεια της κρατικής παρέμβασης** που οδηγεί στην ενιαιοποίηση των παροχών υγείας αλλά διατηρεί τις διαφορές στις αντίστοιχες ασφαλιστικές εισφορές, **παραβιάζει τις αρχές της ισότητας** και κατά συνέπεια, θα τεθεί υπό δικαστική κρίση, έπειτα από αναμενόμενες προσφυγές των θιγομένων πληθυσμιακών ομάδων.

Με βάση τις απεικονίσεις του Πίνακα 28 οι επιδιώξεις ενιαίων Κανονισμών Παροχών υγείας και ενιαίων διαδικασιών αναφέρονται στα πεδία:

Πρώτον, έκδοσης νέου ενιαίου Κανονισμού Παροχών Υγείας.

Δεύτερον, σύστασης ενιαίων Πρωτοβάθμιων και Δευτεροβάθμιων Υγειονομικών Επιτροπών.

Τρίτον, υποχρεωτικής σύναψης νέων ενιαίων συμβάσεων με παρόχους υγείας και

Τέταρτον, απ' ευθείας ανατροπών προϋφιστάμενων Κανονισμών Παροχών Υγείας.

Αναλυτικότερα:

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 83 παρ. 3 του νόμου «**Με Απόφαση του Υπουργού Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας μετά από γνώμη του Δ.Σ. του ΤΑΥΤΕΚΩ, οικονομική μελέτη και γνώμη του Συμβουλίου κοινωνικών Ασφαλίσεων, εγκρίνεται ενιαίος Κανονισμός Παροχών Υγείας** σε είδος και σε χρήμα, με τον οποίο καθορίζεται η έκταση, το ύψος των παροχών υγείας, ο τρόπος και η διαδικασία χορήγησής τους, καθώς και κάθε άλλη λεπτομέρεια».

Σήμερα, στον Κλάδο Υγείας του ΤΑΥΤΕΚΩ υπάγονται 8 Τομείς που καλύπτουν το προσωπικό και τους συνταξιούχους των ΗΣΑΠ, ΗΛΠΑΠ, των Τραπεζών ALPHA, Γενικής, Αμερικαν Εξπρές, Εμπορικής και ΕΤΒΑ, του ΟΤΕ, της ΔΕΗ και της ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗΣ.

Καθένας, όμως, από τους 8 αυτούς Τομείς διέπεται από διαφορετικά Καταστατικά δηλαδή από διαφορετικά δικαιώματα (κάλυψη υγείας) αλλά και διαφορετικές υποχρεώσεις (ασφαλιστικές εισφορές).

Με τη διάταξη του άρθρου 83 παρ. 3 του νόμου, παρέχεται εξουσιοδότηση στον Υπουργό Απασχόλησης να καταργήσει, με απλή Απόφασή του και όποτε αυτός κρίνει, όλους τους 8 αυτούς Κανονισμούς Παροχών Υγείας και να τους αντικαταστήσει με άλλον Κανονισμό της επιλογής του Υπουργού και κοινό για όλους τους ασφαλισμένους των 8 αυτών Κανονισμών που υπάρχουν σήμερα.

Το ύψος των παροχών του νέου αυτού Κανονισμού θα προκύψει έπειτα από οικονομική μελέτη: ο νόμος δεν απαιτεί αναλογιστική μελέτη (επειδή, προφανώς, σ' αυτήν υπάρχουν διεθνώς παραδεκτοί κανόνες διεξαγωγής της) αλλ' αρκείται σε οικονομική μελέτη που μπορεί να διεξαχθεί με κανόνες που επιλέγει ο εκάστοτε μελετητής.

Αξιοσημείωτο είναι ακόμη, ότι ο νόμος απαιτεί *απλώς γνώμη* αλλ' όχι «*σύμφωνη γνώμη*» του Δ.Σ. του Ταμείου και του Συμβουλίου Κοινωνικών Ασφαλίσεων.

Ακριβώς, όμοια ρύθμιση περιέχει ο νόμος και στις διατάξεις του για το ΕΤΑΑ όπου σήμερα λειτουργούν 7 Τομείς Υγείας με διαφορετικά Καταστατικά που καλύπτουν δικηγόρους, συμβολαιογράφους, μηχανικούς και γιατρούς.

Η ομοιότητα των ρυθμίσεων υποβάλλει την αίσθηση, ότι, ο μέλλον Κανονισμός Παροχών Υγείας θα είναι ενιαίος για το σύνολο των ασφαλισμένων και συνταξιούχων τόσο του ΤΑΥΤΕΚΩ όσο και του ΕΤΑΑ (με πρόθεση επέκτασής του σ' ολόκληρο το φάσμα των παροχών Υγείας).

Επισημαίνεται, ότι, στο άρθρο 125 παρ. 3 του Ν. 3655/2008, παρέχεται στους Υπουργούς Οικονομίας και Οικονομικών και Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, έκδοσης Κοινής Υπουργικής Απόφασης, με την οποία «εγκρίνεται ενιαίος Κανονισμός παροχών υγείας σε είδος και σε χρήμα ΟΠΑΔ, με τον οποίο καθορίζεται η έκταση, το ύψος των παροχών υγείας, ο τρόπος και η διαδικασία χορήγησής τους, καθώς και κάθε άλλη λεπτομέρεια».

Υπενθυμίζεται, ότι, στα πλαίσια του ΟΠΑΔ, λειτουργούν, σήμερα, 2 Κανονισμοί Παροχών Υγείας (ο Κανονισμός των ασφαλισμένων του δημοσίου και εκείνος των δημοτικών και κοινοτικών υπαλλήλων, με διαφορετικά μεγέθη δικαιωμάτων και υποχρεώσεων έκαστος). Η πρόβλεψη του νόμου για ενιαίο Κανονισμό παροχών Υγείας στον ΟΠΑΔ υπερβαίνει τα όρια του ΟΠΑΔ: ο νέος Κανονισμός θα είναι κοινός και με τους προβλεπόμενους σε άλλες διατάξεις του Ν. 3655/2008 νέους ενιαίους Κανονισμούς Παροχών Υγείας (π.χ. άρθρα 38 παρ. 3, 83 παρ. 3 κλπ).

Σε σχέση με τις **παροχές υγείας** του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ είναι χρήσιμο να επισημανθούν τα εξής:

Πρώτον, όπως έχει ήδη αναφερθεί, στον Κλάδο Ασθένειας του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ εντάσσονται, ως Τομείς, οι αντίστοιχοι Κλάδοι του ΤΑΞΥ (Ταμείου Ξενοδοχο-υπαλλήλων) και του ΤΑΠ ΕΑΠΙ (Ταμείου Πρόνοιας και Επικουρικής Ασφάλισης Προσωπικού Ιπποδρομιών).

Δεύτερον, από την ημερομηνία ένταξής τους στον κλάδο Ασθένειας του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ, οι ασφαλισμένοι τόσο του ΤΑΞΥ όσο και του ΤΑΠ ΕΑΠΙ «γίνονται υποχρεωτικά ασφαλισμένοι του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ και διέπονται από τη νομοθεσία του Κλάδου Ασθένειας αυτού» (άρθρ 4 παρ. 1 και 3).

Προστίθεται, βέβαια, ότι η εξομείωση των παροχών υγείας ειδικά για τους ξеноδοχο-υπαλλήλους περιορίζεται στις παροχές σε είδος, ενώ για τις παροχές σε χρήμα (δηλαδή επιδόματα ασθένειας, κυοφορίας και λοχείας, αεροθεραπείας, λουτροθεραπείας, έξοδα κηδείας και δαπάνη για συμμετοχή σε κατασκηνώσεις) διατηρείται το επίπεδο παροχών του ΤΑΞΥ (μέσω ειδικού προβλεπόμενου Λογαριασμού). Όμως, και στην περίπτωση των παροχών Υγείας σε χρήμα του ΤΑΞΥ ο νόμος 3655/2008 προβλέπει τη δυνατότητα τροποποίησης και αλλαγής του, με απόφαση του Υπουργού Απασχόλησης και κοινωνικής Προστασίας.

Ειδικότερα, επομένως, στην περίπτωση του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ ο νόμος προχώρησε *ένα βήμα πιο μπροστά* σε σχέση με τα λοιπά (νέα) μεγάλα Ταμεία: ενώ στις περιπτώσεις ΤΑΥΤΕΚΩ, ΕΤΑΑ, ΟΠΑΔ κλπ, προβλέπεται η έκδοση (μεταγενέστερης) Υπουργικής Απόφασης για την ενιαιοποίηση των παροχών υγείας, **στην περίπτωση του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ, η ενιαιοποίηση των παροχών υγείας όλων των Τομέων του Κλάδου Ασθένειας (με εξαίρεση μόνο τις παροχές σε χρήμα του ΤΑΞΥ) επέρχεται αμέσως με συγκεκριμένες ρυθμίσεις του ίδιου του νόμου (έχει, ήδη, επέλθει από 1.8.2008).**

Παρόμοιες παρατηρήσεις ισχύουν και για το νέο-δημιουργούμενο ΕΤΑΠ-ΜΜΕ όπου λειτουργούν 3 Τομείς Υγείας και όπου οι παροχές υγείας όλων των Τομέων εξομοιώνονται αμέσως εκ του νόμου με τα προβλεπόμενα από τον Κανονισμό Παροχών του εντασσόμενου Ειδικού Λογαριασμού Υγιεινής και Περίθαλψης του Ταμείου Συντάξεων Εφημεριδοπωλών και Υπαλλήλων Πρακτορείων (άρθρο 39 παρ. 5).

Ένα ακόμη πεδίο ενιαίας αντιμετώπισης των θεμάτων υγείας όλων των ασφαλισμένων είναι το πεδίο των συμβάσεων με παρόχους υγείας.

Στο άρθρο 70 παρ. 5 του Ν. 3655/2008, προβλέπεται, ότι: «*Ειδικά στον Κλάδο Υγείας με τους παρόχους υγείας, ήτοι θεραπευτήρια, ιδιωτικές κλινικές, διαγνωστικά κέντρα, κέντρα αποκατάστασης και αποθεραπείας, φαρμακοποιούς η φαρμακευτικούς συλλόγους, ιατρούς η ιατρικούς συλλόγους, το Δ. Σ. του ενιαίου Ταμείου συνάπτει υποχρεωτικά συμβάσεις οι οποίες θα είναι ενιαίες για τους ασφαλισμένους όλων των Τομέων του Κλάδου υγείας αυτού. Κατά την πρώτη εφαρμογή του παρόντος, οι συμβάσεις συνάπτονται εντός 3 μηνών απο την έναρξη λειτουργίας του Ταμείου. Οι ήδη συναφθείσες συμβάσεις αναθεωρούνται και συνάπτονται νέες σύμφωνα με τα ανωτέρω. Μέχρι τότε οι συναφθείσες συμβάσεις με τα εντασσόμενα Ταμεία εξακολουθούν να ισχύουν έναντι του νέου Φορέα*».

Ακριβώς όμοιες διατάξεις περιλαμβάνεται και στο άρθρο 25 παρ. 5 για το ΕΤΑΑ, στο άρθρο 39 παρ. 6 για το ΕΤΑΠ-ΜΜΕ και στο άρθρο 125 πα. 4 για τον ΟΠΑΔ.

Με βάση τις ρυθμίσεις αυτές, η αντικατάσταση των συμβάσεων που έχουν συναφθεί με παρόχους υγείας από τα ενοποιούμενα επί μέρους Ταμεία (η κλάδους) έπρεπε να είχε ήδη γίνει από την 1.1.2009. Στην πράξη, όμως, διαπιστώνεται, ότι, παρόμοιες

συμβάσεις εξακολουθούν να εφαρμόζονται, αφού η υπογραφή αντίστοιχων ενιαίων συμβάσεων δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Παρατηρείται, όμως, ότι, η εξακολούθηση εφαρμογής των παλαιών συμβάσεων παραβιάζει πλέον την αντίστοιχη νομιμότητα.

Ένα ακόμη (συμπληρωματικό προς τα ανωτέρω) επίπεδο εξομείωσης της λειτουργίας των Κλάδων Υγείας των νέων μεγάλων Ταμείων αναφέρεται στη σύσταση και τις αρμοδιότητες των Υγειονομικών Επιτροπών.

Σύμφωνα με το άρθρο 83 παρ. 4 του Ν. 3655/2008 *«Με Απόφαση του Υπουργού Απασχόλησης και κοινωνικής Προστασίας, μετά από γνώμη του Δ.Σ. του Ταμείου συνιστώνται πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες υγειονομικές επιτροπές για την παραπομπή σε αυτές θεμάτων κρίσης αναπηρίας και υγειονομικής περίθαλψης των ασφαλισμένων ενιαίες για όλους τους Τομείς η για ομάδες Τομέων του Ταμείου»*

Επισημαίνεται ότι παρόμοιες ρυθμίσεις υπάρχουν και στα άρθρα 38 παρ. 4 για το ΕΤΑΑ και 39 παρ. 7 για το ΕΤΑΠ-ΜΜΕ.

Η ενοποίηση αυτή των υγειονομικών Επιτροπών δεν στερείται ιδιαίτερης σημαντικότητας, αφού οι Επιτροπές αυτές έχουν **διπλό** ρόλο:

Πρώτον αποφαινόνται, σε πρώτο και δεύτερο βαθμό, για το εάν η κατάσταση της υγείας των κρινομένων δικαιολογεί ή όχι τη συνταξιοδότησή τους και

Δεύτερον, αποφασίζουν, επίσης σε πρώτο και δεύτερο βαθμό, για τη συνέχιση αλλά και για τον τρόπο περίθαλψης των ασφαλισμένων και των συνταξιούχων και των μελών των οικογενειών τους.

9.5. Ειδικότερες διατάξεις του Ν. 3655/2008 που δεν έχουν εφαρμοσθεί ακόμη

9.5.1. Η παραπλανητική δημιουργία ασφαλιστικού αποθεματικού (ΑΚΑΓΕ)

Με τη διάταξη του άρθρου 149 του νόμου, ιδρύθηκε Ασφαλιστικό Κεφάλαιο Αλληλεγγύης Γενεών (ΑΚΑΓΕ), με διακηρυγμένο στόχο *«τη δημιουργία αποθεματικών για τη χρηματοδότηση των κλάδων σύνταξης των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης (ΦΚΑ), από 1.1.2019 και μετά, για τη διασφάλιση των συντάξεων των νέων γενεών»*

Στην ίδια ρύθμιση προβλέπεται:

- **Η χρηματοδότηση**, από 1.1.2009, του Ασφαλιστικού αυτού Κεφαλαίου (μεταξύ άλλων και) από ποσοστό 4 % επί των ετησίων συνολικών εσόδων από ΦΠΑ και
- **Η έκδοση**, εντός 4μήνου από τη δημοσίευση του νόμου, κοινής απόφασης (ΚΥΑ) των Υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών και Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, για το διορισμό Προέδρου και των μελών διοίκησης της Επιτροπής Διαχείρισης του ΑΚΑΓΕ.

Μέχρι σήμερα, 17 μήνες μετά τη δημοσίευση του νόμου:

- **Ουδεμία** ΚΥΑ έχει εκδοθεί (η προθεσμία που τάσσει ο νόμος για την έκδοσή της, έχει λήξει από την 2.8.2008) και συνεπώς, ο ΑΚΑΓΕ ουσιαστικά δεν υφίσταται και
- **Ουδεμία** καταβολή για την προβλεπόμενη, από το νόμο, χρηματοδότησή του ΑΚΑΓΕ έχει πραγματοποιηθεί (επισημαίνεται, ότι, η ενίσχυση του Ασφαλιστικού Κεφαλαίου, για το 2009, από τις εισπράξεις του ΦΠΑ, θα απέφερε 800 περίπου εκ. ευρώ),
- **Ουδεμία**, επίσης, πρόβλεψη καταβολής οποιουδήποτε ποσού στον ΑΚΑΓΕ, υπάρχει στον κρατικό Προϋπολογισμό του 2009 και συνεπώς, δεν προβλέπεται η ενεργοποίηση του ασφαλιστικού Κεφαλαίου.

Είναι δηλαδή σαφές, ότι, η διάταξη του άρθρου 149 του νόμου έγινε για να ρίξει «στάχτη στα μάτια» των ασφαλισμένων, ότι, δήθεν, λαμβάνεται μέριμνα για τη διασφάλιση της καταβολής των συντάξεων των νεότερων γενεών, ενώ στην πραγματικότητα, ουδεμία παρόμοια κυβερνητική πρόθεση υπήρξε.

Κι όμως, στην Εισηγητική Έκθεση του νόμου αναφερόταν, ότι: *«το πρωτοπόρο και καινοτόμο μέτρο»* της σύστασης του ΑΚΑΓΕ απαντά στο *«αγωνιώδες ερώτημα»* των νέων ασφαλισμένων *«οι οποίοι αντικρύζοντας τη σημερινή κατάσταση εύλογα διερωτώνται αν θα μπορέσουν ποτέ να πάρουν σύνταξη»*.

Τις μεγάλοστομες, όμως, διακηρύξεις της Εισηγητικής Έκθεσης του νόμου, σύμφωνα με τις οποίες *«Για πρώτη φορά στην ιστορία του ασφαλιστικού μας συστήματος λαμβάνεται ένα τόσο μεγάλοπνοο για τις επερχόμενες γενεές μέτρο με τόσο συγκεκριμένες και γενναιόδωρες εκ μέρους της Πολιτείας εισφορές»*, διαψεύδει, πλέον, πανηγυρικά η πλήρης αγνόηση στην πράξη της νομοθετικής αυτής ρύθμισης, αγνόηση που απαντά αρνητικά και στο *«αγωνιώδες ερώτημα»* των νέων αν θα μπορέσουν ποτέ να πάρουν σύνταξη.

9.5.2. Η αναποτελεσματικότητα των μέτρων κατά της εισφοροδιαφυγής

Με τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 151 του νόμου, προβλέπεται η λειτουργία μικτών κλιμακίων ελέγχου, αποτελούμενων από υπαλλήλους της Ειδικής Υπηρεσίας Ελέγχου Ασφάλισης (ΕΥΠΕΑ) και του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΕΠΕ). Στην εισηγητική έκθεση του νόμου, εξάλλου, αναφέρεται, ότι, η συγκρότηση και η λειτουργία των μικτών αυτών κλιμακίων *«θα συμβάλει τα μέγιστα στην καταπολέμηση της εισφοροδιαφυγής και της ανασφάλιστης εργασίας»*.

Για την κατανόηση της σοβαρότητας της συμβολής των μικτών κλιμακίων στην καταπολέμηση της εισφοροδιαφυγής αρκούν οι επισημάνσεις:

- **Πρώτον**, τα μικτά κλιμάκια ελέγχου δεν έχουν ακόμη, ουσιαστικώς, λειτουργήσει.
- **Δεύτερον**, η εισφοροδιαφυγή έχει ξεφύγει πλέον από κάθε έλεγχο (ειδικότερα για το ΙΚΑ-ΕΤΑΜ εκτιμάται, ότι, η εισφοροδιαφυγή έχει ήδη εκτιναχθεί στα πρωτοφανή επίπεδα των 3,8 δις ευρώ) και
- **Τρίτον**, η κυβέρνηση έχει ψηφίσει μέχρι σήμερα 3 ειδικές ρυθμίσεις διευκόλυνσης των κακών οφειλετών, κατά παρέκκλιση από το υφιστάμενο πάγιο σύστημα ρύθμισης οφειλών προς το ΙΚΑ_ΕΤΑΜ και τα άλλα Ταμεία.

Ειδικότερα, όμως, για το θέμα της αντιμετώπισης της εισφοροδιαφυγής, είναι χρήσιμο να επισημάνουμε, ότι, ο νόμος προβλέπει, στις επόμενες παρ. του ίδιου άρθρου 151, ειδικές ηλεκτρονικές διασταυρώσεις μεταξύ ΙΚΑ-ΕΤΑΜ και ΟΑΕΔ και ΗΔΙΚΑ και ΦΚΑ, ως «*επί πλέον μέτρα που θα συντελέσουν στον περιορισμό της εισφοροδιαφυγής*».

Είναι δηλαδή σαφές, ότι, οι συντάκτες της ρύθμισης αυτής φαίνεται να αγνοούν, ότι, καμία διασταύρωση δεν μπορεί να εντοπίσει τη «μαύρη» και ανασφάλιστη εργασία αφού αυτή δεν καταγράφεται πουθενά (ούτε στο ΙΚΑ-ΕΤΑΜ ούτε τον ΟΑΕΔ) και ότι, η ανασφάλιστη εργασία εντοπίζεται μόνο με την πραγματοποίηση διαρκών, προγραμματισμένων και επαναλαμβανόμενων επιτόπιων ελέγχων.

9.6. Απεικόνιση των επί μέρους ασφαλιστικών ρυθμίσεων του Ν. 3655/2008

Πίνακας 30: Έννοια «παλαιού» και «νέου» ασφαλισμένου.

«ΠΑΛΑΙΟΣ»	Λογίζεται ο ασφαλισμένος που έχει υπαχθεί (έστω και για μία μόνο ημέρα ασφάλισης) στην υποχρεωτική ασφάλιση οποιουδήποτε φορέα κύριας ασφάλισης μέχρι 31.12.1992.
«ΝΕΟΣ»	Λογίζεται ο ασφαλισμένος που έχει υπαχθεί, για πρώτη φορά , στην υποχρεωτική ασφάλιση φορέα κύριας ασφάλισης από 01.01.1993 και εφεξής ή θα ασφαλιστεί στο μέλλον.

Πίνακας 31: Σύνταξη λόγω 35ετίας

ΙΚΑ -ΕΤΑΜ	
Μέχρι 31. 12. 2012	10.500 ΗΕ (35ετία) και συμπλήρωση 58 ^{ου} έτους ηλικίας
Από 01.01 - 31.12.2013	10.500 ΗΕ (35ετία) και συμπλήρωση 58 ^{ου} και 6 μηνών έτους ηλικίας
Από 01.01 - 31.12.2014	10.500 ΗΕ (35ετία) και συμπλήρωση 59 ^{ου} έτους ηλικίας
Από 01.01 - 31.12.2015	10.500 ΗΕ (35ετία) και συμπλήρωση 59 ^{ου} και 6 μηνών έτους ηλικίας
Από 01.01 - 31.12.2016 (και εφεξής)	10.500 ΗΕ (35ετία) και συμπλήρωση 60 ^{ου} έτους ηλικίας
ΙΚΑ –ΕΤΑΜ (ΒΑΕ)	
Δικαίωμα για πλήρη σύνταξη	
Μέχρι 31. 12. 2012	10.500 ΗΕ (35ετία) εκ των οποίων 7.500 ΗΕ στα ΒΑΕ και συμπλήρωση 55 ^{ου} έτους ηλικίας
Από 01.01 - 31.12.2013	10.500 ΗΕ (7.500 ΗΕ στα ΒΑΕ) και συμπλήρωση 55 ^{ου} και 6 μηνών έτους ηλικίας
Από 01.01 - 31.12.2014	10.500 ΗΕ (7.500 ΗΕ στα ΒΑΕ) και συμπλήρωση 56 ^{ου} έτους ηλικίας
Από 01.01 - 31.12.2015	10.500 ΗΕ (7.500 ΗΕ στα ΒΑΕ) και συμπλήρωση 56 ^{ου} και 6 μηνών έτους ηλικίας
Από 01.01 - 31.12.2016 (και εφεξής)	10.500 ΗΕ (7.500 ΗΕ στα ΒΑΕ) και συμπλήρωση 57 ^{ου} έτους ηλικίας
για μειωμένη σύνταξη	
Ανάλογη αύξηση στο 55 ^ο έτος ηλικίας (αντί του ισχύοντος 53 ^{ου} έτους) από 2013 μέχρι 2016	
ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΟΙ ΕΙΔΙΚΩΝ ΤΑΜΕΙΩΝ (ΕΝΤΑΣΣΟΜΕΝΩΝ ΣΤΟ ΙΚΑ-ΕΤΑΜ) ΠΟΥ ΑΣΦΑΛΙΣΤΗΚΑΝ ΑΠΟ 01.01.1983 ΜΕΧΡΙ 31.12.1992	
Ανάλογη αύξηση ορίων ηλικίας από 01.01.2013 μέχρι 31.12.2016, μέχρι τη συμπλήρωση του 60 ^{ου} έτους ηλικίας	
ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΟΙ ΣΕ ΤΑΜΕΙΑ ΤΥΠΟΥ (ΠΟΥ ΑΣΦΑΛΙΣΤΗΚΑΝ ΑΠΟ 01.01.1983 ΜΕΧΡΙ 31.12.1992)	
Αντίστοιχη αύξηση από 01.01.2013 μέχρι 31.12.2016, μέχρι τη συμπλήρωση του 60 ^{ου} έτους ηλικίας	
ΟΑΕΕ	
ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΜΕ 35ετία	
Αντίστοιχη αύξηση από 01.01.2013 μέχρι 31.12.2016, μέχρι τη συμπλήρωση του 60 ^{ου} έτους ηλικίας	

Πίνακας 32: Σύνταξη 35ετίας σε «νέους» ασφαλισμένους

N. 3029/2002 (άρθρο 3 §3 εδ. β.)

Δικαίωμα λήψης (μειωμένης κατά 40%) σύνταξης λόγω 35ριτίας, στο 55^ο έτος της ηλικίας

N. 3655/2008 (άρθρο 143 §6)

το ως άνω δικαίωμα καταργείται

Πίνακας 33: επικουρικές συντάξεις (για τους μέχρι 31.12.1992 ασφαλισμένους)

Μέχρι 31. 12. 2012	
• Παραμένουν σε ισχύ οι μέχρι σήμερα ρυθμίσεις	
Από 01. 01. 2013	
• Για χρόνο ασφάλισης 35 ετών (10.500 HE) το ποσοστό της πλήρους μηνιαίας συντάξεως δεν μπορεί να υπερβαίνει το 20% των συντάξιμων αποδοχών	
• Για χρόνο ασφάλισης μικρότερο των 35 ετών το πιο πάνω ποσοστό μειώνεται αναλόγως	
• Τυχόν ισχύοντα μεγαλύτερα ποσοστά αναπροσαρμόζονται σταδιακά εντός 8ετίας, με ισόποση μείωση, αρχής γενομένης από 01.01.2013 στο ποσοστό αυτό	
• Δυνατότητα καθορισμού (με κοινή Υπουργική απόφαση) ποσοστού μεγαλύτερου του 20% εφόσον διαπιστωθεί παρόμοια δυνατότητα με τη σύνταξη αναλογιστικής μελέτης	
• Οι ρυθμίσεις ισχύουν και για το ETAM	
• Ερμηνεία διατύπωσης του νόμου για συντάξεις που «χορηγούνται» (εννοεί «απονέμονται»)	

Πίνακας 34: Συνταξιοδότηση μητέρων ανηλίκων

ΙΚΑ-ΕΤΑΜ: «ΠΑΛΑΙΑ» ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΗ ΜΕ ΑΝΗΛΙΚΟ ΠΑΙΔΙ Ή ΠΑΙΔΙ ΟΠΟΙΑΣΔΗΠΟΤΕ ΗΛΙΚΙΑΣ ΑΝΙΚΑΝΟ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΒΙΟΠΟΡΙΣΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ	
Για πλήρη σύνταξη	Για μειωμένη σύνταξη
5.500 HE - 55° έτος ηλικίας	5.500 HE - 50° έτος ηλικίας (μέχρι 31.12.2009) 5.500 HE - 51° έτος ηλικίας το 2010 5.500 HE - 52° έτος ηλικίας το 2010 5.500 HE - 53° έτος ηλικίας το 2012 5.500 HE - 54° έτος ηλικίας το 2013 5.500 HE - 55° έτος ηλικίας το 2014 και εφεξής
ΣΕ ΚΑΘΕ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ	
Θεμελίωση δικαιώματος στο 55° (ή στο ως άνω όριο) έτος ηλικίας εφόσον η ανηλικότητα και οι 5.500 HE υφίστανται στο 50° έτος	
«ΠΑΛΑΙΑ» ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΗ ΜΗΤΕΡΑ ΕΝΤΑΣΣΟΜΕΝΩΝ ΕΙΔΙΚΩΝ ΤΑΜΕΙΩΝ (ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟ 01.01.1983 ΜΕΧΡΙ 31.12.1992)	
Μέχρι 31. 12. 2012	Μετά την 31. 12. 2012
25ετής ασφάλιση και 50° έτος ηλικίας	Από το έτος 2013 και μετά το 50° έτος: Αυξάνεται το όριο ηλικίας κατά 1 έτος για κάθε επόμενο έτος και μέχρι να συμπληρωθεί το 55° έτος (συμπίπτει με το 2017). Αρκεί η ανηλικότητα του παιδιού και η 25ετής ασφάλιση να υπάρχουν κατά το 50° έτος.
ΝΕΕΣ ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ	
Για πλήρη σύνταξη	
6.000 HE (20 έτη ασφάλισης) και 55° έτος ηλικίας	
Για μειωμένη σύνταξη	
Μέχρι 31. 12. 2008	Μετά την 31. 12. 2008
6.000 HE (20 έτη ασφάλισης) και 50° έτος ηλικίας	Προστίθεται ένας χρόνος στο όριο ηλικίας ανά έτος (από 01.01.2009) και μέχρι να συμπληρωθεί το 55° έτος ηλικίας. (Η ηλικία αυξάνεται από το 2010 μέχρι το 2014, από το 51° μέχρι το 55° έτος).
Η προϋπόθεση της ανηλικότητας παραμένει η αυτή όπως και για τις παλαιές ασφαλισμένες	

**Πίνακας 35: Μητέρες με 3 παιδιά
Ασφαλισμένες εντασσομένων ειδικών ταμείων**

«ΠΑΛΑΙΕΣ» ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΕΣ	
Μέχρι 31. 12. 2012	Από 01. 01. 2013
20ετής ασφάλιση Ασχέτως ορίου ηλικίας και ασχέτως χρόνου πρόσληψης στην υπηρεσία	6.000 HE (20 έτη ασφάλισης) Μείωση ορίου ηλικίας 65 ^{ου} έτους ανά 3 έτη για κάθε παιδί, ώστε: • Για 3 παιδιά 56^ο έτος • Για 4 παιδιά 53^ο έτος • Για 5 παιδιά και άνω το 50^ο έτος
«ΝΕΕΣ» ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΕΣ ΜΕ ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ 3 ΠΑΙΔΙΑ	
Μέχρι 31. 12. 2012	Από 01. 01. 2013
6.000 HE (20ετής ασφάλισης) Μείωση ορίου ηλικίας 65 ^{ου} έτους ανά 3 έτη για κάθε παιδί, ώστε: • Για 3 παιδιά 56^ο έτος • Για 4 παιδιά 53^ο έτος • Για 5 παιδιά και άνω το 50^ο έτος	6.000 HE (20ετής ασφάλισης) Η μείωση των ορίων ηλικίας περιορίζεται στα 2 έτη για κάθε παιδί, ώστε: • Για 3 παιδιά 59^ο έτος • Για 4 παιδιά 57^ο έτος • Για 5 παιδιά και άνω το 55^ο έτος

Πίνακας 36: Πλασματικός χρόνος ασφάλισης σε μητέρες

Αναφέρεται στις ασφαλισμένες όλων των Ταμείων κυρίας ασφάλισης	
•	Το παιδί πρέπει να έχει γεννηθεί από την 1.1.200 ή πρόκειται να γεννηθεί στο μέλλον
•	Αναγνωρίζεται 1 (πλασματικός) χρόνος (ή 300 ημέρες εργασίας) για το 1 ^ο παιδί
•	Αναγνωρίζονται, επιπλέον, από 2 χρόνια εργασίας (ή 600 ημέρες εργασίας) για κάθε επόμενο παιδί (μέχρι και το τρίτο)
•	Ο αναγνωρισμένος χρόνος δεν συνυπολογίζεται για: – τη συμπλήρωση των 37 ετών ασφάλισης – τη συμπλήρωση του ελάχιστου απαιτούμενου χρόνου για συνταξιοδότηση των μητέρων ανηλίκων ή αναπήρων παιδιών – τη συμπλήρωση των ελαχίστων απαιτούμενων ημερών ασφάλισης στα ΒΑΕ
•	Το δικαίωμα αναγνώρισης ασκείται κατά τον χρόνο υποβολής της αίτησης για πλήρη συνταξιοδότηση
•	Το δικαίωμα μπορεί να ασκηθεί και από τον ασφαλισμένο πατέρα, αν δεν ασκηθεί από την ασφαλισμένη μητέρα
•	Η αναγνώριση γίνεται χωρίς επιβάρυνση της μητέρας (ή του πατέρα)

Πίνακας 37: Κίνητρα παραμονής στην εργασία

ΠΑΛΑΙΟΙ ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΟΙ	«ΝΕΟΙ» ΑΣΦΑΛΙΣΜΕΝΟΙ
• 10.500 ΗΕ (35ετία) και συμπλήρωση 60^ο έτους της ηλικίας • Παραμονή (εθελουσίως) σε ενεργό ασφάλιση για 3 έτη • Προσαύξηση της σύνταξης ανά 300ΗΕ σε 3,30% (επί του συντάξιμου μισθού)	• 10.500 ΗΕ (35ετία) και συμπλήρωση 65^ο έτους της ηλικίας • Παραμονή (εθελουσίως) σε ενεργό ασφάλιση για 3 έτη • Προσαύξηση της σύνταξης ανά 300ΗΕ σε 3,30% (επί του συντάξιμου μισθού)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1
Απασχόληση κατά Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας
Σύνολο Χώρας 1951-2001

	1951	1961	1971	1981	1991	2001
Πρωτογενής τομέας	1.357.586	1.927.960	1.221.756	970.402	666.833	591.669
Δευτερογενής τομέας	517.699	642.166	825.892	1.008.668	849.993	892.187
Τριτογενής τομέας	722.225	838.489	982.920	1.337.188	1.838.158	2.401.168
Δεν δήλωσαν	62.571	14.816	112.472	72.260	201.451	217.065
Σύνολο	2.660.081	3.423.431	3.143.040	3.388.518	3.556.435	4.102.089

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού

Πίνακας 2
Μεταβολές Απασχόλησης κατά Κλάδο Οικονομική Δραστηριότητας
Σύνολο Χώρας 2000-2008

	2000	2008	Απόλυτη Μεταβολή	% Μεταβολή
A. ΓΕΩΡΓΙΑ, ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ, ΘΗΡΑ ΚΑΙ ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ	700.903	506.839	-194.064	-27,7
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα & συναφείς δραστηριότητες	693.625	499.254	-194.371	-28,0
02 Δασοκομία, υλοτομία & συναφείς δραστηριότητες	7.279	7.585	307	4,2
B. ΑΛΙΕΙΑ	11.949	14.510	2.562	21,4
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων & παραγωγή γόνου	11.949	14.510	2.562	21,4
Γ. ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	18.610	18.408	-202	-1,1
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης	6.637	7.099	462	7,0
11 Άντληση αργού πετρελαίου & φυσικού αερίου	557	614	57	10,3
12 Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου	0	0	0	0,0
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	4.568	3.264	-1.304	-28,5
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	6.847	7.430	583	8,5
Δ. ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ	571.540	548.005	-23.534	-4,1
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	120.819	114.146	-6.672	-5,5
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	8.326	3.321	-5.005	-60,1
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	23.526	21.969	-1.557	-6,6
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφής γυναικικών	80.050	43.577	-36.472	-45,6
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	11.397	7.872	-3.525	-30,9

20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων ξύλου & φελλού	30.165	26.937	-3.228	-10,7
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	9.243	8.137	-1.106	-12,0
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κλπ	37.358	49.475	12.117	32,4
23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, άλλων καυσίμων	7.934	5.692	-2.242	-28,3
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	24.278	31.214	6.936	28,6
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	12.834	14.057	1.223	9,5
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	33.277	35.113	1.836	5,5
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	13.381	21.819	8.438	63,1
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	50.155	52.946	2.791	5,6
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	26.177	26.044	-133	-0,5
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών	697	323	-374	-53,6
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ	9.452	8.151	-1.302	-13,8
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης κλπ	3.144	4.361	1.217	38,7
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κλπ.	6.021	4.042	-1.980	-32,9
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κλπ	3.576	2.683	-894	-25,0
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	13.761	18.029	4.268	31,0
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	45.793	46.066	273	0,6
37 Ανακύκλωση	175	2.032	1.856	1057,6
Ε. ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ ΚΑΙ ΝΕΡΟΥ	40.102	46.608	6.506	16,2
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κλπ.	31.879	36.064	4.185	13,1
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	8.222	10.544	2.322	28,2
ΣΤ. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	295.874	384.293	88.419	29,9
45 Κατασκευές	295.874	384.293	88.419	29,9
Ζ. ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ • ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ, ΜΟΤΟΣΙΚΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΙΔΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ	702.121	844.707	142.586	20,3
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κλπ, λιανική πώληση καυσίμων	107.598	126.382	18.784	17,5
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	137.679	173.488	35.809	26,0
52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης	456.844	544.837	87.993	19,3
Η. ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	272.768	325.465	52.697	19,3
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	272.768	325.465	52.697	19,3
Θ. ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ, ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	254.470	263.042	8.572	3,4

60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	111.176	110.039	-1.137	-1,0
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	27.176	36.770	9.594	35,3
62 Αεροπορικές μεταφορές	9.065	7.011	-2.055	-22,7
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	57.992	59.016	1.024	1,8
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	49.060	50.206	1.146	2,3
I. ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΙ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ	107.981	121.045	13.064	12,1
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	68.818	84.691	15.872	23,1
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	29.642	14.991	-14.651	-49,4
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	9.520	21.363	11.843	124,4
K. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ, ΕΚΜΙΣΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	197.196	321.773	124.578	63,2
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	2.034	23.528	21.493	1056,5
71 Ενοίκιαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	2.844	8.579	5.735	201,6
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	10.163	24.185	14.023	138,0
73 Έρευνα ανάπτυξη	5.079	8.221	3.142	61,9
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	177.075	257.260	80.185	45,3
Λ. ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ • ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	301.333	382.201	80.869	26,8
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	301.333	382.201	80.869	26,8
M. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	249.776	321.958	72.182	28,9
80 Εκπαίδευση	249.776	321.958	72.182	28,9
N. ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	188.219	234.041	45.822	24,3
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	188.219	234.041	45.822	24,3
Ξ. ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ Ή ΑΤΟΜΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ	132.114	174.510	42.396	32,1
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων & παρόμοιες δραστηριότητες	17.420	20.263	2.843	16,3
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	14.781	15.435	654	4,4
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	61.910	75.536	13.626	22,0
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	38.003	63.275	25.272	66,5
O. ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΠΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΝ ΟΙΚΙΑΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΚΑΙ ΜΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΜΕΝΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΓΙΑ ΙΔΙΑ ΧΡΗΣΗ	52.643	73.411	20.769	39,5
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	52.643	73.411	20.769	39,5
Π. ΕΤΕΡΟΔΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ	279	1.727	1.448	519,1
99 Ετερόδοκοι οργανισμοί και όργανα	279	1.727	1.448	519,1
Σύνολο	4.097.875	4.582.544	484.668	11,8

Πίνακας 3
Μεταβολές Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας
κατά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας
Σύνολο Χώρας 2000-20007 (σταθερές τιμές 2000, σε χιλιάδες ευρώ)

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2000	2007	Απόλυτη Μεταβολή	% Μεταβολή
A. ΓΕΩΡΓΙΑ, ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ, ΘΗΡΑ ΚΑΙ ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ	7.343.853	4.798.527	-2.545.326	-34,7
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα & συναφείς δραστηριότητες	7.281.051	4.737.204	-2.543.846	-34,9
02 Δασοκομία, υλοτομία & συναφείς δραστηριότητες	62.803	67.460	4.657	7,4
B. ΑΛΙΕΙΑ	589.421	716.201	126.780	21,5
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων	589.421	716.201	126.780	21,5
Γ. ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	681.792	689.398	7.607	1,1
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης	286.212	389.509	103.297	36,1
11 Άντληση αργού πετρελαίου & φυσικού αερίου	36.000	3.053	-32.947	-91,5
12 Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου	0	0	0	0,0
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	73.038	47.815	-25.222	-34,5
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	286.542	257.357	-29.185	-10,2
Δ. ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ	13.392.197	18.121.122	4.728.925	35,3
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	3.208.525	3.558.321	349.796	10,9
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	106.606	198.364	91.757	86,1
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	723.282	482.273	-241.009	-33,3
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	970.697	642.284	-328.413	-33,8
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	134.419	179.188	44.769	33,3
20 Βιομηχανία ξύλου και προϊόντων ξύλου & φελλού	353.740	326.145	-27.595	-7,8
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	366.800	405.270	38.470	10,5
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κλπ	575.786	1.320.172	744.386	129,3
23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, καυσίμων	893.747	3.993.305	3.099.558	346,8
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	902.358	1.276.508	374.150	41,5
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	441.447	460.222	18.775	4,3
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	1.119.190	1.147.920	28.730	2,6
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	738.963	1.074.429	335.466	45,4
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	576.507	1.840.354	1.263.847	219,2

29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	474.840	1.181.043	706.203	148,7
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστών	7.813	2.886	-4.928	-63,1
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ	226.752	217.458	-9.295	-4,1
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης κλπ	260.866	153.886	-106.980	-41,0
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κλπ.	27.786	173.276	145.490	523,6
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κλπ	107.394	148.339	40.946	38,1
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	419.876	596.950	177.074	42,2
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	750.140	643.254	-106.886	-14,2
37 Ανακύκλωση	4.662	13.070	8.408	180,4
Ε. ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ ΚΑΙ ΝΕΡΟΥ	2.680.445	2.912.193	231.748	8,6
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κλπ.	2.336.183	2.264.023	-72.160	-3,1
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	344.262	648.219	303.957	88,3
ΣΤ. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	8.469.695	13.195.594	4.725.899	55,8
45 Κατασκευές	8.469.695	13.195.594	4.725.899	55,8
Ζ. ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ• ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ, ΜΟΤΟΣΙΚΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΙΔΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ	17.814.452	24.422.316	6.607.864	37,1
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κλπ, λιανική πώληση καυσίμων	3.198.540	6.051.633	2.853.093	89,2
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	8.826.764	11.112.284	2.285.519	25,9
52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης	5.789.148	7.387.423	1.598.276	27,6
Η. ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	9.060.659	13.738.593	4.677.934	51,6
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	9.060.659	13.738.593	4.677.934	51,6
Θ. ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ, ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	9.389.242	19.896.280	10.507.038	111,9
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	1.605.407	1.518.334	-87.073	-5,4
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	2.931.109	10.106.695	7.175.586	244,8
62 Αεροπορικές μεταφορές	547.333	934.883	387.550	70,8
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	951.708	1.801.930	850.221	89,3
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	3.353.685	5.548.325	2.194.640	65,4
Ι. ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΙ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ	6.664.209	5.768.620	-895.589	-13,4
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	5.325.640	4.719.487	-606.153	-11,4
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	427.371	608.165	180.794	42,3
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	911.199	331.401	-579.798	-63,6
Κ. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ, ΕΚΜΙΣΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	18.129.837	21.946.093	3.816.256	21,0
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	13.566.926	16.582.768	3.015.842	22,2

71 Ενοίκιαση μηχανών, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	205.515	281.723	76.209	37,1
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	84.183	804.137	719.954	855,2
73 Έρευνα ανάπτυξη	115.220	215.842	100.622	87,3
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	4.157.994	3.957.708	-200.286	-4,8
Λ. ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ • ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	9.972.131	11.350.805	1.378.674	13,8
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	9.972.131	11.350.805	1.378.674	13,8
Μ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	6.182.340	8.990.435	2.808.095	45,4
80 Εκπαίδευση	6.182.340	8.990.435	2.808.095	45,4
Ν. ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	4.482.744	5.746.409	1.263.665	28,2
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	4.482.744	5.746.409	1.263.665	28,2
Ξ. ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ Ή ΑΤΟΜΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ	4.777.724	7.651.921	2.874.197	60,2
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων & παρόμοιες δραστηριότητες	443.442	757.193	313.751	70,8
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	506.835	1.134.640	627.805	123,9
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	2.023.235	3.863.271	1.840.036	90,9
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	1.804.212	2.025.191	220.979	12,2
Ο. ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΠΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΝ ΟΙΚΙΑΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ	751.437	1.207.321	455.884	60,7
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	751.437	1.207.321	455.884	60,7
Π. ΕΤΕΡΟΔΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ	0	0	0	0,0
99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0	0	0	0,0
Σύνολο	120.382.180	160.659.508	40.277.329	33,5

Πίνακας 4
Μεταβολές Παραγωγικότητας της εργασίας
κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας
Σύνολο χώρας 2000-2007

	2000	2007	Απόλυτη Μεταβολή	% Με- ταβολή
A. ΓΕΩΡΓΙΑ, ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ, ΘΗΡΑ ΚΑΙ ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ	10,5	9,5	-1,0	-9,7
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα & συναφείς δραστηριότητες	10,5	9,4	-1,1	-10,3
02 Δασοκομία, υλοτομία & συναφείς δραστηριότητες	8,6	16,9	8,3	96,4
B. ΑΛΙΕΙΑ	49,3	47,5	-1,8	-3,7
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων & παραγωγή γόνου	49,3	47,5	-1,8	-3,7
Γ. ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	36,6	38,0	1,4	3,7
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη, εξόρυξη τύρφης	43,1	46,3	3,2	7,3
11 Άντληση αργού πετρελαίου & φυσικού αερίου	64,6	7,0	-57,7	-89,2
12 Εξόρυξη μεταλλευμάτων ουρανίου και θορίου	0,0	0,0	0,0	0,0
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	16,0	24,6	8,6	53,8
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	41,8	35,5	-6,3	-15,1
Δ. ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ	23,4	32,4	9,0	38,4
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	26,6	28,6	2,0	7,7
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	12,8	39,6	26,8	209,1
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	30,7	23,9	-6,8	-22,2
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γυναικικών	12,1	14,9	2,8	23,0
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	11,8	28,5	16,7	141,5
20 Βιομηχανία ξύλου και προϊόντων ξύλου & φελλού	11,7	12,1	0,3	2,8
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	39,7	44,1	4,4	11,0
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κλπ	15,4	27,1	11,7	75,6
23 Προϊόντα διύλισης πετρελαίου & Παραγωγή κωκ,	112,7	666,6	554,0	491,8
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	37,2	39,1	1,9	5,1
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	34,4	34,4	0,0	0,0
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	33,6	36,0	2,4	7,0
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	55,2	70,0	14,8	26,8
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	11,5	34,1	22,6	197,0
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	18,1	39,1	20,9	115,5

30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ	11,2	12,3	1,1	9,8
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ	24,0	19,4	-4,5	-19,0
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/τηλεόρασης κλπ	83,0	46,7	-36,3	-43,7
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων κλπ.	4,6	20,2	15,6	338,7
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κλπ	30,0	64,8	34,7	115,7
35 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	30,5	31,4	0,9	3,0
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	16,4	14,2	-2,2	-13,4
37 Ανακύκλωση	26,6	8,4	-18,2	-68,5
Ε. ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ ΚΑΙ ΝΕΡΟΥ	66,8	72,8	5,9	8,9
40 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού κλπ.	73,3	70,4	-2,9	-3,9
41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	41,9	82,4	40,5	96,8
ΣΤ. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	28,6	33,5	4,8	16,9
45 Κατασκευές	28,6	33,5	4,8	16,9
Ζ. ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ • ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ, ΜΟΤΟΣΙΚΛΕΤΩΝ	25,4	30,5	5,1	20,2
50 Εμπόριο, επισκευή αυτ/των κλπ, λιανική πώληση καυσίμων	29,7	48,4	18,7	62,9
51 Χονδρικό εμπόριο και εμπόριο με προμήθεια	64,1	72,7	8,6	13,3
52 Λιανικό εμπόριο, επισκευή ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης	12,7	14,1	1,5	11,5
Η. ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	33,2	43,2	10,0	30,1
55 Ξενοδοχεία και εστιατόρια	33,2	43,2	10,0	30,1
Θ. ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ, ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	36,9	74,3	37,4	101,5
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	14,4	13,4	-1,0	-6,9
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	107,9	390,5	282,7	262,1
62 Αεροπορικές μεταφορές	60,4	151,3	90,9	150,5
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	16,4	26,8	10,4	63,1
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	68,4	100,4	32,0	46,9
Ι. ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΙ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ	61,7	51,2	-10,5	-17,1
65 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	77,4	61,0	-16,4	-21,1
66 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία	14,4	24,0	9,6	66,7
67 Συναφή με ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς	95,7	33,0	-62,7	-65,5
Κ. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ, ΕΚΜΙΣΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	91,9	74,4	-17,5	-19,0
70 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	6668,6	2869,8	-3798,8	-57,0
71 Ενοικίαση μηχ/των, είδη ατομικής/οικιακής χρήσης	72,3	34,9	-37,3	-51,7
72 Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	8,3	29,8	21,5	259,3

73 Έρευνα & ανάπτυξη	22,7	30,7	8,0	35,4
74 Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	23,5	16,0	-7,5	-31,7
Λ. ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ • ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	33,1	29,0	-4,1	-12,2
75 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	33,1	29,0	-4,1	-12,2
Μ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	24,8	27,4	2,6	10,6
80 Εκπαίδευση	24,8	27,4	2,6	10,6
Ν. ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	23,8	23,9	0,0	0,2
85 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	23,8	23,9	0,0	0,2
Ξ. ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ Ή ΑΤΟΜΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ	36,2	47,1	11,0	30,3
90 Διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων & παρόμοιες δραστηριότητες	25,5	38,6	13,2	51,8
91 Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	34,3	80,2	45,9	133,9
92 Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	32,7	57,8	25,1	76,8
93 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	47,5	32,8	-14,7	-30,9
Ο. ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΠΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΝ ΟΙΚΙΑΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ	14,3	17,6	3,3	23,4
95 Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	14,3	17,6	3,3	23,4
Π. ΕΤΕΡΟΔΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ	0,0	0,0	0,0	0,0
99 Ετερόδικοι οργανισμοί και όργανα	0,0	0,0	0,0	0,0
Σύνολο	29,4	35,5	6,2	21,0

Πίνακας 5

Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία κατά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας (σταθερές τιμές 2000, σε χιλιάδες ευρώ)

	2000	2001	2002	2003*	2004*	2005*	2006*	2007*
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	7.344	7.235	6.972	6.384	6.784	6.796	5.362	4.799
Γεωργία, κτηνοτροφία.	7.281	7.182	6.920	6.329	6.732	6.744	5.300	4.737
Δασοκομία, υλοτομία.	63	53	52	56	51	51	66	67
Αλιεία	589	601	568	732	671	759	824	716
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα & αλιεία	7.933	7.836	7.540	7.116	7.455	7.555	6.186	5.515
Ορυχεία και λατομεία	682	634	704	576	643	724	726	689
Εξόρυξη άνθρακα, λιγνίτη, τύρφης.	286	255	332	264	342	417	399	390
Άντληση αργού πετρελαίου, φυσικού αερίου.	36	26	20	9	10	5	4	3
Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων.	73	84	75	57	48	59	51	48
Λοιπά ορυχεία και λατομεία.	287	269	276	244	244	249	277	257
Μεταποιητικές βιομηχανίες	13.392	13.567	12.796	13.576	14.571	16.683	17.586	18.121
Βιομηχανία τροφίμων και ποτών.	3.209	3.329	2.407	2.672	2.715	3.391	3.260	3.558
Παραγωγή προϊόντων καπνού.	107	97	145	148	192	200	170	198
Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών και προϊόντων.	723	679	727	577	623	625	560	482
Κατασκευή ειδών ένδυσης, γυναικικών.	971	888	814	765	725	654	641	642
Είδη δερματός, ταξιδιού, υποδημάτων.	134	177	156	139	138	176	175	179
Βιομηχανία ξύλου (εκτός των επίπλων).	354	276	186	201	354	309	294	326
Κατασκευή χαρτιού και προϊόντων του.	367	219	259	308	306	338	374	405
Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας.	576	870	857	724	739	942	1.099	1.320
Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	894	804	1.276	1.171	1.886	2.251	3.084	3.993
Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων.	902	1.094	1.063	885	1.183	1.404	1.387	1.277
Προϊόντα από ελαστικό, πλαστικά.	441	433	512	496	514	495	466	460
Άλλα προϊόντα μη μεταλλικών ορυκτών.	1.119	1.097	1.062	1.571	1.422	1.214	1.223	1.148
Παραγωγή βασικών μετάλλων.	739	602	584	902	972	914	995	1.074
Μεταλλικά προϊόντα (εκτός μηχανήματα).	577	707	724	923	1.174	1.715	2.165	1.840
Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού.	475	517	542	559	688	1.145	1.256	1.181
Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ.	8	4	5	8	6	3	3	3

Ηλεκτρικές μηχανές και συσκευές.	227	222	221	268	297	219	211	217
Συσκευές ραδιοφωνίας, τηλεόρασης, επικοινωνιών.	261	414	462	251	145	148	139	154
Ιατρικά όργανα, όργανα ακριβείας, οπτικά.	28	87	95	236	114	146	165	173
Κατασκευή αυτοκινήτων οχημάτων.	107	82	85	169	213	120	131	148
Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών.	420	345	510	417	384	562	668	597
Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες.	750	623	468	385	623	622	647	643
Ανακύκλωση.	5	2	3	4	12	28	17	13
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου & νερού	2.680	2.655	3.198	3.059	2.913	3.195	3.016	2.912
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου.	2.336	2.158	2.630	2.364	2.263	2.545	2.352	2.264
Συλλογή, καθαρισμός, διανομή νερού.	344	497	568	693	648	647	663	648
Κατασκευές	8.470	10.559	8.339	10.122	10.553	11.159	12.266	13.196
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο. Επισκευή αυτοκινήτων.	17.814	19.729	22.138	25.487	26.136	21.930	23.812	24.422
Εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων, πωλήσεις καυσίμων	3.199	4.018	3.713	4.084	4.160	5.144	5.409	6.052
Χονδρικό εμπόριο	8.827	9.233	11.268	11.159	12.414	10.323	11.313	11.112
Λιανικό εμπόριο, επισκευή οικιακών συσκευών.	5.789	6.478	7.138	10.194	9.514	6.479	7.050	7.387
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	9.061	8.599	10.845	10.957	11.495	12.829	12.757	13.739
Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	9.389	10.592	11.563	11.854	16.207	17.311	16.804	19.896
Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών.	1.605	927	1.233	454	1.187	1.650	1.674	1.518
Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών.	2.931	4.640	3.280	5.236	7.174	7.859	6.899	10.107
Αεροπορικές μεταφορές.	547	450	755	1.242	1.454	1.266	1.242	935
Βοηθητικές μεταφορικές δραστηριότητες.	952	814	806	1.147	1.313	1.385	1.452	1.802
Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες.	3.354	3.760	5.239	4.095	5.252	4.986	5.301	5.548
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	6.664	5.309	4.726	5.164	5.193	5.530	5.547	5.769
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί.	5.326	4.402	3.851	4.144	4.275	4.672	4.423	4.719
Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία.	427	318	426	510	421	385	688	608
Άλλοι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί.	911	589	447	523	477	402	396	331
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επι- χειρηματικές δραστηριότητες	18.130	18.791	20.190	21.137	20.210	20.249	21.600	21.946
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας.	13.567	13.400	14.310	16.492	15.252	15.688	16.114	16.583
Ενοίκια μηχανημάτων, οικιακών συσκευών.	206	247	349	270	193	235	286	282
Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες.	84	204	568	548	497	469	683	804
Έρευνα και ανάπτυξη.	115	222	158	232	212	203	196	216

Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες.	4.158	4.719	4.793	3.524	4.045	3.594	4.238	3.958
Δημόσια διοίκηση & άμυνα: Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	9.972	9.916	9.801	9.551	10.149	10.675	11.043	11.351
Εκπαίδευση	6.182	6.322	6.775	7.549	7.782	8.521	8.116	8.990
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	4.483	4.143	4.286	5.016	5.096	5.652	5.347	5.746
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	4.778	5.214	5.785	5.393	6.026	6.542	8.436	7.652
Διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων.	443	480	673	654	709	747	640	757
Δραστηριότητες οργανώσεων μ.α.κ.	507	646	621	601	564	847	1.099	1.135
Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές, αθλητικές δραστηριότητες.	2.023	2.264	2.612	2.311	2.865	2.865	4.534	3.863
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών.	1.804	1.825	1.885	1.825	1.911	2.101	2.281	2.025
Ίδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	751	814	918	954	1.008	1.075	1.140	1.207
Σύνολο	120.382	124.678	129.812	137.639	145.204	149.652	154.551	160.660

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ελληνική Βιβλιογραφία

- Aglietta M., 2009, «Η οικονομική κρίση», Πόλις, Αθήνα.
- Busch K., 1987, «Η κρίση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», Ερατώ, Αθήνα.
- Γεωργοπούλου Ε. κ.α., 2007, «Κλιματική Αλλαγή: Επιπτώσεις και Κίνδυνοι στη Νοτιοανατολική Ευρώπη», Αθήνα.
- Γκέκας Ρ., 2005, «Οι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας. Διαρθρωτικά προβλήματα και προοπτικές», στο βιβλίο των: Κόλλια Χ., Ναξάκη Χ., Χλέτσο Μ.,(επ) «Σύγχρονες προσεγγίσεις της ελληνικής οικονομίας», Πατάκης, Αθήνα.
- Δημέλη Σ., 2004, «Συγκριτικά πλεονεκτήματα της ελληνικής οικονομίας: Συνολική και κλαδική ανάλυση 1990-2001», ΚΕΠΕ, Μελέτες 53, Αθήνα.
- Δεδουσόπουλος Α., 2002, «Η Κρίση στην Αγορά Εργασίας. Ρύθμιση – Ευελιξίες – Απορρύθμιση», Τόμος Δεύτερος, Οι Αναδιαρθρώσεις της Παραγωγής, Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
- Ευσταθόπουλος Γ., Ιωακείμογλου Η., 2004, «Ο τομέας των υπηρεσιών, η ανταγωνιστικότητα και η εργασία», ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Μελέτες Νο19, Αθήνα.
- Ευστράτογλου Α., 2000, «Θεωρίες των Αγορών Εργασίας», Τετράδια Εργασίας, αριθ. 45, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Ευστράτογλου Α., 2006, «Τοπικές Αγορές Εργασίας στην Ελλάδα», ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ Μελέτες Νο 25. Αθήνα.
- Ευστράτογλου Α., 2006, «Κοινωνία της γνώσης: Ιδεολόγημα ή πραγματικότητα; Σκέψεις και σχόλια πάνω στη χρήση της έννοιας της κοινωνίας της γνώσης. Monthly Review», Μάιος 2006, 29 (94).
- ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. «Ελληνική Οικονομία και Απασχόληση», Ετήσιες Εκθέσεις, (2008, 2007, 2006, 2005), Αθήνα.
- ΕΣΣΕ, 2009, «Ετήσια Έκθεση Ελληνικού Εμπορίου έτους 2008», Αθήνα.
- Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, 2009, Ετήσια Έκθεση 2008, Φρανκφούρτη.
- Ιωακείμογλου Η., (χωρίς χρονολογία), «Αναδιάρθρωση και Διεθνής Εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας», ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Αθήνα.
- Ιωαννίδης Ε., 1999, «Τεχνολογία, δεξιότητες και απασχόληση στην Ελλάδα: Διάρθρωση και τάσεις», Στο διαδίκτυο.
- Κέντρο Εξαγωγικών Ερευνών και Μελετών, 2008, «Οι Ελληνικές εξαγωγές Υπηρεσιών», Αθήνα.

- ΚΕΠΕ, 2006, «Οικονομικές Εξελίξεις» τ. (11), Αθήνα.
- Krugman P., 1996, «Η εποχή των μειωμένων προσδοκιών», Πόλις, Αθήνα.
- Krugman P., 2008, «Η συνείδηση ενός προοδευτικού», Πόλις, Αθήνα.
- Krougman P., 2009, «Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης», Καστανιώτη, Αθήνα.
- Λαπατσιώρας Σ. & Μηλιός Γ., 2008, «Χρηματοπιστωτική κρίση και οικονομική ρύθμιση», περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 103, Απρίλιος-Ιούνιος 2008, Αθήνα.
- Λίβας Π., Μπελεγρή - Ρομπόλη Α., 2007, «Εκτίμηση Πολλαπλασιαστών Απασχόλησης, Μισθών, και Επαγγελματιών κατά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας: Ανάλυση σε Εθνικό και Περιφερειακό Επίπεδο», ΕΜΠ, Αθήνα.
- Martinussen J., 2007, «Κοινωνία, Κράτος, Αγορά. Θεωρίες της ανάπτυξης», Σαββάλας, Αθήνα.
- ΟΚΕ, 2008, «Εθνική Κοινωνική Αναπτυξιακή Συμφωνία», Αθήνα.
- Σαράντης Α., 2007, «Διερεύνηση των επιμορφωτικών αναγκών των ξενοδοχο-υπαλλήλων της Αθήνας και ο ρόλος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης», Αθήνα, Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Σκούντζος Θ., 2007, «Διακλαδικές σχέσεις της ελληνικής οικονομίας σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο», Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα.
- Σκούντζος Θ., Στρόμπλος Ν., 2004, «Πολλαπλασιαστές παραγωγής και απασχόλησης στην ελληνική οικονομία.: Διακλαδική ανάλυση», Στο βιβλίο: ΚΕΠΕ, «Δοκίμια Οικονομικής Ανάλυσης», Παπαζήσης, Αθήνα.
- Σταμάτης Κ., 2006, «Η αβέβαιη κοινωνία της γνώσης», Σαββάλας, Αθήνα.
- Στουρνάρας Γ., Αλμπάνη Μ., 2008, «Η ελληνική οικονομία μετά την κρίση: Αναζητώντας το νέο αναπτυξιακό πρότυπο», IOBE, Αθήνα.
- Sennett R., 2008, «Η κουλτούρα του νέου καπιταλισμού», Σαββάλας, Αθήνα.
- Τράπεζα της Ελλάδος, 2008, «Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2007», Αθήνα.
- Τράπεζα της Ελλάδος, 2009, «Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2008», Αθήνα.
- Τράπεζα της Ελλάδος, 2009, «Έκθεση για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα», Αθήνα.
- Χανδρινού Σ., 2005, «Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρας μας», ΚΕΠΕ, Μελέτες 57, Αθήνα.
- WWF Ελλάδος, 2008, «Λύσεις για την κλιματική αλλαγή: όραμα βιωσιμότητας για την Ελλάδα του 2050», Αθήνα.
- Greenpeace Ελλάδος, 2009, «Ενεργειακή Επανάσταση», Αθήνα.

2. Ξένη Βιβλιογραφία

- Adrian, T. and H. S. Shin, 2007, «Liquidity and Financial Cycles» 6th BIS Annual Conference, Financial System and Macroeconomic Resilience, 18-19 June 2007, Brunnen, Switzerland., <http://www.bis.org/events/brunnen07.htm>
- Aglietta M., 1976 «Régulation et crises du capitalisme», Calman-Levy. Paris.
- Aglietta, M., 2000, «Shareholder value and corporate governance: some tricky questions», Economy and Society Vol. 29 No 1 February 2000.
- Aglietta, M. and R. Breton. 2001, «Financial systems, corporate control and capital accumulation», Economy and Society Vol. 30 No 4, November 2001.
- Allen, F., and R. Michaely, 1995, «Dividend policy», in R. A. Jarrow, V. Maksimovic, and W. T. Ziemba (Eds.), Finance, Handbooks in Operations Research and Management Science. vol. 9 (pp. 793–839). Amsterdam: Elsevier.
- Arestis P., 1992, «The Post-Keynesian Approach to Economics», Edward Elgar».
- Arestis P. & M. Sawyer, 2006, «A Handbook of Alternative Monetary Economics, Edward Elgar Cheltenham», UK Northampton, MA, USA.
- Ashcraft Adam B. & Til Schuermann, 2008, «Understanding the Securitization of Subprime Mortgage Credit», Federal Reserve Bank of New York, Staff Report no. 318, March 2008.
- Audretsch D., Carree M., van Stel A., Thurik R., 2002, «Impeded Industrial Restructuring: The Growth Penalty», KYKLOS, (55): 81-98.
- Baker & Mc Kenzie, 1999, «Survey of the Effective Tax Burden in the European Union, Report commissioned by the Ministry of Finance in the Netherlands», Amsterdam, January 1999.
- Billaudot B. & Gauron A., 1985, «Croissance et Crise», La Decouverte».
- BIS, 2008, Bank for International Settlements, «78th Annual Report», June 2008. <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2008e.htm>
- BoE, 2008, Bank of England, «Financial Stability Report», April 2008, Issue No. 23.
- Borio, Claudio, 2008, «The financial turmoil of 2007: a preliminary assessment and some policy considerations», BIS, Monetary and Economic Department, Working Papers No 251.
- Boyer, R., 2000, «Is a finance-led growth regime a viable alternative to Fordism? A preliminary analysis», Economy and Society Vol. 29 No 1 February 2000: 111-145.

- De Brunhoff S., 1979, «Les rapports d'argent», Presses Universitaires de Grenoble, Francois Maspero, Grenoble.
- Carree M., 2002, «Industrial Restructuring and Economic Growth», *Small Business Economics*, (18):243-255.
- Chirinko R., 1993, «Business Fixed Investment Spending: Empirical Results, and Policy Implications», *Journal of Economic Literature*, 31 (4): 1875-1911.
- Chomsisengphet Souphala & Anthony Pennington-Cross, 2006, «The Evolution of the Subprime Mortgage Market». *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, January/February 2006, 88(1), pp. 31-56.
- Crotty J., 2002, «The Effects of Increased Product Market Competition and Changes in Financial Markets on the Performance of Nonfinancial Corporations in the Neoliberal Era», *Political Economy Research Institute Working Paper No: 44*.
- Crotty J., 2005, «The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition and 'Modern' Financial Markets on Nonfinancial Corporation Performance in the Neoliberal Era», in Epstein, G. (ed) *Financialization and the World Economy*. Northampton, MA: Edward Elgar.
- Davis E. P. and B. Steil, 2001, «Institutional Investors». Cambridge, MA: The MIT Press.
- Demyanyk, Yuliya & Otto Van Hemert, 2007, «Understanding the Subprime Mortgage Crisis», http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1020396.
- Disney R., Haskel J., Heden Y., 2003, «Restructuring and productivity growth in UK manufacturing», *The Economic Journal*, (113):666-694.
- Dore R., 2000, «Stock Market Capitalism: Welfare Capitalism», New York: Oxford University Press.
- Dore R., 2002, «Stock Market Capitalism and Its Diffusion», *New Political Economy*, Vol. 7, No.1 115-121.
- Duménil Gerard & Dominique Lévy, 2005, «The nature and contradictions of neoliberalism». <http://www.jourdan.ens.fr/levy/>
- Duménil G. and D. Lévy, 2004a, «Capital Resurgent», Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Duménil G. and D. Lévy, 2004b, «The Real and Financial Components of Profitability (USA 1952-2000)», *Review of Radical Political Economics*, Vol. 36 No. 1: 82-110.

- Dymski Gary A., 2007, «From Financial Exploitation to Global Banking Instability: Two Overlooked Roots of the Subprime Crisis». SOAS Conference, «A Crisis of Financialisation?», 2008.05.30, <http://www.soas.ac.uk/events/event43769>.
- European Commission, «Industrial relations in Europe 2008», Brussels, 2009.
- European Commission, «Economic Forecast» Autumn 2008, Brussels, 2008.
- European Commission, 1999, Economic and Financial Affairs DGII, «EU Economy: 1999» Review, November.
- European Commission, 2009, «Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States and the Norway» Luxembourg, June 2009.
- ECB, 2007, European Central Bank, Financial Stability Review, December 2007, <http://www.ecb.eu/pub/pub/prud/html/index.en.html>
- ECB, 2008, European Central Bank, Financial Stability Review, June 2008, <http://www.ecb.eu/pub/pub/prud/html/index.en.html>
- Eichner A., 1976, «Megacorp and Oligopoly: Micro Foundations of Macro Dynamics. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERM (European Restructuring Monitor), European restructuring monitor quarterly - Issue 4, Spring 2009.
- ETUI, SDA, SYNDEX, ISTAS, Wuppertal Institute, Climate change and employment», 2007.
- ETUI, «Plant responses to the economic crisis in Europe», V. Glassner & B. Galgoczi, February 2009.
- Feldstein, Martin S., 2007, «Housing, Credit Markets and the Business Cycle». NBER Working Paper 13471. <http://www.nber.org/papers/w13471>.
- Fender, Ingo & John Kiff, 2004, «CDO rating methodology: Some thoughts on model risk and its implications». BIS Working Papers, No 163, <http://www.bis.org/publ/work163.htm>.
- Foucault M., 1979, «Naissance de la biopolitique», Paris, Flammarion.
- FSF, 2008, Financial Stability Forum, Report of the Financial Stability Forum on Enhancing Market and Institutional Resilience (report to the G7, April 2008), http://www.fsforum.org/list/fsf_publications/index.htm
- Gershuny J, Miles I, 1983, «The New Service Economy. The transformation of employment in industrial societies», Frances Pinter, London.
- Gibson, Michael S., 2004, «Understanding the Risk of Synthetic CDOs», Federal Reserve Board, Washington DC Finance and Economics Discussion Series No 2004-36.

- Giddens A., 2009, «The politics of climate change», London.
- Goodhart, Charles .A.E., 2008, «The background to the 2007 financial crisis». International Economics and Economic Policy vol. 4, no.4 pp.33-346.
- Goodhart, Charles & Boris Hofmann, 2008, «House Prices, Money, Credit and the Macroeconomy». ECB (European Central Bank), Working paper series No.888 / April 2008.
- Greenlaw, David, Jan Hatzius, Anil K Kashyap & Hyun Song Shin, 2008, «Leveraged Losses: Lessons from the Mortgage Market Meltdown», US Monetary Policy Forum Conference, New York, 29 February 2008, <http://research.chicagogsb.edu/igm/events/conferences/2008-usmonetaryforum.aspx>
- Greenspan, Alan & James Kennedy, 2007, «Sources and Uses of Equity Extracted from Homes». Federal Reserve Board, Finance and Economics Discussion Series, Staff working papers, 2007-20, www.federalreserve.gov/pubs/feds/2007/200720/200720pap.pdf
- Greenspan, Alan, 2002, «Cyclicality and Banking Regulation. Conference on Bank Structure and Competition, Federal Reserve Bank of Chicago», Chicago, Illinois., <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/2002speech.htm>
- Guerrien B., 1989, «La théorie néoclassique», Paris, Economica.
- Guerrien B., 1995, «La pensée économique contemporaine», Seuil.
- Guerrien B., 2007, «L'illusion économique», Omniscience.
- Habsbawm E., 1994, Age of Extremes, Michael Joseph, London.
- Hahn F.H., 1975, «Revival of political economy: the wrong issues and the wrong arguments», Economic Record, 51, September, 360-364.
- ICAP, 2007, Greece in figures, Αθήνα.
- IMF, 2008a, International Monetary Fund, Global Financial Stability Report, April 2008, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2008/01/index.htm>
- IMF, 2008b, «World Economic Outlook. Housing and the Business Cycle», April 2008, <http://internationalmonetaryfund.com/external/pubs/ft/weo/2008/01/index.htm>
- Ingrao B. & Israel G., 1990, «The invisible hand», Cambridge Mass. MIT Press.
- Jobst, Norbert & Arnaud de Servigny, 2007, «The Handbook of Structured Finance». McGraw-Hill, New York (chapter 12, 13).
- Kahneman D., 1994, «New Challenges to the Rationality Assumption», Journal of Institutional and Theoretical Economics, 150(1), 18-44.

- Kahneman D., 2003, «Maps of Bounded Rationality», *The American Economic Review*, 93(5), 1449-1475.
- Kaldor N., 1966, *Causes of the slow rate of Economic Growth of the U.K.* Cambridge University Press.
- Keynes J.M., 1937, «The General Theory of Employment», *The Quarterly Journal of Economics*, February.
- Kirman A., 1989, «The intrinsic limits of modern economic theory: the emperor has no clothes», *Economic Journal*, 99, Supplement, 126-139.
- Kregel Jan, 2007, «The Natural Instability of Financial Markets». Working Paper No. 523, Levy Economics Institute of Bard College, <http://www.levy.org/>
- Kregel Jan, 2008a, «Minsky's Cushions of Safety. Systemic Risk and the Crisis in the U.S. Subprime Mortgage Market». Public Policy Brief, No.93, Levy Economics Institute of Bard College, <http://www.levy.org/>
- Kregel Jan, 2008b, «Changes in the U.S. Financial System and the Subprime Crisis». Working Paper No. 530, Levy Economics Institute of Bard College, <http://www.levy.org/>
- Krippner G., 2005, «The Financialization of the American Economy,» *Socio-Economic Review*. 3(2): 173-208.
- Krougman Paul, 2009, «Failing wage syndrome» in *New York Times*, 03.05.2009.
- Kuttner Robert, 2007, «The Alarming Parallels between 1929 and 2007». *The American Prospect*, October 2.
- Kuznets, 1966, «Modern Economic Growth», Yale University Press.
- Lavoie M., 1992, *Foundations of Post-Keynesian Econometric Analysis*. Aldershot Edward Elgar.
- Lavoie M., 2007, «L' économie post-keynésienne», La Découverte, Paris.
- Layard R., Nickell S., Jackman R., 1991, «Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labor Market», Oxford: Oxford University Press.
- Lipietz A., 1979, «Crise et Inflation, Maspero», Paris.
- Loiseau B., Mazier J., Winter M.B., 1976, «Repartition, accumulation et rentabilité du capital», *SEF*, No 25.
- Mamatzakis E., 2007, «EU infrastructure investment and productivity in Greek manufacturing», *Journal of Policy Modeling*, (29):335-344.
- Mandel E., 1980, «Long Waves in Capitalist Development», Cambridge University Press.

- Mandel E., 1982, «La crise de 1975-1982», Flammarion, Paris.
- Mandel E., 1998, «Le troisième âge du capitalisme», Les éditions de la passion, Paris.
- Marglin, S. and A. Bhaduri, 1990, «Profit Squeeze and Keynesian Theory,» in Marglin, S. and J. Shor (eds.) The Golden Age of Capitalism.
- Marx K., 1867, «Capital », Vol. 1, Penguin Books, London, 1976.
- Massey D., Meegan R., 1982, «The anatomy of job loss», Methuen.
- Nickell S., Layard R., 1999, «Labor Market Institutions and Economic Performance», Chapter 46 in Ashenfelter O. and Card D. (ed.), Handbook of Labor Economics, Volume 3C. Amsterdam: Elsevier, pp. 3029-3084.
- Nicolitsas D., 2007, «M. growth, jobs and structural reforms in Greece», in Tilly, R., Welfens, P. J. J. & Heise, M. (2007), 50 Years of EU Economic Dynamics, Integration, Financial Markets and Innovations, Springer Berlin Heidelberg.
- OECD, 2009, «OECD Economic Outlook» No. 85, Paris, June 2009.
- OECD, 2008, «OECD Economic Outlook» No. 84, Paris, December 2008.
- OECD, 2008, «OECD Economic Outlook» No. 83, Paris, June 2008.
- OECD, 2007, «OECD Employment Outlook», Paris.
- OECD, 2005, «Economic Survey of Greece» 2005.
- Orhangazi O., 2007, «Financialization and Capital Accumulation in the non-Financial Corporate Sector: A Theoretical and Empirical Investigation of the US Economy», Political Economy Research Institute, Working Paper Series, Amherst, Massachusetts.
- Palley, Thomas I., 2007, «Financialization: What It Is and Why It Matters». Working Paper No. 525, Levy Economics Institute of Bard College, <http://www.levy.org/>
- Pissarides Ch.A., 2003, «Unemployment in Britain: A European Success Story», CEP Discussion Papers, Centre for Economic Performance, LSE.
- Rajan, Raghuram G., 1994, «Why Bank Credit Policies Fluctuate: A Theory and Some Evidence», The Quarterly Journal of Economics, Vol. 109, No. 2, (May, 1994), pp. 399-441.
- Rowthorn B., 1977, «Conflict, Inflation and Money», περιέχεται στο Capitalism, Conflict and Inflation, Lowrence and Wishart, London.

- Reid J., 2008, «A Trillion-Dollar Mean Reversion?», Deutsche Bank, 15 July.
- Regnard Pierr, 2008, «Minimum Wages 2008», Eurostat, Statistics in focus 105/2008.
- Rosier B. & Pierre Dockes, 1983, *Rythmes Economiques*, Maspero, Paris.
- Rosier B., 1975, «Croissance et crise capitalistes», PUF, Paris.
- Ruckes, Martin, 2004, «Bank Competition and Credit Standards». *The Review of Financial Studies*, Vol. 17, No. 4, (Winter, 2004), pp. 1073-1102.
- Sen A.K., 1977, «Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory», *Philosophy and Public Affairs*, 6, No. 4 (Summer), 317-344.
- Singh A., 1977, «U.K industry and the world economy. A case of de-industrialization», *Cambridge Journal of Economics*.
- Shiller, Robert J., 2007, «Understanding recent trends in house prices and Home Ownership», Kansas City FED, Jackson Hole Symposium 2007.
- Shumpeter A., 1934, «The theory of Economic Development», Cambridge M.A. Harvard University Press.
- Standard & Poor's, 2008, S&P/Case-Shiller Home Price Indices, <http://www.homeprice.standardandpoors.com/>
- Stern N. Review, 2006, «The economics of climate change».
- Stern N., 2009, «A blueprint for a safer planet».
- Stockhammer E., 2004, «Financialization and the Slowdown of Accumulation», *Cambridge Journal of Economics*. 28: 719-741.
- Tregena F., 2008, «Characterising deindustrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally», *Cambridge Journal of Economics*.
- Thorsten Schulten, 2009, «Minimum wages in Europe: new debates against the background of economic crisis, ETUI Policy Brief, Issue 2/2009.
- UNEP, ILO, IOE, ITUC, 2008, «Green jobs: towards decent work in a sustainable low-carbon world».
- UNEP, 2009, «A Global Green New Deal».
- Wojnilower, Albert M., 1962, «Changes in the Quality of Business Loans of Commercial Banks», *The Journal of Finance*, Vol. 17, No. 4, (Dec., 1962), pp. 667-668.

- Wojnilower, Albert M., Benjamin M. Friedman, Franco Modigliani, 1980, «The Central Role of Credit Crunches in Recent Financial History» *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 1980, No. 2, pp. 277-339.
- Wray Randall L., 2008, «Financial Markets Meltdown. What Can We Learn from Minsky?» *Public Policy Brief*, No.94, Levy Economics Institute of Bard College, <http://www.levy.org/>
- Wren C., Taylor J., 1999, «Industrial restructuring and regional policy», *Oxford Economic Papers* (51):487-516.

ISSN: 1108-7765

ISBN: 978-960-7402-44-8

© ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Ιουλιανού 24, Αθήνα 104 34

Τηλ.: 210-8202247, 210-8202239

Σελιδοποίηση-Εκτύπωση

ΚΑΜΠΥΛΗ Advertising

Αντιγόνης 60, 104 42 Αθήνα

Τηλ.: 210-51.56.810-20-30, Fax: 210-51.56.811, e-mail: info@kambili.gr, www.kambili.gr